

הַאֶשְׁכּוֹל

מאסף ספרותי ומדעי

נערך הי"ל ע"י

ד"ר ע. גינצ'יג.

קראקא תרס"ט.

ברוסו של יוסף אישער (נרדאנאססע 62).

„HAESCHKOL“

Band VI.

KRAKAU, 1909.

Druck von Josef Fischer — Verlag des Herausgebers.

תָּכֵן הָעֲנָנִים :

עמוד	מאת	העורך	א
1—10		העורך	אחרי הרעש
11	א. ל. כהן	.	ב) ילדי יעקב (שיר)
12—33	ד"ר ש. ברנפלד	.	ג) בימי יסוד המעלה
34—35	יחזקאל לעווים	.	ד) נאקמרון (שיר)
36—38	נרשם באדר	.	ה) לשאלת היום בתנועה הציונית
39—40	א. ליבושיצקי	.	ו) בחם צהרים (שיר)
41—58	ש"י איש הורוויץ	.	ז) החסידות ותורת החקים
58	העורך	.	ח) הערה
59	יחזקאל לעווים	.	ט) צאו מתוך חומות הניסו (שיר)
60—79	ד"ר שלמה רובין	.	י) צבא השמים במקרא
80—88	ד"ר שמעון מילנר	.	יא) ארנולד בקלין
89	יחזקאל לעווים	.	יב) ליל אביב (שיר)
90—93	שבה וואלקאווסקי	.	יג) הממשר (ציור)
94—162	ד"ר יעקב פיימאן	.	יד) ספר מחכים לר' נתן ב"ר יהודה
163—164	יצחק פרידהוף	.	טו) רשימות
165—175	ד"ר ישראל דאוידזאן	.	טז) דברי האלה והגדו
176—182	פייביש מלצר הכהן	.	יז) העלוי (בלדה)
183—210	אברהם עפשטיין	.	יח) ילקום שמעוני
211—235	פ. ה. וועשטיין	.	יט) לתולדות ישראל וחכמיו בפולין
236—240	ד"ר א. לוינסקי	.	כ) תקנת הקהלה בהילדסהיים
241	יחזקאל לעווים	.	כא) משירי התחיה (שיר)
242	מ. מ. דאליצקי	.	כב) להמשרד יחזקאל לעווים
243	יחזקאל לעווים	.	כג) להמשרד וואליצקי (תשובה)
244—246	א. קפלן	.	כד) שיחה בעולם האמנות
246—251	נ. ש. ליבאוויטש	.	כה) כתבי יהודה אריה מורינא (בקרת)
251—252	ד"ר מ. ברקוביץ	.	כו) בקרת
253—256	איצק שטיינר	.	כז) על אודות האשכול
257—258	נ. ש. ליבאוויטש	.	כח) עקיבא ואשת מרנוסרומוס

- 259—260 כמ) בכל הישנה בדברי חכמינו . דיר שלמה פונק
 260 ל) מעוות לתקן . מיכל ראזנפלד
 לא) רשימת ספרים חדשים (שימת-עין ודברי בקרת קצרים): אתגר
 ישראל, העתיד, קורות העברים, עשרת השבטים, התנאים צעירים,
 ספר האגדה, הריסתומתיה עברית, מדרש בראשית רבא, השמע
 261—270 יצחק, הלשון וכו' וכו' מאת העורך
 לב) הודעות.

אחרי הרעש.

עמנו חש כעת — וזו ההכרה הכללית בקרבנו — בכל אבריו עיפות
זל אלת. ברנש זה אנו מסמנים את מצבנו בהוה. אפשר כי לא עמנו חש עיפות
זו אלא אנו, הלוחמים הזקנים, בני התקופה המתעדרת לסיומה וקצה; ובכחינה ידועה,
אין זו אפשרות, אלא ודאי נמור. בתקופת המעבר שבכל עם ועם, בזמן שמציאות
הסמורית מחלפת את צורתה, נמצאים נושאי התקופה הקדומה, שכבר הניע קצה,
במצב התרנוות והתרנשות לעומת הצורה המתחדשת, וכשעה שתחנבר בהם ההכרה —
או כי יחושו זה ברנש אינסמינקמיווי — כי אין בכחם לאחוז בשלבי הגלגל ההסמורי
ולחבב אותו כתפצם, ידיהם תרפינה וכדהחיים החיובי יעזבם.
אנו חשים, כי תקופתנו אנו עברה, ומדת התקופה החדשה הבאה אין
אנו יודעים.

אבל אפשר לנו לברר לעצמנו מהות המצב הנוכחי, אפיו וטבעו. אנו חיים
כעת בסוף תקופה משיחית, אשר עברה על עמנו בשנים עשרה שנה
האחרונות, שאנו קוראים לה בשם התקופה הציונית.
אין כונתי בדברים האלה להסחית ערך התנועה הציונית או לדבר בשכחה
אלא לסמנה על פי טבעה ואמתתה, בתולדות עמנו נרשמים מאורעות כאלה, אלא
כי בדרות הקודמים לא הבינו להם, יען כי חסרה להם המקריה בחשקפה ההסמורית,
כל תנועה משיחית בהסמוריה הישראלית אינה מוכנת על פי סימניה החיצוניים, על
פי מאורעותיה המוחשיים, אלא על פי סבותיה הפנימיות, על פי התנלות השאיות
הנפשויות בעמנו, הסבה הכללית, הנפשית, של כל תנועה משיחית היתה תמיד;
כי לא הסיה עמנו מעולם את דעתו מן העבר ההסמורי, ולא עקר מלבו את תקותו
לעתידי הסמורי, ובשעה שהכשירו המאורעות את הדבר אחז חפץ נמרץ את כל
פנות העם, או חלק חשוב שבו, חפץ לגאולה וישועה, להתחדשות חייו הלאומיים
המדריניים, ואותו החפץ היה לכת חיובי ופועל, אין תקופה משיחית אלא נסיון עממי
להתם את חיי הגלות ולהכשיר את השחרור הלאומי והמדני.

ובדרות הקודמים היה הדבר הזה טבעי, ובמדה ידועה מחויב המציאות,
מפני כי לא האמין עמנו כפתרון אחר, לשאלת היהודים, אלא בקבוץ גלויות ובשיבת
בנים לנבולם, לא נקבע עדיין בלב העם הרעיון, כי היעוד הלאומי של ישראל הוא
בשחרור אורחי בארצות סוריו, וזו תורה חדשה שנתחדשה להם בארצות המערב
בסוף שנות המאה הייז, ומשם נתפשטה במקצת גם אל ארצות המזרח והיתה לאי-
דיאל לאומי של רוב המשכילים.

לפיכך לא התנועה הציונית, שהיא, כאמור, תנועה משיחית בצורה חדשה
מתאמת להלך רוח דורנו, היא חדוש מפליא — אלא אופן התהוותה התמשטותה,
אופן פעולתה והשפעתה.

נחצה היתה בתור סבה קודמת לה ההבנה, כי השחרור האזרחי בארצות
 סוזרי ישראל לא יכשיר את אותו המצב הרצוי, שלו היינו מתאווים. היינו: קיום
 היהדות בהיקף ידוע, שעליה לא אבו לותר בכל אופן, וחבור היהודים בכל הארצות
 אל חיי החברה והמדינה בלי שום עכוב וכלי שום הנבלה. במאת השנים האחרונות
 נוכחו: א) כי אין במחוק לקיום היהדות, אפילו לאותה היהדות של משה,
 אשר המעיטו את דמותה והעמדה על המעט היות-אפשרי; ב) כי אין מצב היהודים
 בחיים המדיניים בטוח עם כל ההכנעה המרובה מצד עמנו, עם כל הותר המרובה
 על כמה קנינים לאומיים, מפני דרכי השלום. התכללות על תנאי, בהעלה פורתא,
 אינה מסמקת לפתור את שאלת היהודים פתרון רצוי ומתלם.

ובחלק חשוב של עמנו קמה טחאה חיובית — זוהי התנועה הציונית.

באותן התיבעות אשר פרטה הציונות בראשית התגלחה לא היתה המחלוקת
 אפשרית בקרב הלאומיים אשר בישראל. שנוי הדעות היה נוסף — מה שהיא מנבך
 מאליו — רק על אודות האמצעים המכשירים את גאולתנו. על אודות הדרכים המובילים
 אל מטרתנו. אין מן הצורך לפרש מחדש את הנוכחים והמענות שעברו במחנה
 הלאומיים במשך יב שנה האחרונות. כסבור אני, כי בכלל הרבו תועלת והנביר
 את החיים הלאומיים בנו. המלחמה הפנימי — עד כמה שלפטים יקבל באיזו פרשים
 צורה בלתי נאותה ובלתי רצויה — הוא עצם החיים הלאומיים והמדיניים.

צערנו הגדול הוא, כי לא נתקיימו רוב היעודים הלאומיים ולא
 נהיו רוב התקוות, אשר אליהם נשאנו את נפשנו בראשית התנועה הציונית.
 חשים אנו כעת אותה העיפות והלאות בנוסחו הלאומי, אשר היה מרנש תמיד בישראל
 בסוף ימי תקופה משיחית. לא התאמצות הכחות בעבודה כללית לאומית מביאה עיפות זו,
 אלא הגברת התקוה והתרממות הכחות הנפשיים במשך שנים רצופות. כל תקופה
 גדולה, דת מאורעות גדולים, מכשרת מצב נפשי כזה, אבל אם יצאו תקוות העם
 למעולה ושאיפותיו יהיו, אז אפשר לו להרנע ולהנפש אחרי כן, הלאות היא רק
 בסוף תקופה הספורית, שלא נמרה את מעולתה, בסוף תנועה עממית, שלא הניעה
 למטרתה ולא קימה את אשר הבטיחה. התקוה הלאומית של ישראל, אותה התקוה
 שהיתה נשמתו ורוח אמו בכל ימי תולדות הארוכה; לא נכזבה ולא תכוב לפי אמונתנו.
 אבל אנו, בני הדור החי, היינו מתאווים לראות התגלמות תקוותנו בימינו, היינו
 חפצים לעשות, לכל הפחות, צעד גדול להתקרב אל משיחתנו. תקוותנו זאת לא נדיחה.
 אפשר מפני כי לא בררנו לעצמנו כראוי את מחות הצעד הזה, מפני כי הגברנו את
 תקוותנו יותר מדי, מפני כי לא שעדנו לעצמנו את מדת האפשר והמציאות, בכל אופן
 אנו מוצאים עתה את המצב הנוכחי בתור אירצוי — הקיצונו מחלומנו ונפשנו ריקה,
 בשעה שהכריזו תיאודור הירצל בלותרון, כי הצעד הגדול הוא קרב,
 האמין בה בודאי בכל לבנו, מכמה דברים בכתב ובעל פה אנו למדים, כי האמין
 היציל לראות ראשית ממעלו הלאומי בעיניו, וכמובן, אין אנו מסצים עומק הדין עם
 אדם על אמונת לבו ועל תקוותו, ובפרט שאין ספק לנו, כי בתקוות זאת חי ובתקוות
 זאת מת, ומצד השני ברר לנו, כי תנועה עממית — ולו היינו צדיקים, אם תהא
 הציונות קנין העם — אי אפשר לה בכח הבטחה לעתיד, ציונות המכשרת את חרש
 חיינו המדיניים לאט לאט במשך כמה מאות שנה; אינה אלא אמונה בביאת המשיח,
 כאשר חזיקו בה אבותינו, יעד עתידי כזה נוסף בגדר האמונה, אבל לא יעיד
 את העם למעשים ועוד יותר לגדבות-כסף, אנו מצדנו לא מכל לשער במחנה.

כי תבוא תחיתנו הלאומית בלי מעשים נמרצים, בלי התאמצות הכחות במשך כמה דורות. ההכרה כזאת מצרכת רגש לאומי חזק מאד, כאותו הרגש שהיה חי בלב אבותינו כל ימי גלותנו. אלא שהם, אבותינו, בזכו את כל כחם במבלנות, בשלילה, ואנו רואים אפשרות תחיתנו רק במעשים חיוביים.

גדמ גדול להמעטת התנועה הציונית ולהחלשת כחה אנו מצאים במאורעות המדיניים אשר ברוסיה משנת תרס"ה ואילך. אפשר אלו היתה התנועה הלאומית בקרבנו הולכת ומתפתחת כמה עשרות שנים היתה מסמקת להמציא לעמנו בכל כתותי, חנך לאומי. היו גם המאורעות האלה משמיעים. עלינו באופן אחר לגמרי. ההספר המרובה אנו מצאים בה: כי רבים מאוכלוסינו הלאומיים נספחו אלינו רק מסבת המאורעות החיצוניים. מסני הנורמים המדיניים. הם נשאו אל ציף ואל עתידנו הלאומי את עיניהם, מסני כי מצבם בארץ גלותם היה רע ומקולקל כל כך ונלאו לשאתי עוד, ובשעה שישתנה מצבם לטוב, או אפילו כי יאמינו, שיביא שנוי לטוב — הם שבים מאחרינו. אוכלוסים כאלה אינם נאותים לתנועה לאומית המצרכת עבודה תמידית ואדוכה לדורות, ובאמת אין הכח המסיע את המתנות האלה בשאיפה הלאומית. אנו רואים, למשל, באיטלקים אשר באוסטריה, כי לא הסבת מצבם החומרי המכון בשאיפותיהם הלאומיות. יודעים הם, כי מצבם החומרי קרוב מאד שיקולקל עם התגלמות תקוהם הלאומית. כאשר אירע לאחיהם במדינות לזמברדיה ויוניצאה, כח הוא גם במדינת בוסניה, שאין ספק כי מצב הסרבים במדינה זו הוא טוב הרבה ממצב אחיהם בממלכת סרביה. אבל הרגש הלאומי שבתם הוא חזק כל כך, כי חסצים הם בחיים של צעד ברשות עצמם ולא בחיים של נחת ברשות אחרים. בודאי נקל מאד לסגוא אשר דבר ולכרר סבת המעטת הרגש הלאומי בקרבנו. אבל לא בזקק הסבות הנורמות אנו עסוקים. כי אם בהפעמת המצב וברורנו על אמתו בלי תמידיות, אין לנו חמון לאומי — המון עם כל מטרותיו וחולשתו המסטרית, אבל גם עם מעלותיו ויתרוניו, וביחוד: כחוו העצום והמגיע, מנהיגי הציונות הם כעת לרוב, שרי צבאות בלי צבא.

לשעבר הייתי מאמין, כי אין לנו המון בכלל. אבל מאורעות השנים האחרונות הוכיחו, כי אמנם יש לנו כבר המון (פירולטריאט) ככל הגויים, אלא שאין המנו לאומי, כי אם פירולטריאט נירוא, אוטרים, כי בכל העמים כן היא המדה. כי הפרד לפריאט הוא איד-לאומי, והתביעות המשותפות לכל ההמון הן הכח המגיע שבו. אבל אנו רואים, כי הדבר הזה (כסול הלאומית לנבי תביעות הפירולטריאט) הוא רק בשעת שלום בעולם, בזמן שאין הלאומית בולטת מסני המאורעות המתרגשים, ואולם בזמן שישאלות לאומיות עומדות על הפרק, אין גם ההמון מכמל את תביעותיו — או יותר נכון את הרגשותיו — הלאומיות מסני התביעות הפירולטריאות, ורק בעמנו ראינו הפך זה בימים האחרונים.

כבר ספרו הסופרים למדי על החרבן וההרס שהיה בעמנו בחמש שנים האחרונות סמש נבדלנו מראוח, אין התגברת בקרבנו ההתגברות הלאומית, יותר מאשר היינו יכולים לשער, אותה ההתבללות שדרשו עליה סופרינו תלי תלים של רעיונות ושל ספרות סוציולוגיים ושהמינו סופרינו, כי תפסה מקום רק בקרב אחינו שבמערב ובקרב קצת המשכילים שבמזרח, נראתה לנו בעקב המאורעות המדיניים באופן מבהיל. רק ההתגברות הלאומית הזאת, האסימילציה בתוך הכחות הנמוכות, היתה יכולה לחבא לנו סקרים ומעשים, שכמעט לא נתנו להאמר, במאורעות אידיליים כאלה

נתנלה טבע המתנה אבל אין ספק, כי לא נתהוה בשנים האחרונות, אלא התפתח כבר בדרך הקודם — את אשר לא ראינו לא ידענו.

את העובדא המעציבה הזאת אנו מבררים, ובשעה שיתבאר לנו עד כמה אנו צריכים לחנוך לאומי, כדי לבנות תרבותנו ולקומם הריסותינו, אנו שואלים: במה יחנך עצמו חנוך לאומי? כמעט כל תנאי החיים הרוחניים והמסוריים מתנגדים לשאיפותינו. חנוך עברי בגולה כמעט שהוא כעת בדרך הגמגע. בכל אופן אנו צריכים לכת גדול ונמרץ, כדי להתגבר על כל העכובים והמעצות. כעין אותו הכח שהיה עד קרוב לדורנו ברנש הדתי. עוד היום אנו מצואים ברנש זה גורם חוק לקיום היהדות — לפי שאנו סוברים: היהדות הלאומית, ולפי שהם סוברים: היהדות הדתית. עד כמה שהיהדות תתקיים עוד למרות התנאים האירציוויים, ברובה היא מתקיימת בכח הרנש הדתי. ההתלהבות הלאומית לא נתנה לנו את התמדת כח היהדות שחיתתה נמצאת בגורם הדתי; את השתוף הישראלי שהיה מקיף את כל סודי עצמו מקרוב ומרחוק בלי שום מליצה ובלי שום התמארות, אלא בכח פנימי המובן מאלה. אבותינו הקריבו את כל אשר להם ואת עצמם בעד קיום אידיאל, שהאמינו הם בשביו ויתרנו מבלי להאריך בדברים. אבל אנו מתלהבים בעד קיום אידיאל, שלפי דברתנו קודשתו ויקרתו נעלה לנו על כל ספק, ונכונים אנו להקריב עליו כל אשר חיינו — למעט איזה סכום כסף, למעט גם מעט מרחת ועמל בחנוך בנינו. עוד אחד הסכומים הלאומיים, שריד מדורות הקודמים, היה לנו בדורנו:

הספרות העברית, אשר בשנות התחיה הלאומית פרחתה מעט והתפתחה לשמחת לבנו, אמנם לא הספיקה לכל תביעותינו ולא חדרה לכל כתות העם. אבל בהיות כי תמציתה הלאומית היתה בולטת כל כך, יכולנו להתגנח בה ולהשקיע בה את כל שאיפותינו הלאומיות, ואלם עוד קודם לחרבן הכללי היתה ספרותנו הלאומית פחתת והולכת. במובן ידוע בלעה התנועה הלאומית את הספרות הלאומית. איך נהיתה כזאת? בעם בריא יהיה דבר כזה פשוט מן הנמצאות. התפתחות הכות הלאומיים תהיה תמיד באותה מדה שתפתח גם הספרות הלאומית. אפילו הקטן בגוים ידע ויכיר ערך השמעת השפה והספרות על הפרחת החיים הלאומיים. כעמנו היה מן האפשר, כי בו בזמן שעמדה התנועה הלאומית-הציונית — על ספנת גדולתה, החלו לזלול בחשיבות שפתנו וספרותנו. כמעט שהיתה שפה מסוימה בזה. כאלו אמרה התנועה הלאומית להבנות מחרבן שפתנו וספרותנו הלאומית, יראים היו בחוג ידוע את האינטלקטואלים, את המבינים, את בעלי ההגיון, ולכן הכריזו, כי לא המדרש הוא העיקר, אלא המעשה. ולא זה בלבד, אלא כי המדרש מססיד להמעשה, כי רוב הרוחניות ממעטת את החיים הלאומיים הממשיים. ונם אם לא אמרו כזה בפירושו, הנה חבה גדולה לא הודיעו מעולם להשפה והספרות הלאומית, ובהיות כי בכלל נעשים בקרבנו המעשים בלי הכתנה ובלי חשבון, חשבו רבים, לצאת ידי חובתם במה שהם מסייעים להציונות המדינית, בכל המספרים שיסודו כדי למרה את תחית עצמנו. לא זכרו את הספרות הלאומית, את קיום נשמת העם העברי, בחוג ידוע היתה הספרות העברית כלי מחויק לבלטלות של יהודי המורת, שאין לאנשי מעלה כדאי למסל בה. אפשר כי נעלה כאן בחשבון את כל הסכומים שהוציאו על הציונות הדיפלומטית, כדי להסות לב סלוני או סלוני השר בחצר השלטון אל הרעיון הציוני. — ובמה נבלעו כל הסכומים האלה? איזו תועלת ממשית השאירו לנו? כל הענינים האלה היו נחשבים אז בתור, מעשים מרובי התועלת, ורק הספרות

העלובה עמדה בקרן זוית, ולא היה כראי להוציא עליה איזו פרטות. כדי להצילה מכליזן. בימים הראשונים עמדה העתונות העברית, מפני שהשפיעה עצמה להיות הצוצרה של הקהל ונגררה אחרי התנועה. אבל סוף סוף גם עליה עבר בוס, וגם היא טבעה במבול של ההרס והכליזן.

אחרי תנועה לאומית של עשרים וחמש שנה, אחרי תנועה ציונית של ששים עשרה שנה — אין לנו כלום. עניים הגנו בקנינים לאומיים, במדה שלא היינו זה ימים רבים.

ולאספרות העברית, שזה יותר מחמש שנים היא נוספת, קמה עוד ציה חדשה: השפה היהודית. בימים הראשונים, בימי התנועה הלאומית, החלו קצת סופרים ומשכילים להאיר פנים אל השפה הזאת, אשר הוילה קודם, ולהשתמש בה בתור אמצעי, כדי לחדר על ידה אל הכתות הנמוכות של העם, בהיותה שפה עממית זכתה לכמה סופרים ופייסנים בעלי כשרון מרובה, אשר המציאו לה במובן ידוע תוכן וצורה, האמת נתנה להאמר, כי גם הסגנון הזירוני הוסב ונשתכלל הרכה בשנים האחרונות; ואלמלא קם הוכח בקרבנו: עברית או זירנונית? אלמלא אמרו לדחות את השפה העברית מפני הזירנונית, היה הדבר מתפתח באופן טבעי. עלינו לעמד בכל אופן על עיקר גדול אחד: השפה העברית צריכה ללמוד מה שיקשה לרבים מקרבנו על פי כמה סבות. אפילו בזמן שעמדה השפה העברית על מרחם השיבותה, לא ידעה רוב בני העם, אבל חשיבותה היתה בזה, כי היתה השפה הלאומית, שבה השקיע העם בכל הדורות את אשר הנה ברוחו ואת אשר יצר בכחו המוסרי, ומה שיצרו קצת מלומדים חכמים בשפה אחרת מהרו לתרגם עברית. הפיוט הלאומי הקיים לדורות נאמר רק בעברית, ומצד השני היתה תמיד בישראל גם ספרות עממית בכמה שפות שונות, העבודה הכפולה הזאת אפשר שהיתה מינעת את העם, אבל הענינים התפתחו על פי המסכות ותנאי החיים, בכל אופן לא יותר עמנו בנלותו על שפתנו הלאומית המקורית. בשנות נלותנו היו לנו: עברית וארמית, עברית ויונית, עברית ופרסית, עברית וערבית וכו'. בדורות האחרונים תרגמו את היהדות בכל לשון, כלומר בכל אותן השפות, שבהן דבר מספר רב של יהודים, ולפיכך היתה התשובה הנכונה גם לשאלה זו שאנו עוסקים בה: עברית ויהודית, כלומר השפה הגרמנית, אשר רבים מן היהודים מדברים בה זה כמה מאות שנה, ואין ספק כי טבעו בה תותמם ועשוה במובן ידוע ליהודית, כאשר תקרא גם השפה הספרדית המדוברת בפי רוב היהודים הספרדים בשם 'יהודית', וגם בשפה זו יש ספרות יהודית, עברית ויהודית תהיינה לפי זה כעברית וגרמנית או עברית ואנגלית וכדומה, ומה שהוא העיקר בשאלה זו: השפה היהודית לא תדחה לעולם על ידי השפה העברית, כי השפה הזאת לא תהיה שפה המנית, כי אם על ידי השפה הרוסית, ובאמריקה ואנגליה על ידי השפה האנגלית, וזהו ההתפתחות המבטית של הענינים האלה.

אם יש בקרבנו לאומיים, האומרים לעשות את השפה היהודית לשפה לאומית של עמנו — נניח את השאלה בדבר התועלת הכללית, — הגה עליהם לברר לעצמם תחלה, כי ממעמים הם חלק גדול, כמעט החצי של עמנו, כל אותם היהודים שאינם מדברים זירנונית ואף לא גרמנית, וגם בקרב יהודי המזרח הם ממעמים את המשכילים והמלומדים, אשר בהכרח ישתמשו בשפת הארץ, השפה היהודית אפשר שתהיה לדיאלקט עממי, וסופרים בעלי כשרון ימציאו לה תוכן חשוב, כאשר אירע

כבר לכמה מן הדיאלקטים בשאר השמות. אבל לעולם לא תהיה השפה הלאומית. שתקף את כל בית ישראל ותקלוף אל תוכה את כל הציציות הרחניות של עמנו. הוציאה הנלכה, שהתפתח בספרותנו בעת האחרונה על אודות השאלה: עברית או יהודית? מתנגד באמת להניח העובדות. אין שתי השפות צרות זו לזו. ואין האחת נכבדת פניבנה של אחרת — אבל לשתי השפות גם יחד תקום צרה בהאסימילציה ההולכת ומתפשטת בארצות נלוחנו. אפשר כי העתונות העברית הפסידה על ידי התפתחות העתונות היהודית, ואולם אין העתונות בנגד הספרות. אם לבסוף השתכח השפה העברית מן הכתות והחכות של עמנו (כי בקרב יחיד סגולה תשאר תמיד בכל הארצות), ואם גם השפה היהודית תתמעט סדרו לדור על פי פנות שונות, הנה אהבי השפה העברית יתאכלו על חרבנה של זו, ומעריצי הורגן יכבו להגדל זה; כל אחד ואחד לפי פעמו ונפשו לכו הוא. אבל לזכר הגלגל ביניהם מה או עושה?

כל תקופה משייחת השאיפה אתריה השמעה מרובה — לדעה או לפונה. מאת שנה ויותר אחרי תקופת שבת צבי היתה האומה הישראלית מדענעת בכל אבריה ומפרכתת בכל נופה, עד אשר נבלעו בה היסודות החדשים. אמרנו כי הסבה הפסיכולוגית של תקופה משייחת היתה תמיד בקצרוה העם, אשר נלאה לשאת ולסבול את גורלו בגולה. ולא רק מצבו החמרי גם לתנועה זו, כי אם גם מצבו המוסרי. לא רק החיים המדיניים היו רעועים ומקולקלים, אלא גם החיים הרוחניים. האומה הישראלית שאמה לחיים חדשים, לתוכן חדש של החיים. ולכן הסבה התקופה המשייחת גם תפיסה מוסרית פנימית. וכאשר נכונה תחלת עמנו לנאולה לאומית, התרכזו שאיפותיו בעולם הרעות המוסרי. שבת צבי נכזב בתור. משיח שקרי, ונפש רוב העם נקעה ממנו. אבל קשה היה לעמנו לשאוב ולהתרנל לחיים הקודשים. אם לא נתקיימה תקותו לשיבת שבותו, שאף עתה לנאולה מוסרית. אין לנו עדות ברורה ונאמנה על המאורעות של הימים ההם, שהרי נפסרה לנו רק עדות הצד שכנגד. ואולם די לנו לראות, כי בקרב המהרסים נמצאו אנשי מעלה, שאי אפשר לחשדם באותן המניות הפרשיות, אשר העלילו עליהם מנדיהם. אל כל הנקעה עממית נספחים, בנהג שבועלם, גם הסוק קלי הדעת ונפירוח, אבל אי אפשר להאמין, כי כאלה הם מחוללי התנועה.

התנועה הציונית היתה תנועה משייחת, איני דורש זה לנגאי, אלא אדרבה לשבת. התנועה המשייחת הזאת התאימה למרשני בני דורנו. ולא דבר ריק הוא, כי קלמה אל תוכה רבים מן המשכילים והמלומדים שכעמנו (מה שדיה גם בימי תקופת שבת צבי), מהו אנו למדים, כי כל העם בכל כחותיו הפוציאליים שואף לתחיה לאומית, להתגלמות יעודנו הלאומי.

סבות פנימיות וציוניות עכבו את התמששות התנועה הציונית, ולבסוף הפסידה את כח גדולה ופיתחתה, וכעת היא הולכת ומתחת. פעות היא להאמין, כי עם זה נכזב יעודנו הלאומי. ברור הוא, כי בזמן מן הזמנים יחליף עמנו את כחו ויתאמץ לנטות חדש. אנו, בני הדור הגוכחי, נחלים על כי נכזבה הפעם תחלתנו; אבל העם לא יבוש בזמן מן הזמנים מתחלתו.

התנועה הציונית השאיפה אתריה שני מוסרים: א) העבודה המעשית להרבות הישוב היהודי בארץ ישראל; ב) התרכוזת הכתות הלאומיים לפונה העבודה הלאומית.

אין מן הצורך למרש עוד הפעם את פרטי העבודה בא"י ואת אשר עבר עליה בעשרים וחמש שנה האחרונות. העבודה המלשתינית קדמה לתנועה הציונית, וכידוע היו ימים, אשר מגדני הציונות התנטרו לעבודה המלשתינית בהיקפה הנוכחי. אלו הם פרטי עובדא חשובה, שאין כונתי להעלותם עתה בחשבון, אבל ידוע הוא למדי, כי בשנים האחרונות נברה ההשתדלות, להרכות הישוב היהודי בא"י, לחקור ולסדרו באופן רצוי, גם בקרב מחנדי הציונות, ועד כמה שאנו שומעים מפי העובדים האלה, מסירת מודעה, כי הלילה להם לכוון בפועלתם אל המטרה הציונית, אין ספק כי התנועה הציונית עשתה את הנפשות האלה לעבודה המעשית בא"י, ובכלל התפשט הרעיון הלאומי בקרב היהודים יותר מאשר ידוע על זה כמה מאחינו. הרעיון הלאומי היה הולך ומתפשט יותר, בלי ספק, אלמלא נעשו שינויות גדולות ונסות בהנהגת הציונות בראשית ימיה, אלמלא נעשה בקרבנו הרבה בקול הפולה גדולה, בכרוזים מפליגים ומכעיסים, ועכשו, כאשר חרלו הקולות במהגה הציוניים, אנו רואים לשמחתנו רוב התעמולה וההשתדלות בא"י כמעט מצד כל כתות האומה הישראלית, אי אפשר לשער מראש את תוצאות העבודה הזאת, וכמדומה לי, שאפילו אלו המנבילים, בצמצום, את מטרת העבודה המלשתינית, רואים את העתיד — כדברת שפינוא — בעד ערפלי, אבל דבר אחד תלמדנו ההסמדיה הישראלית: גדולתו הרוחנית והמוסרית של עמנו, התפתחותו הלאומית-המקורית, קשורה ברבוי הישוב העברי בא"י.

מאורעות הימים האחרונים, החליפות והתמורות שגדו בממלכת התורקיה, הרפו ידי כמה עובדים — או היו לתואנה בפי כמה מגדרי העבודה המעשית בא"י, שהרי לפי דבריהם אין עוד שום אפשרות להוציא מחשבותינו לפעולה בתורקיה הקונסטנטינופולית, המענה הזאת תצדק, אפשר, אם סעו מעיקרא באופן התפתחות העבודה המעשית בא"י, אם חשבו, כי אפשר יהיה, להמדת לב השולמן — שאיננו תלוי בדעת באי כההעם — בשחד דברים או בשחד ממון לשיאפותינו בא"י, הנה בודאי סותרים המאורעות האחרונים את התקנה הזאת ומבטלים את הלומנו לעתיד. אבל — הכאמת סברו בעלי השכל הישר באפשרות השתדלות ממין כזה? וכי היה אפילו נדנד של ספק בדבר, כי לעולם לא יסכים השולמן — אחת היא, אם יהיה תלוי בדעת אחרים או לא — לתכלית האחרונה של עבודתנו הלאומית? ואפילו האמצעים, אם יכיר במכעם וכונתם, לא ירצו לו, העבודה המעשית בא"י אינה אלא פעולה לאומית הנעשית מאליה על ידי התפתחות הענינים, והיא תבינה לנו, אם תעשה בשכל ובהירות, יען כי גם האמצעים רצויים מאד, אפילו אם לא יבאו אהצנו בדודנו או בדרך הבא אחריו אל המטרה היצויה.

יסוד הקונסטיטוציה בממלכת התורקיה הוא ענין מפליא בחיים המדיניים, ואם יהיה המסוד הזה, בר קיימא נמצא בו תועלת גם לשיאפותינו הלאומיות מכמה פנים. בכל אופן ישמע זה הרבה לטובה על החיים המוסריים של אחינו בממלכה הזאת בכלל ושל אחינו בא"י בפרט, הישוב העברי בודאי יבנה הרבה על ידו, אפשר שנס החיים האיכותניים ישתנו לטובה כסבת המאורעות האלה, וזה יועיל הרבה לחזוק הישוב העברי במלשתינא, אי אפשר היה להאמין מעולם, כי יתן השולמן המושל יחיד את הציפור המקנה להיהודים, ואין תקותנו כזאת גם כעת, כבר אמרו נבוני דבר, כי הציפור אינו אלא סכום של זכויות מדיניות ואיקונומיות אשר לא ינתן לנו כבת אחת, אלא קימעא קימעא, וזוהי התפתחות

הישוב העברי בא"י באופן סבכי ובאמצעים רצינים. ואפילו אם יהיה איזה עכוב ל מ י ש ע ה בעבודתנו זאת, הגה אין ספק, כי לאט לאט נסתכל אל המצב החדש. ואולם הדבר צריך להאמר: המצב החדש בממלכת התורקיה, ספק הוא אם יתקיים. ובכל אופן, מה שיקוו על ידי התורקים — חוק הממלכה הרעועה ברסוק אכריה — בודאי לא יהיה. אם ימצא בקונסטינטינא יסודיקום לממלכת הזאת, אשר ימיה ספורים, אז יהיה העכוב וההפרעה מתוך, גם ממלכת פולניה חשבה, כאשר ראתה כי בא קצה כסבת הגרמים החצוניים, והפנימיים לעמוד על נפשה ולהתקיים באמצעות יסודות קונסטינטינאליים. ואנו יודעים, מה התעיל לה זה, ומה הניע לה בסוף. אין קונסטינטינא תרופה ברוקה לכל המחלות המדיניות.

וממלכת התורקיה כי תרסק — בזה אין ספק — ברבות הימים. הנה אי אפשר לשער מראש, מה יהיה גורל שלשתינא, ביד מי מן הממלכות האירופיות תקום. בכלל עתידה מהפכה מדינית גדולה להיות בעוד זמן לא רחוק במדינת התורקיה, אשר סוף סוף תתמרר. ובמצב כזה, אין ספק, כי ההשפעה היהודית על המאורעות האלה תתאים אל ערך הישוב העברי בא"י. ולסיכך העיקר לנו גם עתה: להרבות את הישוב העברי בא"י באמצעים סבכיים.

עברו ובטלו כל התקוות הנפרדות והמוטלות בדבר יסוד מדינה עברית, במהרה בימינו. זה לא יהיה לא באמצעות הציונות המעשית ונס לא באמצעות הציונות הדיבר לומסיות. על נשור של יידי לא נלך קיסמיות לארצנו. אין מן הצורך עוד להאריך בדברים, כדי לברר סעות זה, שהחזיקו בה רבים בקרבנו בימי הרעש, וכות הקיום לעבודה לאומית בא"י יש גם בלי התבטחות והכרזים המפליגים האלה. אין בהצלחת הישוב העברי בא"י, ובפרט בדרונו זה או בדרות הסמוכים, פתרון מוחלט לא לשאלת חיתרים ולא לשאלת קיום היהדות בגולה. אבל שאיפת-הקיום בקרב חלק חשוב של עמנו תתרכז בעבודה לאומית בא"י, שאמנם נוכל לשער כעת את אחריה והשפעתה, אבל רנש לאומי אינסמינקסיווי יבא לנו, כי יש לה אחרית ותקוה.

והאורגניזציה הציונית מה תהא עליה לעת עתה?

בהתפתחות ההיסטורית ראינו פעמים אין מספר, כי נתקיימו באומות ובמדינות מסודים, אשר בתחלת ברייתם היו הכרחיים וגם מועילים, ולבסוף נתרוקנו מתוכם והיו כעץ זכר ומנוג בעלמא. לפעמים לא לבר שהמסידו את תועלתם, אלא כי קיומם לאתר שעבר זמנם ובטל מעמם היה לעול ולמשא ונס לנזק צבורי. וזהי רעה גדולה בחיים המדיניים: לה תעקש ולקיים דבר שאין לו עוד זכות הקיום. בכל אופן עלינו להשתדל תמיד, להמציא למסודים כאלה תוכן מתאים לצרכי הזמן.

האורגניזציה הציונית צריכה בלי ספק לשנוי ותקן בכללו ובפרטיו. השאלה העיקרית היא: מה הוא ערך הקונגרס הציוני לעת כזאת? העבודה המעשית בא"י, לא לבר שאינה צריכה לפוטבי זה, אלא אין ספק שפרסום מרובה כזה יביא לה חסדר. שאלות שמושיות כאלה לא יפתרו כהונן באספה גדולה ובקול המולה. העבודה המעשית בא"י מצרכת אורגניזציה של עבודה תמידית ותכופה, חשאית ונמציה. ולא זו בלבד, אלא כי באמת יחוס העבודה בא"י אל האורגניזציה הציונית אינו אלא ברותא בעלמא, אינו פשרה, אשר אז היתה בעתה, אבל עכשו בטל המעם ובטל הדבר.

לאורגניזציה הציונית יהיה ערך גדול, אם תתפתח לאורגניזציה כללית לאומית מקמת חלק גדול וחשוב של עמנו. כעת חשיבות

האורגניזציה רק בזה. כי באקראי בעל מא שולטת היא על איזו מוסרים צבוריים: הבנק הלאומי והקקן הלאומית. אבל עם כל חבתנו המרובה לשני המוסרים האלה, אל נפלינו בעדכם יותר מדי. ישנן אורגניזציות בישראל, אשר רכושן רב הרבה והרבה מרכוש האורגניזציה הציונית. אנו רואים, עד כמה אי אפשר למוסד הקיפא או לחברת כיח למרות הונם הרב להיות אורגניזציה לאומית יהודית. לא בסכום הכסף תלוי הדבר, אלא בנפש העם. השיבות האורגניזציה הציונית נמצאה מתחלת יסודה בזה, כי היתה דימוקרטית ובנויה על דעת העם. בזה נמצא או גם הערך המרובה של הקונגרסים הציוניים, ואולם אין מן הצורך לברר בארוכה, כי לאסיפה דק לשם אסיפה, לפרלמנט רק לשם שעשוע ופזיל, אין חוק מבע קיים.

בקונגרס של פריז, ושל פערמנינג-אויסשויש ושל נעשעפטס-ארדנונגי באורגניזציה של לאנדסמאנשאפטקי ושל רייסמייקסטבעצירקעי לא נמצא זכות הקיום; בהם לא נתגלם שאיפת העם העברי להתרבות ולאחוד הכחות. הם יהיו פזיל נאה לאלה המתנאים בכיצא בזה הנאה, אבל בהיות שאין תוכן-עבודה לקבוצים ומוסרים האלה ירד כבודם וערכם משנה לשנה. האורגניזציה הציונית (או הלאומית) כי לא השם הוא העיקר) צריכה להקיף את כל הצרכים הלאומיים של עמנו בכל ארצות סודויה, את כל הצרכים החמריים והמסריים. אבל לתכלית זו צריכה הציונות להשתנות הרבה: להסח לכה מן הקשום החיצוני, מכל אותם הרברים שאינם אלא דיקורציה בעלמא ונכראו בעצם רק כדי למשוך את לב העם; לעזוב את המן המלציות והנחמאות שדבקו בה מראשית היותה; לשים את לבה ליהד זלה לאים את כל בני ישראל בכל המקומות. האורגניזציה הציונית לעת כזאת היא כלל שאין בה פרטים, רכז שאין בו כחות, פרלמנט בלי מדינה, הנהגה בלי חברה, פיריטה בלי תוכן, התרנשות ותנועה על בליטה. וברור לי, כי כל הקטפות והמחלקות והחכוכים בקרב הציונים — מקורם באיכות הענינים האלה.

האורגניזציה הציונית לא תבטל בבת אחת, אם תשאר על מקומה, אם תוסיף להיות מה שהיתה עד הנה. דבר שנתקיים בומן מה ומשך אליו את לבות העם, יש לו טבע הקיום גם לאחר שתמה זכות קיומו. אבל טעות גדולה היתה מצדנו, אלו צקבל זה בתור סימן של חיים. עוד העם מרבה להביא פרטיותו לקומת, רי מאיר בעל הגם, עודנו מחזיק ותומך מוסרים, שאין להם עוד מקום לפי צרכי זמננו ותנאי חיינו. אם די להנהגה הציונית בזה שהיא מתקיימת, תוכל להמשך עוד לכמה שנים, אבל אם תודה על האמת, כי אין החברה בשביל ההנהגה, אלא ההנהגה בשביל החברה, בהכרח שתקבל שני עיקרי יסודי.

כל תקופה משיחית בישראל רשאירה אתריה תסיסה רחנית, בעולם האמונות והדעות. התנועה הציונית לא חרשה בזה כלום, ועל פי טבעה לא היה בה מקום לתסיסה כזאת. אין אני מצא בזה שבח ותועלת, אבל יש ללמד זכות על הציונות, כי באה בומן, אשר בכלל הרגילו בני אדם את עצמם, להבנות את ערך הרעיון והמניע המוסרי. הציונות באה, ועל זה הכריזה כמה פעמים, להחיש ישועת עמנו באמצעות המעשים ולהסח את לבו מן החלומות ומן ההרהורים, ובימי הרעש הגדול היה למנהג בקרב הציונים הנלהבים, ללגלג בהוגי דעות ולהפיל סמול. ברחמינות המרובה המביאה לדי, בטלנותי. עכשו אין ספק, כי היינו שבעי רצון, אלו ראינו לכל הפחות באחרית התקוות הנפרזות תסיסה מוסרית נמצאה בישראל. הלאות הגדולה שאנו חשים כעת היא בעיקר מפעם זה, שלא נשאר לנו כלום: איזה רעיון גדול, איזה

דבור מעורה, איזה כרח של נחמה וחקקה לעמנו. עד כמה שהמסירה דרה בימינו את השמעתה. עוד היא מחזקת ומקיימת את היתרות ואת האנוסה הישראלית לא רק בקרב המון העם, אלא גם בקרב רבים מן המשכילים והנאוויים, והרציון הציוני? אפילו אלו הביאה הציונות אחרי שתיים-עשרה שנה של חכמות מסלינות ושל רעש מלאכותי יותר ממה שתביאת, עוד לא שלמה לנו את החסד הלאומי הגדול במה שהאיריבה את הכוחות הרוחניים, במה שרמסה ורכאה את העובדים הרוחניים. עוד לא בא חוסן, למצות עמה על זה את עומק הדין ולקבוע מקום לטרנדיה הלאומית הזאת בהסמריה הישראלית.

חמה התקופה המשיחית. היא לא השאירה לנו נהם וחקקה, אלא כי מן האוצר הגדול שאצרו לנו הקדמונים אנו שואבים עוד תודלה ואמונה ביעוד הלאומי. ברכוש המוסרי והרוחני של החרוזת הקדומים, של הרוות, הרוחניות הנפרזתי ושל הבטלות, עודי אנו מצנאים מזון רחמי, מכריא ומחוק, עינינו נשואות אל העובדים הרוחניים בקרבנו, מתי מספר, אשר כחם לא הם לדיק בתנועה קולנית והצעקנית הזאת, עלינו לשוב ולבנות הרכת, מה שנתרם וחרב בשתיים-עשרה שנה האחרונות. לקומם מה שנתרם ורכא בלי-הבנה ובל-יחבתנה.

ואם לא יהיה זה בימינו, מקוים אנו, כי יהיה זה בדרך הבא. אין תקותנו זאת, אמונתנו ביעודנו הלאומי הנצחי: שלא יאבד ישראל בנים ולא יחדל מעשות סרי, רק מליצה מצלצלה, אלא מרי הסתכלותנו בתולדות עמנו, עשיר עמנו כל כך בקנינים מוסריים וקולטוריים, כי אפשר לו להתרוסם משמלות מצבו בכח האידיאלים הרבים והגשנבים האצורים במסורתנו מרוחת קדומים, בכח האידיאלים הנצחיים האלה להלהיב יחודי סגולה, בעלי שאר רוח והשקפה מוסרית נעלה, להתרוסם על המצב המדכא של החוה, לבלי לחוש ללענ נסי הרוח, בודי המעולה הרוחנית, אלו הם בוני תאוסה הישראלית בכל דור ודור; על פירוהם ניסד עולמנו המוסרי, זוהי רוח הנבואה חשורה על עמנו, ונצתי הנבואה הישראלית עתידים להאיר גם בימים הבאים.

אלמלא היה לנו עבר גדול כל כך, היינו מתאששים כעת מעתידנו אבל בהסמריה הישראלית אנו מצנאים את הנחומים, כי עמנו יתגבר על חולשתו הנוכחית על העדר הרעיונים והמעששים הממשיים, אנו העיפים, ואפשר גם המנרצחים במלחמה זו; אבל עפנו יחליף כהו, וגם שננתיו בתקוסה האחרונה יביאו לו תועלת, לדעת מה עליו לעשות ומסה להתרחק, אפשר כי יעלה על לבו זכרון המל הירדע; אם הדנים כשהם בים יראים ודואנים לחייהם, על אחת כמה וכמה, אם הם עולים אל היבשה, אם עמד עמנו בסכנת, וקיצו נרמה לו למושל בספק, בזמן שחי בתוך עולם אידי-אליו — על אחת כמה וכמה, בשעה שהוא מורש מאידיאליו הנצחיים, מרוחניותו, מבית מדרשו המוסרי,

יְלָדֵי יַעֲקֹב...

ובמחנות סדורות יפית
קלם ירדו המערכה
עבודת קדש תחל
תגדל תחזק זו המלאכה:

עזק סקל חפר סלול
טאמא השלה שבר סלעים;
יזם לילה לא ישבתו
אל הכרובים הנפלאים...

עין תפיק תמדת קדש
אביב ילון בבנפיהם;
ובלבבם חיים שירה –
ופני ילדי יעקב פניהם...

ילדי יעקב, כרובים עזים
– נחלת רוח של עמנו –
המה ירדו לערכה
יפנו דרך לאלחינו...

אבני נגף, צורי מקשול
עלו רבו כחל הים
באלפי שנות חשקה צרה
ונצברו מלא דרכה עם!

וקלב נשבר יעמד צופה
ומעיניו ילדו מים,
יטה קדמה יביט ימה
ישאל מלאי השמים...

אל גא תבכה צופה נאמן
כי נקלאות גם תהינה
סלאות גדלות שלא באו
מן העלם האלינה...

על הדרך האבלה
אור יבקע שבועתים
וקפוזים קול ישמע
כרובים יסקוז עצים...

אברהם ל. כהן.

בימי יפוד המעלה.

(ציור הסמור)

סאת

די שמעון ברנפלה.

א. שבי הגולה.

תקופת גלות בבל, אשר בכמה פנים עשתה חישם גדול בהתפתחות עם ישראל, היא אחת מנספאות ההסמוריה בכלל, וכמעט שלא נמצא דוגמה בתולדות עם ועם. אנו נוכל להבין לה, לא על פי מדה, מה מצינו" התגילה בחקירות כאלה, כי יבוא מאורע הסמורי אחד ויעיר על השני ויסיף עליו אור; אלא על פי חקירה פסיכולוגית לאומית, על פי הבנת הכחות הלאומיים והמסריים של עם ישראל המיוחדים במינם. בתקופת גלות בבל קבל עמנו את צורתו הכוללת וצביונו המיוחד בתור אומה, בעוד כי לפנים היה רק אחד השבטים השמיים החזים במערב אסיה. ואולם ההסתרות הענינים בימי החרד הדוא היא עם כל זה רק תולדה, הברחית של המאורעות ההיסטוריים אשר קדמו לה, דבר אשר כמעט אך למותר הוא, להעיר עליו. ההסמוריה היא תמצית השתלשלות הסבות, תולדה הכרחית של סדר קבוע. וביחוד לה בזה טבע קיים, הגה גם תולדת עם ישראל לא תצא מכלל זה. ולפיכך יזכנו לנו המאורעות, אשר על אודותם נדבר בפרקים הבאים, על פי הסתכלות כהליכות עם ישראל מצד אחד ועל פי חקירה פסיכולוגית במבוע העם הזה מצד השני. על ידי זה תבאר לנו תקופה רבת הערך בחיצוניותה ופנימיותה.

עם ישראל, אשר חסרה לו האחדות המדינית, גלה מעל אדמתו פעמים רבות ונתסור לארצות רחוקות. בימי שלמנאסר מלך אשור בא הקץ לממלכת אפרים הכבויה והגזולה, אשר בשכבר הימים חזו לה, כי תהיה רועה. אכן ישראל" ותעמד בראש המרכז הלאומי של ישראל. מאה ושלושים וארבע שנה אחר כן בא הקץ גם לממלכת יהודה. בין שתי הגליות האלה היתה גלות אחר גלות, תרבן אחר תרבן. מלך אשור הגלה את בני אפרים מארצם ויושב אותם, כהלא ובחבור נהר עוזן ועדי מדי". דבר שאין צריך לזמר, כי לא נלו כל בני ישראל מעל אדמתם, כי זה הוא נצאע במבוע, אלא הגדולים ואנשי חיל שבהם נעקדו מארצם. יתר העם נשאר על אדמתו וסי למשמעת הכובשים ומתערב בנייים, אשר הביא שם מלך אשור. סבבל ומכותה ומעוה ומחמת וספריים. לפי רשימת הסמורית במקום אחר נדע לנו, כי גם אותם הנניים, אשר באו להתישב בשומרון ועריה, נכבשו לפני אשור ונעקדו מעל אדמתם. שלמנאסר הגלה את גדולי אפרים לערי ארמיניא, ולשלתחינא הביא אנשי חיל כנעניים וחרים אשר כבש, כדרך הנצחים בימים הדם. על פי מצב הענינים

האלה נכל לשע"ר לנו התרחות המנים החדשים כערי אפרים באופן כזה: רוב העם היה גם אחרי הכבוש מודע אפרים; התושבים החדשים שבאו שמה להשתקע היו המעטים וגם לא התישבו בשומרון ועריה בתור כובשים ואדונים. על פי הסבות האלה נכל לצידד לנו, כי כוונן לא רב נאמנו התושבים בבני אפרים ויהיו עמם לעם אחד. הם קבלו עליהם את הדת הישראלית, באותה הצורה שהיתה תילה או במלכת אפרים, היינו, כי לא קבלה עוד ארסי מיוחד - נבר ובלב - קצוני, כמו שקבלה היהדות אחר כן ביהודה ובפרט בזמן בית שני. לעומת זה השפיעו גם הגוים שהתישבו באפרים על התפתחות הדת הישראלית בשומרון ועריה, באופן כי יאמן לנו סאה אותו הצידד ההיסטורי המסור לנו על דבר עם שומרון אחרי כביש שלמנאסר: הם היו "וראים את ה'", אבל עשו להם גם "מקצתם כדגי במות ויהיו עושים [עבודת הקדש] בבית הבמות". את ה' אלהי ישראל היו יראים, אבל התחיקו במקצת גם בחוקות הגוים והיו עובדים לאלהים, אשר הביאו עמם התושבים החדשים.

אם נביא על פי הרברים האלה על מצב המור של עם ישראל בימי דוד אחד אחרי כבוש שומרון, יצא לנו הצידד הזה: רוב בני אפרים נשארו אמנם בארצם, ואולם גולה אחרי גולה נתפור עם ישראל בגוים. עוד בימי המלך תלמל-סלאסר גלו רבים למדינות אשור, כאשר כבש המלך הזה חלק גדול מארץ אפרים. אחרי כן הגלה המלך שלמנאסר רבים מבני ישראל ויושב אותם "בזחל ובחבור נדר גזון וערי מדי". ברבר הגלים האלה צדקה דעת איחולד (תולדות עם ישראל ח"ג כהרדרא שניה עמוד 618), כי באמת היה עיקר הישוב של הגולים במדינות האלה, ושם היו בני ישראל מצויינים בתור תושבים חדשים וגם עמדו ביהדותם ימים רבים. ואולם אין ספק ברבר, כי גם בערים אחרות נתישבו סוזרי אפרים, אלא שלא באו שמה בהמון רב ובכתב ההיסטוריה הישראלית לא באו: מלבד אלה שנשבו במלחמה ועמרו לעברים ולשפוחות ואחר כן נסודו לכל דת. זולת זה בררו רבים למצרים, אשר מלך הארץ הואת היה בעצה אחת עם מלך ישראל לפרוד באשור. וסוזרי הגולה נתפשטו עד מדינת יון (א"י הים) ושאר המרכזים הגודעים כימים הדם באי-רופא. על זה יעידו רברי הגביא (ישעיה י"א א): והיה ביום ההוא יוסף ארני שנית ידו לקנות את שאר עם אשר ישראל - פאשור ומצרים ומפתהם ומכוש ומשנעז ומחמת ומאיי הים". וכן הוא יצמר עוד פעם שנית: "ובאו האברים בארץ אשור והגד הים בארץ מצרים" (שם כ"ו, י"ג). הגביא מיכה, כן חזרו של ישעיה, חזה על דבר סוזרי ישראל, כי ישונו לארצם ולמלחמם, למני אשור וערי מצור ולמני מצור ועד נדרים מים ור הרי" (י). ואמנם ראוי לדעת, כי כמובן הפוזרים האלה היו גם "גפתות יהודה" (ישעיה י"א, י"ב).

נפתות יהודה אלה נתפורו גם כן באופן דומה לזה. הגלות הראשונה במדה מרובה היתה בימי המלך חזקיהו, כאשר פשטו צבאות אשור על הארץ וילכדו את ארץ יהודה כלה וכבר צרו על העיר ירושלים. אג, כאשר נותרה העיר ירושלים בסוכה ככיס. ויתר ערי יהודה נלכדו ביד האויב, גלו בלי ספק רבים מהיהודים

(¹) איחולד הכין את המקראות האלה אל נכון וזה משמעם: הנביא אומר לבני דודו, כי אמנם צרות סתרנשות על ישראל, אבל יבוא עוד יום וחי יבנה את גרדיו. היים תחוא הוא אמנם ותק עוד, היינו אותו היום, אשר בו יבואו כל פוזרי ישראל, למני אשור וערי מצור ולמני מצור ועד נדרים מים ור התרי, אבל כודאי יבוא, אפילו כי לעת עתה, היתה הארץ סמסת על יושביה מפרי מעליותיה.

בעל אדמתם, או כי נשנו בידי צבאות אשור ונמסרו לעבדים. בערי מלשת צור וצורן נבנצא שוקים למסר אנשי יהודה כגדוג בימים הרב, והגביא יואל הוכיח את צור וצידון וכל גלילות מלשת, על כי מכד את בני יהודה ובני ירושלים לבני היונים, בלי ספק באסיה הקטנה. משם נתסודר היהודים יותר ויותר. אמנם נשחה נבחרת סגורין על יד ירושלים מסכת המצפה הגוראה שהיתה בחילו, אבל ממלכת יהודה לא יכלה עמד בשטף הזמן, כאשר קם עם כשרים, לרשת את ארצות הקדם. לפי המסור בדברי הימים נצחו צבאות אשור [בבל] את מנשה מלך יהודה. בימי המלך יאשיהו פרצה מלחמה בין יהודה ומצרים, וכל ספק נשכו רבים מבני יהודה במסלה שהיתה במלחמה על יד סגרה גלות שלמה ונלו בני יהודה בימי המלך יחזקאל. אז הגלה נבוכדנאצר את המלך ואת ביתו, כל שרי הצבא ואנשי חיל, וכל החרש והמסנר, ורק דלת עם הארץ נשאר על אדמת יהודה. לא ארכו הימים וחקם צרה שניה על יהודה בימי המלך צדקיהו, ואז שמו צבאות נבוכדנאצר קץ לממלכת יהודה וישבו שני רב, אשור והנילו לבבל. עם כל זה לא נלו גם בעת ההיא כל היהודים מארצם, גם אחרי אשר נהרג גדליה בן אחיקם במצפה ברחו רק שרי החילים והעם אשר אתם למצרים. אדמת יהודה לא נתרוקנה מכל וכל, אלא כי נעקדו רבים מבניה למקומם. באופן זה נבנצא אחרי חרבן בית ראשון את עם ישראל ויהודה מסודר ומסודר בין העמים, והאלם עם כל זה היו לו ארבעה מרכיבים, אשר שם ישבו עוד בני ישראל במספר רב: במלשתינא — שם נשאר עוד עם הארץ, במצרים, בארמיניא והישוב החשוב מכלם — במדינות בבל.

גלות החיל אשר על אדמת בבל ימשוך את עינינו ביותר. על נהרות בבל ישבו חשובי האומה ובדולות, וכל התנאים התאימו לעומת השאיפה הלאומית ליסד בכשרים — ערש האומה הישראלית — ישוב חדש, אשר התקיים ימים רבים והשפיע למכביר על התפתחות היהדות. מגלות בבל ואילך קבלה היהדות — הדת הלאומית הישראלית. כחור חזיון היספורי וקולפורי — את צנינה המיוחד, את קלסתר פניה הנברלים מסני יתר האומות. אז נעשית תורת ישראל לאומית, פרטיקולרית, על פי אופי מיוחד, אשר אין דוגמתו בדת העמים בתקופה ההיא, המעולה ההיסטורית הזאת אתו רואים ומבחינים על ידי תוצאותיה והשפעתה הכבירה; אבל איך נהיה הדבר הזה לא הזכיר עוד די צרכו. הרשמים ההיסטוריים של הימים ההם מעטים זממשימשים, ואי אפשר לנו לדון על כמה מאורעות של הימים ההם אלא על פי השערות ואמוד דברים.

בימים הראשונים, בשבת היהודים הגולים על אדמת בבל, היה הישוב החדש הזה כעין סניף של ישוב היהודים במלשתינא. כל החזן הקולפורי, אשר אנו מוצאים ביהודה, בימים האחרונים מרם בא הקץ לממלכה הזאת, את רואים גם בישוב היהודים של בבל. הם התאחדו בזמן קצר בארץ, יען כי המלך נבוכדנאצר היה בכלל מושל חסר, אשר התנגד עם הגולים בחסד ורחמים. וכמוכ להם אחוז במנהגי אבותיהם המקלקלים, עזבו את "תורת אלהים", את חייהם הלאומיים מסני החיים הלאומיים של הנים שכניהם. הדבר הזה הוא כמעט סבעי. גם נאות לכ הנדולים החשובים לא נכנעו בישובם על אדמת גבר. אדרבה, בעזבם את ארץ מולדתם שכחו את כל התלצה אשר מצאנום שם. בארץ בבל לא ידעו רגזה לתלי המאורעות אשר קרו אז ביהודה. שם לא ספחו מסני לזכר אשר יעלה בארצם, והיו מסתופסים בצל מלך ארדי וחוק, אשר רכבו העושר והרכוש במדינות מלכותו, וכוחו נלו גם

היהודים מן העושר הרב הזה. הנביא יחזקאל מצויר לנו את גדולי האומה השראליית אשר במדינת בבל כחור, „סרבים וסלונים“, „בית המדי“, אשר הקשו את עדם וימצאו להכניע מפני יד ה', אשר היתה ביהודה.

עוד לא עברו חמשים שנה לזמן תרבן הבית וכבר נשתנה המצב הזה מן הקצה אל הקצה. על ארסת בבל הכשירה היהדות את פעולתה ההספורית. שם היתה לחזון קולטורי פרטיקולרי, בסלי אשר נרע איך גדיה השנוי הנמרץ הזה בזמן קצר כזה. כי מה היא תקופה של חמשים שנה בחיי עם שלם? — ואמנם עלינו לדעת, כי התסיסה הסודית-הלאומית הזאת לא מן העם יצאה, אלא מתוך להקה קטנה של אנשי שאר-רות. הגולים הביאו עמם לבבל בלי ספק קצת המקורות הספורתיים שנשתקעו אחרי כן בספר התורה. כן נמצאו אתם מספר שירים תימים ולאומיים, קבוץ של דברי נבואות ורשמים הספוריים. הספרות הדתית הלאומית לא היתה גדלה בכמות, אמילו אם נשעה, כי קצת ספרים שהיו בדי הגולים אבדו אחרי כן. עם כל זה הסמיקה הספרית הזאת להגולים די צרכם הרהצי. עלינו לזכור, כי לא כיסונו אלה הימים הראשונים. או לא קראו בספרים, אלא הנו בהם בשום לב. גם כעת אין הרי האיש הקולטורי כדרי האיש המשוטט, אשר ספר אחד יספיק לו לימים מרובים. לדגולים היה די באלו הספרים התימים והלאומיים אשר נמצאו אתם — וזולתם שגששו את נפשם בספריו וצדה לאומית, אשר קצתם נשמרו אתנו כעת במדשי אגדה. החדה חשובה ומשכנת את הלב תהיה לנו על דבר יהוס הגולים אל ארץ מולדתם ואל „עם הארץ“ אשר נשאר ביהודה. גם כדבר הזה נמסרו לנו רק רשמיים מעטים וממושפשים, ואולם אנו נוכל לשער לנו את מצב הענינים האלה על פי הסדר הפסיכולוגי דמונה בהם. בודאי חשו חזק הגולים געגועים לארץ פלשתינא, מולדתם הלאומית. אלמלא זה היה הדבר קרוב מאד, כי יאבד עם ישראל בניס בישבו בארץ בבל. הקולטורא האשורית או הבבלית וכי הקולטורא האשורית, אשר כימים האחרונים נרע סיבה בעולם המדעים, משלה במדינות האלה גם אחרי אשר בא הקץ לסמלנת אשר) היתה קרובה להקולטורא הישראלית, ובכמה מימים הלא נרע, כי יצאה זאת האחרונה מן הקולטורא האשורית הקדומה. אם נוציא את הנש הדתי והלאומי — ביהוסו הפרטיקולרי — מן הכלל, הלא כמעט כי לא נברח היהודים מיתר השכמים השמיים האלה. השפה הארמית היתה או גברת כל האומות במדינת האלה מן הנחר סרת עד נהד מצרים. והיהודים זנחו כבר ברוכם את שפת מולדתם וידברו ארמית. כל הסבות האלה הספיקו למדי להתם התקופה ההספורית של עם ישראל, לבצל את הנסיון ההספורי, אשר היה תלוי ועומד סעת אשר נתאורח שבמי ישראל במלשתינא עד זמן גלותם מן הארץ. ואולם חזק בעת ההיא כא עם ישראל לידי בשולו, ולא רק כי לא אבד או בגים, אלא כי קבל עוד את צביונו המיוחד לו, באוסן כי שם הכשיר העם את עצמו להתפתחות ההספורית אשר נתנה להיהדות קולטור פנים חדשים לגמרי.

חמשים שנה אחרי כבוש ירושלים על ידי נבוכדנאצר מלך בבל בא הקץ למלכות כשדים. או משש עם סרט על מדינת אסיה מערבה וילכוך. אחרי מפלת בבל הרשה הבאך סרש להיהודים הגולים: „ביי ככם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית אלהי ישראל הוא האלהים אשר בירושלים.“ לפי מצב הענינים כימים ההם לא יצא דרשיוס הזה מגוד הסדר המבני. אותה הסכה,

אשר נרסה בימי נבוכדנאצר לכבוש ירושלים ולחרבן המקדש, כמלה כבר בימי כרש, אשר לא הקמת. סכת דוד הנופלת' היתה חסנו, כי אם להרשות לעבדיו היהודים. כי יעבדו את אלהיהם כפי מנהגי דתם. יוסף בן מתתיהו הכהן יספר, כי העולים הראש לכלך פרס את דברי הגביא ישעיה, אשר הזה לים יבוא, כי עתה הוא לכבוש את מלכות כשדים ולקרוא חזר ליהודים. ואולם אם אין אלו אלא דברי אגדה. הגה אפשר לכוון את המסוד הזה באופן, כי הראו היהודים במדינות ככל אותות חבה לצבאות פרס, והמלך כרש זכר להם אחרי כן את חסדם. בן אין ספק, כי החזון-אשר הזה הגביא, שעמד לישראל בגלות ככל על דבר כרש, קדם מעט להמאורעות ההספוריים. ישעיה השני נבא לנצחון כרש, עוד מרם נפלה ממלכת ככל לפניו. כאשר נביר בנקל בסנען הדברים האלה. ולפי זה לא יפלא בעינינו, כי הרשה המלך הגריב באמת, לשוב ולבנות את בית ה' בירושלים, אשר לזה ערנה נפש רבים-מיהודים. על כל פנים עלינו לזכור חמיד, כי לא חזש המרכז המהיגי היה משאט נפש הגולים, אלא תש דתי, אשר אמנם לפי טבע הימים ההם היה מעורב גם בתש לאומי. לחירות מדינית לא חשש בעת ההיא שום צורך.

שבי הגולה היו לפי עדות הרשימות ההספוריות ברובם רק מבני דלת העם. אשר לא התאחדו במדינות ככל ולכן לא כבר עלידם הדבר, לעזוב את ארץ-מנצחים ולשוב אל ארץ פלשתינא, וולתם שבו עוד כהנים ולוויים במספר רב, שדרי אלו בודאי חשו צורך לבנין בית ה' אשר בירושלים. אך שיהיה מצב הישוב החדש ביהודה, הגה ידעו, או שאפו, כי הבית הקדוש בהבנתו יהיה מרכז כל היהדות האלו ישלחו כל סודי ישראל את נדבותיהם. גם בתוך הגולה התפרסמו האששים ההם בלי ספק רק מנרבות אחיהם העשירים – על כל פנים ראו כזה התקדמות גדולה, כי ישרתו מעכשיו בקרש. מצבם התברתי לא היה מכובד ביותר; זה נראה על פי כמה רשימות של הימים ההם ויחוסם לנחל האומה.

בארה אופן היה יחוס השבים אל אחיהם שנשארו בארץ? אין ספק, כי האחרים החרשים האלה, לא היו נעימים להם ביותר. סכת הדבר נמצא בכמה מאורעות שקרנו לשיבת גולים. אנו חאים, כי חב השבים היו ממוחסי יודה ובנימן, אשר כמבת מלטול גלות יחדו מגסידם. ואולם אם גם הפסיד את רכושם, בודאי לא הפסידו את נאות-יחוסם. בשכבר הימים היו אצילי יהודה ובנימן כמדיינים בבאותם וגם התעמדו באחיהם העניים נדתי ודנא – אשר אמנם אפשר, כי היו אלו צאצאי ילידי הארץ מרם נככשה לפני בני ישראל –. כאשר הוכיחם הגביא ידמה על זה. משאם ומתנם עם העניים האלה ידעו לנו על פי עדות כל הנביאים, אשר תמיד ערערו על נאות המיוחסים וחוץ לבם ותמיד תבעו את עליון העניים מדי מעניהם ולחציהם. כאשר הגלו לכלל היתה הרוחה לדלת העם, אשר גם השומרינים באו והתישבו בתוכם. עכשו שבו לארץ מולדתם – העל אלה יתאפקו בני „עם הארץ“? על פי הדברים האלה נבין, איך נהיה הדבר, כי ימים רבים שרר פולמוס בין שבי הגולה ובין „עם הארץ“, והסולמוס השאר עקבותיו בחיים הדוחיים של עם ישראל לזמן מרובה. בעת אשר תמה כבר המלהמה וחול הגגד הדמדי והקולטורי שבין דבות המציאליות – בזמן אשר „עם הארץ“ בכובת האמתי נלוה כבר אל הפרושים, נשאר עוד רשמים הספוריים, שדידי השנאה העמומה אשר שרדה בין שבי הגולה ובין עם הארץ ימים רבים. ברבות הימים לא ידעו עוד, מה הוא מושג „עם הארץ“ על צד האמת, אבל כפי זה של נגאי נשאר כמסורת ישראל עד היום הזה.

הישג החדש של השנים היה לסי זה קצן חדל, כי הלא נכלל לשע, כי אסילו אלו המשפחות הגמנות בספר עזרא בתור עולי הגולה, במספר חמשים אלף נפש לשע, לא עלו בכת אחת לפלשתיא – מסע נכר כזה לא היה הארץ יכולה לשאת. בלי ספק עלו מעט מעט; רוב העולים שבו לארץ מולדתם מסבה חמרת הלכל היותר מתוך נענועים למקדש ה' אשר בירושלים; ורק מעטם מתוך רגש לאומי. אלו אשר נתארחו בארץ וקשה היתה להם הפרדה מעל אדמת בבל החזיקו בידי השבים, בכלי כסף בזהב סרכוש ובנהמה ובמגדרות". בדבר הלאומי הזה נתערב גם מעט מן הרחמנות והדאקה ומעט מן התמיכה לשם דת. הנתעוררות לא היתה חזקה כל כך וגם היתה צריכה להשתדלות עצמה. מצד אנשי הרוח, אשר באולה מודתא זו מצאו ראשית תודת הלאום. נפלא הדבר, כי הגביא ישעיה הפיף רק לתודה לאומית, לדרכת קץ האומה הישראלית, לתדוש כבודה, וסגולתה, בעוד כי עבודת המקדש, אשר רק היא משכה את לבות רוב העולים ורק לכבודה התגרבו גם הנשואים בארץ לחמך בידי אחיהם השבים, לא היתה חשובה כל כך בעיניו. הגביא ישעיה תלה במאורע זה לא רק תקוות לאומיות, כי אם גם ראשית תקופה חדשה, רבת הערך והרת תוצאות נפלאות להתפתחות עם ישראל והמין האנושי בכללו. הגביא הגעלה. הזה חזה, לו צורת הסגולה הלאומית של ישראל באוסן נשגב מאד, בתבונה קוסמופוליטית אין חגמתה – לאומית כצודה, קוסמופוליטית: ברוח הגביא התקדמה היהדות והקולטורא האנושית התפתחות אדוכה של אלפים שנה. הלאומיות הישראלית היתה בעיניו מרכז התקרבות המין האנושי בכלל; הלאומיות הזאת מצא לא בנוע ובמקור מולדת, אלא בטפוס קולטורי ורוחני. ביחוד דבר על דבר בני הגבר הגלויים על ה' לשרתו ולאדבה את שם ה' להיות לו לעבדים – כל שומר שבת מחללו ומחזיקים בבריתו, כי סתחסים הם על בית ישראל, ובשם ה' אלהי ישראל הבטיח להם: והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי עולותיהם וזבחיםם לדבון על זבוכי כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים" – כמה היו דברים כאלה רחוקים מהשקפת העם כלו אשר, ראשי האבות" ומנהיגי דחו את בני הגסר", את זרע אמרים, מהסתפח על נולת ה' בתשבותם התריסו: "לא לכם ולנו לבנות בית לאלהים! שאיפת הגביא לא היתה להתכווצות לאומית, למעוט אדו מעוט, אלא אדוכה להתפשטות מרובה. בראש הקבוץ הקולטורי הזה, אשר ישתרע עד אספי ארץ, יעמדו בני ישראל, מחוללי הקולטורא הגעלה הזאת – כהגי ה" יקראו, משורתי אלהיני יאמר להם, והלכו נים לאור האומה הישראלית ומלכים לנה זרחה... נאולה לאומית כזאת לא הביע רוב העולים. המה חשו לשוב לירושלים ופעולתם הראשונה היתה לבנות את מזבח אלהי ישראל – להעלות עליו עולות ככתוב בתורת משה איש האלהים". את המזבח בנו והעלו עליו עולות, והיכל ה' לא יסד' עוד, יען כי המזבח היה להם העיקר. גם בלי זה לא באה תקות הגביא ולא נהייתה. הוא חזה לקבוץ נליות כללי, כי יבוא, "האבדים בארץ אשור והגדחים בארץ מצרים" – אלה מצפון ומים ואלה מארץ סגים", ואולם באמת לא היה הקבוץ גדול כל כך. החוץ הנבואי דרש על סי הלך נפש, ואולם אין מאורע הסמורי יוצא מידי משוטט, מידי אופן התפתחותו הטבעית. באיזה אופן ישורו כל זרע ישראל לפלשתיא? ומה יעשו רבתישבים בארץ השוממה? למורת רוח אנשי המעלה, אשר בזו ליום קטנות, אשר חלמו שיבת האומה באוסן נעלה, התחילה הנאוה קמעא קמעא. גם התגלה תיכף ריב בין שני הגולה ובין עם הארץ, אשר באו במעטה:

גבנה עמכם, כי ככם נחזיש לאלהיכם". השבים דרו אותם בשתי ידים, ולעומתם התקבצו יושבי הארץ בהם, ככתכם שמה עליהם אל מלך פרס ויהיו מרפים את ידי עם יודדה ומכהלים אותם מלכנות.

כאמון זה נמצא, כי ההתעוררות הראשונה לא הביאה תוצאה לתחית האומה וכמעט שבמלה למדי על ידי המציעות הרבות שקמו לשמנה לה. "קבוץ גלויות" לא נהיה אמילו באותה המדה. המצומצמת, אשר מדו לו "ראשי האבות" של השלים הראשונים. בנין הבית ספק באמצע ולא נשאר רק המזבח, אשר כנראה העלו עליו קרבנות גם פרס שנבחר הבית.

כבדינת מלשתינא משל פחה ממעם מלך פרס, ואולם לא ירושלים השוטמה והתרכה היתה מרכז המדינה, אלא שוטרון, אשר לא נחרבה כל כך בימי המצור וכבר רפאו את הריסותיה של העת ההיא. מעיר הזאת יצאה שגאה ומששמה לעולי הגולה, אשר דרו את בני אפרים בעברתם כי קשתה. אך למותר הוא לדברות חקר דבר, באיזה אופן היו הענינים מתפתחים, אלמלא עשו השבים כזה, אלו היתה להם הבנה צופיה למרחוק, למען לא ידחו מישראל גדה ולא יכרתו ענפים שלמים ורעננים מן האילן; שהרי סוף סוף חסרה להם אותה ההכרה הנכונה וצובעם על אחיהם בני אפרים עמדו. ההסמוריה המעשית תעמוק רק במאורעות, אשר קרו ונהלו על פי הכרח הסבות, על פי סדר קבוע, ולא פאס שריות. ההתעוררות הראשונה לתחית האומה הישראלית לא עשתה חיל בסכת ההשקפה הרושעית של רוב בני הגולה, מחוץ הבנה אמיתית של עתידות האומה, בסכת שגתם ורעתם הקצרה. כעשרים שנה אחרי ההתעוררות הראשונה בימי כרש מלך פרס היתה עוד ירושלים ועמה ערי יודדה שגבה, והגביא שאל מתגת לבו: "עד מתי אתה לא תרחם את ירושלים ואת ערי יודדה?"⁽¹⁾

עם שבי הגולה עלו בעת הראשונה שנים אנשים מצויינים: זרכבל בן שאלתיאל מורע דוד ויהושע בן יהוצבק הגהן גדול. זרכבל הפקר ממעם המלך לזרות, הפחת יודדה, היינו בלי ספק, לאחד הפחות הקבנים וסר לזשטענת הפחה, אשר נשומרון. סקדת הפחה לא היתה חשובה כל כך — כל עיקרה היתה רק סקדת זוכה המסים והארגוניות למסור את הכסף המתוכנן על ידי גוברי המלך. הפחה הראשי היה אמנם גם נגיד חיל המלך, ולעתים לא רחוקות אירע במדינת פרס, כי מיד הפחה בהבלך ויאמר לדמיר משמעתו ממנו. ואולם דבר כזה היה נמנע לפחת יודדה ורק בזה היה נכבד על פני העם, כי החיחש על זרע המלוכה. גדול ממנו היה הכהן גדול, אשר לפי מצב הענינים בעת ההיא היה לכל הפחות נשיא העם בחייו הרתיים. בעת ההיא לא היה שום צורך למשל מדיני, שהרי עוד נחשבה אדמת יודדה בתור גפת ממלכת פרס, ולפי זה אפשר לנו לדדת לסוף דעת משפחת הכהנים, אשר שאפה לנשיאות כללית. אם כל עיקרה של הגאולה והחירות היתה רק בענינים דתיים, לכנור בית לשם ה' אלהי ישראל, לממשלת מושל מדיני מה זו עושה? — בגלל הדבר הזה גם ריב בין שתי המשפחות המיוחסות ולדגלי הריב הזה הדל העם להשלים את בנין בית ה', אשר נפסק באמצע בסכת שגת "צרי יודדה וכניסין". בימי מלך המלך דרוש היתה שעת הכשר, לשוכ ולמור הבנין הזה, אלמלא ריב המשפחות המיוחסות, אשר הפריד את הלבבות. מסכה זו אמר רוב בני העם:

(1) זכריה א' יב. מכביש ככל ע"י כרש עד שנת שתיים לדריוש עברו י"ט שנה כמסמט; סכבוש ירושלים ע"י נבוכדנאצי עד שנת שתיים לדריוש עברו ס"ו שנה כדיוק.

לא באה עוד „עת בית ה' להכנות". יחירי צולה בעם עמלו להשלים בין בעלי הרכיב, ונראה הצליח זה בידם לכל הסתות לזמן מה. בשנת השתים לסלך דריש התחילו פעם שנית בכנין הבית וגם נמדהו בימים מעשים, כהיות כי היה הבנין ששום מאד. אבל ימי השלום בין שתי המשפחות המיוחסות לא ארכו, וגם היה נמצע נמבע, כי יעמד ימים רבים. משפחת הכהנים שאפה לנשיאות נמורה, ובהרבה היה העקב ענד אחריה, בהיותה שומרת משמרת הקדש. לעומת זה שאפה משפחת דוד רק לנשיאות מדינית, אשר היתה אז תלויה במצבו ידוע בארץ. לדהות את ירושע בן יהוצבק מעבודת המקדש לא היה באפשר כלל, כי עבודת הקדש על ידי משפחה אחת היתה פסולה בעיני העם, וכבר נשתרש כבוד זרע צדיק בישראל ונצדק קדש. ובהיות כי לא חשו אז צורך לממשלה מדינית, לכן נדחתה משפחה דוד למדי.

אחרי אשר נמדו את הבית הקטן החזיקו עוד שתי המשפחות בריבן. הגביא זכריה השתדל לתוך את השלום ביניהן, למסור את ההנדגה הבדינית בידי זרנבל — „הוא יבנה את היכל ה' והוא ישא דוד וישב ומשל על כסא", אבל גם לירושע בן יהוצבק חלק כבוד דחצי — גם הוא ידין את בית ישראל וישמר את הצרות ה', והיה כהן על כסאו ועצת שלום תהיה בין שניהם. כזאת היתה גם עצת כותב התשעה הפרקים האחרונים בספר יחזקאל: הוא צייר לפני דודו מצב מדיני רצוי ומתוקן אם ימשול מושל („נשיא") על ישראל שלא מזרע הכהנים, ואולם משמרת המקדש תהיה ביד „הכהנים הגללים בני צדוק אשר שמרו את משמרת מקדשי בתענות בני ישראל מעלי". הציוור של המצב המדיני, אשר נמצא בדברי הנביא ההוא, יתאים לעומת התקופה, אחרי אשר נבמר בנין בית ה', טרם קם הפולמוס בימי עזרא ונחמיה. בתקופה הזאת התחזק, כנראה, לזמן מועט זרע בית דוד על כסא הנשיאות, בעוד כי שמר זרע הכהנים את משמרת הקדש בבית ה'.

מצב העם בירושלים ובעקריה לא היה רצוי בעת ההיא. כנראה היו אז שנות בצרת בארץ יהודה: כלאו שמים מטל והארץ כלאה יכולה, אין זרע במטרה והגפן והתאנה חרמון ועץ הוית לא נשאו. בשנים ההן הוכחה ארץ יהודה, בשדמון וכידקון וכטרד. העם צפה לעזרת בני הגולה העשירים אשר נכבדו, וכאמת הרכו אלו לנרב לאחיהם העניים ביהודה; מכבדו בא „רחוקים" עם נרכת אחיהם העשירים בידם, ובנו כהיכל ה' וגם הספיקו לצרכי העניים כנרכת ידם (זכריה ו' ט"ו).

מחיים הרחוקים והמנימים של העם בעת ההיא לא נדע הרכה. ואולם על פי רשימות הסמוריות מעשות נכיר, כי לא האמין העם בעת ההיא בחחית האומה ובהרבת קרניה לימים יבואו. בעת אשר עסקו בכנין הבית (משנת שחים עד שנת שש לסלך דריש) נשאל הגביא זכריה על דבר הצומות אשר נקבעו בישראל לזכר הרעם והתרבן בימי נבוכדנאצר, אם לא נשלו כבר. מבית-אל באו שראצר חזם מלך ואנשיו (מזה נראה על כל פנים, כי עוד לא נתרדקו בני אמרים מכל וכל מבית יהודה) „לחלות את פני ה'. האנשים האלה שאלו: האבכה בחדש החמישי וצום — הנור כאשר עשיתי זה כמה שנים ז' הנביא השיב: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום רעשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים. כאשר נשלם הבית היתה פעולתם לפי המסופר המאוחר, שאין לסמוך עליה בכל פראי, להשיב את עבודת המקדש. ככתוב בספר תורת משה; הם הקימו. כהניא בפלנת-הו ולרא במחלקתו, גם הקריבו עולות וזבחים על מזבח ה' לחמא על שנים-עשר שבטי ישראל. ואלם

בכל המאורעות האלה נראה, כי עמד „עם הארץ“ ברוחו סגוד לכל המעשים, אשר עשו שני הגולה. תמכת הבית המזוכה היתה על ידי הכהנים והלויים ושאר בני הגולה. וגם כאשר חגו בפעם הראשונה את חג המסח בירושלים השתתפו בזה רב, הכהנים והלויים ובני הגולה. רק מתי מספר מיושבי הארץ נבדלו בימים ההם, ממצאת נזיר הארץ לחדוש עם „השנים מדגולה“ לה: אלהי ישראל.

בינתיים נדחה יודע בית חד משאטו והבמשלה. הרוחנית נסבה כלה, לזרע הכהנים. יחזיר סגולה בעם ישראל התאבלו על זה, כאשר נראה בדברי הפיימן הלאומי (תהלים פזמור ס"ט), אשר התאבן לפני אלהים: „ואתה זנחת ותמאס התעברת עם משיחך – סגרת ברית עבדך חללת לארץ נזרה“. האולם העם לא חש בלבו חכה יזדה. לזרע המלכה הלאומית, בעוד כי משפחת הכהנים היתה חביבה עליו. בימים הבאים נשכחה מעט השנאה הישנה בין בני יהודה ובני אפרים. משומרון ועריה באו. לחלות פני ה" בירושלים. אמנם העיר נשארה חרבה, תומת ירושלים ממורצת ושעריה נצתו כאשר, גם חסרה להעם הגרבה רוחנית, ומעט מעט שמו המגדים הקדונים, אלא כי עמד בית ה' בירושלים ושמה באו מכל ערי יהודה גם משומרון להקריב לה. בטוב כזה היה עם יהודה מתקרב יותר ויותר אל בני אפרים. השירים והבגנים והבתתו כהם ויהיו עצם לעם אחד וגם העם נגד אחרי המצב הזה. עוד הפעם עמדה תולדת עם ישראל על מרשת הרבים, וקרוב היה הדבר, כי יאחד בכל חלקיו ולא יקרע עוד לשנים. ואולם גם בפעם הזאת קבלה האומה הישראלית התפתחות אחרת נסבת כחות משיעיים סדור. בפעם הזאת נדחו בני אפרים מעל יהודה לנפרי, ומעתה היא לא התאחו עוד הקרעים האלה. עד אשר אבד נזיר לאפרים ונבלע בנטים. גם היהדות קבלה צורה מיוחדת וקצוניות היתה לזעמי המאורעות האלה. האמנם גם הדבר הזה לא נעשה בכת אחת; נסזנות אחרי נסזנות נעשו לקבץ נדוד ישראל ולהשיב את האהרה בין שבטיו; האולם ההתפתחות ההספורית הסבה את הדבר כלפי אופן אחר. כל עוד אשר עמדה העיר שומרון על תלה נחשבה כצדה לירושלים, וכל זמן שהתקיים עם אפרים היה ליהודה לצד הצידי. מלחמה בין אהים היא קשה ביותר, השנאה ביניהם תוכר ותפקד בכל עוד ובכל שעה ולא תחול אף נבצת אחר בעלי הריב. זרע אפרים חלל כהדות נזיר, אבל עטרת היהודים שמודה לו נצת.

בתקופה הזאת – מומן בן בית שני עדימי עזרא ונחמיה – קשה להבטיח צדד ניתרמי של מלשתיאנ – בתוך אדמת ישראל: אמנם נתרבה הישוב של עולי הגולה בירושלים ועריה, אבל לחירות מדינית לא הגיע כל עיקר. יהודה היתה נחשבת בתוך פתחו אחר של פחת „עבר הגדה“, אשר מרכזה היה בשומרון, האולם גם המושג הגיורמי של ארצות יהודה לא נתפרד לנו: כן לא נודע לנו, מה היה ערך השנים במספרם ביחס לזר: „עם הארץ“, אשר בכלל עמד מבד לכל התנועה הלאומית הזאת, ויש אשר חש בלבו משממה לה. על פי המאורעות של הימים ההם נוכל לשער, כי היו עולי הגולה המעפיים בין עם הארץ וחצר רק בצל פחת המלך, אשר נטה להם חסד, ובאותם הימים, אשר נכאשו השנים בעיני המלך, היה הישוב החדש. ביעה גולה וחרפה: מעט מעט עיפו רבים מהשבים להמאורעות האלה והתחילו להתקרב אל עם הארץ, ואז היתה שיבת הגולים נמסרה לנפרי, כי אז לא היה המאורע הזה עושה שום רושם בתולדת ישראל; בזה הדות שנים או שלשה היתה ההתפוררות הלאומית, שקמה בימי דבאי ישעיה

השני, נשכחת למרי. ואולם בדבר הזה חזאים אנו, כי דבר יצא מפי ההסמוריה לא ישוב ריקם, אלא עם עשה פרי והצלחה. ואם לא נראה השמעתו תיקה, הגה ישאר במעבה האדמה, ובימים הבאים יחדש ויציץ ויפרח. — הקבוץ הקטן של „העניים והאביונים“, אשר התעוררו בימי הגלך כהש לשוב לירושלים, כמה היה נחשב בימים ההם? ואולם בימי דורות שנים היה לאבן פנה בתחית האומה הישראלית, ליסוד המעלה הקטת עם ישראל בלאומיותו וברוחניותו.

ב. עזרא ונחמיה.

מעט אשר נבחר בנין המקדש בירושלים עברו יותר מחמשים שנה. ממאורעות הימים ההם לא נדע הרבה, אבל אפשר לנו לצייר מצב הענינים, כפי שהתפתחו בדרך ראשון אחרי בנין הבית. כמעט כמעט כאו כלי ספק אנשים מצלות יהודה לירושלים, אם להתישב שם, או להעלות עולות ושלמים על מזבח ה', ואולם בכלל לא נתרבה הישוב, ואלו אשר באו לירושלים רק, לחלות פני ה', לרצות את אבני העיר הקדושה ולחון את עפרה, שבו בפחי נפש לביתם, כי בעיניהם ראו רק את השממה הנוראה אשר רבצה על הארץ, ובשונכם לביתם ספרו זה לאוהדם כמר נפשם ובשכרוך לכם. בפנים שונים ידמה המצב הזה לאותו החזון ההסמורי בימי. נוסעי הצלב, כאשר שבו „עולי תל“ מפלשתינא לאירוסא ויספרו לאחיהם את רוב השממה הרויבצת על העיר הקדושה וקברות קדושיהם ואת רוב התלאה הברצאת את כל איש, אשר ידבנו לבו, להשתמח על קברות הקדושים. כלב רבים מבני גדולה אשר כבבל חזקו הגעגועים לעלות לארץ הקדושה. לרצות את אבניה ולחון את עפרה, להשתחות לפני ה' בארץ אבותיהם, ואפילו אם לא היה עם לכם להתישב שמה, הגה לכל הפחות תפצו בתחיתה, לדקים את הבקומות הקדושים מעדמות עפר. בימי מלכות ארתחשסתא (הוא ארתחשסתא הראשון, אשר מלך משנת 485 עד שנת 425 לסני המספר הרגיל) התעורר עזרא הסופר, לעלות לארץ הקדושה ולרסא את דריסותיה. בשנת השבע למלך ארתחשסתא (לערך חמש ושמונים שנה אחרי התיסודת הישוב הראשון) עלה עזרא מבבל ועמו עלו „מן הגבנים והגללים והבאורדים והשערים והנתינים“. הנתינים התיחסו על שומרי משמרת הקדש מימים רבים¹). הם גלו עם הכהנים והללים לבבל ועמם עלו בשוב ה' שבות עמו. לשרת

¹ בדבר „הנתינים“ רמזתי כבר כדברים מעטים („השלח“ כרך ששי עמוד 268), ומה אכארי כונתי כבר יותר. כחוק אני במסורה ההסמורית, כי „הגבוענים לא מבני ישראל הפתי והסמור על אודותם בספר יהושע (פ, ג, ואלך) ובספר שמואל (פ, כ), כדאי אינו כדוי אלא עלינו לתבין הדברים נתינים וכמשמעם ההסמורי. יש לשער, כי האנשים ההם נולדו אל ישראל, כאשר כבשו את ארץ כנען, והנצוחים החריסו אותם, היינו, כי הקדישו אותם לעבודת המקדש, לזכות ורפנו עץ האזאני מים למזבח. האולם לא יודך גישא אפשר גם כן לשער, כי היו אלו עובדי המזבח מים כחו בני ישראל אל הארץ, ובימים ההם נחרו בני אדם סאר, לשלוח יד במסורת המזבח, ודרבה הנתינים היו סמכרים אותם וישלחים פאר, אם תעליה בידם לשתחם. כי תשללו בעד האדונים החרשים אל האלהים. ואולם בעם ישראל ותפתחו הענינים סדור לרוד והתקפה לתקפה, ואין ספק, כי לא בבת אחת נעשו בני ארץ הכנען“ שומרי משמרת ה' במקדש אשר בירושלים, כאשר פבל עבד שנים רבות מרם ונאקבל הבית והח כהור סרכו חמי לכל שבטי ישראל והבנות סר. החזון הזה ירבו לנו בדרך ומאורי. ירושלים שמהם לזכות המרכז הלאומי לישראל וע"ם מצב הענינים בימים ההם היה זה באפשר, רק אם יודעו הפסות

בקדש. עזרא, אשר התיחס על ורע הרבנים חושב את יהוסי דור שבעה עשר לאהרן; הבה; ¹ היה חשוב מאד בין אחיו הגולים כמדינת בבל, ואין ספק כי האמנות הרבות, שר נספרו על אודותו ונרשמו אחר כן בספרות התלמודית, הן מסורת הסמורית בעקר ואולם כותב ספר „עזרא“ אשר לפנינו הסתמך בצדור הדברים בקצרה: „כי עזרא הכין לבני לודש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט“.

לפי הסמורה ההסמורית היה עזרא חשוב מאד בעיני מלך פרס, הוא נתן בידו „גשתון“ מעטם המלך ושבעת יועציו, כי שלוח הוא „לבקרה על יהודה וליהושלים“ בדת אלהים. הרשות בידו למנות „שפטין ודיינין, די לדין דאנין לכל עמא די בעבר נדדה“ לכל יודעי דת אלהים, ולאילו אשר לא ידעו ויודעו הם. וכנגד אלו, אשר לא יקיימו תורת אלהים נתן המלך יפוי כח והרשאה בדי עזרא לענוש אותם כפי ראות עיניו, „הן לצות והן לשרשי הן לענוש נכסין ולאסורין“.

יסוד המעלה בימי עזרא היה לפי זה באופן רצוי מאד. אמנם יקשה בעינינו, כי עשר העולים ארבעה ירחים בדרך (באחד בניסן התחילו לעלות ובאחד באב באו אל ירושלים). ואולם עלינו לדעת, כי עם עזרא על קרב לאלף וחמש מאות אנשים לבד הגשים. הפעת משפחות רבות לא תעשה בבת אחת. גם נספר לנו, כי נקבצו העולים על יד הגדר „הבא אל אדזה“, ושם ראה עזרא, כי חסרו לו לים. בלי ספק עברו ימים אחרים פרס נקבצו כל העולים אל מקום אחד ללכת עם עזרא הסופר. הדרך אשר הלכו בה היתה בחוקת סכנה, ועזרא בוש לשאול מן המלך חיל ופרשים ללוחם בדרך. מעטם זה עשר בלי ספק את דרכם לאמ לרגל הגשים והמץ אשר אתם. באופן כזה עברו ארבעה חדשים.

אשר בירושלים יהיה יחיד בעולם היהדות. דבר כזה אי אפשר היה כי יתחזה בבת אחת. עם נצטון המקדש הראשי בירושלים נגמר גם נצטון משפחת הכהנים, כי בעת שלא סרו הכמות, היה הלוי לכהן והם שרתו בקדש, ומעת אשר סרו הכמות באו הלויים לשרת את אלהים בירושלים בתור סמוריים ושוערים ולפי זה בכדרגה פחותה מו של הכהנים. ימים רבים נצטו הלויים על מספר תעניים והתורה וההורה הרבה, לכלי לעזוב את הלוי, אשר לא היה לו חלק ונחלה בארץ. אחרי השתלשלות הסבות באו הדברים לדי כך כי אחז גם הם בעבודת המקדש, אלא שהסתפק בעבודה יותר פחותה. פחותים מהם היו, תנתינים, אשר נחשבו גם הם על שומרי מסמרת ה', אבל להם נתנה עבודה יותר ולה; ואין ספק, כי גם הדבר הזה לא נעשה בבת אחת, אלא אחרי כמה ריבות דברים ותסיסות שינות אשר עברו בין משפחות המיוחסות, עד כי לכסף נהיו כמות כמות ביניהן; (א) הבת המיוחסת ביותר, אשר סכנה לקוח את הבתן הגדול, באתחלה מורע צדוק, אשר כשמונה מאות שנה היה להם משפט זה מאת העם, ואחר כן משפחת הששכונאים, וכאשר יורה המשפחה הזאת מגדולתה נתנה הכבודה למשפחת אחרות; (ב) ורע הכהנים, אשר שרתו בסוכה; (ג) הלויים, המסוררים והשוערים; (ד) התנינים, עובדי המקדש היותר פחותים. על פי זה יובן לנו, כי נלוו התנינים תמיד על הכהנים והלויים והתייחסו עמם. סכה שספסר בעל ספר עזרא לפי תוסר נראה, כי השפלת זרע תנתינים למדרגת, תושבי עץ ושואבי מים¹ היתה בימי דוד (עזרא ה' ב'). לפי זה נבין כאר היטב הנאמר בנתיניה (י' כ"ט): „ואר העם הכהנים הלויים השוערים המסוררים הנתינים וכל הגבול מעמי הארצות אל תורת האלהים.“¹ נראה, כי בעזרא (ה', א—ה) נחפרו איזה דורות (וכוה נמצא הרבה ביהוש בית אבות בכה"ק), שהיו קשה מאד לחשוב כי כזמן אחרן הכתן עד עזרא הסופר (יותר מתשע מאות שנה) היו רק שבעה עשר דורות. וכאמת נמצא בדה"א, כ"ט—ל"א) מן אחרן הכתן עד יהוצק שהיה בימי גלות נבוכדנאצר (עכ"פ כמאה ושלשים שנה לפני עזרא) עשרים ושלשה דורות (בעזרא וראו אומר: עזרא בן שריה, אם כן היה בן אחי יהוצק), וזו קשה מאד, כי ידענו כי מן יהוצק בן יהוצק כזמן כרש עד עזרא עברו כבר כחמש ושכונים שנה. כן נראה כי רלנו בעזרא על כמה דורות מן אמריה בן מרי עד עזריה השני (בן יהוצק).

כאשר בא עזרא לירושלים והתעכב שם ימים אחדים נגשו אליו „השרים“ וקבלו לפניו, כי „לא גברלו העם ישראל והכהנים והגלים מעמי הארצות“; הם נשאו סבנותיהם להם ולבניהם והתערבו ורע הקדש בעמי הארצות, ויד השרים הסגנים היחה במעל זה ראשונה“ — הרברים האלה יובנו לנו בשני אופנים: אם כי נאמר, כי לא „נגשו השרים“ מאליהם לקבל על זה לפני עזרא הכהן, אלא הוא חקר ודרש על אודות הדבר ונדע לו ככתוב בספר עזרא: או כי נשער, כי היו „השרים“ מחולקים כדבר, קצתם אחוז במגדני אבותיהם, לדגור מכל „עמי הארצות“ וקצתם ותרזו כבר על הקגאה הלאומית והתקרבו אל „עם הארץ“. על כל פנים אין להבין הרברים כמשמעם, כי התחתנו בני ישראל או „בכנעני החתי הפריזי היבוס העמוני המראבי המצרי והאמרי“, כי חוב העמים הנוכרים בזה נכחדו כבר מן הארץ. אלא כי התקרבו אל השומתנים ובכלל לא יקדקו כל כך בנשואיהם, להתחתן וקא כורע יהודה. הרבר הזה היה קשה עד מאד בעיני רבים מן השרים וכאז וקבלו על זה לפני עזרא.

איך שיהיה, עזרא הסופר לא השתמש בהרשאת המלך, לענוש את האנשים שהתחתנו בעמי הארצות, אלא כשמעו את הרבר הזה קרע את בגדיו ומעילו וימרוס משער ראשו וזקנו „וישב משומם“. כבר עבר עליה היום בתענית וזוא בוכה ומתפלל לפני האלהים תצוק מרה על הרבר הרע שנהיה בישראל. מוכן מאליה, כי חזון כזה עשה רושם גדול בלב כל „תורד כדברי אלהי ישראל“; קהל רב נאסף עליו, אנשים נשים וסף, והם כבו כבי גדול. כהתפעלות הנפש דבר עזרא על לב העם, כי יבדלו מזרע עם הארצות, ונפ פעלו דבריו על לב רבים, כי כרתו ברית וכאו על האמנה, להוציא את הנשים „הנכריות“ והגולד מהם, כעצת עזרא! (כעצת ארזי), והחרידים במצות אלהים. וישבע עזרא את העם לעשות כדבר הזה, והעם נשבע בסערת לבו, גם הסכימו אז, להעביר קול בירושלים ובערי יהודה לכל בני הגולה להקבץ לירושלים בזמן שלשה ימים. ובאמת נקבצו בעשרים כנסלו בימית הגשמים וישבו לפני פתח המקדש („ברחוב בית אלהים“), מרעידים על הרבר ומהנשמים. הנקל לנו, לציייר בדמיונו את החזון המעציב הזה, בעמוד העם לפני עזרא וסיעתו לעשות כדבר הזה, להוציא את הנשים אשר נשאו והגולד מהן, לעשות חתוך עמוק ומכאיב כזה בבשר האומה. כן יובן לנו הרבר, כי אחרי עכור הבהלה וההתפעלות הראשונה יעצו אחרים, כי קשה מאד לעשות כדבר הזה בפעם אחת: העם רב והעת נשמם ואין כח לעמוד בחוץ — והמלאכה לא ליהם אחד ולא לשנים“. ותהי עצת האנשים, כי לעתים מוזמנים יבואו אנשי כל עיר ועיר לפני אקני העם והשרים, אשר יפקיד עזרא לדרוש על הרבר הזה, ובאמת הושיב עזרא ועד באחד בשבט, והועד הזה כלה את מלאכתו באחד בניסן, היא השנה השניה ליסוד המעלה בימי עזרא הסופר. נשואי נשים „נכריות“ מצאו בכל סנות העם מ בני הגולה, הכהנים ודלזיים ובני ישראל.

אבל למאורע עצום כזה אי אפשר כי יעבור בשתיקה. נקל לנו לשער את חוב הבהלה והחרדה, אשר נפלה על העם, כאשר יצאה הגזרה מלפני עזרא ובית דין, להוציא את הנשים והגולד מהן. מרגידיה נוראה כואת כמעט שלא נמצא חזמתה ברשמי ההסמוריה. עברה הבהלה הראשונה וכבר התעוררו רבים במחאה נר מעשים נמרצים כאלה. על מה יוציאו את נשידם החכיבות להם ואת בניהם הגולדים להם מהן? הבה יעשה בעל לאשתו ואב לבנו, לשחת באף רחמיו? ואם יתגבר

כלב קצת אנשים רש הקאה הרחית והלאומית על התמלה האנושית - הלא ימעט ממסרם, ולרוב נתמו אחד כן האנשים ממחשבתם זאת ולא אבו להגיד מנשידם ובגידם. דבר קשה כזה לא יעשה אם לא ביד חזקה!

שלוש-עשרה שנה אחרי יסוד המעלה בימי עזרא - בשנת עשרים למלך ארתחשסתא - נהרש כסלו בא חגגי אחי נחמיה בן חכליה ואנשים עמו מיהודה. נחמיה בן חכליה היה חשוב ורצוי בעיני המלך ארתחשסתא - הוא נתן את כוס המלך בידו. כי היה ממשפחה חשובה, לא נמסר לו, והשתיקה תחשב לו בתור עדות על הפך הדבר, כי לא התיחס על איזו משפחה מזחסת (איחלד, בספרו הנזכר חיד ע' 192), שהרי בודאי לא היה הכתוב נמצע מלהזכיר את יחס אבותיו. חגגי ספר לאחיו נחמיה על אודות היהודים, הפליטה אשר נשאר מן השבוי. מזה יש לשער, כי בימים ההם היתה איו תסיסה בין יושבי יהודה ושכניהם, ודבר כזה לא היה כן הנמשעת אפילו בשעת שלום. מלחמה מקומית אידעה לפעמים באחת המדינות. ואפשר כי עבר דברי ריבות בין „עם הארץ“ ובין עולי הגולה על דבר הנשים הגבריות, אשר הציאו קצת מבני יהודה, או כי אמרו להציא איך שיהיה, האנשים אשר באו מירושלים ספרו, כי „הנשארים אשר נשארו מן השבוי שם במדינה ברעה גדולה, ובחרפה וחמת ירושלים מפורצת ושעריה נצתו באש“. אם היתה חמת ירושלים מפורצת ושעריה נצתו באש עוד מימות קדמים, כי מרם העמידה עוד את ירושלים על תלה (דעה איחלד שם עמוד 198 בהשדה), או כי נחרבה העיר על ידי הסכסוכים שעברו בין בני הגולה ועם הארץ - קשה לדעת כעת. הן אמנם יראה לנו לכאורה, כי נפל פחד עזרא על עמי הארצות, שדרי ימיו כח היה בידו, לענוש את העוברים על דבריו. הן למען הן לשרשי הן לענוש נכבין ולאסורין“. ואלם אין להבין הדברים כפשוטם, ועל כל פנים לא נמסר לנו שום רשימה הסמוית על דבר ממשלת עזרא בחיל ובכח עד בוא נחמיה לסלשתינא „כאש מצרף“.

נחמיה שמע על דבר המצב הרע של בני הגולה בירושלים ויתעצב אל לבו. ירדום ואחרים אחד כן עמד לפני המלך ויתן את כוס היין על ידו. נחמיה הביר בפני המלך, כי לא היה רע לפניו, וכי חסך המלך ביקרו. וכאשר שאלו ארתחשסתא, מדוע פניו רעים, ענהו: „העיר בית קברות אבותי חרבה ושעריה אכלו באש“. כן התחנן לפני המלך: „אם על המלך טוב ואם יימך עבדך לפניך אשר תשלחני אל יהודה אל עיר קברות אבותי ואכנה“. המלך נתן לו הרשות הנצרכה, גם מסך בידו אניות אל פחות עבר הנרי, למען יתנו לו לעבור לארץ יהודה, גם אנת אל אסף שומד המרדס אשר למלך (כלומר הממונה על היערים אשר נחשבו בתור קנין המלכות) למען יתן לו עצים „לקרות את שערי הבירה“ ולחמת העיב. נחמיה עלה לירושלים בלויית שרי חיל ופרשים.

איך שיהיה משפטנו אודות נחמיה ותכונת רוחו, „פעולתו הלאומית ומעשיו הכבירים, הגה אין ספק לנו, כי היה איש חיל ומלא רוח כביר, לעשות את מפעליו בעזר ותעזמות, בגבורה ולא בהתרשלות - איש המעשה בכל פרטיו. אפשר, כי הרעיל יחוס בית מלחמתו הרבה, היינו, כי לא היה בהן זא ספר מהיר, עלה איש באנשים. בכל מעשיו נראה, כי לא הרבה לחשוב ולהתועק, אלא פעל ועשה, אמנם עזר הרבה לעזרא, לקיים את דברי התורה ולעשות הכל „ככתוב“, ואלמלא הוא, לא הצליח עזרא בפעולתו, ליסד מחדש את תורת משה, אשר נשתבחה בינתיים; ואלם עיקר פעולה נחמיה היתה לאומית, ואפילו אם לא נצדיקה בכל מעשיו.

הנה אין ספק, כי מתוך השקפה לאומית נצחק את הכלל העולה מפיסכותה, הנמשך כי לא תצלה מעולה לאומית באופן אחר, שהרי כבר ראינו, מה היתה אהדת השתדלותו של יעזרא והקוראים לו.

ראשי, "עם הארץ" חשו תיכף, כאשר בא נחמיה לירושלים, כי פנים חדשות באו עמו ביסוד המעלה ופאר חדה להם על הדבר הזה. בראשית המאורע הזה חשבו להבנות את מעלה נחמיה על העם, באמים: „מה הדבר אשר אתם עושים? העל המלך אתם מזדדים? והאלה נחמיה ענה להם באיבה, כי אמנם הוא ודעיו יבנו את ירושלים וירמאו את היריבותיה, ולכם אין חלק ונדקה וזכרון בירושלים." גם לא הסתפק רק בדברים ובשאיפות, אלא החל תיכף בבנין החומה. עוד השומעונים לענים לו האמרים: „מה היהודים האמללים עושים? העוזבו להם? היובחו? היכלו ביום? היחו את האבנים מעקרמות עפר והמה שרופות? ושכיה העמוני עונה לעומתם: „גם אשר הם בונים אם יעלה שועל יפרץ חומת אבנים" — והאלה עוד הם לענים וזדלתים, וכבר עלתה אהבה לחומת ירושלים והמרים החלו להתפתח או נועדו השומעונים וכני בריהם לעלות על ירושלים ולהפריע את האנשים כמעשיהם כחוק יד. אמנם לא נכלמה גליה אמרו לבאת גורם, אלא להתנסל עליהם פתאום ולהשכיח את המלאכה. ולכן כאשר נודע הדבר לנחמיה וידע להזדר, כי העמיד שומרים תצפים, נתמו גם השומעונים כמעשיהם ויחכו לעת מצוא, לרע לבני יהודה. באופן כזה נבנתה חומת ירושלים, והבונים איש חרבו אמרים על מתנו ובונים". כאשר נמרה המלאכה נסו סנבלט וגשם דבר אל נחמיה לדוער עמו בכפרים כנקעת אוט ולדבר עמו. נחמיה חשד בהם, כי חושכים הם לעשות לו רעה, ולכן סרב לבוא למקום הגעד. או איימו עליו לאמר: „אתה והיהודים חושפים למיוד על כן אתה, בונה החומה ואתה הרה להם למלך". הם אמרו, כי יראים הם, פן ישמע הדבר למלך פנים ויבועל לכל העם בגללו ולכן חפצו לדועץ אתו. והאלה נחמיה עמד בדעתו ולא נבנע סלפניהם. או נסו דבר אליו, להבאיש את ריחו בעיני העם אשר בירושלים, כי אחד מאנשי בריהם — שמעיה בן דליה בן מהישבאל⁽¹⁾ — איים על נחמיה, כי הלילה באים השומעונים לדרו, ולכן עצתו, כי יועדו אל בית האלהים אל תוך ההיכל ויפגרו ולתותיו. אבל גם כזה לא נכשל נחמיה ולא אבה להסגר בתוך ההיכל והיה „לשם רע" בתוכו.

בעשרים חמש באלול נשלם בנין החומה והעמידו את הדלתות והשערים⁽²⁾. על הכרזה המקיף את חגניה, אשר היה נודע, „כאיש אצט דירא את אלהים מרבים".

(¹) הוא היה „עצור" (נחמיה ו, י) כלומר, כי אסור היה לו באותה שעה לבוא אל המקדש בשביל שנמסר באיוו פוסאח, ועכוז אסר להכנס אל ההיכל עם נחמיה מפני הסכנה. (²) בבנין החומה השתתפו הכתנים ואלישיב הכהן הגדול בראשם ועולי הגולה, אשר החיטבו בערי יהודה. כל חכורה וחכורה נתנה חלק של החומה, משער אחד עד השני. גם משפחות ובתי אבות עשירים השתתפו בבנין או חכורה של אומניות (עויאל בן הרהיה צורפים תצניה בן תרבתים) ומכהנים וחלפים. גזנתונים היושבים בערי יהודה. לפי הגמרא השיל נחמיה על בני העירות חוב, להשתתף בבנין החומה, ואומנו החיב היה פושל על בעלי האמצעות והקקנות, ואיש ברו אבות וכדומה, כנבנך בעינים כאלה. „שר חמלך בחברת בני העיר או אכפר גפרו את חלק החומה, אשר התחייבו לבנות על פי מצות נחמיה, ושר חמלך שר על הדבר, כי לא ישפט שום אכר ובעל אחרה מעבורת חובה זו. על פי הדברים האלה נפגו האמרי בנחמיה (ה' יד—יז): „גם מיום אשר צוה אותי להגות קום כמלך יעזרא משנת עשרים ועד שנת שלשים ושתים לארתחשטא חמלך שנים איתים עשרה אני נאמי להם הקמת לא אכפלי".

מצב העיד יצייר לנו נחמיה כאמרו: „העיד רחבת ידים תחלה והעם טעם בתוכה ואין בתים בנויים“. לפי זה היו עולי הגולה, אשר התישבו בירושלים, מעטים. אבל אל המעטים התחזק בתוכה כפי צד ואויב.

אחרי אשר התכבד נחמיה האנשיו בירושלים נש אל פעולה רבת התוצאות בתולדת ישראל, הפעולה העיקרית בתקופה הזאת. נחמיה מספר הדברים במשימות: „ותן אלהי אל לבי ואקבצה את החורים ואת הסגנים ואת העם להתייח שר. בסעם הזאת נעשה החתך בגוף האומה הישראלית על צד השלמות ונדחו ברוח אל, אשר לא מצאו להתחשב על דרך ידודה. ויבדלו אז ורע ישראל, מכל בני נכר. ואלו אשר הושיבו נשים אשדודיות עמוניות ומאביזת רב רבם נחמיה וקללם ויטרפם. כיד חזקה ובעוז גרש את הגשים הגבריות, ויבדלו כל ערב רב מישראל“.

בלי מחאה ומלחמה מצד „עמי הארצות“, אשר מרם גברלו בני ידודה ובנימין, לא נעשה הדבר הזה, וכן יש לשער, כי קצת הגבולים, אשר בכלל הסכימו למפעל הזה, מצאו בו כפרות כמה מן האכזריות שלא לצורך. ביחוד הרם נמצא, כמו בכל חז של מולטום, אנשים בעלי „פשוה“, אשר אמנם מצאו צורך ברבר, להבדל מעמי הארצות, שלא להתחתן בהם; אבל מצד אחד לא הסכימו, להוציא את הגשים „הגבריות“, אלא אלו ישארו תחת בעליהן. ושורת הדין נותנת, כי אין מן הראוי לצוד גורה על של עבר, כי אלו שנשארו נשים נכריות בהיתר – כלומר, לפי הכנתם היה זה בהיתר – נשארו. ואפילו אם תמא האבות – הגנים מה תמא? אפשר לנו לשער, כמה מן הכני והצעקה היה, אז בערי ידודה וכמה מן הפרטים המכאיבים נמצאו במאחזע זה. הנביא מלאכי רב בחוקה באלו אשר לקחו נשים נכריות, ובפרט בהכהנים הלויים, אשר היו במעל זה ראשינה. „ואתם סרתם מן הדרך הגשלתם רכים בתורה שחתם ברית הלוי“, אמר להם. אמנם טענו עמו: „הלא אנחנו אחד לכלנו הלא אל אחד בראנו – מדוע נבגר איש באחוז לחלל ברית אבותינו? וואלם הנביא השיב להם: „בגדה ידודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים, כי חלל ידודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר. יכרת ה' לאיש אשר יעשנה. ער וענה¹ מאהלי יעקב ומגיש מנחה לה' צנאותי. עם כל זה נראה, כי קשה היה בעיני ענין הגירושין, אשר הוציאו את הגשים הנכריות בחוקה מכית בעליהן. כי „שנא שלה“, ומזכה ה' כסו בני ואנקת. אפשר, כי נמה הנביא בלבו למשרה של ידשה – למצוה את ההתחתנות בבני אפרים לימים יבוא, אבל שלא לגרש את הגשים שנשארו לבני ידודה. מכבר ובפרט את בניהן אשר ילדו.

מחאה יתיר עצומה נמצא – כפי הנראה – בדברי הנביא של הימים הרם ושנא ועלם מאתנו. הנביא הזה, לפי הנראה מבני אפרים, לא מצא קורת דת כל עיקר במפעלי נחמיה, לדחות ברוח שבט מישראל. הוא דבר על לב בני עמו, כי לא יתעצבו על זה, כי אמרו להם, „אחידם מצדיהם“, אין להם חלק וצדקה וזכרון

הפחות הראשונים אשר לפני הכבוד על העם ויקחו מהם בלחם ויין אחר כסף שקלים ארבעים גם נעריהם שלמו על העם ואני לא עשיתי כן מפני יראת אלהים. וגם במלאכת החורפה הזאת החזקתי ושרה לא קנינו וכל נערי קבוצים שם על המלאכה, כלומר, כי אין על פי שלא כנו שדות בערי ידודה, לא תוא ולא אחיו, ולפי זה לא היו חייבים בעבודת התימה. החזיק עם כל זה במלאכה זו וגם נערו היו קבוצים שם (מקרא כפשוטו של ר"א אהרליך מכו-דוק).

¹ כבר הכאתי (כמחברתי, השבונה של ספרותנו עמוד 32) בשם אבי ז"ל כי, ער וענתה הם השערים והמשורים – וכן תרא.

בירושלים, שהרי כה אמר ה' צבאות: השמים כסאי והארץ החם רגלי - איזה בית אשר תבנו לי ואיזה מקום מטחתיו? האלהים לא יבחר בקנאים האלה, אלא אל זה יבין, „אל עני נכה רוח וחרד על דברי“. כלמי קנאי ירושלים אמר: שוחט השור [לעולה] מכה איש, וזבח השה עורף כלב [הוא ענין של מנאף וכמוהו „מחיר כלב“ האמור בתורה], מעלה מנוה, דם חויר. לאחוז אמר: „שמעו דבר ה' ההרדים אל דברו אמרו אחיכם שונאיכם מגדיכם למען שמי יכבד ה' ונראה בשמחתכם ודם יבושׁו“. אפשר כי קצו עוד כמה אנשי רוח בישראל, לריב בקנאי יהושלים, ואולם דבריהם לא נתקיישו לנו. רבים מבני יהודה ובנימין, אשר לבם לא נתנם, לגרש את נשיהם, „הנכריות“ והבנים הנולדים מהן - וכינידם גם מורע הבהנים - עזבו את יהודה ויבאמו אל שומרון. שם בנו להם מקדש אלהים על הר גריזים, ולעם יהודה נסרו השומרונים מני אז איבת עולם. החוץ ההיסטורי הזה הוא נפלא במינו. ימים רבים ארכה הבלחמה בין יהודה ואפרים, וכאחרונה לא גברו בני יהודה, אלא הרציאו את בני אפרים - שהיו המרובים - מן הכלל, כי אין להם חלק ונחלה בישראל. דונמאות כחוץ ההיסטורי הזה אמנם נמצא בתולדות העמים. יש אשר בני כחה אחת, אשר שאר רוח להם ומעשירם הם בעז ותקופתם, יעמדו כלל לאומי ויחליטו, כל מי שאיננו מודה בכלל הזה, אין לו חלק ונחלה בעמים, ואם כי הם המעמיים יצלה בידם, לעשות את שיפתם קבע, ולרוציא מן הכלל כל מי שאיננו מודה בתורתם זאת. כזה עשו או בני יהודה, אשר הקיצוניות הרחית של עורא המוסר כנגד אחד ורוח לאומית של נחמיה מצד השני גברו בימים ההם והמביעו את חותמם על היהדות, חסצם הצליח בידם, להרחיק את זרע אפרים מישראל עד עולם.

איך שיהיה משפטנו על אודות המאורע הזה, הנה אין לכתור, כי ידע נחמיה לכוון את כל מעשיו אל נקודה אחת, לעשות את התורה הלאומית לסגלת ישראל. הוא הקפיד מאד על שמירת התורה לא רק בחצוניותה, אלא גם בתכנה המוסרי, בחלקה הסוציאלי, אשר השקיעו בה הנביאים מקודם. הוא מצא בבואו לירושלים, צעקת העם ונשידם גדולה אל אחדים היהודים. כבר ראינו, כי היו שנות בצורת בערי יהודה וזרעב כבד בארץ. אז השחמשו רבים, בעלי ממון, להתעמר באחיהם ולכבשם לעבדים. כי מלכד הרעב, אשר הציק להם, העיק להם עוד מס המלך, אשר נשו בהם פקידי המסחה. המחות שהיו ביהודה לפני נחמיה הכבידו מאד על העם; כנהג בימים ההם במדינות האלה לא הסתפקו במדת המלך בנוגע למסים וארנוניות, אלא זסיפו עוד עליה. מלכד ארבעים שקלים כסף [לכית אכז] לקחו עוד לחם ויין מהם, גם נעדיהם שלמו על העם כחפצם. על ידי זה היה הדבר, כי בשנות בצורת מכרו רבים את שדותיהם וטרמיהם וכתיהם, או כי מכרו גם את בניהם וכנתיהם לעבדים ושפחות. ויהי גם העם מדה. עליו מאד. הם צעקו: כבשר אחינו העשירים בשרינו, כבניהם בנינו, ואם כן האם ביושר הוא, כי כובשים אנו את בנינו וכנתיהם לעבדים ולשפחות? אז כי כנתיהם נכבשות שלא ברצוננו בשביל תוכתית? ויחד לנחמיה על הדבר הזה ויקהל על השרים והסגנים קהלה גדולה וירב בהם בחוקה. ומה צדקים דברי - יצאים מלכ מלא רגש לאומי: „אנחנו קנינו את אחינו היהודים הנמכרים לגוים כדי בנו [כפי יכלתנו] וגם אחם תמכרו את אחיכם! ועוד הוסף במר לבו: תמכרו לנו - לא לבני הנכר. דברי נחמיה עשו רושם אדיר. הוא חבריו ותרו על המשא אשר נשו באחיהם העניים, וגם השרים והסגנים עשו כזה ויחרו על נשיהם וישיבו לאחיהם את נחלת שדותיהם וטרמיהם. אף השביע נחמיה את השרים, כי

יעמדו ברבורם, בעדו את חצונו ואמר: ככה ינער האלהים את כל האיש, אשר לא יקם את הרבר הזה, בציותו ומיניעו זככה יהיה נעור ורק". בימים הרם נעשה תקון סוציאלי חשוב מאד אשר אצנע לא נתקיים בשלמותו לאורך ימים ואולם השמעתו טראה כל ימי בית שני. וכאמת חרוש נסלא הוא לדאות, כי נתקפה שלאתריה (קדם חורבן הבית) רבו על דברים מדיניים וחיים, אבל מולטם סוציאלי לא היה ביניהם.

השמעת הפעולה הגמרה של נחמיה היתה גדולה מאד. הוא תקן את מרד ההגדה הלאומית בישראל, כפי שהיתה קבועה בעם ימים רבים ובמקצת כל ימי עמך הבית הקדוש על תלו. הוא קבע את ענין עבודת המקדש וההפקת העם לצרכיה, העמיד את הכהנים על מעמדם ואת הלויים על חובנם. בכלל היתה פעולתו על העם: מחוקקים על אחיהם אדיריהם ובאים בגלה ובשנועה, ללכת בתורת האלהים אשר נתנו: כד משה עבר האלהים ולשמור ולעשות את כל מצות ה' אדרינו ומשפטינו וחקינו". בראותו, "כי מניח הללים לא נתנה" ולכן ברחו המשוררים והשוערים איש לשדידו ויעזבו את עבודת המקדש, לכן שם לבו לסוד את ההפקה למשרתי המקדש באופן נכון וקבוע. ככתוב בתורה: "כפי הנראה חשדו הכהנים בהלויים, כי לא יחרמו את הבעשר מן הבעשר" לפי המדה אשר הם גובים מאת בני ישראל. לכן תקן נחמיה, כי יהיו הכהנים עם הלויים, "בעשר הלויים", ואלי יעל את הבעשר האלה (תורת כהנים) גודים בכל תקפם כבית ישראל, עד שקם נחמיה וקבעם לדחוח, כל ימי עמוד מקדש אלהים בירושלים.

יותר מצות התורה נזכר ענין שמירת שבת, אשר לא היו נוהגים בה, בני הגולה כראוי. כבר ראינו, כי גם הגנבי ישעיה השני הזהיר הרבה על שמירת שבת כדת מחללו. נחמיה יספר כי ראה, ביהודה חורכים נחת בשבת ומביאים הערמות ועומסים על החמרים ואף יין ענבים ותאנים וכל משא ומביאים ירושלים ביום השבת". והצודים (מכני הגבר, או אפשר בני ישראל שבאו מיצור להשתקע בארץ) היו רגילים להביא בשבת תנים לכבוד ושאר מיני צרכים ומכרו בהם השבת. כנראה לא ראו בני הגולה בה אסור משום מלאכה בשבת, כי רק מלאכת-ישה נחשבה להם לאסור. ואולם נחמיה הבין כי מקח וממכר בשבת, אפילו שאין בו מלאכה ממש, הוא מחלל את קדושת היום ומפריע את העם מ.מקרא קדשי. לכן צוה לסגור את שערי העיר ביום השבת. לכל תח לבני הכמרים לכתב העזרה. למחר, ובכל תוקף ועוז תקע במצות ברבר לדחוח.

כל הבאזרעות האלה יציאו לנו ציור אמתי על דבר תכונת נחמיה ומפעליו הכבדים. אין ספק, כי הראה במעשיו אלה תקיפות במדה מרובה, ולא חת מפני שום דבר. "כאש מנרף" בא לירושלים ויבער אחרי כל הבניעות והמעצרים להתפתחות עם ישראל כמחלתו הלאומית. את דוע אמרים הרחיק בורוע, את בנותיהם הבשואות לבני יהודה גרש מבית בעליהן, וגם הבנים הנולדים מהן הרחיק מעל נכול ישראל. את הכהנים, "שומרי משמרת הקדש" קיים אצנע מעבודת המקדש, "ככתוב", אבל קבע להם חוקים וסדרים, אשר על פיהם יתגדו, ומעת והוא היו מצוים ועומדים, לקיים את תורת כהנים בכל פרטיה ודקדוקיה אחד לא נעדי. נחמיה כסה את התורה על העם, בתקופה החדש, שבמקצת היתה כבר או נפולה מן החיים. על פי המעשים האלה ניתן עליו כעל איש כביר ורב השעשים, אשר השפיע חיבת על תולדת

עם ישראל. האמילו אם לא נסכים לו בכל מעליו, ובקצתם נמצא תקימות יותר מדי, כי באננם וכפיה דמה את העם לחסנו, הגה אי אפשר לכוש, כי בימים ההם ולפי מצב הענינים או היתה השעה צריכה לאיש כזה, אשר המעשה היה חשוב לו מלמוד.

אמנם נדע, כי על ידי החזיק עזרא הסופר, אשר היה איש הרחב כלפי נחמיה איש המעשה. בלי ספק נעץ נחמיה תמיד בעזרא הסופר, במרש בכל דבר המציע לתורה ודת. הלא ראינו, כי ענין הרחיקת הנשים הנכריות היה על פי עצת עזרא, אלא שלא הצליח בידו, פרם בא נחמיה והטריח את העם לדבר הזה. גם תורת עזרא היתה נשכחה ברבות הימים, אלמלא קבעה נחמיה בכל תוקף ועוה. ואולם הדורות הבאים שכחו את איש המעשה הזה חכרו רק את עזרא הסופר, אשר דמיון למשה אבי הנביאים, וראייה היתה התורה לדגתן על ידו, אלמלא נתנה על ידי משה. כמה מן התקנות, אשר נקבעו בישראל בימים קדומים, יחסו אחרי כן לעזרא, או לעזרא ובית דעו. ובהיות כי לפי חשבונום יצא להם, כי מלכת פרס בסני הבית היתה רק שלשים וארבעה שנה, לכן נחשבו כל השנים האלה כימי דור אחד, ועל פי זה יחסו כל התקנות הקדומות לעזרא ראש, והכנסת הגדולה, אשר גם אדוותה לא נמסר לנו דרכה ברשמי הימים ההם.

כנסת הגדולה היתה בלי ספק ועד מדיני מראשי העם גדוליו. בעזרא ונחמיה נמצא כבר רמזים לטעיות ועד לאומי כזה בימים ההם, שדרי בכל מסעל כביר נעצו האנשים האלה בראשי האבות, או ראשי האבות הזקנים, או ראשי האבות לישראל, או ראשי המדינה — כל זה יעיד לנו, כי בימים ההם השתחפו ראשי האבות בדגתה העם, ואין ספק כי בתקופה ההיא — תיכף אחרי עזרא ונחמיה — נקבע המוד בישראל, כי יהיו עניני העם נתחכים על פי ראשי האבות, והם הנקראים בשם „כנסת הגדולה“. כי לא בא זכר הכנסיה הזאת בספרי עזרא ונחמיה יזכיר לנו, כי נתקיים השם הזה בימים מאוחרים, וכן נכלל לשעה בנקל, כי אמנם היה כבוד הזקנים וראשי האבות נודג גם בימי עזרא ונחמיה, אבל כל עת אשר עמד האיש הכבדי הזה בראש הדגתה הלאומית לא היתה השפעתם מרובה כל כך. ורק אחרי מות נחמיה נסבה ההגונה הלאומית לראשי האבות, בעוד כי בראש הממשלה המדינית עמד הפחה מסעם מלך פרס, עד אשר נכבשה הארץ לפני אלכסנדר מוקדון האד הגהנו סוד חדש בממשלה המדינית. לפי זה נבין, אך בא להם בקבלה, כי שמעון הצדיק, אשר חי בימי אלכסנדר מוקדון, היה „משירי אנשי כנסת הגדולה“.

אחרי מות עזרא ונחמיה היה מצב עם ישראל במלשתינא באופן כזה: מדינת יהודה סדה לנשטעקת ממשלת המלך גדול פרס, אשר דקפיד פחה על כל המדינות של עבר הגהרי. הפחה הזה קבע את מושבו בשומרון, אשר בימים ההם היתה חשונה מירושלים, אלא כי העמיד תחתיו פחה בירושלים — בלי ספק אחד מחשוני היהודים. באופן כזה לא נחשבה ארץ יהודה על מדינות המלך, אלא רק בתור נוף אחד של מדינה כזו. עבודת הפחה בירושלים היתה רק, להוציא להפחה אשר בשומרון את הגסים והארנוניות לפי מכתב הנשוח ולפי דמס אשר קבע הפחה הראשי בשומרון בכל שנה ושנה ולהשיגו על דרכו המלך במדינה (יעודת וכרומה), כי תביא הכנסתו לגוי המלך. לעומת זה היתה ההגונה המדינית ביד הפחה הראשי, אשר לפי סדר הגלכות שהיה נודג תמיד בפרס לא דקפיד כלום על זה, כי בצור היהודים את לאומיותם והחזיקו להחת עם. כל זמן אשר היו

עושים את דתי המלך, היינו כי לא מרדו בו ושלמו כסדר מנהגו בלד והגלך, לא השגיח על המעשים שנעשו בירושלים ובערי יהודה, אפילו כאשר גרשו את בני אפיים מעריהם. לדברים כאלה לא שמה מלכות פסם לב. באופן כזה נהיתה בלערי ההנהגה המדינית גם ההנהגה דתית ולאופיית, וזו היתה על פי המנהגים והמסדרים אשר קבעו עזרא ונחמיה ולפי שהתפתחו בסבת מצב הענינים בימים ההם, בראש הכנסת הגדולה. עמד בלי ספק הבין הגדול, ועל פי הדרכו היה גם הפחה, אשר אחז בהנהגה המדינית ממעם הפחה הראשי בשומרון. חברי הכנסה הזאת היו, ראשי האבות, כלומר ראשי המשפחות המיוחסות של עולי הגולה, המשיאים לכבודם. באופן זה נתרומה במידת הימים כת של מיוחסים ואצילים, אשר משלו בעם מפאת יחוסם. כי נשארו זכר הכנסיה הזאת ברוח העם רק בתור כנסיה דתית, אשר תקנה תקנות דתיות ומוסריות שונות. לא ימלא בעינינו מאורעות מדיניים לא באו אחרי כן ברשמי החספוסיה הישראלית בזמן תקופה ארוכה – מימות עזרא ונחמיה עד ימות סלמוס החשמונאים. על דבר כבוש ארץ ישראל על ידי היל אלכסנדר מקדון נשארו רק איזו ספורי אברה. באופן כזה נבין, איך נקבע בזכרונות העם ענין הכנסה הגדולה בתור כנסיה דתית, ומה גם כי בכלל היתה ההנהגה הזאת רק דתית ומוסרית.

על דבר מצב העם ברחובותיו ובמסריו בזמן עזרא ונחמיה עד ימות החשמונאים לא נרע דרכה. החזון העיקרי בחיי האומה היה התפתחות היהדות בתור חק קבוע, בתור דת מעשית, אשר תשגל על כל אישי האומה הרוכ לקיימה בכל פרייה ודקדוקיה, כאשר התפתחה אחרי כן. בהקפדה הדתית הזאת, לשמור ולעשות ככל הכתוב בתורה, נמצאו כבר ראשית תורה שבעל פה. שהרי השכל מחייב, כי השאיפה לקיים את כל חוקי הדת ופקודיה תביא את האומה לידי מצות דתיות חדשות, אשר נחשבו בתור תולדה הכרחית של מצות התורה או בתור סיני נגזר לדתה. כבר ראינו, כי עוד בימי נחמיה היה ענין מקח וממכר בשבת רופף בידי העם וחק נחמיה הקפיד מהשקפתו הדתית – אשר אמנם היתה צורקת במקצוע זה – על במול העם ממקח וממכר בשבת. בפרט היה נמצא כבר התפתחות היהדות על פי מדות סופרים, שהיו אין ספק, כי לפי משמעות המקראות בתורה אין מקח וממכר בכלל מלאכה האסורה בשבת. מנהג קדום מאד, קדום אפילו להתישבות בני ישראל בכנען, קבל ברבות הימים חוכן חדש, מתאים לצרכי הרוחת המאוחרים. באופן זה התפתחה היהדות גם בשאר מצות התורה, מלבד התקנות והמנהגים אשר מקדם במאורעות הזמן. בכל הימים האלה נמצאו ראשית תורה שבעל פה ואופן יצירתה. החלק הזה של תורה שבעל פה יצא אצמם מבית מדרשם של הסופרים – הכנסת הגדולה – אבל בתורה בלי ספק ברוח העם כלו ועל פי התפתחותו הטבעית, באופן כי לא נאה עליו המחלוקת. וברבות הימים אמרו על כל המנהגים הדתיים האלה, כי הם הלכה למשה מסיני, אשר מסרם ליהושע ויהושע לזקנים וכו'. וקצת בהנהגים והתקנות האלה יחמו לעזרא המסור ובית דינו או לאנשי כנסת הגדולה. על כל פנים קרובים הם לאותה התקופה, אשר בה תולדו הבתות השונות לדתם על דבר התפתחות תורה שבעל פה. והכלל העולה מהשקפתנו החספסית יהיה: כי אם אמנם רוב תורה שבעל פה במחלוקת שנייה – במחלוקת בין הצורקים והמחזקים ואחרי כן בין הפרושים כעצמם, הנה ראשית התורה הזאת צמחה וגדלה ברוח העם ובשעשעו הדתית בלי שום מחלוקת וערעור מאיזה צד.

אנכם נמצא קצת מגזרים רתים, אשר מקדם בהשפעת דת הפרסים על היהדות. ולפי טבע הענינים אי אפשר היה, כי לא תשפיע דת הפרסית על היהדות כל עיקר. ואולם עלינו להתרחק מגומואות והפלת דברים, אשר אחוז בה קצת מוזקרי חזונו. עלינו להבין את הדברים והמאורעות האלה כדויתם. במדינות ככל ישנו בני ישראל במספר רב ועצום ושם אחוז במגזרים הדתיים הקדומים. עם קולטורה, אשר השכלתו היא עתיקה לימים וכבר נשרשה הרבה בדתו, לא יקבל בנקל השפעה מרובה מהשכלה אחרת, ובפרט אם לא יתפור בעם אחר, אלא עם לכוד ישכון. השפעה מרובה של קולטורה אחת על השנייה אפשר רק על ידי טמיעה לארצית. היינו, כי יתחתן העם הזה בחסד. כזה לא היה בישראל, ולפיכך אפשר רק, כי קבלו בני ישראל קצת מנהגים דתיים, אשר היו נהגים בין שכניהם הפרסים, ביחוד קצת השקפות דתיות. — והנה זה יזכר רק בטעם לבני הגולה במדינות בבל, אבל היהודים במלשתינא רחוקו כבר מהפרסים, ויותר היו מכשרים להשפעה מוסרית וקולטורית של העמים הקרובים להם — במקום וברוח. השומרונים היו קרובים להם, ועם כל שונאתם להם, אפשר כי לא נתק כל קשר ויחס בין בני אפרים ובין בני יהודה. יחם רבים. ואולם ההשפעה הזאת לא היתה גם כן במדה מרובה, ועל כל פנים קשה לעמוד על מדותיה ואסיה כעת, שהרי באמת לא היה הדברל גדול כל כך בימים הראשונים בין יהודה ובנימין ובין עם שומרון. מגזרי השומרונים, אשר קבלו היהודים, נבלעו מהרה באיברי היהדות ולא טדע, כי באו אל קרבה.

השפעה מרובה של הקולטורה הפרסית היתה בתקופה מאוחרת, כאשר היה יחם עצום בין היהודים במלשתינא ובין בני גדולה. ואולם אין את עמוקים כעת בתקופה זו, אלא בזמן קדם, כאשר התחילה התורה שבע"ם להתפתח כאלה. ברוח העם ובאופן מבעי. אם נמצא קצת מגזרים דתיים בישראל אשר ידמו למגזרי הפרסים, לא נחלים, כי תורה שבצל פה קבלה כל זה מדת צינר-ארסטה, שהרי אפשר הוא, כי יתפתחו דעות שונות באופן המה. הקירות כאלה צריכות להיות במתינות מרובה ובהיות גדולה. כשאנו מחליטים על דבר השפעה מדה לדת ומקולטורה לקולטורה חייבים את לדקדק הרבה בדבינו, לשקוד על האמת, לבקש ראשית הדברים ומקורם, איך ובאיזה אופן קבל עם אחד מהשני ונכנסה תורתו בתורת חברו. כי באופן אחר ייבה רק בהשעיות מביקות, אשר אין בהן אלא חרושן. בכל אופן עלינו לזכור תמיד, כי הרשעים ההמורים הנאמנים מתקופה ההיא מעטים הם, ולרוב נמסרו לנו רק מסורי אברה, אשר אמנם נמצא בהם בלי ספק קורטוב הסמור, אבל אי אפשר להעיד על פיהם בדיוקנות הראויה בהקירות כאלה. את רואים למשל כי הובא במספרות התלמודית, כי שמות המלאכים על עם בני ישראל מבבל, ועל זה בט קצת החוקרים החלטה הסמורית, כי לא רק שמות המלאכים אלא גם עצם האמונה בהם ובמציאותם קבלו היהודים מתורת הפרסים. ואולם אם גם יש קורטוב של אמת הסמורית בדבר, הנה גם ההחלפה הזאת עדין צריכה לבקרת ואינה מדויקת בכל פרימה. מושג המלאכים קרום הוא בישראל וגם מבעי הוא. ואיה נמצא עם קרעון אשר לא האמין במציאות המלאכים? הלא המלאכים — כלומר הכחות המבעיים הנלווים והידועים — קרמו בלי ספק להגדת הכח האלהי המושל בכל. האמונה במלאכים היא מבעית, בעוד כי האמונה באל אחד מושל בכל פריטי המבע היא מולדת התפתחות קולטורית ברוח הבין האנושי. ולפי זה אין

ספק, כי האשכול בני ישראל גם בזמן קדום נמצאות מלאכי מעלה, משרתי סני עליון - הם הכחות האלהיים במעלה שניה, כלומר שידו מנהלתם בתור אלהות. על זה יעידה כמה ספרים ומקראות בכתבי הקדש, אלא כי על ידי השפעת הדת הפרסית קבלה האמונה הזאת צורה חדשה, כאשר יעידו ספרים שלמים בספר זכריה ודניאל. בכלל עלינו לדעת, כי בנקל יכנסו דעות של עם זר בחוגי הדעות הלאומיות, כי אין אדם שלים ברוח לכלוא אחרו, לבל יסרוץ בנבול אחרו; אבל סנהגים דתיים לא יכנסו בנקל אל עם אחר, ומה גם לפי מצב הענינים בזמן ההוא.

אם נמצא רמזים דקים על דבר החיים הלאומיים הדתיים של התקופה הזאת, הגה לא נשאר לנו כלום על דבר החיים הקולטוריים. באמת היה חשוב מאד לדבר ולהבחין את אופני החיים הסוסיים של היהודים ובפרט האכרים והכחות הפתחות שבפעם. כבר ראינו, כי בני „עם הארץ“ עמדו בתחלה מגדר לכל התחיה הלאומית שהיתה בתחלה בימי זרובבל ואחר כך במדה יותר מרובה בזמן עזרא ונחמיה. ולא זו בלבד, אלא כי בכלל חשו בלבם שגאה כבושה נושנה לעולי הגולה ולהפרדים החרשים. באופן זה נמצא, כי לא היתה האומה הישראלית כפולשתניא יצקה במסום אחד ולא חסרו בה נעדים שונים. עם כל זה נראה בסוף ימי בית שני, כי חולו הנעדים האלה, מבלי כי טרע, איך נהיה הדבר הזה - איך כבשה הקיצונית הרחית של עזרא ונחמיה את כל היהודים על אדמת שלשתינא. כן יצר לנו כודאי, כי לא נדע לנו עד מאומה על דבר חיי המשפחה בישראל בתקופה הזאת: באיזה אופן היו נשואין נדנים ביניהם - אם היה ענין רבוי נשים שכיה תרין, באיזה אופן השיא בני ישראל את בנותיהם, איך היו חיי הזוג בישראל, ענין תנך הבנים, חיי החברה בכל עיר ועיר. אין ספק, כי שרדי הרשמים ההסמדיים של החיים הקולטוריים נכנסו אל הספרות התלמודית והלכות, מידש המקראות, תקנת קדמות וכדומה; אבל לצעונין אין אנו יודעים לכתן את הרשמים האלה ולקבוע להם זמן ידוע בתולדות ישראל. למשל, חשובים לנו הרשמים על דבר תקן הכתובה, שהרי נדע זה בחיי הזוג בישראל, שהוא חלק חשוב של החיים הקולטוריים. אפשר לנו לשער, באיזה אופן נהיה דבר הזה. האשה היתה בזמן קדום חלק של קנין במשפחה, והאב, כלומר ראש המשפחה, סבר את בתו לאשה או לשם אישות וכפפה נחשב בתור מטר הבתולות, כלומר סחירה. כאשר התקדמה הקולטורה בקצת עמים נדע, כי היה איתו המטר קנין האשה ורכושה. וכבר נמצאנו כי קבלו בנות לבן על אביהן, כי מסין ויאכל את כספן, היינו, כי שטר יעקב בתור שניד לדעות את צאנו היה. סחיר הבתולות, ואיתו לקח לעצמו. סחיר הבתולות, אשר ברכות היסים נדע לתת לאשה הגשומה - ודעו ענין קדושין של כסף סדברי סוסרים - הביא את תקנת ה„כתובה“, שהרי היה מן הנהגה, לישום בכתב, מה הוא קנין האשה הגשומה, למען לא יעשה בו הבעל כרצונו.

נדעיים גם הרשמים ההיסטוריים על דבר המקצוע הזה, איך התחבמו החכמים בכמה תחבולות, לחוק את חיי הזוג ולעשותם קבע, באופן שלא ידעו קל בעיני בעל להוציא את אשתו. אבל אין אנו יודעים, באיזה זמן הנחיינו את הסדרים האלה. כן נדע, כי יחסו הקדמנים לעזרא ובית דינו הסוד הקבע, להשיב בתי דינן ככל עיר ועיר. גם הדבר הזה הוא קדום בישראל, אבל אין אנו יודעים כצמצום מתי עשה את התקנה החשובה הזאת. תקנת סוציאליזת כאלה נמצא למכרי

במסגרת התלמודית האלו היינו יודעים ומן היתון, אפשר היה לדון על סהרן כנגדו להתפתחות האומה הישראלית.

דבר אחד נמצא בכל החזון ההיסטורי הזה: כסוף תקופת הסופרים נראה עם שלם בכל איבריו יושב על ארצות פלשתינא. בזמן זרובבל החל יסוד המעלה מבבל, ובזמן עזרא ונחמיה היה יסוד המעלה השני, אבל בכל התקופה הזאת נראה רק עולי הגולה, אישים נפרדים מקהל הגולה אשר על נהרות בבל, אותם ערב לבם לעלות לירושלים. מן הפרחים הקטנים והנסורים האלה יצאה אחר כך האומה הישראלית, ובפרט נמצא בזמן מלחמת החשמנאים עם עומד על נפשו, לדגן על קצומו הלאומי, ובזמן מאוחר אחר כך נמצא בתה גולה ועצמה של עידנים, אשר נלחמו בכל תוקף ועזו על זכותיהם המדינית. אין אנו יודעים, עד כמה העילה פעולת עזרא ונחמיה והסופרים הגאים אעריהם לכער את תימת האומה הישראלית ולחזק את קיומה. אבל בודאי היו הכוחות הלאומיים הישנים וכלים, אלו היתה תורה הסופרים תורה של שעמם או של החננות קטנונית, כאשר החליטו בחרוננו. על כל פנים נתחזק עם ישראל בחוקים אלה ויגדל ברוחו וגם בכחו הלאומי, להגן על קצומו כלפי אויבים מחוץ ועל זכותיו המדינית כלפי כח של אצילים במגים.

Nocturne.

בקצה השמים תלכה ועמדת.
כי:נית הכפורה החמה השוקקת;
בכר ברתה עינה ולאט היא ירדת
מערכה אלי קברה ושם היא נעת.

נעת החמה... וצללים אכרי צללים
בכר נחשונים ודאים וטסים לליתה;
הארץ לבשה שחרים באבלים אמללים.
כמו חסצה היא לבכות ולספור למותה.

נבא הליל. ובעוד רגעים עשרה
החל לטפס על אסק הקיץ
הדיסקוס של הלבנה - וננחות ונהרה
שסוד על כל דבר שאליו הגיע.

ענבתי את חררי ואת שלחן הכתיבה
הנוטל את חלבי ולו אני אסור.
ואנא החוצה מנחה לי לתור.
באור המסגן רפרפה רוח נדיבה.

שהתרפקה על האילנות בחבה מגלה
ותבנה לפעמים בינות הקפאים.
בבלה מתהשמת היתה הארץ בלה -
בבלה השמחה לקראת הודה הנעים.

נפלא היה הליל! כמו השכינה בכבודה
ירדה על הארץ למשה מעשרה טפחים

ותשפוך על הכל מונה ומחזקה -
 ויהי העולם קלוז ויהי בארוב נאחים.

עמדתני נדרים ושכור עגני הייתי -
 אסרתני בקסמיה יקעת הדגדג...
 את המציאות המרה שבתתי, נשיתי
 ואת דעתי הסתתי מכל אשר היה.

יחזקאל לעזימי.

לשאלת היום בתנועה הציונית.

מאת

נרשם באדר.

הציוניות בעמק מובנה הרי היא בנויה על ההכרה, כי פתרון שאלת-היהודים הוא דבר הכרחי — לא רק בשביל היהודים בעצמם, אלא גם בשביל אותן המדינות, שהיהודים נחתיים שם בהמן רב ומקומות מושבותיהם לא יוכלו לשאת אותם. מפני שהם רבים על כחות המקום, וההכרה הזאת גוררת את ההכרה, כי אי אפשר שתפתר שאלת-היהודים בארצות הנלוה, לא רק בשביל שאי אפשר שיתפתחו פה חיים לאומיים בקרב היהודים, כמו שאנחנו רגילים לשמוע כנאוטי הדרשנים הציונים, אלא בשביל שלפי תנאי הקיום בארצות הנלוה נראים היהודים כאבר מדולדל בנוסה של המדינה, כמתצני לשד הארץ שלא ישבכו חיים לשאר האזרחים. לפיכך אי אפשר שיטמעו היהודים בקרב שכניהם טמיעה נמורה, כי הסביבה תביט עליהם תמיד כעל יסוד זר ולא תתן להם להחזיק מעמד, אף אם יתרפו בהתבודדותם הדתית, המענה, כי ארץ ספרד, למשל, היא אמללה בלי יהודים יותר מרוסיה עם רוב יהודיה, היא אמנם טענה נכונה, אבל אין שומעים לה מאת העמים ודעת-הקהל לא תחדל לראות ביהודים את הסבה הגורמת לכל צרה וצוקה... ואם גם יצלה באיזו מדינה, להשיג איזו הקלת מצב הנלות, תוכל ההקלה הזאת להיות רק מקומית וזמנית, לחלק מן העם ולא לכלו, לשעה ולא לדורות, היהודי מוכרח אפוא לדעת, כי שאלת-היהודים אפשר שתפתר רק בארץ מיוחדת, במקום, מקלט בטוח, שיהיה מרכז לא רק לרוח ישראל, כמו שאנחנו רגילים לשמוע כנאוטי הדרשנים הציונים, אלא בעקרו של דבר — בשביל הנאנחים והנאנקים בארץ מולדתם, המוכרחים לבקש להם טפלא ולתור מנוחה לביתם מעבר לגבול ארצם.

כל מחשבתינו וכל שאיפותינו צריכות לפיו להיות מכוונות וקולעות אל נקודה אחת, אל השנת המקלט, זהו עקר עבודתנו לפתרון שאלת-היהודים... אבל השנת המקלט היא כעת כמעט מן הגמנועות, המעמד המדיני בתורמרה, שהכביר עלינו את העבודה עד היום, לא נשתנה לשוכתנו גם בשנוי המצב, ובינתים הלא אי אפשר לתת להמנונו, כי ירד מיום ליום במצבו הרוחני, לפיכך עלינו להתעסק בהרמת המצב הרוחני של המונינו כבאחד מסעיפי עבודתנו הציונית, אך לא להכשיר את העם לחיים מדיניים, כרכרי הדרשנים הציונים, אלא כדי לחזק את כחה, כי יוכל נשא את סבלות הנלות, עלינו לעבוד אפוא בכל סנות חיי הצבור ולהשתתף בהנהגת המדינה, כדי להחיות רוח שפלים, לתת להם עז ועצמה וגם למען יחשבו אתנו שכנינו על כל פסיעה וישתדלו להסיק מאתנו רצון.

אלו לא היתה מטרתנו האחרונה — השנת המקלט — רחוקה כי כמאתנו. אלו היתה התגשמות שאימותינו מנחת באפשרות קרובה. כי אז לא היינו צריכים לכל עבודה מדינית בארצות הנולה. כדי להקל את מצבנו, אדרבה, המצב הרע היה נאה למטרתנו העיקרית, בשביל שזיה מנרה אותנו עיי שאין מסלם ממנו. להודיש בידים את השנת המטרה, למען עשות קץ לשאלת-היהודים באופן נמחר. אבל עיי סבות הציוניות אי אפשר שיועיל כעת הגריו לשנוי נמחר, ולא עוד אלא שיש בו סכנה, כדרך המעורר אצל חברו את. תאות האכילה ולחם אין בידו לתאכילו ולהשקים את רעבונו... לסיכך עלינו להתאור עז בעבודתנו המדינית בנולה. בשביל שנקוה לרומם על ידה את רוח העם הנרכא. למען הקל עלינו את מכאובי הגלות.

העבודה המדינית בנולה אינה אמנא חכלית בפני עצמה, כי אם אמצעי להקלת עול גלות. לסיכך עלינו לכון את מעשינו בכל אשר נעשה, כי יביאו תועלת לכלל ישראל וחלילה לנו לנהל את עניני עבודתנו הצבורית בדרך המתאים רק לעסקי המפלגה. בעקרו של רעיונו אסור לנו לותר אפילו על קיץ קצו של יוד ולחיות משרנים אפילו במשהו מן המשהו. אבל במקום שיש רק ססק נוק לחלק מן העם, אסור לנו להיות עובדי האליל הנקרא. פרינציפי — ועלינו ללכת בדרך ממוצעת בתכסיפי עבודתנו. שתהיה שזה לכל נפש ישראל ולא רק לנפש יחידים...

להשנת מטרתנו האחרונה דרושה לנו בעצם וראשונה הכרת הלאומיות הישראלית. אירוסה מחקה אותנו מכלל הלאומים, להצמידנו לאותם הנוים שבקרבים אנחנו יושבים. לסיכך הגנו בעיני אירוסא לא יותר מחכרת אנשים, המחזיקים בנושנותיהם בעקשנות מיוחדת, והאמן יאמינו. כי צייכים רק לבטל את הנושנות הללו, למען נתערב כנוים ולא יכירונו עוד. — המעמד הזה הוא גם בנוגע לארץ אבותינו. לפלשתינא. בתר ארץ יהודי לקחו אותה הרומאים ממנו. אחיכ החלה אירוסא לקרא לה. פלשתינא על שם הפלשתיים, אשר ישבו שם לפנינו. למען נדע, כי ארץ-ישראל אינה שלנו. אנחנו לקחנה מידי הפלשתיים, וינולו אותה הרומאים מידנו — ועתה ישלנו בה התגרמים. לסיכך דרושה לנו ההכרה הלאומית, כי היא תסיר מעלינו את החרפה, להיות עם נקיט בשפולי גלימהין של אומות אחרות והיא תוכל לשנות את דעת אירוסא גם בנוגע לתביעותינו על פלשתינא.

הצעד הראשון להכרת הלאומיותנו אפשר להעשות רק בממלכת לאומים שונים כאוסטריא. כל ממלכות אירוסא, שהיהודים יושבים שם בהמונים, הרי הן ממלכות לאומיות — ואפילו עמים נוצרים שאינם מתייחסים שם על הלאם. השליטי, לא יוסכלו במדינה. אי אפשר אפוא, לדרוש מממלכה כזאת, כי תכיר את היהודים בתור עם מיוחד, לא כן כאוסטריא. מה נמצאים שמנה עמים שונים, שלאמיותם נכרת בממלכה, לסיכך אפשר להכיר גם לאם תשיעי, מבלי אשר יוק הדבר לאחדות הממלכה.

אבל דא עקא, כי בעת אשר נתעוררה שאלת הכרת הלאומיות העברית בבית-המחוקקים באוסטריא (עיי הציר הרוחני רומאנמשוק), לא השתמשו בה הציונים לתכליתה העיקרית אלא לתכלית צדדית. הרנע הגדול מצא אנשים קטנים, שלא יכלו להשיג את הרעיון הנעלה של הכרת הלאומיות הישראלית בכל עמקותו, וישתמשו בו לתועלת עצמם ולא לתועלת הכלל, ויסתפקו בדרישת, מחזות-בחרהי של יהודים, כמו שדרשו גם המתכנולים מסיעתו של הריר ביק, הדרישה הזאת והעבודה הכרוכה בעקבותיה היתה אמנם טובה ומועלת להרמת רוח ישראל, כי העירה את היריעה העצמית בלבכ המונינו, אבל צריך להודות על האמת, כי הגוים הראשי והעקרי בעת

ההתלהבות המדינית בשעת הבחירות לא היה הגורם הלאומי, כ"א השנאה המורשתית אל הקלוב הפולני. שנים רבות הכריזו כל הלכריים והכתבנים שבמדינה, וישונו ויכריזו השכם והערב, כי הקלוב הפולני הוא התנשמות שנאת העם והשכנת צלמות. לסיכך נקל היה לעורר סערת הרחחות באף ובשצף קצף כנגד הקלוב הפולני מכל העברים. אבל האש הזאת היתה רק, אש של הדיומי' ההלבה שנתעוררה לא היתה אלא שלהבת קשו, שהתלהבה לשעת הבחירות ונכבתה מיד.

מן ההתלהבות ההיא יצאו הנבחרים הציונים, כידוע.

נבחר ציוני היה אמנם גם ראש מאויי הרצל, אבל מנהיגו המנוח תאר לו בדמינו את הפלמסרי הציוני כמוסם אחר... הוא הלם על אודות ציד ציוני, שבמדברותיו ישמע הד צרת היהודים במלא משמעותה האזן הנוחנת תבחן בהן את האנחה העמוקה של נשמת העם הכואבת. נפשו לא קוטה בודאי לפלמסרי, הקלוב היהודי, שהציוניות עד כמה שלא נמחקה מתוך הפירונרמא שלהם, הרי היא אצלם כבחינת, שם שנתרוקן מתכנוי, כי כל עבודתם מצטמצמת כפראויולוניה על אדות פוליטיקא של בחירות...

הקלוב היהודי לא הרת על דגלו אף סעיף אחר מן הפירונרמא הציונית, אף כי שם ציוני נקרא עליו. כל יסוד קיומו מצטמצם בהתייחסותו השלילית אל האסימיר-לציה, מלבד זה אין בין חברי הקלוב היהודי לבין שאר היהודים היושבים בפארלמנט ולא כלום, בכל עניני היהודים העומדים על הפרק ימששו כעורים באפלה, כי בעצמם לא ידעו להיכן פניהם מועדות ומה הציוניות שואלת מאתם. לסיכך אין כל ערך לעבודתם של אלה וכל מה שעשו עד היום הרי היא כמין אשר תרמנו רוח ואין בה אף שמץ עבודה חיובית של מפלגה הבאה לדבר בשם כל ישראל.

אי אפשר שיהיה עתה איש מתנגד לעבודה מדינית בארצות הגולה, האידיאל הציוני רחוק לעיני מעינינו ועלינו להשתדל להקל את עול הגלות עד כמה שאפשר. אבל אסור לצמצם את העבודה הפוליטית רק בעניני הבחירות, החיים המדיניים מתבטאים בעשרות דרכים שונים ואין להחמיר בערכו של אחד מהם על חשבון חברו. עשרות אמצעים ישנם להביא תועלת לישראל וכלם דורשים להשתדל בהם במדה שורה. לסיכך אם יש באמת את נפש העסקנים, להביא תועלת לכלל ישראל, אסור להם להתכרך ולהצטמק בתוך ארבע אמותיה של המפלגה, כי תהיה חופסת על כל מעשיהם, וכשם שתקוץ הנפש היפה באיש הרוצה לבדוק בדעותיו המדיניות של המבקש עזרה, כך היא אולת ורעה רבה, אם נדקדק בדעתו של החפץ להשתתף אתנו בעבודה, שאינה שייכת למסרתנו הראשית, כעבודתנו המדינית בגולה. החפץ ליסד, למשל, קופת-עזרה לסוחרים יורדים על יסוד הפירונרמא הביולוגית, הרי זה שומה שאינו מרגיש מה שהוא חפץ, כמו שאינו חפץ לקבל עזרה בשעת דחקו מבצלי מחשבה אחרת.

קלוב יהודי הוא אמנם, אתחלתא להכרת הלאומיות הישראלית, אבל כשביל שמן ההכרח הוא, כי יעווב בדרך עבודתו המדינית את הציוניות המהורה, תתפשט על ידו הרעה, כי פתרון שאלת-היהודים היא דבר אפשרי בגולה — וכל ציוני הלא יבין, כי הרוצה לפתור את שאלת-היהודים בגולה, הרי זה מתחם אל הציוניות בשלילה.

בְּחַם צְהָרִים.

אל אלים החמה הוציא מנרתיקה
והתעלה, כביכול, בנלעפת-הניקה.
האור נצמיק, נתקמן האסק
וינע קלב נוסם בעצור בו הדסק;
נקרני השמש כחדי רמחים
נתוחת ונרבות את ראשי הצמחים.
בטפור השחק החרקה עומרת,
בת חורין, ובלעג של ודון מנמטת
אל ילדי העפר השוקבים למעצבה
עניים, נהרים וקנפוש חרדה.

דמית מועקה. בצבת נעלמה
הנשימה ננחצה קליציאת נשמה.
על פני האדמה השתקעו אפרים,
וסרקנן הם גמים מבשלות אפרים,
בין גדיש וקמות-קר תחובים חרמשים
במצבות-נקרן על קברות הפתים.
מעבר היער ועווע של בנה
אט חוצה ברזח החם, או שאון ענה
מתפסק בדורב ונע בבניקה
בנתים מקור האור וסקקה הניקה.

על אכוס הפים נצב גם ומתעגל
עור בשרו הנשוף מנוכבים להגל.
בשער נח קלב, מתנאה לשונו
ותיבש - והוא גים ולא גים ברסיונו.

בגל שקמו ליאות. כמו קראו שכיתה
 החיים והם נחים בשנה של מיתה.
 ונדמה שקל היקום מדשן־הנה
 עד היתה לורה לו זו כום הנהנה.
 והשמש - זה מען התחיה - על גדותיו
 נחמלא וברגע ישמך סביבותיו.
 א. ליבושיצקי.

החסידות ותורת החקים (*).

ספורי אנדות! כמה יפי וכמה קסם פיוטי יש לה להאנדה כשהיא יצירה עממית באמת. כשאין יודע מאין היא באה ולאן היא הולכת, כשהיא מאוסרת ספי אנשים-ילדים, אנשים תמימים ומבעייתים, ונכנסת לאוני חברים שכמותם, בטרם עוד הרגיל הסה להוציא פרוזות ממועכות והאזן לשמוע ולא-לשמוע אותן! כמה עוז ומרץ היה לה להמלה, להאמרה, בטרם שנתגולה עדיין מרב תשמיש, בשעה שהארם היה שומע עדיין את בת קולו של האדם חברו כמו הד המכע, הד כח פראי, כח איתני עולם בהסתערם, זועות ורעמים בהתפרצם, או היה באמת ערך להדבור, או היה באמת יפי מיוחד להאנדה! מראשי צורים וממחלות עמר, ממעונות אריות ומדרי גמרים, מאשדות נחלים ומסבכי יערות, שמע האדם הקדמוני את קול חברו, זה היה לפני מאות דורות, לפני אלפי שנים, ספורי אנדות, לקושי אמרים ותורות של אותם הדורות כדאי באמת להקשיב, להם כדאי להתכונן, ותמיד נמצא שם איזו מקוריות גאונית, מקסימה, איזה הד של קול כביר המסתתר בחיך עוזו בצל שדי... אבל כמה ניוחד וכמה פשוטות יש בהן בספורי-אנדות העממיות ככיכול, שנכתבו ונתחברו כמעט לעינינו, קרוב לזמננו, בידי אנשים ממועכים ומשושמיים מרב זקנה ומאסיסת כחות היצירה, מאנשים שמוחם כבר נפנם ונסתרם, שנח דמיונם וגם הגיונם כבר עבר באופן אטביסטי דרך כל הערמוניות וההתחכמות שבעולם, — איזה ערך אפשר שיהיה לאננות הללו ואיזו השפעה אפשר שתהיה להן, כשהן נקראות באוני אנשים, שנים הם לבם כבר ממוטמם והרגשתם כבר קרה ולקיה מתוך פלפולים וסברות של מאות דורות שכבר היו לפנים וגם של חיהם בעצמם? וכמה מלאכותיות יש בהם בספורי-אנדות אלה! והנה על יסוד אנדות אלו, שבשום אופן אי אפשר למצוא בהן אף צל של מקוריות, אף רושם קל של נפש תמה וילדותית, על יסוד אנדות אלו שנתחברו לרוב עיי נוכלים ורמאים⁽¹⁾, שבשום אופן אי אפשר היה להם לספור את חכונת נפשם של האנשים הורים לרוחם, — באים עכשו משוררי החסידות ומעמידים חזון על תכונתה של זו ושל מיסדיה, כאלו יש להם באמת על מה שיסמכו.

(1) 'יודע הוא שם', קהל הסיריבי נתחבר עיי איש תכנים ומרמת, שבסוף ימיו המיר את דתו וכן גם ס', ספירי הצדיקים. אפילו ס', שבחי הבעשיי עצמו — המקור תראשי והראשון בוסן ובמעלה לאנרות חסידים, מיחסים הרבה לראשי או לפתנגר מסתתר" (פ"ה, השתר, שנה ר', צד 92), אעפיי שלדעתי אין זה בגדר האמת, לפי ששם מתברר הרושם בהקדמת (וגם בפנים צד 16) התנו של ר' סגור סופר הבעשיי, היה חסיד מפורסם בימיו, ובשעה שיצא חס' במהדורא ראשונה (תקעה) עוד גודע שמו בין החיים.

(* פרק אחד ממאמרי „החסידות ותהשכלה“ (ו' פרקים), שיבוא ב„העתירי, ספר שני.

ולקופי המאמרים! מתוך גל של הבלים, שנצבר ושנערס עיי כפופי קומה ומסורסי רוח אלה לאחר עקימת מצח וישיבת-מחורים, מתוך גל של הבלים, שאין להם כל שמה וכל ערך מדעי מקורי, הבלים שנטסרו בעיקרם על הנחות כוזבות מתחלתן של המקובלים הקדמונים, מבלי כל הברה באמתת המציאות, באים עכשיו מעריצי החסידות ומציאים, פנינים' (כאלו אין למצוא, פנינים' כאלו בלקומים בודדים מה ושם גם בספורי אלף לילות ואחד ופגה ינה, גם בתורות עובדי העצבים) ומראים לנו כאצבע עד היכן גרל כח היצירה של החסידות ועד היכן גדלה השפעתה לתחית העם הישראלי; ולהתחדשותו, התמימים! הם מספרים, מחכמותי החסידים הראשונים כאשר תספר האם המפשיית מחכמותי התינוק שלה, שזה אך עתה החל לספספ. הא כיצד? הרי אלו מדברים ראמות ונשנבות כגדולים' ממש, והנה שפינוא, והנה נימשה, והנה ממרלינק, והנה בקרוב איהיש גם מרקס ומולסמוי! שוכחים הם התמימים הללו שאין להם כאן עסק עם תינוקות שלא ראו ספר מימיהם, אלא עם אנשים שהרבה הרפתקאות כבר עברו עליהם ושכבר שמעו או קראו בחייהם, מתוך איזה כלי שלישי או רביעי, גם קמעים מהפלוסופיה הקדמונית עם עולמיהאצילות שלה לאין מספר (שהאפילו עליהם במליחם המצויצת) ושמעו מפי עוף הפורח גם מעט שפינוציזמוס עם הפנתזמוס שלו (שהשתמשו בו בערך מהפוך) וידעו גם מעט מהסתכלות-עולם השציית עם אהבת-החיים שבה (שלא ידעו להגשימה כראוי), ואלו היתה החסידות באמת איזו תורה עתיקה וכבירת ימים, כי אז היינו אומרים תורה היא שללמוד אנו צריכים אותה, לדרוש על כל רמזיה תלי תלים של הלכות, בשביל לחקור ולהתחקות על שרשי הרעות והאמונות שהיו אז, בזמן כל כך רחוק מאתנו, כל כך בלתי-מוכן לנו, אבל החסידות הלא לנגד עינינו היא, קרוב לזמננו נכתבה ונושאי תורתה הלא אתנו הם, כלום איזה צורך יש לנו לדרוש אותה במיט פנים, בשעה שאנו כלנו יודעים אותה שופה כמשמעה?... איזה ערך יש בשכלינו לכל הספסופי הזה ובצורה מלואה ומזולאה כזו שאנו מוצאים בתורות החסידים, בשעה שלנו כבר יש אפשריות ללמוד את השפינוציזמוס עצמו מתוך כלי ראשון ולפרנס את ההינשות הפיוטיות שלנו מתוך יסיוותם של המשוררים הקלאסיים? — השאלה הזו אינה מענינת ואינה מעסיקה את הסופרים החרשים של החסידות, שהרי בשוק יש עכשיו דרישה הגונה לסחורה זו של, נעמיססאינדוסטריעי, והנה הם עושים כונים להספיק את הצורך הזה כפי האפשר...

והנה לפנינו, חכמה' של הבעשים — בספור האגדה עיד... יעלה ויבוא!

פיא, מספרית האגדה החסידית, בעת אסיפת די ארצות, היה הפרנס הראשון הרב הגניד המפורסם מ' אברהם אבא הציע הדבר לפני כולם, כי הנה נשמע שמע הבעשים, ולפי הנשמע הוא עם הארץ ואיך יכול להיות שיהיה לו רוח הקודש, כי אין עיה חסיד, ושלחו מהאספה להבעשים שיבוא תומיי לפניהם, וכן עשה, ובביאתו לפניהם היה הרב הגיל מראש המדברים, אמר להבעשים, לפי סדר הנהגתך נראה ישרהיק שורה עליך, וייא שמעלתו הוא עם הארץ, בכך נשמע מסיכם אם יודע מעלתו איזה דין, והמעשה היה בריה, שאל אותו אם שכח יעלה ויבוא מה דינו, והשיב הבעשים הדין הזה אינו נצרך לא למעלתו ולא לי, כי מעלתו אפילו אם יחזור ויתפלל ישכח עוד הפעם (כי באמת כן היה ששכח יעלה ויבוא גם בפעם השני) ואני בודאי לא אשכחי (ושכחי הבעשים, לכוב, צד 49).

בספור האגדה זה רואים הם החסידים החדשים כעין התול מר נגד השויע בכלל, כדי לחזק בזה את החלפתם, שהיה הבעשים מחדש ומתקן ושכונתו היתה לבטל את החוק וההלכה ולהעמיד את היגש הדתי על מקומו.

הספור היה בעצמו נמצא גם בספר ה"זכוח" (נדרסס בורשוי בשנת תקנ"ח, בפרס שנדרססה עדיין המהדורא הראשונה של שבחי הבעשים, בקאפוסס תקע"ה) ושם כתבה אחרת לו לנמ"י, שם יסופר ששאלו להבעשים דין יעלה ויבוא והשתמט מלהשיב לפי שלא ידע סעיף שויע כצורתו (בור ריק שאין בו מים של תורה) — לפי עדותו של הרב הגאון דמעדייבוז, ואמר, למה לי לידע השאלה הלא אין העולם מתקיים בלי רבנים, וכשלחצו אותו אל הקיר השיב ואמר כך: אך אשכח אם חזיב הוא לאמ"י.⁽¹⁾

האגדה החסידית, לפי שהיתה השתדלותה תמיד לעמר את ראש הבעשים גם בעמדת של למדן חריף ומסולפל בשביל להגדיל את האנטימט שלו בקרב עם הספ"י,⁽²⁾ עותה ועקמה, כמובן, את הספור, כדי שלא יצא לעז על הבעשים שהיה בור ונבער מדעת התורה, אבל איך שיהא משפסנו על אדותיה, הנה אין ספק בדבר, שכונת הבעשים לא היתה כלל לבטל את הדין, לא זה של יעלה ויבוא ולא של סעיפי שויע אחרים כיצא בו, שהרי הוא בעצמו לא נמנע מלדקדק במצוות קלות כחמורות ובכל דקדוקי הלכות שבתלמוד ובשויע, עד כמה שהיו סדורות לו מתוך משנתו, ועדיין לא שמענו אף ספי אחד גדולי המתנגדים שימיל עליו עין כמול מצוה ודיני השויע, כאשר הזכירו להחסידים אח"כ קלקול דעתם בענין מטלא כל עלמין ומכ"כ שדם כפשוטם ממש, וכאשר הזכירו להבעשים את המאו שהוא מתפאר שיודע לצרף שמות הקדושה ולהשתמש ברוחיק בחו"ל. אדרבה, מתוך כל הספורים על הבעשים שאנו מוצאים בשבחי הבעשים ובשאר ספרים, רואים אנו שלא היתה כונתו כלל לזלזל בדקדוקי ספרים ובריני שויע, והאגדה החסידית

(1) ס' הזכוח דף ט' ע"ב, ויל: שמעתי ספי הגאון, הישיש הרב דמעויבוז שהיה חבר בימי חורפו עם האיש האלהי הגר"א מוילנא ואמר שנסע... לרי ישראל ממעויבוז (הבעשים) אחר שמעו שמו וכצא איתו בור ריק אין בו מים של תורה, רק הידיעה שהיו אומרים עליו שזוא יודע רבים שלא ראו ולא שמעם, ופיא אירע שאלה בסעודה שלישיית בשבת, אמר... יודע אני שאתם דנים אותי למחוסר ידיעה אך למה לי לידע השאלה הזו, הלא אין העולם מתקיים בלי רבנים, ואח"כ שאל אותו הגאון דין אם שכח יעלה ויבוא מה יעשה, והשיב איך ישנה אה החיוב תוא לאמר". ע"כ. פה אכן זכר לו עזר ד' ארצות, ולא לאיות, בחינה נחיתות, לא א סקרה רגיל הית, שנשאל חבש"ם שאלה ולא ידע מה להשיב. — גם בס' שבחי הבעשים" עצמו אנו מוצאים פה ושם שהלומדים לא היו מחלקים כבוד להבעשים ושלא היה חשוב בעיניהם (ראה צד 79 דפוס לבוב תרס"ו, ושם צד 67: הכירו אותו שהוא לעמויק ותקף ברעתו ויבלבל את הבעשים או יכנס בדבריו) ועוד בכ"ס.

(2) "היה למדן מופלג עד מאד... והיה אז דרך הלומדים גדולים כשבא לפניהם אורח תנון אומר לפניהם פשט, ויאמר הבעשים לפניו פשט על איות רבב"ם בחרימות נדו לי (שבחי הבעשים, צד 11—10). ועוד שם: "מעשה שחיה.. והיה אצל האב"ד אורח מתתן שלו וז"י: מפללים על משנה אחת, וכשבא הבעשים וכו' ותראה להם במשנה זה קשיא גדולה, ואח"כ אמר להם הפשט של המשנה (שם 19). ועוד שם: פ"א היה מוכזה לו (למסל"א) תוספות א' כמס' שבועות והיה מתקשה עליו מאד לערך ב' שבועות ולא יכיל לבוא על פשט אמת... ובקס איות הבעשים על סעודה שלישיית ואמר לו הפשט של תוספות יום ונכון תוא (צד 29). — וראה עזר שם (צד 79) ושם (בצד 99) יסופר שאען הבעשים נגד הרמב"ם בהלכה אחת לקרא גם לחרי"ף ולתרא"ש שימנעו עמו, עד שלבסוף תורה תרמב"ם להבעשים, ומאו לא נמצא בס' תרמב"ם שום רמז להלכה א". וראה עוד הערה א' בסוף המאמר.

יודעת לספר ניכ, שהבעשים הכיר בחוסא אחד שנתגלגל בצמרדע, והצמרדע גדולה עד מאד עד שכמעט לא הכיר הבעיש איזה בריה היא, ושאל אותה מי אתה, והשיב כי הוא תיח ונתגלגל בצמרדע על שחלזל בנסילת ידים, ונתגלגל בכריה זו, שהיא חמיד במים, ותספר לו כי זה תיח שנה שנתגלגל בתי¹, כדור איפוא הדבר, שכונת הבעשים בתשובתו, בן עמי נוסחת, שבתי הבעשים ובן עמי נוסחת מי, הוכחי, לא היתה אלא זו: סכין שהארם מחויב להתדבק באותיות התורה או התפלה דבוק גמור (במכתבו לרינ קצובר) והוא נעשה עיי: שותף להקביה בהנהגת העולם, לפי שהשינה מתלבשת בכל דבור ודבור ממש, וכל דבור ודבור שנתעלה ונתקדש עיי יחוד ודיבוק, הרי הוא בורא מלאך שתוסם מקום בעולמו, ומי ששוכח לאמר יעלה ויבוא בשעה שיש חיוב לאמר הרי הוא פונם איפוא בעולמו ומשנה סדרי בראשית, ומי שיש לו חוש הרגשה דקה הרי הוא מיניש את השנוי הזה כמו שמרנישים בויק חשמלי העובר מסוף העולם ועד סופו, ובכנון דא איא שתהא השכחה מצויה, מי שיודע ששני של הבעשים בהשפעת המלות והנקודות על סדר העולם לא יסתפק אף רגע שכך היתה כונתו, לא בא, איפוא, הבעשים להגיד, שאפשר להיות אדם ישר ואולי גם יהודי כשר בלי, יעלה ויבואי כלל, כמו ששכניסים בדבריו כונה זו החסידים החדשים, חס ליה לדעא דאבא דליסא הכי! אח תפלת יעלה ויבוא לא רק שיש חובה לאמר בזמן שהוגבל לכך עיי הדין וההלכה, אלא שקשה גם לשער, איך אפשר יהודי להסיח דעתו אף רגע מהחובה הזו, שהרי נשמת היהודי כל כך כלולה ודבוקה באותיות ונקודות של כל תפלה ותפלה קבועה, שזרי כל כך הרבה כונות מיוחדות יש בכל חולם ומלאפוס², ואם יסיח דעתו מהם אף רגע הרי הוא מחייב עולמות הלילה — ואיך ישנחם?

אבל ההיסטוריונים החרשים של החסידות לא די להם להשתמש באגדות הבעשים כאלו היו אגדות עממיות באסת, ולא די להם להכניס מהרהורי לבם אל תוך האגדות הללו ולפיש דבריהן שלא כצורתם, אלא שעוד הם באים לסיים את הכתובים הללו, להוסיף וגם לגרוע, כדי להמשיכם לכונתם המזורה, איוו נטיה מנומכה קשורה בלבם לעשות את הבעשים למתקן (רפורמטור בלעז!) וללוחם נגד היהדות התלמודית-היבנית, כמו שהיה, אותו האישי בשעתו נגד המרושים-הרבנים, האחד בא ומתקה את רינן מא' עד ת', ממציא לנו מאגדות ומלקושי החסידות איזה חקוי לספורי, התחלות הנצירות (Origines du Christianisme), לחיי ישו.

¹ סורי צמת בספרו, נגיד ומצויה סספר בשם מהרתי: סורי האריי ויל ראה איש אחר מכמה שנים שמת שהיה מעשים אותי כשרצו לחזלתו למחיתו על שלא נזהר פעם אחת בשבת שכנס מעט מאר בתוך מעלו בלתי כונה ולא נזהר ויצא בו ברהרי, ונענש עיי עי, ולהם מבדיל בזה הר"ר כהנא בין דרך הבעשים ובין דרך המקובלים שלפניו (אבן-אזל, השחר, שנה ה' צד 508), אנו רואים שכבעלי הקבלה כן גם בעלי החסירות היו סקפירים סאר על שמירת החקים וההלכות ודיני השוע לכל פרטיהם ודקדוקיהם.

² המסובל המסופס ו' יצראל יפה, שחי בזמן של הבעשים (אחר מני החברה של ר' יהיד חסיר ושל ר' חיים מלאך, שעזבו בשנת ת"ס או תס"ג את ארמט פליניא והלכו לא"י להביא גאולה לעולם עיי לסוד הנסתרות) — כותב בספרו, אור ישראל: נקודות השווק מרמזות על הגלות, ויהי מקץ הימים ופרעה תלם שיתגלה החולם, לזה אחר נקודות שרוק שחם ג' נקודות כעיל, שהוא כנגד אלף החשישי, אשר בו צדיק פס לפני רשע, וכשיתגלה החולם או באבד רשעים רינת, ולזה את- שרוק כנגד חולם, ואחר זה בא מלאפוס, ויל היינו צדיק יסר עולם, ומח שחית ער הזה צדיק אובר בצדק ודיח תרב ויבש עכשוו יהיה מיא פום, ויל מלא שזע (דף ל' ע"ב) ע"כ, בכונתו כאלו וכאלו שנו המקובלים וגם החסידים.

לפעלי השליחים. השני בא אחריו ומבלי חקור ודרוש הרבה מקבל החלטתו זו. שיש לה מן הקסם של חקירה מודרנית. כמאנע עוברת לסותר בלי כל פקסוק. מי אשר עינים לו. מי אשר קרא את תורות החסידות במקורן ושישן ידע ויכיר. במונח את כל המלאכותי שיש בעבודת התקוי הזה. אבל משוררי החסידות אינם אוהבים לחקור. הם מהר לקבל את התורה הזו כהלים מסיני, והנה הם באים נשענים איש על כתף רעהו ומוסיפים אריח על נבי אריח להיכל מתעה זה, שהוא בניו כלו על אבק פורה. מלקטים איזה לקושים בודדים מתוך מאמרים וספרים. מבלי להתבונן אל אשר לפנייהם ולאחריהם. וכל האמצעים כשרים הם כדי להגליך שולל את הקוראים התמימים, לאתחז את עיניהם של אותם. העכברים הקטנים. אפילו זיוף מעט אין רע...

הנה המקור היותר מחלים, היותר מכריע. לפחאת (!) הבעש"ט נגד הולכה התלמודית. נגד התלמוד בכלל, הוא הספור הידוע בשבחי הבעש"ט עיד שריפת התלמוד (ע"י הבישוף מקמיניץ דימבובסקי). דובנוב בתולדות הבעש"ט שלו מביא את הספור הזה, ואומר בשמו של הבעש"ט, שהרבנים עצמם אשמים בשריפת התלמוד לפי שהם בודים שקר מלבם בהקדמת שקרים, ומביא עוד משם. שהבעש"ט העמיד לדין את כל התנאים והאמוראים. להמלות. הם בודים שקר מלבם הוסיף דובנוב נסך משלו. ומכבירים את עול הרת על העם "Всячески отягощают религиозное бремя народа". שודת האמת! באו אחריו סופרים והריוו על נס את הספור הזה וסופר חסיד אחד אחרי שחזר עליו מאה פעמים ואחת במאמרים שונים בתמונת שונות, מתלהב עיניו כל כך. עד שהוא קורא בפתוס של תמימות: משתוממים אנחנו על אמין הרוח, כביר הרצון (!) של הבעש"ט ותלמידיו, אשר במתי מעט יצא להלחם בהרבנים וחקיהם. בהנביאים לפנים קראו בגלוי ובעוז לבעלי החקים: היו תועים וסתעים!... המחוקק של החסידות, הבעש"ט, קורא בגלוי ובעוז לבעלי החוקים: הרבנים בודים שקר מלבם בהקדמת שקרים והוא קורא לריב גם את בעלי התלמוד, לאמר כי העמיד למשפט גם את התנאים והאמוראים¹.

אבל כמה מנוחך הבאור המזויף למי שקרא את שבחי הבעש"ט ואת הספור הזה שם מראשו ועד סופו! הבעש"ט בוכה ומריר דמעות על התלמוד שנגזרה עליו שריפה, והוא קורא מתוך כאב לב: ווי, רוצים ליקח התורה מידינו, איך נוכל להתקיים בין האומות אפילו חצי יום, ושם להלן: במצואי יויכ באו כולם להקביל פניו של הבעש"ט ושאלו אותו על הקשרו מה עלתה, וסיפר להם, כי בעמדו כתפילת נעילה יכולתי להתפלל והלכתי מעולם לעולם בלי שום עיכוב כל שיע חשאי, ובשיע של קול רם הלכתי ניכ, עד שבאתי אל היכל א' והיה לי עוד שער א' ליכנס שאבוא לפני השנית ביה, ובאותו היכל מצאתי תפלות של חמשים שנה שלא היה להם עליה, ועכשיו מסני שהתפללנו בזה יויכ בכוננות עלו כל התפלות, והיה כל תפלה מאריה כשחר גבן, ואמרת לאותן התפלות למה לא עליתם קודם ואמרו כי כן נצטוונו להתקין על רומיע שתוליד אותנו, ואמרת להם בואו עמי, והשער היה פתוח, ואמר לאנשי עירו כי השער היה גדול ככל העולם, וכאשר התחלנו לילך עם התפלות בא מלאך אחד וסגר הדלת ותלה מסגר על השער, וסיפר להם כי המסגר היה גדול כמלוא מעזיבה, התחלתי לסבב המסגר לפתוח אותו ולא יכולתי, ורצתי לריב הידוע בסי תולדות יעקב יוסף (כלי א' ח"ה השלוני, הכותב), ובקשתי

ממנו ואמרת ישראל נתונים בצרה גדולה כזו ועכשיו אין מניחים אותי ליכנס, כי בעת אחרת לא הייתי דוחק את עצמי ליכנס, ואמר הרב שלי, אני אלך עמך, ואם יהיה אפשר לפתוח לך אפתח, וכשבא וסבב את המסגר ולא יכול ניכ לפתח אז אמר אלי מה אוכל לעשות לך, והתחלתי להתמרמר לפני רבי, איך עזבתני בעת צרה כזו, והשיב איני יודע מה לעשות לך, אבל אני ואתה נלך להיכלא דמשיחא אולי יהיה ישועה מכם, הלכתי ברעש גדול להיכלא דמשיחא, וכשראה אותי משיח צדקנו מיהוק אמר אלי לא תצעק זנתן לי שני אותיות ובאתי לשער ותיל שפתחתי המסגר והולכתי כל התפילות, ומחמת אותו שמחה גדולה שנתעלו כל התפלות נשתתק פי הקטין ונור ולא הוצרכתי לסעון ובטלה הנזרה, ולא נשאר כיא רשימות מהנזרה עיני⁽¹⁾. אחרי השמטת המון ההבלים והיהירות שיש בספור זה, נראה ברור עכשם שהמאורע הזה של שריפת התלמוד נרם צער גדול להבעשים ושהוא השתדל השתדלות מרובה אצל פאליא של מעלה להעביר את ידו הנזרה, ואיך אפשר, אימא, שפמאום תהיה רוח אחרת אתו להאשים את בעלי התלמוד עצמם שהם אשמים בכל היעה הזאת? איכ אימא וכי בכדי נגוחא ננח וילולא יליל? אם התלמוד הוא פרי רוח שקר וכל התנאים והאמוראים חייבים בדין על החקים שבראו מלבם להכביד אכסם על ישראל, מה יש מה לככות ולהתחנן לפני הקביה לבטל את רוע הנזרה? אדרבה, ישרף התלמוד, ישתקעו החקים, הרעים וההלכות המעיקות, ולא יאמרו עוד ולא יעלו עוד על לב נכמו שחמץ היה באמת פראנק, שהיה הסבה לנזרה זו! כל מי שיש לו מוח בקידו ולב להבין הוא יכיר חיקת, שיש לו מה עסק עם איזה יות של תעודה היסטורית, שנעשה בכונה כדי לענוד לראש הבעשים עפרת מתקן שאינה הולמת, אבל מי שהוא מבקש את האמת לאמתה לא ילך בדרכים נפתלים ונלחים כאלה, היה היו סופרים, משכילים שידעו את חובתם להאמת ולא הסיוו דעתם ממנה אפילו בשעה שלמדו סגנוניא על החסידות והם נתנו לנו באור נכון להספור הזה, שלא היו מעריצי החסידות עכשיו רשאים להתעלם הימנו בשום פנים, אלו היה נכח האמת דרכם⁽²⁾.

אבל כך דרכם של אוהבי הזרות ושל בעלי הנטיות הדיקדקניות, עולמות הפוכים הם רואים תמיר, לא אמתת המציאות והמבעיות, אלא הרמיון המקולקל והמסורס הוא מדריכם ומנהלם, ומרה אוננית זו, מכיון שאתו בה, הרי היא הולכת כרוכה אחריהם ומלפסתם, ונוטלת מהם הנבורה להזרות על האמת אפילו במקום שהיא נראית לעינים, לאנשים האלו יש צורך פנימי בזרות, בתפוכות, כדי למלא בנדי-
 (1) שבתי הבעשים 27-26.

(2) ראה שלום על ישראל, חגי מאמר השקפה לטובה צד 89-87, והוא מביא שכונת הדברים באותו הספור הוא, שחרבנים המתורדים בעלי החלוקים והפולמיים, שצותו עליהם כל גדולי ישראל לומדי תורה לשמה, עמדו לקיים כל התנאים והאמוראים, כלי שהתנאים והאמוראים העמידו אותם למשפט על שחם, הרבנים הללו, עקמו ועותרו דבריהם בפולמוס (ועי' עור הערה ב' בסוף הכתוב), ריד כהנא בספרו מבן אשל (השח- שנת ה' צד 562) מביא, שבזנת הבעשים בדבריו, שהרבנים בורים שקר מלבם בהקדכות שקרים" היתה על הרבנים המועצים (שלא מנדולי הרוח) שהשחפמו בזכות הראשון עם הפראנקים בקמיניץ, שעליו ידובר בכל הספיר, ואומר, שהם לא סענו כהגון והעלימו וכזבו בדבריהם, ובשביל כך נתגלתה תרמיתם ונצחו הפרנקיסטים באותו פולמוס כירוע, וריד כהנא מוכיף עוד, שיתכן משום שסענו את הבעשים מדבר כך עיר הוכוח הראשון עיכ בודו בו להוכוח השני שבלבוב שיהא הוא אחר מהמתוכתם שם.

עצבים את דקניות שביהדותם. שבנשאתם היהדות, ובחסידות — הם מוצאים מקום להתגדר בו...

וזלת שתי האגדות שזכרנו אין כל מקור באגדות חסידים לתכונתו של הבעש"ט בתי-מתקן. כפי שחצו לאותו מעריצו החדשים, או בתור מחדש, שהכניס איזה תוכן אנושי חדש לתוך עולמו של ישראל.

* *

*

בלקושי אמרים: ובתורתו אין אנו מוצאים ניכר כל רמז להתנגדותה של החסידות כנגד תושבעים, כנגד הרבנות התלמודית, נמצאים אמנם בספרי ר' יעקב יוסף מפולנאה, ומדריג איזה מבטאים חריפים נגד הפלפול התלמודי וגם נגד תיח שעושים תורתם עטרה להתגדל בה שלא לשם שמים אלא לשם כבוד או לתקות שכה, אבל אין לתת לזה ערך מיוחד. דברים כעין אלה, ועוד הרבה יותר תריסים מאלה, אנו מוצאים גם בספרי הרבנים בעלי ההלכות עצמם, שהתרעמו והתלוננו על איזה מחבריהם שאין כונתם לשם שמים אלא בשביל קבלת פרס בעוה"ז. מי לנו גדול בעלי ההלכות מר"י קארו בעל השו"ע בעצמו, החוטא היותר גדול, לדעת מעריצי החסידות עכשיו, וגם הוא יורה דברים כמתלהמים נגד בן זמנו ר' יוסף סאיאמצק מסאלר-ניקי נוחה היה דוקא מקובל גדול, ובכן — לדעת המרגישים החדשים, אחד מחברתם, — הוא היה רבו בקבלה של ר' שלמה אלקבץ בעל השיר, לכה חודי וניסו של ר"מ קורדוביזו בעל הפרדסי (וכתוב עליו בספרו, מניד מישרים: ולהוא נברא דבא דשלוניק הרי"ט לא ממליץ עמיה בנין להוטאת דאית ביה בטר ממנא ושדרותא (דף ליב). ומי לא ידע כל מה שכתבו בנידון זה הרבנים בעלי ההלכות והחרושים מימות הרמב"ם (בפירושו למשנה אבות ס"ד) ועד הישיל ועד יעביץ והגרי"א (מבלי לדבר דבר ע"ד מחברים רבנים, מן הצדי כריש אלעמי בעל, אגרת מוסרי, שחי בזמן נירוש סארד וכיו"ב), וכמה נינו אלה את הרבנים היהירים המתנאים בפלפול ואת המדות והתכונות הרעות, שיש למצוא לפעמים במוסרים ובהנהגתם ובדרכי הוראתם. בדבר הזה לא היה כל מקום להחסידים לחדש כלום, מהמקן הרבנים בעצמם קמו אנשים אשר נלו עון חבירהם ופני זקנים לא נהדרו, אין זה סימן של ננאי להרבנות, אדרבה, זהו סימן של כחות חיוניים שהיו צבורים עדיין בחלק גדול מן הלומדים והודעים, רק הנוף שלא גם ליחוד עדיין לנמרי מוצא בקרב עצמו כחות של התנגדות למחלה מסוכנה שמתדבקת בבשרו, והרבנים לא חכו להתגלות הבעש"ט וכל קדושו עמו שיבואו אלה ויכיתום על פניהם, תמיד נמצאו רבנים שנלו עון רבנים בתוכחת מנולה מתוך אהבה מאותרת⁽¹⁾.

(1) וכמה מנוקד הוא הרבו כשכאם עכשיו מעריצי החסידות ותפצים לכראו לנו, טמ"ס רבני מתוך איזה יוצאים מן הכלל (יוצאים — למקרים רחוקים מאד), שהרבנים בעצמם הביטו עליהם כמסוד ראשונככאב לב, ואחד מהם חפץ להחליט מתוך דברי בקרת אלו, ש בבל ל (1) היה מוסר הרבנים, שומרי מצוות ולוסרי תירה והלכות, מקולקל מאד, שחיו אוהבים תשלום גדול, מנה יפה, תרגולים פסומים וכדברים אבוסים, ויש זה היה כל פרי חי שיבותי! — (השלח תרס"ח, צד 589). איך שהוא, לא היה להסוטר החסיד הוזה לשכה עכ"פ את הקורה שבעיני צדיקו ונגדו, שבשעה שאלה בונים להם משור עניים ומגולת תריבים סירות כסף וכאבלם סעדיני מלך, בשעה שהבעש"ט עצמו, מיסד החסידות, היה רב שתיא, במחילה, וחיה, תובע במה" (ראה שחי הבעש"ט צד 56 וצד 107: "כששתו אמר הבעש"ט הלא יינד טוב למה כוסך קטן, והשיב הבעש"ט כי סכנה לשנות בוס גדול ויאמר הבעש"ט אין אני מתירא מזה". ובכ"ס), ובשעה שהצדיק, והמרגיש" היותר גדול

אמת הדבר ניכר, שאנו מוצאים לפעמים באיזה מספרי החסידים, שהם מרימים את מדרגתה של תורת הגמטרות למעלה ממדרגת התורה הנגלית (ההלכה, תלמוד). אבל גם בזה לא חדשה החסידות כלום. הלא כן הוא דרך המקובלים מאז. עוד בעל הרעיא מהמנא* כותב: בנין דעתידין ישראל למיפעם מאילנא דחיי, דאיתו האי סי' הודר יסקון ביה מן גלותא ברחמים ויתקיים בהן ה' ברד יתנו ואין עמו אל נכר, ואילנא דטוב ורע דאיתו איסור והיתר, טומאה וטהרה לא ישלמו על ישראל יתיר... פירנסה דלהן לא ליהוי אלא מסטרא דאילנא דחיי דלית תמן לא קשיא מסטרא דרע ולא מחלוקת מרוח הטומאה... בזמנא דאילנא דטוב ורע שלטא אינון חכמין לית להון אלא מאי דיהבין להון חילין, ובזמנא דשלטא אילנא דחיי אתכספייא אילנא דטוב ורע... דאינון לא פעמינ מאילנא דחיי וצריך לון מתניתין באיסור והיתר טומאה וטהרה (פי' נשא), וידוע הוא ניכר מחלומו של ר' חיים ויפאל כענין המסוק כי יקרה קן צפור, אמרוהו אלו בעלי משנה, בניג אלו בעלי קבלה, שאלו הם בני עליה בצורת אנשים (שכחי מהרז"ו ד' י"ג ע"י הקדמת סי' התקונים), כן ידוע הוא ניכר מה שכתב רח"ו בהקדמת ספרו מעיז, שלומדי תורה דומים לאנשי דור הפלגה, שזכנתם לעשות להם שם, אבל מי שעוסק בחכמת הגמטרה מגלין לו רזי תורה, ואמר עוד: אל יפריד אדם עצמו רוב חיוס בעסק ההלכה וזולת שעה א' או ב' ושאר היום בנשמת התורה שהיא חכמת הקבלה, כי אין ראוי להיות רוב היום בטלבוש התורה, והמעט לזה כי עוזן במשמש ההלכה והמלבוש אשר שם דביקה הקליפה (שער חיבורים), גם בעל השליה אמר, עשר ידות למארי קבלה על מארי דמשנה ואל יתירשל אדם, מללמוד אותה מן יפעת, כי על כל משעים תכסה אהבה והשניאה היא ערבה לפני ה', עי"כ (מאמר ראשון ח"א), גם רמ"ח לוצאמו, שחי בזמנו של הבעש"ט (נולד בשנת תס"ו ומת בשי' תקי"ז) וזיה חושב איע ניכר לפעמים למשיח, הרים את מעלת הקבלה על ההלכה, והאמין שרק ע"י תורת הגמטרות שלו ינאלו בני ישראל, ובודר תנינא שלו הוא כותב: קם רע"ט סר"ט ודאי השתא איהי זמנא לאהררא שכינתא לבעלה בהאי חבורא וביה יתפרקן ישראל סורקנא שלי"ט ע"כ, ועוד שם: איתעביר דר תנינא דא דביה ישתלם סורקנא לישראל... וזוהר דא לא יתפרק מעלמא, דהא בבל יומא

שבראשונ"י החסידים, עומד דורש, שכל הסמלא גרונו של צדיק יין כאלו מנסך יין עיג המזבח (לקט"י מהר"ג), היו הרבנים מתוך עני דלות באהלה של תורה ומפזרנים את בני ביתם בלחץ וברוחק שאין לשער, אין אני חפץ לחזכר פה את הירוע מחיי המתנגד היותר גדול הגר"א מוילנא, שלא נתן רבנות מעולם, שלא היה לא ד"ץ ולא ס"ץ ולא עשה תורתו קרדום וששאלת הכלכלה הגופנית לא מצאה מקום בעולמו כלל*), אבל לא ידע את חיי הרבנים בכללם, איך שהסתפקו אלה בקב חרובין מע"ש לע"ש, ורק אהבת אלהים ואהבת התורה, שבה ראו חיות הכל, היתה הניגם כל היום, ובה מצאו מקור חיים לדוחה ושקוי לעצמותיהם היבשות. לחסוד נגד האמת בדבר שחאו כל כך גלוי ומפורסם, דרושה באמת מרת חסידות מרובה...

(* ידוע הספור על דבר השמש, שהיה כביא לו פעם בפעם את מעט הכסף ששלחו על ידו נב"א קופת חלדקה בשביל פרנסתו ברוחק, והשמש מעל בכסף הקורש ולא סטר לתעודתו והגר"א עשה איך ידע ולא נלה אדם לכל יתבייש השמש ולבל יקופה מחיות, וכאשר כבר תגיעו המים עד נפשות אשת זעלליו, איש צעקו להם ואין, אז צוה עליהם לכל יפרסמו הדבר, אך יעץ לאשתו הצנועה שחלץ עם בניה הקטנים לבתי שכניו בעת אכלם, ודרך הקטנים שסבבקים להם בראותם אתים אוכלים, ויתנו להם, עד שחלה השמש ונסה לפות, אז התורה בפני כל על חטאתו מזר המאי (תולדות הגר"א, צד 80).

יתוסף ויתרבי עליה. מיניה יתפרנסן כולו ישראל ואפילו כולו מלאכי עלאי יתפרנסין מיניה עילא ותתא, ובשעת דתסגא חכמתא בעלמא דכתיב כי מלאה הארץ דעה ונני יתן כולו ישראל מעמין ביה מעמא כל חד לפום חילא דיליה וכי' (1). אך שהוא, גם במקצוע זה לא חדשה החסידות כלום וכשם שלא היתה כונת המקובלים בזה לבטל את התורה הגנלית בהלכה למעשה (כמו שעשה השי"ח וחוקי והגנררים אחריו, לפי שחשבו שזמן הגאולה כבר בא, כך גם כונת החסידים לא היתה כלל וכלל לבטל ההלכות הדינים, מה שחדשו החסידים נגד הרבנים זו לא היתה איפוא, המחאה נגד ההלכה החוקי, להסיר סבל האוסרויטט של התלמוד הרבנים מעל שכם העם, אלא הכנסת הויות חדשות לתוך עולמו של ישראל, הכנסת אוטוריטטים חדשים וגורת חדשות, ואלה להוסיף על הראשונות, צרות חדשות שמשכחות את הראשונות... מה שעשו המקובלים לפנייהם בתור יחיד סגולה ובשביל יחיד סגולה, באו החסידים והפיצו בהמן — וכוה כל חידושים! אותה תפלת, יעלה ויבואי בעצמה, שהיו המון התורנים מתפללים אותה ומכונים את לבם בה לאביהם שבשמים עיי פירוש המלות בלבד (שהרי הכונה בתפלה היתה עיקר גם לפני בא החסידים, ואמרו: תפלה צריכה כונה, ותפלה בלי כונה כנף בלי נשמה, ואמרו: רחמנא לבא בעי ואחרי כונה הלב הן הן הרבנים וכי'וב), באו החסידים ואמרו, שאדם מישראל צריך לכוון בה עוד כונות מיוחדות בכל אות ואת ובכל נקודה ונקודה, אין אות שאין בה כונה לזיא או לסיא למטיס או לסמאל, אין קמץ ופתח שאין בו כונה לאיזה מלאך או לאיזה שד, לשכינה או ללילית, ומנו אותיות והמצואו נמטריאות ורמיס וסודות והוציא את המתפלל מרעתו ומעולמו... מוכן מאליו, שהוספה זו מפני סודיותה חרותה נמצאו עליה בקרב המון קופצים הרבה, ביחוד בקרב עמי הארץ הנסים, האוהבים תמיד את הוריות והסודות, שיש אפשרות עיי להתהיר מעט ולהתרום מעט בעיני הנסים והשפלים מהם, ואפשר שאיזה מעיה הללו נדרשו סאה ומחקו סאה, ועזבו את העיקר מפני הטמל, הן המה הבורים ההרויטים, שהנהגתם המחרה (ביחוד בשנויי הנוסחאות, שהורשו רק למקובלים מפורסמים בדורם, וכיהירות של תוספות קדושה כתפלין דרית והלכשת תפלין בישיבה וכי'וב) העירה חשד בלב הרבנים שבדור מקורבי הנריא, מצורף לזה, הרבה מהמוני החסידים הללו בהשענם על סמרי חז"ל (תפלין צריכין נוף נקי, חסידים הראשונים היו שהים שעה אחת ומתפללים, אל תעשה תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום וכי'וב) דרשו לעצמם לאחר מעט זמן קיש ותפלה עיי שנמנו לצרכיהם יותר מן המדה והאריכו בתחנונים שעות יתרות, שגם עזי היתה תרעומת המתנגדים גדולה, וכיחוד גדלה תפיסת הנריא על מה שהרחיבו הבעשטינים מה בכונת הרבנים, מלא כל הארץ כבודי, ואתה סחיה את כולם לאמר, שהם דברים כמשמעם ממש, שהקביה משרה שכינתו גם על מקומות המפגמים כביכול או שיש אלהות בעצים ובאבנים

(1) תורת הקנאות ליעבץ צד 98, ובכרם חסד ג' צד קל"ה מכי' שסטר ח' אלם: צי. אין ספק שרוח-עושים זה, שהיה מלא בכל ספרי הקבלה מימות רי"ם דיליאון — לצפות לנאולת ישראל עיי תורת הנסתרות והרכיזים, רעיון זה עצמו הוא שהספיע גם על הבעש"ט להניד במכתבו לריג קופיבור ניסו—מכתב מלא תבלים חוצפה ויחירות שאין דוגמתו—שעל שאלתו למשיח, מתי יבוא כר', השיב משיח, שיבוא כשתפרסם תורתו של הבעש"ט בעולם (שבחי הבעש"ט), ומך להגם רואים מעריצי החסידות כדברים אלה איוה, סתן' חדש, שהרי אין פה כל חידוש וכל שום, מקורות כלל, אחרי כל הבלי בעלי הנסתרות שקדמוהו.

שבכלל כבר נימל או מעם החרם, אחרי כל התסיסות הרחניות שהתעוררו בישראל ע"י שי"ן, חיון וליבלי פרוסטיין, ע"י רמ"ח לצאצאו ומחלקות יעביץ ורי"א ותעלולי הפרינקים, עם כל החרמות ודרכי חרמות ונדריים ושמתות מצדדים שונים במשך של ק"ל שנה (מהחיים הראשון נגד שי"ן בשנת תכ"ז עד החרם האחרון נגד החסידים, בשי"ת קנ"ז, מבלי לדבר כבר ע"ד החרמות והנדריים שקדמו לזה מצד בעלי המחלקות בעד וכנגד המורדי ואחי"כ בעד וכנגד, הודרי, עד שבאמת נעשה החרם למין נוסחא סמיאירומיסית, למין מוססא דשטרי, וכל האלות והקללות הנכרות עם כבי הגרות ותקיעת השופר וכל המלות הנוראות, לעקר לשרש, להודם לרודם עד מקום שיד ישראל מנעת, לסוהחם על העמוד וכ"י וכ"י עפ"י נוסח הכלבוי, לא היה ערכם אלא כעץ, ואנא אמלח ואוקיר ואוזן יתיכי ליכ"י הנקראים בכתובה מתחת החופה עם נרות דולקים, שאין איש שם להם לב ואפילו החתן והכלה בעצמם אין משניחים בהם) — לא משום זה בלבד לא היתה כל השמעה להחרם של הגי"א בחיים אלא גם מפני שחציו החמיאו את המסדה, הגי"א ירה את חציו אל האויר הריק: האויב לא היה ולא נראה, ששום — להרים! ויש להצמער באמת שלא נתן הגי"א — כפי אגדתם של החסידים, שאמנם לא הובררה עדין¹), — להרמיא מיטבסק ולהרשינ מלארי לבוא אליו לברר לפניו מענותיהם, הוא היה בא תיכף ל"די הבה ברורה, שאין בינו וביניהם כלום, שאין החסידות על צד האמת אלא כנונא דילה של הרבנות, ושאר כנפש האנשים התמימים הללו כל נסיה לבסל תורה ומצוות, אלא להוסף הבל מעט... ולא עברו באמת ימים מועטים עד שנוכחו גדולי המתנגדים שאין החסידים הללו אותם הכופרים והפוקים כמו שחשבו עליהם בתחלה, והיותר נלהב בתלמידי הגי"א, ריח מולוין עצמו, כפי המסורה, כשנודמן אחי"כ לפונדק אחד במינסק עם רש"י מלארי התורה לפניו על חטא שחטאו נגד החסידים בהרהור הלב ובלוות שפתים (פ"ר, השחר ש"ה צד 97), וגם בע"ס, מצרף העבודה החסידי מספר: אני הייתי בעצמי בישיבת וואלאזין וידעתי נאמנה שהגאון ריח היה מקרב מאד את החסידים, גם בהודאה זו על האמת אנו רוצים את ענות דחם של הרבנים המתנגדים, שגם בתחלה לא היתה להם כל כונה אחרת במעשיהם אלא אהבת התורה ולשם שמים בלבד, ומיכן שראו שמעו הודו ולא בושו, אך שהוא, אותם הדברים שנאמרו מפי גדולי החסידים וכמו שנאמרו לא היה בהם כל חדוש נגד כל הנאמר בספרי הרבנים והמקובלים מאז ומקדם, וכודאי גולכי רכיל ומחרתי ריב אשמים הרבה בכרי החרמות והשמתות של הגי"א, וביתוד אשמים בדבר אותם ההמנים הנסים ועמי הארצות שזכרנו, כל האילימנטים היותר גרועים שביהדות, כל אותו האספסוף המנושם והנבער והבלתי מנוסח, שחפצו להאזין בהחכרה העליוה של אותם השותים י"ש לשם תקן ועושים כל ימיהם כחנים לשם שמים, כל אלה שנספתו לדגל החסידות בראשית צמיחתה (והיא לא החזירתם למנוח!), שהתחילו פוסעים בתור יודעי ח"ג על ראשי ת"ח בנאוה ובת, לזל בתורה הגנלית ולומדיה, להתפלל בשנויי נוסחאות ומנהגים עפ"י הודר וספרי הארי, להתקדש במבילות מיונות ובעשיית צרכים מרובה ובעישון לולקה, אלה הם שמתוך שנאתם המיובה לת"ח, מתוך חתפתם ונסותם ומתוך מעשיהם המכוערים והמקולקלים שדוהה בהם הרבה מנשיכת חמורים, הם הם שהעבירו את הרבנים על דעתם לפעמים לצאת נודם בכלי זין שבידם — בשופר וכבבי גרות, אבל אין ספק בדברי, שבדעת

¹ ע"י זמיר ערצים הב' צד 59.

שחוקקי החסידות לא היתה כל כונה לחדש ולהקן — וגם לא חדשו ולא תקנו באמת מאומה, אלא הטיפו וקלקלו הרבה. המה היו שומרי מצוות לכל פרישהן ודקדוקיהן ככל המון הרבנים¹, אלא שתקעו איע יותר מהם בסודות וברמזים, שעבדו איע יותר מהם לרציסמים של הקבלה המעשית, למקדאות פרחות, לצדושי שמת וליחודים ולהעלאות, לכל האוטוריסימים הרבים שהיו כבר לישראל: התלמוד השדוע וניכ, באו אלה והוסיפו אוטוריסימים חדשים: את בעלי הסוד והמוסמים, בעלי ההיות ודמויות, את הצדיקים ובעלי הדמויות, האמונה המסייה נתגברה עד לידי מחנק נפש. התפשט האישי, האוטונומיה של ההכרה האישית, הלכו ונתדרדרו יותר ויותר, היהודי נעשה עבד לא רק לספרים, לאותיות, אלא גם עבד לעבדים שכמותו, לכנופיא של שרלמנים רחניים.

היכן יש מה מקום להדקקות קומתי של היהודי? היכן יש מה מקום לתחיה ולהתחדשות?

אותם המורים הרומנטיים, התפיצים למצוא בהורמים המיסמים של היהדות בשתי המאות האחרונות את עקבות השאיפה, לתחיה ולהתחדשות ומעמידים בשביל כך את החסידות כתור מחאה נגד התורה המצודה, נגד ההלכה החוק, פועים הם בחלוקה האחריםאות, לא בחסידות כי אם בשציונית, לא בספרי ר' יעקב יוסף מטולנאה, האפוסטול הספרותי לתורתו של בעשימ, אלא בספרי נחמיה חיון, האפוסטול הספרותי לתורתו של שיץ, צריכים אנו לבקש עקבותיה של השאיפה

¹ זיל בעיס, דרכי צדק בצוואות; מוזיר אני בכל תוקף ועוז להתפלל כל התפלות בזמנן, כי זה עון פלילי שנהגו ברור חזה לעבור וסן קיש ותפלה, ולא כן עשה חבשיים ז"ל ותלמידיו הצדיקים האמתיים" ע"ב, וכס', באר משה" לכן הרב מקס זניץ נאמר: כמה פעמים הפליג אממ"ר בנגות המאחרים וסן התפלה, באמרם שאין כעת הזמן הראוי שבוראי אין זה משלימות העבודה, ע"כ. וזיל תרב הצדיק החסיד מוידטשוב: "אם ראית שהרב עושה לעצמו איזה דבר שלא כדרך התורה כגון שמאחר וסן תפלה וכו', לא תאמין ולא תשמע לו, אפילו יאמר לך שקבל זה סאליהו הנביא, ואפילו נגד תקנת חכמים בלבד אל תשמע לו, וז"ל ית"ש שכל בעלי גלוי אלוהו האמתים, כמו בעל הזהר והרמב"ן ותבריו ותארי זיל וזה בעש"ס ז"ל לא אמרו לנו דבר אחד נגד דברי הגמרא והתלמוד אפילו כל שהוא, לכן אחי הוזהר בזה לשקול כל דבר בפלס מאונים שלא יהא חלילה הכל התלמוד ופסקי המוסקים ע"כ, וזיל בעל, מצדף העבודה": ע"ד, דקדוקי מצוות" ששאלת הכל יודעים שהחסידים זתיים ומדקדקים בכל פרט ודקדוקי מצוות יותר מהסתגרים". סיף דבר, אנו אין לנו בכל הענין הזה, ובהשקפנו אל רוח החסידות באמת כפי שנתבטאה בחיים, אלא לסיים בזה כמה שסיים היינה את מליצתו היודעה ע"ד מחלוקת, הרב והכמרי... ויפת אמר תראמיצ (בהקדמתו לחיב מספרו שעי'): "אלו ואלו (החסידים והמתנגדים) מקפידים ומדקדקים עד כותם השערה, על מנהג קל שבקלים, נטולות תשליך וכפרה, אלו ואלו מחזיקים בנשנות ומסקיכם אינם זדים (פסיעה קטנה מה היא שיהירים פוסקים לצדי דרכים, מאחרים וסן קיש ותפלה ומקדימים עשיות צדיקים) אלו ואלו אדוקים באותיות ומדובקים ברזים ורמזים, אלו עוסקים בהעלאות ניצוצות ובקבלת פדיונות ואלו מתבטחים בהלכות סוקצה ומנו בדיני סמונות". ושד לו שם בסוף המאמר, השקפה לטובה (ח"ג 48): "החסידים והמתנגדים אחרים, שקדושת התלמוד לפעלה מקדושת תושב"כ וכל הש"ע והמוסקים מתבטאות הם שותים וכל הגונע בכותם השערה שלהם כגונע ככתב עינו ככיוול. והכשכילים אומרים שכל התלמוד כולו חורבה אחת היא מהרבות ירושלים ובבל, והשיע והמוסקים עליות רעועות ומרועעית על גבוי הן, שהיום או סוד עתידות ליפול. ע"כ.

הזו: החסידות, כמו שכבר ראינו, לא בלבד שלא בקשה כלל לשחרר את רוח היהודי מתוך תורת הנלות, אלא שבאה והוסיפה גלות על גלות, הוסיפה כבלים חדשים בעשותה אונים להכבילים שקדמו ונם תפשה בקורי היותיה את השדרות שעמדו מכווץ ולא נשקעו. עדין במיט פנים של תורה... רק בהשציות ובספרי מינות של נחמיה היון חסייעתיה אנו מתנאים את הגסיון הראשון לצאת מן הגלות, להשתחרר מהמוסר של הגלות ומתורת הגלות, לחדש את היהדות מתוכה, לשחרר את האדם שביהודי ולהחיותו באהבת הוסי' ובאהבת העולם (של המציאות, לא של הדמיון¹). ואין ספק, שהתמיסה הוה השצייית, שהיתה מכוננת ביסודותיה האנושים ובקיה העקריים (שהרי בפרטים היתה גם מוטלנה לפעמים חרה בקצוניותה) להתחדשות החיים באומנתה, היא שפנתה דרך גם לפני תנועת ההשכלה שבאה אחריה (אולי באמצעותו של נעים ומירות ישראל רמיה לצאטו, סמל היסו), שלא ברמז ולא בפרצה דחוקה נכנסה לחדש עולמו של ישראל, כמו שמשתדלים מעריצי החסידות עכשיו להוציא מתוך תורותיה של זו, אלא כריש גלי ובפרסום, בנאון ובעז, במלחמה העצומה עם

¹ כל פרטי הדברים הללו נתבארו בספרי אשר אתי בכתובים, האחרים והמשייחים בישראל, כי שם מקומם, ואבוא בזה רק גרגרים אחרים מתורות היון לדוגמא: בספרו, ואבוא על חציון², הוא אומר: "ותנה בזה פנם משה (רכנו) ב' דברים: הא' שעשה זונג (בין ישראל לשכינה) בזמן שאינו דאוי ותתגברו הדינין למא, הוא סלע הפסל וקת וסלע המדברה, הסבואר בכל הסקובלים ובכל הזהר, שהתעורר דין וכו' וכישי יודע שהווי במוד דין לכן אמר שיטה ויקרא בסוד הפיה כניל לעשות זונג, וב"ה שהוא סוד רחמים מיון לחסכים כאמרו שיטה ויגברו הדינין, אך אמר קורא כדרכו ולא יפה כלל וכו' ופסני שהכבליים אינם בקיאים בהסיה כמיש בדור הפלגה וכו'. ע"כ כפי העתקת יעביץ.

כמולה של תורה זהו קיומה ועיי הענות והחטאים ועזיבת התורה יבוא תפן העולם" (תחקינ: 65, 69)... השכינה כבר עלתה ונתקנה ולא נשאר לקליפות אחיה כי אם אזורי הועיר וואי אפשר לתקן את הועיר מצד הקדושה רק עיי דברים שלא כדרכו" (תחקינ 81).
 מה שמספרו המסתכל בד' דברים ראוי שלא בא לעולם, כונתם שחיוב הוא לחסכתל, ומי שמסתכל והעיר הוא נקי וטהור מכל חטא, כקטן שנוגד רמיו" (שם 61).

ועוד מתייב אתה לאמר שתרונני אין המקים תופסו... ועתה פקח עיניך וראת כלל גדול הזה שאני מוסר לך לקיום דברי והוא אחד מן הגדולות ובצורות שאמרת, כי בצלם אלהים עשה את האדם, ומכשרי אתוה אלוהי" (שם 83). המסוק האחרון סבאר את הראשון, והן הן גופי תורת המסתהין השצייים, שמשייכים את האדם עצמו לשותף במעשיו בראשית, לפסיון ולאזהרים, ומטרים אותו מכל המצוות שבתורה עיי המסתכלות כמה לפנים ולאחור, שמצויאה אותו מעולם החקים והנימוסים.

מקצן כנטיעות זהו שתופס בעיקר ומניח הענפים, וכופר בעיקר הוא מי שתופס בענפים ולא בעיקר" (שם).

"כיון שאים שהוא הסכה הראשונה לא קיימא לאודעה מי שעובר אותו כאלו עובר לתהו" (עז"ה העתקת רים תגיו בספרו שבר מושעים).

בספרו, רזא ויתודמ"ה הרפים שיר ענבים, לא בעלה מרגליהא" (מרגריתה היפה) (תחקינ צד 81), ועל המסוק הנני מקים את הברית וגוי כתב בספרו דברים שעל כל דבור ודבור חייב הקרא בו קריעה, כי כל דבריו אינן אלא דברי ענבות ומינות (שם 81).

השפחה בחיים ככלל היתה חיסוד הראשי של תורת הש"ץ. הוא פטר איע מן הדיון וההלכה וכיך, ברוך אתה ה' מתיר אסורים" (שם 68). בשבת היה מעלה לתורה שבעה בתולות (שם 41). ביטל את כל הצומות והסנופים וקרא ע"ן את המסקי וצום הרביעי וצום החמישי יהיה לבית ישראל לששון ולשפחה (שם...)

כמדומה, שהקמטים המעטים הללו דים בשכיל לתוכית, שהתורה הוה קרובה כרותת להנשיות הרומנטיות של החסידים המודרניים הרבה יותר, סכוונת המקה"ה של הכעש"ם...

שעבד הרחוק הערצת האות. במלחמתה העצומה עם כל תביעות הגיוול שבחיגור הכניסה ההשכלה לאט לאט ללב העם הרגשות אנושיות חדשות ופתחה לפניו אופקים של חיים חדשים...

וכשבאים עכשיו החסידים החדשים ועל יסוד איהו ספרדי-אנדות תמוזות שהבנינו בהן אלה מהדורנו לבם, רוצים הם לסרס את העבודות, להחליף את היצרותי וליהם להחסידות דבר שאין בה, רק שאלה אחת או לנו אליהם: שימד נא ד על לב — אתם בעצמכם כלום מתוך ספרי החסידות ותורותיה ולא מתוך ספרי השכלה ושאיפותיה באתם לידי מה שבאתם?...

שי איש הדחויק.

ברלין, תרס"ה.

הערה א'.

גם הסופרים החסידים שבזמננו, מתוך השתוללותם לתת, למחאתו של הכעשים נגד הרבנות התלמודית שבראו בדמויות, ערך מיוחד וכרי שלא יאסרו הבריות שרק שגאת עיה לתיה סוכרת מתוך גרונו, מרימים נ"כ את ערכו של הכעשים בתוך איש חכם ויודע בתורת ישראל, וסמתייעים הם בזה בהסמטור, שהיא אחר סן השלשה שנכתרו סאת כל קהל הרבנים להתוכח עם טראנק בהולטס דתי שניערך כפוטכי בלבוז כשנת תק"ט (= 1759) בבית הכנסת הקתולית של הקתולים. הספור הזה, שהביאו גראמץ לראשונה בספרו כתור אודרנא והשערה בלבר (כחערה קמנה בת טלים אחרות לצד 892 (מהדורא ג' משנת 1897) בחלק י' כספרו הגדול, כוחיל: פ"ע ל"י כ"פ ר' ישראל כעשים שמיפער דער סקשע דער חסידים") ואח"כ בספרו, טראנק אודר דיע פראנקיסעני בתור עובדה קייסת, השתמשו בו גם ציגלל בספרו (שערי ח"כ צד 18) גם ריד כתנא בספרו אכן אפל (השחר שנה ה' צד 568), גם ר"ש פין בספרו, כנסת ישראל (ח"א צד 688), גם דובנאו, בתולדות פראנקי, ובתולדות הכעשים" שלו, ורבים אחרים נגדו איש אחי, אהיו, כנחונ. אני הייתי חסיד מתקשה ברבר, אך היה באפשר שבעל, שבחי הכעשים שהיה מסתדל כל כך להפליג בשבתו של הכעשים ולא וססם ער שעשהו אמילו, ללסדן מופלג וחרוף יעבר בשתיקה על מאורע רב הערך הזה ולא יוכיר לא דבר ולא חצי דבר עיד השתתפותו של הכעשים במולטס הפוטכי הזה? וביחוד היה הדבר תסוה בעיני, שהרי סבעל, שבחי הכעשים לא נעלם כלל ענין, הקשרוג הלו כנגד התלמוד שהיה סן חבת שבחי צבי ימיש" (פראנק), וענין, חוכוח שזדה לפני הבישוף ריק לבוכי, שעשה אז רעש גדול בעולם, וברברו ע"ז תוא אומר, אבל נפל פחד התורה עלי (על הבישוף) ולא תרשיע" (צד 27), ומשתתפותו של הכעשים בכל הענין הזה מראשו ועד סופו — וכוח הראשון בעיר קמיניץ ע"י הבישוף דעמבובסקי והשני בלבוז ע"י הבישוף דשם פיקולסקי — אינו טוביר כלום, רק מה שככה וסען לפני הקב"ה כביחגנים ביוח"כ. וכדואי לא היה נסנע הסחבר הזה לחוכיר שמו של הכעשים בתור אחד המתוכחים במולטס פראנק אלו היתה זו עובדה קייסת. כשביל להגיוול שמו וכבודו של, נכרתי אנדותיו. על יסוד זה כמעט שהחלתי כי כל הענין הזה של השתתפות הכעשים בכוח פראנק בדוי לגמרי ולהרס, ושהסקור העברי היחיד לי לשמועה זו, ר' אברתם סרנגרוד (מעשה נורא במודוליא צד כ"ש ע"ב), ערבב, כנראה, את השמועות, ותחת הפולטס של הכעשים בבית התפלה ביוח"כ עם פמליא של סעלה (שנכיר סזה לחלן), שתף אותו במולטס עם הפרנקיסמים בבית הקתורה הקטולית. יחוד נתחוקה אצלי תחלתי ואת אחרי שיצא לאור בקירוי בשנת 1895 ספרו. הפולני של קרויהאמר, פראנק והפראנקיסמים (תורגם גם עברית ע"י ג"ס) ושם על יסוד ספרו של אודערק שנרסם בשנת 1760, היינו שנה אחת אחרי המאורע, ושל פיקולסקי, שנרסם בלבוז בשנת 1760, היינו עשר שנים אחרי המאורע, קורא בשמות את שלשת הנבחרים מצד היהודים) והם: ר' חיים הכהן ראפפורט, ר' נעם כמאהרדשקי ור' דוד ססנטיסלאוו, ושם הכעשים לא יוכרו ולא יסקד כלל, וכשבאתי בש"ז ללבוז והענין דברי לפני הדי"מ. בלבן (מהכרו של ה"ס, קדוה היהודים בלבוז" בשפת פולנית) —

שבידו נמצא כל החמר הארחיבי בנוגע לקורות היהודים שם, גם בחקירתה הקאמולית גם מהאונודרסיטה דשם, ואחרי שנעתר לבקשתי לשוב לחפש ולברוק בכל הרוקמנפים המתחסיים לענין זה — הסכים להתלטה.

צריך להוסיף עוד, שלא גם היה איוה סמך בהשמועה שספר לנו ר' אכרהם משרנוורד שזכרנו גם אז אין לתת לזה ערך מיוחד ואין הדבר מראה כלל על חשיבותו של הבעש"ט בסוף העתה בין חכמי ישראל: א) יודעים אנו מכל סחך הענינים באותו הפילסוף, שהיה כל המרסן הזה לא-נעים כלל וכלל להכמי ישראל גדולי וזודר והיו נשמטים מלבוה גם לתוכו הראשון דקמניץ, אעפ"י שהושל עליהם בגלל זה עונש כסף, לפי שלא קיו התוכחים הללו כל תוצאות חשובות לפי מצב הדברים או השתתפותם של נכחרי היהודים בפולמוס זה היתה רק מעין פטירת תוכה בלתי נעימה, והסתפקו בזה בתכסיסו של נביהה בן פסיפס... ר' חיים ראפופרט אמנם סחויב היה להשתתף בתוכחים בתור טרא דאתרא, ובפרט שהיה מצד תכונתו, לפי עדותו של ר"ד בלבן עפ"י מקורים נאמנים, אהב משפטים, איש ריב ואיש סדון תמיד, תובע ונתבע לערכאות. אין ספק שאלו היו היהודים מוצאים עפ"י הכרתם הפנימית לנהוץ לשלח לזכור זה את גדוליהם כאמת, כי אז היו מוצאים עכ"פ גדולים וחשובים מהבעש"ט, כמו ר' יונתן אייבשיץ (חי עד שנת תקצ"ו), הגאון יעביץ (חי עד שנת תקל"ו) — בפרט שעמו באו בדברים על אדות המאורע הזה, עי' בס' "שכפ" לנו כסילים", הגרי"א (חי עד שנת תקצ"ח) ועוד תרכה נאוונים שהיו ספורוסים בדיעתם בגגלה ובנסתר, בחריפות ובבקיאות בתורת ישראל, איך שהיא, תרכה יותר מהבעש"ט, ב) המקור, שמוכר את הבעש"ט בתור אחר תכונתו, נתון מעט לדבר, לפי שהיה יודע לשון פולנית, וכוה עצמו הרי הורה שלא מתמת גדלו בדיעת התורה בתרו בו. ג) מכל המר"ט בכל זמן הפולסם שנמשך כמה ימים ושנספר בדיוק בהדוקומנטים כי שהיו לנגד עיני הר"ד בלבן אנו שומעים תמיד מדבר מצד היהודים רק ר' חיים ראפופרט לכדו (מדוכוב, כנראה נעלם הדבר הזה; ראה ספרו, לתולדות הבעש"ט, קאפ' האחרון) והבעש"ט, אם היה שם, ישב איפוא כאלם לא יפתח פיו. ד) תוך מזה, אפשר לשער, שבענין "הבחירות" השמיע תמיד גם איוה שר טרבי המדינה, שמכל המון ישראל היה יודע בודאי, בתור רבין את "סרול" שלו, שהיה סרבה להתפללי בחצרו, כשהיה נוסע אליו לרפא סוסיו (עי' כי הנעתק בדה"י לגראטץ חלק י"א בהערות: "סדרך הבעש"ט היה לנסוע תמיד לפריצים לעשות עמם רפואות עכד קבלת שכר").

הארכיטי סעט בזה, מפני שראיתי מעריצי החסידות החדשים מתעצפים כדבר ועושים מזה קרנים לנגח כנגד אלה שמשפילים את חשיבותו של הבעש"ט בתור גדול בדורו.

הערה ב.

רדייתי להעתיק בכאן את דברי צויפל בענין זה כמעט בשלימותם, לפי שהם נאותים מאד לתכלית שאמרנו זה, ומראים לנו שגם בתלהבות זו, שמתלהבים עכשיו החסידים החדשים בספור זה של "שבחי הבעש"ט, יש תרכה מן האש הזרה, ואין כל חרש... זל: "יותר מלמורת האלמוד הבאת עדיות וראיות, שהבעש"ט וכל הצדיקים וההסידים התולכי: בשתמו מחוקים כבירת התלמוד וסודים ומאמרים בקדושתו אחרי א) שלא מצינו מתחלת התסידות החסידות ועד עכשיו, את אחר מהם שלא יגדל ויחך את בניו על ברכי מלמדי התלמוד והפוסקים ומשלים להם שכר טוב על עמלם ופרתם. ב) לא מצינו אחר מרבניהם, שיטת בתערה הלילה, אפילו כמלא אצבע או רחב כחוש השערה, כפי התרואות הערוכות והשמורות בספרי התלמוד והפוסקים. ג) לא מצינו ב"ש"ס ספר אחד החסידות דבור אחד קל שיהא נראה כתשה בלתי כבוד פאטר אחד מסמרי הזיל ב"ש"ס ומדרשים, ואדרבה כל, אורוב, רמיתם סודותיהם ודרשותיהם, מפורסם רק על דברי הקדמונים נ"ע, ומה שאני נפאל לברר דבר זה, הוא מפני שההכרה מכיאני ליד כך, לפי שראיתי את אחד מהמסכילים... עוצם עיניו מראות האמת וסתגלל ומתגלל בשקר מכניס עצמו בפרצה דחוקה ומתאמץ לברר בחוקת היר, שהבעש"ט היה כופר גמור בתורה שבעש"ט, מכתיש כל דברי התלמוד ומכזה כל התנאים והאמוראים וסרואה כמאזע על ספור אחד בשבחי הבעש"ט שמוצינו שם מפורסם, שהבעש"ט ראה מעם אותה תוכה לבני ישראל כל התנאים והאמוראים נקראו והעמדו למשפט לפני ביד של מעלה, והתכרחו לתת דו"ח על מה שבראו

מלבם הקדמות שקריות וכוזביות לפרש בהן רבני התושב"כ שלא כדיון ובהלכה ושלא באמת ובצדק. ואעפ"י שרוב דברי ספר זה מלא הבלים היות הוללות ושגעונות, בכל זאת לא נכנע מלהביא ראיה ממנו וכו', וכשנודע להתבונן ההוא ששמי שמעות גדולה מעה רשוק בעקפיון ובעלילה בא על הבעש"ט, ויל' שמעולם לא עלה על לב מאמין כמהו רעות המהרסים החרשים וכו' ושאר יעיינו בשכחי הבעש"ט ימצאו ההיפך מזה כמש' תחת תקותי מסני שיחזיק לי טובה על שהקדמתיו על האמת בדבר גדול ונכבד כזה, בדבר שחבריני חכמי אשכנז מצפים לשמוע דברים ברורים מאותם הבקיאים ויוד עים מקור תחאידות על פי רוחה לא עפ"י ספרותה לבד, שהתבונן הזה כפי דבריו מוכתר בבקיאיות וידיעה זו, והיה לו להורות על האמת שמעת, או שנה, או לא דן, הוא לא כן עשה וכו' ע"כ.

ואומר אני, שיתכן מאד, שונות הדברים, שהרכבים כודים שקר מלבם בהקדמות שקריות המזכירים בזה, וזהו על אותם הרבנים של אותו הזמן, שנרמז לכל ענינו של פראנק ע"י עלילות שקר והקדמות שוא שהפיצו על אודותם (אמרו, שהם מפתים את העם ליציאה מן הארץ ולקבלת דת איסלאם, שהם מורצים גדר המצר והצניעות, וכו"ב — ראה דהיי לגראמץ —), שכל זמן שהיו הפראנקים עושים במחשך מעשיהם, דורשים דרשוותיהם בבתי מדרשות של היהודים, לא התערבה הממשלה בדבר ולא נכנסו בהני הנוצרים בענינם. אולם משקמי איזה רבנים ועשו מעשה וספרו את הפרנקים למלכות — חס, הרבנים ולא הפרנקים, היו הראשונים שהגישו עצומותיהם לפני הזמב ובקצו מלפניו צדק ויזרז להפריד בין עצומים, (כמו שעשו אריסתובול והרקנום כשעתם לפני מלכות רומי) — אין להתפלא, איסוף, אך מצאו הפרנקים את עצמם אנוסים על פי הדבור ומוכרחים לכך להשיב לתורפי נפשם כגמולם. הרבה קנאת הי עושה והרבה מדנים בין אחים עושים. ואין ספק, שהרכבים בקנאתם הקדימו והפליגו הרבה בתרסת מהגנדיהם יתר מן המדה ודחמו אותם בשתי ידים יותר מכפי הצורך, על כן באה עליהם הצרה הזאת של גורת שרפת התלמוד והפולמיס הדתי, ועל זה הצטער הבעש"ט וגם דבר דברים כמתלהמים נגד הרבנים הקנאים.

כמובן, אין להאשים גם את הרבנים, אם הם, לפי זמנם ומקומם, ראו סכנה נשקפת ליהדות מתעלולי הפרנקים ומתורת הנמותרת שלהם, וראו צורך-ישעה ברבר להתאכזר על אחיהם עצמם ובשרם ולעשות את הנתוח הדרוש בנפך אומתם. סבלי להתחשב עם רגש הסבלנות הדתית ועם כחירת התכסיסים הראויים לנתוח אשר כזה. אולם יחד עם זה כוכנת היא לנו גם תלונתו של הבעש"ט — כפי האגדה — על אותם הרבנים רודפי הפראנקים בעלילות שקר, ביותר לאחר שכבר נעשה מעשה והרבנים עצמם נפלו ברשתם וגזרה יצאה סאת ההגמון לשרוף את ספרי התלמוד. או כודאי נמצאו בקרב הרבנים עצמם הרבה פקתים שכמותו. שנפקתו עיניהם לראות מעותם ותתו על מה שעשו. אבל את הנעשה אי אפשר היה להשיב עוד, ועל דא כודאי ככו כמתר לבם דרבה מן הרבנים והצטער הרבה גם הבעש"ט.

ואם אמת היא כפי האגדה של בעל "שכחי הבעש"ט, שתדא מוסוף לספר שם, שרע תיה בעיני הבעש"ט כל ענין החתוך הזה שנעשה בנפך האומה (כל זמן שהאבר מתובר יש תקוה שיהיה לו איזה רפואה וכשתותכנין האבר אין לו תקוה עולמית"), או הרי טובנת לנו עוד יתור תרעומתו של הבעש"ט על הרבנים הללו, שבאו בעלילות שוא על הפרנקים וגרמו כזה ליציאתם של אלו סכלל ישראל. לא הסבלנות הדתית שהיתה בו היא שגרמה לכעסו על הרבנים הקנאים רודפי הפראנקים, אלא נשיתו היתרה לסדרות ולנמותרות ולהבלי דסיונות שמצא בתורות שיץ ופירק בלתי ברור ומחזור כל צרכו. ספורים שונים מ"שכחי הבעש"ט" מעידים שהיתה לו להבעש"ט סימפטיה ידועה לאיזה מיסורי תורתם של אלו (ראה צד 89, וכמעט פתח אותו ח"י, "היה כש"ץ ניצוץ קרוש", ועי' עוד בצד 109), אעפ"י שבלים לא היתה רעתו נוסה כלל וכלל לבטל תורה וככות שכתבובשע"ט, אלא שמחמרון הבנה עמוקה בהתשללות הדברים לא ראה את התהום המגבילה ביותם. יש כזה הרבה דברים, אבל אכמיל. —

הקרה ב.

אין מכונתי כלל להכנס מה בעובי הקורה כשביל להצריך את הנריא'בריבו עם החסידים. כל הפולמיס הזה ככללו עמל הוא בעיני ושוא מעיקרא דריגא. אין אנו צריכים ואין אנו רשאים

לשפוט על דברים כאלו פכחית סבלנותו הרתית עכשיו. מי ששוכח דבר זה מעיד ע"ע השמרה לו התרגשה החיספוסית כהערכת התוהוהוה. ועד שאתם שואלים למה נתנו הרבנים, והגרי"א בראשם, את החסידים לחרם, הרי אתם נוהגים פ"ס לשפן לקשרי על גדולינו מלמנים וכי סה נדבר ומה צמדק בשמונים אותנו ברברים אוה"ע עכשיו ושואלים: למה דגתם לסקילה את אותו האיש, וכי מה עשה? והרי גם הוא לסד ודרש ברבים דרכי החסידות ותורת הרגש ודרך צדקה ויושר? על דברים כאלה אי אפשר לנו לדון מנקודת מסורת הצבורי עכשיו ומכחית סבלנותו הרתית עכשיו. אין לנו לדון את חברינו עד שנגיע למקום ולזמנם. והגרי"א במקומו ובזמנו, בשעה שהציג את ש"ץ וחיון ומראנך עריין היתה תקועה ומטונה כלכות המונים גדולים (ואפילו גם כלב הרבה רבנים מקובלים) במחוזות פודוליצין וואליניעין וואלאכיע, באותם המקומות עצמם ששם צמחה החסידות בראשיתה, בודאי הרי צדק מנקודת השקפתו הוא, כשראה בזה סכנה נשקפת להיהדות המסורה, שהי כל אלה הכחות שזכרנו פרקן סעליהן עול התורה והמצוות בראשונל, ואמרו שהיע זמן שמצוות כללות כבר ושכיבולת של תורה ודו קיומך (ראה תהיין של יע"ב"ץ). לפיכך היה לו להגרי"א יסוד לחשוב כואת גם על כת זו של החסידות שמקורב באה; ביוחד שכת החסידים, שהיו למני בעש"ט, מחכורתו של יהודה חסיד וכיוצא, היו באמת בעלי ברית לכת ש"ץ, ובאים בדברים אלה עם אלה ומתחננים אלה עם אלה (ראה שם ובספר, אבן אמלי לר"ד כהנא), וקשה היה בתחלה לברר ולסמן: איה נמרת כת החסידים הראשונים ומתחילה כת החסידים האחרונים.

ואם אמרתי ונהרתי בלשוני, שחרם של הגרי"א נשאר בעיקרו על הכתבי אין כל ספק שכך היה הענין נהג כל ימי הגרי"א. מי שהתעסק מעט להבהוין לתכונת נפשו של הגרי"א, זה הצדיק והענין, שהמסור היהודי התגשם בו בתור סמל בכל קיצוניותו השוקטה והצנועה והמוכלת, מי שהתבונן בזה א"א לו להניח אפילו שמגרי"א דיליה יבוא איש יהודי להרים יד על חברי החרם — כן! עד כאן תחום שבת, אבל להכות באגרף רשע — האיך אפשר? ובאמת כל זמן שהיה הגרי"א חי היו המתנגדים יוצאים ידיו חובתם נגד החסידים בתרבות בלבר, כלו ב"טפחאות", אבל לאחר מות הגרי"א, כשאירע מעשה מגונה באמת מצד החסידים, שבשעה שכל ישראל התמוגגו מתוך כבי ודמעות בכות עליהם אלופם וסגינים הגרי"א, בשעה שכל הגאונים והרבנים מסכיב עמדו על הקבר הפתוח עריין ויגרלו המספר ביום ההוא כיום שתרב הקרש, כיום שקרב בו ארון לאומי גדול, הנה נאספו החסידים מעבר מזה וישלחו לקרא לסגנינים סבני הנכר (כי סבני ישראל לא אבה איש ללכת) ויתהללו וישתו לשכר על מנת אויבם הגדול הגרי"א ויקללו ויחרפו את שכו וזכרו. ובאותה שעה, מספר רש"י פין, נחתם גזר דינם של ראשי החסידים עיי גדולי המתנגדים, בעמדם סביב קברם של חסיד עינים וידעו את אשר נעשה, וישבעו לקחת נקם על כבוד רבם של ישראל הכחולל באופן גם ובלתי נמוסי כזה (ראה קריה נאמנה, צד 218 ובס' זכרת עם הארץ כ"ה). מאסרו של רש"י מלאדי ג"כ קרה אהרי פטירת הגרי"א. ומכתביו של רש"י בענין התיחאתו של הגרי"א בעצמו סבולכלים מעט, מתהפכים כחומר הותם, פעם אומר כך ופעם אומר כך (כמו שבכר הראה עיי בעל "בית רבי"). ואיך שהוא יש לשיט לב לזה, שמכתבו, ידוע לנו בביורר שלא אותה הגרי"א יצאו הדברים לילך עמנו בגדולות וכר"י נכתב בשנת תקל"ח, ובכך בשנתים אהרי אותה הסכת, שבו עורר פענה וקסרונ על הגרי"א (בשנת תקנ"ה) והכאן רבן כוראי תפוס לשון אחרון, שהי אפשר שבתוך כך נתברר לו הדברים כהיאם (וכן הוא) וכתב: "ידוע לנו בביורר" והרד בו מהחזא.

אולם מעריצי החסידות שבזמנו רגילים הם, לעורר חרמים" בתוך, דמעות תינינים על העול הגדול שנעשה לחסידים התימיים "כחרם" הגרי"א. ככל עת מצוא, לצורך ושלם לצורך, הם מוכיירים עין זה להרבנים, עד שבאמת יש לחשוב, שאלה החסידים, הנדרפים היו שיות תמימות, שהיו טובלים ענשם בדומיה נעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים. את אשר עשו אינם משמיעים! הם מעלימים עין לגמרי מכל הדיעות והחרפות והרלטורות שהתחילו בהן אלה תחלה. הם מעלימים עין סכל כתבי המלשינות והשטנה של החסידים בינם לבין עצמם שהמתנגדים לא התערבו כלל בדבר, ושגרמו לחלול השם נורא, להשפלת כבוד ישראל בעיני העמים ובעיני עצמם. רא"צ הכהן צווייפל מספר, שבמשך שלש שנים קבלה תרשות בקיעו יתל מארבעים אלף כתבי מלטר כאלה שעי"ה"ג (128). וז"ל בעים, תחוכי, (תרפס תקנית); סה נענה אנתנו בחקים על גדול הצרות אשר סכבנו... ושמו (תחסידים) אותנו כמסרה לחצייהם, ורופים וחדמים ונשכים אותנו ככלבים, ובעלי ורוע גלוו עמם... שונאים אותנו יותר מכל

האוסרות, ומהם מתירים דם שלגו כדם בהסות וחיות רעות, רשעים ואנשי בליעל אלו עומדים בעזת להכות לכות ולהכלים... כבר הותר אצלם להרוג נפשות של הסתנגדים ולהכותם ולמסור סמונם, כמו שעשו להרבני המופלג ר' שלום מלובאוויץ ז"ל וכמו שעשו להרב הגדול המופלא מופלג ר' יעקב משקלאוו ולהרב הגדול דקיק וואלפע... וכמו שעשו להרב המגיד דקיק הוראדנע ולהרב המגיד ר' יצחק אייזיק יאגור שהיה מ"ם ומיץ בק"ק ראהאסשאווי וכו'... ע"כ. וזיל התכם הגדול כהר"ג קראכמאל במכתבו משנת תקע"ו: „לנמתי לכמכת (החסידים) אשר הסרון דעתם הוא להם לחכמה מפוארה ואשר יפסקו דיני נפשות על פי דינים תרשים ושו"ע העולה על רוחם, בשעת שהקנאה וההתלהבות, ועל הרוב גם האדירים מסשקים החריםים מבלבלים את מוהם ומאפילים את שכלם, אצלם לא תועיל שום התנצלות בשולם, והלואי שלא תויק. והנה זאת הבת המתהסרת לא נברה בתחלת צמיחתה וזלתי במהוות נשמה, במערות פריצים וולחיא, בערבות מדבר אוקרינא ובין הכפרים שעל ספר אונגן כולם קבוצים הרישים מקרוב נחיסדו מבורחים וממגורשים ממריגות הממוכות). ולזה כאשר הריסה קין בעת גם באיזה קהלות ישנות ומפורסכות (וזה במכות שונות ובעזר איזה רבנים) הנה נבה לבם עד להשחית. ותרחסן יציגני מן הנרדף ששב להיות רודף... המכתב הזה, שנכתב בתור התנצלות על העלילות שבדאו החסידים על הר"ג, כשביל לרדפו ולאברו כתור מין ואפיקורס, (נדפס במונח"ו דפוס למברג בח"כ צד 64), דברים וסנגון ראויים למי שאמרם: לתחכם המתון והחזיר והריוקן בכל מלה ומלה מרבריו. והנה שני אלה שזכרנו ירעו את החסידים עין בעין והמעשים המקלקלים שלהם נגר פניהם היו ואור מתעה לא הם עדיין לראות כחיי החסידים מה שאין שם ובה שלא היה שם... מפורסם הוא ג"כ מה שעשו בשעתם החסידים בלבוב להרב הורדשן רשם ד"ר קהן שהשקתו סף רעל ומת היה ובני ביתו ביסורים נוראים. והרב הזה לא עשה להם רעת מעורו ולא בא עם רבי ובכלל היה אדם כשר וישר והביב ורצוי לבריות, אלא כחשאו סת- שהיה, דייטשי ר"ל... הנה כי כן רואים אנו, שכנגד כל הלכנת-פנים מצד המתנגדים להחסידים בתשר"ק של שופרות החרם באו אלה ושלטו להם (ולרוב גם הקרימו לשלם...) „בהלכנת-פנים שבמעשה". ושוב אין מקום עור למענות ולתרעומות סאלו על אלו... (*

(* נתתי מקום להכירי המתבר במלואם בלי כל שנוי תוספת וגרעון גם במקומות שהוא נזיר כליה על החסידות ומחמא דברים אשר לא כן על מתקפה וקדושיה, מפני שהם נאמרים פבלי שום פניה פרשית ונשיה צדדית וכל עיקר מנמתם הוא להקור אתי מצות האמת ההספורית ולברר את הענין מכל צד, ודרישת האמת הלא אינה באה לנרוע מכבוד הכמיני כלום, אלא ארובה, כבוד הכמינים הקור דבר, בנוגע להספור עיר השתתפותו של הבעש"ט בהפולמוס הדתי עם הטרנקיסטים בבית הקתדרה הקסולית בלבוב — אשר בעל המאמר מטיל ספק באמתתו — הנה כדאי הוא ר' אברהם משרנוורוד, הססיה לפי תמו, לסמך עליו בדבר הזה, וכפרס כי גדולי תיקרי עמט כנראמק, זיני, ציאל, דוכנוב וכהנא נגודו אתריו ובודאי היה להם על מה שיוסמכו. ודמה זה מצאתי, כי גם התכם בובר, אשר כל מקורות ההספוריים של תעיר לבוב נגלו כספר לפניו, מביא את העברא הזאת בתור הלכה הספורית שאינה וקוקה עוד לדאיות והוכחות (בספור. אנשי שופ"י צד 69). ומה שנוגע לערך החסידות וחיובותה, אשר בכללה דורש אותה המתבר לבאי, אינני מאשים אותו על דעותיו. ויכול אדם להשוב על החסידות ושיב ערכה כסוב בעיניו, אלא הפך אני להציר, למצן האמת כי לא תמיד אפשר ללמוד מדברי דאשי החסידים על מעשיהם ודרכיהם כהיים, כי החסידים, ככל בעלי דמויות וחיות, יהלימו את דעותיהם עשרת מונים, ולא חוון יקר הוא, כי ברף אחר ימצאו דברים מותרים אלו את אלו. ועל כן אנו רואים, כי בעוד שבעש"ט ותלמידיו התאמצו תמיד להשפיל ערך למד התורה והלמדנים, היו החסידים תמיד מאימים פנים אל תלמוד ונשאי כליו ונשם דבקה בתורה דבקות עזת בהתלהבות יתרה. על יתר הפרטים כבר בררתי את השקפתי אני כספרי האשכנזי: ר' ישראל בעל שם טוב (ברין 1908), והקרא יקרא נא את הדברים במקסמ.

העורך.

צאו מתוך חומות הגיטו!

צאו מתוך חומות הגיטו
ותקנו את מוקרות העל!
וקפו את גבכם הקפוף
ותגדלו ובורתכם פגול
צרת לבבכם ששזתת
ומטפסתי עוד דמו העם...
נאמר-נא איש לאחיהו:
געבודה עבדת העם!
אל נשנה בחלומות. ששוא
ידברו - ולא נהיה לשחוק;
אל נבטח בעמים: לעולם
אדקתם גם הסדום בולק...
תנו את העולם בלבבכם
ולאנשים מרנישים היו;
אל תתנו את נזכם למכים!
ואם יירקו בקניכם - אז שואו
ברגע את אנדוסכם בגאון
ובאמץ הלב ובליחת
סדרו על-פי המתהולל
על-לחי האיש. הבא על-מנת
לקנות גלחפא עלינו
דברים. שאין למו יסוד.
צאו מתוך חומות הגיטו! -
עד-מתי תשמתקעו בו עוד?..
יחזקאל לעזימו.

צבא השמים במקרא.

מאת

ד"ר שלמה רובין.

מבוא.

א. בענין המאמר הזה היו לי לעינים ספרים שונים, והתעמקת עיוני בדבר הערתני להתננר אל סכלות דעתו של האיטלקי Schiaparelli בספרו 'Astronomia nell' antico Testamento', כי סופרי תנ"ך עמדו בבחינת חכמת הכוכבים בשפל מדרגת עמים פראים באמריקה.

ב. כפי הגראה היתה לו השירה הנמרצה והקצרה בספור מעשה בראשית, אשר מקורה בילדות האומה, לקו ולמשקלת בדבר ידיעת קדמוני חכמי האומה בתכונת צבא השמים לאמתתה, ושכח את ההבדל הנרול שבין שיר ובין מדע, כי השירה המסוריה מסה לפה יסודתה בשיחת ההמון, המתראה בהשקפה הראשונה כמו שיה ושיג דבר שפתים, אם אמנם יסודות רעיונות נשגבים צפונים בקרבה, כאשר נראה בהמשך המאמר.

ג. ידיעת כוכבי השמים והדרישה בהם היתה לאבותינו מורשה מאבינו אברהם, אשר בצאתו מאור כשדים הביא עמו חכמת הכוכבים ושמושם לפי מצבה בימים ההם בשמוש האימצמנינות היא אסמרוולוניאה, שממנה יצאה אחיכ החקירה העיונית בשם אסמרונומיה כידוע.

ד. חכמי הכשדים והבבלים, הווכרי שמים החוזים בכוכבים (ישעיה מ"ז) דרשו בשקידה רבה במסלות כוכבי השמים ומזרותיהם, עד שלפי החכם Ideler כל השבונות לקוי הירח של הכשדים מסכימים לחשבונות התוכנים האחרונים בהבדל כמה רנעים בלבד.

ה. מגדל בבלי היה כפי הגראה בנוי לתלפיות לתכלית הזאת, למען יעלו עליו הוכרי שמים להסתכל ממקום גבוה אל רום הכוכבים ברקיע השמים, כעין מגדלינו הנקראים Observatorium, שמערנווארמע, והשיחה הקדמוניה בקרב כל העמים הקדמונים על דבר מירדת הענקים באלהים, מוצאה ממגדל הזה אשר בנו אותו הנפילים, אנשי השם' להרים יד באל עליון והוא בלל שפתם וחדלו לכנות, ושע"כ שם העיר בבבל, כי שם בללי, ובאמת נדע עתה מכתבי היתדות כי שם העיר, בבבאלי היינו שער (כבא) האל אלו לעם הבבלים.

ו. בעיר אור בארץ הכשדים היה בית מדרש לחכמת הכוכבים, מעיר הזאת יצא אברם כאמר, על כן אמר לו אלהים, הבט נא השמימה וספור הכוכבים, ועל המאמר ויצא אותו ההוצה אומר המדרש: צא מאיצמנינות שלך.

ז. אברהם היה אסטרונום גדול (ראה ט"ז ומ"ד) ובספר היוכלים מספר ככה: ויקם אברהם וישב בלילה להביט בכוכבים... ויבא דבר בלבו ויאמר אכן כל אותות השמים ביד אלהים המה. ונראה מזה כי לא היה אסטרונום בלבד, כי אם התבונן בחכמת הכוכבים לאמתתה, ונראה שכבר הרגיש אברהם בנתיביהחלב תכן רבבות כוכבים, מלבד אותם הכוכבים, הגראים לעיני בשר והגקובים בחכמת התכונה: כוכבי המדרגה הראשונה, שהם באמת במנין ובמספר כמיש, מונה מספר לכוכבים לכלם בשם יקרא, אבל בהכירו בנתיביהחלב המון כוכבים בלי מספר, ע"כ נאמר לו מאת האלהים, וספור הכוכבים גם ורעך ימנה' היינו בלי מספר, כמיש בדוד אחרון כימי ירמיהו, אשר לא יספר צבא השמים¹).

ה. על כן יש אומרים כי אברהם היה הראשון שהביא מארץ הכשדים את האסטרונומיאה עם הרבה יסודות אסטרונומיה האמתית והודיע אותם בעולם עם מנין ימי השנה והחדשים (בירוס הכשדי 159), עד שהחליט תוכן גדול בזמננו (כ"ג במיע המניד שיח צד 133), כי חזיל בתקופות רוב אדא ושמואל ירחינאה קבלו סוד העבור שלהם, להשוות שנת החמה עם שנת הלבנה, ממסורה קדמוניה ע"י אברהם מן הכשדים.

וברדת אברהם מצרימה וישב שם חמש שנים (ספר היוכלים י"ג י"א) — ולפי סדר עולם ס"א רק שלשה חדשים — למד את המצרים חכמת החשבון ותכונת הכוכבים (יוס'טום בקורותיו ה' ג') ומן המצרים קבל משה חכמת התכונה, לפי מצבה בימים ההם, ומסר אותה לבני ישראל (שהפלינו בה אנשי שבט יששכר, לפי הנאמר בדיה י"ב ל"ב: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים). וכואת שבה חכמת הכוכבים לאכסניא שלה בקרב חכמי ישראל, והמה הצמיינו בחשבון השנים לחמה וללבנה המכונה סוד העבור הנ"ל, חשבון מדויק הרק הישב, אשר הללוהו חכמי האומות, והתעלו בו חכמי ישראל, מן הרמבים בהלכות קדוש החדש שלו, עד שאר הדיוקנים בחשבון הזה בקרב עמנו, עד שהסבו חזיל ע"ז את הכתוב, כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים.

סרק ראשון.

הכוכבים בספר היצירה.

ויאמר אלהים — יהי מאורות ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה. והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, בכתוב או בתרוז השירי הזה משבצת כל חכמת הכוכבים ושמושם, כאשר נראה בפרקים הבאים, שנוסדו על נתחי הכתוב הזה.

¹ מכל זה נראה כי כבר הכירו והרגישו אז רבוי הכוכבים בלי מספר ומנין, סני אז גלו התוכנים בכל דור ודור עוד המון כוכבים חדשים, עד אשר יהיה נחוץ להספור ומנה איתם זמן שכונים ושלוש שנים, לפי השבון תוכן גדול בימינו.

על רצון השם לאותות נחלקו המבאיים, ולדעת רובם הכונה על סימני האיצטמנינות, וכן ברמז, ולמעדים נחלקים, אם רצונו קביעות הזמנים בכלל, או כונתו כריק על מעדים וחגים סקראי קודש, כמו שנראה בפרקים הבאים.

פרק שני.

הדרישה בכוכבים.

דבר הסמך ונראה לנו בכל יום, את אם הוא מלא היותר גדול בעולם, לא יעורר אותנו לברוך בו ולבחנתו; אכן דבר הרחוק ממנו ונראה לנו רק לעמים רחוקות הוא יעורר בנו התשוקה לבחון אותו ולברוך טבעו עד מקום שידנו מגעת. על כן ראינו, כי בני אדם הראשונים במדע ישימו עין וישיחו לב על סיב כדור הארץ לבחון צאצאיה וטבעה, נשאו כבר עיניהם השמימה להסתכל בצבאותיהם, ולחקור אחרי סיב הכוכבים ברום הרקיע.

ראשוני עמים קדומים, אשר עוד פגש לבם מכל חכמה ומדע, התעסקו כבר בדרישת כוכבי השמים לתכלית איצטמנינות היא אסטרונומיאה, לפי אמונתם בהשפעת הכוכבים על גורל בני האדם בכל ימי חייהם.

פרק שלישי.

החזיון בכוכבים.

תכלית משלשת היתה להעמיס הקדמונים בחקירות הכוכבים:

(א) ללמוד דעת סיב הכוכבים ומצבם, מערכותיהם ומעגלם ומסלוליהם, פארים והדרם, הכל כאשר לכל בדרישת חכמת התכונה לשמה, מה שקורין אסטרונומיאה. לפי דברי הספר הגנוז, חכמת שלמה (בהקדמת הרמב"ן על התורה, חוכמתא רבא דשלמה מלכא), פרשה שביעית, התסאר המלך שלמה לאמר: האלהים נתן לי ידיעת העולם ויסודות הארץ, ראשית ואחרית ותוך של העתים, מהלך השמש, תקופת ימי השנה, מעגל השנים ומסלות הכוכבים.

(ב) שנית לדעת ולהבין מצב המזלות הכוכבים זה לעומת זה ואלה לנבח אלה באלפי צירופים ומערכות, ולנבאות עיין על גורל נוי ואדם יחד, לפי אמונתם בהשפעת הכוכבים על חיי בני האדם, ועל המדינות איזו לחיב ואיזו לשלום, והיא מה שקורין איצטמנינות היא אסטרונומיאה, ודרישה נקראו, (נחרים דניאל) או, הנכרי שמים (ישעיה) והיו להם לתכלית דרישתם ובדיקתם בצבא השמים לחות וטבלאות הנקראות בלעז Ephemerien שעליהם נחרתו כל מסכות מתהפכות בתבל ארצה לרגלי מערכת כוכבי השמים, ועל חיי אדם יחידי לדעת גורל חבלו טראש עיי מבט מערכת המזלות ביום הגלוד וקראו לזה Horoscop. את פי האיצטמנינות שאלו הקדמונים בכל ענין ומענה, כאשר ישאל איש ברבר האורים והתומים כך: היה וסתן של אומות העולם כיון שאחד מהם היה לוקח עבדים היה הגלך לו אצל אסטרונומי-נסי (בראשית רבה פ"ז).

ג' ובשלישית נשאו עיניהם אל כוכבי השמים להיות להם לאלהים לעבדם ולהשתחות להם (עכרים) והיא מה שקורין אסטרולוגיה. כוכבי שמים הנכיל, שנוכיר בזה להלן, היו להם האלהים העליונים, ושנים עשרה המזלות האלהים התחתונים. על זאת צותה התורה לאמר: מן תשא עיניך וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונרחתם והשתחיתם להם ועברתם ונוי. וכאשר סרו בני ישראל כפעם בפעם ממצות התורה ויתאוו תאוה לעבודת כוכבים ומזלות (דברים ד', י"ט; י"ז ג'; מ"ב י"ז; ירמיה ח' ב'; צפניה ג' ה'; דהיב ל"ג נ"ח מ"ב כ"ג) החזירו הנביאים נגדם בתוכחות חמה עזה: הנביא ירמיהו קרא להם, בעת ההיא נאום ה' ויצאיו את עצמות מלכי יהודה ואת עצמות שריו ואת עצמות הכהנים ואת עצמות הנביאים ואת עצמות יושבי ירושלים מקבריהם ושמתום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבו ואשר עבדו ואשר הלכו אחריהם ואשר דרשו ואשר השתחוו להם; הנביא ישעיה התמרמר כי נגד תשוקתם לעבודת כוכבים ומזלות, עד ששפך חמתו ועם אפו על צבא השמים בעצמם והתאוה שיאבדו ויכחדו מן העולם. הלא כה דבריו (ל"ד ד'): ונמקו כל צבא השמים ונגלו כספר (מנלה) השמים וכל צבאם יבול כגבול עלה מפנן וכגובלת מתאנה.

פרק רביעי.

השמים והארץ.

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. — לא נברא רקיע השמים אלא בשביל הארץ, שהיא מרכז העולם כלו (Geocentrum) לפי מצב חכמת התבונה בימי הקדמונים.

השמים היא הכפה השמחית והעגולה הרקועה על קצות הארץ בתבנית עגול הנקרא חוג בכתובים, כמו ועל חוג שמים יתהלך (איוב כ"ב) וכן. בהכינו שמים שם אני בחקו חוג על פני תהום (משלי ח'), הוא הנבול שבו גונעים שמים וארץ לדעת הקדמונים, ועל הנבול התהום הזה נאמר (איוב כ"ז) חוק חג על פני מים עד תכלית אור עם השך, שריל עד המקום ששם נפשים אור התבל הוא השמים וחשך התבל היא הארץ¹ כפת השמים הזאת הוא הרקיע בספר היצירה כמ"ש יהי רקיע בתוך המים והיה מבדיל בין מים למים, וכן להלן, ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע; הכתובים האלה מראים לדעת כי יש מים עליונים ומים תחתונים כמ"ש גם בתהלים קמ"ח: הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים. מקצת חכמי האומות הבינו הדבר כששמו, שהאלהים ברא כנפיה של אנשי מים ברקיע השמים, והמים האלה יורדים דרך ארובות השמים או דלתי השמים²) והיו לנשם וממר יורה ומלקוש לזרף את הארץ ולהמרותה, אבל

¹ נכה דמו להם הקדמונים ע"ד הספור בתלמוד שאמר האי מייעא תא ואתוי לך היכא דנפקי ארזא ורקיעא אהרדי.

² השמות, דלתי שמים" (תהלים ע"ח), ארובות השמים, "שער השמים" (כתלום יעקב) רומזים על דמון המיוסן. האל הפותח בכל יום דלתות שערי מורה ובוקע חלוני הרקיע, מוציא חמה ממקומה... גם כשיתחת הכבלים הקדמונים נמצא כי אלתי השמש פותח וסוגר בכל יום בבוך ובערב שערי השמש...

הרמין הזה מוכחש מכתובים אחרים המיחסים את הגשם והממטר אל העבים והעננים המרחמים ברקיע השמים ממעל להארץ המכונה Atmosphäre, שכן נאמר (איוב כ"ו): צורך מים בעביו' וכן (קהלת י"א): אם ימלאו העבים גשם על הארץ וירקד, ובספר היצירה בעצמו מברר לנו תולדת העבים המריקים את הממטר באמרו: ואז יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה; על כן מוכרחים אנו להחליט כי מים עליונים ברקיע השמים הנזכרים בספר היצירה הוננה על העבים והעננים הנקראים במליצת הכתוב, חמת מים... נבלי שמים (איוב ל"ח ל"ז), להשקות את האדמה¹. ארבעה צדדים או צלעות להארץ הנקראים ארבע רוחות השמים בשמותיהם: קדם אחר ימין ושמאל, לפי מה שפונה האדם א"ע לסאת המזרח. לפי מצב השמש שמת הרוחות הם מזרח מערב צפון דרום, ולפי תכונת הארצות נקרא דרום גם נגב וצד מערב נקרא ים.

לסופרי הנ"ך נודע גם רעש הארץ (עדרבעבען) — כמיש, המניז ארץ ממקומה ועסודיה והפלצון (איוב מ"ו) וכן (ישעיה י"ח), ברעם וברעש... סוטה וסערה ולהב אש אוכלה. ובאמת היה רעש גדול על אדמת ישראל (יחזקאל ל"ח) והנביא עמם (א') מזכיר, שנתיים לפני הרעש וכן הנביא (זכריה י"ד) מזכיר את רעש הארץ בימי עזיהו.

גם הרים מוקיאי אש להבה וענני עשן כבר היו נודעים להם. מה נשוגב החרוז, המביט לארץ ותערד ינע בהרים ויעשנו (תהלים ק"ד ל"ב) כאמור. היו חוקרי הטבע והכמי עולם! תרצו את מוח קדקדכם ומצאו סכת רעש הארץ, והסכה ששופה במבט חרוץ אלהים על הארץ, המביט לארץ ותערד' כעבר ירעד בשום עליו מבט כעס מאת אדוניו. תהנו נכאים אי מזה בא הר עשן ככבשן משליך לפידי אש, והדבר ששום: ינע בהרים ויעשנו. האלהים הוא אש אוכלה, כאשר ינע בהרים יכערו וידלקו ויעשנו!

פרק המישו.

צבא.

השם הזה בהיותו מוסב על השמים והארץ גם יחד — כמו בכתוב, ויכלו השמים והארץ וכל צבא א' — הוראתו פאר וני ותכשיט, בתרגום הרומי Ornatus ובתרגום השבעים Kosmos, מלשון צב' צבאות נוס, צב' לכל ארצות וכדומה. אמנם בהיותו מוסב על השמים בלבד, צבא השמים רצונו כמו יוצאי צבא מלחמה² כי כן דמו להם את צבא הכוכבים בשמים כלחמים כמיש בשירת דבורה, מן השמים נלחמו הכוכבים ממסלותם, ואז מתרגם הפולנאמה exercitus coeli, Militär, Milita וכמו שר צבא מלחמה קורא הנביא: שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא מרוב אונים ואמין כח איש לא נעדר' (ישעיה מ"ו), וכן ה' צבאות מספק צבא מלחמהי (שם י"ט)³.

¹ מליצת הכתובים על דבר המים העליונים נתנה יד ושם להרבה הרהורי סודות ונסתרות בקבלת בעלי דמיון כירוע.

² נזכרים בתואר כזה גם בכתבי היתדות והכבלים.

³ וזה הסעם המשום לתואר ה' צבאות אשר נתקשו בו הסכארים והרבו עליו

עוד מורה צבא השמים על הכוכבים של עכרים, שהשתחוו להם ועבדום גם בני ישראל כפעם בפעם בשומרון ובארץ יהודה, עד שהשכית המלך חזקיהו את המקדשים לבעל לשמש ולירח ולמלות ולכל צבא השמים. ואחר גלות עשרת השבטים שבאו לארצם מבלל הכותים והספרים למדו מהם בני ישראל עבודת הכוכבים שהשתחוו להם הבבלים והאשורים, שהם מלבד השמש הירח עוד טובי-לכת כמו נוגה ואחרים.

אמנם יש צבא גם להארץ בלבד, כי כאשר הביאו האשורים והבבלים עבודת הכוכבים לארץ ישראל הביאו שמה גם עבודת הרוחות של כוכבים השוכנות בתוך-הארץ וקראו להן, צבא הארץ בננוד אל, צבא השמים, כי כן נמצא בכתבת הבבלים מזמור אל מרדך אלהם המושל על צבא השמים וצבא הארץ¹.

פעם הבינו במקרא בשם, צבא השמים מין כת מלאכים במלאי של מעלה, כמו במקרא (מיא כיב, דהיב מיה): ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו, כי כן יחסו קדמונינו מין נפש היה לכוכבי השמים ולנלניהם הם האומנים והשרפים וחיות הקודש, וזה הוא תוכן הפיוט היפה ליום השבת, אל אדון המסומן בכללו בחיזו האחרון: שבת נותנים לו כל צבא מרום שהוא רית שצים הנכיל שנוכיר בזה להלך, וכן כתב הרמב"ם ביסודי התורה: נלנלי השמים מספרים כבוד אל משבחים ומסארים ליוצרים.

סרק ששי.

השמש.

השם שמש ברוב הלשונות השמיות הוא (לרעת נעזעניום) מלשון שומם וסלא ותמהן (stupore, וואונדער). אכן מקור השם הוא בלשון אשורית סמס².

¹ צבא הארץ לעומת צבא השמים המה שדים ומויקים השוכנים בתחתית הארץ, אשר רמו עליהם הנביא בכתוב, ופגשו ציים את איים ושעיר אל רעו וקרא אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה סנויה (ישעיה ליד יד). האשורים והבבלים היו מיני רוחות רעות שדים ומויקים במדרגת אלילים קטנים, ויחסו סקיות סיוחדים לממשלת כל כת וכת סהרוות הרעות האלה השוכנות סחת הארץ, ובכלל גרו במדבר שסמה בארץ תלאובות (כמו העזאול הנזכר בתורה) וצירו להם סניו שדים ספנים בעורות כיב, עד שהסמיק להראות להם צלם דמות סכניתם בעצמם, לכען יכהלו וירגזו ממקום לוץ סמדכרה, כת אחת נודעת בשם Sedu כשפת הכבלים ובמקרא ויזכרו את בניהם ואת כנותיהם לשדים (תהלים קיג) גם יזכרו לשדים לא אלהי — ונזכרים גם בכתבי היתדות הכבלים. צלםס היה כדמות פר. מקור שסםס הוא אולי שוד ושכר, ספני שהם סכניאם פורעניות לעולם. השם שד מקורו בכלל כניל, כי משם בא, למי היפציג ולמי ועלחיוען נזכרים נכ הושע י"ב: בגלגל שורים וברו שציל שדים, ולסיהם ולפי רגן גם, עמק חשדים (בראשית) ציל שדים, ולדיק גם ולא תירא שוד כי יבא (איוב ה') ציל מסר. גם השם לילית בישעיה הניל נזכר בכתבי היתדות להכבלים בשם Lilitu, ונמצא שם גם הזכר סמנה בשם Lilu, סה שלא נודע להסקובלים שלנו, שאצלם לילית סמיר ססמרא דנוקסא בכתבי היתדות להכבלים כעולה לה ככחית סעולה לקבלת רוח סמסמס השוויה כלילה.

² בכתבי היתדות להאשורים נמצא שם Samas בתור אליו השמש. נוראת שהיתה עבודת החמה נזונה גם בפלשתוינא, נעזי רומיים סמות הערים: בית שמש, עיר חשמש, ועל כזה רומן הכתוב (מ"ב כיג) וישבות את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש... ואת סרכבת השמש שרף באש... בכתוב (סיב ליא). והספרים שרפים את בניהם באש לאדרסלך (הוא

שמו חמה עיש שמשעיע חום וחיים על הארץ וצאצאיה כמיש. ואין נסתר מחמתו. עוד שמו חרס עיש שמיבש כל דבר חרס. על שמו חרס נקראת עיר בארץ מצרים בשפת כנען (ישעיה י"ט י"ז): עיר החרס (כצל) ובל"י Heliopolis¹. אם הכוכבים במצבם בשמים מצוינים כעין אנשי צבא מלחמה (כאשר נזכר להלן). הנה מצוין השמש כמן שר מסקר צבא מלחמה (נענעראל). נבור בהוד חרבו ובהדר קשתו (הוא הקשת בענון) בשירת נעים זמירות ישראל (תהלים י"ט): השמים מספרים כבוד אל... לשמש שם אודל כרם והוא כחתן יוצא מחופתו ישיש כנבור לרין אורח...

מהכתוב שם: מקצה השמים מוצאו ותקופתו על כל קצותם. וכן מכתוב אחר (קהלת א'): הודח השמש ובא השמש ואל מקומו שואף זורח הוא שם לא נוכל להבין איך ציירו להם קדמונינו מהלך השמש. הן היה להם שהוא המאור הגדול לסמטלת היום.

יהושע אמר לשמש דום... ויעמד השמש בחצי השמים ולא אין לכוא כיום תמים (יהושע י"ב). מקור הגם הזה. לפי שכתוב שם. היה ספר הישרי (ראם בוך דער יענער. כמו השם ישראל כי שרי ת...)

הספר הזה שנוכר גם בקינות דוד על שאול. היה כפי הגראה ספר שירי בחרוזים. גם במכילתא מיו א' ובילקוט על ספר יהושע חשבו את החרוזים האלה על יהושע ועמידת השמש בין עשרת השירים. ואמרו אין אז אלא שירי. ולדיק שם הספר היה. ספר השירי (תחת הישרי) כמיש בתרגום שם. בספרא דת שבח ת א' שפירשו בסורית כמו ספר שירי.

בספר השירי הזה נמצאו ארבעת החרוזים האלה:

או ידבר יהושע לאמר
שמש בנבעק דום
ורח בעסק אילן
עד יקום גוי ארבו

בדרך שיר הוא מסליג ומנום (Licentia poetica) כאומר: שר הצבא יהושע לא הציח חרבו מידו בבוא השמש. אם כי היה נלחם לילה כיום. עד אשר לקח נקמתו בארבו.

כותב ספר יהושע הבין החרוזים האלה כמשומם. והוא מספר לנו בתמימת ויעמד השמש בחצי השמים ולא אין לכוא כיום תמים². והוסיף עוד להעיר על

חמולך שהוא האליל אדר) נענסלך (תוא האלילה ענונית) כושלת העיר ספר א, שחיתה קרית ספר של הבשרים, ששם היו בתי עקד הספרים, והעיר היתה מוקדשת אל השמש ונקראת ספר ש' סמס ריל קרית ספר הקדושה להשמש (עיר עור השמש ועיר החרס כנען וכמצים הצל) והיתה העיר הזאת נמלגת בשני חלקים. וזה מעם המשקל חווגי בשם העיר הזאת קפרי'ים (מיב י"ג ישעיה). והפלא כי בספר. תנ"ך נזכר מלאך אחר בשם. שמיאלי שהיה אל או מלאך השמש.¹ בלשון אכדית הקודמת ללשון אשורית ככתבי יתדות של האשורים ותבבלים נמצא שם השמש אוד (נוכר בכתוב יאוד מוצל מאשי כי יסוד האש בשמש ליד הקדמונים) ומה גתרו חשם ארן כשמת אשורים, ואצל הפעניקים אדת, ואצל הארמים הדר, ואצל השרכיאים אדונת, ואצל היונים אדוניים, שכלל מרים בתגרותיהם על השמש.

² לדיק רמו עיו גם הנביא חבקק (ג' יא) כאמרו: שמש ירח עמד וכולה, ותדבר נוכר גם בספר בן מירא מ"ה.

הפלא הזה לאמר: ולא היה ביום ההוא לפניו ואחריו לשמוע ה' בקול אנשי! בשירת דבורה וברק בן אבינועם נמצאים שלשת התרומים האלה: מן שמים נלחמו הטובים ממסלותם נלחמו עם סיסרא

כאומר בדרך שיר מנשם ומנום, כי הנצחון על סיסרא היה באופן שלא כאלו יצאו אנשי צבא השמים, הם הכוכבים, ונלחמו עם סיסרא. לוא היה כותב ספר שופטים מאוחר לשירת דבורה, שהיתה לו למקור מעשה מלחמה עם סיסרא, היה יכול גם הוא להבין את התרומים האלה כפשוטם, ולספר לנו הגם, כי ראו איך הכוכבים נלחמו מן שמים עם סיסרא וחילו עד אבדם, כן יאבדו כל אויבי ה'! לא מעטים הם הגסים והגפלאות בעולם, אשר מקורם במיטב השיר, ובהגרות כל העמים.

הנביא ישעיהו הפליא לעשות יותר משר הצבא יחושע, כי לא צה את השמש שיעמד ולא ימיש ממקומו, כי אם סקר עליו שילך וישוב אחורנית, והיו כן: וחשב השמש עשר מעלות במעלות אחז בשמש אחורנית.

אמנם המעיין הישב בכתובים ההם, אשר נשנו בקצת שנוי בספר מלכים ובספר ישעיהו, ימצא כי לא היה להנביא היד עם השמש בעצמה, כי אם עם הצל שלה. הנביא שאל את המלך, כמה ירצה יותר לאות על רפואתו, אם שילך הצל הלאה עשר מעלות, או ישוב עשר מעלות אחורנית? והשיב לו המלך כי נקל לצל לנסות עשר מעלות הלאה, ואין האות גדול כי, עיב רוצה הוא, כי ישוב הצל אחורנית עשר מעלות, והיו לנס וללא, ויקרא ישעיהו הנביא אל ה', וישב את הצל במעלות אשר ירדה במעלות אחז אחורנית עשר מעלות, ככה מסופר הדבר בספר מלכים ב', ולא נזכר שם השמש כלל כי אם הצל שלו¹, ונראה מדברי המלך חזקתו, כי הצל היה בקל לנסות הלאה, איך לא יכבד עליו הרכה לנסות גם לאחור. כפי הנראה מורה השם 'מעלות' פה, לא על מה שקורין טרעפסע, שמיצע, שעולים בהן ממקום גבוה למקום גבוה, כי אם מורה על קוים וצינורים (scala) בלוח מישור, שעליו מצוינים הקוים, שעליהם עובר הצל של איזה יתר תקוע על המישור, להורות על זמן שעות או רגעים כעין מורה שעות החמה (ואַנְנֶנְאֹוֹרִי שלטו), ואם אין היתר תקוע במקום גאמן, נקל לו ולצלו לנסות ימין ושמאל או לפנים ולאחור, ודבר המלך שזוהר נקל לצל לנסות לפנים מלאחור הוא סתום וחתום, כמו שכל הגם סתום, והדברים עתיקים.

סרק שביעי.

הירח.

השם ירח הוא לפי נוניזם משורש ארת (וואנדערן). שמו גם לבנה משום צבעו הלבן ככסף. עוד שמו סהר כמו זהר הוא אור הירח, ולריק נקרא כן עיש

¹ ומת שנוכו בספר ישעיה, וחשב השמש כדאי כוננו על הצל שלה כמו בספר מלכים. גם הפתרון של הילביג בטבע הגם חזה, כעבור הענן תחת השמש וכי' וכן י' פשר של שמינוזה ע"ז, הכל מוסב על הצל.

ענלו. אגן הסורי שהוא סגור בה מלשון בית הסוהר הוא בית האסורים. אולם למי פירשי על השם אסתהר באגדת התלמוד המוסב לאסתר המלכה נראה שהוא מלשון סיהרא בארמית. סהר בעברית. גם באגדת האומות היתה נונה (Venus) נקראת גם לבנה. כמו יסה בלכנדי בשיר השירים.

פרק שמיני.

השמש והירח.

שני המאורות האלה מתחלפים בשמוש הלשון זכר ונקבה. פעם בא השמש בלשון זכר כמשקל שמו שמש וחרם. ופעם בלשון נקבה כשמה חמה. וכן הירח הוא פעם בלשון זכר כמשקל שמו ירח או סהר ופעם בלשון נקבה כשמה לבנה. מטר הדבר הוא. כי השמש בתור המשפיע אור וחיים בתבל ומלאה הוא זכר. והלכנה בתור המקבלת אורה ושפע להפרות התבל במגד ירחים היא נקבה. וכן נקרא השמש גם בלשון יתית מעם בליז Phobos ופעם בליז Phaeba. והלכנה ברמו השפעתה על הארץ הוא במד משפיע זכר. כמו בלשון יתית נקרא הירח Menion בליז. וגם Men בליז (לדיק הוא מגי בישעיה סיה) וכן שם הירח בלאטינית I. una בליז. ופעם שמו Lunus בליז.

בשיחת האומות נמשלו השמש והירח לזוג. איש ואשה. על כן קראו עמי הקדם להשמש בשם בעל והוא כל אצל האשורים הכבלים. והרבה ערי ארץ כנען וסביבותיה נקראו בצרוף השם בעל. הוא השמש. כמו שנקראת העיר במצרים עיר הזרם ובאי עיר השמש כניל. העיר בעל בקהי נקראת אצל הארמים. כי שמשאי ואצל היצנים Heliopolis כניל.

אגדות המדרשים שלנו בהנשמה אלוהית על זוג שני המאורות האלה הגדול והקטן ידועות. ודומה קצת לכיו נמצא שיחה נאה בקרב שוכני גרנלאנד על יום הירח והחמה בהנשמה אנושית כזו: העלם הירח חשקה נפשו באחתו היפסיה החמה. והי בלילה בהיות הירח במשתה היין עם מרעיו ואחתו החמה. ויקם הירח ויכה את הגרות אשר דלקו בבית. ויבא אל אחותו החמה לשכב עמה. ותעש החמה גם היא בערמה. ותקם ותיקח פיה כבשן ותורדו על פני העלם (מה נהגו הכתמים הנראים על פני הירח) החובק אותה למען תכירו אחיכ מי היא זה. ועוד הבעירה אגדת חציר יבש. למען תראה את סניו. ותראהו ותכירוהו והנה הוא אחיה הירח. ותתחלחל מאד ותברח מפניו לאור החציר הנוער בכפה. אבל הירח דלק אתריה ורדף אותה גם היא לאור החציר אשר ביד החמה (כי הירח מקבל אור מן החמה). אתרי אשר הגר אשר הדליק הירח החל לכבות ולכהות בידו (עיי יתאדם הירח לפעמים כדם). ותמרר החמה ותעל השמימה. והירח דולק אתריה בוער באהבה עזה. עד אשר ממחלת אהבתו דל בשרו וכלה שארו (הוא הרבע. האחרון של הירח) ויכחד מן הארץ (הוא לפני המולד) כי הלך לצוד ציד בים. השוכב שם את נפשו וישמן וישב אל איתנו. ועל מן הים השמימה (הוא הרבע הראשון אתר המולד). והגה סוכב סוכב אתרי החמה שאתבה נפשו. ופניו מאירות בזו יוגנה (הוא הירח במלאוהו). שמה ופזב לב.

פרק השיעי.

לקי החמה והלבנה.

לקי החמה כליל (מאטאלע זאנגענענינסטערניס) ולקוי-לבנה כליל (מאטאלע מאַנדעסנינסטערניס) היו נודעים בימים ההם גם לנביאי ישראל, והיו להם לקיים כאלה לאות פורעניות מאת האלהים שתכא על בני האדם בגלל חטאותיהם (שבת קניז, דרך ארץ ב.).

את לקי-החמה ציינו הנביאים במלת חשך פשוט, כי החמה תחשך או מבלי היות לה שום צבע, ואת לקוי-הלבנה ציינו במלת דם, כי הלבנה אז צבע אדמדם-שחרחר כדם עזר. ככה נאמר בנבואת יואל: השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בא יום ה' הגדול והנורא, — והנביא עמוס מנבא: והיה ביום ההוא והבאתי השמש בצהרים והחשכתי לארץ ביום אורי, והנביא מיכה מקונן: לכן לילה לכם מחוז וחשכה לכם מקסום ובאה השמש על הנביאים וקדר עליהם היום. כי רמו על לקוי-חמה לעונש על הנביאים שיחשך עליהם אור הנבואה, והנביא ישעיהו קורא: חשך השמש בצאתו ירח לא יגה אורו ובקינת איוב נאמר: היום הוא יהי חשך... הלילה הוא יקחהו אופל. הבל רמו על המקרה של לקוי-חמה ולקוי-לבנה.

ואולי באמת ידעו כי יבא לקי כזה והתנבאו לאיים על העם בחרון אף אלהים. ובימי יואל ועמוס ראו יושבי ארץ ישראל לקיים כאלה. חכמי תכונה בזמננו חשבו ומצאו כי בשנת 831 לפני ספתי היה לקוי-חמה כליל בנגב ארץ ישראל, ובשנת 763 וכן 824 היה לקוי-חמה במקומות קרובים לארץ ישראל, וידענו כי החכם הקדמון בין היונים Thales חשב ומצא והניד מראש אותו היום של לקוי-חמה, וכן ידע משה (לפי השערת חכמי בקרת), לחשוב מראש את היום שבו יהיה לקוי-חמה במצרים, ואותו הניד לפרעה כי יבא חשך אפלה בכל הארץ, לאות חרון אף אלהים על אשר יקשה את לבו לבלתי שלח את בני ישראל מארצו (כמו שמשופר מהתייר הגודע קולו ביום שהוכיח לבני שיירתו המורדים בו, בהראותו להם לקוי-חמה כאות חרון אף האלהים על פשעם), ובאמת חשב ומצא בימינו חכם אחד⁽¹⁾ כי ביום יינ מערץ לשנת 1885 לפני ספתי (כי אלפים תכיה לבריאת העולם) היה בארץ מצרים לקוי-חמה, ובני ישראל יצאו ממצרים ביום כיו מערץ בשנה ההיא.

פרק עשירי.

הכוכבים.

כוכבי אור השוכנים במקומם ולא יסובבו במעגלם נקראים: כוכבי-שבת (דיקסטערנען) והכוכבים במסילותם נקראים: כוכבי-לכת (פלאנעטען). כוכבי לכת כאלה נקראים לעיני בשר נדעו לקדמונינו במספר חמשה, שהם בצדוף החמה והלבנה שבעה בסימן שצ"ם הנכיל, רית שבתאי צדק מאדים חמה נונה כוכב לבנה, שנחשבו

(1) ראה במיע «Neue freie Presse» לשנת 1885 גליון 7432 ובמיע העברי, המליץ לשנת תרס"ה, אם אמנם רבים פסקו ונעדרו על חשבונו שאינו מרוק.

באסמכתא על הכתוב 'למשלת' כמושלים על שבעת ימי השבוע הנקראים על שם עיניהם ותכונותיהם כמעט בכל עם ולשון עד היום הזה.

זה סדר ימי השבוע לפי שמות שצ'ים הנכיל המושלים עליהם. כרמוז בפיוט אל ארץ הגיל ; טובים מאורות שברא אלהינו. יצרם ברעת ובתבונה השכל. כח ונבורה נתן בהם. להיות מושלים בקרב תבלי. חמה מושלת על היום הראשון בשבוע הנקרא בעבור זה. יום החמה (זאָננמאָן) ; לבנה על היום השני שנקרא : יום הלבנה (מאָנדמאָן) ; מאדים הוא מארס אצל היונים. דינס אצל הגרמנים. על היום השלישי. שנקרא : יום מאדים (דינסמאָן) ; כוכב. הוא מערקור. על היום הרביעי שנקרא בשאר לשונות. יום מערקורי. מלבד בגרמנית שקוראים את היום הזה בשבוע. האמצעי (מיטמוואך) ; צדק. הוא יוסיפער. על היום החמישי שנקרא : יום צדק בגרמנית (זאָננערסטמאָן) עיש יוסיפער המרעים (Jupiter tonans) ; נונה. היא ווענוס. על היום הששי שנקרא. יום ווענוס בשאר לשונות. ובגרמנית ששם נונה הוא Freie נקרא. יום נונה (פריימאָן) ; ועל היום השביעי הוא יום השבת מושל הכוכב שבתאי או שבת. הוא ספורנוס ונקרא עשוי. יום השבת (זאמסטאג). כי ספורנוס בגרמנית ספס. מקור הדבר הוא אצל הבבלים ואחריהם האשורים אשר קראו לשבעת ימי השבוע בשמות אליליהם כזה : יום א' ספס (יום השמש). יום ב' סין (ירד הירד. יום הירח). יום ג' נרגל הוא מאדים - מארס כניל. יום ד' נבו (כוכב הוא מערקור כניל). יום ה' מרודך. יום צדק. (הוא יוסיפער כניל). יום ו' עשתר (יום נונה כניל). יום ז' אדר (שבתאי כניל).

הוא הדבר אשר הזכרתי. כי ראשית הדרושה בחכמת הכוכבים היה שמרש האיצימנניות היא אסטרולוגיאה. שממנה נולדה חכמת האסטרולוגיאה.

רוב שמות הכוכבים בחכמת התכונה נשאו לנו מהנודות קדמוניות על איהה איש או אשה. אשר מצאו חן בעיני האלהים ואנשים בהתהלכם את האלהים השמימה וקבעום ברקיע להיות כוכבים מזהירים בשמותם עלי אדמות.

אצל הבבלים נקראים מלאכי הכוכבים בשמות המורים : נוסרים או שומרים. וכן אצל הענקים נקראו מלאכי הכוכבים בכני. צופי שמים בהוראת : שומרי שמים. השומרים האלה נקראים בספר דינאל. עיריך (די. ה. ייד כ') היינו שומרים. הנעורים שלא ישנו.

סרק אחד עשר.

חמשת כוכבי-לכת¹.

(Planeten)

א) שבתאי (Saturnos). מכונה כן אצל התוכנים שלנו. מפני שיחמו לו המשלה על יום השבת כאמור. אכן לדעת הרמב"ם נקרא כן. לפי שתנועתו כבדה והוא מתראה כשזבת ונה יותר מכל השבעה כוכבי לכת (הלכות יסודי התורה).

האיצימננים בעמנו אמרו על שבתאי שהוא מושל ביחוד על בני ישראל

¹ עתה אנתנו מכירים שמונה כוכבי-לכת מלבד הכוכבים הזעירים המעופפים בנייהם והנקראים פלאנעטורידים והעולים בספרם לערך ארבע מאות.

וכי מיכאל שר ישראל הוא שבתאי. הדיר יוסף נ' ויקאר כתב כי מחלק שבתאי הגמש המדברת המחשבה והתבונה. הריא אבן עזרא בספרו ראשית חכמה כתב כי שבתאי ממנה על היהודים מפני שדם שומרים את יום השבת שהוא בחלק שבתאי.

יש מצאים בכתוב (עמוס ה' כ"ו). כיון צלמיכס' את שבתאי, כי שם הכובב הזה אצל העדביאים והאשוריים הסוריים ובספרי הפרסים כון (Kewan) והביא מוכיח את בני ישראל מפני שעבדו והשתחוו אל שבתאי (כמה הסכים בנושא הזה!)

ב צדק (Jupiter) הגדול שכוכב-לכת לדיק שמו נד בכתוב. העורכים לנד שלחן' והביא (ישעיהו ס"ה) מוכיח את בני ישראל שעבדו והשתחוו אל יוסימ'ע.

ג מאדים (Mars) הוא כיון (עמוס ה' כ"ו) הגיל לדיק.

ד) נונה (Venus) הוא כוכב היותר סמוך לארץ. ע"כ הוא מהיר לנו ביסעת אורו. והוא הכוכב הראשון המתראה לנו בנשף הערב. ונקרא משיו כוכב הנשף (שבענדשטערן). והאחרון הגשאר עוד ברקיע להתראות בעלות השחר, ונקרא משום זה כוכב הבקר (מאָרנענשטערן). אחד כוכבי הבקר הנזכרים באיוב (ל"ח ז').

ה) היונים הקדמונים בשירות מיתולוגיאה שלהם הגשימו את הכוכב היטה הזה בצלם עלמה יפייה בת יופיסער אחותו של החרש והמסר בול-קן (Vulkan). הנזכרת גם בספר בראשית בשם נעמה ע"ש נעימות יפיה. ואחות תובל-קן (Vulkan) נעמה. הוא תובל-קין. לומש כל חורש נחשת וברזל' הנזכר שם בכתוב. והוא באנדת היונים בתחתית הארץ חרש אש סלדות של הררים מוקיאי אש (Vulkan) על שמו.

בשם שבאנדת היונים היה הכוכב המופיע הזה בראשיתו עלמה יפייה אחות החרש בול-קן כניל, ואחיכ עלתה השמימה לשבת בין הכוכבים המהירים, כך נמצא גם באנדת בראשית כי עלתה נעמה השמימה, מפני ששוארה בתולה בצניעותה, ולא הלכה אחרי מאהבה המלאך עזאל, אשר הפיץ לפתות אותה להשיב אהבה אל חיקו, והיא עשתה בערמה ואמרה אל המלאך, כי תתוצה לו בתנאי שילמד אותה את השם המפורש. המלאך עשה כרצונה ולמדה את השם, והגערה השתמשה בשם הזה וברחה מרועות המלאך ועלתה השמימה (ילקוט בראשית) ובזכות זה נתן לה הקביה מקום בתוך שבעת כוכבי כימה (מדרש ב"ר).

ובמדרש אחר (ב"ר ל"ו) הנה שמה נעמה ע"ש שהיתה מנעמת בתוף לעבודה דה. והיו שתרנם הירושלמי על. ואחות תובל-קן נעמה: . ואחיתה דתובל קן נעמה היא הות מרת קנין חמרין' וכעין זה משורר ריש אבן נבירול בשירתו הגשגבת. כתר מלכות' על נונה לאמר: . נונה כנברת בין תיליה וככלה תעדה כליה... שירות ורניים ומצהלות חפת חתנים! —

בוודר בראשית נ"ח נאמר כי בנעמה חשקה נפש בני האלהים כמו שנאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו ויבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם את הנפילים ואת הגבורים, ואחרי נעמה נתפתו המלאכים עזא ועזאל, וגם עתה היא מושכת אחריה המין אדם רב ומקום דירתה הוא בין רגשי ימא רבא (המוכזר בנונה ווענוס שעלתה מן הים באנדת היונים הגיל).

אצל הפיסים נקרא הכוכב נונה בשם אסתהר (בתלמוד איספיהר או אפיירא) ונקרא בשם הוה, אסתה, את העלמה יפת תואר ויפת מראה הרסה המלכה אשת אחשוורוש במגלת אסתר (מגלה י"ג) וכן היה שם אמו של אלכסנדר מוקדון לפי האגדה.

בכתוב (ישעיהו ס"ה), העורכים לנד שלחן ולמי מספרי, בקשו ומצאו אחדים בהכניי סני את הכוכב נונה ולדיק היא מזל בתולה ולפי נעועניוס שמה גם עשתרת נעמה, ולדיק רומזת על זה מליצת הנביא (ישעיה י"ד), איך נפלת משמים הילל בן שחר! הוא נונה לפי התרגום היווני והלאמיני, והשם הלל (כמו נונה) משרש הלל מגזרת, יהלו אורסי הוא בן שחר כי נונה היה גם כוכב השחר והבקר כניל, ועליו רמז באיוב, הירעת שחר מקומי.

כוכב (Mercur) (הגראה ברקיע לפני צאת השמש) המכונה משום זה אצל חכמי תכונה שלנו (כמו אבן עזרא שמת ב') גלגל כוכב חמה ובתלמוד (שבת קנ"ז) נקרא ספרא דחמה, מפני שהוא מושל ומנין על הסופרים והכותבים, על כן שמד גם הכותבי וכחוקאל מ' שליח המורענות בתואר, איש וקסת המוסר במתני-אצל האשורים הוא, נבוי, (הר נבו שהוא צלם כוכב ב'), אבן עזרא מ' ברכה משרש נבא כי היה לכל העמים הקדמונים כוכב הנבואה, ושם אשת נבו בלחשי האשורים והבבלים היה Taschmitum היינו תשמעתם משרש שמע המורה גם באשורית: שמועה והתגלות, וריל אלהות ההתגלות, נבו במובן נביא היה שלית האלהים (Herold) כמו מערקור אצל היונים והרומיים, והיה כאמור בתור כותב וחותם הגזרות בשמים².)

מרק שנים עשר.

צורות צרופי כוכבים.

ישנם כוכבי-שבת ברקיע השמים אשר לא נכנה אותם בשמותיהם לאחדים, כי אם בצירופם בשבתם קרובים זה לזה ומתראים כעין צורה אחת (נרופפע) ובשמה נקראת כל יקת כוכבים כאלה, אשר נזכיר מקצתם בזה לפי מקום זכרונם בכתובי תנ"ך.

¹ גם היה נבו שם עיר אחת של שבטי ראובן ונר (בספר ל"ב) וזכורת גם בעזרא ב'.
לכלם ספור האילול נבו שעבדוהו האשורים והבבלים בתור יושב בכנסייה של מעלה פראשה שנה בתור הגזרות לתתוך גזרין של הבריות בשנה החדשה, כמו שנמצא בכתבי היתרות להבבלים.
² הסאמר בכסכת ראש השנה: שלשה ספרים נפתחים אינו דמיון תרש מקרוב בא בתלמוד שלנו, כי אם ישן נושן בקרב העמים הקדמונים, כי בשמים בבית דין של מעלה יושב מלאך מיותר וכותב בספר כעללי בני האדם ותחבולותיהם עם השפטים והגזרות על כמא מהם לשכט או לחסד. מלאך כזה תרא כוכב מערקור או נבו הנ"ל, ובאגדתנו היא ספרא ון. ראש הספרים תאלה תוא, ספר החיים" הנזכר כבר בתורה. מתני נא ספאך אשר כתבת" (שמות ל"ב) ושנוי בנביאים, כל הכתוב לחיים בירושלים" (ישעיה ד') ומשולש בכתובים, יסמו מספר החיים ועם צדיקים אל יכתבו" (תהלים ס"ט) וביחוד בספר דניאל, רנא יתיב וספרין פתוחין, וזה כל הנמצא כתוב בספר" (דניאל י"ב). אחד הספרים האלה תרא ער, ספר וברקי: ויקשב ה' וישמע בספר זכרון לפני" (מלאכי ג'). בספר היוכלים ובספר תנך ככונים הספרים תאלה בשם, לוחות השמיים, על ספרי זכיות ורעות בני האדם רזמו הנביא, הגה כתובת לפני לא אחשה כי אם שלמתי" (ישעיה ס"ה). גם נכתבו בספרים כאלה גזרל האדם עד שלא גזר, עיו אמר, גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו" (תהלים קל"ט).

א) המרכבה. ברקיע השמים לפאת צמורה נמצאת להקת (גרוסמע) שבעת כוכבים ערוכים שנים כנגד שנים ברבוע ושלשה יוצאים זנב כזה * * * * * הלהקה או הצרוף הזה נקרא לפי צורתו בסגנון לשון התוכנים בשם. המרכבה או מרכבת דודי מפני שדומה לצורת מרכבה בארבעת אפניה. ברבוע שהם האופנים של המרכבה. שלשת הכוכבים היוצאים כעין כד (דייכסעל) של המרכבה. אולם עוד שם אחר להצרוף הזה כלשון התוכנים, הוא. הרוב הגדול¹ ולשלשת הכוכבים היוצאים מהרובע קוראים. זנב הרוב הגדול¹ הוא על ארבע. ונקרא גדול מפני שיש בצדו עוד צרוף אחר המכונה. הרוב הקטן¹.

ב) עש. בכתוב. עושה עש כסיל וכימהי (איוב ט' ט"ז) הוא עיש בכתוב. ועיש על בניה תנח"י (שם ל"ח ל"ב). הערביאים השוכנים על חוף הים הפסי. והיהודים מעיר בגדה. קוראים לרוב הגדול עש (Asch) בנוגע אל ארבעת רגליו במרובע ולשלשת הכוכבים היוצאים קוראים הערביאים Banat-asch. בנות עישי הנזכר בכתוב הגיל. ועיש על בניה תנח"י (כציל לפי מיכעאליס. ודומה במקצת אל מליצת הגביא. רחל מבכה על בניה ואל המתולוניה היונית על Niobe) לנחם אותה על בניה שאבדה. הרמז נס באגדת התלמוד (ברכות נ"ט) שאמרה עיש אל כימה: הב לי בני! כי כאשר הביא אלהים את המבול על הארץ לקח שני כוכבים מן כימה. וכאשר ספק המבול לקח שני כוכבים מן עיש. גם לדעת הרי"א אכן עזרא מורה עיש או עש על הרוב הגדול¹.

ג) כימה. בכתוב הגיל באיוב. עושה עש כסיל וכימהי, ובכתוב (עמוס ה' י"ח) עושה כימה וכסילי שם לצרוף שבעת הכוכבים הנקראים Plejaden שהם בני Ple- jahe לפי אנדחם על הכתולות Nymphen שגדפו מהכסיל Orion שנוכר להלן. האלהים הצילו אותן כי הסכו את הכתולות ליונים, והתאחדו אחיכ לקבוצה אחת הנודעת בשם: Plejaden. מקור האגדות האלה בהמיתולוגיאה שלהם בשיח ושינ מבני אדם שהיו לאלהים או לכוכבי השמים.

על כימה כשהיא בפני עצמה מספרת האגדה שלהם. כי היתה עלמה יפיפה. ולדיק תכשיטיה ועדיה נקראים. מעדנותי בכתוב (איוב ל"ח ל"א). התקשר מעדנות כימה כלומר קשוריה וקשופיה, כמו שני עם עדניס¹ (שיב א' כ"ד). ד) כסיל, בכתובים: עושה עש כסיל וכימהי (איוב ט' ט"ז). עושה כימה וכסילי. מושכות כסיל תפתחי (איוב ל"ח ל"א) ותרגמה ניל לא הוא ענק. ובתרגום פשיטא נבר, והוא אחד הענקים והגפילים והגבורים אנשי שם. ובלעז שמו Orion הגיל. והוא בחכמת הכוכבים שם קבוץ לשבעת כוכבים (ע"כ יבא גם ברבים כוכבי השמים וכסילידיס. ישעיה י"ג) והוא. כנמרוד נבור ציד לפני ה" ותלה למרום והתנצץ לשבעה ניצוצי כוכבים. מהם הראשון והשני בצורת אדם גדול. ע"כ שם הענק ארי"ן. ואצל הערביאים הנבר כניל בתרגום פשיטא.

ה) מזרות, בכתוב. התציא מזרות בעתי (איוב ל"ט ל"ב). מפרשי המקרא נלאו לחקור אחרי איזה כוכב או צרוף כוכבים אשר עליו רומז הכתוב הזה. לפי התרגום הסורי. שמרי מזליאי הוא כמו. מזלות¹ בכתוב. המקשרים לבעל לשמש ולירח ולמזלות¹ ולכל צבא השמים (מ"ב כ"ג). על זה קשה: מדוע יאמר עליהם. בעתי בלי? לפי

¹ שמות בעתי ל"ב המזלות נזכרים בכתבי יתרות הככלים, ודמוים גם כ"ב השכמים

התרגום הלאמיני כונת המקרא היא על הכוכב נונה שהוא מופיע בנשף הערב ובנשף הבוקר כגיל, ונראה בעיני הבריות כשני כוכבים שונים, ונאמר עליהם. בעתה בלוי מפני שבאמת הוא כוכב אחד¹. לדעת רוב הקדמונים באה המלה בהשמטת האות א והוא כמו מאורות' מלשון אזור ורמזו על חנורת המלות אצל תכמי התכונה. ויש אומרים שהוא שם הכוכב המזהיר מאד הגודע בשם הכלב השמימי שהוא קבוץ כוכבים בצורת כלב ובלשון התוכנים Sirius. ולדעת הריא אבן עזרא השם. מזרות' בלרין הוא כמו. מזרים' (איוב ל"ז ט') בלרין².

ו) חדר ומזורים, בכתוב. מן החדר תבא סופה ומזורים קרהי (איוב ל"ז ט'). נראה שגודעו להם שתי צורות מן צרופי כוכבים, האחד בצורת חדר שהיה בדרום השמים (ברבים, חדרי תימן, איוב) וממנו תבא רוח חמה סופה (Chioroco), והשנית בצורת מזרה (שופעל) בצפון השמים, וממנו תבא קרה כי רוח צפון תחולל נשמי (קדלת). הרדיק ונעזענוים מפרשים מזרים מלשון, מזרה ישראל יקבצני היינו סוזר (צערשטרייען). הקבוץ הזה בצפון המביא קרה יכול להיות רק הדוב הגדול או שניהם הגדול והקטן ביחד.

ז) נחש בריח בכתוב. חוללה ידו נחש בריחי (איוב כ"ז י"ג). שריל נחש הבורח הוא צרוף כוכבים המכונה דרקון (Drachen) ושמו ניכר. ליתן נחש בריחי (ישעיה כ"ז א') ברמז על אנדתם כי הנחש הזה רצה לבלוע את הכוכבים, והאלהים הברית אותו הוציל את הכוכבים מעברת דונו. אם הקבוץ הזה בעצמו מכונה גם נחש עקלתון (ישעיה כ"ז א') לא נדע בברור, ולהתוכנים שלנו נודע קבוץ כוכבים בשם נחש המים'. חבור כוכבים בצורת נחש נזכר הרבה בכתבי היתדות להבבלים בשם: Kakab) (siri) כוכב סורי.

פרק שלשה עשר.

שברי-כוכבים.

א) המה מתראים כברקים וכזקוקים, הם שברי כוכבים, אם שלא נתברכו ולא נשתלמו עדיין, ועתידים להיות כוכבים שלמים בימים יבואו. הם כוכבי זנב; או הם חלקים שנפרדו מכוכבים שלמים, כמו ניצוצים מזהירים מעופפים ברקיע השמים ומכונים כוכבים נופלים (שטערנשונפסען, מעטעאורע). אבני אש וכדומה.

ב) כוכבי-שבטים (Kometen) המוכנים גם הם את השמש ונראה שכבר נדעו להגביאים, שעזו רומז הגביא (יואל ג' ז'): ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן המה הכוכבים שהשבטים שלהם הגמשים אחריהם מתראים כעין תמרות עשן, וכאמפורלוגיאה היה הכוכב הזה מבשר אך רע, והיה לאות מות מגני ארץ ולסימן מלחמות וכסוכי דתות ושטף מים ומרידות ושנת בצורת ורעש ארץ ודבר ומגפה.

ג) כוכבים-נופלים (Meteore) בכתוב הגיל, איך נפלת משמים הילל בן שחר' (ישעיה י"ד); לפי האגדות הם מלאכים שטרדו באלהים והשליכו משמים

¹ מתגורס היה הראשון שהכיר שהם כוכב אחד.

² ראה בסימן הבא על השם מזרים'.

ארצה המה הנפילים; אכן בבחינה טכנית מורה על ניצוצות כוכבים המתפרדים ונוסלין ארצה שקורין Sternschnuppen, והם נופלים לפעמים כתבנית נחתי אכנים (Meteorsteine) ונזכר לדיק בספר יהושע ה' י"א. ביום אשר אמר לשמש דום והוא הכתוב, והי' השליך עליהם אכנים גדולות מן השמים... רבים אשר מתו מאכני הברד...

עתה נשובה אל הכתוב הראשון בספר בראשית המודיע לנו שמוש המאורות שהיו, לאותותי — ולמועדים — ולימים — ושנים.

מרק ארבעה עשר.

א. לאותות.

נכונה השערת רוב המפרשים, כי כותב התורה רומז במלת לאותותי על האסטרולוגיאה המצאית ככוכבי השמים אותות וציונים וסימנים לפי מצבם למערכותיהם זה לעומת זה בשעה זו וזו. לדעת מראש גורל אדם או עם או משפחה, בהמצא איזה קשר וחבור בין מועדי ימי חייהם ובין אותות הכוכבים, אם לשבט או לחסד. וכן הבין הנביא ירמיהו מלת לאותותי בכתוב הנ"ל והתנגד לזה בהחליטו כי אותות האסטרולוגיאה הם חקות הגוים, ולא לנו להאמין בהם, וכשם שלחם הנביא הזה נגד כל אמונות מפלות (ואבערנלוויבען) בכלל וקרא, הבל המה מעשה תעותים... לא כאלה חלק יעקב... (ירמיה א'). כך התנגד להבלי האסטרולוגיאה וקרא: אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה כי חקות העמים הבל הוא (שם ח'). גם הנביא ישעיהו מאן להאמין באסטרולוגיאה אבל לא הרדיב עוז בנספשו לחלוק על אמונת האותותי אשר כבר הכתה או שרשים על אדמת ישראל, כי אם שפך זו לענו על הבבלים העוסקים בה, ושמעו גם בני ישראל וינזרו ממנה. הלא כה דבריו בלעני מעונ נגד הבבלים בצרתם הבאה עליהם לאמר (מ"ז י"ז): יעמדו נא וישעוך הוברי שמים החוזים בכוכבים (בלי להזכיר את אותות השמים) מודיעים לחדשים מאשר יבאו עליך.

בכלל נראה הברל גדול בין שני הנביאים האלה במלחמתם נגד מנהגים רעים. ישעיהו היה איש מדיני (פוליטיקר) בתוכחותיו, ולא רצה להתלהב ולהתרנש ביותר נגד הרזונים והשרים מבני עמו בגלל תקוניה, כי אם כלאחר יד הודיעם שהמנהגים ההם אינם מתצאים חן ושכל טוב בעיניו; לא כן היה הנביא ירמיהו בקראו על עצמו איש ריב ומדחן לכל הארץ ואם אמרתי לא אדבר עוד והיה בלבי כאש בעורת ונלאיתי כלכלי—הוא התקוטט בפומבי והתקומם נגד המנהגים אשר נשתרשו בעמיו שלא ישרו בעיניו, הוא היה רעפארמאער מזוין, ורוח גבורה נוססה בו להביע האמת בפני קהל ועדה, אשר רדפוהו בעבור זה עד חרמה.

את ההבדל הזה בין שניהם נראה עוד בענין הקרבנות שמאסו בהם גם שניהם. אבל ישעיהו הוכיח את עם ישראל לבל יאמינו כי הי' צוה להביא לו

קרבנות לריח ניחוח להגאנתו. כי באמת רצה ה' עם הקרבנות לב נכון חסין ישר באדם לעשות רצון אביו שבשמים. הלא כה דבריו: למה לי רוב זבחים... לא תוסיפו הביא מנחת שוא. כי אם רחצו הזכו והטיבו מעלליכם... וכן בהדיבה מקומת ודדע לישראל כי בצוות ה' את הקרבנות רצונו בלית מעשים טובים. ולא הקרבן הוא העיקר. אולם הנביא ירמיהו במצאו כי מנהג הקרבנות הולך את העם שולל לחשוב שכאשר הביא קרבן התציה עם האלהים והישהו בידו אז לעשות כל תועבה. התאזר חיל בעצם רוחו וקרא כי מעולם לא צוה ה' את הקרבנות שהוא מואס בהם. ובזאת התנגד¹ הנביא כביר לב ואמיץ כח לספר אחד סחמשת חומשי תורה. הוא ספר תורת כהנים, וקרא ואמר. כי הספר הזה לא מצי' ה' יצא² כי ה' לא צוה כלל להביא לו קרבנות לריח ניחוח. ומנהג הקרבנות בטל ומבוטל מעיקרא. הלא כה דבריו כנחלי' אש בועית בעצמותיו: עלותיכם לא לרצון וזבחיכם לא ערכו לי. עלותיכם ספי על זבחיכם ואכלו בשר כי לא דברתי את אבותיכם ביום הוציאני אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבה. וזכה בטל ספר ויקרא מתורת משה לאמר כי איננו מאלהים אשר באמת לא צוה כלל על עלות זבחים³.

אבל למרות תוכחת ירמיהו הנביא נגד אמנות האסטרולוגיאה. הכתה האמונה הזאת שיש עמק בלב סופרי ישראל וחכמיו. כי האמונה הזאת היתה מנועה וחקוקה בלב כל הקדמונים. היא היתה פרי חומר נאווה הגשוע בלב בני האדם בימים הקדמונים כי הגה האדם הזה בצאתו מחיות הארץ לתבנית אדם בצלמו ובדמותו ללכת קומטיות בקומה זקופה. ובהרכותו בעבור זה גודל תבונתו ויקר הגיונו ותפארת לשונו. ראה את עצמו שורר ומושל על כל הארץ. ורודה על כל מיני בעחיי. כי כן אמר לו האלהים: רדו ברנת הים ובעוף השמים ובכל היה הרומשת על הארץ. והתנאה האדם ואמר בלבו כי לא נבראה הארץ אלא למענו ולהגאנתו. והארץ שלו היא העולם כלו. כי הארץ עומדת בתוך כמלכה שוורת. וכל צבא השמים עומרים אותה לשמש אותה. להאיר עליה ביום ובלילה לעבדה ולשמרה ולהציא מקרבה מנד תבואות שמש ונרש ירחים הנעמים לחכו. וכל כוכבי השמים ומזלותיהם לא נבראו אלא בשביל מלך הארץ הוא האדם⁴. מעתה ששפ בצדק. שגם כוכבי השמים. אשר לא יאירו ולא יזהירו כיכ שתהיה תכליתם להאיר על הארץ. להעלות לה נר תמיד. נבראו גם הם בעבורו. למען יודיעוהו מראש מה יהיה בסופו. מה חלקו בחיים ונרלו בארץ.

על כן אין להתפלא. אם גם חכמי עמנו היותר גדולים החזיקו בחכמה המזויפת הזאת עד אחרית ימי הבינים. התלמודים והמדרשים הגיחו את האימצונינות כאוממת

¹ ונמצא שלא דברי הנביא יחזקאל בלבד סותרים דברי תורה. כי גם דברי הנביא ירמיהו. וא"ת מפני מה לא רצו לנגח ספר ירמיהו. כמו שרצו לנגח ספר יחזקאל? התשובה מפני שדברי ירמיהו לא כ"ו מללו כי מתנגד הוא. והבינותו כעין הפזוה בחום הגיוני הנביא.
² ובאמת לדעת חמורש והרמב"ם בא מנחת הקרבנות הוה מחוץ לישראל. ותורתה לא בשלה אותו משום שהיה קשה לבטל אותו. ובקשה רק להניא את לב בני העם מוכוח לשעוריו עכו"ם. כ"ש ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעוריו אשר הם זונים אחריהם.
³ יוחר יתכן להוכיח סוה. כי ספר ויקרא לא נתחבר לפי ירמיהו. שהיה חון גם הוא. ולא היה פרהיב עין בנפשו להתנגד לספר תורת הכהנים לו ה' לעניו.
⁴ ולא הרגיש לראות אף בחלומו כי כדור ארצנו עם השמש וכל כוכבי חלמת המוככים איתה אינם אלא נגזיר קטן בקרב עלומת אין מספר המעופפים כנרחבי החבל.

שאין למסקן בה ואין להדר אחריה והאמינו שהכל כאשר לכל בחיי האדם, בני חיי ומזוגי, הכל תלוי באותות השמים, ואמרו, אם איהו לא חיי מזליה חיי (שבת קמ"ה). גם מין הורוסקופ הנ"ל העמידו לאדם לפי הולדו בשבעת ימי השבוע (שבת קנ"ה, גדרים כ"ב) ורכים מהם שאלו בכלדאים (שבת קנ"ו וברכות ס"ד). גם חכמינו אחר התלמוד לא הרפו מהאיצטננינות, ומלכד ריי הלוי בעל הכוזרי שכחש בה, והרמב"ם שאמר דברי האיצטננינות שקר והלכות עכרים הלכה ח' ובמקומות אחרים) היו חכמינו אדוקים בה באמונה שלמה וקראו לדרישה הזאת, חכמת התולדות. החכם החרוץ ר"א אבן עזרא העמיק בחכמת הכוכבים רק למען האסטרולוגיאה, וחשב ומנה סעולת מערכות משמרי הכוכבים והמולות, והוא בקש ומצא אותה בהדכה כתובים בתורה, וי"א שהתעסק ניכ בצורות מלמסאות להוריד השפעת פרומים על תחתונים, וכן הרמב"ן כתב כי האיצטננינות היא חכמה גדולה, ככה היתה הדרישה בחכמת הכוכבים בראשונה עד ימי המאה הי"ז רק לחכלית אסטרולוגיאה ככל העמים.

ב. ולמעדים.

מפרשי התורה האדוקים באיצטננינות דרשו סמיכות בכתוב הזה, ואמרו כמו שמלת, לאותות' מודה על האיצטננינות, כן הרצון במלת, מעדים' על מועדים וחגים שבתות וימים טובים בישראל, כי מעם קביעתם נמצא בכוכבי השמים וכל החגים סדורים הם לפי השפעת הכוכבים בימים ההם.

ככה קראו לכוכב ספורנוס המושל על היום השביעי בשבוע כשם שבת אי או שבת' , ומחד יום השבת לפי שהוא יומו של שבתאי שמו אותו יום לוכר כמו השיבות מועדי חודש תשרי מפני שהשמש בבית כבוד שבתאי והלבנה ביום הכפורים כביתו ובמקום המחברת' (ריש דרצא בבאורו מקור חיים על הראב"ע פ' אמור); ויען אשר שבתאי (כפי המתולוגיה ספורנוס האוכל את ילדיו) הוא מחריב עולמות, ע"כ יחסו לו הקדישו לו כל השביעיות, בימים הוא שבת, בשבועות הוא חג השבועות, בתדשים הוא החודש השביעי תשרי, בשנים היא שנת השמיטה, בשמיטות שנת היוכל, ובאלפי השנים הוא האלף השביעי שהוא שבת האורך, כמיש שית אלפי שנים היו עלמא חד חריבי (הגיל).

בפעם ההג ראש השנה כתב דון יצחק אברבנאל שע"כ, באחד לחודש השביעי חודש שבתאי הוא ראש השנה וכל באי עולם נשפטים בו, מפני שהאיצטננינים הקדמונים קבעו מל החודש הזה במערכת דמות איש זקן כועס, בימינו מאזנים ובשמאלו ספרים נפתחים.

בפעם ענוי צום העשור ביום הכפורים נמצא במקור חיים הגיל: לפי שעל הרוב ביום הזה הלכנה היא בדלי שהוא בית שבתאי המושל על הענויי ובכן נראה כי כל חכמי תכונה האלה יסרו דעותיהם על מלת, ולמעדים' בספר בראשית.

אולם מפרשי המשמש מצאו במלת, ולמעדים' הכונה על קביעת החדשים לפי הירח כמיש, עשה ירח למועדים' (תהלים ק"ד י"ט) כי מנו י"ב חדשים לשנה בצמצום, לפי ראות מולד הירח ביקוע, שלכן נקרא זמן החודש בשם י"ב, חודש נקרא ע"ש הרוש הי"ב במולד הלכנה, והיה השם חודש ליום ראש חודש (כמיש, הגה חודש מחרי, שיא כ' ה') ולזמן החודש כלו.

מלבד החודש הראשון בשנה שהיה לו שם מיוחד, חודש האביב (שריל זמן בכור הנערונים בתבואות השדה) מנו את חדשי השנה במספר סדורי; החודש השלישי השביעי וכו'.

אך בשבתם בארץ נענן התרועעו עם הצורים והצרונים (שעם מלכם חירם ברת המלך שלמה בירת שלום ורעות והבאת זהב מאסיר) הם שבט אחד משבטי הכנענים הנקובים בשם פעניקים. המדברים בשפת נענן שהיא הלשון העברית הצרופה (כלי תערוכת מלות ארמיות שנספחו אליה בשבת אברהם בארץ ארם) וקבלו מהם שמות מיוחדים לשלשת חדשי השנה. הלא המה: זיוי לחודש השלישי (עיש ויו השמש). איתנים (שריל מים תדירים אחרי חורב הקיץ) לחודש השביעי. בולי (שריל שפעת מים. שמה השם מ ב ו ל) לחודש השמיני² ואת יתר החדשים מנו עוד תמיד במספר סדורי עד גלות בבל. אולם בשובם מגלות בבל הביאו עמם שמות כל החדשים של האשורים והבבלים הנזכרים בכתבי קדש האחרונים. והגמצאים עתה בכתבי יתדות על מצבות שחמרו בעיר נינה ובבל. בשנוי קצת בלשוננו בסבע שמות המשתנים במסורה מעם לעם. ואלה שמות החדשים אצל האשורים: גי ס נ ו א י ר ו ס י נ נ ו ד ו ז ו א ב ו א ל ו ל ו ת ש ר ת ו א ר ח - ש פ נ ה³ (ב ס ל י ו ס פ ת ו ש פ ט ו א ר ר ו א ר ח ו מקרו שאדרו (אדר שני) ובלשון הסורים היו שמות החדשים ככה: גי סן אייר חזקן תמז אב אלול תשרי א' תשרי ב' גטן א' גטן ב' שָבַט אָדָר אָדָר בְּתָרְיָה מֵאֵלָה נְתָהוּ שְׁמוֹת הַחֲדָשִׁים בִּינְיָנוּ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: גִּסְן אֵייר סִין תַּמָּז אֵב אֱלוֹל תְּשֵׁרִי חֲשׁוֹן כְּסֵלוֹ מֵבֵט שֶׁבֶט אֲדָר, וּבִשְׁנֵה מַעֲרֵבָת; וְאָדָר כִּמוֹ אֲצֵל הַבְּבֵלִים.

ג. ג'למים'.

השם יומם' מודה על היום מלבד הלילה, והשם יום' מודה על היום וזלילה ביתר (מעט לעת). היום מתחיל עם הערב שלפניו. כמיש ויה ערב ויה בקר יום אחד; ככה מנו וספרו גם האשורים עד לפני מאה שנים. ואנשי דת מחמד עד היום הזה. התחלת היום עם הערב שלפניו היתה אצל אבותינו. משני שהם התחילו את החודש משעת ראית מולד הלבנה בערב הראשון; קדוש החודש עסי' ראייה) וכן נהגו גם היונים. הערב בעצמו סי' שנים לה. תחלתו מבוא השמש וסופו בזיות השמש תחת הארץ כשש מעלות. והזמן בינתים נקרא בין הערבים (Dämmerung) ואו היה הנבול בין היום שעבר ובין היום שעתיד לבא. הלילה נחלק כמו אצל הבבלים בשלש אשמורות. גם השחר נחלק לשני חלקים: נשף ועלות השחר. והזמן בנתים היה

¹ כמו שמינים חסינים את חדשיהם, וכן הרוסאים מונים ארבעת חדשי השנה האחרונים: החודש השביעי (September) השמיני (October) התשיעי (November) והעשירי (December) (ber) יען שנתם היתה רק בת עשרה חדשים, ונשארו הספירים האלה עד היום הזה בימינו, אך שאינם נכונים עתה לפי לוח יוליאני ששנתו היא בת י"ב חדשים. והשם September נחל עתה על החודש התשיעי, וכן השאר.

² ש-ש שמות החדשים האלה נמצאים במצבות הפעניקים שנחפרו עתה מכפן האדמת ועור נמצא שם חדש אחד מרפה הוא החודש שבי יניתו יגיעי כח מעבורתם הקשה, ושם חודש אחר פעורות הוא שבי מק: לים הפועלים שכרם, ושם חודש אחר סרוח שריל חודש המשתה והמסתה בעין הקארניוואל שלנו. ובתוראת המלה הזאת גם בעברית על בית המשתה שוכר שם להלן (ירמיה ס"ז ה'). ור"ל כסות תנעמים (יין למרי נפש) במעורת הכרמה לאבל, כנענן גם בימינו.

³ ר"ל ירח שמיני, ומה נהוה השם סר ח שון, ובלות פרסי קרמון נמצא השם ת שון.

נקרא (לפי השערה) שָׁחֲרִים (נמצא רק בשם ארם בדיא ח' ח') וכן צהֲרִים שני החלקים של אמצע היום הוא צהר. אלה הם שלשת החלקים שבהם נחלק היום; ועל זה נאמר, ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמיה (תהלים ניה). חלוקת השעה לא נודעה להם או. גם השם שעה על זמן ועדן (שמונדע) לא נמצא בתנ"ך (ומה שנמצא שעתאי בדניאל היא מורה על שעת הזמן בכלל) כי אם במשנה. שאז התחילו למנות היום לפי השעות.

שבעת ימים שלמים היו רבע מהלך הלבנה (בלי לחשוב שכרי ימי מהלכה שהוא כִּיפ יִב תשציג) ונקרא שְׁבֻעַ. ימי השבוע מנו במספר סדורי: יום א', יום ב' וכו'. ולא שבוע של ימים בלבד. היה, כי גם שבוע של שנים לשמטה, ושבוע של שממות ליובל.

ד. השנים.

בני ישראל מנו לשנת החמה, וחלקו אותה לשנים עשר חלקים המה חרשים. למספר ייב פעמים במעגל הלבנה בשנה (דהיא כיו). אכן מלבד לחרשים חלקו את השנה גם למעדי חריש וקציר וככורים ואסיף כתבואות השרה. הם ארבע תקופות השנה לפי עבודת השרות והכרמים, עיד שנמצא בכתבי היתדות. האשורים מציינים שמות החרשים בכגויים לפי עבודת השרה ולפי הנרותיהם כזה: חודש המזבח, חודש הפי, חודש הקו, חודש מפלה על הזרע, חודש האש, חודש שלימות א ש ת ר. היא אסתר (היא הבתולה רובה קשת בשמות המולות), חודש שור הבר, חודש עב הגשם, חודש כתמי השמש, חודש המאה, ראש השנה היה להם באיזה זמן (המבול) וחודש המבשר טוב (הוא אדר), חודש ניסן הוא חודש האביב, כמיש החודש הזה לכם ראש לחרשי השנה, ובאיזה זמן חודש תשרי, היא עת האסיף מתבואות השרה, כמיש חג האסיף בצאת השנה באספך מעשיך מן השרה, הרי שאז היה צאת השנה וביאת השנה החדשה, ובמיא נקרא (שמות כיג) הזמן הנוא, תקופת השנה, ועוד במיא, לתשובת השנה. ויש דעות בנינו שהיו להם תמיד שני ראשי שנים, האחד לעניני הדת והשני לעניני העולם, וכפי הגראה היתה להם שנת עבור, כדי להשוות שנת החמה עם ייב חרשים בשנה לחשבון הלבנה, כמו שאנחנו עושים עתה, ועיזו רומז הכתוב (דברים סיו) ש מור את חודש האביב! כי בלי עבור יכול לבא חג המצות בקיץ וכדומה.

אַרְנוֹלְד בְּקֶלְיִן.

ציור אמנותי

כאת דר. שמעון מילנר (פריס).

I.

צִיָּר גָּדוֹל הוּא אַרְנוֹלְד בְּקֶלְיִן. יְחִיד בְּמִינֵו, צִיָּר לְפָנֵי עַצְמוֹ: אֵינֶו הַנֶּלֶךְ בְּדֶרֶךְ כְּבוֹשָׁה לְרַבִּים, בְּעַקְבוֹת אִיזָה צִיָּר מְפֹרָסִם, שְׁחֵי לְפָנָיו: הוּא אֵינֶו שֵׁיךְ לְהַצִּירִים הָרַאשׁוֹנִים, שְׁקִדְמוֹ לֹו וְלֹא לְאַחֲרוֹנִים; שׁוֹנֵא הוּא אֵת הַחֲקִי שֶׁל הַצִּירִים הָאַחֲרִים לֹו יְהִיֹו גַם מִן הַמְּפֹרָסִים, כִּי רֹחַ כְּבִיר הוּא, רֹחַו שׁוֹאֵף לְגַלֵּת חֲדָשׁוֹת, לְכַרֵּא תְּקִיפָה חֲדָשָׁה וְהוּא מְבַקֵּשׁ בְּעַד עֲמֻדוֹתָיו תְּכַן חֲדָשׁ שְׁעוֹד לֹא דָשׁוּ בִי אַחֲרָים וּמַצִּיבִים חֲדָשִׁים בְּעַד צִיּוּרָיו הוּא מְחַפֵּשׁ.

וְכֹה יִכְלִים אֵנֶו לְבַאֵר אֵת הַסְּכָה מְדוּעַ הִיָּה בְּקֶלְיִן זְמַן רַב בְּלָתִי יְדוּעַ בְּעוֹלֶף הָאַמְנוֹתִי וְאַתּוֹ לֹא הִתְחַשְׁבוּ כָּלֵל: דְּבַר יְדוּעַ הוּא זֶה כְּבַר אֲצַלְנוּ, כִּי הָאִישׁ הַבֵּא וּבְגַלְלָהּ הַעֲרָת אוֹ תוֹרֹת חֲדָשׁוֹת בְּאִיזָה מְקַצְוֶע שִׁיְהִיָּה, אוֹ יָמִים עוֹבְרִים, שְׁנַיִם חוֹלְפוֹת עַד שֶׁהַקְּהָל יִבְיָן אֵת שְׁפָתוֹ, יַעֲמֵד עַל אִפְסוֹ וְדַעְתּוֹ יִתְעַמֵּק בְּשִׂאִיפוֹתָיו שֶׁל הָאִישׁ הַזֶּה. גַּם שִׂאִיפוֹתָיו שֶׁל הַצִּיר בְּקֶלְיִן הִיָּו כְּרַאשׁוֹנָה, כַּסְּפָר הַחֲתוּם לְפָנֵי הַקְּהָל: קֶשֶׁה הִיָּה לָהֶם לְהַשִּׁיג אֵת רַעֲיוֹנֹתָיו, לְרַדַּת אֵל תֶּךְ תּוֹכֵם שֶׁל אִיִּדְיָלִיָּה וּשִׂאִיפוֹתָיו שִׂאֹתָם הִתְאַמְץ הַצִּיר לְדַכּוֹ וּלְגַשֵּׁם בְּצִיּוּרָיו; הֵם לֹא יִרְדּוּ לְסִיף דַּעְתּוֹ, שְׁפָתוֹ הִיָּתָה בְּלָתִי מְבֻנָּת לָהֶם כָּלֵל וּנְחַזִּי צִיּוּרָיו זָרִים וּמוֹרִים לְגַמְרִי. רַק בַּעַת הָאַחֲרִיָּה הַכִּיר כָּל הָעוֹלָם אֵת הַכְּשָׁרֶן הַגְּאוּנִי הַזֶּה, יִרְדּוּ לְסִיף סוֹפֵן שֶׁל מַצְמוֹתָיו וּשְׁנַיִם אַחֲרָת לְפָנֵי מוֹתוֹ „הִרְעִיָּו“ כָּל הָעֲתוּנִים כִּי כּוֹכֵב חֲדָשׁ וּמוֹהִיר הוּא בְּקֶלְיִן עַל שְׁמֵי הָאַמְנוֹת וְכִי הוּא הַצִּיר הַגְּאוּנִי הַיְּחִידִי שֶׁהוֹלִידָה לָנוּ הַמְּאַה הַתְּשִׁע־עֲשָׂרָה.

צִיּוּרָיו שֶׁל בְּקֶלְיִן הֵם קִסְמוֹצִיצִיּוֹת נִפְלְאוֹת בְּצוֹרוֹתֵיהֶן וּבְנִיָּהֶן. לְכַד מַה שְׁהוּא צִיָּר, גַּם מְשׁוֹרֵר נִשְׁגַּב הַגְּהוּ, פִּישָׁן גָּדוֹל שֶׁלֹא קָם כְּמוֹהוֹ בֵּין כָּל הַצִּירִים וְהוּו כְּחוֹ הַיּוֹתֵר גָּדוֹל שֶׁבּוֹ הוּא מְצַיֵּן בְּאַמְנוֹת. לֹא הִרְבַּר בְּעַצְמוֹ שֶׁבּוֹ בְּחַד לְצִיּוּרָיו, לֹא הַחֲמַר לְכַד שֶׁבּוֹ הוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ לְעִבּוֹדָתוֹ הָאַמְנוֹתִית מְעִיר אֶתֹו לְצִיָּר, כִּי אִם הַשִּׁירָה שְׁכַדְכַר, הַפִּיּוֹט שְׁכַחֲמַר וּכְמִשְׁךְ כָּל יְמֵי עֲבוֹדָתוֹ הִיָּה הוּא מְחַפֵּשׁ אֵת הַדְּבָרִים הַפִּיּוֹטִים שְׁבִאוֹתוֹ הַחֲמַר וְלֹא הִיָּה שְׁנֵי לֹו בְּדְבָרֵי יְמֵי הָאַמְנוֹת שִׁבִיעַ כְּכֹה בְּמַצְבוֹעוֹ אֵת כָּל הַדְּשׁוֹת הַפִּיּוֹט וְהַשִּׁירָה שְׁהוּא מְרַגֵּשׁ בְּשַׁעָה שְׁהוּא מִסְתַּכֵּל בְּמַבְע; לְשׁוֹם צִיָּר לֹא עָלָה לְצִיָּר אֵת הַמְּבַע בְּאוֹפֵן טוֹב זִיָּסָה כּוֹה כְּמוֹ שְׁעָלָה בִּידֵי בְּקֶלְיִן; לְכָלֵם לֹא עָלָה לְהַצִּיג לְפָנֵי עֵינֵי הָרוֹאִים עַל יְדֵי תַמְנוּתֵיהֶם וְרַצְרוּרֵיהֶם

(* בְּקֶלְיִן נוֹלַד כְּבוֹיָל (שׁוּיץ) בְּשַׁנַּת 1827, לְכַד בְּדִיסְלוֹדֶרְף, בְּרִיסָל, פְּרִיס, רֹכַא וּמִינְכֵן; הִיָּה מְרֹפְסוֹד בְּאַקְרָמִיָּה בּוּיָמֵר; מְכַתֵּר יְמָיו בְּלַח בְּאִיסְלִיָּה וּבְרַאשִׁית שַׁנַּת 1901 מַת בְּפִלְזוּרְגִיָּה.

את התולדה ויצוריה, היקום וברואיה ככל פרטיהם ודקדוקיהם. בעד זאת היה נברא מכלולו של ארטולד בקלין. הגנו מוצאים לפעמים, כי גם הוא מתרחק מן התולדה המקורית, אינו מציר אותה כמו שהיא ומוסיף לה צבעים אחרים שמצאו ביותר חן בעיניו לפי רוחו הפיזי, אבל דוקא בזאת אנו רואים עד כמה הוא היה משל בתכל' ומלאוה.

כשאנו עוקדים ומתבוננים בציורי בקלין חמה לנו כי יחד עם הציר מרנישים גם אנחנו את סוד המבע, את הפיוש הגעלה והקסם המיוחד שכתולדה, את כל ההוד והקדש שבה; אנה שומעים את סימפוניות האביב, אידיליות הים, מגנינות עצי-היער המתנועעים מן הרוח המנמר בהם: לאזנינו מצעת רעידת גלי הים, שומעים אנו צסצוף הצפרים, קשקוש בעלי-כנף ולחישת הרוח. — —

כשראיתי את האוריינלים של ציורי בקלין כבול, פלורנציה וברלין חשבתי באמת כאלו אני נמצא בעולם אחר ומיוחד לגמרי, לפני עיני ים רועש ממש ואנכי שומע את סוד שיה הגלים ורואה איך הם עולים ויורדים, יורדים ועולים.

II.

קשה מאד לתאר את בקלין במלים, כי אין כח לעטנו למסור לקוראים את כחו הגדול של בקלין בצבעיו ובגווניו שהשתמש בהם בעד עמדותיו האמנותיות. להבין את בקלין צריכה עין רואה ולא און שדמעת, צריכים אנו בעינינו לראות את הציורים ונוניהם היפים ואו נבין את הסוד שבהם, את הפיוש הרם הצפון בקרבם. מבקר אמנותי אשכנזי אחד אומר: „כל ימי התאמצתי למסור במלים את ציורי בקלין ולא עלה הדבר בידו. שפתנו האשכנזית עשירה אפילו במלים וכמבטאים אבגותיים, אך אם אשתמש בכלם בעד צבעיו של בקלין וגווניו גם או לא יהיה לכם מושג שלם מציוריו. בעיניכם ראו אותו ותבינו את האוצר הממון בעבודתו.“
זמר נענה אנו אבתריה, בשעה ששפתנו כל-כך דלה ועניה במלים טכניות הנחוצות כמקצוע האמנותי?

* * *

(א) בקְּבֵת־הַגֶּן (In der Gartenlaube).

אביב. השמש זורחת ומתוזה את קרניה; על תלמי הגן צמחים, ורדים וחכללות; בעציצים קטנים ויפים נמצאים סרחים שונים. ככל נכרו אותות האביב, החיים ההדשים, החיים הנעזרים, ככל סנה וככל מקום נוכל לראות —

רוח תִּימָן רוח עֲרָבָה	אור וְחַיִּים. גִּיל וְעוֹנָה
רוח חַיִּים, רוח אָבִיב...	בְּנְאוֹת דְּשָׂא וְרִקְעָה.
בְּדַמּוֹת יָם יִרְבְּק־הַרְוֶץ	רוח תִּימָן מְלֵא נֹעַם
רִחְבֵי שְׂדֵמָה קְבִיב־קְבִיב... ⁽¹⁾	וְהַלֹּחַ שְׁפִי צִיץ יָנִיעַ;

⁽¹⁾ כמאמרו זה השתמשתי בשירי שאול פשוניוֹבסקי.

ובעת ההיא בצל סוכה קטנה שבנך יושב לו זוג זקן. הזקן העיף, הלבוש
בגדי שוער מוריד את ראשו, יושב שוחח ואחוז בידו את יד אשתו הזקנה. סניחים
עצבות ושניהם, נראה, יושבים וחולמים —

והם מרימים מדי פעם בפעם את עיניהם הכהות ומשליכים את מבטם סביב
כל הגן: על הפרחים היפים והצמחים, על הורדים והגדרים, על העצים הרעננים
שעטפו עליהם, על כל יצורי הטבע שהחלו לחיות מחדש בכוא תר האביב. הם
מביטים חושבים, מתבוננים וחולמים ובגני-סרוך עוברים לפני עיניהם זכרונות העבר
הלא-רחוק, העבר הנעים, עת באביב ימיהם ישבו סוף, בנן הזה, בסוכה זו, התעלסו
באהבים... וכשהננו מפתכלים בפני הזקן נראה לנו כאלו שפתיו דוכבות:

בְּאֵיבִיב יָמֵינוּ בְּחֵרֵשׁ הָאֵיבִיב.

בְּשִׁרְרָה הִיא הַנְּשִׁקָּה.

וּבְרֵעֵי לִיל־קֶסֶם וְהַמֶּן תַּעֲלוּמָה

חֲבִיקָתִי, נְשִׁקָּתִי אֶתְקֶה...

אך תר-הזהב הזה עבר, הלף ואיננו! זוכרים הם עת ישבו יחד, איך התענו
גם הם על נעים הטבע ותפארתה—ואז, צעירים היו עוד, מלאי תקוות יפות
ונאצלות; על הכל הבישו מתוך נקודת-השקפה אחרת, רגשותיהם אחרים לזמרי
זשלוני-החרף, השלנו הלכן שאינו נמס גם מתם שמש האביב, לא היה עוד מסה
את ראשיהם...

והזקנים מתנענעים — — —

(ב) הָאֵיבִיב.

על סלעי-הוד ינוח פן (Pan) אלהי-הטבע, השדות והכרמים ומגן הרועים.
פן יושב ומגנן בחליל מנגינה יפה ונושנה. מרחוק אנו שומעים הדי-מנגינה המעוררת
לחיים ולתחיה, המזכרת את האדם:

שׁוּרִי, הִגִּיעַ תֵּר הַקָּמִיר,

פָּרַח עָמְפוּ נָן וּשְׂדֵמָה.

שׁוּרִי, תָּקֵם יִרְנִיעַ דּוּקָם,

נִקְלָה עַל הַגֵּל תִּרְדָּמָה...

היה אביב מצטב ולאזינו מציע קול לחישת הרח ושיירתה, שירת אביב מכין
עצי היער. מרחוק אנו רואים סרחים מכל המינים המתחילים רק זה עתה לצמח
מתוך העשב הירזק והרמוב: את הגצים רואים אנחנו... רחוק-רחוק בבקעות
נעים ונדים עביר-עריסים¹ ולאזינו מניע קול הזמיר המזמר שירה חדשה, שירה
המשמחת את הלב וכאוויר השקס מצלצל הר קולו היפה והנעים.

ואלחי פן החל עוד הפעם להריע בחליל:

...הִגִּיהַ בָּא הָאֵיבִיב — תֵּר הַחַיִּים!

מה נחמדה היא התמונה הזאת! כמה נעים, כמה הוד ופיזם, כמה חן ויפי

¹ Nebel.

שוכים עליה וכמו בכל ציוריו, כן גם בציורו זה, רואים את קציר-הטבע גדול בעל הכשרון היחידי, העומד לפני עצמו, האורייגילי...

Vita semnum breve ☪

(תחיים — חלום קצר).

כן מלא פרחים, שושנים וצמחים — משתרע לפנינו. בתוכו הגנו רואים מעין שושן ועל חוף המעיין הזה יושבים להם שני ילדים קטנים, הילדים עמוקים בשעשועיהם ודומה כאלו אינה מענינת אותם כלל השאלה: איה הם נמצאים זלאן הם תולכים? — במבט נאיבי, מבט ילדותי הם מביטים על הפרחים הנקטמים השוטפים במים. הגנו מסתכלים בעין יותר חודרת בתמונה זו והגנו מבינים תיכף את המדנציה של הציור: הגנו מבינים כי המעיין המסכה ושושן זהו מעין תחיים: הפרחים הנקטמים השוטפים על המים — הימים המובים, ימי הילדות שגלי תחיים כגשאים אותם לתהום הגצחי... ומרחוק הגנו רואים עומדת עלמה מלקטת פרחים, פרחי-תחיים זהתקה והיא מביטה על הילדים. והגנו רואים כשדומטי-סניה כי היא זוכרת ברגע זה את ימי ילדותה היא... אך הזכרונות האלה עוברים חיש מהר ואת מקומם ממלאות המחשבות על דבר האשר העתידי שלה, כי עוד מעט ויבוא זה מי שעתיד להיות חברה בחיים עד יום מותה. — ועל גבעה קטנה אחת, תרחק מן המקום המלא ילדות ובחרות כיחד, יושב לו איש זקן, שבע ימים, יושב לו בדד ונלמוד... שחח וכפוף, עיף ועצב הוא משליך את מבטו ממרום מושבו מטה, על הילדות והגער, על החיים המשתרעים תחת רגליו בתור כבדת ארץ גדולה, מכוסה ענני-מל, מל זכרונותיו. ומאחוריו, כמו מתוך ענן כבד מופיע מלאך המות, דבוציא את חרבו, שעוד מעט תפיל את הזקן חלל, תככת את נשמתו לנצח — ילדות, בחרות, זקנות... הנה, עתיד, עבר...

Vita somnium breve...

ד) דומית-היער (Das Schweigen des Waldes).

דומיה עמוקה, דומית קבר שזררת ביער: העצים שותקים, הענפים דוממים; הצמחים נאלמתי; הטבע וכל ברואיה אחרים בדומיה כאלו תרדמה עזה נפלה עליהם. האבנם ישנו עוד עולם רועש ונועש, עולם מלא חיים ותנועה? פתאם — מבין עצי היער נראה מלכת היער, יושבת על חמור בעל קרן אחד (אינהאין)... החיה שותקת ובעינים שפויות היא מבטת עצי היער. והמלכה רוכבת, רוכבת ומביטה גם היא עליך בעינים עצבות ושותקות — וזוהי דומית-היער!

כשחפץ בקלין לבלם ולציר את דומית היער, שתיקת הטבע ואלמותה, הנשים והבליט הוא אותה בדמות אשה רוכבת על חמור בעל קרן אחד. והתמונה הזאת מקממת אותנו, לוקחת את הלב שכי ומושכת אליה את כל רגשותנו וכשאנו מוסיפים להסתכל בה והודרים יותר ויותר ככל מרשיה ורשמיה, שוכחים אנו, כאמת, את החיים הרועשים ואת שאונם ודומה הוא כאלו נמצאים אנחנו בעולם אתר לגמרי, בעולם המנוחה והמרגוע, בעולם הדומיה והאלמות...

(ה) רַעַש־הַיָּם (Die Meeresbrandung).

הים רועש, הגלים מגים בחזקה, מתנשאים כשאון גדול, מחכים את הצורים
העומרים על החוף; רועש הגלים מוכיר לנו איזו מנגינה יפה, נשנה, מנושגנית...
ואנו רואים — —

גלים קאים, גלים נאים	על מַרְחָבֵי יַם הַתְּכֵלֶת
לא יִסְפְּרוּ מְנֵי רֹב...	על מַרְחָבֵי אֵין-הַסּוּף.

כחדה ונלמדה יושבת בין חרכות הצורים אשה מכוסה מכסה רמזי,
כאלו מצאה אותו בין הגלים וכאצבעותיה היא מכה על מיתרי-העוגב הגדול: היא
מנגנת ומענת ודגלים רועשים ורועשים ברעש גדול ומנגנים גם הם שיר ארך, שיר
כלי ראשית וכלי סוף...

(ו) הַשִּׁירָה וְהַצִּיּוֹר (Dichtung und Malerei).

אצל הפנט נבוהות ורמות עומדות, שתי האחות: על אבן-שיש המתנוסס
משני עברי המעין הקדוש, מעין החיים והאמת. שטף המים מתרומם ומתנשא
מתחתית הארץ אל מרום השמים ושתי האחות עומדות ושואכות מים ממנו. השירה
עומדת, בשערותיה השחורות ורפרחים ובידה הימנית כוס-מים והיא מבסת
בהתפעלות על שטף המים המתנשא לרום — הפנטסיה הכבירה של המשורר.

אחותה הציור עומדת מעבר חשני ובידה פלֶסָה: את ידה השניה היא
שכה במים ומתכוננת בצבעים היפים, צבעי המים... ומרחוק רועש הגדר: על גבו
עומרים עצים מכוסים עלים והשמש עולה ומאירה לארץ ולדרים עליה...

(ז) בְּמִשְׁחַק־הַגְּלִים (Im Spiel der Wellen).

רחוק, רחוק ממקום המלא תנועה — — רועש הים בחזקה. הגלים רועשים,
זועפים, מתנעשים כשאון — —

הַתְּכֵיִן סוּד שִׁיר	מַה יִזְעַף, יִתְנַעַשׂ.
הַגְּלִים בְּדָקִים?	מַה יְהוֹם הַיָּם?

הציד שומע את רעש גלי הים ורק הוא מכין את סוד שיחם; בדמיונו העשיר
והגביר הוא נותן לנו את הים הרועש בתור עולם לפני עצמו, המלא חיים ותמונה
כעולמו אנו... הוא מסתכל בגלים והפנטסיה העשירה שלו מצירת לו את הגלים
בתור אנשים, אחים לחיים, המתנשאים ומתחממים השוטפים על המים לארכם
ולרחבם — —

ראה, גם פה רועשים החיים! דומה לנו כאלו לוחש באוזניו הציור הזה...

(ח) הַחֹמֶשׁ.

על ראש סלעי-ההרים, במרום מעל העבים, יושבת לה אלילת-החמש. שערותיה
השחורות הארוכות מכסות את ערמת נופה. על ידה הימנית, יושב הנשר, בתור
סבל-החומש ופניו מביעים הדרת מלך, מלך בעלי-הכנף... ובידה השמאלית של
האלילה ענף-תמר. כסאה מקושט כפרחים, ומרחוק, מבין העננים מתרוממים ומתלבנים

דאשי הררי-האלף, המכוסים שלג, ארץ מולדתו של הציר, — וככל הציר הזה כוללים דברי המשורר ניתו:

„Auf den Bergen ist Freiheit! Der Hauch der Gräfte
Steigt nicht hinauf in die reinen Lüfte;
Die Luft ist vollkommen überall,
Wo der Mensch nicht hinkommt mit seiner Qual!“

בצדק יכולים אנו להגיד כי דברי המשורר האשכנזי האלה הם היסוד היחיד והבסיס הראשי שעליהם מתבסס הציר הגוכני: זהו המקור היחיד שממנו שאב הציר את החמר לצירו זה...

Medusa (2)

הביתולוגיה היוונית מספרת לנו כי היה היו שלש אחיות נוראות בעולם: היותר נוראה מכלן היתה מדיזה, שראשה לא היה מכוסה שערות אלא נחשים גדולים ואיזמים; עיניה היו גדולות עד מאד וכל איש שהביט בה אפילו פעם אחת התאבן תיכף ומיד.

כך מורה אותנו המיתולוגיה היוונית ואת התוכן הזה בחר לו ארנולד בקליין בתור חומר לצירו. בצירו זה רואים אנו בעינינו את פני איתה האשה שזכתה לאגדה כזו במיתולוגיה: פניה מפילים עלינו פחד, מבטה נורא וחודר והנחשים הרבים המכסים את ראשה מתנועעים אנה ואנה... גם הציר שמוק ממינקו, המודרני כעת והחרי אתנו עוד היום, ציר ג"כ את מדוזה. יוכל היות כי הוא עוד מלא מה שחמר אצל בקליין: שמוק התאמץ לכלש בצירו הפנים האיומים על המדרגה היותר גבוהה וכשאנו מתבוננים במדוזה השמוקית דומה הוא שעוסדים אנתנו לפני איזה דבר נורא ואיום ועוד מעט ונתאבן גם עתה... אבל במדוזה הבקלינית השתדל הציר למסור גם את הויסו שבאגדה זו ואף כי בשרמוטי פניה אנו רואים איזה שנעון איזמי, בכל זאת נטוך בה איזה קסם מיוחד המושך אותנו אליה...

בקליין מסר לנו את האגדה בעצמה.

הביתה על חוף הים (Villa am Meere)

על חוף הים בנויה הילה יפה ונהדרה, כמו ארמון יפה העומד בין עצי-חמר; רוח הים מגבר בעלים — —

טְפֵי הַתְּרִיָּה	מִה יִפְעֶה הַרוּחַ
אִם יִתְלַחֵשׁוּ	וְעֵלִים יִרְעֶשׂוּ

לאט-לאט שומעים הגלים וכלחש הם מתלחשים. סמוך לקיר הארמון עומדת אשה לבושה בנדים שחורים וכתונה תרישית מכמת היא על הים... איזה עצבון שורר בכל מסביב. ודומה לנו כי הננו שומעים את קול האשה הפונה אל גלי-הים ושואלת אותם: הו, גלים, הגם אתם עצבים כמוני? מה לכם כי נרדמתם והגכם הולכים לאט? מדוע לא תרעשו ותתנועעו כי אם אתמול? החפצים אתם לקחת הכל בעצבוננו או גם לכם ידוע מה זאת עצבון?

יא) המִלְחָמָה

הצחוק-האדום...

על חורבנה של עיר שלמה עומדים אנחנו. בכל מקום שהנכם פונים לסניכם משתרעים גומות מתים: גוף בלי ראש, ראש בלי גוף; מה רגל, שם יד – מה חטם, שם אזן...

הבתים שוממים והרסום, האש שאכלה את כל העיר כבר נכבה ורק עשן עב ושחור, זכר לכל מה שהיה ולכל מה שנקרדה, עודנו עולה השמימה האדומים כדם ופתוך העשן הננו רואים שלשה רוכבים על סוסים חלים ורזים... פחד הם מפילים עלינו...

ודוקא בשלשת הרוכבים האלה הנשים בקלין את המלחמה ושפיכת דם אחים ללא הועיל: בראש רוכב „המות” – הגבור לעת-עתה; הוא רוכב כגבור נצתין ושמת בשמחתו... מעבר האחד רוכב ה„רעב” ומעברו השני איש-חיל וחרב שלופה בידו. ומה שהשתדלו רבים להראות כנספריהם הרבים הראה בקלין בתמונתו זו: מחאה עזה ונמרצה מחא בצירתו זה נגר שפיכת-הדם, נגר המלחמה...

יב) הַלִּילָה.

לילה – –

יָנוּם יִישֵׁן הַקָּל

סֶהַר יִהְיֶה מְעַל

סָבִיב אֹרֶה וּמְנַחַת הַקָּקֶם –

מנוחה שזרדת בכל סנה שהנך סונה. על השמים כמרחם נוצצים כוכבים, נוצצים וחור יחורו והירח שפי ולאש-לאש שט: והוא ולוחם עם העננים הקלים המכסים זעיר שם, זעיר מה את השמים... והנך רואה כי – – –

מִפְּהָה יִהְיֶה לְמַעַלָּה וּמִפְּהָה לְמַעַלָּה

רַק לִילָה לִילָה לִילָה.

יג) בְּקִלְיִן וְהַמְּנֹת.

אחד הצירורים היחיד נפלאים, שאין כמוהו בכל דברי ימי האמנות, והו הצירור „בקלין והמות”. תכן הצירור ששום הוא: בקלין בעצמו עומד ובידה המכחל והוא רוצה לצייר... סתאום מתראה מאחוריו ה„מות” ועל כנור הוא מנגן נגון נרא ואיום... ובקלין חדר מלצייר והוא מאוזן ומקשיב ליבבות האיומות שהמות מנגן לו...

סירודים רבים נכתבו לצירור הזה: אחדים חושבים כי ה„מות” בא ומנגן לבקלין בשעה שהוא מצייר מוטיב כזה: רב לך בני-אדם, לעמול! כבר באה השעה כי תסנוד את עיניך לנצה ותמות!... אחדים אומרים כי בקלין עומד ומחפש חמר והנה בא ה„מות” ומנגן לו נענים נראים, אקורדים אומים המנדים לציר מה לו לציר והמספרים לו מה שעליו לבחור ולמסור במצבועו...

לפי דעתי יכולים אנו לבאר את הציור הזה באופן אחר: מספרים כי בטהיין לא היה שבע-רצון מכל יצירותיו שיצר והיה מבקרן תמיד ורצה לשרוף אותם באש ולכרוא רק דבר גאוני ונפלא אחד שירעיש את כל העולם כלו. והדבר הזה היתה הסימפוניה התשיעית שאחרי כך יצר בטהוין. פעם אחת ראה הקומפוזיטור בחלומו את אותה היצירה: כמו מאיזה מרחק אין-סופי הגיעו לאזניו האקורדים של השירה הנשגבה והחדשה... והוא רוצה בחלומו לקום ולרשום על גליון את התוים והגה ה"ופיע ה"מות" והחל לנגן לו על כנורו איזה נגון אינמי, יבבות נסות ונוראות... הנגן הזה השכיח וכאלו השמיד ממחו של בטהוין את כל אותם האקורדים הנעימים שבהתלכדם יחד נהיו למענינה נפלאה: המות השכיח את הכל... האצדה הזאת יפה היא עד מאד: מה הגנו רואים לפנינו את ה"מות" המנגן בתור סמל השכחה וההשמדה.

גם ארנולד בקלין, ככל האנשים הגאוניים, לא היה מעולם שבע רצון מציירותיו שיצר. גם הוא שאף לברוא איזה דבר חדש שירעיש בחדושו את כל העולם כלו פעם אחת — כך יכולים אנו ללמד מתוך תמונתו "בקלין והמות" — עלה במחו הרעיון לצייר את הציור שהוא רוצה בו ולאזניו כבר כגיעות היבבות הנעימות והוא הזאה כבר בעיניו את הקוים והחוטים העוכרים דרך יצירתו החדשה והוא לוקה את מצנעו בידו ורוצה לרשום את הכל על גליון ופתאום — מאחורי מוסיע ה"מות", סמל השכחה וההשמדה, זמנן לו על כנורו איזה נגון זר ונס, המשפיע עליו השפעה ניכרת, והוא שוכח את הכל ואינו זוכר מה שצריך היה לזכור. לציור...

הציור הזה הוא יחיד במינו. בקלין השתדל בו לצייר את עצמו ולהבליש את הרושם שעושה עליו נגן המות: כלו שומע, מאזין ומקשיב וה"מות" העומד מאחוריו נזרא ואינם, פיו סתוח וכאצבעותיו הארוכות והרוזות הוא מנגן על כנורו...

III.

מסרתני כזה רק מקצת יצירותיו, היכולים לתת לנו מושג שלם מכל עבודתו האמנותית למען דעת את נפש המשורר הזה ואת אופי יצירתו. עוד הרכה-הרכה יברים גדולים קטנים ברא ארנולד בקלין.

בקלין הוא, כמו שאמרתי, ציר יחיד במינו, ציר לפני עצמו: המאה ה"טו" נתנה לנו את ליאונרדו-דה-ויננטי, המאה ה"טז" — את אלברט דיקר, המאה ה"יז" את הקברנט, כשביל המאה הי"ח קשה למצא איזה שם מפורסם באמנות המאה התשע-עשרה הולידה את ארנולד בקלין.

ביצירותיו של בקלין רואים אנחנו שלשלת ארוכה וגדולה של פאזייה נמצה. הדבר שבו הוא מצטיין ביותר הם הגונים והצנעים שבהם בחר כעד ציוריו, צבעים שרק בקלין מצא אותם והשתמש בהם. צריכים אנו לזכור רק את תכלת-הגלוב, גלי-הים, שאותם ציר. צבעי-תכלת כאלה אנו מצאים רק אצל בקלין: הם יפים, פיוטים וכשעה שאנו משליכים את מבטנו הראשון עליהם אנו חושבים כי הצנעים האלה אינם כלל כמציאות וכי בקלין בדה אותם מלכו, אפס מי שנשע על הים מגנף לפיזא אצל קריו וס. מרנישה וראה שם את המים וצבעיו — יזכור תיכף את צבעי המים של בקלין. אמנם הוא מתרחק לפעמים מן המציאות, אבל הוא מרשה לו לעצמו

להפריז "מעט" על המדה כמו שמרשה לו כל משורר לצייר בדמיונו את האהוב לו באופן המצא חן בעיניו.

לכך מה שבקלין משורר הנהו — הוא גם פילוסוף גדול: ברוב יצירותיו רואים אנו אותו בתור פנתאיסט כמלאו מוכן המלה הזאת. הוא אהב את הטבע, מקדישה ומעריצה וכשכילו הכל הוא אחד ואחד הוא הכל. בשכילו הטבע הוא הכל והכל הוא הטבע. הוא רואה בכל יצורי התולדה איוה עולם לפני עצמו, חלק האלהות, אצבע-אלהים הוא רואה בכל יצורי התולדה: האלהות מתנשמת ומתמזגת בעיניו בכל פרח רציף, בכל שושנה וצמח, בכל תנועה ותנועה של הטבע; היא רואה את האלהים בכל גל רועש תועש בין גלי הים.

בקלין כל כך מעריץ את הטבע עד שעולה גם לירי פוליטיאזמוס: הוא פוליטיאיסט נאמן ויוצר לו אלים נשגבים ורכים —

„בתור משורר וצייר פוליטיאיסט, בתור חוקר-הטבע פנתאיסט הנני וכאדם ששום ופרטי כשהנני מצטרף לאלהים — גם או הנני בורא אותי. דברי ניתו אלה יכול להניד בפה-מלא גם ארטולד בקלין.

בקלין הוא היחיד בתולדות האמנות שבכל ציוריו השתדל לגשם את יופי הטבע, את השמעת התולדה על כל חי; הוא הוא האפורסמול האמיתי של האביב וכשעה שמציד הנהו את הסתו — גם או אינו יכול לעבור מבלי הזכר את האביב שהיה, שעבר ושהרניץ את הלכבות לפני עת-מה.

בקלין חודר אל נשמת התולדה. אינו אהב להתעסק כדברים חיצוניים והוא מסר רק את פנימיות הטבע ומשתדל כי היקום יהיה פתוח בשביל כל, כדי שיראו את כל הנהו, ההוד והקדש שבו, שטנדציה זו אנו רואים בציוריו: „על חוף הים“, „אי-המים“, „עיר-הים“ ועוד.

גם את המות אהב ומעריץ בקלין. בה בשעה שהצירים המפורסמים מהולכיין עד קלינגר צירו את המות בנונים ליריים, דרמטיים, אפיים ופחיליים, אנו רואים אצל בקלין דק את המוטמג הליריי שבמנות. נזכור גא את ציוריו „בקלין והמות“, „המות בתור שופט“, „המלחמה“ ועוד ונראה כי בדם השתדל הצייר להראות על הרשט שעושה המות על כל התולדה ליצוריה.

בקלין שונא את המות ואהבה כאותה עת: הוא שונא את „מלאך המות“, המשחית והלוקק ממנו את כל היקר לו, הסוגר את עיניו לנצה ולא יראה יותר את יופי הטבע שהיא כל כך אהב, ובה בשעה הוא מכבד את ה„אח לצרה“ הבא ומקיל את עול הצרות והיטרים של האנשים החיים...

בקלין הוא ציר, סימן ופילוסוף — — —

כותבי ההיסתוריה של האמנות יזכרוהו תמיד לא רק בתור ציר גאוני, אלא גם בתור פילוסוף וסימן נשגב הדומה בכל לניתו המשורר.

ליר אביב.

אני יושב בְּחֶדְרִי ; החלון פתוח .

שקטה הארץ, התבל נרדמה.

בין שדרות העצים מתהלך הרוח

ורזון רזון ישמיע בדממה.

והעצים מרבינים את ראשם השעיר

ושומעים בנחת ובנעימות מאזינים....

האם הם רק שומעים, או אולי גם מבינים ? –

את זאת לא יגלה הליל הבדיר !

אני יושב בְּחֶדְרִי, רבא רבבות פוככים

אלי רומזים וקורצים ממרום הרקיע :

הלכנה תפלים ליה דרדך בין עבים

וקרום-כסף דק על הפל תציע.

השמים משבצים בכוכבים המזינים

וקלם הם רצים, טסים ומאירים

והכרונות הגער בלכבי מעירים,

עת לאורם בתבתי את שירי הראשונים.

אני יושב בְּחֶדְרִי וצפה ומסתכל ביראד

במרוצת הגלים, שבחזקה מפכים ;

מהברים הגמו, מהיפים, מהזכים

והמיתם הנעמה מהענה, מהפבירה !

אני צפה ומביט במרוצת הגלים,

הגמשכים והולכים כקני הגדלח, –

והרהורים מרים את לכבי ממלאים :

פה חלף אביבי, פה גו, היה וילך...

יחזקאל לעזימ.

הַמְפִּיֵּר.

(ציר)

מאת שִׁבְחָה וואַלקאָווסקי.

ביתו של הרב מפולובצא, הוא בית פתוח לרחוקה, הדלת סובבת על צירה כל היום; זה יוצא וזה נכנס. זה בא ושאל שאלות באסור והתר, זה בא להועץ באיזה ענין נכבד. אלה באים בדין תורה ואלה באים, פשוט, לבלות מעט את הזמן מאפס מעשה. כי כמו שהיה הרב מפולובצא איש אשכולות, איש שחוברו בו תורה יחכמה יחד, ככה היה גם ביתו בית אשכולות, בית ועד ללמדנים, הבאים כפעם בפעם להתפלל בדברי תורה ולהתפלא על חריפות הרב ובקיאותו: גם מנשה החריף שעלה לו ברוב חריפותו לחבר את יעיל קנים לעשותם לשיטה אחת שלמה ומשולבה, הלוטע לכל הלמדנים והרבנים וקורא אותם: מוחות קהים, נכנע מפני הרב מפולובצא. בבית הרב מפולובצא התבררו והתלבנו גם כל עניני הפוליטיקה שבעיר ושברדינה. שם נדבר על גוי ועל אדם יחד, וכל אחד היה תאב לשמוע את הות דעת הרב הברורה וחודרת אל תוך תוכו של הענין, וכאשר ספק להלכה כן היה ועים רוב קמו כל נבואותיו.

כי ימר רוח אדם לרגל איזה קטטה בבית או צער ודאנה ובא אל בית הרב מפולובצא, שם מצא סוזר נפש ופכחוק לצערו.

כי יריבו שני אנשים בעניני ממון או כבוד ובא הסכסוך לפני הרב מפולובצא הוא ידע תמיד למצוא דרך נכונה להשביע רצון את שני הצדדים.

בית הרב מפולובצא היה מרכז העיר, שם היו החיים מפכים בכל עת, אין לך ענין נכבד שעמד על הפרק שלא הוצע על שלחנו של הרב מפולובצא.

בסך הכל הן אך שתי שנים מאז בא הרב מפולובצא, להתישב בפוטובקא, —

עיר בינונית שרובה חסידים, שיצאה מכלל עירה והכלל כרך לא באה — כאשר נאמר לעזוב את פולובצא אשר ברוסיה לרגל גזרת הממשלה על נתיני הוי, ובזמ הקצר הזה הספיק כבר לרכש לו את לבות רוב יושבי העיר לאהבה אותו ולכבדה.

לכאורה איננו פה אלא בעל בית, את פרנסתו מספיק לו הותנו העשיר אשר ברוסיה השולח לו כרי ספוקו ברוחה.

לכתחלה כשבא מרוסיה שם ענינו ברבנות אחרת ויחזר אחרי איזה עיר בינונית לכהן בה, אבל כאשר הכיר לדעת את הרבנות הגליצית ואופן התמנותה נמאסה עליו זו מאד, זכות אבות לא היתה לו, אביו היה בעיני פשוט, בעל בית מסחר של נעלים, וכסף לא אבה לתת, למרות הפצרות חותנו העשיר, שהיה נכח להחיל על זה במדה מרובה, נוסף על זה היה מדר לב יותר מדי. משאת נפשו היתה להשיב לרבנות

את עטרתה הישנה, שתהיה הרבנות נורם נכבד בחיים, המשמיעה עליהם בכל מקצועותיהם, ושיהיה הרב עומד ברשות עצמו ולא אסקופה הנדרסת תחת רגליהם הגסות של הפרנסים ותקיפי העדה. ע"כ משך את ידו מן הרבנות ויתיאש ממנה ויחשב לבקש לו איזה משא ומתן.

אולם שלא מדעת ושלא במתכון נסה לאט לאט לזרם החיים הצבוריים אשר הפידיהו כל היום מבלי להשאיר לו פנאי לחשוב מחשבות לבסס לו איזו עמדה. לסרסומו הראשון מיד בהתיישבו בפוטובקא עזר הרבה המקרה, שבא באותה שעה שמת הרב הישן, ובתוך המספידים האחרים התכבד גם הוא בהספד, שהצטין שכם אהר על האחרים בשמץ לשוננו, בצחות שפתו וביושר הניגונו. כל השומעים עמדו כמקוסמים. זאת היתה להם הפעם הראשונה לשמוע דרשה מלאה עזי החודרת ונוקבת. עד תחתית הלב, בלי עקימת הכתובים וחבור ענינים זרים זה לזה בעל כרחם. פה מסיק מרגליות התלחשו השומעים איש לרעהו. יהי הדין פייערימאן כפרתו! קרא נחום השתדלן בימי הבחירות. זהו הברן מצוין שלא שמעה עוד פוטובקא מימיה! מפני השומעים, למרות האבל והרצינות ששררה באותה שעה, היה אפשר להכיר, כי רעיון חדש עולה ומבצבץ במוחם, אלא שאי אפשר לספול בו עתה מפני שמהם מוסל לפניהם. ר' ברוך רונגרימן נשיא העדה, למש כפעם בפעם מבטו אל הדובר, ומרנע לרנע העביר את ידו על מצחו, ונכר היה כי תכנית שלמה מתרקמת עתה במוחו. ר' מגדלי בן הרב עמד בראש מופת הציו הצדה, בעינים נפזות לארץ, באיש השומע דבר על כרחו, ומרנע לרנע התעקם חטמו עקימה אומרת כסול בלב. כשהורמו שלא במתכון פעם עיניו ונפגשו בפני הדובר, נסלף מהן איזה זיק מזה של השד וקנאה יחד. ההמן רמו חצאי רמוזים ודבר מלים מקוטעות איש לרעהו כאומר: ענין נכבד, אבל לא פה המקום ולא עתה השעה.

מאותה העת התכבד כפעם בפעם לדרש בבתי המדרש שהתהרו בהזמנתם זה בזה, ובשעה שהיה דורש היה הכית מלא מפה לפה, השומעים עמדו בפיות פוערים ובעינים למושות ויבלעו את כל דבריו שיצאו מפיו. שנינותו ותורת מוסרו על פי באורי המקרא היו אחיכ לשיחה בין הודענים ויהיו להם לענין להתגדר בו כאשר לא יכלו להתהדר בפלפולי דאוריתא.

אחרי הדרשה לוהו עפיו רוב נכבדי העיר אל ביתו, שש שוחחו עוד זמן רב בהיות העולם, וככה התרגל, העולם אליו עד שנעשה ביתו למה שהנהו.

מכל אנשי העיר היו רק שלשה שהיו עוינים אותו, שלשה שהיה בכחם להכריע נגד העיר כלה, אחד היה ר' ברוך רונגרימן נשיא העדה, השני ר' מגדלי בן הרב המנוח והשלשי הרוזן צבולסקי שר המחוז. אמנם היה רונגרימן מן הראשונים אשר החל להתקרב אליו ולתרות על קנקנו, אבל עד מהרה סלדה נפשו ממנו ויחל להתרחק מעליו, בעיר סובכות שמועות שונות ע"ד היחס המתודד הזה, יש מתלחשים בסתר שהציע לפני הרב את הרבנות בפוטובקא בשכר עשרת אלפים כסף והוא השיב את פניו.

גם שר המהו בראותו את השפעתו הגדולה ואת כשרון דבורו, אשר הכיר פעם לדעת בחנוך של בית חולים, שהיה גם הוא באותו מעמד, חשב למצוא בו כלי למעשהו ובימים הראשונים האיר אליו פנים בכל מקרה והזדמנות, כשהיה נפגש אתו בחוץ היה מתיצב ומדבר אתו זמן רב, וכשנפטר ממנו היר לחוץ את ידו בידיות

נפרזה. אך כנראה טעה גם הוא בחשבוננו. מהמאותו ודחיצות ידיו לא פעלו הרבה על אישיותו החזקה של הרב מסולובצא. שמדעתו החזקה ומפרינציפיו לא היה איש בעולם יכול להזיזו. פעם אחת בשיחתו אתו מחא בקרת קשה על הרבה מן הצירים הפולנים והיהודים. בקרת, אשר סקחה את עיני שר המחוז להכיר את בעל דברו ולהתרחק ממנו. ומתנגדו השלישי הקשה מכלם היה ר' מנדלי בן הרב. הוא לא היה רק מתנגדו אלא גם שונאו בנפש. לצנינים הגהו בעיניו מיום הראשון לבואו לפר-טובקא. מעבר האחד ראה בו את משיג נכולו ומעבר השני הועיל הרב מסולובצא בלמדנותו. בחכמתו וביזותו בתכונותיו להבליט את כל ההפכים האלה ברי מנדלי.

עד שבא הרב מסולובצא לפוטובקא היה ר' מנדלי נשוא פנים ומכובד על פני כל. יחסו הנדול בתור נכד הצדיק מקאליצוב שבוכתו ובתקופתו הושב גם אביו לרב בפוטובקא על כרחם של בני העיר. עמד לו לחפות על הדינותו בתורה וחכמה. ועל חסר כשרונו לפתח את פיו ברכים. ויותר מיחוסו עמדה לו שתדלנותו בימי הבחירות לבית המחוקקים כשקנרד אנמישמי ידוע מצד הממשלה משרדות השלפון העליונות. ר' מנדלי עשה לו נפשות בין היהודים והועיל הרבה לבחירתו. על ידי זה בא במגע ומשא עם שר המחוז שמצא בו כלי יוצר כחפצו. הלז דבר אתו יהודית—אות על אהבתו ליהודים— ויחנף לו תמיד. כשהשיא ר' מנדלי את בתו היה שר המחוז בכבודו ובעצמו על החתונה וישתכר כאחד הקרואים ויחקה את תנועות היהודים ודבורם וכל העולם התגלגל מתוך צחוק.

כפעם בפעם השיג גם טובה ממנו בעד אחד מיושבי העיר. כשנענש אחד הסוחרים על נעילת החנות ביום הראשון אתר הזמן, כשרדף השומר איוו תגרנית שעמדה בסלה בשוק בלי רשיון. כל צרה וכל נגע כי היה בעיר, כשהתחייב אחד מבעלי הבתים לפנות את נל האשפה או לסתור איזה כותל רעוע המס לנסל ולקבר במשאותיו איזה עובר לתומו. היה ר' מנדלי משתדל לפני שר המחוז. לכפל את רצונו הוא מפני רצונו. ויש שברבר גדול בעניני הצבא. בהשנת איוו קונספיה נכבדה או במשפט קשה של הלואה ברכית. לא היה ר' מנדלי מתעצל לנסוע גם לעיר הבירה להשתדל במקום נבזה לפני הציר שנבחר בעזרתו. ולעולם היה רצונו נעשה.

בגלל זה צלח לו למצא המון מחזיקים בו. על חסרו ידעתי בתורה וחכמה סחלו לו בגלל קנאתו הגדולה לדי, ברדפו את החברות הצינויות ואת הבחורים שנתפשו בספר חיצוני. דבר זה מקובל בידו מאבותיו הקדושים. כי קנאת די צבאות והתנהגות ברכיותי מחפה על כל בורות ונסות שבעולם. לכן בחר לו את הדרך הזוה. בתחלה התחיל להאריך בשלחנו בימי שבת ומועד, וכשבאו אליו מקורביו פזר להם אנוזים באמרו כל החופף ראשונה חופף לו פדנסה. בראש השנה תקע את התקיעות בכל בתי המדרש, כי כן נהגו אבותיו. אף כי לא היה בשום אופן אפשר להבחין בין התקיעה. התרועעה והשברים שלו. כי לכלם היתה צורה אחת מרוסקד ונפסקה שלא נשמעה כמעט כלל. הלא על כן כתוב. וקול רממה דקה ישמע ומלאכים יחפזין. בערבי שבתות כלילה החל להתרגל להתפלל בגלית. לא היה הדבר חסר הרבה שיקח גם שתקאות.

עיי ההתנהגות הזאת עלתה לו שפכריקאות אחדות גדולות המכינות צרכי אכל נפש. סגו אליו לבקש ממנו הכשרים. אשר לא מנע מהם. כמובן. אחרי שקלן על כפן מבוין ותקליזן מדי שנה בשנה. מזה היתה לו הכנסה צרדית כמעט גדולה מן

העקרית. אמנם רננו רבים שאיננו יודע הרבה מטיב הפכיריקאות ועד כמה כשרותן מניעה. אבל רוב העם לא האמין בזה.

כשחלה אביו הרב ונסה למות לא היה איש ממיל ספק בדבר שימלא את מקום אבותיו. ה גם אביו לא היה למדן יותר ממנו ובכל זאת סיעתהו זכות אבותיו לכהן בעיר הגונה כפוטובקא, ומה גם הוא שבא גם בכח משפט הירושה, משפט מקובל בישראל מדור דור.

והנה קסין עליו פתאם רוננו של הרב מפולובצא. מיום שבא העירה סר צלו מעליו. העם נמשך כמו בקסם אחריו. החל לחלק לו את כל הכבודים השינים לרב רשוי, כמו סדור קדושין, סנדקאות וכדומה, ועוד רע מזה כי כל דיני תורה באים אליו. דבר שיש בו דראא דממונא עוד יותר מבראשונות. ביום נכבד של ננוסיה היה נשיא העדה זכרה על אפו ועל חמתו לכבדו בררשה בכהנין הישן, באשר כבר נסה ר' מגדלי סעם אחת לדרוש במאורע כזה, במקרה היו אז סקידים רמים אחדים והיי חלול השם גורא מאין כמוהו. בררשתו זאת משך אליו הרב מפולובצא גם את לב האינטליגנציה שבעיר.

פוטובקא נחלקה אז לשתי כתות מתנגחות זו בזו בקצף גורא. הרוב הגדול היה לצד הרב מפולובצא והרוב התקיף — לצדו של ר' מגדלי.

היו כמה תהבולות חבל כבר ר' מגדלי נגדו והכל לשוא. כבר הוציא עליו שם כי ציוני הוא — כי כן הניד לו שר המחוז —, ממקור נאמן נודע לו כי קורא הוא עתונים בשבת, אבל הכל ללא הועיל. אלה מזה לא האמינו ואלה שהאמינו לא השבו לו זאת לעול. את שמו לא היה נושא על שפתיו. בן הסנדלרי (יען כי לאביו היה בית מסחר של נעלים) היה קורא לו תמיד, אבל הכנוי הזה לא נשרש גם בתוך מעריציו.

כבר נסה להשתמש בסתר בהשפעתו אצל שר המחוז ואצל השדרות העליונות, אבל קשה היה למצוא עליו איזו תואנה לדחוק את רגליו.

היחס בין הכתות הלך והתחדד מיום ליום. כבר פרצו קטמות ומריבות בבתי המדרש ובחצונות ואש המחלקת אחזה בכל סנות העיר. מעבר האחד בעלי בתים כבדים ויודעי תורה ומעבר השני המון גם ותקפים אחדים שלא מצאו אצל הרב מפולובצא אותה נשיאת הפנים והחלקות שכיכ היו רגילים להן, ומה שרע מזה — היד הקמוצה... בעוד שר' מגדלי פותח את אוצרותיו.

כשהגיעה המחלקת למרום קצה ושני הצדדים כבר נלאו במלחמתם, ומצד השני האיצה הממשלה למנות רב, הסכימו שני הצדדים לקרוא לאדמו"ר מזלובוב לפשר ביניהם. האדמו"ר מזלובוב הוא אדמו"ר האדמורים ויראתו על פני כל, את הצדיק מזלובוב העריצו שני הצדדים גם יחד.

הצדיק מזלובוב בא, כל העיר היתה כמרקחה. ר' מגדלי בא והתרסס לפניו עוד יותר מאשר לפני שר המחוז. גם הרב מפולובצא לא נמנע לבקרהו אם גם לא בהתבטלות נמורה. שני הצדדים הרעישו על הרבי מזלובוב בטענותיהם, והוא שמע את טענות שני הצדדים כמתנינות וברעה מיושבה, לאחרונה צוה לתת לו זמן יום אחד לעין בדבר. וראה זה סלא! דבר כזה יוכל באמת רק איש מופת. במשך עשרים וארבע שעות מצא את הדרך הנכונה. הוא מנה לרב את — נכדו, הוא אברך בן שמנה עשרה שנה.

ספר מחכים

לר' נתן ביד יהודה

יוצא לאור ראשונה ע"פ כת"י ווינא והאמבורג עם סכום והערות
מאת יעקב פריימאן, אב"ק העלישווא (סעהויו).

מ ב ו א.

ספר מחכים, אשר אנכי נתן לפניך היום ע"פ כת"י ווינא והאמבורג
כולל כל הדינים הנחוצים לשליח צבור העובר לפני התיבה, אשר סידר אותם בהשכל
דעת ר' נתן ביד יהודה, שחי במאה הראשונה לאלף הששי ושקל וסרי עם הרשב"א
כפי הנראה משורת הרשבי"א חיג (רפוס לצרנו, תקלחת) סי' קצ"ג ח"ל: תשובת שאלה
לגירונדה, החכם הנכבד התיק ר' נתן ז"ל. כבר השבתי על מה ששאלת בענין השליש
ואמרת כי הוא נאמן אפי' במקום עדים ותן לחכם ויחכם עוד, כי חקרת ודרשת הישב
והנה נכון מצאת בעמור ומשם הרב בעל ההלכות, גם חקרת ודרשת בשמועת בעל אימר
לפקדון, שלמדו ממנה כן רבותינו בעל התוס' וכמו שכתבתי וחזרתי, וחזרת ושדית בה
נרנא לומר וכו'. והוא גם הוא השואל מאת הרא"ש תורה והוא השיב לו בכלל י"א סי'
י: שלומך יהא נצח החכם ר' נתן שיין, מי שקיבל עליו בשבועה שלא ישתוק שום
שחוק וכו', ושם בכלל י"א סי' ג': הנכבד החכם רבי נתן ס"ט על אודות האשה שאמר
הגוי שטבעה הסמינה שבעלה היה בה וכו'. ואפשר שהוא הנוכר בדברי השואל לר' חיים
ב"ר יוסף (ה) בהנהגות מרדכי סוף מס' גיטין סי' ת"ע ז).

המחבר קבל מאביו ר' ג'יהודה, ששמע מפיו וראה מנהגיו (ע' 141, 149, 184) ופעם
אחת עלתה על דעתו של השיין לומר כל נדרי ע"פ סדרו של ר' ת וינער בו אביו (ה' זיה"כ
ע' 152). וספיו ועי' כתביו ידע את כל אשר נעשה ע"י אביו וקנו ר' עזריאל (עמוד
123 ה) ובס' כל נדרי ע' 151 ה).

(ב) וגם הוא הרויני תורה בזמן הרא"ש, נגראה מתשובותיו כלל מיב סי' א' וכלל ק'
סי' א'. ובס' אור החיים לר' חיים סיכל ע' 408 סי' 875 כתב שנוכר בתוס' מנחות דף פ"ה
ע"א, ופעם הוא דשם בד"ה בירוצי צ"ל ר' חייא בר יוסף וקאי אמאי דקאמר לקמן בגמ' דף
צ"י סוף ע"א. — וכאוחיית שם כתב עוד שר"ח ב"ר יוסף מזכיר בתשובתו למי' הרי"ש, וניז צורך
תיקון שהשואל הוא שמוכרו בשאילתו לרי"ח.

(ג) אמנם ר' נתן הנוכר בשורת מהר"ם כ"ב ד"ם סי' ר"ל"ט קשיש טובא כהמחבר, ושם
בס' תרל"ז ובדפוס קרימונא סי' י"ח השיב לדודו ר' נתן. ור' נתן הדיין בוליואריאל, המבוא
בשו"ת זכרון יהודה לר"י בן הרא"ש, חי אחר זמן המחבר והיר נתן הנוכר שם תוך סי' צ"ב דף
ג' ע"ב בסוף תשובת ר' ירדיה ביד ישראל הוא כפי הנראה ר' נתן כוזי ביר יואל הכהן שתתם
כן שם ב"ר מ"ו ריש ע"א. — ועי' בס' ריטוס להח' צונג ע' 198.

(ד) ובכל בו (רפוס ויניציאה שכ"ו) דין מ"ב דף מ"ב ע"ג דין סיד דף ע' ע"ג העתיק
בטעות הר"ם וצ"ל אמנ"ע = אבא מרי נשמו עון. ובארתות חיים לר' אהרן הכהן סלוניל
(רפוס פירנצי תק"י) ה' הברלה סי' ל"ג וסדר תפלת ר"ח סי' ב' העתיק דברי המחבר ולא הביא
בשם מי שאמרם.

(ה) וכיה בא"ח דין תפלת ערבית סי' ד' אבל בכל בו דין י"ב העתיק: וראיתי כתוב
מ"ם נ"ע (וכ"ה בכת"י בודאפעסט) [כשם רבי אלעזר וקנו.
(ה) גיו שם בא"ח ח' יוה"כ סי' כ"ט דף ק"ו ע"א ובכלבו דין ס"ח דף ע"ה ע"ג.

בחזרו של רש"י והוא חבירו ר' יוסף ב"ר יהודה (ו) שלחו שלש שאלות לרש"י להאיר עיניהם ולהעמידם על האמת כי בא מעשה לידם ההתירו והתלמידים מזודרין (ז) בדבר, וע"ז השיב להם: כתיב ופי נאלם מלספר תלאות העובדות עלי גל אחר גל, על כן רפה ידי מלכתוב לקרובי (ח) ר' עזריאל ולחביוני ריעי ר' יוסף השובה על דבריהם בכתב ידי והגני קורא מפי לאחד מאחי והוא כותב [בית האוצר לשד"ל]. הוצאה שניה לכוב תרמ"א דף ק"ג סי' ל"ד ול"ה, הליכות קדם ע' 47, תשובות חכמי צרפת ולותיר סי' מ"ז. ובמחזור ויפרי סי' שס"ז העתיק תשובת רבינו עזריאל ב"ר נתן ז"ל: אשר חכמים יניחו את שלום ידי קרובי החבר ר' שמוחה ב"ר יצחק אני צעירו החתום דורש עם שלום קרובתי הגברת וכן יקיר יגדל כחושם, על שאילתו אני משיבו לפי ענינת דעתי... כאשר פירשנו זו הדרך חו העיר צור ישראל יאיר עינינו בתורתו יודע ונלכה באורחותיו עזריאל ב"ר נתן ז"ל. ואני יצחק ב"ר הרבלו (ט) מצאתי תשובה זו מרבינו עזריאל וכתבתיה כאן למען תמצא ואחריה אכתוב תשובת רבינו יעקב על דבר זה שהשיב לשונא לר' שמעון ב"ר נתנאל (י) אלה הדברים חידש רבינו עזריאל ב"ר נתן על סדר תקיעות של ראש השנה... (י"א) — ובתשובות חכמי צרפת ולותיר סי' ע"ב הובאה תשובתו שרמזו עליה שד"ל בבית האוצר דף ק"ד סי' רמ"ז ונדפסה שנית בחיב מס' האורה לרש"י (לכוב תרס"ה) סי' ס"ה ויפה העיר שם הח' מהר"ש באבער כסי' ס"ד סק"ג י"א. ובשבלי הלקט השלם סי' ה' תמצא תשובת ר' אברהם ב"ר דוד (י"ב) וכתב שם: עד כאן דברי הר"ד יהודה זצ"ל. אבל אני שמעתי מפי ר' (י"ג) הכהן שהר"ד שמואל דשמוני וחביריו היו עוסקין בברכת התורה ואתא עליהו ר' עזריאל אמר להן במאי עסקיתו אמרו לו בברכת התורה אמר להן כתוב בירושלמי... ובשבלי הלקט [הקצרה] הודפס מכבר איתא בסי' ב': ר' שמואל דמשורג (י"ד). אמנם הדבר בחזר שצ"ל ר' שמואל דרמרגו [Ramerupt], מקום משכן כבודו של הרש"י, ששקיל ויפרי עם ר' עזריאל בנידון בני אדם שישבו על הספסל ושברוהו חייבם ר' עזריאל לשלם ורשכ"ם פארם לתוס' ב"ק דף י"א ד"ה כנון, א"ז שם סי' מ"ה, ובא"ז קצר כת"י שתחת ידי כעת, בהגמ"ט ס"ז מה'

(ו) בתשובות חכמי צרפת ולותיר סי' ו' הובא מה שפירש ר' יוסף ב"ר יהודה מפי רבנו הקדוש מ"ב. ותואר זה הוא לר' יצחק ב"ר יהודה שראה אותו במלכות לותיר בעת דליקה אתת שהיתה בעירו [מחזור ויפרי סי' פ"א ע' 51]. ובא"ז סנהדרין סי' ע"ז תמצא מה שהשיב לו ר' יצחק בר אשר אודות שער משנת תתס"ג.

(ז) הלוי מ"ח ע"א סודנין בדבר פירש"י מנמסין, ובערוך גריס מודריון.
 (ח) ואפשר שהיא אחיו של ר' יהודה בר נתן, תתנו של רש"י כפי השערת הח' מיללער שם בהערה א' לסי' מ"י ובעקבותיו הלך הח' גראָסס בספרו Gallia Judaica, Paris 1897, עמוד 688.
 (ט) ע"י אודותיו בכרם חמד חגי ע' 200 ובציון ח"א ע' 97, צונץ בס' ריפוס ע' 28, ובס' השנתי להח' ברילל חיב ע' 77, באגרות שד"ל ע' 281 וע' 742 ובס' עפרת צבי לחג היוכל של הח' גראָסס ע' 81. ראה מה שכתב הח' גראָסס בס' ע' סאָנציון שנה עשירית ע' 75 ובספרו G. J. ע' 196 והח' מהרי"א עפשטיין במסארו על ר' שמעיה תלמידו של רש"י [תוצאה מיוחדת מ"ע החודשי MS. 1897 תצרת ו' וז' ע' 18 הערה 1.
 (י) G. J. ע' 664 עיי"ש.

(י"א) ואח"כ הביא שם תשובת ר"ת שחולק ע"ה. והמחכים העלה להלכה כר"ת והכריע דלא כר"ע ב"ר נתן זקנו!

(י"ב) אמנם במבוא לס' האורה ריש עמוד 45 כבר נעלם ממנו מה שהעלה בהנה זו וכתבמה שכתב. (י"ג) וצ"ל ר' אברהם ב"ר יצחק אביד, כמו שהוכיח במישור הח' גראָסס בספרו G. J. ע' 417 ושם ע' 638 ודלא כמו שכתב מהר"ש באָבער בהקדמתו לס' שהל"ק ע' 8 הערה מ"ב שהלך בעקבות הרה"ג רצ"ב אויערבך במבוא לס' האשכול ע' XIII.
 (י"ד) וצ"ל ר"י הכהן דהיינו ר' יעקב הכהן מברבונא;

(טו) וכן העתיק בקורא הדרות לר"ד קונפורטי [בערוך תרי"ן דף י"ה ע"ב.

חובל ומזיק אות די ובהגות מרדכי לס"א דביק סי' ר"א ור"ה הכריע כרי עזריאל וכן מציע שהלך בשיטתו במרדכי ס"ד החולץ סי' תרמ"ט ובמעשה שהיתה במרוש ושלתו לרת אם מצות חליצה קודמת למצות יבום או להיפך והשיב הדלכה כאבא שאול חדא... וגם רבי עזריא ב"ר נתן פסק כאבא שאול ימאלו ראיות (מהר"ם ב"ב דמוס פראג סי' תתס"ו) וצ"ל ר' עזריאל ב"ר נתן כמו שמפורש יצא מדברי הגמ"מ פ"א מה יבום וחליצה אות א' ומהר"ק שרש ע"ג (י"ג). וסידורו ופסקו הובאו ג"כ בתוס' חגיגה דף י"ז ע"א ד"ה ס"ד ושם בע"ב ד"ה דתיב ובקדושין דף ו' ע"א ד"ה לא יהא. ומה שכתבו בתוס' ב"ק דף כ"ד ריש ע"א משמו תבצא ככתבו וכלשונו בתוס' ב"ב דף כ"ח ע"א ד"ה אי מה בשם הר"ר עזרא (י"ג), ובספר העיבור חלק עשרת הדברות דף מ"ד ע"א הביא פירושו של ר' עזריאל השיג עליו שם, וכן בספר הגנהני הביא ב"ד פסח סי' ס"ט (דמוס בערלין דף ס"ד ע"ב) : נהנו כך בשם רבינו עזריאל ז"ל מצדפת. ובמסקי הלכות לר' מנחם מריקנפי (כולוניא שנת יס"ח) סי' מ"ז איתא : השיב רבי' עזריאל ב"ר נתן כי כשאין ס"ת מתר לקרוא בחומש ולברך דלא נרע ממשנה תלמוד שצריך לברך ודבי' יצחק ב"ר יהודה לא היה נהג כן... וכ' הר"י אברהם ב"ר אפרים (י"ג) דנראה דחוקא כגון חומשין שלהן זכור. וברישימת הספרים אשר היו לשוח"ה הנקראת בשם קהלת שלמה. הביא בסמ"ן 71 סי' הראב"ץ על מחזור אשכנז ושם כתוב : כך אמר רבינו שלמה בר יצחק ז"ל כשהיה כתפלל ב"ה... שכן שמע הספרש מר' עזריאל ב"ר נתן נ"ע (ראה בס' רימוס להח' צונג ע' 196). — ונראה שאף התשובה שהובאה בהגות מרדכי לס"ז דביק סי' ר"ט היא לר"ע דילן (י"ג) והוא הנזכר בכת"י שנכתב בחימ"א הכולל פירוש רש"י ורשב"ם אשר כתב אודותיו הח' מהר"א בערלינער ב"מ"ע החדש MS. XII, 217 ואפשר שאילו כיון בכת"י סארוואל בגליון נמוקי רי"ד עה"ת בראשית ח', י"ט כ"ג.

אמנם ר' עזריאל הנזכר בשירת מהר"ם ב"ד דמוס פראג סי' תתרכ"ע ע"ב אינו כ"ע דילן, דעל אותו הענין השיב גם ר' יצחק בן הקדוש ר' חיים מאוסנהיים (כ"ג) אל השואל

(י"ג) אמנם הוא הוסיף שם מלת הבהן על שמו!

(י"ד) וגירסא זו נראית עיקר כדמוכח מדברי בעלי התוספות עה"ת ס' משפטים ד"ה ואם שור נגח הוא (דף מ"ד סוף ע"א) ומתוס' רבינו סרץ על סס' ב"ק (ליחורני תקע"ג) ושם איתא בסוגיון הרב הנביא סמוקנטור [Moncontour] וזהו ה"ר עזרא הנביא תלמידו של ר"י חזקן הנזכר בתוס' גיטין פ"ה ע"א ד"ה ודלכא ובתוס' שבועות כ"ה ע"א ד"ה רב ובתשובות חכם צדקת ולותרו א' פ"ד. ומה שהביא בשו"ת מהר"ם ב"ב דמוס קייסונה ס"ס ש"י"ב ועוד כתב ס"ז "בינו עזרא דסנק"מור ז"ל וכו' תמצא במרדכי פ"י דיבמות סי' קצ"ו בזה"ל : כי אמר לי הנביא הימנקטור וכו'. ראה מש"כ הח' צונג בס' צור נעשיכטע ע' 49 וע' 665 הח' גראָסס בס' GJ ע' 387 וע' 376 ובס"ע מאַנצין לשנת 1881 ע' 168 ואפשר שהוא בין הסיפנים אשר מנה הח' צונג בספרו ליטעראטורגעשיכטע דער סינאגאגאלען פּאָעזיע ע' 7—466 והאופן שהביא שם בס' ד' נדפס ע"י הח' יעלינעק ברוססא שניה לספרו : בייטראַגע צור נעשיכטע דער קבלה הוצרת שניה, לייפציג 1852 ע' VI—VII, ע"ם העתקת הח' שד"ל ובס' של אורות לרש"ד"ל ומה בינת אור ובקנטרס הפיוטים הגולה אל המחזור יסמרי כתיי לונגן [ברלין תרנ"ד] סי' כ"ז תפייע פעם שלישיה. — ולפי דעת בעל קורא הדורות דף י"ז ע"ב היה רבי עזרא רבו של הרשב"ן ומפורש יוצא סבה שכתב שם ב"ק י"ט ע"א שהיה רבו בתלמוד דור בהכמת הקבלה וע' בהה"ב שהלך בעקבות מהר"ו וראה מש"כ הח' רא"ה ווייס בספרו דור דור ודורשיו ת"ח ע' 5.

(ה) שחיבר ס' סימנין בשנת ה' אלפים ל"א [Univ. isr. 1862, 858] והוא תלמידו של ר' טוביה ב"ר אליה מיינא, ע' צונג ליטעראטורגעשיכטע דסיפ ע' 308 הערה 5 ובס' GJ ע' 198.

(ו) ראה מש"כ הח' מיללער בהקדמתו לתשובות תצויל ע' XXIX.

(ז) שהביא הח' מהר"א ברלינער בסוף ספרו זכור לאברהם [תוצאה ראשונה בשנת תרכ"ז]

דף קפ"ח ע"א.

(ח) ע' חצי מגשה עה"ת ע' 9 ובתרושי אנשי שם על המרדכי סוף קיוושין אות

ר' יעקב ב"ר מבבב, ולפ"ז נראה כבוד שמו כבודו של הרא"ש. ואפשר שהוא ר' עזריאל ב"ר יחיאל, רבו של סב"ח א"ז (כ) הנזכר בהנהגות מרדכי סוף קידושין סי' תקנ"א ובשנ"ח ונרון יתגדה לבי בן הרא"ש חק סי' צ"ב [דף מ"ח ע"ב] וכשלא הנבחרים אשר סביב להמרדכי ס"ד הב"מ סק"ג. ואפשר שהוא התחום על כמה הנהגות שתמצא במרדכי נכון בב"מ סי' רי"ח ורפ"ט מילנא הנהגות הב"ח סק"ז וש"ס"א וכע"ז סי' תתמ"ז. וסמך שכתב במרדכי ב"מ סי' שצ"ד: שמעמי ממורי הרב רבינו פריץ, יש להוכיח שהוא המחבר של התוס' שפי' לסני מורו ר"ם שהובאו במרדכי ב"ק סי' ס"ה ושם בהנהגות סי' ר"ז (כ). ובתשובה שתיבא בשלמי הנבחרים אשר סביב להמרדכי בסוף פ"ב רב"ב סק"א חמ"ס נ"ב: עזריה ב"ה הר' יחיאל זל"ה, אמנם מהנהגות מרדכי לקידושין סי' תקס"א ותקס"ב מנכח שצ"ל עזריאל בר יוסף (כ) ומשנתו תמצא שם בסי' תקנ"ז וכפי הנראה מתוך ההמשך הנ"ל גם סי' תקנ"ח הוא לר"ע בר' יוסף. ובשיטה מקובצת המיוחסת לר"ב אשכנזי (כ) על מ"י נידר תמצא פירושים ונמוקים מר' עזריאל ואין להבריע מי משיניהם המחבר.

ור' עזריאל שנוכר במחזור ויטרי סי' קכ"ח (כ) ובארחות חיים ה' ט"ז בהנהגות סי' ל"ח (כ) וכפי האמסות כת"י דף קי"ט ע"ג (כ) נ"ל שהוא ר"ע ב"ר מנחם (כ) תלמידו של ר' יצחק בני נדור בן הראב"ד, ויש מחוקקי זמננו שכתבו שזהו ר' עזרא שניה רבו

ב' ובמ"ז 68 Revue des études juives LIII וראה מה שכתבתי אודותיו במבוא לס' לקט יוסף ע' XXXVII סי' ע"ט, והשערתי שהוא רבו של ר' עזר משלוויא הנזכר בהגיה לשערי דורא סי' פ"ב [ברפ"ט ויניציאה משנת שיה דף ל"ח ע"ב] ובמ"ז ליו"ד סי' ס"ט ס"ק ל"ב. ובמנהגי פתרי"ל דף קי"ח ע"א הביא ששאל מהיר עזר ממהיר אלעזר פירנא. וראה זה סצאמי במ"ע בן הנהיגה שנת 1865 ע' 918 שהעתיק שם מגליון כתי"י ס' המרדכי שכתב בשנת קכ"ב וז"ל: כשהייתי אצל הר' יצחק סבילשטיין הלוי בירושלים ע"ה שנת קי"ט וכו' וכן ראיתי על שלחן הר"ר אליעזר פירנא בפמגוסטא [Famagusta על האי Cypren] שנת קי"ט לפרט... אני הכותב אכלתי מל לכן בס"ח על שלחן הר"ר אליעזר פירנא ז"ל בעיר פמגוסטא שנת קי"ט. (כ) כדמוכח מתשובתו סי' צ"א. ואולי גם הוא הפיימן שהביא צונץ כמפור' ליטעראטור-געשיכטע דו"ט ע' 344.

(כ) ע"י בהליכות קדם ע' 45 וע' 47 ובאוצר הספרים לר"א בן יעקב ע' 626 סי' נ"ו.
 (כ) ראה משיב הח' קאהן כמפור' על ר' מרדכי ביר הלל [ברעסלא 1878] ע' 101 הערה 2.
 ועיי"ש שדעתו נוטה, שר"ע שהיה כדורו של ר"ת הוא ר"ע ביר יוסף, וטעות הוא. ע"י בס' GJ. ע' 297.
 (כ) ע"י שה"ג ח"א אות ב' סי' 28 וקנטרפס המוכיר להח' יעללינעק ע' 19.
 (ז) וזולתי טעם זה יש טעם ברור בדבר למה ניתקן קדיש בארמית, כאשר פירש רבינו עזריאל סמני שיש בו גילוי הקץ.

(ח) וכן כתב הר' עזריאל ז"ל בפי' התפלות ששעה ע"ד הקבלה.
 (ט) מהר' עזריאל וצ"ל טעם למה קורין פומון, לשון חביבות הוא, כלומר חביב הוא לענות ולחזור ולשנות אותו. ובפסיקתא דימאנו כאשר חסן לומר חביבות שלו אומר פיומא דידיה. ע"א ותקן להם כרים כהרגום ירושלמי וסוימת להון מרים. וכן תרגום של יו"ע איוב וזוים איוב. בירושלמי מהר' לזון פיוס מסוק הוא במלכים כשאלו וחיה כנגן המנגן מתרגימין ויהא כמפייט פיומא. ע"י בנחלת שר"ל הנרפס באוצר טוב שנת תרל"ט ע' 36 ובכ"ע מאגאצין שנה י' ע' 87.
 (ט) באור החיים לר"ח ע' 526 סי' 1105 כתב שר' מנחם אבי ר' עזריאל הוא הנזכר בתוס' ב"ב דף פ"ד ע"א ר"ה האי ובתולין דף י"א ע"ב ר"ה וכו', וראה משיב הח' צדוק הכהן במ"ע 7, Revue III, והח' גרפסס בס' GJ. ע' 252 ודע שמה שהובא בתוס' הניגה י"ב ע"א ר"ה מסוף בשם ר' מנחם ב"ר עזריאל קבל ר' יצחק דב"ן עכו ספי' ר' מנחם הא ש"ב נ"ז שהיה תלמידו של ר' אליעזר סנרמיוא שהכר ס' הרוקח [צונץ, צור געשיכטע ע' 165] וכבר העיר ע"ז הח' יעללינעק בכתיבתו הנרפס בכרם הסד. מחברת סמינית ע' 109. ועיי"ש ע' 115, 160 וע' 208 בהערה!

של הרמב"ן בקבלה ונפטר בשנת תתקצ"ה [יחסין דמוס אמשטרדם דף ק' ע"א] וכבר האריכו למעניהם: הרי צונץ בס' דיא נאָמעסדיענסטליכען פֿאַרמאָגע דער יודען, תוצאה שניה ע' 417 הערה ב, רח"ם באוה"ה ע' 565 סי' 1151, ר' יחיאל מיכל זקש בספרו על הפייטנים ע' 326, לאנדווער באַרענעס 1845 ע' 196, שניאור זקש בהערותיו הנספחות לרשימת הפל"ש ע' 45 וכו', יעללינעק בספרו: משה בן שרם דיליאון לייפציג 1861 ע' 15 הערה 9 וע' 46 ובמאמרו: בייטראַגע צור נעשיכמע דער קבלה, I לייפציג 1862 ע' 41; II ע' 32, 44, 80, וכו', ובמבוא לבית המדרש חדר שלישי, לפסיא תרמ"ו ע' XXXIX הערה 5, ונראָן בחיבורו הגדול ח"ז תוספה י' ולאנדסהוט בס' עמודי העבודה ע' 301 ורמשיש בהעתיקות שכסוף סי' אוצרות חיים ע' 566 ונידנדי בס' תולדות גדולי ישראל ע' 286 סי' ט' וראיה חיים בס' דר"ז חיה ע' 5 הערה 3 וע' 14 (קעיי"ש ע' 102) זאלעלד במיע מאַנאַצין חיד ע' 41 וכו', נראָסס במ"ע החדשי MS. 1881 ע' 566. בערנשטיין במאַנאַצין שנה XVIII ע' 101 הערה 18 ורמאפורט-האַרמשיין בס' תולדות הרמב"ן, קראַקא תרי"ח, ע' 4 הערה ט' וע' 19 הערה ניב ובמיע צייטשריפט פֿיר העב-ראַישע ביבליאָגראַפֿיע שנת 1908 ע' 50 ב'.

כאמור חונק המחבר שלנו על ברכי אביו לתורה ולתעודה, וכן גם יצק מים על ידי ר' יצחק ב"ר מדרוס [דיני תחנון ע' 141 (ב)], רח"ה ע' 142 (ג) והגכה ע' 160] תלמידו של הרמב"ן (ג) ור' יצחק סני נהרג בן הראב"ד (ד) ורבו של ר' שם טוב ב"ר אברהם ב"ר יהושע ב"ר שאול ב"ר משה ב"ר דוד ב"ר אברהם בן גאון (ה) ושל ר' יצחק ב"ר שמואל דמן עכו (ו). ובשורת הרשביא סי' תמ"ו ות"י (ז) תמצא שחתם שמו על

(א) ועוד תשוב ותראה ברברי החכמים: צונץ, רימוס ע' 153 ורמ"ש ברשימתו לבאָדלעיאָנאָ ע' 978 סי' 5035 ושם 1965⁶⁶ וברשימתו לכת"י מינכען סי' 11⁵, 92⁷, 240², 811⁶ והמוכרי שנה XVIII ע' 19 הערה 1 ורשימת נייבויער סי' 1619² סיום מסאָרו על חקירת העוה"ו וז"ל: עב"ל התכם ר' עזריאל הגדול. — ור' עזריאל ב"ר שלמה מקובל מגירונא שהביא Wolf בת"ב מספרו Bibl. Hebr. ע' 874 ע' אודותיו ברשימת באָדלעיאָנאָ סי' 4478 וכו' ליסטראַוונגעשיכמע דו"ם לצונץ ע' 550.

(ב) א"ח הלכות הבדלה סי' ל"ג וכלכו דין מיב.

(ג) איזה ח' תפלה סי' ק"ג וכלכו דין מיב.

(ד) ע' אוד"ה להחיים עמוד 501 סי' 1075, ומה שהביא בס' כתר שם טוב ס' בראשית זפ' יתרו: וסודי החסיד ר' יצחק בן מדרוס נר"ו א"ל בשם הרב ר' יתרה בן יקר אמר ששמע מרבו הרמב"ן שקבל מרבו ר"י בן יקר [ע' באוה"ה ע' 552 סי' 1125 ועיי"ש ע' 461 סי' 1000!] ועפ"י יש להשלים משיב בס' תולדות הרמב"ן הגיל ע' 12 וכו'.

(ה) במ"ע צייטשריפט פֿיר העבראָישע ביבליאָגראַפֿיע שנת 1908 ע' 50 הביא מס' ברי הארון כת"י פארוי סי' 840 שכתב שם במ"א ס"ח וז"ל: [וכבר הם [ראשי הפרקים] נרשמים לי בכתר שם טוב שלי כאשר קבלתיים ממי רבתי הרב הגדול ר' שלמה ב"ר אברהם וז"ל בן אדרת דתרי' יצחק ב"ר מדרוס נ"ג שקבלו מפי הרב ר' משה בר נחמן ז"ל והרב החסיד הר' יצחק סניא נהרג ז"ל בן הרב הגדול ר' אברהם ב"ר דוד זצ"ל אשר נודעה הכתמת ויצא טבעם וכו'.

(ס) שחבר ס' מגדל עוז על ס' משנה תורה להרמב"ם וכתב שם בפניג סה' תפילין: וכן נהגו רבותינו האחרונים גיע שלמהוני חכמה הרשב"א והריב"ש מפי הרב החסיד ר"י בן הראב"ד ז"ל ועל פי רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל. וע' באוה"ה ע' 599 סי' 1216.

(ז) א"ח אמת הדבר שבמי הח' נראָטץ בת"י מספרו הגדול ריש תוספה 8 מס' סאירת עינים כת"י פ' בחוקותי, וברשימת רמ"ש לאוצר הספרים שבמינכען לא מצאתי כלשוננו! ועי' באוה"ה ע' 513 סי' 1088, וראה מה שזעבא בתוספות עלי קדם 1845 ע' 750 בהערות.

(ח) ועי' בס' מנחת קנאות לר' אבא מרי ב"ר משה ב"ר יוסף תירחי תפכונה דון אספרוק, פרעסבורג, תקצ"ה.

החרם שהוכרז בכרצלונא בזמן השבת בפרשת אלה הדברים שנת ששים וחמש לפרט האלף החמשי (?). ורבינו בחיי ב"ד אשר, תלמידו של הרשב"א, הביא כנאורו לם' בשלח ע"פ זה אלי ואנוהו: זה שמעתי מפי החכם ר' יצחק מדרום ז"ל. דעת הח' ברילל [בסי' השנתי היה ע' 88] נטה, שזהו שמנה ר' קלונימוס ביד קלונימוס בסוף ספרו אבן בוחן בין עשרה השלימים (ל) ראשי בני המעלה בגליל קמלונייא וכתב עליו: ומשם גירונה המהוללה, הרביעי אריה ביער הלבנון כפיר בעדרי צאן קדשי ארי שבחבור עז נגמר במלחמתה של תורה הנבר הוקם על מרום שבה ותהלה דון מדרום איצק י"צ (ל). אמנם נראה שזוין שם על ר' מדרום ב"ד יצחק שחבר חידושי מס' נויר [רשימת רמשי"ש CR. עמוד 2522]. ורשימת נייבויער סי' 448 העתיק מה שכתב שם בסוף ספרו ז"ל: פירשתי מסכת זו בשעת הרהק אני מדרום בן יצחק על פי תוספות הצרפתים... בשנת ס"ב. ויצאת סי' היא שנת צר ומצוק נזרת המצורעים הבא אחר יללת הרועים (ט). שנה שהקיסנו מרעים והיינו לננעים ולפני האפיפיור מלך הגנים עלו מרשיעים להכחיד תורת אמת... נשרפו ספרים ועוד עתק מביעים לבלתי הזכיר שם ישראל בארצות התועים. הכינו לקדושים אשר בארץ ממכה, עשות שפטים לפלה ולנצח... גם מלך רומי ברנו זחמה קם לשומנו ככלי ריק למומה, כתב ויעין לעשות ולא עשה. הפר השם עצתו ודרנו כסה... ומנינו יתברך נול חניתו ויחלש, לבלתי עשות אשר חרש, לשום התלמוד נלמוד, ולהשבת תורה מכל מה והנה הוא כחולה על פאת מטה על מה (?) (ל) כי אלינו ידיו כפה ומכאובות עבדיו רפא יפא. ובשרית מהר"ק שרש ק"ב הביא מה שמצא במדרכי זקן מאוד ח"ל ושלח רבינו היאל מפרייש אל רבינו נתנאל מקינון ז"ל אל מורי רבינו נתנאל שלום. בקשנו מני כבודו לראות על אודות יבם אחד שיש לו אשה ואינו רוצה לחלוץ ליבמתו ומענין אותה כי נתן עיניו בממון... ושלום היאל ברי יוסף. ורבי נתנאל הודיע הדבר אל רבינו יצחק בר מדרום והוא השיב, קמנתי להורות לפני עמודי עולם אמנם ראיתי רבינו חם שצוה לכפות על בעל אשה לחלוץ ולא ימול שכר לעשות מצוה ושלום יצחק ברי מדרום, ע"כ מה שמצאתי במדרכי ישיש (נ) עד מאוד. ומן התימה על הח' גראסס שכי' בספרו G.J. שזהו רבו של ר' נתן ב"ד יהודה מחבר סי' המחכים. וליתא דממה שכתב: אמנם ראיתי רבינו חם שצוה וכו' מוכח דעכ"פ חי קודם שנת תקל"א! — ור' יצחק ב"ד מדרום דילך חבר פירוש על המחזור (נ) ועל הסליחות (נד) ובפירושו על האזהרות של ר' שלמה בן נבירול (נה) מוכיר תדיר את הרמב"ן ז"ל בפתיחה: ראיתי רבים מסתפקים בעקרי המצוות הנרמזות באזהרות אשר יסד הפייט ר' שלמה בני

- (ל) ואלה שמותם ע"פ דפוס נאפולי שנת טר"ם, היקר כמציאות: הרומא אברהם קשורי בושלרון, הרומא מאטריו בנדיס, דון יונה קבליר ה', בנירונה דון מדרום איצק, בכרצלונה הנשיא הלוי דון יהודה ריצקוטאליא, הנשיא דון בונפוש שאלתיאל, דון בונשיינור גראסיאן, הנשיא דון חסראי קישקש, במראגונה דון שמואל בונפוש והשר דון אשמוק קרשבין.
 (ט) ראה צונץ, צור געשיכטע אונר ליטעראטור ע' 461.
 (ס) עי' במ"ע החדשי 1886 עמוד 465.
 (סא) וניל שציל זלפה כדאיתא ביהוקאל ליא, ט"ו ועי' ברדיק שם.
 (סב) מרדכי זקן וישיש, עי' לחלן ע' 182, הערה רע"ג.
 (סג) הנזכר בס' מאירת עינים ס' שמות [אוה"ח סי' 1075] ובכת"י מינכען סי' 17 [רשימת רמשי"ש ע' 287], בספר כתר שם טוב הנדפס דף ס"ד ע"א ובס' שתי ידות לרי' סגחם די לוזאנו דף ס"ב ע"א. ועי' צונץ בס' ריפוס ע' 24.
 (נד) הכיאר בס' מאירת עינים ס' ויחי, יתרו ותרומה [רמשי"ש שם].
 (נה) כת"י מערצאבער סי' 87 כעת באוצה"ס אשר להעיר ספרים, והעקת ביג מכתיי

גבירול דל, ישוטמו רבים ואין הכוונה עולה בדם לפי שלא הניעו אל תכלית כוננתו אל מקום היסוד אשר בנה עליו על כן שמתי פני לעומת האזהרות אשר נמצאו בסדר הגאון ר' עמרם דל... ונס ראיתי יסוד הגאון בעל הלכות וכו'. — חבר גיכ ס' סוד לולב (טו) המתחיל: מדראו לך לדעת כי הוא סוד היחוד האמת השלם. ובסופו כתב: עכיל הרב ר' אהרן כהן (?) ברצלונני.

אמנם הקי באר לחי שהוציא התי' ר דוד באראן נינצבורג לאור עולם (טז) אינו לר' יצחק בר מדרוס הילן: לפי השערת המגיל היתה השלמת חיבורו קרוב לשנת קליה ובא התי' ברילל (יח) וחקרו שהביא שם בעמוד 122 דברי Johann Tornamira מספרו עיד הדבר שהיה בשנת קנ"ט. וכבר הבאתי לעיל הערה ליד דברי ר' שיט גאון מספרו ברי הארון כתי' פארית, ובאותו ספר כתב: עד היום בשנת אד"ע מאלף הששי שחקקתי אלה הדברים על לוח (טז). ומטה שהוסף שם תיבת ניג (— נחיי נפש) על שמותם של הרשביא ור' יצחק בר מדרוס אתה למה, שכשנת ע"ה כבר עלה טריב"ט לאור באור החיים (ז).

עוד יזכיר המחכם (ע' 145) את רבו ר' יחיאל ב"ר יוסף מפרי"ש (טז) הנקרא שריויש [א"ז ח"א ס"ס תשע"ט = מהר"ם ב"ב דמוס לבנוב סי' קס"ו] או שריוויש [א"ז ח"ד פסקי ע"ז ס"ס רצ"ג] אשר בשם הגדול וכסתור וזרח מאת הרב אישתורי הפרחי, דמוס ירושלם תרנ"ז—ג"ט, עי' מ"א (כ), הקדוש [ארתות חיים ח"א ה' ציצית סי' ט"ו—כלבו דין כ"ב דף ט"ז ע"ב] והחסיד [א"ח חיב ה' איטורי מאכלות סי' י"ב עי' 286] יכונה. וברא"ש פ"ד דיכמות סי' ו' איתא: וכן יהודה ה"ר יחיאל ב"ר יוסף מפרי"ו ז"ל מאריך הוין (ג). — הוא היה תלמידו של ר' יצחק ב"ר אברהם מרנסרא (ט), שנפטר קרוב לשנת תתק"ע [GJ. עי' 169] ותלמידו של ר' יהודה ב"ר יצחק שיד ליאון החסיד בפרי"ש [אמנאצין שנה רביעית עי' 178 וכס' GJ. עי' 526] וקרוב לשנת תתקס"ד נתעלה למלאות מקום רבו שם, ושאל מרי נתנאל מקינון תורה [מהר"ק שרש ק"ב] והשיב לר' יחזקיהו [מסידבורג כדאיתא במדרכי נישין סי' שע"ט] ולר' יצחק ב"ר משה [א"ז ח"א סי' רכ"ה (ע' 67b) ותשע"נ (228b)], ב"מ סי' ק"ס (51a) וע"ז ס"ס רצ"ו ושקיל ופרי עם ר' משה ממרצילי (כ) [סמ"ק סי' קפ"ד דף ע"א ע"א בהנה וא"ח ח"ב ה' נישין סי' ה' עי' 171]

- פאריו היא כעת בבחמ"ד להרבנים בלונדון [רשימת הירשפעלר סי' 263. ועי' בתוספות עלי קדם. ליעראמורבלאמס דעס אָייעננסט שנת 1847 ע' 405 העתקת הפתיחה עיי' התי' דוקעס.
- (ט) רשימת הירשפעלר סי' 485.
- (יז) כס' היובל שנרפס בשנת תרס"ד לכבוד התי' צונץ.
- (יח) בספרו השנתי ח"ה ע' 88.
- (יט) ובספר חיבורו כתב: כנפש המתכר והגוסר כח"ש אייר שנת פ"ה לפרס מה בצפת שבגליל העליון, שם טוב בר אברהם זללה"ה בן גאון.
- (ל) ועי' עוד ברשימת רמשיש CB. עי' 2269.
- (לא) בכתבי ווינא: ומריו הרב ר' יחיאל היה מתחיל בזה וכוה בהרוע, ובכתבי בודאפעטס איתא: ר' יחיאל מפרי"ש.
- (לב) גם המצא תמצא המלאך הגדול או הגואל בס"ע החדשי 1869 עי' 148.
- (לג) עי' מ"ש"כ גראץ בחיז מספרו הגדול עי' 130 הערה 6 וגראסס כס' GJ. עי' 526.
- (לד) והעיד עלי כי כן היה מנהגו שהיה צם כל היום הראשון [לאבילתו] עד הלילה, יען שלא רצה ליהנות משל אחרים [מדרכי מ"ק סי' תתי"ט] ובסמ"ק סי' רי"ג [דף ק"ב ע"א] בהג"ה הביא מה שהיה רבניו וחיאל אמר בשם רי"ב א' ומשם העתיק תא"ח חיב ה' איטורי מאכלות סי' י"ז עי' 293 ובמדרכי הילין ס"ס תרע"ט כתבו בשם ריצב"ס וציל ריביא.
- (לה) GJ. עי' 377.

זעם ר' פ ביה (י) והעמיד תלמידים הרבה (י) ונתתם הנדעים לשם: חתנו ר' יצחק ב"ר יוסף בעל החוטם מקורביל שחבר ס' הסמ"ק (כ), רבינו יקר (כ), ר' יהודה בן הר"ר משה הכהן (כ), ר' יצחק ב"ר חיים (כ), ר' מאיר ב"ר ברוך מרומבונר (כ), ר' יוסף ב"ר אברהם (כ), ר' ידידיה ב"ר ישראל מרומבונר (כ). ר' סרץ ב"ר

(י) בכת"י קאמברידגע סי' ל"ה דף קי"ד איתא: כתב הר' אלכסנדרוי בן הר' יצחק ב"ר מאיר מדורא ח"ל: שמעתי מאבא מרי הריר יצחק לוי כשלטר תורה לפני מצויי הר"ר טוביה בצרפת ובא לשם הר' יחיאל ספריש וראה שהיו יושבים אצלו וכו'. עיי' משיב ע"ז בס' G.J. ע' 193 וע' 526 וכו'.

(י) במסמני כתבי הקברות לר' יעקב ספריו ע' ה' (שהר"ל ר' אליקום כרמולי בס' אלה רבסעות, בריסעל תריא) כתב שהיו לו לר' יחיאל שלש מאות תלמידים.

(כ) ושם בס' ריי נחב: וואתם עופות שנדלים מן האילנות ורובקים באילן כהרעום שלהם ר"י היה אוסרם כשום שרץ העוף. וכן מצוי רבינו יחיאל היה אוסרם. ועיי' בא"ח ח"ב ה' אוסרו מאבלות סי' קי"ד ע' 369 ובמדרכי חולין סי' תשליה עיי' גרסת מ"י בדפוס ווילנא ובשוית מהרים ב"ב ד"ל סי' ק"ס.

(ט) בשלטי הגבורים אשר סביב להסדרכי מ"ס דנימין בהגה לס' תמ"ו הביא: כך שמעתי מכורי הריר סרץ ששמע מפי הריר יקר ששמע מפי רבינו יחיאל זצק"ל. G.J. ע' 528.

(כ) ואפשר שאריו כיון ר' יוסף המקנא בספרו עה"ת (שהר"ל ה' ר' צדוק הכהן בס' ברכת אברהם לחג הויבל של ה' סהר"א ברלינר, ברלין תרס"ג) בס' בלק ע' 85 וז"ל: ודם הללים ישתה. הרב ר' אביגדור בה"ר יצחק ספר לי כי הקונצ' ליר ספרי ש אמר אל הריר יחיאל והריר יצחק והוא שמה, אתם אוכלים דם העורל שכן נבא כלעם ודם הללים ישתה, והם עמדו ולא ענו, וקראתי עליהם סקרא זה משיב חכמים אחרו וגו' (היה) לכך לומר כי חזו דם הללים ישתה מוסב לדא"ש הפסוק הן עם כלביא יקום וכארייה) יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף ודם הללים ישתה, אותו ארי או אותו לכיאו שנמשלו אליו. ראה משיב ה' גרססם בס' (i). ע' 529.

(ג) שכן כתב בס' ברכות מהר"ם, דפוס ריווא דיטרינט שנת שי"ט, דף ר' ע"ב: וכן שמעתי מצורי הר' יחיאל ספריש זצ"ל לא היה רגיל לאכול וכו'. וכל הענין תמצא בכתבו ובלשונו בתשב"ץ סי' שכיב ובמדרכי ברכות סי' קי"ב ועיי' בתוס' ברכות דף ל"ז סוף ע"ב ובסמ"ק סי' קנ"א דף מ"ט ע"א בהנהגה. ועיי' בשוית מהרים ביב דפוס ברלין בכת"י פארמא סי' תקכ"א ע' 69.

(כ) בהגרות מדרכי ליבמות (בדפוס ריווא דטרינט שי"ט) איתא בס' תשמ"ב: ומעשה ראיתי בפרישת של רבינו יחיאל והריו מקורביל אספו כל חכמי העיר והשוו כולם... נאם הצעיר יוסף ב"ר אברהם. אמנם בדפוס ויטאמיר ובדפוס ווילנא הביאו הגהות הרסיא שצט"ל ומעשה ראיתי בפריש צרכי יחיאל וכו'.

(ד) הלכות שמחות למהר"ם רומבונר [מחנה לויה, ליוורנו תקע"ט] סי' פ"ב ומדרכי סיעד קטן סי' תקק"ו. ועייש בקירושין סי' תקכ"ב ובשוית הרשב"א ח"ב הנקראים תולדות אדם [ליוורנו, זי"ה] סי' ל"א, ובשוית מהרים ב"ב ד"ס סי' ע"ב, תרצ"ט, תשי"ד, תתקכ"ה, תתקל"ד, תתקע"ו, תתק"ט, תתקפ"ב, תתקפ"ה וס"ס תתרי"ד [= מהרים סינ"ג סי' קי"ג] ודפוס קיימאנא סי' י"ג. ובתוס' הרב רבי' סרץ על ס"ס ביק [ליוורנו תקע"ט] להך סיה ע"ב סד"ה נעשה שינוי ולדף סין בכופו ובשוית מהרי"א איז סי' צ"א וזכרון יהודה לר"י בן הראש תוך סי' צ"ב דף ג' ע"ב ובתוס' עיריבין מא ע"ב ד"ה והלכתא וכתובת מ"ו ע"א ד"ה השתא. — והוא ישב על כסא ההוראה בשפירא [מ"ע החדשי 1868 ע' 168] וגם בקולוניא, ראה בס' דאם יודענשריינובך דער לירענצפאררע צו קאלי, בערלין 1888, סי' 65—263, 261, 256, 247 סינת ק"ג; ד' ק"ה או ק"ו. ועיי' מבוא למח"ו ע' 25 ומבוא לס' האורה ע' 41 וואלפעלר בספרו דאם שארטרלאגניום דעם נירנבערנער מעשאובוכטס, בערלין 1898, ע' 368 ועקשמיין בס' געשיכטע דער יודען אים עקעסלינגען פירסטסיטטס באמבערג ע' 145 הערה 8. — ואורות אביו ר' ישראל ב"ר אורי שרגא ב"ר אברהם ראה משיב צונ"ג, צור געשיכטע ע' 40, קאחן בספרו על המדרכי ע' 125 וואלפעלר בס' הנל ע' 378.

אלוהי (ס"ה) ור' שמחה חזן (ס"ו). וכיום ב' כ' תמוז שנת ה' אלפים היה לו לר' יחיאל ויטח (ס"ז) עם המומר ניקולי דונין במעמד המלך לודוויג התשיעי ואמו. וכפי כפחור ופרח הג"ל דף פ"א הביא בשם ר' ברוך שרבינו יחיאל מפרי"ש ז"ל אמר לבא לירושלים והוא בשנת שבע עשרה לאלף השישי ושקריב קרבנות בזמן הנה. ובמ"ע החדשי 1874 ע' 125 העתיק מכת"י פאריז ס"י 312 ח"ל: אלו סימני כתבי הקברות אשר הביאם ר' יעקב שליה נאמן מהרב רבינו יחיאל מפריש אשר יש לו בישיבתו שלש מאות תלמידים והלך [ו]בא בכל גילולי ארץ ישראל ובעכו ובכל שאר גליות להוליך גרבה גדולה למדרש הגדול דפריש (ס"ח) ובשנת ה' אלפים ושמונה עשרה עמדו יושבי בפרי"ש כדמוכה מסופם הגם שהביא בסמ"נ עשין ס"י נ"ו. וכסוף ימיו הלך לעכו ושם בתחתית הר הכרמל קבור בנו של ר' יחיאל המכונה שיר דילשוש וצק"ל [גיביעור במ"ע R E J. X, 106] והח' גראָסס בספרו G. J. ע' 91 העיר ע"ו שהוא הנזכר בכת"י באַדלעיאנא ס"י 781 דף ס"ז: ראה מושיא דילשוש בנו של רבינו יחיאל שנדר ברבים כשיצא מתיססה לעלות לארץ ישראל והתיר לו אביו, חזו נמי ר' יוסף ארמלי בנו של ר' יחיאל הנזכר בסי גלילות ארץ ישראל לר' נרשך ב"ר אליעזר והובא בסדר הדורות לשנת ה' י"ה (ס"ט). — ומלבד השונוותיו [מהר"ם ב"ב ד"ל ס"י קל"ו, מרדכי ססחים ס"י תקנ"ז ותקנ"ח], פשטיו, פסקיו והוראותיו [דעת זקנים עה"ת ס' תרומה ד"ה ונתת אל הרשת וסוף ס' חקת, סמ"ג לאוין ס"ם ע"ה, מרדכי שבת ריש ס' במה שומנין ס' תנ"ה, עירובין ס' תקכ"ד, פסחים ס' תקמ"ג, תקמ"ה, תקנ"ו, תקנ"ה, הקנ"ה,

ס"ה] בהנהגותיו למס"ק הביאו כמה פעמים וראת מה שכתב בסי' י"א (דף ו' סוף ע"ב) וסי' קפ"ג (ס"ה ע"ב) וסי' ר"ד (צ"ד ע"ב) ובהנהגותיו להשב"ץ ס' צ"ה, קצת, שייג, שנ"ב, שג"ט ושצ"ח ובא"ה ח"א ה' סעודה זי' ל"ד, חיב ה' מילה ס' ח' (ע' 11). קדושין ס' ביא (64), גיטין ס' ה' (171), איסורי מאכלות ס' פ"ה (349) = סמ"ק ס' ר"ה, שבעות ונדרים ס' פ"ו (499) = תשב"ץ ס' צצ"ח. הגהות מרדכי שבת ס' תע"ג) ובתוס' ריש לב"ק הג"ל (י"א ע"א) ובפסקי רקנטי ס' ע"ו (ושם בסי' תקצ"ח תמצא שחולק על רבו) ובמרדכי גיטין ס' חכ"ג וחולין ס' תקצ"ט, תרי"ג ותרע"ט וכלבו ס' ג' וקט"ב. ועי' באוה"ח לרח"ם ע' 568 ס' 1165 וצונץ צור געשיכטע ע' 41 וקאָהן בס' על המרדכי ע' 88 וכו'.

ס) בארחות היים ח"א ה' תפילין ס' כ"ו (דף ס' ע"ב) הביא: וכתב הר"ף ז"ל ובשל ראש שהן ד' קלפים חתוכים אוסר הר' שמחה חזן כחאונה בשם הר' יחיאל דאין לתוש בסדר כתיבתן. הן אסת שבסמ"ק הנדרס ס' קניי דף ג"ה סוף ע"ב בהנה איתא: שמעתי קבלה כפי מורי ר' יחיאל ושב ר' שמחה חסר מן הספר, איבם בכת"י שראה הח' צונץ צור געשיכטע ע' 91, איתא ר' שמחה חזן מדין וז"ה בכת"י בודאעפס כפו שכתב הח' קאָהן במ"ע מאנאצין שנה רביעית, ע' 98 ובכת"י ס' V כתוב הר' שמחה מדין. — ועל מה שחתיב שב בסמ"ק ס' קפ"ה דף ע"ד סוף ע"א בהנה בשם מורי הרב רכ"ו יחיאל הופש שב בכת"י: והר"ד יעקב מדין. וע"ו העיר הח' קאָהן שב שמשו שחזו הנזכר בתוס' עה"ת [דעת זקנים דף ל"ה ע"ד] פ' בשלח ד"ה שני העומר: אסנם ראיתי מהיר מדין וצ"ל מהריי דינון או מהר"ש דינון, וגם הח' צונץ כתב בס' הג"ל ע' 91 שתמדת דינון צ"ל דינון וכן דעת הח' גראָסס בס' G. J. ע' 156 אמנם מתוס' עה"ת שבס' הדר זקנים [ליורנו, ת"ד] דף ל"ב ע"ב ד"ה לחם משנה מוכה שצ"ל מהריי מקינן דהיינו ר' יעקב מקינן [צונץ, צור געשיכטע ע' 89, G. J. ע' 579] ועי' בסמ"ק ס' רמ"א בהנה דף קל"ט ע"א.

סז) וע"ו רסו ר' יויש ליפסען מילהיון בספרו נצחון ס' שצ"ח שכתב שם: גם הכיזה חכמי פריזי לחם ששני ישו היו וכו'.

סח) עי' בספרו של הח' גירעסאנן, געשיכטע דעם ערציעהנגמוועקענס אינר דער קולטור דער אבענדלאַנדרישען יודען, ח"ב ע' 317 ולעיל הערה נ"ו.

סט) ועוד בן לר' יחיאל ושמו ר' אליעזר [צונץ, צור געשיכטע ע' 165 ורמ"ש CB

ע' 1975].

תקס"ז (ט) תקע"ד (ט) ובסי ערבי מסחים פעמים רבות (ע), ביצה סי תרצ"א (ע), סנהדרין סי תש"כ ובהנהגות סודי יבמות סי ק"מ, נימין סי תס"ט. ב"מ סי תג"ו ובארחות חיים ח"א ה' ציצית סי ט"ו, ה' תפילין סי י"ג, ה' סעודה סי ל"ד, בהמ"ז סי י"ח, ושם בח"ב ה' קידושין סי י"ג (ע 56), ה' איסורי מאכלות סי י"ד (289), ה' צדקה סי א' (442), ה' סומאה סי א' (802) נראה שחבר תוספות למסכת ברכות (ע) בתוס' דילן שם דף מ"ג ע"א ד"ה הואיל ולעיל הערה ס"ב, שבת (סמ"ק סי רפ"א בהג"ה דף קל"ו ע"א וקל"ט ע"א, מרדכי שבת סי ש"ל ושפ"ה (ט)), פסחים (בתוס' דילן שם דף צ"ט ע"ב ד"ה עד שתחשך, דף ק' ע"א ד"ה אין, דף ק"ב ע"ב ד"ה מניחו ודף ק"ט ע"ב ד"ה בים, בהגה שבסמ"ק סי קנ"א דף ג' ע"א (ע) ובכלבו סי ג"ג (ע) בשם ר"ם ובהנמי"ם פ"ח מה' חמין ומצה אות מ' (ט)), ביצה (GJ. ע' 581), מועד קטן (סמ"ק סי קצ"ה דף ס"ד ע"א בהגה, מהרי"ק שרש ג"ג בשם ר"ם (ע)), כתובות (בתוס' דילן שם דף ס"ז ע"א ד"ה לאשה ותוס' יומא דף י"ח ע"ב ד"ה יחודי ומרדכי כתובות סי' ק"ל), קידושין (מאנאצין שנה ד' ע' 209, כפי הנראה מכתבי שהביא בדקדוקי סופרים בהקדמתו לברכות סוף ע' 81) ב"ק, זבחים, מנחות (GJ. ע' 581) וחולין (GJ. שם ומרדכי חולין סי' תרי"ב (ע)), חב"ב עוד סי' דינין (ארחות חיים ח"ב ה' איסורי מאכלות סי' ק"ב ט). — אמנם ר' יחיאל הגוזר בין זקני פרי"ש בא"ז ח"א סי' תע"ו (ט) הוא ר' יחיאל בן הרב ר' מתתיה הגדול מפרי"ש שבמחז" סי' ר"ם ע' 247 (ט) וזהו נמי שהובא

(ט) והח' גרסאם בס'. GJ. ע' 580 רמז גם על סי' תקס"ח שם וליחא, דע"כ צ"ל ר' יצחק וכניסת הר"מ א"ש.

(ט) וזהו שהביא נמי במרדכי ע"ז סי' תתכ"ו.

(ע) בדפוסים שלפנינו לא נתנו בפרק הזה סימנים אבל בדפוס ריוון דפרינ"ס שנת שי"ט איתנו ועי' שם בס' ש"מ, ש"ח, של"ד, שמו"ז וכו'.

(ע) בדפוסים שלפנינו איתא: וכן היו נוהגין בבית חסי רבינו יואל מפרי"ש ז"ל. אמנם כבר העיר ע"ז הח' קאהן בס' על המרדכי ע' 24 הערה 1 והח' גרסאם בס' GJ. ע' 587 שצ"ל ר' יחיאל, כדמוכח גמי מדברי המרדכי עירובין סי' תקכ"ד. ודברים אלו אינם דברי המרדכי אלא הגה שכתב א' על הגליון ובכתבי של המרדכי ליתבחו.

(ט) וזהו תשובת כהר"ם בי"ב דפוס לבוב סי' קע"ה וד"ם סי' נ"ח.

(ט) וכמדומה שראיתי בתוספות שי"פ רבי יחיאל וכו', ועי' צונץ, צור געשיכמע ע' 44.

(ע) דף ג"ג ע"ב: משי"ת רבינו יחיאל ב"ר יוסף מפרי"ש משמע.

(ע) וכן מצאתי בתוס' הר' יחיאל.

(ע) ומינה בתוס' רבינו יחיאל ב"ר יוסף סי' וכו', ומקומה בסמ"ק סי' צ"ז דף ל"ד ע"א בהגה סקיב ו"ם ליתא בנדפס כלשון זהו.

(ע) אמנם כשיסת רבינו יחיאל פ"ס רבינו אלהן פירש וכו'.

(ט) וכן נבי דעת רבינו יחיאל מפרי"ש בדינין שחבר... עכ"ל ברין הבישי.

(ט) וז"ל: כתב רבינו שמואל בן היר מאיר וצ"ל בתשובתו וכו' ונשאתי ונתתי ברבר בפני זקני פרי"ש הגאון ר' מתת' וה"ד יתדה בר אברהם וקרובי ר' יחיאל והרב רבי יהודה ב"ר [יוס] טוב ועמדו ולא ענו עוד.

(כ) שם יספר ר' יצחק ב"ר דורבלו: בפרי"ש הלשינו מעם אחת משמורים אל המלך על כל ישראל שהיו מסליכין עמר אחריהם בשעה שהעורין מאחרי המת להמיל כשמים על הגוים להסיהם. קיבל לשון הרע וקרא אל הרב ר' משה ב"ר יחיאל בן הרב ר' מתתיה הגדול מפרי"ש ואמ' לו מה המעשה הרע הזה ששמעתי עליכם שאתם מסליכין כשמים על הגוים בשוככם מאחרי המת. אמ' לו אדוני המלך ח"ז לא תהיה כזאת בישראל, אבל מאמינין בחק' שעתיד להחיות פתים וכתוב אתר אומר עליהם ויצינו מעיר כעשב הארץ ואנו קורין אותו כשאנו תולשים פתים ומשליכים כלמי המתים לום' שואמינין אנו בחק' שכשם שהעשבים לאור שכמישין ונוכלין בארץ הק' תיזר ומפריהם, כך המתים אע"פ שמתים עתיד הק' להחיותם. אמ'

בתוס' ע"ז דף ע"א ע"א ד"ה הא (ג) ור"ת השיב על שאלתו (ספר הישר לר"ת סי' ת דף ע' ע"ב) (ד) ובתקנת הקהלוח שנפסו בסוף שו"ת מהר"ם ב"ב ד"ס דף קי"ג ע"א ובר דאפעט דף קנ"ט ע"ד א"תא : וכן העיד רבינו יוסף קרא שראה בפני סי' רבי יחיאל מפריש. וראה משיב ה' נ"אסס במ"ע מאנאצין חיד ע' 188 הערה 5 (ט) ובס' GJ. ע' 509.

ומלבד כל אלה הנזכרים עד הגה הביא בספרו דברי ר' חיים כהן [ע' 150] (ט), רב שלום נאון [180] ור"ת [115, 144] (ט) [151, 152] ונס דלה דלה ממקור אבי העזרי [157], אנדה (121 ובכמה מקומות), ב"ר (114 ובכ"מ) הלכות גדולות, מר יהודאי נאון [145], ירושלמי (114 ובכ"מ), מדרש (115 ובכ"מ), מחזורים (134), מחזורים וקנים (132), מחזור מפרי (157 ובכ"מ) (ט), מעשה מרכבה [120], סדר עולם (138), מס' סופרים (121 ובכ"מ), סי' המימון (119), סי' רש"י (156 ובכ"מ), סי' רשבי"ם (130), סי' הריר שמעיה דברכות [121] (ב), סמיקתא (149 ובכ"מ) (ג), פירי דר"א (114 ובכ"מ) (ג), תוספות

לו איז יישר כחכם ויפה אתם עושין. אמנה גדולה וטובה היא זו, כי עם קדוש אתה ל"י אלהיך, ארורים המלשינים עליכם כי אינם יודעים בטוב אמנותכם כי זה כל האדם. כיון שחור הרב מאת פני המלך לשלום סיפר לקהל, נתנו הוראה למקים ואמרו פלגי מים לב מלך ביר ויי לכל אשר יחזק ויטנ. וי"י הסוב בעיניו יעשה, ברוך המגלה סודו ליראיו ויט"י מענה לשון: הוספתי זה לספר בשבחו של מקום מעשה שהיה בצרפת בעיר פריז, למען יודע מעמו של דבר ולמען יבא כי דכים נמנעין מעשות המנהג מפני אימת הגויים שלא יהשרום בכספים ואם ידעו להשיב דברי פי חכם חן.

(ג) סי' רש"י משום רבינו יחיאל, ואפשר שצ"ל סי' רשב"ם, ועי' בס' פליטת סופרים להח' סהרי"א בערלינגר, ח"א ע' 48.

(ד) ובהוצאת הח' סהר"ש ראוענטהאל, דפוס ברלין תרנ"ח, סי' ל"ד.

(ה) ותקנתו אלו נדפסו ג"כ בשו"ת מהרים מינ' סי' ק"ד ושם גרים: וכן העיד ר' יוסף קרא שראה פסק כן מרבינו יחיאל מפריש.

(ו) ומה שהקיר שם על דברי התוס' בערכין שייך להערה 4 ואין כאן מקומו.

(ז) ובא"ח סדר תפלת מוסף דר"ה סי' י' ובכלבו דין ס"ד דף ע"א ע"ב תביאו סברתו בלי הזכרת שמו. — ראה אורחותיו באוה"ח ע' 405 סי' 879 ובמבוא לסח"י ע' 22 וברמב"ם ברכות סי' ס"ז סיק מינ' ושם בהשמיית לדף ח' ע"ב. והשוה לזה דברי הח' נ"אסס בס' GJ. ע' 516 ומש"כ לעיל ע' 349. ועי' בתוס' ובהים דף ר' ע"ב ד"ה שקלום, ה' ע"א ד"ה עולתה ודיה מה, ושם ע"ב ד"ה טעם, י"ב ע"א ד"ה ושמע, פ"ו ע"ב שכן, י"ז ע"א סבול ור"ה הנמר ושם ע"ב ד"ה קסבר [שהקשה לר"ת], ל"ג ע"ב ד"ה לענין ור"ה ההוא, ג"ו ע"ב ד"ה הפסח, פ"ג ע"ב ד"ה מה, פ"ג ע"ב ד"ה למעוטי, פ"ו ע"ב ד"ה כלי שרת ור"ה אויר, צ' ע"א ד"ה למקראה, צ"ד ע"ב ד"ה אי חכי, ק"ג ע"א ד"ה אין, ק"ז ע"ב ד"ה ביש. ועיי"ש בהשמות לשיטה מקובצת לדף ח' שהביא תירץ ה"ר חיים חבר ושם לדף ל' ע"ב. ובתוס' ר' אלהן ע"ם ע"ז [החסיאמן תרס"א] לדף כ"א ד"ה אף במקום שאמרו כתב: בשם ה"ר חיים נאמר לי. ובפסקי ר' מנחם סריקנטי סי' רכ"ה, שס"ג ושיצ.

(ח) עיי"ש הערה ת"ה.

(ט) ועי' ע' 141 הערה שניה וע' 160 הערה תקע"ג. ובכמה מקומות הביא לשון הפה"י ולא הזכיר שמו והעירותי על כל אחד ואחד במקומו.

(י) עי' הליכות קדם ע' 64, 66, 84, ריטוס ע' 26, המוכיר חלק י"א ע' 78, מאנאצין חיד ע' 187 וחלק עשירי ע' 88, ובמ"ע החדשי 1886 ע' 76 ובמאמרו של הח' קאָן על המדכי ע' 152 ובמאמרו לסח"י ע' 6—1, וראה מש"כ הח' נ"אסס בס' GJ. ע' 179, 196, 227, 509 וחח' ע' 56 וסימון במאמרו אודות ר' שמעיה תלמידו וספרו של רש"י [תוצאה מיוחדת למ"ע החדשי 1887 ודברת ו' וז' ע' 5 הערה I ובס' הישר לר"ת, הוצאת סהר"ש ראוענטהאל סי' ס"ח סק"א הערה ז

(142), תוספתא (128 ובכ"מ), תנחומא (160). ונס תמצא שהמחכים מביא דברי ר' אברהם בר יצחק אביד מספרו האשכול מבלי הזכיר שמו, ע"י מה שכתבתי לקמן בהערה תקנ"ט.

ועתה תנה לך אל דברי המוסקים הראשונים והאחרונים אשר הלכו לאורו ושאונו ממקור חכמתו, ונספיקו והוראותיו שהביאו בספריהם המה לנו לעינים :

א) תלמידו אשר יצק מים על ידו וחבר פירוש על הגדה של פסח והח' מהר"ד קרש"מאן הוציא תעלומה לאוריה במ"ע. REJ. בשנת 1892 כרך XXV ע"י 65—77 (ב) ושם בע"י 69 הביא בדבר נפ"י קודם הקידוש : האמנם מורי הרב ר' נתן נ"ע היה מסבב להביא עצמו אל דבר יחיבתו לישראל ידיו אחריו קודם הקידוש וכן אני נוהג. — ושם בעמוד 70 בנידון שאין לברך ברכה מעין שלש אחר כוס של קידוש כתוב על הגליון : וכן כתב מהיר"נעיה. ובעמוד 71 כתב : כן דעת רבני צרפת [ששמעם אין מנביחים קדשים בחוץ אין להסיר הדווע והביצה מן הקערה כשמנביחים אותה לומר הא לחמא עניא] וכן היה נוהג מורי הרב ר' נתן נ"ע ונס אני הא תלמידו. (ב) ושם בע"י 73 איתא : ומורי הז"ר ר' נתן נ"ע היה נוהג לקחת מאי זו מהשתי מצות שכבר נעשו מהם ועליהם הברכות הנזכרות ועושה [ניב : מהם] הכריכה והשלמה השלישית היה מניח עד סעודת שחרית ועליה היה מברך ברכת המוציא כדי לעשות על כל אחת ואחת מצוה בברכה [ג"כ : ועליה כתב רבם (ב) עניה זו לשוא שמורה להיות נאכלת בלא ברכה והיא כשאר חברותיה שמורה בכל וערוכה] וזה מנהג השו"ב וכן אני נוהג... ושם באותו עמוד כתב : ימוזג כוס שלישי ועליו יברך ברכת המזון ומורי הז"ר נתן נ"ע היה נוהג לברך ברכת המזון בשתי לילות אלו [ג"כ : הוא ולא אחר] באמרו דלא גרע כוס זה מהשלשה האחרים שהבעל הבית מברך על כל אחד ואחד מהם וזה למה יומר מה עשה ועוד שסדר כל אותו הלילה מוטל על בעל הבית או על בעל הסדר [ג"כ : לעשותו על כן עליה דידיה רמיא ולא על אהר] וזה כפתור ופרח וכן אני נוהג (ב).

ב) ר' יהודה בר אליעזר צב"י [= צדיק באמנותו יחיד] (ב) אשר כתב דברי רבו

(ג) ועיי"ש בעמוד 67 הערה 1.

(ד) ושם הביא מה שצא כתוב בס' משמרת הסיערות המיוסב באבורהם ה' תחנין [דפוס פראג דף ל"ט ע"א], מגן אבות [מ"ה ע"ג], בטה מדליקין סוף משנה ו' [ס"ו ע"ד], פורים ערבית [ס"ב ע"ד], שם בקריאת המגילה [ס"ג ע"ב], תפלת ריה [ס"ב ע"ב]. ובארחות חיים דין מה שמוספין בשני ובחמישי אחר י"ח ס"ס ג' [דף כ"ב ע"א] ובכלכו סוף דין מ"ט הביאו דבריו ולא הזכירו שם, וכ"כ תמצא שהביאו מקמו בא"ח ס' תפלת ע"ש סי' י"א [דף ס"א ע"ד] ובכלכו דין ל"ה תוך דברי הז"ר נתן בהעלם שמו של בעל משמרת הסיערות ! (ה) ואפשר שצ"ל רבנו.

(ו) ופירושו זה היה בידי ר' יעקב בר שלמה הצרפתי שהוסף והגיה על הגליון כפי הנראה ע"פ כת"י אחר שהיה בידו. וברף ס"ו ע"א של הכת"י העיר לעיני בקונטרס ישועות יעקב, המונח באוצהיים שבפאריז ס' a. f. 227. והוא ס' סחקר וחכמת הפסע וכו' ג' חלקים : ח"א בית יעקב על דרכי באורי המקראות למקומותם, למחלוקתם, איוה מהם סובלים באורים שונים, איוה מהם אינם סובלים רק דרך המשט או הרמז והמליצה לבד ואיוה מהם סובלים כל דרכי הביאור. ח"ב ישועות יעקב על ענין עשר סכות שהביא ר' על מצרים ביד משה. ח"ג קהלת יעקב יוכיח כי גדול מעשה המצות יותר מלמוד התורה ומאמר על מעשה בראשית בסופתים על חרוש העולם לסתור דעת פאמיני הקדמות. ובסופו אבל רבתי, אדות המגפה הנוראה שחיתת באכנינין בשנת קל"ג ויהיו חסמים במגפה בנו ר' ישראל ושתי בנותיו שרה ואסתר.

(ז) שחבר ס' מנחת יהודה עה"ת [ליוורנו תקמ"ג] ויסרו בשנת ה"א ע"ג לפני סדרו ורבו

ר' מנחם שליה צבור (ל) על ספר קבצם לאנדה אחת בסדר סרוויש (ט) והוסיף כמה מאמרים מסי המחקרים בהגות ארוכות וקצרות כפי הנדרשות לחספו ה"ל בראשית

הרב ר' אליקים בן הרב ר' מנחם ז"ל וכתב בו כדבריו (כ"כ בהקדמתו) ועי' באוה"ח ע' 488 סי' 959 ומשיב צונן, צור געשיכמע ע' 96.

(ל) צונן, צור געשיכמע ע' 98, ריפוס ע' 28 וע' 184, לימערטאורגעשיכמע דער סינגאנגעלען פאָועיע ע' 221 וראה מה שכתב הח' גרפסס בס' GJ ע' 240, עם כל זאת לא נחל ולא שקמה דעתו בזה להחליט שתלמידו ר' יהודה ב"ר אליעזר הוא המחבר ס' מנחת יהודה שמזכירו שם רק פעם אחת וכלי תואר הכבוד כלל וז"ל ריש פ' תרוכה ר"ה ואת כל אשר אצוה [הך סיו ע"ב] פרשיי היו ו"ו זו יתרה וכו'. שליה גדולה נשגבה בעיני שליה צבור פטורוייש הדיך מנחם ז"ל כי בספרים סרווייקים כתוב את בלא וא"ו עקל, ולעיל סוף פ' יתרו [הך סיא ע"ב] ר"ה וידבר אלהים כתב; ואמנם שמעתי מפי שליה צבור פטורוייש שאין למחוק וכו'. — ויהי מה, מסדר פטורוייש שהביא הגהות ר' פרץ לסמיך [30] ודברי התשב"ץ [17] גראה ע"פ שכתברו חי באמצע המאה הראשונה לאלף הששי, איכ אפוא הדבר פשוט שאב"ו ר' יוסף ב"ר יהודה איננו הגובר לעיל עמוד 1 שחי בומנו של רשיי ודלא כמו שכתוב במאנאצין ח"ה ע' 112. והח' סהרי"א עשמיין נפתח במאסרו: גלאססען צו גרפסס GJ. [תוצאה מיוחדת ממ"ע החרשי 1897 תוברת 10] ע' 11 אם תרייה פטורוייש הנוכר בשו"ת סהר"ם ביב דפוס טראג דף ק"ג. ע"א [= בל"ך דף קניס ע"ד] הוא ר' יוסף חון, וראה זה מצאתי ג"כ בסידור טרין שנדפס שם בשנת רפ"ה שהביא פ' הריי פטורוייש בפ' כמה מדליקין ויסוד הרי"ה פטורוייש בפ' ליקום טרקן. ובמ"ע מאנאצין חיד ע' 98 תעבא מכת"י בוראפעטם שבהגהות סמ"כ סיס רכיב [הך קיא-ריש ע"א] איתא שם: כמדומה ששמעתי מידר יוסף פטורוייש בשם אב"ו, בתו של ר"ב וכו' ובכת"י סי' V איתא בוח"ל: מהבר' ר' יוסף שליה צבור פטורוייש זצ"ל. — והוא חבר סי' ע' קהלת הנוכר במנחת יהודה ריש פ' בראשית סריה לתבריל [הך א' ע"ב] וס' ידירות על דקדוק לה"ק הנוכר נ"כ שם בפ' וישב [הך ייש ע"ב] ר"ה לרעות ובפ' מקץ במסופ, ובפ' בשלה [הך ל"ה ע"א] ר"ה כי אני ה' רופאין [וכבר דבר הירי יוסף חון פטורוייש שרבר בספרו ספר ידירות בשער שמוש היוצאי והעומדי וז"ל וכו'], ובפ' דברים ר"ה ויהי כאשר תבו [עיה ע"א] ובסוף פ' כי תצא ר"ה לא אבה ובמי [בשער תהלוכות = Konjugation] ועי' בהמוכר חלק י"ח ע' 67. ובאותו כת"י איתא: עתה נדבר ונפרש סוד העיבור אשר יסד הנבון כה"ר יוסף בר' יודא התון פטורוייש, ראה מש"כ במאנאצין ח"ב ע' 218 וברשימת רמשיש לכת"י מינבען סי' 394. (ט) שהוציא הח' ר' מאיר צבי ווייס בשנת תרפ"ה לאור עולם גוסי הח' מהרי"א פריימאנן בפדים שלהרו אלי וכן ומנים טובא אחרי אשר תכונות ס' המחקרים דרפוס. ובמיע. ZfHB. שנת 1905 ע' 148 הביא הח' מארקס תקונים והשמטות ע"פ כת"י שזחיה סי' 448 ואנכי אבא אחריי וטובא את דבריו: באוצר ספרי ר' מאיר גאלדשמידט בפפר"ם במצא סדרו כת"י על קלף כמנהג פטורוייש שנכתב בשנת תקס"ו ובסדר עבודת ישראל לר' יצחק דוב [רעזעלעיים תרבי"ח] ע' 112 תקיעה מה שכתב שם ר' יהודה ב"ר אליעזר צבי תלמידו של ר' מנחם שזחיה שיין בפטורוייש המעט על אמירת והוא רחום עי"ש. וראה מש"כ רש"ל בס' קובץ מעשי ירו גאונים קדמונים, ברלין תרפ"ו, ע' 107 והשוה מש"כ שם עם הערת המו"ל ע' 28 סי' 181 — כע' 4 הערה 8 ציל שרש ס"ט. — ע' 4 שורה 25 וע' 17 הערה 65 עי' במחקרים הערה שמיז. — ע' 7 הערה *) ככת"י קויפמאנן הובא בשם מהר"ם, אמנם ככת"י וינא והאסבורג איתא: ואמנ"ע, עי' להלן ע' 141. — ע' 22 שורה 26 בשיטה מקובצת ערכין לך' י' ע"ב איתא: ובפטורוייש אומרים ותהיות ישרורו בריה ויהי, ועי' משיב צונן בריפוס ע' 62 הערה d. — ע' 26 בתגיה שורה 16 וסהר"ם נ"ע גער באחד וכו' וצ"ל אמניע כדאיתא להלן ע' 152 דמפורש יוצא מתשב"ץ סי' קליד ומתרייל ת' ליל יו"ב דמדג"ם ספק כרית. — ע' 26 שורה 16 עי' לקצן ע' 152 הערה תצ"ו. — ע' 27 שורה 6 עי' במחקרים הערה קפ"ו ותקשו וכתגמיי"ם פ"ג מה תפלה אות מ' ובפ' על הבל בותגן חיו ע' 110. — שם בהערה *) הלשון אינו פטורוייש ועיקר ראתו הוא מכ"ד ברכות שאב"ו ריא ועי' בתענית צבור היה כרמוכה שם דף מ"ז ע"א. — ע' 29 הערה 187 וכיה במחקרים ע' 164. — ע' 30 הערה ***) וע' 31 הערה *): הדבר ידוע שתהוספות שבמח"י המצוינות באות ת' [— תוספות] חמה לר' יצחק ב"ר הורב"ל שחי בומנו של ר"ה [מחיו ע' 248] ותהוספות האחרות חמה לר' אברהם ב"ר נתן יודיהי שחבר פ' הסנה"ג וחי במאה האחרונה מתאלף החמישי. עוד

דבריו : השם יהיה לי לעזרה בהחילי לכתוב מנהגים וסדרים ישרים מיסוד הרב רבינו מנחם שליה צבור מעיר הקדש מרוויש ובו תמצא קצת דברי הרב ר' נתן אשר יסד חיבור נאה הנקרא מחכים והמה כתובים בהנהגות מכתובה דקה ק).

ג) אהרן הכהן מלוניל בספרו ארחות חיים ח'א בהלכות מאה ברכות סי' כ"ו, קל) ל"ג, ל"ו. — בפתיחה לדין קדיש ופירושו. — בדין ברכו סי' א' — בדין קדושה מיושב סי' ב' קל), וני. — ה' קריאת שמע סי' מ"ו ולא הזכיר שמו עליו — בה' תפלה סי' מ' וי, נ"ז, נ"ח קל), ע"ד, ע"ה, * ק"ג. — בדין התחנות והמזמורים שאומרים אחר י"ח סי' ב' וני, י"ד. — דין מה שמוסיפין בשני ובחמישי אחר י"ח סי' ח', י"ד, י"ג. — ה' קריאת ס"ת סי' מ"ז, כ"א, מ"ב (בהעלם שמו), נ"ד, נ"ו קל), נ"ה, ס"ד קל). — דין תפלת ערבית סי' א', קל) ד. — סדר תפלת ערב שבת סי' ב' וני קל), ה' קס), י"א ונס סי' י"ב י"ג ורוב סי' מ"ו טבעים ממקור המחכים. — סדר תפלת שבת שחרית סי' א', ג' ריש סי' ד' ואף סי' ה' המה ל"יג. — סדר תפלת מוסף סי' *א. — סדר תפלת מנחה של שבת סי' א' *ג, ד', י"ו. — סדר תפלת מוצאי שבת סי' א' ומקצת מסי' ד' וסי' ה', ריש סי' ו' וסוף סימן מ' המה מס' המחכים. — הלכות הברלה סי' כ"ו ונהגו להבדיל עד נמירא וריש סי' ל"א המה נ"כ לר"ג אף כי לא נזכר שמו שם. ובסי' ל"ג שם הובא פעמים. — הלכות ר"ח ס"ס ב'. — סדר תפלות הפסח דף ע"ז ע"ג סי' ד'. — הלכות תענית סי' מ"ו. — סדר תפלת ר"ה סי' *ב, ג', ח', י"א. — סדר יום הכפורים סי' כ"ט, ל', *מ. — הלכות לולב סי' י"ט. — ולפעמים מביא דברי המחכים ככתבם וכלשונם בשם אחרים, כגון בה' תפלה סי' ל"ז הביא בשם האשכול ובאמת ליתא שם כ"א במחכים ע' 118 ועיי"ש בהערה ס"ב ובכלבו דין י"א הובא באמת בשם רבי נתן. ומה שהביא בא"ח בדין התחנות והמזמורים שאומרים אחר י"ח סי' ח' בשם הר"י מקורביל הוא מס' המחכים ע' 125. ובה' שבת סדר תפלת מוסף סי' ב' הביא מה שכתב הר"י וס' פ' ז"ל וכל הגאמר שם הוא מהמחכים ע' 136. — ובא"ח ח"ב ה' י"ן נסך סי' ב' הביא שימת הר"ן והמורל כתב שם בע' 646 הערה 1 : אולי הוא הר"י נתן דלכמן. ובכלבו שלפני (ד"ו שכ"ז) סי' צ"ו דף ק"ד ע"ב איתא כתב הר"י.

תמצא שם הנהגות אחרות (בע' 874, 445, 798) להכמים וזולתם. עכ"פ הוכרז הרב שיקדמו להמחכים והוא שאב ממקור הסמ"ח כמו שכתבתי לעיל הערה ס"ט. — שם הערה 190 ע' במחכים הערה תקכ"ה ותקכ"ב. — ע' 81 בהנהגה שורה 4 צ"ל ואין סבדילין אלא על אור ששבת. — ע' 87 שורה 19 הובא בסהרייק שרש ט'.

ק) הן אמת שר' שורות אלו שהעתיקתי ליתנהו בכתבי ווינא, פארמא ושוחיה. אמנם סדברי הסדר ר' יהודה בר' אליעזר בחמשך הסבוא נראה ברור שס' המחכים היה לו לעינים, עיי"ש בפתיחה ובחרו שבסוף הספר ותמצא דמיון הלך הרעיונות שביניהם.

קל) סימנא כי האי * מלתא שהזכירו שם פעמים או יותר.

קכ) ע'י' בכחכים ע' 121 הערה קכ"ו ותמצא שהא"ח הביא שם דבריו בהעלם שמו!

קכ) והזכירו אחר רבינו פרץ.

קד) וכאן הזכירו קודם רבינו פרץ.

קה) ולא נזכר שם הסחבר, ואפשר שהא"ח הוא מקור אחר לשניהם.

קו) ככתבו וכלשונו תמצא במחכים ע' 115 עיי"ש בהערה ל"ו ושמו לא נזכר אצל המאמר הזה.

קי) כל המאמר שבסי' ב' וני' הוא שייך לר' נתן!

קכ) וכאן הקדימו לר' יהודה בר' יקר, רבו של הרמב"ן (ע'י' בחידושיו לכ"ב דף ל"ז ע"ב וכו') ובא"ח סדר ליל הפסח סי' כ"א ובשו"ת הרשב"א סי' תקכ"ג, תמים דעים סי' קפ"ד, והשוה ליה משיב באוהיה ע' 552 סי' 1125 עם משיב שם לעיל ע' 461 סי' 1000 ונס' GJ. ע' 522 בתולדות הרמב"ן ע' 4 הערה ו' וע' 14 הערה ג'א].

ד) זכ"ל בן דין ה' (וכתב הרי"ד) נתן בן הרב ר' יהודה, דין ה', אה, ס"ס י' מדי'ה
 מדרש חברים מקשיבים לקולך עד נמירא הוא מהמחכים. דין *א"א, ושם בדה"פ ע"א
 איתא כתב הרי"ד שאין להשלים מנין בקמן וכו' נראה שז"ל הר"ד נתן. ואח"כ הביא ז"ב
 דברי המחכים בדניו ש"צ שהוא רגיל וכו' (ע' 115), ועוד שם בסוף הדין וכתב הרי"ד נתן
 דל ובדין הוא לאומרו שלם עד תוך דין י"ג הואיל והם שטרים אין לחוש מישך שייכי
 להדרי. וכן כל דין י"ד חוץ מדברי הרא"ש שהביא שם, וכל דין י"ז מלבד המאמר:
 ותמצא עלינו עולה בנימטריא ומעומד. בדין כ' הובא כ"ס אף במקום שלא נזכר שמו
 על המאמר ההוא. — דין כ"ח מדי'ה ואמרינן לעולם לא לן אדם בירושלים עד וכן ביום
 טוב לקוח מס' המחכים. ודין ל"ה כמעט רובו הוא לר"ג. וכן בדין ל"ו וכל מה שהובא
 שם בדה"פ ע"א בשם ה"ר יוסף ז"ל הוא מהמחכים. דין *מ"י, *מ"א, *מ"ב לישם איתא
 זר"ס היה אומר וכו' וז"ל ואמנע היה אומר, דין *מ"ג נ"ב, *ס"ה, ס"ח (עוד כתב הרי"ד
 נתן בן ה"ר יהודה ז"ל), *ע"י, *ע"ב ודף סיג ע"א (ה').

קט) וירוע תלוקי דעות החוקרים מסדרי הדרווח בעלי אספות ישינים גם חרשים כדבר
 ס' הכלבו ויחוסו לס' ארחות חיים. והאריכו למעניותיהו ה' רי"א בן יעקב כפרס חסד חלק ח'
 ע' 167 ובאוצר הספרים שלו ע' 289 ס' 118 ודעתו נוטה שהכלבו הוא מהרוריא קמא לס'
 איח ודלא כשיטת וזכ"ס ריש ה' שופר וחיריא כשהיג חיא אות א' ס' 30, ובא הח' צונג בס'
 ריטוס ע' 180 וחקרו שדבריו לא יתכנו ושם בע' 32 הלך בעקבות שה"ג שבקונטרס דברים
 עתיקים חיב (לייפציג תר"ן) ע' 9 שר' שמריה בר שמחה יסר ס' הלקושים (זה שמו בשו"ת
 מבקת רובל ס' י"ג) ונקרא בשם כלבו ע"פ שני פסוקי תהלים [כית, י' וכית, ז'] כל ארחות
 ה' חסד ואמת וכו' בן כמט לבי ונעורתי וכו' האכזרים בראש הספר כדפוס הראשון ועי' משיכ
 הח' עלבאנען במדע REJ. 1902 ע' 99 ותח' שלעזינגער במבוא לס' א"ח ח"ב ע' XXV ועדיין
 לא יצאנו ידי הובנתו להתחקות על שרש דבריהם, לכן הנני להעיד על דברים אחרים אשר
 יביאו חכמי דורנו כבוד תהינה והבקורת: כשהביא בכלבו דברי המחכים שמו פרו, סגנונו
 ולשונו בדיוק יותר מס' אית, כגון בדין ל"ה הביא ולכן אנו אומרים ושטרו כדאיתא במחכים
 ע' 180 ובא"ח דף ע"ג כתב: ולכן יש מקובות שאומרים ושטרו. וראה משיכ לקמן בהערה
 מ"ב, קיחה, הק"ס והשוה דברי הכלבו סוף דין י"א עד סוף דין י"ז עם דברי האיח דף כ"א ס"ס
 ב' עד ס"ס ח' וראה במחכים ע' 128 וכו' או שיש דברי הכלבו דין כ' דף י' ע"ב לעומת דברי
 האיח דף כ"ב ע"ג ס' י"ד וראה במחכים ע' 128 ותמצא כדברי. — בכלבו דין ה' ודין ס"ח
 הביא שם מחבר ס' המחכים וגם שם אכיו תר' נתן בן הרב ר' יהודה ובאיח לא תמצא שם אכיו
 המחבר בשום מקום. — בכלבו דין ה' ודין קכ"ב הביא בשם הרי"ד שמעיה סה דאיתא במחכים
 ע' 121 [ועי' הערה קליד שטרסס בסעות ה"ר שמריה] ובא"ח דין קדושה מיושב ודין עניית
 אמן ליתא. — בכלבו ריש דין מ"א הביא דברי חיר נתן לענין הברלה ובאיח ליתנהו וגם בה'
 תפלה ס' ק"ג לא הביאם בשמו. — ולעומת זה תמצא שהאיח הביא דברי המחכים בשם אמרם
 והכלבו והזכיר שמו עליהם, עי' בהערה ר"ה, רכ"ג ותח'. — באיח ה' קריאת ס"ס ס' ס"ד
 הביא ההפסודה כשיטת הרמב"ם אבל לא כנוסחאות שלפניו. בסוף סדר תפלות כל השנה שם
 זככלבו דף י"ג הביא כסדרן כרטב"ם שם. — בא"ח ה' תפלה ס' ל"ז הביא דברי המחכים בשם
 האשכול ובכלבו דף ה' ע"ג בשם רי"ג. — וטו: שהובא בא"ח דף כ"א ע"ג ס' ח' בשם הרי"ד
 כקורביל והוא גיכ מהמחכים הובא בכלבו דין ס"ז כפתם, ובאמת ארלעיל מיניה קאי שהביא
 שם בס' י"ד בשם רבי נתן. — בכלבו דין י"ג האריך במקום שקיצר האיח בדה"פ כ"א ע"א ס'
 ד'. — באיח דף כ"ב ע"ג ס' כ"ז הביא דברי ר"ג ויש להשלים שתי שורות החסרות שם ע"פ
 דברי הכלבו דף י' ע"ג, וכ"כ תמצא בא"ח דף ס"א ע"ד ס' י' ושם בס' י"א ששפטו שורות
 שלמות וכל החסר כשני סימנים אלו תמצא בכלבו דף ל"ח ע"ב! — והשוה דברי הכלבו כיון
 ס"ג עם האיח דף צ"ו ע"ה ותראה ליתא. באיח מה שהביא בכלבו בחדש אב ותשרי! —
 ה' פעמים הביא במחכים ע"ה שראה אלו: שטע מאכיו ובשלושה מקומות תובא גיכ בכלבו [דין
 י"ב וס"ב ודין ס"ד ע' ע"ג] וז"ל ש"כ הרי"ם נ"ע תחת א"מ נ"ע, אמנם בא"ח הזכירו רק
 פעם אחת ובכתיבה תחת רישא בדה"פ ע"ב ס' ד' ובשאר מקומות שהביא דעתו העלים

ה) ר' יעקב ב"ר אשר בספרו מור אורה חיים סי' תקס"ו הביא: כתב רב נתן ש"ץ שאינו מתענה אינו יכול להתפלל וכו' והוא בע' 129. ושם בסי' תקס"ה איתא: כתב רב נתן שאין מנהג ליחיד המתענה לומר י"ג מדות. ובסי' קורא הדורות דף י"ח ע"ב רומז ע"ז והח' בענייני שהעתיק סי' הממכים מכת"י האמבורג העיר בסוף החוכרת שלא מצא בכל הספר מה שהביא שם המור בשמו. ואמת נכון הדבר דליתא במחכים, ואין לתמוה ע"ז משום דר' נתן הנזכר שם אינו המהב"ה דילן כ"א ר' נתן נאון בריה דמר יהודאי נאון ואחי ר' חנניה נאון אשר מלך קרוב לשנת ד' אלפים תרס"ח אחרי מות ר' הילאי ב"ר נטרונאי, שכן מסורש יוצא מסי' המנהיג ה' תעניות סי' י' ושכלי הלקט השלם סי' כ"ט ששאכו ממקור סדר רב עמרם נאון דף ל"ה ע"ב ק"י). — ובאבודרהם (דפוס פראג תקמ"ד = ווארשויא תרל"ח) סדר תפלת התעניות דף ע"ז ע"ב איתא: כתי' רב נח מן הנאון ק"י). אמנם בדפוס אמשטרדם תפ"ז תמצא: כתב רב נתן הנאון. (ו) בהגהות לספר עמודי נולה לר' משה מצורף. (סמ"ק מצורף) הביא ג"כ מסי' המחכים, ע"י צונץ, ריטום ע' 213. —

ז) ר' יוסף קולון בספרו שו"ת מהרי"ק שרש מ"ט: על דברי הסניף אשר שאלתם אם יש לסמוך על דברי המחכים ולצרף קמן פחות מי"ג שנים לעשרה לתפלה אנכי עיינתי בשאר ספרי מחכים ולא מצאתי כלל שיצטרף קמן פחות מי"ג לעשרה ושנה היא זו מלפנינו כי מה שכתב המחכים דמוניא דעלמא לא עבדי כך היינו להצריך שתי שערות אבל מכל מקום צריך להיות בן י"ג שנה לדברי המחכים וכו'. כ"ה בדפוס ויניציאה משנת עמ"ה, אבל בדפוסים שאחרי כן תמצא במקום המחכים תיבת ההכמים. וכבר העיר ע"ז הה' צונץ בסי' ריטום ע' 202.

ח) ר' יצחק אבוהב ק"י בכיאוורו למו"ר אורה חיים והובא ביה"ת יוסף הרבה פעמים. ועיי"ש בסי' קל"ט: ובש"ש ה"ר יונה מצאתי כתוב שצריך לחזור הברכות בקול רם וכו'. וכל המאמר תמצא במחכים ע' 127 וצ"ל בשם ה"ר נתן.

ט) סדר תפלה עם הושענות ומעריבים נדפס בעיר טרין בשנת רפ"ה ק"י ובפירוש שבגליונו הביא כמה פעמים דברי המחכים כגון אצל תכנת שבת, צדקתך צדק, ויתן לך,

שסו. — באי"ה דף ס"א ע"ד סי' י' הביא מה שמצא כתוב בשם הר"א אליה י"שצ"ו, ובכלבו דף ל"ה ע"ב בשם החכם ר' אליה ז"ל. — באי"ה ח"ב ע' 303 סי' ל' איתא: וכתב אדני זקני הר' דוד הכהן ז"ל [בדבר מה שמצא בספרי הרמב"ם המדויקים ועי' במגיד משנה פ"ג מה' מאכלות אסורות הלכה י'] והבריו הובאו בקיצור בכלבו דין ק"א דף קיד ע"א: וכתב אדני זקני הר' דוד הכהן בהלכות פ"ר פ"ה ש'! אמנם מה שהביא בא"ה ע' 417 סי' ל"ג בשם זקנו תמצא בכלבו דף ק"ו ע"ד שכתב כן היר' יונתן בשם הראב"ד. ועוד ה' פעמים הזכיר בא"ה את אבי אכיו ר' דוד ב"ר יצחק חכהן [לבר סר' דוד הכהן הנזכר בע' 364 סי' ק"ב!] ובכלבו הביא דבריו בסתם.

י) זכר שכתב מהרי"א פולר בהערותיו לשה"ג ע' 168 סי' נ"ה שאין זה ר' נתן נאון הנזכר באגרת ר' שיריא נאון, דרעיג נפטר ערך ס"ה שנים לפני זה, אי משום הא לא אריא, הדבר ידוע שסרעיג לא הוא בעצמו סדרו אלא תלמידו סדרוהו על יסודו ונתייחס לרבם. ק"י' וידוע מה שכתב אודותיו הח' שיר' בהקדמתו לתשובות גאונים קדמונים [היצאת האספסל ברלין הר"ח] והח' מילעך השיב על דבריו כמפתח לתשובות הגאונים ע' 57 בהערותיו שם לס' כ"ו שכתובות גאונים מורה ומערב.

קי) עי' אודותיו במאמרו של הח' לא"זענשטיין: דיא פאמיליע אבוהב ע' 8 וכו' [תוצאה מיוחדת מסיע החדשי לשנת 1905].

קי) שאול הוא בידו מגיסי מהר"א פריימאן כפסדרם ובאשר הוא יקר במציאות הנני להעתיק שמות הסופרים והספרים שזכרו שם: עכ"ל מרדכי ז"ל (ברכת התורה). כפסקי הלכות

זמשם העתיק ר' נפתלי הירץ פרייזש ש"ץ (ק"ד) בפירושו לתפלות מכל השנה שנדפס במהיננען בשנת ש"כ.

(י) ר' יהושע בעז מכרך ביר שמעון מכרך קט"ו) בספרו שלמי הנכורים אשר סביב להמרדכי הביא בריש סיד דכרכות סקיא דברי המחבר ח"ל: עיין באלפסי ובסמיני לא חלקו סברת אתה חונן לכל שאר הברכות אלא ספקו בכלם נומר הברכה לשון מחכמים ואם התחיל בשל חול נומר אותה ברכה שהתחיל בה וחזר ואומר מעין המאורע וכן לכל התפלות חוץ ממוסף דאתה חונן נומר ובשאר ברכות לא ע"כ (ה"ו), והמנייה בדפוס זיילנא תרמיא אשר לא ידע ולא שמע מעולם דבר מפי המחכים חשב לתקן וקלקל באופן זה: לשון (מתני') ואם התחיל וכו'! (ה"ו).

(יא) במנהגים של ר' אברהם קלוזנר כפי מה שהובא במנהגי מהרי"ל ה' יום כפור בהנהגה קט"ו) העתיק דבר אי מפי המחכים אבל לא בשם המחבר (עיי' בהערה תקס"ז). וקרוב הדבר לומר שהא"ח או הכלבו היו למראה עיניו ומסקרו נאמן זה שאנו גם הב"י וגם המטה משה וממנו יתד וממנו סנה לעמדי התורה בדרות האחרונים.

הרבי שמעון תלמיד של רש"י ז"ל (שם). הרא"ש כתשובה שאלה (יוצר אור). סדר ר' עמרם (קרבנות, הגדה לפסח). המור (ישתבח). דורי ה"ר חיים ז"ל (שם). סמיני (איותו מקומן). ס' היכלות (ברוך שאמר). מחזור ויטרי (שם והשיבנו). ושמעתי בשם רבי יעקב (סוף אשירי). מסודי הקדוש שמעתי (ישתבח). וגם ר' יהודה ספר עמי ביום הכסא בין ישתבח ליוצר (שם). שמעתי כד' שמעון ור' יהודה (שם). הרמנע' = ר' מאיר [ביב] נחזר עדן (שם). שמעתי בשם הר"ר יוסף כהן שהיה קורא (זור ישראל). ובה"ג כתשב"ץ (סלח לנו). נמצא בכתב ידו של רבינו זצ"ל (יואמר דוד). מורי תר"ר שמואל (שם). וכן נהגו בסורנוב"ק (שם, ועיי' צונג ריטוס ע' 218). הר"ר שמואל (ובא לציון). הר"ר שמואל טויצבורק [ת"ח בשבת, וזהו ר' שמואל ביד מנחם רבו של מהר"ם כ"ב הנזכר בתוס' יומא דף ס' ע"כ ד"ה טח במקום וכשו"ת מהר"ם ביב דפוס קריכונא סי' פ' ובהנהגות מיימוניות פרק כ"ט מה' שבת אות כ', תשב"ץ סי' קס"ה, ועיי' שו"ת מהר"ם ביב דפוס פראג סי' קפ"ח ותק"ט וראה מש"כ צונג בס' ריטוס 217, ליטעראטור-געשיכטע דער וינאנאגאלען סאָעדיע ע' 380, אוה"ח ע' 593 סי' 1203, ואלעלר, דאָס מאָרפֿע ראָלאָגיוו דעם ניינבערגער סעמאָרנכעס ע' 382]. ר' אלעזר ב"ר יבך זצ"ל (שם). הר"י מסורייש (ככה מדליקין). יסוד הרייה מסורייש (יקום פרקן). תדוקה (כסה מדליקין). כבוד שור (שם). תשב"ץ הגה סרפ"א (ויהי נועם ואתה קדוש). ואומר סרפ"א (קידוש לבנה). סמ"ק (ר"ח) תשובת רש"י (שם). יוספן (על הניסים). ספי הר"ר מנחם זצ"ל — והר"ר שלמה זצ"ל פירש (שם) ילמדנו (שם). ראבי"ה — ר' אליעזר ב"ר שמשון — ר' ישעיה זל לא גרים כל דצריך ייתי ויפסח (תגרה). ההכם בעל המלמד (שם). ובסופו כתב: אני יעקב בלא"א כמיר אביגדור הלוי קצב מסאדואה נדפסתי התפילה הזה בשם נתנאל הלפן וכביתו.

ק"ד ע' במחכים ע' 184 שכתב אצל תכנת שבת: אמרת בעשרת הדברים ויום השביעי שבת ליי אלהך להוציא מלך הנוצרים והישמעאלים שעושין שבתם אילו ביום ו' ואילו ביום א'. ובסידור פרין אותא: שעושין שבת אלו ביום ו' וכו' ורנ"ה פרייזש העתיק: אילו לשמנה ואילו לששה שהרי כולם קוראים בשבת שבת. —

קט"ו עיי' אודותיו במאמר על הדפסת התלמוד לר' רנין ראבינאוויטץ ע' 46 וכו'.

קט"ז עיי' המחכים הערה ס"ט.
 קי"ו ושם בנאותו סאמר כתב עוד: גם הלכה ראם טעה אדם וכו' כיצ לא פליגי דוראי יגפור אותה על הכל. ודע דכתיבות על הכל רמו על מקור תרין שהביא שם והוא לקוח סס' ע'ל הכל לר' משה שניאור מאיברא, תלמידו של מהר"ם ביב [שנדפס כעת כהגון חיו עיי' החכם ר' מאיר צבי ווייס כבודאמעפט] עיי"ש ע' 99 ותבצא כמש כדבריו. —
 קי"ח במנהגי מהרא"ק שלפנינו דפוס ריווא דמרינט שייס דף י"ב ע"כ לא מצאתי כלשוננו שם. ועיי' כה שכתבתי בסבוא לס' לקט יושר ע' XIX.

י"ב) במרדכי כת"י שנכתב בפיסגה בשנת ר"י הביא בס"ג דברכות בהג"ה שבגליון
הספר דברי המחכים [צונץ, רישום ע' 203].
ועתה פקח עיניך וראה כמה מאמרים שהובאו בשם המחכים ואינם בכת"י
שלפנינו :

(א) בסדר מרדכי הנ"ל אות ב' הביא בע' 25 בהגה : וכת"י הר"ן פקע ראשונה
בלחש כאדם שבא ליכנס להיכל [בכת"י שזח"ה הנ"ל בהערה צ"ט : בהיכל מלך] לבקש
פרס מאת המלך לזכר אותו ומדבר בחשאי דרך המאויים, ופעם שנית ינביה קולו מעט
יותר מפעם ראשונה וכן בפעם ג' ינביה קולו יותר כדרך הרניל מאד [תמיד] להיות לפני
המלך ולבו נס בהקרבנות. אלא וטרם לכן יתעטף במליתו בלא ברכה עכ"ל. כ"ו ליחא
בכת"י ובאמת המה דברי ר' יצחק ב"ר הורבילו בתוספותיו למחזור ויטרי ריש סי' שני"א. —
ושם בס' מרדכי ע' 26 בהגה : כדאית' במדרש ק"ט) כשעלה משה רבינו למרום וראה
שיר מלאכי השרת א"ל הקב"ה בחר באיזה שתמצא ובחר בשכמל"ו א"ל הקב"ה אל
תאמרדו בקול רם פן תנגפו אבל ביום כפורים שכל ישראל עומדים באימה וביראה
מאימת הדין ואינם באין לשמוע שירים ונגנים אז תאמרדו והיינו דיסר הפייט ליום
אחד בשנה שת קראתו עכ"ל הגיה ובכת"י שזח"ה סיים : זה איתא במחכים. ומאמר זה לא
הביא במחכים שלפנינו. — עוד שם בס"ט ע' 29 בהגה : הדר"ן כתב בשם הר"ר שמע"י
בסדר י"ה כי אחר שאר יחיד אתה נתן עד השיבו וחזו אומי כי אתה סלחן לישראל
עד בא"י האל הסולחן, אלהי עד שלא נוצרתי וכי ק"י). וגם זה ליחא לפנינו בכת"י. —
עוד הביא שם בע' 31 הגה שהיא כלשון המחכים בע' 156, אלא שהוסיף שם : וכתב
הק' רבי נתנאל דמאי דקאמר אור ששבת ר"ל על הנרות שדלקו בבי הכנסת ב"ה ואינם
עשויים אלי לכבוד כי"א להתפלל ומשכימים ומעריבים כדי לעשות תוספת ל"ה ומברך
לאורן ונהנו העולם כן ועיקר הוא עכ"ל ההג"ה. חה לא נמצא במחכים שבידינו. —
וההנהגות שבע' 36 אינם מן החשובין, אמנם בע' 36 הגה ד"ה וכתב בס' ועתה נהנו
[ומירו נהנו בכל מקום עתה] לומי היום תחתמו ליחא בכת"י.

(ב) במחזור כת"י אשר ראיתי בבית ניסי מהר"א סריימאנן בפסד"מ נכתב על הגליון
סדר מערדיו ובסוף מנהג ליל של יוה"כ כתב וז"ל : וכשחל בשבת אומר מהר"ל שאין
לומר בשבת אל רחום שמך קהל) ושמעתי מ מ ח כ י ס שאומרים אותו בבקר כשאר ימים
כשחל י"כ בשבת עכ"ל, וגם לזה לא מצאתי שום רמז במחכים שלפנינו.

(ג) בסדר מרדכי שזכר לעיל אות ט' הביא בפירוש שבגליון אצל יחדשדו ח"ל :
וכי המחכים שאין להזכיר ר"ח אב משום דכתיב במספר ירחים אל יבא ק"י), וגם מאמר
זה איננו פה אתנו היום.

באחרונה עוד לי להעיר ע"ד הכת"י אשר היו לי לבסים נאמן בהוצאת ספרי זה.

ק"ט) ע"י בס' רב פעלים לר' אברהם בן הגריא דף ע"ו ע"א.

קכ) וסיום ההגה היא מהום' שבסמ"ח ע' 394.

קכא) כבר העירוני ע"ז בהערה תק"א שבמנהגי מהר"ל ח' ליל י"כ איתא להיפך, וכן

מצאתי שמביא שם סמנתיים של מהר"א"ק וליחא בנדפס.

קכב) ובסדר מרדכי ע' 39 איתא להיפך : חרש אב מוכירי' אותו כשבת שלפניו כשאר

חדשים כי לא נאמר עליו סנוק בספסר ירחים אל יבא אך איזב מקלל היום שנולד בו, גם

כן היה נוהג סו' אבי וצ"ל להזכירו כשאר חדשים. ויש לתמוה על הכותב שהוסיף מאמרי

המחכים בגליון סדר מרדכי שלא הביא כאן שמך דבר שר"ג פליג בו, לכן דעתו נפשה שאף

בכת"י שלפניו חסר המאמר המובא כאן בסדר מרדכי בשם המחכים.

Kraft—Deutsch, die handschriftlichen hebr. Werke der חנינא שבבשימת k. k. Hofbibliothek zu Wien, 1874 עמוד 21 סי' 5, 17 ושם עמוד 78 סי' LXV נכתב ע"י ר' חיים ב"ר חנוך נ"ע. הפרשים לא ידע ולא הכיר סגולה היקרה וחסדה הנגזרה הנמצאה בקובץ הוא וקרא לו בשם סי' מנה נים והח' צונץ בסי' רימוס ע' 202 נלה סני המסכה הגמכה על מצמוצו ע"ם החרוז קינ) שבסוף הספר [ע' 162]. בכת"י זה בתנתי לגיזת לי לעינים ולשמו במים הספר. אך במקום שבשם דבר מה ע"י שגגת הכותב השלמתי החסרון [באנתיזת סמורחם נסמורחם שלחלק יצא] ע"ם כת"י האמברג קינ) סי' 1, 187. זה מקרוב שחרתי סני הח' ר' מנחם צבי חיים להודיעני תכונת כת"י סי' 370 מדף ק"מ עד דף ק"מ שבבשימת אנציה"ם אשר להח' קינסמאנן ז"ל בברדאפעסס והשינויים שביננו לבין גיהמת ההעתק אשר שלחמי לידו, והוא נעתר לבקשהי בשקידה רבה ועצומה. והגני מביע לו על ה תודה מקרב ולב עמוק.

קנ) על משקל ב' תנועות ויתר וב' תנועות ויתר וב' תנועות בדלת וכן בסוגר. ועל זה שכתב שם: על כי לא מחכים פתאים הוא רשם הח' צונץ שם סי' השאלה, וניל שצ"ל ע"ם המשקל: על כי לאל מחכים וכו' ועי' משיב הח' קוינסמאנן במיע REJ. 1899 עמוד 67 הערה 1.

קנד) שחסר בראשו ובסומו וגם באמצע הרבה חיבות ולפעמים שורות שלמות סמושמשות מלכד השבושים מעשה ירי המעתיק אשר רבו מלמנות, ובמקומותם לסושכותם העירותי על שינויי הנוסחאות בשולי היריעה. — ופה מקום אחי להודות להחכם הנודע ר' מרדכי בראנן, מורה בבית מדרש הרבנים אשר בברעפלא, ותשוואת חן לו על דבר אשר המציא לי ברוח נדיבה מעתקת הח' בערניים ז"ל, היה באוצהים אשר לכהמיד הניל, ראה בספרו של הח' בראנן. נעשיכמע דעם ייריש-סחעאלאגישען סעמינאראם אין ברעפלווא ע' 124.

ספר המכתים.

מעולם לא עברתי על דעת חברי^(א) והם בקשו ממני לסדר סדר התפלה יחד למען ירוץ קורא בו, למען (ח)לדעת כמה יעבוד בוראו^(ב) שהרי כתיב שויתי ימי לנגדי תמיד, ס' (ג) כשאדם מתפלל יהיה^(ד) כאלו שכינה לנגדו, ואין מעמידין לפני מלך אלא מי שיודע בתכסימי מלכות^(ה), על כן שמתו פני כחלמיש ואדע כי לא אבוש, כי ביוצרי בטחתי ולכבודו הוחלתי כי התפלה במקום עבודה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם^(ו), איזהו עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה, שהרי הבהנים^(ז) היו לומדים הלכות עבודה^(ח) בטרם החילם לעבוד^(ה), כך טוב שילמדו יורדי לפני התיבה הלכות תפלה בטרם החלם להתפלל^(ט), ומה שיעלה בידו^(י) מן השמים אבאר אמת ואמונה כי אין לאיש לירד^(יא) לפני התיבה אפילו באקראי בעלמא עד שיביא שתי שערות ונדלו כדי לכופף ראשן אל עיקרן, כי קודם לכן לא מיקרי איש ואנן בעינן [לתפלה] איש, שנאמר י^(ב) מדוע באתי ואין איש, והטעם לפי שאינו מחויב י^(ג) במצות וכל שאינו מחויב בדבר אינו מצויא אחרים ידי חובתן י^(ד) ולהיות שליח צבור קבוע עד שיתמלא זקנו התחתון י^(ה), ונדול שתי השערות אינו לתפלה לבדה אלא לכל דבר נמי י^(ו) שיאבה

(א) ע"פ מימרא דר' יוכי בשבת קי"ח ע"ב וכגירסת אגדות התלמוד, קונשטנטינא רע"א.

(ב) ע"כ חסר בכתי ה'.

(ג) מנהדרין כ"ב ע"א וסאו"ה ס"י צ"ח.

(ד) בכתי ה' יעשה.

(ה) ע"פ גמ' דשבת ל"א ע"א וכנסתא הנכונה שככתי סינכען ועי' בדקדוקי סופרים שם.

(ו) תענית ב' ע"א.

(ז) ובכתי ה' איתא והכהנים ומלת שהרי ליתא.

(ח) חולין כ"ד ע"א.

(ט) ובעקבות המחבר הלך בעל ארזות חיים ה' תפלה ס' ע"ח.

(י) ובכתי ה' ומשיעלה לירד.

(יא) ובכתי ה' לרדה. ולשון הסחבר הובא בא"ח שם ובכלבו דין י"א, בד"ו שכ"ז דף ח'.

(ב) ישעיה נ"ב, ב' ועי' ברכות ו' ע"ב.

(ג) ובכתי ה' לפי שמתחייב.

(ד) ר"ה כ"פ ע"א, ברכות כ' ע"ב.

(ה) תוספתא פ"א דתגינה ח"ד ופייא דובחיים ה"ג, ירושלמי פ"ג דסוכה ה"ב וטוס' חולין

כ"ד ע"ב ר"ה נתמלא, ועי' בסרע"ג דף י"א ע"א ובמרדס הגדול ס' ס' ובסחזור ירשי ס' ל"ש

ובחאשכול ח"א ס' י"ד ובכ"י אויה ס' נ"ג.

(ו) תיבת נמי ליתא בכתי ה'.

להוציא אחרים ידי חובתן כגון ברכת המזון וקדוש יי' ושאר ברכות כולן אבל להשלים מנין הימון משלים בלא יי' שערות ולוימן עשרה עושין אותו צניף יט' מני יודע למי מברכין וסוגיא דעלמא כך היא, ובירושלמי הברכות ב אמרין דכל שכן בשלשה דליכא הזכרת השם. ושמעתי שיש בירושלמי כה) ספ' תורה וקמן עושין [אותו] צניף לעשרה ומתוך כך יש אומרים שקמן חומש בידו עושין אותו צניף לעשרה וק' דקאמר אותו מכלל דכל חד וחד באפי נפשיד קאמר כו) דעושין אותו צניף ואי לתפלה אצו ספר תורה נברא הוא לו כו), וצריך לאוקמי כדי להעמידו על האמת דסית עושין אותו צניף לענין עיבוד השנה דקאמר בסר דר' אליעזר כו) עיבוד השנה בני ר' אליעזר אומר ב' ואם נמעטו מ' מביאין סית לפניהם ועושין עטל, וקמן לענין ברכת המזון כס) כדאמר. ובבראשית רבא כז) יש קמן וסית עושין אותו צניף ל', אך ספ' שם דהיינו דוקא לוימן אבל לתפלה ולקריית שמע עד שיביא שתי שערות. וההיא דר' יוסי בן הלפתא כח) דאמ' בירושל' כמה זמנין אכלת עם אבא חלפתא ולא אומין עלוי עד דאייתנא שתי שערות, הכי קאמר לא הניחוני לכרך עד דאייתנא שתי שערות אבל להצטרף לא בעינן שתי שערות כדאמ'. ובבראשית רבה קאמ' קמן וסית עושין אותו צניף ל'. הלא אמרה לברכת המזון אבל לקרי' שמע ולתפלה אין עושין אותו צניף עד שיביא שתי שערות ומדקרי ליה צניף משמע דאמ' להצטרף לתפלה בעינן שתי שערות, אך סוגיא דעלמא לא נהגו כך כה).

י) ובבבתי ה' וקדיש, ועי' משכ' לקמן בסוף סדר מנחה של שבת.

יז) ובבבתי ה' ביבוא שערות.

יט) בבבתי ה' ליתא מלת צניף, ובבבתינו בצ' לא תמצא כ'א בשערי תשובה סי' קצ"ד ובבבתי סי' ס"א ופיב, אכן בשאר הספרים הגירסא סניף.

כ) פיז חיב. ומכאן עד תיבות ומתוך כך נמחקות ב' שורות בבבתי ה' ואי לקרות מתוך הפסק.

כא) שם.

כב) ובבבתי ה' איתא: ומתוך כך ייא קמן ותעמש כשר להשלים לתפלה ולא יאזר עברין. הלא דסית עדיף מחומש ועוד מולא קאמר קמן וסית עושין צניף ל' וקאמר אותו צניפין מכלל דכל חד וחד באפי נפשיה דקאמר דעושין וכו'.

כג) בבבתי ה' ליתא תיבת לו, ועי' בא"ח שם סי' ע"ג ובכלבו שם דף ס' ע"א ומשיכ הח' צונץ בסי' רישום צד 180.

כד) סית חול' שם: בשלשה מעברין ר' אליעזר אומר בעשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל ואם נתמעטו מביאין סית ופורשין אותו לפניהם ונעשין כמין גורן עגולה ויושבין וכו'.

כה) עי' בשערי תשובה סי' כה, האזרה חיב סי' קנ"ו, לקוסי הפרדים (ר"ו רע"ש) דף ס' ע"ג וד', ותרמ"ב סי' קס"ח, אר"ו היא סי' תשנ"ב סק"א, מרדכי ב"ב ד"ס סי' קע"ג, הגמיו"ם ס"ח מה' תפלה אות ה' ופי"ב אות ע', א"ח ה' בתמיז סי' ל"ט ואגור סי' רנ"א. כו) ס' צ"א אות ג'.

כז) וכה' הגירסא בתום ברכות דף מ"ח ע"א מר"ה ולית ובשבלי תלקט סי' ס' וקנ"ג ובברכות מהר"ם (ריווא דריוניט שיי"ם) דף ס"ז ע"א. וכהנמיי"ם פ"ה מה' ברכות אות ו' ובתשב"ץ סי' ר"א בהגיה גרים בר אבא חלפתא חיינו תך. אמנם באור"ח ח"א סי' קצ"ו וברא"ש פיז דברכות סי' כ ובסמ"ח סי' קצ"ט הגירסא ר' יוסי ב"ר תחליפא ובירושלמי שלפנינו פיז ה"ב ובחמנהיג דף כ"א ע"א סי' ע"ח ובראבייה ברכות סי' קכ"ח איתא ר' נסא (נסח) ביז תחליפא, ולפי צורך למחוק מלת אבא, דר"ג לא הכיר את אביו שסת בקטנתו כרמזכ בירושלמי פ"א דתרוסות סוף ה"ה, ובאמת ליתא בחמנהיג שם מלת אבא. — ובב"ר שם ע"פ פירוש המיחות לרש"י ובסמ"ח סי' ס"ב תובא ב"גם ר' אסי ב"ר תחליפא (ור' אסי הכת: נקרא בירושלמי ר' יוסי) ובבבתי מרדכי"ם ביב ז"ל סי' תפ"ט גרים ר' יוסף קמי' דרב אבא בר הלפתא.

כח) עי' מהר"ק שרש מ"ט בד"ו רע"ט לפ"ק.

נחזור על הראשונות, שליה צבור צריך שיהיה רגיל וביתו ריקם מן העבירה (ט),
 דמסופל (י) ואין לו, ושפל ברך ומרצה לעם יש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות
 בתורה ובכתובים ובנביאים ופרקו נאה, מאי פרקו נאה אמר אביי שלא יצא עליו שם
 רע בילדותו שנא' היתה לי נחלתי כאריה ביער ואמרה מר זוטרא בר שביב' זה שליה
 צבור היזרד לפני התיבה שאינו הנון וכו' כדאמי בתענית (כ) ולפי שכא לרצות בינו
 ובין קתנו צריך שיהא לבבו שלם עמו (כ).

סדר תפלת ערבית. (כג) אומי הוא רחום משום צדק ילין בה (יד) בקרב,
 ואמרי' (לה) מעולם לא לן אדם שם בירושלים וחמא בידו, שתמיד הבקר מכפר עונות
 של לילה ותמיד הערב מכפר עונות של יום, ולכן תקנו הוא רחום ערבית ושחרית
 לחלות מני המקום שיכפר עונותינו יזמם ולילה. שחרית אנו אומר אותו בסי קדושה
 זתקננו בססוקי חמרה בשכיל ליל שבת שאין אנו אומרים אותו, ולפי שאין איברי
 תמיד הערב קריבין בלילי שבת דכתיב עולת שבת בשבתו ולא עולת חול בשבת ולא
 עולת חול ביום (לו) לא תקננו בהם (לז). קרית שמע בכרכותיה ובשענה דהויא
 ל' ר' ת (לח) מפליג המנחה ולמעלה דהוי שעה ודביע קודם לילה. ואם בא אדם בערב
 מן השדה (לט) לא יאמר אכול קימצא ואשתה קימצא ואיקרי קרית שמע אלא
 יקרא קרית שמע ואחר כך יאכל וישתה מן ימשה וישבת. ומצותה עד שיעלה עמוד
 השחר (מ) ישמיע לאזנו (מא), ובשמע יגביה קולו כרי שישמיע לציבור ומליכו שם שמים
 יחד, כדאיתא במדרש (מב) על הכינים מקשיבים לקולך השמיעני, ואם כבר אמרו יחדי
 הייב לאומרו עם שיש וכן אם לא אמרו עדיין, ומסוק ראשון בלבד, ואין בורכין אותו (מג)
 אלא מפסיקין אותו בין שמע לברוך שם (מד) ובין ברוך שם לואדבת את, ובין היום על

- (ט) מן העבירה חסר בכת"י ה'.
- (י) ובכת"י ה' ומסופל, ועי' דקדוקי סופרים תענית פ"ו ע"א אות ש. — ומחובת לעם.
- עד קתנו נחמך בכת"י ה'.
- (כ) מ"ו ע"א וכו'.
- (כג) עוי' באיח שם ריש סי' ע"ח ובכלבו שם דף ס' ע"א, ומסנגנו לשונם נראה ברור שדבריהם נובעים מסקוד המזכים.
- (כד) בכת"י ה' כ': וזהו סדר התפלה ערב ובקר וצתרים ערבית אומ' וכו'.
- (ל) ישעיה א' כ"א. ונ' שצריך להגיה ככ"י בקרבה תחת בקרב. בכ"י ה' חמרה המלה בקרבי לגמרי.
- (לה) פסיקתא רריכ פיה הערה רל"א ופ"ו הערה ק"ז ופס"ו הערה ס"א, פסיקתא רבתי פס"ו אות כ"ד ופס"ו אות ז' ובתנחומא הקדום פ' פתחם אות י"ב ועי"ש בהערה נ"ד ובמח"ז צד 77.
- (לו) שבת כ"ד ע"ב, פתחים נ"ט ע"ב, ובכת"י ה' וכן ביום.
- (לז) וכן בכתבו וכלשוננו באיח תפלת ערבית סי' א' וכלבו דין כ"ה, ובגירסת כת"י ה' דעי' בוהר פ' תרומה דף ק"ל ע"א.
- (לח) תוס' ברכות ב' ע"א דיה מאימתי.
- (לט) ברכות ד' ע"ב.
- (מ) שם ה' ע"ב.
- (מא) גיז שם י"ג, ע"א.
- (מב) שח"ש פ"ה, י"א. ובא"ח ה' קיש סי' מז ובכלבו סוף דין י' תוכא כלשון המזכים כאן. ושניהם העתיקו את כל האמור פה עד סוף דברי הירושלמי, אלא שבכלבו הביא כל דברי המזכים בלי שום שינוי והשמטה ובאית דילג מתיבת ואין בורכין עד וטוב להצטרף, לפי שכבר הביא דברים אלו לעיל במ"י י"ז. ועי' במטה משת סי' צ"ו.
- (מג) ומסופתא פ"ג רפסחים המ"ו ושם בנפ' דף נ"ו ע"א.
- (מד) עי"ש בירושלמי פ"ד ה"ט ובתוס' מנחות דף ע"א ע"א ר"ה וכו'.

לבבך ובין היום לאהבה, ויזוח יתן ^(יה) בין הדברים [וכל לבבך]. על לבבך, בכל לבבכם. עשב בשדך, ואברתם מהרה, על לבבכם, הכנף שתיל תכלת. וצריך להתיו זיין של תזכרו ^(יז). אתכם מארץ מצרים, וכן יתן ריח בין מים שבסוף תיבה הסמכה לאת ולאותם ולאותו ^(יח), וכירושלמי מוסיף חזרה אף ^(יט), נשבע יי, ואמרת אליהם. וטוב לדודר (בין) [בין] הדברים הנרמזים בני פרשיות הללו ^(כ), אנכי, יי אלהך ^(כא), לא יהיה לך, יי אחר, לא תשא, ואהבת, מאן ד(מ)הים מלבא לא משתבע בשמיה לשקר, זכר, למען תזכרו ועשייתם את כל מצותי. זהו שבת ששקולה כנגד כל המצות שני ^(כב) ועל הר סיני ירדת ותתן לעמך תורה ומצות ואת שבת קדשך הודעת להם, שקולי שבת כנגד כולן, כבוד, והארכת ימים ^(כג), למען ירבו ימיכם, לא תרצה, ואברתם מהרה, מאן דקמיל מקמיל (ליה), לא תגאף, לא תתרו אחרי ונאמר ר' לוי לבא ועינא תרי מרסורי דעבירה, הדין הוא דכתיב תנה (לי) בני (לי את) ל'ך ל' ועינדך דרכי תרצנה ^(כד), כלומר או דרכי תרצנה ^(כה) אמי הקביה אם יתבת לי לבא ועינא אנא ידע דאת דידי, לא תגנוב, ואספת דניך ולא דגן חבירך, לא תענה, אני ד' אלהיכם אמת וכתיב יי אלהים אמת מהו אמת שהוא אלהים חיים ומלך עולם אמר ר' לוי אמר הקב"ה אם העדת על חבירך שקר מעלה אני עליך כאילו אתה מעיד עלי שלא בראתי שמים וארץ, לא תחמד בית ריעך, ותחבתם על מזוהת ביתך ולא על בית חבירך. וברין הוא ^(כז) שיאמרו עשרה ^(כח) הדברים בכל יום אלא מפני עצת המינין שלא יאמרו שלא נתן בסיני אלא הם ^(כט). וברוך השם לעולם.

קדיש קצרה, ובקדיש יש שלש כריעות, ביתגדל ויתקדש חוקף בשמיה רבא, ובבענלי ובחברך, מוסף עליהם השלם בתתקבל צלותהון ובעושה השלום ^(ל), ומתפלל

- (יה) ברכות ס"ו ע"ב וכסדר הכתובין בתורה, כמו שהביאנו בשאלות פ' ואתחנן סי' קמ"ג ועיי"ש בשאלת שלום ס"ק קל"ט, וכיה ברייף ובסרע"ג דף ו' ע"א.
- (יז) ירושלמי סיב דברכות ח"ד.
- (יח) עיי"ש בתוס' ד"ה בין הדברים ובסור סי' ס"א.
- (יט) ואף בתגמ"ם סיב מ" ק"ש אות י' הביא כן בשם הירושלמי ולפינו ליתא, ובתוס' שם כ"ב בשם הרי"ף.
- (כ) ירושלמי פ"א דברכות ה"ה, ועי' בתוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה בקשו ובסוכא לתתוסא דף ס"ז סי' ל"ב.
- (כא) וציל אלוהינו כבכתי"ה' ומסב על האמור כפסוק שמע ישראל.
- (כב) נחמיה ט' י"ג — ירד, ונפלאתי שאף ביסודו של ר' משה הדרשן שהביא רשי' בסוף פ' שלח גרים בקרא הכי ובאמת צ"ל: ותתן להם משפטים ישירים ותורות אמת חקים ומצות טובים ואת שבת קדשך ונ'. ועי' בירושלמי פ"ג דגדרים ה"פ.
- (כג) ליתא כעשרת הדברות כיא בשלוח הקן דברים כ"ב, ז'. ועי' בבעל המדרים שם שם ג"כ כבדור אמ ואם תקדים והארכת ימים למען יושב לך.
- (כד) משל כ"ב, כיו ע"פ הכתיב ועי' בראב"ע שם.
- (כה) אין זה לשון הירושלמי, ועי' בילקוט שמעוני ת"א רסו תש"ג.
- (כז) פיר דתמיד מ"א (ועיי"ש בפירוש הרמב"ם), ירושלמי פ"א דברכות ה"ה ובכלי שם דף י"ב ע"א.

- (נ) בבתי"ה נמחקה שורה אתת.
- (ס) עי' בשערי תשובה סי' שמ"ה, בפרסו סי' ג"ה, ראב"ן סי' קס"ו, המנהיג דף ס"ז ע"א.
- סי' מ"ה, ראביה ברכות סי' ל"ג ואבודרהם (דפוס פראג) דף כ"ז ע"א.
- (מ) עי' בסרע"ג דף ד' ע"ב ובסח"ז סי' י' ובפרסו ס"ס ה' ובילקוט הפרסו דף ו' ע"ד, המנהיג דף י"א ע"ב סי' בית, ובא"ח דין קדיש סי' ה' ובכלבו דין ז' [דף ב' ע"ד] ובאבודרהם דף כ"ב ע"ב ובכ"י ס"ס נ"ז וכהנחת הגר"א שם סק"י.

בלחש יי) וכורע די כריעות ולא יותר, באבות תחילה וסוף, ובהודאה תחילה וסוף פ), שחה באחה חזקה בשם פ), ואין בכל ההזכרות הזכרת מלכות פ). בסדר הכריעות כרע כחזרה חזקה בחזיא פ), כאן וכאן הראש הקדום. ואם הכריעה קשה לו אם צער נפשיה וכיף רישיה ומתחזי כמאן דכרע די לו פ), ולא יתעביד כדרוקנא פ), שישה ראש וכתפיים יהו. קדיש שלום. ואם ליל שני של ר"ח הוא שצריך להזכיר מעין המאורע בעבודה ולא הזכירו ועקר רגליו פ) אע"פ שיחיד צריך לחזור ומתפלל בלחש, בשליח ציבור הקילו מפני טורח ציבור, וכן אינו צריך לחזור כל היכא שיכול לאומרו בשאר תפלות א ב ל אם נזכר קודם שעקר רגליו, שאינו צריך לחזור אלא לעבודה, חוזר כחיד דליכא מירחא דציבורא כל כך פ), אבל בליל ראשון של ראש חדש אינו צריך לחזור כלל, לא הוא ולא יחיד, לפי שאין מקדשין החדש בלילה ובליל שני כבר מקדש הוא ולילי שבת ויום טוב אם לא הזכיר מעין המאירע חוזר לראש פ) ואם (לא הזכיר) התהיל של חול נומר אותה ברכה שנוכר בה ותחר ואומר מעין המאורע וכן לכל התפלות חוץ ממספ דבאתה חונן נמר ובשאר ברכות לא פ). היה עומד במל ולא הזכיר לא מל ולא נשם אין מחזירין אותו, הזכיר נשם מחזירין אותו, היה עומד בנשם ולא הזכיר לא מל ולא נשם מחזירין אותו, הזכיר מל ולא הזכיר נשם אין מחזירין אותו פ), והיכא דלא שאל לא מל ולא נשם ונזכר לפני נוסרי שומע תפלה, אומר בשומע תפלה ולאחריה חזר לראש פ). ואם התפלל ולא ידע אם הזכיר או אם שאל כל שלשים יום חייב לחזור, מכאן ואילך שהוא למד אינו צריך לחזור מספ פ). חמן הזכרת נשם מתפלת מספ של יום אחרון של סוכות עד מספ של יום ראשון של פסח ושוב אינו מזכיר פ). ושאלה מיום ששים לתקופת תשרי עד פסח, ויום התקופה מתחיל

ט) ובכתיי ה' בנתה.

פ) ברכות ל"ד ע"א.

פ) שם י"ב ע"א וירושלמי פ"א היה ופיר ה"א.

פ) עיי' תוס' ברכות ס' ע"ב דיה אפר אכיו ואיה ה' תפלה ס' י"ו.

פ) שם בברכות י"ב ע"ב.

פ) שם כ"ח ע"ב.

פ) בירושלמי פ"א ה"ה הגירסא כהדרגא וכ"ה בתוס' ברכות י"ב ע"ב דיה כורע

ובפירוש מבצל ס' חרדים שם גרים תדרוגא וכאור' ה"א ס' כיה תדרוגא ועיי' בסרע"ג דף י' ע"א ובמחז' ס' כ"ו. וכניוסת המחכים כיה ג"כ באית שם ס' ל' ובכלכו דין י"א דף ה' ריש ע"ג.

פ) ובכתיי ה' ועיקר אלא אע"פ יחיד שצריך וכו' בשליח הקילו מפני טורחו. ועיי'

ברכות כ"ש ע"ב ולי' ע"ב בתוס' דיה לפי ובמחז' ס' רכ"ח ולקמן בח' ר"ח ובכ"י ס' קכ"ז ותכיב ובלח"מ פ"ו מה' תפלה ה"א.

פ) עיי' מחז' ס' רכ"ז.

פ) ברכות כ"א ע"א, ועיי' בכ"י ס' רס"ח.

פ) עיי' ברא"ש פ"ג דברכות ס' י"ז ובאיה ה' תפלה ס' ק"א ובשמי הגבורים אשר

מכיב להמרדכי הביא דברי המחכים בפ"ד דברכות סק"א, ובכתיי ה' נסחק מחיבות נוסר אותה ברכה עד היה עומד במל.

פ) תענית ג' ע"ב וירושלמי פ"ה דברכות ח"ב.

פ) ברכות כ"ש ע"א ובתוס' שם ע"ב דיה הא דארכי.

פ) בירושלמי פ"א דתענית ה"א ותוס' ברכות י"ב ע"ב ד"ה והלכתא. ובכתיי ה' איתא

כל שלשים יום צריך לחזור שאלה שהוא למד אומר מכאן ואילך איצ לחזור מספ.

פ) תענית ב' ע"א.

יום ששים כלאחר ששים י"ד). ואם מעה בחדא ברכה ונוכר בברכו שלאחריה חזר לאותה ברכה שמעה בה דאמצעיית אין להם סדר י"ג) ואין צריך לחזור לאתה חונן אבל בשלש ראשונות חזר לראש. ובשלש אחרונות חזר לעבודה ורק זה ביחוד אבל שליח צבור אינו חזר כי אם בשלש י"ג) כדאמרינן לקמן י"ג).

ומתפלל בלחש י"ח ברכת כנגד י"ח ציונים שניצטוו במלאכת המשכן י"ג) כ"ו כאשר צוה י"י את משה, וברכת המינין ביבנה תיקנה י"ג). ואסור להגביה קולו בתפלתו כדמרינן מחנה י"ג) דכ"י ב"ה רק שמתיה נעות וקולה לא ישמע. וצריך לכיון דעחו בתפלתו י"ג) ולכל הפחות בקמיתא ששס"ד שבתו של הקב"ה ומוזרת האבות משום דכתיב הבו ליי בני אלים י"ג) ושבתו מזכר בכלל שבתו של הקב"ה. אלהי אביהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, בתחלה נדעו אליו דכתי' ויתהלכו מני אל גוי וכתיב לא הגי' [ל]איש לעשקם, ונא אנטו שה מוזה בין שבעים זאבים ובגזלתו ובגבוהותו ונדאוחיו הוא מנין עלינו והו' האל הגדול הגבור והגורא. אל עליזן ברכת יצרינו הוא אשר בך מלכי צדק על ידי אברהם בשונו מהכות המלכים אנו מזכירים שגאי וברוך אל עליזן קנה שמים וארץ לכך קבעו בה וקונה הכל, נטל חסדים טובים, כמה חסדים עשה לאברהם אבינו בהמלו אחו עמו המילה שגאי וכיח עמו הברית, בא לבקר שנאמר ויבא אלהי, הצילו מן המלכים לכך אנו אומרים תמיד הוא יזכר לנו האבות שעשה עמם חסדים, זהו שאמר הבתוב ברזנו רחם תזכר, רחם בנימין (זה) אברהם. ומביא טאל לפי שבכל יום (אנו) אבות מתפללים על הגאולה, כראמרי' בהשוכר את הפועלים י"ג) דאמרי אליהו אילו מוקמינן לסליו בהרד הדדי החקי שענתא ואתי משיחא בלא זמני' לכך קבעו בה בגאולה עזר ומשיע ומנן מעין תמימה. בריך אתה י"י מנן אברהם שגאי אנכי מנן לך י"ד). וברכת המינים יתחיל להדיא ולא ינמנם בה דלא לתחזי כמינא י"ג). קדיש שרם. וליל של שבת שחל בו יום טוב אפילו היה י"ט מעיב שבת אומר ברכה אחת מעין שבע שלא לחלק כשאר שבתות י"ג), ובברכה אחת שמעין שבע

(נד) שם י' ע"א מחזי סי' כ"ד. ועיי' לקמן סדר ר"ח.

(ע) ברכות ל"ד ע"א ועיי' בהאשכול ח"א סי' י'.

(ט) בברכה פתיח החמים ומכניע זרים וכו' וירושלים שסא מין הוא, ועיי' ירושלמי פ"ה דברכות ה"ג.

(ז) צד 10.

(ח) ירושלמי פ"ד דברכות ה"ג, ועיי' במחזי ס"ס ק"פ.

(ט) שם וכבלי ברכות ביח ע"ב.

(ס) שם ל"א ע"א.

(סא) ובכתי' ה' ב"ח ברכות וכו' בא"ת ה' תפלה סי' ל"ו.

(סב) ר"ה ל"ב ע"א, מגילה י"ז ע"ב. וכיו' הובא באיח שם בשם האשכול ופ"ס תוא וצ"ל כמשיב בכלבו עם דף ה' ע"ג ובאריכות יותר בעם ר' נתן ועיי' בפנאם להאשכול צד VI אות א' וליתא! — ומתיבת בקמיתא ולחץ נחחק ג' שורות בכתי' ה'.

(סג) ב"מ פ"ה ע"ב ועיי' ברכותק' סופרים שם אות ב' שניה בכתי' פלפוענק, ולפנינו הניוסא תקפי ברחמי.

(סד) כל הענין תמצא בפרסם סי' א' ובמחזי סי' כ"ב אלא שהמחכים קינר בלשוננו, ומטה שהביא המחבר הפסוק וברוך אל עליזן קנה שמים וארץ ולא עמר מעמרת לשון חתוב נראה כרור שהעתיק ממחזי ע"י"ס.

(סה) ברכות כ"ט ע"א.

(סו) תוס' מסכת' ק"ו ע"א ד"ה זוכיהו.

יש להזהר שלא לספר (ז) עד שיגמור החזן מקדש השבת, שמעשה בנדול אחד שאני
 לו אחד מתלמידיו (שהראה) [שיתראה] לו אחר פסירתו נראה לו וראה בפניו
 כתוב(ם) אמר לו זו למה לך אמר לו בשביל ג' דברים שלא נזדחתי בהם בתגלחת
 צפונים בכל ערב שבת ושבת ולא נזדחתי לספר בקדש ובברכה אחת מעין שבע, וקני
 לתפלה קבועה. שז לא נתקנה אלא להמתין אותם שבאו מן השדה (ח) כך, תפלה
 בקבע לא כל שכן (ט). ובתפלת ערבית לא תקנו קדושה מפני שהיא רשות כך פירש
 המיימן (י). וגי' לי שכשם שאין המלאכים נכנסין בגבולינו כך אין לנו להכנס בגבולם
 ואמרי' בחגיגה (יא) שעשה הקב"ה עם ישראל חסד שאומרים שירה ביום והמלאכים
 בלילה שכך אמר חז"ל יומם יצוה [י"י] חסדו ובלילה שירה עמי. פירש יומם יצוה חסדו
 לישראל ובלילה שירה עמי שיר של הקב"ה שהוא שיר המלאכים עמי שאני בהם
 מקלם לפניו בלילה, כדכתי' יצוה לילה אקום להודות (יב).

בשחר אומר ברכות וברכת החזרה ואומר מקרא ומשנה ותלמוד, מקרא ויברך,
 משנה אילו דברים, תלמוד ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות ויקרא מקרא (יג)
 צו את בני ישראל, משנה איהו מקומן, שמע שבתפלות רבון העולמים (יד) כדי לקראה
 בשעתה מן יאחר להתפלל, וברכה אחת לאחריה אתה הוא אל קודם שבראת העולם (טו)
 וכו' על הדרך קריית שמע של שחרית שיש ברכה אחת לאחריה, ויסדר שבחו של
 מקום (טז) ופסוקים דומים, ברכה לפנייהם וברכה (יז) לאחריהם, לפנייהם האל האב הרוחמן
 ונשמת (יח), לאחריהם הבחור בשירי זמרה חי העולמים. ואומ' אמן כדי להפסיק בין
 פסוקי זמרה שהן מדרבנן ובין פסוקי דקריית שמע שהם מדאורייתא (יט), ואם עת
 לקצר יאמר האל אב הרוחמן, אשרי, הללויה הללו אל בקדשו, דאמרינן (ק) יהי חלקי
 מעמי הלל בכל יום עד ומדלילים לשם תפארתך דאית ביה שבת גדול (קא). ויושע,
 במקהלות, וישתבח, שכך יסודו על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך.

(ז) סכאן עד שהראה לו נמחק בכת"י ה'.

(ח) שבת כיד ע"ב.

(ט) עי' בא"ח תפלת ערב שבת סי' י"ב ובכלבו דין ל"ה דף ל"ח ע"ב שהעתיקו לשון
 המחכים. ומעשה זו הביא בס' חסידים בשינוי לשון ועי' בא"ח סי' רס"ח ובסמ"ח סי' תי"א
 בשם המדרש.

(י) פ"ט מה תפלה הי"ט.

(יא) דף י"ב ע"ב.

(יב) וכיו' הובא בא"ח קדושה מיושב סי' ג' ובכלבו סוף דין ח'.

(יג) ובכ"י ה' ויש אומרים צו.

(יד) ולא כל העולמים כמו שהוא בסדורים שלנו ובראיתא בטרע"ג דף ב' ע"א אלא
 בנוסחת הרמב"ם במדר תפלות כל השנה ע"פ גמ' דיומא פי"ז ע"ב וב"ה במח"ו צד 60.

(טו) ובכת"י ה' וברכה אחת אתה הוא קודם שנברא ועי' במ"ז ס"ס מ"ו.

(טז) ובכת"י ה' של הקב"ה וכ"ה ג"כ לחלק בכ"מ.

(יז) בכת"י ה' נמחק סכאן עד תיבת העולמים.

(יח) שיטת המחכים שראוי לאמר נשמת בכל יום חלק בעקבות המנהיג דף י' ע"א סי'
 י"ט, ועי' בא"ח ה' כמה ברכות ס"ס ל"ו.

(יט) עי' תוס' ברכות מ"ה ע"ב ד"ה הא בבתה ובכלבו דין קכ"ב, ועי' לקמן הערה קל"ב.

(ק) שבת קי"ח ע"ב ועי' ברש"י שם ד"ה פסוקי דמזמור וכו' פ' פקדי דף רל"ב ע"א.

(קא) עי' המנהיג דף י' ע"ב סי' כיד ורוקח סי' ש"ב.

ישתבח שמך לעד מלכנו, ומאן דמתהיל בישתבח אחי וישע מיד פשע קי). הברכות יכול לומר אהר תפלתו אבל פסוקי דזמרה אינו אומר אהר תפלתו שצריך לסדר שבה של יוצרנו ואהר תפלתו קי). בכמה מקומות סדרו קדמונים יג שבתות כנגד ז' רקיעים קי) וישע אורחות קי), ברוך שאמר יג ברוך יש בו קי), ויצב יג קי), גם דוד אמר יג הילולים במזמור אחרון ויש אומרים שאמרן כנגד יג חדשי השנה עם חדש העיבור. ובישתבח יש מיו כי לך נאה יי אלהינו שיר ושבה כו קי) וקחשיב רקיע שעל ראשי החיות קי) והו' להו' ה' רקיעים ה' אורים קי) ובנקדוש יג קי) ובנקדישך יד קי) עד וקרא זה אל זה ולא אמרתי את שמך כי אם שמך לכד קי) ובכתר יתנו לך לפי שיש בו המוני מעלה עם קבוצי מטה סדרו בו כיו תיבות עד קדשו, אך שם המיוחד אינו מן החשבון, ואסור לספר בין ישתבח ליוצר, שאחרי שסידר שבתו של מקום יש לו להתהיל תפלתו קי) שכן תכסיס מלכות כשצריכין מן המלך קי) שולחין לו דהון ואחיב מבקשין מסנו ונוח לו כשאנו ממליכין אותו כראות' במעשה מרכבה, וכל שכך שאסור לספר בין האל [האב] הרחמן לישתבח אם לא בפרקים או באמצע מסני הכבוד או מסני היראה כמשפט של קריית שמע.

קדיש קצר לאחר פסוקי דזמרה שכן דרך קדיש לבא אחר קריאת פסוקים אי אחר דרשה, ויש אומרים פסוקי דזמרה במדצצה כשיש שם מנין ולא יאות עבדין שמקצירין שבתו של מקום בשביל שאלת צרכם הויש מושל שיתרצה בכך קי). ובמזמור לתודה יש להאריך ולננין משום דאמרינן במדרש כל השירות עתידות ליבטל חוץ ממזמור לתודה ולכן נהנו להאריך בטוב להודות בשבת וסמך לדברי שאמר דוד קי) ענו לימי בתודה כמו וענו הלוים קי) ואם איחד והפסיק בין פסוקי דזמרה לקדיש יאמר ברכו בלא קדיש, וראה לדברי ברכו של ערבית שאנו אומרים בלא קדיש, אך טוב שיאמר

קי) כ"ז תובא בא"ח מאה ברכות סי' ל"ז ובכלכו דין ה' והעסף שם משמע לדעתו שצריך קודם לכן נשמת כל חי, ועי' בספר העתים סי' ק"ע. ובסבוב הרב רבי פתחיה [ירושלם תרנ"ד ע' 24 שו"ת 9] הניא שבבבל אומרים ישתבח קודם וישע וזכה בסדר תפלות כל השנה להרמבים. קי) ברכות ל"ב ע"א, ע"ז ע"ב ועי' כחפרה גנזה סי' ג"ז ובמחז' סי' מ' ובכ"ז סי' ג"ב. קי) תגינה י"ב ע"ב.

קי) וכ"ה בכלכו דין קכ"ב ובכת"י ה' אורים ועי' מנוחת ל"ט ע"א.
 קי) עי' צונץ רישום צד 148 הערה ע'.
 קי) וקחשיב מציב עד וטוב ויפה שמכאן ואילך מסב על הדבר הזה. ויצב יג ליתא בכת"י ה'.

קי) וכן בסוף הכריכה ע"פ הנוסח ארון כל הנפלאות וכו' מלך חי העולמים, והעיר ע"ז בהג"ה בכת"י ווינא, ועי' בסור ס"ס גיא ובאבודרהם דף כ' ע"ד.
 קי) תגינה יג ע"א תוס' ד"ה ורגל.
 קי) ועי' בפרס סי' ה' ובמחז' סי' מ' ובראב"ן סי' י"ב ובא"ח דין ברכו סי' ד' ותפלה

סי' כ' ובכלכו שם.
 קי) וצ"ל ככתוב ודרא כנוסחת הסוד כסי' קכ"ה וכן כתוב.
 קי) ובכת"י ה' י"ז ונ"ב יג.
 קי) עי' במחז' סי' קס"ג סוף הערה ע'.
 קי) בכת"י ה' שבתו.
 קי) מכאן עד תיבת בפרקים נמחק בכת"י ה'.
 קי) תובא בא"ח מאה ברכות סי' ל"ג ובכלכו דין ו'.
 קי) תהלים קס"ז, ו'.

קי) דברים כיו, י"ד וכיו תובא בא"ח שם סי' כיו בשינוי לשון קצת ובכלכו דין ד' תוא טמש לשון המכונים. ובכת"י ה': ובמחז' יש למשוך ולהגו — העתידות — מסאור ולכן

פסקי דתלה או שאר פסוקים עד ג' או יותר ויאמר קדיש שלא לשנות מעמד התפלה, ובה הקסידו ראשונים כאשר אמור על העניין בעיה, וכן סורס על שמע לא יאמר קדיש אם לא יאמר לפניו (קדיש ו) פסוקים, שלעולם לא תמצאנו בלא פסוקים לפניו אם לא לאחר נמר תפלה ק"ט). ובשם שפורסין על שמע שחית כך סורסין עריבה, ואין אומרין אלא ברכה ראשונה ק"ב) כמו שחית ובלא קדיש וברכו ואע"ג דאמר שמואל ק"ה) לעולם לא יוציא אדם עצמו מן הכלל והיה לו לומר נברך כמו בברכת המזון, הכא שאני דכיון דאמר המבורך לא מסיק נפשיה מן הכלל והוי כמו נברך, וטהאי טעמא ק"כ) הוא אומר ברכו בבית הכנסת בתשעה [והוא], והא דאמר בברכות סיג שאכלו ק"ב) דאינו אומר בברכת המזון ברכו אלא אם כן יהיו כדי ברכה בלא הוא והאיך את אומרין ברכו בטי' והוא, אם לא משו הטעם שאמרתו דהוי כמו נברך ק"ד). קדשה מיושב שאינו אלא סיפור דברי המלאכים ואינו אומר ק"ה) ימלוך שאין המלאכים אומרים אותו אלא העשרה שמתיישבת אחי' קדוש וברוך בראיש יוצרט ואומרת ימלוך, כך נמצא באנדה ק"ו) וגם לפי שאינה אלא סיפור דברים אומרה אפילו יחיד דבלבר שיהא בן י"ג, הכי איתא במסכת סופרים ק"ט). קריית שמע ומצותה עם הנגין החמה ונמצא מתפלל ביום עם המדומי חמה משום שגא' ייראוך עם שמש ק"ה), ועד ג' שעות זמנה, משם והלאה כקורא בתורה ולא הפסיד ברכת ק"ט). ויש שפוסקים שהתחלה לא הוייא עד שתצא חמה מנתיקה ומביאין ראיה מירושלמי דברכות ק"ג). והא דמסיק תלמודא כותיקין היינו משום דשיעורו גדול מן האחרים. ולאחר נאל ישראל אינו אומר קדיש אע"פ שקרא פסוקי קריית שמע ק"ה) כדי לסמך נאולה לתפלה, אך אמר יאמר בדי להפסיק בין פסוקי דקריית שמע שהם דאורייתא לתפלה שהיא דרבנן ק"ג). ראיתי בסידור הריר שמעיה דברכות שבני מקומות יחיד עונה אמן אחר ברכות (המזון).

ק"ט) וגי' הובא בא"ח ריש דין קדיש וככלבו דין ו' שם איתא ולא לשנות מהג התפלה. ק"כ) בלבר וכ"ה בכלבו דין י"א דף ט' ע"א, ובכת"י ה' וכן בא"ח ה' תפלה סי' ע"ד ליתא מלת ראשונה.

ק"ה) ברכות מ"ט ע"ב, ועי' בירושלמי שם פ"ז ה"ג ובתוס' שם ד"ה לעולם ובארזם ס"ם ג"ט ובשבלי הלקט סי' י"א ובראיש שם סי' כ"ז ובסור סי' נ"ז וקצ"ב ואבורהם דף מ' ע"ב דר' ירוחם בתאיז נתיב ב' וגי'.

ק"כ) סכאן עד תיבת דאינו נסחך בכת"י ה'.

ק"ג) שם.

ק"ד) הובא בא"ח דין ברכו סי' א' ובכלבו דין ח' ובמטה משה סי' ע"ט ועיי"ש בסו' רכ"ט.

ק"ה) בכת"י ה' לכך אין אנו אומרים ימלוך. ועי' האשכול ח"א סי' ה'.

ק"ו) עי' תגינה י"ג ע"ב ופסיקתא רבתי פ"כ אות ג'.

ק"ז) פס"ז הי"ב, ועי' בראיש סיג דברכות ס"ס י"ח ובסור סי' נ"ט ובא"ח דין קדושה

מיושב סכ"ב.

ק"ח) ברכות ט' ע"ב ובתוס' שם ד"ה לק"ש.

ק"ט) שם ו' ע"ב ועי' בסרעיג דף ג' ע"א.

ק"ל) פ"א הי"ב ועי' בראיש שם פ"א סי' י' ובתוס' יומא ל"ז ע"ב דיה אמר ובס' הישר

דר"ת [שהגיל כהרים ראוענמחאל] סי' ח' ובס' האשכול ח"א סי' ה'.

ק"מ) ובכת"י ה': אע"פ שהוא פסוקים דזרה ק"ש.

ק"נ) עי' רשוי ברכות ס"ה ע"ב ד"ה הא כבונה ובשבלי הלקט סי' ט"ז והמנהיג דף

י"ב ע"א סי' ל"ד וברוקח סי' ש"ב ד"ה אמן אל מלך נאמן ובאבורהם דף ה' ע"ב ובכסף משנה

פ"א מת' ברכות המיוז ובכ"י סי' ג"א ורש"י ולעיל הערה צ"ט.

וחשב הגי תרי דא מריי' דהבחר בשירי ונאל ישראל ואידך דבונה ברחמי ירושלים
 דברכת המזון כדי להפסיק בין שלש הראשונות (קלג) שהן דאורייתא לברכת המזון והמסיב
 שביבנה תקנה (קלד), ואע"נ דאמרו בראש השנה (קלז) פרק ז' סוף דלא בעי סידור אלא
 בצלותא (קלי) הגי מילי ביחד אבל שלח ציבור נכון לסדר וגם מפני שאין ליחיד
 להגביה קולו בתפלה שנא' וקולה לא ישמע (קלז) ומתפלל בלחש כדי לסדר תפלתו
 יי שפתי תפתח והאומר כי שם יי אקרא הבו גדל בין גאולה לתפלה מועה ועל פי
 קדמוני קדושים דל (קלח) אנו אומרים יי שפתי תפתח (קלס), ואחרי אשר התפלל בלחש
 יחזור ותפלל (קע) בהגבהת קול כדי לומר קדושה בציבור שאין יחיד אומר אותה.
 (וקול רם) וכל דבר שבקדושה אין אומר לפחות מי שנא' ונקדשתי בתוך בני ישראל
 וכת' הברלו מתוך העדה הזאת ואחיא תוך תוך (קע). וכדי לכלול אמירת העמרה עם
 אמירת המלאכים והאופנים אומר כשם שמקדישין אותו בשמי מרחם כולם יחדיו. והשואל
 למה אין אומרים בקדושה יי ימלוך לעולם ועד אלא ימלוך ד' לעולם וכי' דהתורה
 עדיפא מכתובים (קע) מועה הוא ומציא מסוי ואינו מבין, שהרי כבר אמר כשם שמקדישין
 אותו וכו' ימלוך יי לעולם אמרה העמרה (קע) כאשר נמצא באגדה ובפסי קדושה
 שאנו אומ' בשביל דרשה כאשר נבאר בעיה נכתיב (קע) והוא דתורה עדיף.

ואם תענית הוא ושכח לומר ענינו כיון שהתחיל רפאינו (קע) אין מחזירין אותו
 וכן בשאר ברכות (קע) בירושלמי פרק אין עומדין (קע) ר' אחא ור' יוחנן (קע) בן סזי הו
 יתבין בחד אתר הוה עבר חד קמי תיבותא ואשנר בחדא ברכה אתון ושאלון לר' סיבתן
 אמר לו ר' סימון (קע) בשם ריביל שליח ציבור שהשניר שתיים ושלש ברכות אין מחזירין
 אותו אשכח תני ופליגי לכל אין מחזירין אותו תוין מסי שלא אמר סחיה הסתים
 ומכניע דים ובונה ירושלים. אשנר לשון קסין, ונופל על פניו. קדיש קציר, וברין היה.

(קלג) מכאן עד תקנה נסחק בכתי' ה'.
 (קלד) עי' בהאשכול ח"א סי' ה' ובראב"ן סי' קצ"ד וכא"ז אר"ז ח"א סי' קי"ג בשם ירושלמי
 שכתב בליקומים ועתה לא מצא אותו בירושלמי שלפניו ובתנאים מ"א דברכות אות ו' ובא"ח
 קדושה מיושב סי' ד' בשם ר' נחשון ושם ברין ענייתא אמן סי' ג' ובכלבו דין ה' ושם ברין
 קב"כ שהביא בשם הר"ר שמריה נראה שהעתיק ממחכים כאן ובא"ח ליתא. והח' באגרוי כסאמר
 אודות ר' סעדיה גאון, פס"ח תרס"ד, צד 18 הביא דעת רס"ג שכתב שם מקומות ה' ו'
 ענה אמן אחר ברכותיו, ועי' המנהיג סי' ל"ד.

(קלז) ל"ה ע"א ועי' במד' סי' ק'.

(קלז) ובכתי' ה' בשלשה פרקים וצ"ל בברכות של ר"ה ושל יו"ה"כ ושל פרקים.

(קלז) ברכות ל"א ע"א.

(קלח) בכתי' ה': קדמונים קדושים אשר בארץ אנו אומרים.

(קלס) ברכות ד' ע"ב ופי' ע"ב ועי' תשב"ץ סי' רכ"ז.

(קע) בכתי' ה' יחזור ויתחיל.

(קמא) ברכות כ"א ע"ב, מניחה כיצ' ע"ב.

(קע) כדאיאתא באבודיהם סדר קדושה דף ל"ה ע"ב.

(קמג) מכאן ועד נבאר ליתא בכתי' ה'.

(קמז) ואפשר שצ"ל במדרינו.

(קמח) מכאן ועד אין עומדים ליתא בכתי' ה'.

(קמז) כהרשבים בתוס' ברכות ל"ד ע"א ד"ה אמצעות.

(קמז) פ"ה דברכות ה"ג, ועי' בהגב"י"ם פי' מה' תפלה אות ג'.

(קמח) בכתי' ר' אדא ולמנינו ר' יודא.

(קמט) מכאן ועד תיבת ברכות ליתא בכתי' ה'.

לאומר שלם קי) אך משום דלא אתי לזלוול בתהלה ובלמנצח ובסדר קדושה סמתינים להשלימו עד [לאחריהם קי:ב]. ומכל מקום אומר שם קדיש קצר להראות ששם מקומו לבלתי לשנות בתפלת ערבית שיש קדיש אחריה וגם בשביל תחיתת שאמר, והלכתא דאיכא מוסף משלים אותו שם דלא חיישינן לזלוול תהלה וסדר קדושה, שהרי יש לו עדיין להתפלל מוסף הבאה אחריה.

תהלה כל האומר ג' פעמים ביום ובכונה מובחש לו זי:ג) שהוא בן העולם הבא דאיכא ביה אלמא ביתא ומשביע לכל חי רצון קי:ג) ג' פעמים לגי תפלות, ומשום דאיכא למאן דאמ' תפלת ערבית רשות קי:ד) ופעמים שבשביל צורך היו מבטלים אותה קי:ה) התקינו לומר פעמים בשחרית ולא רצו לתקנו במנחה דלמא אתי לשהויי, ואף למאן דאמ' רשות אין לבטלה בהגם כדאמר קי:ו) טעה ולא הזכיר ראש חדש ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין החדש בלילה ולא דווקא ר"ח אלא אפילו שבת רום טוב נמי כדאמ' קי:ז) אין מחזירין אותו משום דתפלת ערבית רשות. ועוד תניא בהדיא קי:ח) ימים שיש בהם מוסף ערבית שחרית ומנחה אומר מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירין אותו אלמא חזינן דאין מבטלים תפלת ערבית בחגם, ומיט עשו בה תקנה כאלו הוא חובה קי:ט) כדאשכחן בפסוקי מברך יי לעולם אמן ואמן דאית ברו י"ח אוכרות ותקנו משום ביטול תפלת ערבית קי:י). וראיתי כתוב מפי מר אבי ג' ע בשם זקינו רבי עזריאל ל שלא היו אומרים קפ:א) משום דרי יחגן דאמר קפ:ב) איזהו בן העולם הבא הכומך נאולה של ערבית לתפלה של ערבית ולולי כי משע המנהג כל כך במלם, ואף קדיש לא היה לומר קפ:ג) כמו שחרית ואנחנו אחריו לבלתי אמרם, אך כשאנו מחסללין נקמינן סונייא דעלמא שלא להיות מן המתמידים קי:י).

למנצח ובלהש אוכר אותו רכ פסוק ראשון לפי שדברים שנכתב אסור לאומרם

- קי) כל האומר סכאן ועד עלינו לשכת תובא באיה מזמרים אתר ית ס' ב' ג' ד' וז' ותפלת ערבית ס' ד' ובכלכו סוף דין ייא, י"ב, יג, יד, וזי:ג.
 קי:א) סכאן ועד וגם ליתא בכת"י ה'.
 קי:ב) בכת"י ה': ביום ובונה ירושלים ואבטח לו.
 קי:ג) ברכות ד' ע"ב.
 קי:ד) שם וברך כ"ז ע"ב.
 קי:ה) שבת ט' ע"ב תוס' ד"ה למיד.
 קי:ו) ברכות ל' ע"ב.
 קי:ז) ותנכון כדאיתא בכת"י ה': ומאי ארייא ר"ח אפילו שבת וי"ט נמי נימא וכו'. ועי' כפר"ג דף כ"ה ע"ב וברייף ריש פ"ד דברכות וכה"ג שם ובתוס' דף כ"ז ע"א ד"ה מעה וכו'ומא פ"ו ע"ב ד"ה והאמר ובמחז' ס' עי' וקיד' והאשכול ח"א ס' כ"ז והבנתי דף כ"ג ע"א ס' פ"ה ובראביה פ"ד דברכות ס' פ"ג.
 קי:ח) שבת כ"ד ע"א.
 קי:ט) סכאן ועד ותקנו נמחק בכת"י ה'.
 קי:י) עי' בתוס' ברכות ד' ע"ב ד"ה דאמר !
 קפ:א) ובכת"י ה': כתוב בשם זקינו רבינו עזריאל ג'ע ש'א היה אוסר; ובכלכו דין י"ד העתיק בפעול וראיתי כתוב מ"ה ג'ע בשם רבי אלעז' וקינ.
 קפ:ב) ברכות ט' ע"ב, ובכת"י ה': המוכך נאולה לתפלת ערבית וכ"ה בברכות ד' ע"ב אמנם הכהני והדיף והרא"ש גרסו גם כאן כדלקמן ד' ט'.
 קפ:ג) עי' בפרדס ס' ב' ובשבלי הלקט השלם ס' ג'ב וכתניא ס"ס ט' ובראבין ס' קס"ט ובאשכול ס' ט'.
 קפ:ד) עי' בהגמיי"מ פ"ה מ"ח תלמוד תורה אות ו'.

בעל פה קפי) ומעם זה בקריית שמע שאנו אומרי בנחת ובלחש וכמה פסוקים שאנו אומי בקול רם בשביל בני פסוקים או בני השנונים אין לחוש קפי).

ובא לציון, ואתה קדוש יושב סי' ממתין קפי), ר' פנחס בשם ר' עזריה אומר קפי) המלאך הממונה על התפלה הוא ממחין עד שתתפלל כנסיה אחרונה שבישראל ועושה מכל התפלות עשרה ונתנה בראש הקביה שנא' וברכות לראש צדיק צדיקו של עולם. מכאן יש להכריח מתקנת של וישע שלא לאחר עימוד ויצרנו כך נראה לי. קדוש קדוש קדוש פתרונו בתרטם קפי) קדיש בשמי מרומא וכו' קדיש על ארעא וכו' קדיש לעלם כו' הוא ארר העולם דוגמת עדותו של משה רבינו בשמים כמעל ועל האיץ כחתת אין עוד, באויר שנא' מדורות היו לעולמי קפי) השמים לכסאו זלפמלי' שלו. האריץ נתן לבני האדם ולבהמת הארץ האויר לעוף המעופף מה שאין כן בבשר דם קפי) שנתן דורין בבית ובעליה אבל באויר אין יכולין לעשות דירה. ולפי שהיה דרך קדמונינו לדרוש בכל שחרית ושתיית אחר התפילה ולתרגם בשביל עמי הארץ הוחזק מנהגם בהלין פסוקי קדושה דמתרגמינן, והיינו דאמר ר' קפי) דאקדושה דסדרא מקיים עלמא דאיכא תורה וקדושה. וכתבי אם לא בריתי יזמם וגו', ולדברי האומר משום שמדא איחקין אמאי מקיים ביה עלמא ספי' מאידך, ועוד מה היה לנו לתרגמו ועוד היה לנו לומר (י"י) ימלך לעולם שהוא ספסוקי קדושה שהוא מעומד. יחיד אינו אומר אלא בנינוט קפי) כקורא במקרא שאע"פ שאנו אומרים אותה כדורשים אמרי רבנן קפי) שאין פותחין בכלה סחות מעשרה ובשבתות ימים טובים שאנו שוהין בבית הכנסת שחרית אוקמה אמנחה כמו מסכת אבות שאנו אומרים במנחה משום דרשה. קדיש שלב. שיר מזמור לאסף, גם אשור נלה עמם, פתרון גם אשור שנסיך מודד הפלגה הסכים מה עמם, בני רבה קפי) אפרוח נעשה ביצה על שום קלקול שקלקל מעשיו קראו ביצה המחותה מאפרוח.

קפי) גיטין סי' ע"ב, תמורה י"ד ע"ב.
 קפו) ע"י כספי האורה ח"א סי' י"ב והעתים סי' קצ"א, ראב"ן סי' מ"ב, מהרי"ם ב"ב ד"פ סי' ש"ג, תוס' ישנים יוסא דף ע' ע"א ד"ה ובעשור, בטמיה סי' מ"א בשם דורי ר"ה זכמטה משה סי' מ"ב.
 קפז) מחו סי' קל"ה, פרדס סי' ב', שהליק סי' מ"ד, תניא סי' י"ג, המנהיג סי' ע"ו, אבודרהם דף ל"ז ע"ב.
 קפח) שמות רבה פכ"א אות ד' ומדרש תהלים מזמור י"ט אות ז' ופ"ה אות ב' וילקוט תהלים רמז תת"ס. ולא מצינו כשום מקום מאמר דר' פנחס בשם ר' עזריה ואפשר שצ"ל בש"ר ועירא.
 קפט) בכתי' ה': פתרונום כתרנומם.
 קע) בכתי' ה': מדורות עשה הקביה לעולמו.
 קע"א) מכאן ועד ולתרגם נמחק בכתי' ה'.
 קע"ב) כוונה מיפ ע"א, וע"י כספי"ג דף י"ד ע"ב ובשו"ת תגאונים דפוס ליק סי' צ', פרדס סי' ב', ליקוטי הפרדס דף ס' ע"ב. מח"ו סי' ס"ו, האשכול ח"א סי' מ"ו ורוקח סי' שכ"ה. קע"ג) וע"י בשערי תשובה סי' ג"ה וליקוטי הפרדס דף ס' ע"א וראב"י ברכות סי' ב' זסי"ו ס"ו, שבת"ק סי' י"ג, טור סי' ג"ס ותהי"ד סי' ח' ומשיב"ח כ"ג פ"ג באמרו תנ"ל צד 18 וצד 81 בשם רס"ג.
 קע"ד) ב"ב י"ב ע"ב.
 קע"ה) פרשה ל"ז אות ד' וילקוט תה"ס רמז תת"ל"ב. ובכתי' ה': שנמרד טורר מעצת דור הפלגה והסכים מה עמם בראשם אפרוח נעשה וגו'.

עלינו לשבח בבי רבי בפרקי דרי אליעזר קטו) שבח גדול יש בעלינו לשבח
 לכך צריך לאומר מעומד. ושמעתי כי יהושע יסרו בכיבוש ירוחו וחתם בו שם קמנותו
 למפרע, עיין דעלינו לשבח. שיין משלא עשנו, ויו מואנחנו כורעים, ה' מהוא אלהינו,
 והאומר אבל אנו קטו) כורעים מועה, ואמת הכריעה אינה יפה אך בהפסקה די לו
 כדכתי' כי כל אלהי העמים אלילים | וימי שמים עשה קטו). הוא אלהינו כדכתיב אנכי
 יי אלהיך, ואין אחר קטו) כדכתי' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, אמת מלכינו
 כדאמרינ' גבי אני יי אלהיכם אמת, ככתוב וידעת היום ואין אומר ככתוב בתורתך קטו)
 שכל המלה בלשון נסתר מדברת והמקרא מדבר המעם (בנכון) בנו כה, והאומר בתורתו
 יפה כיון. וי"א הוא אלהי ואין עוד ולא הפסידו משום דהאי קרא דמייתי הכי משתעי
 אמר בשמים אמי המ' אין עוד באורים קטו), משה העיד בשלשתן כי ה'י בכלי, יתרו
 לא העיד כי אם מן הארץ לפי שלא היה בשמים שנא' כי עתה ידעתי כי גדול
 יי מכל אלהים רחבות העידה בשמים ובארץ שעל ידי שח עלתה לשמים שנא'
 כי יי אלהיכם בשמים ממעל ועל הארץ מתחת קטו).
 חמה תפלת השחר.

מנחה. תהלה. קדיש קציר אחר פסוקי דתהלה, ומתפלל בלחש משום מעמא
 דפרישית בתפלת שחרית, ואהר יתפלל בקול רם מפני קדושה כדפרי
 שחרית, ונופל על פניו ובקומו יאמר ואנחנו לא נדע מה נעשה וכן בכל קמותיו
 בתחנונות וכן אמר החזן ואנחנו לא נדע כי התפללנו מיושב ומעומד ומנפילה
 על פנים אך בזה במחנה כי אליך עינינו קטו). קדיש שלם. ומשש שעות ומחצה
 עד ערב הוי תפלת המנחה קטו) ואסור להתחיל סעודה גדולה כנון בחופה או סעודת
 מרעות ודוגמתן עד שיתפלל קטו). היו לפני תפלת המנחה ותפלת מוסף מתפלל תפלת
 המנחה ואחר כך תפלת מוסף קטו) ולכך טוב ויפה לדקדק ביום הכפורים ובימים טובים
 להתפלל מוסף קודם שעת זמן מנחה קטו). מעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית
 שתיים, שחרית מתפלל מנחה שתיים, מנחה מתפלל ערבית שתיים קטו), ואם לא התפלל

קטו) האומר לא נמצא בנוסחאות שלנו, ועי' בס' רב פעלים אות פ'.

קטו) כגירסת האבודרהם בתפלת ריה דף עיר ע"ב ועיי"ש.

קטו) שור סי' ג"א.

קטו) ובה' בכדור טרין ובמחזי פי' צ"ט צד 76, ובאבודרהם ובסדרי הספרדים איתא.
 ואין עוד אחר.

קטו) כדאיתא במחזי שם.

קטו) עי' בס' יוסף אומץ סי' ג"ט.

קטו) דברים רבה פ"ב אות כ"ו וב"י, מדרש שמאל פ"ט אות ו', ילקוט יהושע רמז י',
 ועי' ילקוט ואתחנן רמז תתייד, ומכאן ועד השחר ליתא בכת"י ה'.

קטו) האשכול תיא סיס ט"ז, רוקח סי' ש"ט, כלבו דין י"ט וסור סי' קל"א.

קטו) ברכות כ"ו ע"ב.

קטו) הרבא בא"ה ה' תפלה סי' ג"ח ובכלבו דין י"א דף ח' ע"ג בשם הריף חז"ר נתן.
 עי' בסמ"ג עשין י"ט ובסמ"ק סי' י"א בהג"ה ובהנמיי"ם פ"ז מה' תפלה אות ז'.

קטו) ברכות כ"ח ע"א.

קטו) וי"ב בתוס' ברכות כ"ח ע"א ד"ה הלכה ובצירה לרדך לר' מנחם בר' זרח פאמר
 א' כלל ב' פ"ג ובשבלי הלקט סי' ש"כ בשם בעל העיטור [עיי"ש בח"ב דף מ"ה ע"ג] ובתשובת
 סי' כ' בהנה כתב עי' ועוד יש מועים וכו' מיהו שנגה היא בידם כדפרי' דרי אליעזר כהן וזה
 שימת הרי' בתו' שם. ועי' בא"ה ה' תפלה סי' צ"ו ובמרכיב פ"ד סי' צ"ב ומנחנו מתחיל ה'
 יהיב ובאגור סי' שכ"ד ומש"כ המתבר לקמן בה' יוה"כ.

קטו) ברכות כ"ו ע"א.

מנחה לעיב שבת מתפלל ערבית של שבת שתיים ק"ט, לעולם ראשונה לשעתה
 זשנייה לתשלומים, ואם היה ראש חדש בערב שבת ולא התפלל
 מנחה, ערבית שהוא מתפלל שתיים של שבת לא יזכיר בשניה יעלה ויבא,
 דאחר שעשהו קדש לא יעשהו חול ק"ג, ואפי' בחול נמי לא, עבר יזמו במל קרבנו,
 ואפי' לא עברה שעת המנחה כיון שהתפלל כבר תפילת שבת לא יזכיר בשניה ראש
 חדש כדאמרי', ולכך אם התפלל תפילת המנחה ולא זכר של ראש חדש ואחר תפילת
 שבת נזכר, לא יחזור ואפי' בשביל תפילת המנחה, שלא ירדה כלום אחרי שלא יכול
 להזכיר של ראש חדש, אך אם היה ראש חדש בשבת יכול להיות דחור ומתפלל
 ומזכיר, דליכא הוכחה שהיא תפילת חול וכן אם לא התפלל כלל מזכיר בשניה וכן נ"י
 לעשות ק"ג). לא התפלל מנחה בשבת מתפלל ערבית שתיים של חול, ומכביל בראשונה
 זאינו מכביל בשניה, לא הכביל בראשונה הכביל בשניה, שניה עלתה לי בשביל
 מצאי שבת, ראשונה לא עלתה לו לתשלומי מנחה וצריך לחזור ולהתפלל לתשלומים,
 ומעמא משום דכיון ולא הכביל בראשונה כידוע שבשביל מנחה התפלל אותה והיה לו
 להקדים של מצאי שבת, נמצא ששניה ממטבע שמטבעו חכמים בתפילה והמשנה לא
 יצא ידי חובתו, והיו כאלו לא התפלל ולכך שניה עלתה לו, ומדאי מעמא ק"ג) אם היו
 שתי תפילות לסניז והתפלל מוסף קדם מנחה לא עלתה לו תפילת מוסף ק"ג) ותפילת
 המנחה עלתה לו.

ושני וחמישי אחר התפלה אומר רחום, ושלושה זקנים שהובאו ליד
 נסיון ק"ג) וכיטלו יסודיה, האחד עד אנא והשני עד אין כבוד השלישי השאר ק"ג),
 והתקינו לאומרו בזמי דדינא ובהם קורא בתורה מתקנת נביאים הראשונים ק"ג) לסי
 שנאמר וילכו שלשת ימים [במדבר] ולא מצאו מים ואין מים אלא תורה שני היו כל
 צמא לכו למים הלכו ותקנו להם שיהיו קורין בתורה שני וחמישי ושבת כדי שלא ילינו
 שלשת ימים בלא תורה. שני וחמישי תקנו יותר משאר ימים שהם יזמי דדינא ואפילו
 למעלה ק"ג), ועורא תיקן תלתא נברי ועשרה פסוקי כנגד עשיה אנשים ק"ג), וכדנציאו

קט) שש ע"ב.

קל) תענית ד' ע"ב.

קל"א) עוי' בתום' ברכות שם דיה טעה ובהאשכול היא ס"ס כיה ובפמ"ג או"ח ס' קיה
 במשכנות חזק סק"ח.

קל"ב) מכאן ועד תיבת המנחה נמחק בכת"י ה'.

קל"ג) ועוי' ברא"ש פ"ד דברכות ס' ה' וכפירוש סעל ס' תרדים על הירושלמי שם ה"א
 וכב"י ס"ס רפ"ז בשם הרשב"א.

קל"ד) בכת"י ה': שהובאו באש וניצולו.

קל"ה) עוי' כמנהיג דף י"ט ס' ס"ט ובא"ח מה שמוסיפין בב' וד' אחר י"ח ס' א' ובכלבו
 דין י"ח.

קל"ו) ב"ק פ"ב ע"א.

קל"ז) שבת קב"ט ע"ב ועוי' ב"מ הישר לר"ת ס' תקל"ז והמנהיג שם ס' ע' ורוקח ס' ר"פ
 ושכלי הל"ט ס' רע"ו ותניא ס' ס"ב בשם התנחומא, והוא בתנחומא הקדום פ' וירא ארת פ"ו.
 זכבת"י ה' ואפילו למעולם.

קל"ח) ובכת"י ה': במלנים, וכצ"ל.

ספר תורה מן הארון נכון לומר יהי בנאצו הארון קניט) ובאומיו גרלו ליי יאמרו הקהל נחל יי ומתולל מאד ולנדולתו אין חקר י) ואחר כך יאמר איש לרעהו דממו כל אחד יחוסם ויאמר יי אלהינו, זהו הדממות שיי אלהינו, אחר כן יאמר איש לרעהו אם כן השתתחו להרוס גרליו קדוש הוא, והרוס גרליו זה בית המקדש יי), ואז כל אחד משתתחו כנגד בית המקדש. ופתרון דממו השני כך הוא, דאם לא כן היה לנו לומר נרוממה יי ונשתתחה. ולפי שאמר החזן ונרוממה שמו יחדיו אנתנו אומי זה לזה דממו כדי לומר יחד יי אלהינו שהוא הדממות ובמקום יי) אינו כן. אחר כן יעידו דיאמרו זאת תורה אשר שם משה לפני בני ישראל יי) רש מסכת סופרים יי) שכשהיה החזן על המגדל היה פותחו ומראה הכתב לאנשים ונשים ואז היו כולם אומרים חאת התורה, ומכאן מנהג הנשים שהם דחקות לראות ספר תורה ואינו יודעות למה יי), אך מה שהן עומדות בשעת קריאת התורה פעות הוא בידם דרך מינות לעשות כן, משום דכתיב בעזרא יי) וכפתחו (ו) עמדו ואינן מאמינים מה שדרשו רבותינו דעמדו היינו שחקנו שאסור לספר בשעת קריאת התורה ותבירו באיוב יי) עמד ולא ענו עוד יי), הקורא יאמר ברכו בהנבחה קול כדי להוציא אותי שלא שמעוהו יי) ועוד שאין לאומיו אלא בעשרה ואם יאמרו בלחש הוי יי) יחד ולא הועיל. גם אותם שלא שמעוהו ושומעין החזן ואוי ברוך יי) המכוון לעולם ועד אין להם לומר כך מאחר שלא שמעו ברכו אלא כשחסיים החזן לעולם ועד יענו אמן, כדאמרין גבי זמון יי) שאם בא אחד זמנא שמברכין [נברך] שאכלנו אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ואם בא בשעה עונים [נברך] שאכלנו יאמר אמן יי), ואין קוראין בתורה ואין פותחין בגביא כפחות מעשרה יי), ואין שום אדם קורא בתורה אם לא נקרא בשם, שאין אדם מכובז

קניט) עי' ע"ז כיד עיב וברש"י דהיא ס"ו, ליה, ובכלבו דין ל"ז וכשבת מיורי, ועי' צונץ, רישום צד 158.

י) בא"ה שם ס' ז' ובכלבו ריש דין כ'.

יח) תהלים קל"ב, ז' ועי' בתרגום איכה ב', א'.

יג) ובכתי' ה' : ובקומם, ואפשר שצ"ל ובמקומי.

יד) מכאן ועד לאנשים נמחק בכתי' ה'.

יז) פי"ד הי"ד.

יח) תובא בא"ה שם ס' ה' ובכלבו שם נשמם שם אומרו.

יט) נחמיה ה', ה' ונקרא ס' עזרא ע"פ גמ' בסנהדרין צ"ג ע"ב וסוכה ל"ז ע"א, ועי' בתנאים גליון הש"ס שם דף י"ד ע"א, ובכתי' ה' : הערשים כך משום תקנת עזרא הסוהר ובפתחו עמדו כולם.

ה) ל"ב, ס"ו.

מ) וכיה בסרעני דף כ"ה ע"א בשם רב שר שלום גאון ובמנהיג דף כ"ה ס' ל'. ועי' בתשב"ץ ס' קפ"ב [ובמירוש תראביע בנחמיה שם ועי"ש ברש"י פסוק ז']. ובכתי' ס' קמ"ז ובמסד זקניעה ליעב"ץ שם.

לע"י בס' האורה ה"א ס' ל"ה וכפ' חסידים ס' רנ"ד ובתנאים פ"ז מה' תפלה את ס'.

י"י) בכתי' ה' : ואם יאמינו בלחש קרי.

י"ב) ברכות מ"ה ע"ב.

י"ג) כ"ז תובא בא"ה שם ס' י"ז אלא שנשמם מתיבת שמעוהו קמא עד שמעוהו בתרא ובכלבו שם איתא, וכ"ה במסא משה ס' רכ"ה, ובכ"י ס' קל"ט העתיק מש"כ ר' יצחק אבנאב בניאורו והוא הביא כ"ז בשם ת"י יונה.

י"ד) מגילה כ"ג ע"ב.

לו יי), ועוד דאמרינן בירושלמי כל הקורא בתורה ואין אומרים לו קרא חזם לאדם שיש לו בת בנרת שכל הרוצה ללוקחה קחתה יי), והבי איתא בתוס' יי) ראש הכנסת או חזן הכנסת לא יקרא עד אשר יאמר לו קרא שאין אדם מבזבז לו. והלן כהנייא דמצלו ביומא דסיפרא ועומד אחד מן הקהל להקרותם לא יאות עבריין אחר שלא נקראו, דפנמא ליכא כיון שאותו העומד [לשמ] אל הקורא הוא החזן והקורא (מ) לימינו יי) משום דכתיב מי מינו אש דת למו וראייה ליכא דאיכא בהי אהד קורוא יי) גם חלק(י) אין להם לקחת ולא לישאל אם לא יתנו להם שנא' יי) חלקם שאלו כפיהם ואף כי חלק אין להם בקריאה אלא בשוים, ואם החוקים הם לקרוא יוצא הישראל ספר תורה מן הארון ויוליכנו אל המגדל ויקרא הבהן יי) ומתוך כן כשהמסמיר מן המניין כמו בתענית ופעמים שלא יתענו אלא שלשה ובכך די לתענית ציבור, כדאשכחנא במשה אהרן וחזר במלחמת עמלק יי) אין לחזן להיות מסמיר אם לא יקרא, פעם אחר שלא יקראו שנים בתורה שהרי קריאתה כתינתה, מה קריאתה בסרסור אחד אף נתינתה בסרסור אחד יי). ולפי' פעם זה ישראל המקרא את הבהן צריך להקרות את האחרים יי). חזן אינו יכול להפסיד כשהוא מן המניין וצוב שיקרא אחד מן המניין שהן משלימין לקבוע ברכה ב"י ולא מברכין ברכת כהנים יי) לקרא בתורה שאינה בסחות מעשרה לא יעלו יי) למניין קריאה ורי קמן שלא יעלה לאחת מהנה ולמנין קריאה עולה יי) ואפי' אשה קוראה אם לא מסני כבוד צבור יי), ואותו יקרא שיני

יי) עי' ערכין דף י"א ע"ב ובבב"ר סוף פ' ע"ט.
 יינו) ובא"ת וכלבו שם: שכל ידווצה לקתה לוקתה.
 יינו) פ"ג דמגילה ה"ג ועי' במנהיג דף כ"ט ע"א ס' ל' ובשבלי הלקס ס' ל"ה ואו"ד ח"ב ס' ס"ב.

יי) עי' האשכול ח"ב ס' כ"ב.
 יי) ובבב"ר ה': ודאיה חיבא דאיכא בחם אחר. ואפשר שצ"ל כהן אחר.
 יי) אין זה פסוק בתנ"ך כ"א מאמר ר' מאיר בתוספתא פייד דסופה ותובא כנמ' דרשת נ"י עי' ותליון קל"ג ע"א, ובכנן זה תמצא בעירובין סיה ע"א ועי' בתוס' שם דיה בצר ובס' הסוצר ס' קנ"ב.

י) עי' באיה ה' קריאת ס"ת כ"א ובכלבו דין כ' דף ס"א ע"ג שהביאו בסוף דבריו תוספתא ה"ל ותוספו מה שנוכל ללמוד מזה.
 יי) עי' בפסיקתא דריב פ"ג ובמד"א פ' ס"ד ובתנתיבא הנדפס סכבר וכמכילתא סוף פ' בשלח וברש"י שם יו, י"ג, ובתוס' כ"ט פ"ו ע"א ד"ה אוקמינהו ובמנהיג ה' תעניות ס' ב' וברוקח ס' ר"א וברא"ש פ"א דמגילה ס' א' ובק"ג שם סק"ד ומדכי יומא ס' תעניה וסדר ס' תפ"ל, ובאיה ה' תענית ס' פ"ו נאמרו ונשנו דברי המתנים אלו.
 יי) וצ"ל מה תנינתה וכו' אף קריאתה. ועי' ירושלמי פ"ד דמגילה ה"א וא"ת ה' קריאת ס"ת ס' ל"ה ושערי תשובה ס' נ"ו.

יי) כיו תובא באיה מה שמוסיפין בב' ה' ס' י"ד ובכלבו דין כ' העתיק מאיה בשינוי קצת, וכן תתימה שהביאו ראשית המאמר בחעלם שם המתנים ובתיך דבריו פתח ואמר וכ' ה"ר נתן, ובעקבות הכלבו הלך בעל משה משה בסי' רכ"ה.
 יי) עי' שו"ת תכמי צדפת ולתור ס' ס"ה.

יי) ובבב"ר ה': ושבו שיקרא אחר שהם משלימים לקבוע בינא בייה ולא מרבים ב"כ— שאינה פחות מעשרה ולא יעלו.
 יי) ירושלמי פ"ז דברכות ח"ב ואפי' למנין שלשה ודלא כשיטת הדב"ז שהביא בבב"ר או"ח ס' קל"ה ובמג"א ס' רפ"ב סק"ז.
 יי) מגילה כ"ג ע"א.

או ראשון ופסיד המתענה. ואמת על התפלה אין נכון להתפלל מן האוכלים שלא יוכל לומר ענו רכ"ה) ושוב משניהם לקרא אחד מהם שקראו כבר כראשכתנא רכ"ה בבית הכנסת שאין בו אלא אחד שיודע לקרות שקורא וחוזר וקורא. אחד הקריאה יאמר קדיש קצר וכן אחר כל הקריאות לבר ממנחתא דתעניתא דשבתא שלמי שאהר קריאתו עומדין להתפלל, אחר(י) [ו] הקדיש. דאחר הקריאה עד עמדו לפני התיבה י"ב) שלא לשנות תפלת המנחה שאומרים קדיש דאחר תהלה לפניה. ואחר נלילת הספר תורה יאמר החזן זקנים ונערים יהללו את שם יי וגי ואם יתחיל ממלכי ארץ וכל לאומים טוב יהיה הדבר, שלמי שיטתו אמה קאי יהללו, היה להם לומר יהללו ויאמר לקהל כמו גדלו ורמסו כשמוציא ספר תורה י"ב). ועמד להגיד ספר תורה במקומו וב(ה)נחה יאמר שובה יי רבנות אלפי ישראל.

ובתענית יקראו בתורה ג' בפרשת ויחל י"ג) שחרית ומנחה כך עמא דבר ויש שקורין שחרית בסדר השבוע ומנחה ברחל ואין תופסין אותם בכך, אע"פ ששינוי י"ג) מספיקין לתענית פריך תלמודא י"ב) ולקרא בצפרא בסידרא דיומא ובמנחתא בתעניתא אמר רב הונא (ציפרא) כינטיא מצפרא ולא קרו ספר תורה, ואם כן לדין דלא עבידן כינטיא, יכלנא למיקרי בצפרא [בענינא] דיומא י"ב) ולכך אין מפסידין שחרית (דין) רק בג' באב שהיו קורין שחרית בנעשנתם ומפסיד אסוף אסיפס י"ב) ובמנחה השלישי מספיד ברשו י"י בהמצאו ובמנחתא דתעניתא או ברכת כהנים. והיו סדיד השביע ומזה ששכחתי ועריתי יתקן המביין י"ב). והיו סדיד עריב שבת כאשר בארתי.

בשבת ערבית אומר ברכו ואינו אומר י"ב) והוא רתום כמו שבארתי לעיל י"ב) ועוד שהיא תחינה ועוד שאין שואלים צרכי בשבת י"ב) מן יתעצב הלב וכתב י"ב) ברכת יי היא תעשיר, זו שבת י"ב) שברכו השם שגא' ויברך אלהים את יום השביעי ולא יוסף עצב [עמתי] אסור לאדם שיהיה עצב בה, ולכך אין אנו אומרים אמצעות,

רכ"ה) וזכא במא"ה סי' תקס"ו ובאבודרהם תפלת תענית דף ע"ט ע"א וז"ה בס"ע דף ל"ה ע"ב ובכלבו בשו"ת שבסוף הספר דף קצ"ה ע"ב לרב יהודאי ז"ל ובמנהגי ה' תענית סי' י"א.

רכ"ה) תוספתא פ"ג מגילה ה"ו.

ל"ב) ג"ז הזכא באיז ע"פ ה' קריאת ס"ה סי' מ"ב. ועי' לקמן בתפלת מנחה לשבת.

ל"ג) כשמוציא ס"ה חסר בכת"י ה'.

ל"ד) מכאן עד ויש ליתא בכת"י ה'.

ל"ה) מגילה כ"ט ע"א, ובכת"י ה': ששנים.

ל"ו) שם ל' ע"ב.

ל"ז) ועי' במח"ז סוף סי' רע"א. ותחת תיבת כינטיא איתא בכת"י ה' כינטיא.

ל"ח) ומפסיד אסוף אסיפס ליתא בכת"י ה'.

ל"ט) ובכת"י ה': יתקן תעניין.

ל"י) אומר כתיב ב"ב כתי' ולא מ"ו, כאשר העתיק רמ"ש ברשימת האמבורג

סי' 187.

ל"א) בתפלת ערבית לחול.

ל"ב) ירושלמי פסד דשבת ה"ג ובכת"י ה': והוא רתום שואלים צרכים למעלה ועד

שהיא תחינה ואין אומרים בשבת מן יתעצב הלב.

ל"ג) משל י', כ"ב. ומכאן ועד תיבת עצב נחמק בכת"י ה'.

ל"ד) ירושלמי פ"ב דברכות היו ופיג דמויק הית, ביז ויש סי'א ושם פרשה ק' את ו'

והזכא במח"ז סי' קפ"א.

האשכול VI.

שמה יהיה צריך לאחת מהם ומתעצב ייג). קריית שמע בברכתה הותם באחרונה פורס סוכת שלום ייג). ואם אמר שומר עמי ישראל כמו בחול אין מחזירין אותו דהכי אמר רב שלום נאון ייג) בישיבה לא היו משנים בשבת ולא בימי אך בבית הרב היו משנים, ונותנים מעם לדבריו משל לשני רועים האחד יושב מנגד לעדרו והאחד נעל בפני עדרו כראוי, זה שישב לו מנגד בא ארי הדיס, וזה שנעל כראוי אין מתירא, כי בחול שאין עסוקים במצות שבת צריכים אנו לומר ושומר צאתנו, אבל בשבת שאנו עסוקים במצות שבת אין אנו צריכים לשמירה אחרת, והוה ברית עולם, שלא יהיה לנו שום היזק וצער בשבת, ולכך אנו אומרים ושמו להזכיר אותו ברית חרו שיסוד ברצה והחליצנו שלא תהא צרה ויטן ביום מנחתינו. ואין אומי בתך יי לעולם אמן ואמן, שלא תיקנוהו אלא בשביל שהיו מרודים בעוסקם ולא היו מתפללים משום דסבר כרב דתפילת ערבית רשות כאשר ביארתי ייג) ובשבת אוקמו קריית שמע אעיקר תקנתה, שתים לסניה ושתים לאחריה, משום מזיקין ייג), או משום שלפי שלא היו עושין מאומה היו מתפללים תפילת ערבית ולא היו [אומרים] ברוך יי לעולם אמן ואמן ייג). ואמר ושמה, קדיש קצר, שאין להקפיד בשבת לסמך נאולה לתפילה שאין יום צרה בשבת. ומתפלל שלש ראשונות שלש אחרונות וקידוש היזם באמצע ומזכיר שבת דבראשית ואמר אתה קדשת לשמך וכו' ויכלו עד לעשות יום השביעי וצית בו ייג) וקדשתו המדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית וליציאת מצרים, אלהינו ואלהי אבותינו וכו' וכן בכל תפילות שבת צריך להזכיר יציאת מצרים, כך פי' רש"ם בערבי פסחים יי) וראיה למבין מקדושה דכסא שאנו מוכירין שניהם וכן בפרשת זכור הזכיר שבת בראשית ובפרשת שמור מזכיר יציאת מצרים לכן צריכים אנו להזכיר שניהם בתפילה ובקדושה ייג). ויטלו השמים מעומד שאנו מעידים ששבת יצירנו ומשפטם עדים להיות בעמידה שני ועמדו שני האנשים ייג) ואע"פ שכבר אמרנו בתפילה נתקן ייג) בשביל יום טוב שחל להיות (בערב) בשבת שאין אנו אומרים אותו בתפילה ושלא לחלק בתפילת שבתות אנו אומי אותו תמיד גם בקדושה רבים) קבעוהו להוציא בני ביתו ולא

ייג) עי' תנחומא הנדפס מכבר ריש פ' וירא, מדרש תהלים סוף מומר כיס ומח"ו סי' ק"ט, ודבריו המחכים מובאים באיח תפלת ע"ש סי' א' ובכלבו ריש דין לית.
 ייג) בכתי' ה': באחד פורס שלום.
 ייג) עי' סרע"ג דף כ"ה ע"א, שערי תשובה סי' ט', פורס סי' ג', מח"ו סי' ק"ב, שכלי חלקם סי' ס"ח והנ"מ סי' י"ג, האשכול ח"א סי' כ"ג, והמנהיג דף כ"ג ע"ב סי' ג'. ומכאן עד תיבת לדבריו נטחק בכתי' ה'. וכל הענין תובא בא"ח שם סי' ב' ובכלבו שם.
 ייג) עי' לעיל הערה קניה וק"ם.
 ייג) עי' בסרע"ג דף כ"ה ע"א.
 ייג) ג"ו שם בא"ח סי' ב' וי' ובכלבו שם.
 ייג) בנוסחת הספרדים שאומרים ישמחו במלכותך גם בתפלת ערבית.
 ייג) פסחים ק"ו ע"ב דיה צריך שיוזכר יציאת מצרים בקידוש היום ועי' ר"ף גיאנות ח"א צד ו' והמבין עהית דברים ה', ס"ז, ובכתי' ה': שר"ם.
 ייג) ג"ו שם בא"ח סי' י"ג ובכלבו שם. ועי' בס' חצי מנשה עה"ת, לומדן תרס"א, צד 42 בשם דרב ר' אהרן.
 ייג) עי' מח"ו סי' ק"ו, פורס סי' ג', שבה"ק סי' ס"ז, המנהיג ח' שבת סי' ו' ח', בא"ח שם סי' ה' ובמפתח משה סי' תכ"ח ותכ"ט.
 ייג) ובכתי' ה': ומשפטי ערים — משומר — ואע"פ שכמו אמצעות תהלה בתק.

הקפידו בו כל כך שיצטרך לאומרו מעוכד ידו). ברכה אחת מעין שבע וכולל בכל יום תמיד למעין הברכות שכך סידרו הברכה, ובשביל שביה הנגמט שלהם היה בשדה התקינה ברכה זו כדי להמתין עם שבשעות ימי) ומשום מאדים המשמש בערב שבת ימי) תקנה בשבת ולא ביום טוב שחל להיות בחול, ומשום אגרת בת מחלת ליכא דאבוי נזר עליה שלא תבא כלל בישוב ימי) ואף בימי שחל להיות בערב שבת ימי) היו אומרים אותה שלא לחלק בשאר שבתות או שמא היו מרודים בצורך אוכל נפש וכך החזקנו בה ימי). קדיש שלם, כמה סדליקין, וקדיש של קמן אמרו נאומים התקינה לאומרו כדי להמתין מאן דלא מצלי משום סכנה דבי שמישי דשכיחי מדקיין, ונל כך לתורות מסול פתילות וספול שמנים ושאר הלכות שבו ומשום חומרא דשבת תקנו בה מה שלא בימים טובים ימי).

שחרית סדר ברכות פסקי דמרה ואין אומרים מזמור לתודה שלא היתה קריבה בשבת ימי) ומסופים מזמורים, יש מהם שמדברין מיצירה יש מהן שמדברין מן התורה שנתנה בשבת על ידי משה רבינו ימי), ולכך אנו אומרים מזמורים שיסדר והלל הגדול נמי מדבר מיצירה ימי) ועוד שיכול כזו כי לעולם חסדו נגד כיו דוחות שזון הקביה בחסד קודם מתן תורה ימי) ואעיג דאבוי ודבא דאמרי תרווייהו בתענית ימי) אין אומי הלל הגדול אלא בנפש שביעה ובכרם מלאה שלכך אנו אומרים אותו ליל ססח אחר הסעודה, עשינו שבת כשאר יומי דמתחא דמשום דשכיחי בהו שכרות הזו אמרי ליה לפני אכילה ימי) זבליל ססח ליכא שכרות דאמרי ימי) בין הכוסות הללו לא ישחה, ומפרש בירושלמי ימי) משום שכרות ולא לימא הלל הגדול, ולכבוד ימים טובים אנו אומי בהם אילו המזמורים כמו בשבת ימי).

נשמת שהוא ברכת השיר ימי) שאחרי פסקי דמרה, ויש שאומרים נהלךך אחר קנה שמים וארץ ולא כן הוא, דבי אמרי וקדוש שמו היכי שייך וכתוב רננו צדיקים

- ימי) הובא בא"ח שם סי' י' ובכלבו שם.
- ימי) עיי' רש"י שבת כ"ד ע"ב ד"ה משום סכנת וכשו"ת לרש"י שבסוף ס' פירס הגדול דף ג"ח ע"א ובמה"ז סי' ק"ח.
- ימי) שבת קכ"ט ע"ב.
- ימי) פסחים קי"ב ע"ב, ובבתי ה': דאבוי עליו שלא עשה שלא תבא. ובא"ח סי' י"א נשמע מתיבת י"ט קמא עד בתרא ובכלבו איתא.
- ימי) ובתי בא"ח אבל בכלבו גרים בשבת וכן העתיק משם בעל ססח משח סי' ת"ל.
- ימי) ובבתי ה': וכן תחזיקיני בה.
- ימי) הובא בא"ח שם סי' ט"ז ובכלבו סוף דין ל"ה. ועיי' במה"ז סי' ק"ו והמנהיג שם ס"ם ס"ו.
- ימי) המנהיג דף י' ע"א סי' כ"א והובא באבודרהם דף ג' ע"א, וקח סי' ש"ט, שנהליק סי' ע"ז בשם רש"י, תשובין סי' ר"ד, מור סי' רפ"א ומטה משח סי' תמ"ד. ועיי' בסרע"ג דף כ"ו ע"א.
- ימי) וב"ח בא"ח תפלת שבת שחרית סי' א' ובכלבו דין ל"ו.
- ימי) המנהיג ה' שבת ס"ם כ"א.
- ימי) פסחים קי"ח ע"א. ובבתי ה': מדבר כיצואת ועוד שיש בו בליה — דורות שחזי סרו קוד' מית.
- ימי) דף כ"ה ע"פ וכו', ובבתי ה': בתעניות — וכנגדם מלאה שלכך אין אנו אומי ליל ססח.
- ימי) עיי"ט בתוס' ד"ה שאני.
- ימי) פסחים קי"ז ע"ב.
- ימי) שם פ"ו ת"ז.
- ימי) תובא בא"ח ובכלבו שם, ובבתי ה': אלו המנהיג משבת.
- ימי) פסחים קי"ח ע"א ועיי"ט בתוס' ד"ה ר' יוחנן.

בתריה יע"ל) אלא כך הסי האל הגדול והגבור והנורא אל עליון קנה שמים וארץ נאה
 לפרש מה שסתם, האל בתעצומות עוזך, האל לשון חזק יע"ל) שגא' ואת אילי
 הארץ יע"ל) הגדול בכבוד שםך, כבוד שמו (הוא) ונהלחו הוא ששמו אדני הוא
 אדון לכל, הנבור לנצח נצחים, בשד דם מתיירא ומתהלש ויניעה חזלי (ו) לא
 שייכי ביצרינו ולעולם הוא נבור ב"ר בל ע', הנורא בחיילי נוראותיך, אפילו
 חיל שלו הם מלאכים שאתיראים ממנו שגא' יע"ל) (ובשתיים יכסה פניו, המלך היושב
 על כסא רם וגשא וכי וזו אל עליון שאמר שהמלך עליון על כל. נהללך כי כאמר
 לחד אמר ברכי נפשי כי וכתוב רנו צדיקים יע"ל) פתרון ועוד כתיב שנאה להללו, כפי
 ישרים תהלל, כדכתיב לישרים נאה תהלה, ובדברי צדיקים תתברך, הקביה נקרא צדיק יע"ל)
 שגא' צדיק וישר הוא ונאה לצדיקים לברכו, משום שגא' וברכות לראש צדיק:
 מי יברכו הצדיקים, ובלשון חסידים תתרום, בכל מיני רוממות. ובקרב קדושים תקדש,
 לקדושים נאה קדושה כך סדרו במחזירים זקנים יע"ל), אך התדשים יעקבו המישור
 ובשביל שראו יצחק חתום בראשי השימחה בקשו לחתום רבקה (בראשי) בסוף
 השימחה; ואמנם שמעתי כי יש סקומת באשכנו שאסדרין אותו כך כיום הכסא. ונר לי
 משום המדרש יע"ל) דעל רנו צדיקים שהוא יצחק נתת בו יע"ל). קדיש קצור, ברכו-
 יצרו, אל אדון על כל המעשים ברוך יע"ל) ומבורך בפי כל נשמה, עשרה תיבות יש
 בו כנגד עשרת הדברות, ובאחרונת שתיים עשרה כנגד שתיים עשרה שבמים יע"ל), שבת
 נותנים לו כל צבא מרום המארת ונהלה שרפים חיות ואופני קדש יע"ל), ואמצעיזת ששנה.

רע"ה) עי' במחז' סי' קס"א עד 151. ובכת"י ה': בתורה.
 רע"ג) מדרש תהלים מזמור כ"ט אות א', ועי' רש"י שמה מ"ז, י"א היה ליב עי"א ד"ה
 בני אלים.

רע"ג) סליחם ב' כ"ד, מ"ז, יתקאל י"ג, ובכת"י ה': בתעצומות עוזך פירש אתה
 חזק בתעצומות שם לשון חזקתו הוא שגא'.
 רע"ד) ישעיה ר', ב'. ובכת"י ה': אפילו חילו של מלאכים מתראים סגנו — יכסה
 רגליו פניו.

רע"ה) וראיתי לנכון לפני להעתיק מה נוסחת המחנים עפ"י פירדשו; קנה שמים וארץ,
 האל בתעצומות עוזך הגדול בכבוד שםך והגבור לנצח נצחים והנורא בחיילי נוראותיך המלך
 היושב על כסא רם וגשא שוכן עד סומום וקדוש שמו טהלך והשכוכ ונברך את שם קדושך כאמר
 לחד ברכי נפשי את יי וכל קרבי את שם קדוש וכתוב רנו צדיקים, ועי' במחז' עד 154.
 רע"ו) מדרש תהלים י"ב, ד'.

רע"ז) וז"ל בא"ח ובבלבו שם. ועי' עוזן כספרו נור נעשיכע עד 208 הערה 1 וכספר
 רישום עד 88 הערה c ובלקט ישר ת"ב עד 82, ובכת"י ה' גרים במחזירים יע"ל).
 רע"ח) עי' סה"י סי' קל"ט ופרדס סי' ד', לקטו הפרדס דף י' ע"ג, שגלי חלקם סי' קכ"ז,
 ועי' לקטו במדרש תהלה מנחה של שבת.

רע"ט) ועי' באבן ערוה שחרית של שבת דף ג' ע"ג.
 רע"י) יש שכתבו ברוך הוא ומבורך ובכת"י חינוג ג"ב; שית דניל וחי' וליא ליה עכ"ל. הגב
 הסתבר לא גרים ליה דאליכ תייל י"א תיבות, ועי' בזהר מ' תרומה דף קל"ב ע"א ובאבן ערוה
 דף ג"א ע"א ובשתיים רש"י סי' ס"ד ובספח משה סי' תפ"ו, אבל במחז', כשידור פרין ובמחזר
 רומא גרמ' ליה. וז"ל בכת"י ה' ;

רע"י) ובא"ח שם סי' ג' ובבלבו שם דין ליו איתא פגני י"ב פולוח. ובדין קכ"ב דף
 קל"ח ע"א כ' כנגד י"ב שבמים וסולות.

רע"י) ונירסא זו הביא ג"כ באבן ערוה שם דף נ"א ע"ג, ובכת"י ה' גרים חיות עם אופני
 קדש וז"ל במחז' עד 134, איכ הם י"ג ויחבות ;

חיבת לכל שיטה ושיטה העולות לשבעים ושתיים, כנגד שבעים ושתיים שמות של הקביה. אל אשר שבת מכל מלאכתו ביום השביעי נתעלה ייט) וישב, לכל בראה ובריאה ברא הקביה שר, ובליל שבת בראשית ישב על כסא כבודו וקרא לכולם, ובעמק לפני עמד סכסא להשיב בו שר של שבת, והו תפארת עפה ליום המנוחה, שכבוד גדול עשה לו להשיבו על כסא לפני כל השרים, גם בראותם כך עמדו ואמרו שיהיה ותשבחות לשר של שבת, בא הקביה והראה אותה שפחה לאדם הראשון, כשראה לכל אחד ואחד שהיה משבח לשר של שבת פתח ואמר מזמור שיר ליום השבת, אמר לו הקביה לו אתה אומר שירה ולי אי אתה אומר שירה, כיון ששמע שר של שבת שמוב בעיני הקביה לומר שירה מיד ירד מן הכסא וצוח ואמר טוב להודות לי, וענו כולם ואמרו זלומר לשמך עליך, זה שבת של יום השביעי אותו כבוד שעשה לו הקביה זהו שבתו, ויום השביעי משבח ואומר מזמור שיר ליום השבת כלומר [כל] מה שבאותו מזמור טוב להודות לי, לפיכך יפארו ויברכו לאל בלי יצוריו אילו השרים שענו אתי כולם אחריו לומר לשמך עליון, ואין למתרו לענין אחר שחרי אין יציר מסאר ומבך ליי כי אם ישראל ומתו כל יציריו אלא דאי כמו שפרשתי כך האמת ייט). ומסיים עד נאל ישראל ומתפלל בלחש גי ראשונת ואר ישמח משה כנגד שבת של מתן תורה ושלש אחרונות. שבע ברכות תקנו בשבת כנגד שבעה הזכרות שבמזמור שיר ליום השבת ייט), וש אומרים כנגד שבעה קולות שבמתן תורה ייט), וש אומרים כנגד שבעה קולות שאמ' דוד על המים ייט), וה שאמר דוד שבע ביום הללתיך, ביום זה שבת, ואולם יש אומרים שאמר דוד על הברכות של קריית שמע שחריה וערבית ייט) שהן שבע, ערבית שתים לפניה ושתיים לאחריה, וברכת המלך בכבודו [וכו] לעולם ועד [ו] על כל מעשיו אינה מעיקר התקנה כאשר ביארתי למעלה ייט), ושחרית שתים לפניה ואחת לאחריה. ויא שקבעו ז' פעמים ביום קדיש משום שבע ביום הללתיך מבלעדי קדיש של קריית תורה ייט), ויחזור ותפלל בהנבחה קול כדי לומר קדושה. קדיש שליט. ויציא סית ויאמר גדלו וכל הסדר כאשר

יט) בגירסת המחז' סים קמא וכנומת הספרים, ובכתי' ה' התעלה.

יט) ובכתי' ה': אלא דאי האמת פתרתו. ועי' מדרש תהלים צ"ב, ג' וילקום תהלים רמז תתמ"ג ומדרש אלפא ביתא דריע בבתימר של תה' ועללניעק דוד ג' צד 18 וקתלת רבה סיא סוף אות ב'.

יט) ירושלמי מ"ד דברכות הג' וי"ב דתענית ה"ב, ובמחז' סי' קמז ובליקושי הפרס דף י' ע"ד אתה מוצא פרמין.

יט) וילקום תהלים רמז תשי"ג ותתמ"ג, ועי' ברכות ו' ע"ב דלא קחשיב אלא חסם.

יט) בירושלמי שם ובבלי ברכות כ"ג ע"א, מדרש תהלים סוף מזמור כ"ג וילקום שם רמז תש"ט. ועי' המנוח ה' שבת סי' י"ב ובאיה שם סי' ה' ובה' קדיש ופירושו סי' ה' ובכלבו שם דין ל"ו, ולעיל דין ז' העתיק דברי האימה והמדרשים השמים הרישא וע"כ אין לדברי הירושלמי שחביא שם שום שייכות לענינו.

יט) ירושלמי סיא דברכות ה"ה, מדרש תהלים מזמור ו' אות א', ועי' בתים' ברכות ב' ע"א דיה סבך ובפרדס סי' ג"ו.

יט) הערה ק"ט.

יט) שם במדרש תהלים ובחוקת סי' שס"ב ד"ה עניני קדיש ובשכלי הלקס סים ה' ובאיוז ד"ב סי' פ"ט, ו'. ובכתי' ה': שלש אי' שנקבעו ז' פעמים קדיש ביום ראשון משום שאמר שבע— של קריאת שמע התור'.

ביארתי ל ע"ל ילל), ועמיד הספר על המסדול יאמר על הכל, יש מחזירים שכתוב בהן
 נקדושתו על החיות בן קדושתו על כסא הכבוד ולא יאות אמרן, דכל הקדוש אלדי
 משפטו להיות קדוש יותר ואין לתלות קדושת כסא הכבוד לקדושת החיות. יש שמהפכין
 ואומרי' נקדושתו על כסא הכבוד בן קדושתו על החיות כל זה אינו שזה, דאין חידוש
 משמעינן ועוד מה יהיה ובכן יתקדש שמך, לכן מוב ונאה לומר כאשר שמעתי מאמנ"ע
 נקדושתו על החיות ונקדושתו על כסא הכבוד ילל) בן יתקדש שמך בגו לעיני כל חי הכל
 הבו גדל כ"ו, ואם יש כהן יאמר כ הן קרב מלוני ברכי מלוני הכהן, ואם אין כהן יאמר
 אין כהן קרב ישראל ר' מלוני בר' מלוני. ואל יאמר יעמוד אחרי שאמר קרב כ כ"ו, וקורין
 שבעה כנגד שבעה ימי השבוע ילל) המתקיימין בזכות התורה ילל) שנאמר אם לא בירתי ונ-
 וכנגד שבת שהוא שביעי לימים ואם רצה להוסיף על שבעה מוסיף וכן ביזם הביטורים
 על ששה וכיום מוב על המשה ילל) אבל לא על ארבעה דחול המועד ודראש חדש
 משום ביטול מלאכה לעם, וכן על שלש דמנחה דבשבת ובתענית אין מוסיפין משום
 איחוד תפילת המנחה ילל). קדיש ק צ"ו. ומסמיר וקרא בתורה לכבודה, וי ברכת תקנו
 לו כנגד הו שקראו בתורה ילל), ולא יפוזת בנביאים מעשרים ואחד פסוקים כנגד שבעה
 שקראו בתורה, לכל נבר נ' פסוקים. אי לא פסיק סידרא או ישלימם ילל). אחר שהפסיד
 יאמר החן יקום מורקן ויסקוד נשמות נחזי נפש ילל), תהלה, וקנים ונערים הללו שם
 יי ובר הקהל ינסור אותו פסוק עמו פ) ויאמר הודו על ארץ ושמים וכן ויום קין כ"ו.
 קדיש קצר אחר תהלה, ומתפלל בלחש תפילת מוסף, נ' ראשונה, ואי חכנת באלפא
 ביתא דתשריק כנגד שבת של קיבוץ גלויות, לכל קיבוץ שייך שריקה פל) כמו ישחוק יי
 לזבוב. חכנת שבת כמו פ) ותוכן לבגים, אמרת בעשרת הדברים ויום השביעי שבת
 ליי אלהיך להציא מלב הנצרים והישמעאלים שעושין שבתם אילו ביזם ר' ואילו ביזם
 א, שהרי כולם קוראים לשבת שבת וקרא כתיב וישבות (אלהים) ביזם השביעי. רצית

ילל) הערה קצ"ט וכו'.

ילל) ועי' מחזי ריש סי' קס"ח. ובכתי' ה' ליתא מתיבתא הכבוד עד כאן חיל: ויש
 מסמינן ואומ' קדושתו על כסא הכבוד בן יתקדש בגו לעיני כל חי הכל הבו גדול לאלהינו
 ותנו כבוד לתורה ונ' אם יש כהן לכן מוב ונעום כאשר שמעתי ואם יש כהן יאמר וכו' ואם
 אין כהן — — פכ"ט ח כהן! —

ילל) עי' מגילה כיג ע"א ובשבלי הלקם סי' ע"ז.

ילל) פסחים ס"ח ע"ב, נדרים ל"ב ע"א. ובכתי' ה': ימי השבוע הזכות השבוע התורה
 אם לא.

ילל) מגילה כ"א ע"א, ודלא כיש מפרשים שהביא דין שם. ועי' בא"ח ה' קריאת ס"ח
 סי' ג' ובכלבו דין ב' דף י"א ע"ב.

ילל) עי' ברש"י שם ד"ה ואין מוסיפין.

ילל) ס"ס מפורים פ"ד היא ועי' תוס' פסחים ק"ד ע"ב ד"ה תוץ ואבודרהם דף ג"ב ע"ב
 ומשה משה סי' תנ"ו ובמ"ו סי' רפ"ד סק"א.

ילל) בכתי' ה': ישלימים תגמא, ונ' שצ"ל תורנמן, ועי' מגילה כ"ג ע"ב ובכלבו דין כ'
 דף י' ע"ד.

ילל) עי' מחזי ס"ס ק"ץ.

פ) ועי' רוקח ס"ס ש"ט, ובכתי' ה': יאמר אותו פסוק.

כל) כ"ו הובא בא"ח ס' תפלת מוסף סי' א' ובכלבו דין ל"ו דף מ' ע"א, ועי' בפרדס
 סי' ד' ובמח"ז סי' קכ"ט וקצ"א' והמנחה סי' מ"ב, שבהל"ק סי' פ"ב ותנ"א סי' י"ז. והיבת שייך
 ליתא בכתי' ה'.

טז) ודברי המחכים הזכאו בסידור מרין ובפירוש של ר' נתנ"ל הירץ פרידש.

קרבנותיה שאין בו שעיר חטאת, שלא להזכיר בו שום רמז עון (טו). ציוותה מירושיה אלז העשרונים שמפורש מניגז ש נ א ' ושני עשירונים (טז). עם סידורי נמכיה זהו תמכה שאין מפורש מכום הנסך וסדרו עם העשרונים. מענני לעולם כבוד ינחלו וראיה מיסוף מוקר שבי (טז), ושר של שבת אמר לו עלי ואני אפרע (טז). מועמיה חיים זכו מצזה למעום תבשיל של שבת מ ע ר ב שבת (טז) ולתקנם כהונן כדי שיהיו נאכלים לתאווה דרך מועמיה לחזי מועמיה, ונג האהובי דבייה, להתענג בו ולכבדו [לבלתי] (ל)עשות דרכי ולהשיב משבת רגלו וכמה דברים, גדולה בחרו, כמו להייקי (טז) שמצינו בו אחת מהם ונתגל, שהיה מסדר מנות יפות לשבת חכה לשלחן זהב וכלי זהב. אז מסיני נצמחו עליה להקריב בה אעים ששבת ניתן במידה (טז) לא נצמחו על קרבנותיה עד סיני. קרבן כראוי מה כראוי משל למלך שזימן משרתי ונתן להם שתי תבשילין כשרצה לאכול אמרו לו משרתי אתה אדונינו המלך מה תאכל אמר להם די לי כמה שאוכלתם שני תבשילין כך הקביה האכיל לישראל לחם משנה (שנא) וביום) ולא הבע (אליהם) לשלחנו אלא לחם משנה שנא' וביום השבת שני כבשים בני שנה חמישים (טז) ושני עשרונים. ושלש אחרונות, החרו ומתפלל בהנבחה קול כדי לומר קדושה ובה קבעו שמע, שמעם אחת גורה אומה הרשעה שלא לקרוא קריית שמע וקבעוה בתפלה וכשנחלל השמד חזר הדבר ליושנו, סלקה מתפלת יוצר שקראו בה קריית שמע ולא אבו לסלקה מכל וכל כדי לזכור חסד המקום, ואני שמעתי שהבינו אויבים שהיו אומרים אותה בקדושת יוצר ובמלוה משם שהיו אויבים עמהם בכל עת התפילה וקבעוה בקדושת מוסף שהיא כל הזמן והיו יכולין לומר לרצונם (טז) גם אמרה בנינו מתכבד שבתובה שמוסק בה ראשון מתחיל לאמר (ועל) וכן כלם שלא יבינו שיאמרוה בשביל שמע (טז). אחרי שמע יי אחד שאין רוצים לומר אחד הוא אלהינו לפי שאברהם אבינו נקרא אחד (טז) ולא לישתמע שהוא אלהינו. ועל ידי שטורכים הוא אלהינו הם מועים

(טז) עי' בא"ח ח' קריאת סת סיס ס'. ובכתי' ה' רמז ציון.

(טז) במדבר כ"ה, פ'. ובכתי' ה': שאינו מפרש שתום הנסך.

(טז) שבת קי"ט ע"א, ועי' שאילתות פ' בראשית סי' א', שהליק סי' ניה ותניא סי' י'.

(טז) שם, סן דידף שבתא פרעי' שבתא, ועי' כיצה סז ע"ב.

(טז) וכ"ה במחז' סי' קצ"א ובשחליק ובתניא שם ובמשה משה סי' תיח בשם הירו שלם י ולפנינו ליתא. ועי' במ' חסידים סי' תן. ובכתי' ה': דרך פעימת לחיות.

(טז) שבת קי"ט ע"א, ב"ד פ"א אות ד' ופסיקתא רבתי פכ"ג אות ו'. וכתובה זאת לודקיא תמצא ג"כ במדרי' על עשרת הדברות שה"ל תח' מתר"א עפשמיין במאמרו על ר' משה הדרשן צד 49. ובכתי' ה': לודיקי שמישם בו ואתה מהם מתגלל שהיה מכור מסות יפות.

(טז) מנהדרין ג"ז ע"ב, סד עולם פיה.

(טז) ובכתי' ה': לשלחנו לישראל אלא לחם משנה וכו' בני שנה שבעה חמישים. —

ועי' בתוספת עה"ת פ' פינחס ד"ה וביום השבת.

(טז) ובכתי' ה': גורה אומה הרשעה שלא לקייט שמע וקבעוה בקדושת תפילת יוצר ושנאכל שומר חיים' וחזר הדבר ליושנו סלקה מקדושת תפלת יוצר שקראו בו קריית שמע ולא אני לסלקא מכל וכל כדי לזכור בחסד המקום ואני שמעתי שהביע האיוביים אותה קדושת מוסף שהיא כל היום והא לומר לן גם אמרה בנינו מתכבד שבתובה שמוסק בה ראשו ומתחיל אחריו וכן כלם וכו'.

(טז) עי' במדרי' דף י"א ע"א, מחז' סי' קב"ה וקל"ה, פרס סי' ד', העתים סי' ק"צ, האשכול ח"א סיס י"ג, המנהיג סי' מ"ג, שהליק סי' מ"ה, תניא סי' מ"ש, אבודרהם דף נ"ג ע"ב, ובא"ח ס' תפלת מוסף סי' ב' ובכלבו דין ל"ז ובאו"ז ח"ב סי' נ"ז.

(טז) פסיקתא דר"כ פכ"ג, ויקרא רבה פכ"ט אות ז', מד"ר קהלת פ"ד פסוק ח', ועי'

המנהיג סי' ס"ד.

ואם לא יברכו לאחד לא יצטרכו לתוספות שאו יעידו שאלהינו הוא אחד ואין אחר
 עמו אבל בכרכיטו (ט"ו) משמע שאותו הנקרא אחד הוא אלהינו לכך מסיסין יש אומרים
 אדיר אודיעו בכל שבת ושבת מפני שאותו מזמור נאמר על מתן תורה (על) לישראל
 ואמרו המלאכים תנה הודך על השמים (ט"ו). ומה שאנו אומרים בכל הקדושות נקרא את
 שםך בעולם כשם שמקדישין אותו וכו' ובשבת נקדישך תעריצך כבוד כי (שאין)
 שאנו עושין המלאכים עיקר ובקדושת מוסף אנו (אומרים) האנו מעלה עם עמך ישראל
 הרי אנו עושין ישראל עיקר, על פי המדרש (ט"ו) נתקן, שש כנסים לאחד כל כנה
 אומר שירה בזמיה ובשבת אומר החזית אין לו עוד כנה, והקביה אומר יש לי עוד כנה
 אחרת בארץ שתאמר לי שירה אילו ישראל, והו שאמר הכתוב מכנה הארץ ומירת
 שמענו, ושלא לחלק בתפילת יוצר לא תקטו כך אלא באוסף (ט"ו), ויסיים קדיש שלה.
 אין כאלהינו וכו', מי כאלהינו, נודה לאלהינו וכו', הרי אסין בראש (ט"ו) אוכרת וא תה
 בדי' אוכרות הרי שתיים עשרה אוכרות בברך אתה אמן במקום י"ב ברכת שאנו מחסרים
 בתפלה בייש ושבת (ט"ו), ומאה ברכות יש לנו להשלים לפי יכולתינו במיני פידת (ט"ו).

מנחה, תהלה, ובא לציון שהיה לנו לומר משחרית כאשר ביארתי (ט"ו). קדיש
 קצר, ואני תפילתי לך (ט"ו), אומות העולם אחרי אכלם ואחרי שתיים אנים זוכרים מי בראם
 ומזמרים ומרעים (ט"ו) לשמחתם, אבל אנחנו אחרי אשר אכלנו סעודה שלישית אין אנו
 שוכחים את בוראינו ובשעת מנחה שהיא עת רצון לפנינו אנו מתפללים, דכשם שאנו
 עושין כמשפט עשה לנו כמשפט אב לכן והפוך מרת הדין (ט"ו) למדת רחמים, והו
 אלהים ברוב חסדך ענינו באמת ישעך, ענינו בישעך שהיא אמת וכדאמר דוד (ט"ו) ישחור
 בי יושבי שער ונגינות שוהי שכר ואני תפילתי וכו', יושבי שער משיחים בי ואומרים, דרך
 שוהה שכר מנגן נגינתו זה אחרי אכלו ושתינו הוא עומד ומתפלל. ולפי שעודא תיקן
 קריאת תורה במנחה מפני יושבי קרנת שאין עוסקין אלא במקו וממכר ולא עסקי
 באורייתא ועמד ותיקן קריאה זו להגן עליהם, ואנו אומרים ואנו לפני קריאת התורה
 להודות ליוצרינו שלא עשנו כהם. ובירש במנחה שאין בו קדוה ולא סעודה שלישית

(ט"ו) ובכתי' ה': נקרא אחד לישתמע שהוא אחד מלקי' ועל ידו שוכרבים — ואם
 יברכוהו לאחד לא יצטרכו לתוספות — אבל בברכתו.
 (ט"ו) עי' מדרש תהלים מזמור ה' אות ב'.
 (ט"ו) תובא בתוס' סנהדרין ל"ו ע"ב ד"ה סכנה ובאויז ח"ב סי' ס"ב סק"ד ופ"ט סק"ט
 ובבבב' להח' יעלוינעק חדר המישו צד 162. ובכתי' ה': שמקדישין אותו וכו' נקדישך ונעריצך
 מלכינו כו' — אנו הפאונת על פעלה — כל עוף אר' שירה כיוסא.
 (ט"ו) כ"ו תובא בא"ח ובכלבו שם בשם הר' יוסף זיל.
 (ט"ו) ובכתי' ה': בד' אוכרת.
 (ט"ו) ובכתי' ה': מיים ל"ו. ועי' מחיו צד 4 וסי' קל"ד וכפרדס סי' ה', המנהיג דף ו'
 ע"א ורוקח סי' ש"ט ס"ה מצאתי ובשבהליק ותניא סי' א' ובהקדמת מנתי מו"מ סי' מ"א.
 (ט"ו) מנחת מיג ע"ב, וג"ו תובא בא"ח שם ס', ד' ובכלבו שם סוף דין ל"ו.
 (ט"ו) לעיל סוף פירושו לתפלת ובא לציון.
 (ט"ו) פרדס סי' ד', לקימי הפרדס דף מ' ע"ד, מחיו סי' קל"ו וסי' האמה ח"ב סי' קנ"ז.
 המנהיג סי' ס', ורוקח סי' ג"ו, שהליק סי' קכ"ו ותניא סי' כ', א"ו ח"ב סי' פ"ט סק"ד ומפנה
 משה סי' ת"ט. ועי' בא"ח תפלת מנחה של שבת סי' א' ובכלבו דין ס'.
 (ט"ו) בכתי' ה': ומתנגים.
 (ט"ו) ובכתי' ה': אב לנו והפוך מרת רוח הדין.
 (ט"ו) בכתי' ה': וכן אמר דוד שיתר בי — שאין הוא עומד.

לפי הגרסה אין אני אומי אחוה שלי). וקורין בתורה שלשה וחחיל סדר השבוע הבא וקרא
 שש י סטוקים לני בני אדם לכל הפחות, כנגד עשרה במלנים או כנגד עשרת הרברים שלי).
 ופי עמלק דלית בה אלא פי סטוקים שניא מ שום דפסיק סידרי שלי). ואותה פרי'
 קורין אותה בשיני וחטישי, ובשבת הבאי חוזרי' וסתחילים אותה
 ומשלימים כל הסדר.

הקורא לא יפחות מני סטוקים כנגד תורה ונביאים וכתובים וכנגד כהנים
 ולויים וישראלים שלי). ולכך אין מתחילין בפרשה ואין משידין פחות מ' סטוקים, ופי'
 יחול והקרבתם ידועות ששם מתחילין לקרוא ואין לחוש שמא יאמרו הראשונים לא קרא
 אלא בי סטוקים. ופרי' וביום השבת צריך להתחיל בה או לסיים שלי) ובאחרי הסיום
 לפי מאן עייל ושאייל שלי). ואינו אומר קדיש אחר הקריאה, כי יאמרנו בעמידה לפני
 התפילה שלא לחלק בתפילה המסכה כאשר ביארתי שלי). ותללים התורה ובגלל אומר
 יהי רצון שלי) ויחיד סת למקומו ויאמר בתודים ונב בתולות זקנים עם נערים יהללו את
 שם יי ופי והקהל יעני יהודי וכו' וירם וכו' קדיש קציר שלי) ומתפלל בלחש נ'
 ראשונה ואתה אחד כו' ואנו ושבת שלי) מעידים בידענו שהיא אחד שניא כי אות
 היא בנינו ובניכם לדורותיכם לדעת כי אני יי מקרישכם, והיא ושבת מעידים בישראל
 שהיא ניי אחד בארץ ולכך קבעו ומי כעמד ישראל ניי אחד בארץ, ויצרנו ואנו מעידים
 על שבת שבו בחר שניא שלי) ימים יוצרו ולא אחד בהם והו השבת שלי), כי
 לא נקרא בריו וגם בכתבתו יקרא בתפילה. תפארת גדולה ועמרת ישועה
 בזכות שבת יושע שני שלי) בשוכה ונחת תישעון, אברהם יל לפי שהאבות
 שמו שבת נקבעו בה, באברהם כתיב שלי) וישמור משמתי ופי ששמר אפי עירובי
 תבשילין, שלי) וכתי כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו זה יצחק, וביעקב כתיב:
 יחן את פני העיר נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום, הלא אמרה ששמר

שלי) כ"ו הובא באיה ובכלבו שם בשם ריג, ועי' באבודרהם דף ניד ע"א.

שלי) מגילה כ"א ע"ב.

שלי) תוס' שם ד"ה ואין פותחין.

שלי) שם.

שלי) שם כ"ב ע"א תוס' ד"ה אין מתחילין, ועי' שו"ת מהר"ל סי' ק"ס.

שלי) ובאיה ה' קריאת סת סתו וכלבו דין כ' דף יא ע"ב גי'ם : ותפשו חסידים

לפי דמאן דעייל עייל ושאייל.

שלי) לעיל הנה ר"ל ועי' סחיו סי' קל"ו ואינו ח"ב סי' פ"ט סק"ו וספח משה סי' תפ"א.

שלי) לכונן את בית היינו שאנו אומרים בשני וחטישי כדאימא כסחיו סי' קצ"ג ועי'
 בהשקפת למרע"ג שבסוף חס' דף ג"ט ע"א. ובכתי' ה' : ובתיגלל.

שלי) ובכתי' ה' : והקהל יאמר וירם קין לעמו וקדיש קצר.

שלי) פרדס סי' כ', סחיו סי' קל"ה ותוס' הגיגה ג' ע"ב ד"ה ומי כעמד, שהליק סי' קכ"ז
 ותגמו סי' כ', סגרת המאור סי' קי"ג וספח משה סי' תפ"ב. ובכתי' ה' : אנו ושבים.

שלי) בכתי' ה' : מעידים על ישראל — מעידים בשבת — וגם לכתבתו.

שלי) וילקט תהלים רמו תתפ"ה, תגא דבי אליהו פ"א.

שלי) ג"ו הובא באיה שם סי' ג' ובכלבו שם.

שלי) כתי' ה' : לשמור משמתי.

שלי) יוסא בית ע"ב, קידושין פ"ב ע"א, כ"ד פרשה ציה אות ג', תנחומא פ' לך לך אות

א' ז"ד ז' בתי אות ג', מדרש תהלים מומר א' אות י"ג וילקט תולדות רמו קי"א.

יעקב את השבת, בראשית רבא (עמ"ל), ואברהם שהיה אביו של יצחק שהיה צדיק שייד ביה נילא שני גיל יביל אבי צדיק. יצחק ירנן, מציונו באגדה (עמ"ל), רננו צדיקים בריי, בזמן שצדיקים הואין הקביה מיד אי שידה (עמ"ל), שכן מציונו ביצחק בשנעקד וראה השמים פתוחים מיד אמרי שידה, יעקב ובניו יתנו בו כראמי ויחן את פני העיר. שלש אחרונות. צדקתך, וצדקתך (הצדקתך, לפי שנתנה תורה בשבת עמ"ל) קבעו אלו פסוקים של צידוק הדין, בראשון יש ה' תיבות כנגד ה' הדברות, ובשני מי אהיתת כנגד מי זים שהיה משה בהר, ובשלישי ה' תיבות כנגד ה' חמשי תורה (עמ"ל), הצדוק הדין אנו אומרים בשביל הנשמות שהתורין לדינם למצואי שבת עמ"ל), ואם ראש חדש למחרתו לא יאמרנו שאינם תחרים לדינם שני עמ"ל) והיה מדי חדש בחדשו ונוי, והאומי לפי שנאמר משה רבינו בשבת אנו אומרים לכבוד עמ"ל) אי אפשר להיות, שהרי בו באוד מת משה ובעשור לחדש הראשון עבד הדין ובעשרים ושנים בו התחילו לסבב את ידיהו, הכי איתא בסדר עולם עמ"ל), וכבשו יריחו בשבעה ימים ושבת היה, ואחרי שעשרים וששנה בו היה שבת אם כן ראש חדש שלו היה יום א' וראש חדש אדר יום שבת, נמצא שז' בו לא היה שבת כי אם ו' בשבת, ועוד כתיב בן מאה ועשרים שנה אנכי חוזם, אלמא ביום שמת היה כותב אלמא לא מת בשבת עמ"ל), וכל שבת שאמרתי בו הלל אין אומרים אותו ולא ידעתי המעם אם לא משום זה היום עשה יי גילה ונו ולא בעי לארכוני

עמ"ל) פרשה י"א אות ו', פרשה ע"ם אות ו', פסיקתא רבתי פכ"ג, ילקוט רמז ע"א וקל"ג.
 עמ"ל) עי' לעיל הערה רע"ה. וכל האסוד כמון תובא בא"ח ובכלבו שם.
 עמ"ל) מכאן ועד יעקב ובניו ליתא ככתיב ה', ועי' בתוספתא פ"ז דמוטה סוף ה"ב.
 עמ"ל) שבת פ"ז ע"ב.

עמ"ל) כגופה ספרד וכסדרן בתהלים וכזה במח"ו סי' ר', ועי' המנהיג סי' פ"כ ואבדורהם דף ניד ע"ב ובא"ח שם סי' ד' ובכלבו שם דף ס"א ע"ב. וראה מש"כ הח' בשגרי במאמר תנ"ל אחרת סי' רס"ג צד 80. ובכתיב ה': שבראשון — דברים — ובשלישי ה' תיבות כנגד המשה וחמשי תורה. —

עמ"ל) עי' לקמן הערה שס"ו.

עמ"ל) ישעיה סי' כ"ג, וכזה במחזור רמזיא תובא בכנה"ג איה סי' רצ"ב, ועי' במדרכי סוף פסחים בתוס' לדף ק"ה ע"א שכו' וגם לכך אומרים צדקתך במנחה בשבת לצדק הדין מפני הנשמות שחוזרים לדינם במצואי שבת אמל כשהל ריה כמצ"ש אין אומרים אותו דנשמות אין תורין לדינם כדאיתא בפסיקתא אמר רבי אפמוריקי אור של ניהגם שזבת כשבת וכראש חדש ורדיש ליה מרכיב ויצאו רמז בשגרי התנשנים ונו' וספיר ליה וזיה מדי חדש וכו', וכבר העיר הח' באבשר במבוא לפסיקתא דר"כ צד XXXV סי' ו' שהאמר הזה לא נמצא לא בפסיקתא דריב ולא ברבתי ועי' בסדר גן ערן שהעתיק תודי יעללינעק בכנה"ד תודי חמישי צד 48 ובתודי ה"א דף פ"ב ע"ב וח"ג דף ע' ע"ב, קמיה ע"א וקמ"ב ע"ב. — ובסידור מרן הביא דברי המחכים אלו וכ"כ בא"ח שם סי' ו' ובכלבו שם.

עמ"ל) עי' מה"ז סי' קמ"א ובהערה סיג שם ובספר העתים סי' קצ"ו ובמ' הישר לית סי' ס"ה אות ו', האשכול ח"ב סי' ס"ט [ועייש בנהל אשכול ס"ק פ"ז שכו' שלא תמצא רושם מזה במס' ביצה, עייש ברף ל"ג ע"ב בתוס' ריה כי תינן ובמח"ו סי' קצ"א], וראיש פ"י דפסחים סי' י"ג ואבדורהם שם רש"ח מתייל סי' רל"א ואגוד סי' ת"י, ועי' במ' הסידים סי' שנוצ ובמאמרנו של הח' בשגרי תנ"ל צד 80. ובכתיב ה': ולכבודו אין או' אותו.
 עמ"ל) פרק י"א.

עמ"ל) ר"ה י"א ע"א ועי' תוס' מנחת ל' ע"א ר"ה מכאן. ובכתיב ה': ועוד הא כתוב בו כן מאה וכו' הרי שלא שבת היה.

שום עצב טעם) והכא כתיב משפטך תהום רבה ואומר ב מדרש טעם) מאן דאת מחי את-
 מדקדק. קדיש שלם. ומותר להתעסק בו בתלמוד, שהרי מנהג בכל טעם) לומר מסכת
 אבות בקיץ ובחורף, ויש שנמנעים לומר משום כבוד משה רבינו ואו' שנפטר בשבת
 לעת ערב דכתיב טעם) מספר ימך אמלא ואר טעם) נשיא שמת כל מדרשין במלים, ולא
 יאזר עבדין, חדא שלא כך היה כאשר ביארתי, ועוד הא דאמי' נשיא שמת וכי לא הי'
 אלא ביתם קבורה טעם) ושוב לעסוק בתורה מלהיות יושב הדומם. ומנהגנו שאין אנו
 שונין מסכת אבות אלא בקיץ וסנהנ בורנויינא שאין שונים
 אלא בחורף, לא ידעתי מעם בדבר, ושמעתי כי דרך היה לאומרים ולפרשם כרי להשמיע
 אל העם טעם) היו שהיו הרבה, ולכך בני צרפת לא היה להם פנאי בימי החורף, ובני
 ברטניא היו מרבים בסעודות נ בקיץ ולא היה להם פנאי לאומרים, ואף כי עתה אילו
 ואילו אומי' אותה במרצה, מכל מקום (ולא הניחו מנהג אבותם, האומרים תמיד ורדו
 תשכר. והמנהג סרק לשבת וסימן התחלתן לבני צרפת נמ' ש טעם) ולפעם ראשונה לא
 הצרכנו לשום סימן, כי שבת ראשונה אחר פסח מתחילין אותו ולבני ברטניא ורשת טעם).
 ולבלתי התנגות הסימן הסירותי אות של פ עם ראשונה טעם) לכבודם. קדיש קטן. גר'
 שכל אותם קדישים שאומרים קטנים לא נתקנו אלא לחנכן במצות דאי הו חובה האיד
 מוציאין את הקהל, שכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחר ידי חובתו טעם). וסימי סיר'
 אבות, משה רבינו עקביא בן זומא במאמר ר' מאיר, משה קבל תורה, שכל ישראל אינו
 מן המסכת הזאת אלא כרי להסיס דעת עמי הארץ מתחילין באותה בבא בכל סרק וסרק
 והוא ראשית סרק אחרון מסנהדרין. רבי ר' אומר (הקדוש) שהיו קורין אותו רבינו
 הקדוש, עקמ' ב' א, בן זומא כך שמו, במאמר בעשרה מאמרות, ר' מאיר כשמו חס' ל'
 בתצאי שבת או' והוא רחום, ברכו, ומיבני ליה לאינש לאונדי בבורך יי' כי היכי
 דיתציל מדיוקא דהויא שבתא טעם). קריית שמע בברכותיה, ברוך יי' לעולם, יראו עינינו,

טעם) עי' מה'ו סי' קמ"ב. ובכתי' ה': משום דאמרי' בחלל גילה ונשפחה בו ולא
 בעי להזכיר.
 טעם) תנוצמא פ' אמור אות ה' ובפסיקתא דר"כ פ"ס אות ק' ובמדבר רבה פכ"ו אות
 א' ובצורך ערך גיית גרים כאן הן דמחיות ודקת. ובכתי' ה': מאו ואת מחו.
 טעם) בא"ח שם סי' ר' גרים בכל ארץ אשכנז וכיה בכלבו שם דף מ"א ע"ב, ול"ג
 שצ"ל בכל וכראיתא בשערי תשובה סי' ר"ך וסרעני דף ל' ע"א ובפרדס סי' ד' והמנהיג סי'
 ס"ג ואיב אין להציוח מכאן מש"כ הח' צונץ בס' רימוס צד 85 ועי' במה"ו סי' קמ"ג.
 טעם) עי' פ"ג, תוספתא פ"א דמוסח ה"ג ובגמ' שם דף י"ג ע"ב וקידושין ל"ח ע"א.
 ובכתי' ה': ולפנות ערב דכתי'.
 טעם) מ"ק כ"ב ע"ב חכם שמת בית מדרשו בכל, נשיא שמת כתי מדרשות כולן במלין.
 טעם) ועי' בב"י יו"ד פ"ס שדים.
 טעם) ובכתי' ה': מעם ביורד הדבר ושמו דרך היה לאומרו ולהפרשה כרי להשמיע לעמים.
 טעם) נישא, פנחס, שופטים, ועי' בא"ח שם סי' ז'.
 טעם) ויצא, שמת, תרומה, ובכתי' ה': ולבע ראשונה לא הצרכנו לסים' ולכלתי
 התינגות הסירותי.

טעם) אות ב' מבראשית, וסימן זה תמצא במה"ו צד 461 [שם חסר פ' תרומה], 492,
 505, 520, 584, 553.
 טעם) ר"ה כ"ט ע"א, ברכות כ' ע"ב, ועי' לעיל הערה י"ד.
 טעם) לשון הבה"ג סוף ה' יציות והובא בסרע"ג דף ל"א ע"א ובמה"ו סי' קמ"ה ועי'
 באו"י ח"ב סי' פ"ט סק"י, ובא"ח תפלת מוצאי שבת סי' א' ובכלבו ריש דין מ"א הביאו דברי
 המחבר. ומלשון הא"ח משמע דקאי אברוך יי' לעולם אמן ואמן וליתא!

קדיש קציר, ומתפלל בלחש ואו' אתה הונתנו באתה הונן, אם שכחו שם אמרו בשומע תפלה, ואם לא אמרו כלל אם יש לו כוס להבדיל עליו אין לחזור ולהתפלל אבל אם אין לו כוס צריך לחזור ולהתפלל (פס'). קדיש קציר. ויהי נועם לברך מעשה ירמי לששת מי המעשה ומעשה ירמי ולכך אין את אומרים אותו בהיות י"ג באתו שבע שאסור במלאכה (פס'). יושב בבתר עליון וזה שיר של פנעים (פס'), פירש טוב לאמרו להבדיל מעליו המזיקין, ולא נכתב בו זיין לומר שהאמרו אינו צריך כל זיין (פס'), ומשום שמשחיבין במצאי שבת בבית הכנסת ולא ליתחי שבת כמשאוי, נתקן לאמרו אחר ויהי נועם, לפי שהוא אתריו בתילים וסדר קדושה אתריה והכל בנעימה ובאריכות כדי להאריך מנוח על אותם שתוזרי לדינם אחי סדר קדושה, באמריי (פס') מצאי שבת צועק מלאך המות הממונה על הרחות חזרו לגיהנם למות שכבר השלימו ישראל את סדריהם, כללא דמילתא באמרו ויהי נועם נאמרים כולם ואם אין אומרי אותו אין אר אותם (פס') ואר אחר תפלתו קדיש שלם, ובעת אומרים לא יאמרי עד אחר סדר קדושה כרפרישי. ויתן לך לפי שמתחלת השבוע התקינו להתחיל פסוקים טובים לסימן טוב, ולא משום ניהוש כי לא נחש ביעקב (פס'). קדיש קמין. ויבדיל בביתו על הכוס אע"פ שהבדיל בתפלה, וזנכן להבדיל מעומד לכבוד המלך שאנו מלויים ודרך ליה מעומד (פס') וקדושה נמי שהוא כ"ס שאנו יוצאים לפני המלך היה לנו לעשות מעומד מזה המעשה, אך לפי שאין קידוש אלא במקום מעודה (פס') צריך לישב, דאי קאי ותיב מחזי כחובא ואימלולא, ולכך חל י"ג להיות מצאי שבת עבדינן ליה מיושב משום הקדוש די"ג (פס'). ואמרו לכבדו ולאדלוקי ולעשות שום מלאכה עד שיבדיל באחד מהם או יברך. ביא י"ג אל הינו מלך העולם המבדיל בין קדוש לחול, פסקתי (פס'). והגי נשי דנהינן דלא למיעבד עבדתא באפוקי שבתא מקמי דתתמי סידרא מנהגא, לאחר דתתמי סידרא לא מנהגא (פס').

פס' ברכות ל"ג ע"א ועי' רי"צ ניוות היא הך י"ג ומחלו סי' קפ"ו. ונ"ו הובא בכלבו שם בשם הר נתן זיל ובאית ליתא אך העיר ע"ז שכבר הביא דינו בזה תפלה ועיי' בסי' קי"ג (פס') עי' פירוש סי' ד' ומחזי סי' קמ"ב ושע"ת.
פס' שבתות מ"ו ע"ב, ירושלמי פ"ו דשבת סוף ה"ב ופ"י רעיוזבין חייא, מדרש תהלים מזמור צ"א אות א'.

פס' מנחג סי' פ"ה ועי' תשב"ץ סי' רנ"ו ומחיל' ה' פורים, ובכתי' ה': ולא בכתב וזו בו זיין לומר שהאמרו אין צר' שימור לכלי זיין.
פס' פסיקתא רבתי פכ"ג אות ה', תנחומא תרפ"ג מכבר פ' תשא, ועי' במחזי סי' קמ"ה וקט"ו וכוזר וראר דף ל"א ע"ב. ובכתי' ה': מניה לרשעים שדעו' לגיהנם — ואו' במצאי שבת צועק המלאך הממונה.
פס' פרע"ג דף ל"א ע"ב וכ"ה במחזי שם סי' קפ"ו.

פס' וכ"ב בסידור טרין בשם המחכים. ובכתי' ה': לפי שמתחיל השבוע התקינו בה חל פסוקים.

פס' עי' תשב"ץ סי' פ"א. ובכתי' ה': שאנו יוצאים לקראת המלך.
פס' פסחים ק"א ע"א. ובכתי' ה': וצריך לישב — הוי כחובא וימלול — כשחל י"ג למצאי שבת — משום קדושת יו"ט.
פס' כ"ז הובא באית ה' הברלה סי' כ"ז ובכלבו שם הך סיב ע"ב וז' .
פס' שבת ק"ג ע"ב וסור סי' רצ"ט, ועי' שערי תשובה סי' ב"א ומחזי ס"ס קנ"ב ותשב"ץ סי' פ"ה. ותיבת פסקתי ליתא בכתי' ה'.

פס' ירושלמי פ"ד דפסחים ח"א ופ"א דתענית ה"ו והובא בתום פסחים ג' ע"ב דיה הערשה ובאו"ז ח"ב סי' צ' ובתשב"ץ סי' פ"ה ובאבודרתם סוף סדר מצאי שבת. ודברי המחכים

נשלים סדיר של שבית. אילו ימים שאיין גוסליין על פניהם. כל ימי ניסן (ספ) מוסיפין עליהם ערב פסח ומחרת הפסח שאין אר בהם למנצח, דערב הרגל כרגל תצמרא דרגלא כרינלא. ומריח סיון עד ה' ימים אחר עצרת, לפי שהן תשלומין לחנינת עצרת. ואמ"נ ע היה אר די ימים אחר עצרת משום דכתי' אסרו חג בעבותים, הוסיפו על החג כדי אמירת קרבן שהוא די ימים (ספ). ומוסיפין עליהם ערבו ומנחתו שאין אומרים למנצח כאשר ביארתי. הנזכה ופורים ודי יד ופיו באוד הראשון שהם אסורים בהספד ובחעניות אבל במנצח של יד אין למנע, הכי מוכיח שימת ההלכה בפ"ק דמנילה (ספ) ואין אומרי למנצח, ושיר מזמור לאסף מנהג אין אומרי אותו אך שמעתי מר"י ה"ר ריב"מ כלל זה (ספ) כל יום שאין בו מוסף אר' אר' שיר מזמור לאסף. במנצח ערבית) שבתות וימים טובים וראשי חודשים. יום חוסה אחרי עשותה ושחרית שבא חתן לבית הכנסת (ספ). ובשביל חתן אין מוסיפין בחול יותר מני בקריאת התורה, ואעינן שנעשה כרגל הגימלי בדברים שבטעם, כגון די ימי המשתה שננהג בנות אביו או אמו ואחר כך נהג די ימי אבילות (ספ) או לנגעו ולנגע כמותו כדא' במ"ק (ספ), אבל לצבור לא לעבור על תקנת חכמים שאמרו אין מוסיפין בחול (ספ), ואפשר אם קראו שלשה כבר החתן יקרא רביעי כמו כרגל זהו בטעם אבל בחמישי לא, דיותר מרגל לא עבדין ליה, דחול המועד קרוי רגל (ספ). ויום שבע הבן שהוא יום המילה, יש מקומות שאר בו למנצח משום דאית ביה פ' ספקים כחדשי עיבורה של אשה (ספ), ויש מדרש (ספ) ישנך שם אלהי יעקב, לפי הזכיר יעקב יותר משאר אבותיו משום שהיו לו גילגולין ופילגולין יותר מן האבות וכולם עזרו הבורא, כהוא מקשיחא דאמרין נשיא רחמנא דענית' להווא מקשיחא ועזרו לך. ויש מקומות שאין אומרים אוהו משום דכתי' על המילה שיש אנבי

הובא בא"ח שם סי' ל"א ובכלכו שם דף מ"ב סוף ע"א. ובבתי ה' מקמי דליחפני — לבתר דליחפני. — סיוע סידרא של שבת.
 (ספ) עי' מח"ז צד 78, רוקח סי' רמ"ה, שהל"ק סי' ל', מנהגי מהרא"ק דף ל"ג ע"א ומנהגי מהר"ל דף ב' ע"א.
 (ספ) עי' בבבב"ג אריה כו' קל"א.
 (ספ) דף ו' עיב ירושלמי שם פ"א ה"ה ועי' באר"י ח"ב סי' שע"א. ובבתי ה': אבל במנחת חיות.
 (ספ) ובבתי ה': ובשיר מזמור לאסף כמסג' בי תרי [ויחרי] אין אר' אוהו או שמע' מר'. ועי' לקמן בסדר הנזכה.
 (ספ) עי' הנמייים פ"ב מה' תפלה אה' ג'. ובבתי ה': במנחת ערבית בשבתות — אם חפה — שחרית חתן — יותר מנ' קריאת מקריאת התורה.
 (ספ) כתובות ד' ע"א.
 (ספ) דף ד' עיב ועי' בפ"ג דנגעים ס"ב ובכורות ל"ד ע"ב.
 (ספ) מגילה כ"א ע"א.
 (ספ) פסחים ק"ת חגיגת: ויה ע"א וכיה דעת תרשב"א בתשובותיו בח"ה סי' רמ"ו ועי' בהגהת רחמים לחיים שם ודלא כמנ"א סי' ת"צ סק"א וש"ז סי' תרפ"ה ובבתי ה': שאין מוסיפין — שאם קראו — שיכול החתן לקרוא — תל המועד.
 (ספ) עי' מדרש תהלים מזמור ב' אה' אר' וילקוט שם רמז תר"פ הובא ברזק פ"ס ק"ה ועי' במהר"ל ה' מילה. ובבתי ה': כחדשי העיבור.
 (ספ) שם אות ד' משל לאשה עיבורה שהיא מקשה לילד וכו' אלא מאן דעני לאמך בעינן קשייתא הוא יעני יתך בעינן קשייתך. ועי' באבורהם שחרית של תל דף ל"ו ע"ב. ובבתי ה': יותר מאבותיו — יותר מהם — דאמרין ליה — דעני להודא מקשיית' יחזור לך.

על אמתך ולא שיך לאדבורי ביה צרה טס). ואם יהול בזמי דעשרה ימי תשובה או דתעניתא ורגילים למיטר בהן יג מרות, ודוי לא שבקינן דכולי עלמא קרדי דלא מבמלינן רק דווא רחום ותחיות טס). ספק התפלל ספק לא התפלל חזר ומתפלל דאמי ר יחזנן ולואיי שיתפלל אדם בכל יום טס) וכן בקריית שמע וברכת המזון שהם דאורייתא אבל בדרכנן אינו חזר בתפילה אלא שאומי. היה מתפלל וזכר שכבר התפלל מוסק מד טס). התפלל ומצא צואה או מימי רגלים בתוך די אבות חזר לראש טל), וכל הבירה כר אמת לר אליעזר טל), וכירוש עברינן עובדא כותיה ומעשה רב טל), ואולם בתלמוד יש אמר רבא אינה כר אמות וקיימא לן כרבא דבתראה הוא טל), הלכך בתפילה לא תשנינן לא מאן דהדר משום ולואיי שיתפלל אדם בכל יום, ולא מאן דלא הדר משום דקיימא לן כרבא, והוקא בתפל דאמר שהיא תועבה צריך לחזור משום שהיא במקום זכר וכתוב זכר רשעים תועבה, אבל בשאר טל) ביטול לא צריך לחזור.

סדר ראש חדש.

ערבית יאמר יעלה ויבא בעבודה ואם לא אמר וסיים ברכתו אין מחזירין אותו למי שאין מקדשין החדש בלילה טס), והא דאמר טל) ימים שיש בהם מוסף כגון שבתות וימים טובים וראשי חודשים ערבית ושחרית ומנחה ואמר מעיי המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירין אותו, מוקמינן לה בליל שני של ר"ח של שני ימים שכבר מקדש הוא, והוספו פירש מה שפירשו טל) אך כך אמר ריב"ט בתשובה. שחרית כחול אך בעבודה אמר יעלה ויבא, ואם לא אמר, אם נזכר קודם שסיים ג' ברכות אחרונות חזר לעבודה בין יחיד בין שליח צבור כשמתפלל בלחש דבכך אין סורח לציבור, אבל אם סיים תפלתו שצריך שחזור לראש ון) יחיד חזר אבל שליח צבור אינו חזר ככל עה שעתיד לאומרו בתפלה אחרת מפני מדרח ציבור. ובראש חדש שני ימים ולא אמר בכמה של יום ראשון לא בלחש ולא בקול גראי דכיון דאין באותו יום תפלה אחר '.

- טס) שבת קיל עיא. מגילה פ"ו ע"ב. ובכת"י ח': למיטר ביה ולאדבורי יום צרה.
- טס) סמח"ז פ"ו תקנ, פירש פ"ו רפ"ב ושהל"ק פ"ו ל' בשם ר' יצחק בר' יהודה ועי' בא"ח פ"ו קלא סעף ה' — וכיו דרבא בא"ח שם פ"ו ל"ג וכלבו דין ס"ב. ובכת"י ח': בימי דתשובה דתענית — ודאי לא דדוי לא שבקינן לדו דכולי האי לא מבמלינן.
- טס) ברכות כ"א עיא. ובכת"י ח': כל היום כולו וכן ק"ש — שהם מדאורייתא אבל בדרכנן אינו חזר רק בתפילה כדאמר'.
- טס) שם, ועי' בטא"ח פ"ו ק"ו.
- טל) שם כ"ב ע"ב תפלתו תועבה, ונ"ב מאי תקנתא לחדר ולצלי ומדושיא מחקו ועי' בת"י שם ד"ה מעיפ. ובכת"י ח': אמותיו.
- טל) שם כ"ה ע"ב וצ"ל ר' שמעון בן אלעזר.
- טל) שם פ"ג ח"ה ר"ש בן אלעזר אמר אפי' מריקלין עשר על עשר לא יקרא זכר' חזרי ד' חנינא תרתיא כהדא דריש בן אלעזר, ועי' בס' האגדה ח"ב פ"ו קל"ד.
- טל) ועי' בראשית ברכות פ"ו פ"ט ובבב"י פ"ו פ"ה.
- טל) ועי' מח"ו פ"ו רכ"ח.
- טל) ברפח ל' ע"ב.
- טל) שבת כ"ד עיא.
- טל) שם בברכות ד"ה לפי ועי' בטא"ח פ"ו קכ"ז ותכ"ב ולעיל הערה פ"ו ובכת"י ח': ואומר מעין המאורע ואם לא אמר — מוקמנא ליה דהי — כך ריב"ט בתשובותיו — יאמר יעלה ויבא — ג' וצריכות — כמתפלל בלחש —

שצריך לחזור אע"פ שעתיד לאומרו ערבית ושחרית ומנחה של זים שני, ועוד דאם לא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתיים נמצא דשייכי זה בזה, אפי' הכי צריך לחזור שלא לחלק במנחה ראש חדש שאינו אלא זים אחד. והאידינא שכל אחד ואחד מתפלל לעצמו אם שליח צבור אמרו בלחש אינו צריך לחזור כלל לא לראש ולא לעבדה (ס"ג) שאינו תחר ומתפלל אלא משום קדושה וכן נ"י משייב הרח ומוריד הגשם ומשאלה (אך שאלה ותן של ומטרו), או שמא אין לאומרו ששאתר שאין צריך לחזור אם אמרו היו הפסקה [ו]יכול לאומרו בלא חזרה בשומע תפילה, ואם לא אמרו שש אין צריך לחזור (ס"ג). קריש שליט, ומצירא ספר תורה וקורין בסדר מנחה בפר' תמידין ד', הראשון מתחיל דיבר וקורא ג' פסוקים ודבר, צו, ואמרת, והשני דולג ואר ואמרת, את הכבש (האחד, ועשירית האיפה, השלישי עולת תמיד, ונסכו, ואת הכבש השני, ובזים השבת, עולת שבת, ומשום דאין משיירין בפרשה סחות מני פסוקים ס) מן יחשבו היוצאים ישה אחד סיים הפרי ולא עוד ודין (ס"ג) בב' פסוקים ולכך אוי' וביום השבת, [ו]כשם שאין משיירין כך אין מתחילין בספר' בסחות מני פסוקים מן יאמרו הנכנסים זה לא קרא אלא מתחיל הפרי ודיו בב' פסוקים אלא סמכו אמאן דמעיל ושאל, האיל דלא איפשר בלא אחד מהם (ס"ג) ועוד טוב שהרביעי שבא בשביל ראש חדש יתחיל ובראשי חדשיכם, ומסיים הפרשה, קריש קציה, ונולחין ספר תורה ואין אוי' יהי רצון ביום שקורין בו הלל, תהלה, ביום שקורין בו הלל אין אוי' למנחה משום דכתיב ביום צרה וקרינן ביה זה היום עשה יי נגילה ושמחה בו (ס"ג). ובא לציון, יש מקומות שאר תהלה בעוד שנגללים ויש שאומי אותו מעומד, קריש קציה, מוכי, ראשי חדשים, מתפלל. בלחש ואחר כך בקול משום קדושה, קריש שליט, עלינו לשבת. מנחה תהלה, קריש קציה, מתפלל בלחש ואומי יעלה ויבא ויחזור בהנבחה קול משום קדושה, קריש שליט, הל ריח שני ימים כזה כן זה, ואם חל בשבת אינו מזכיר שבת ביעלה ויבא שהרי לקח חלקו, זה אינו בא אלא בשביל ריח (ס"ד). ובספר תורה קורין בראשון בסדר היום והשביעי (ס"ה) קורא סדר ראש חדש ומתחיל ודבר, ויש מקומות שאין קורין אלא

(ס"ה) ע"י המנהיג דף מזי ס' ס' ושהחליק ס' קע"א.

ס"ה) ברכות כ"ט ע"א, וע"י ס' ס' ורי"ף ס' רכ"ח, האורח ח"ב ס' ו' ואז"ל ח"ב ס' תנ"ש

זת"ס ומא"ה ס' ק"ו. וכ"ז הובא בא"ח ה' תפלה ס' ק"ג ובכלכו דין ס"ג. ובהעתקת הח' בערניים ג"ב: תימה ולא הזכיר הלל. —

ס) מגילה כ"א ע"ב.

ס"ה) ז"ל שצ"ל שהאחר יסיים הפרשה ולא יקרא עוד ודיו בב' פסוקים.

ס"ה) שם במגילה כ"ב ע"א ובתוס' שם ר"ח אין מתחילין, וע"י בתמחויג דף מ"ה ע"ב

ס"ה) ל"ח ובשח"ק ס' קע"ה ומטה משה ס' תקכ"ח. וע"י לעיל הערה של ושל"א.

ס"ה) ע"י בסרע"ג דף ל"ז ע"ב. ובכת"ו ה': הרביעי ובר"ה — קריש והנגללים ס"ח —

דכתיב ביה ביום צרה נקרינן זה היום.

ס"ה) ע"י שח"ק ס' קע"ח ואז"ל ח"ב ס' תנ"ח. — וג"ז הובא בא"ח ה' ריח ס"ס ב' ובכלכו

דין ס"ג לא הזכיר בשם אמרו. ובכת"ו ה': אלא לריח.

ס"ה) כשיש רש"י ורי"ף ומבנים ורא"ש דמכרי דמסמיר עולה למנין שבעה וכ"ה בפרס

ס' י' ובס' האורח ח"א ס' ס' ובמח"ז ס' קכ"ז שחור בו משייב לעיל ס' קכ"א ועיי"ש ס'

קס"ה צד 167 וס' רי"ב ובס' העתים ס' קפ"א וס' הישר לרי"ח ס' מ"ה, מ"ו ומ"ח וע"י בתוס'

הענין כ"ט ע"ב ר"ח בשני ומגילה כ"ג ע"א ר"ח כיון ומנהיג דף כ"ה ע"א ס' ל' ואז"ל ח"ב

ס' ס"ג ות"כ והמכריע ס' ל"א ושח"ק ס' ע"ט, פ' וקע"ט ור' ירחם פ"ה תא"ז ג"ב ח"ג

ז: ו"ח ה' קריאת ס"ח ס' מ"ד והמשייב ס' מ"ה תפלה אות פ' וע"י לקסן בסוף ה' הנבחה —

ובכתי"ו ה': ובשני השביעי קרא — — מידבר.

ובראשי חדשיכם ואין הרין עמהם, והנחה במילה פ' בני העיר (ס) דאמר' לרב דאמ' קר' בפרשת שקלים בצו את בני ישראל מאי שנא ראש חדש אדר שחל להיות בשבת משאר ראש' חדשים ולדבריהם שני ושני. במוסף אהר' יצרת, מזכיר קרבנות שבת ואחר ראש חדש חותם מקדש השבת ישראל וראשי חדשים. זה סדר תפילת ימים טובים וקריאתם.

ספח ערבית קריית שמע בברכותי וכולל מעריב בכל ברכה וברכה כאשר סיפור הקדמונים, הוא דאמר במיק דברכות (ס) מקום שאמרו להאריך אין רשאי לקצר, לקצר אין רשאי להאריך הגי מילי לקבע האריכות והקוצר ולפי שעה אין לחוש, ורי"ח אמר (ס) דלא קאי מקום (שנהגו) שאמרו אלא אברכת סידות ומצות וברכת זימן נברך שאכלנו משלו והכי אתא בהדיא בתוספתא (ס). יש חונים שמנגנים לעשות סלא ואמרים פזיזים (ס) ואחר או זה צור ישעיהו, הרי שארלגין ומקצרין מלכותו, על כן יש לומר עד לפני משה. ופרס, ואומ' בלחש אלה מעודי יי וגי קדיש קציר, ומתפלל נ' ראשונה, אתה בחרתנו, יעלה ויבא, והשיאנו, חותם מקדש ישראל הוסיפם, נ' אחרונה, קדיש שליט, עלינו לשבח וכי הולכים לביתם (ס). שחרית סדר ברכות פאקי דהמה כמו בשבת, רק שלא יאמר מזמור שיר ליום השבת אלא יתחיל במוט להודות (ס). ומעם דהלל הגדול כאשר ביאתי בסדר שבת (ס). נשמת, קדיש קציר, ברכי, אדר ישע (ס), יצד החול, קריית שמע וברכה של אחריה ומתפלל בלחש כמו בערבית ויחוד ויתפלל בקול רם בשביל קדושה ויאמר נקדישך כמו בשבת ונ', הלל, קדיש שלם, ויציא נ' ספרי תודות, באחד קדין ארבעה בסדר בא פ' משכו וקדו עד סאריך מצרים על צבאותם. והחמישי בסדר פנחס פ' ובהדש הראשון, קדיש קציר. והמסיר יחוד ויקרא באותה פרשה הפסיד בידוע מן ראמר יהושע עד וידי שמעו בכל הארץ (ס). תהלה, ועומד למסוף, קדיש קצר, ומתפלל בלחש ואינו אומר משיב ריחו ומוריד הגשם, כדאינתא (ס) הראשון מזכיר והשני אינו מזכיר, ושני חונים היו להם אחד לתפלת שחרית

(ס) דן כ"ט ע"ב וכיז בשוליק סי' קע"ח בשם רבינו ישעיה הראשון מפראגי, ובבתי ה': דקרי' בשפ' — שני ריח שחל — וכולל המועדים בכל ברכת.

(ס) דן ר"א ע"א ועי' בתוס' שם ד"ה מקום ובס' הישר לר"ה סי' ס"ג, י"ב וכתנת אשרי פ"א דברכות סי' י"ב. — ובבתי ה': אבל לשי שעת. (ס) וצ"ל ר"ת.

(ס) פ"א דברכות הית. ועי' בפרס סי' קע"ד, מחז' סי' שכ"ה ושהליק ס"ס כ"ה. ובאיה ה' תפלה סי' ג"ז הביא דברי המחזיקים.

(ס) ובבתי ה': כשמגיעים לעושה פלא מתחילים לפיפ ואחר או'. ועי' בספרו של התי צונץ: ריא וינגאגאלע פאנעויע דעם סימפולאשערס ע' 61 השנה 4. (ס) והולכים לביתם ליתא בבתי ה'.

(ס) וכ"ה דעת רס"ג חובא באבודותם שחרית של שבת דף ס"ב ע"ב ועי' בפאמרו של הח' פאנערי הג"ל צר 29, וכיז בא"ח ה' תפלות המועדים סי' ג' (דף ע"ז ע"ב) וכ"ה לקמן בס' ר"ת, יח"כ ומכות.

(ס) לעיל הערה רפ"ב. (ס) לוי שלמה ב"ר יהודא תבבלי, עי' מש"כ אודותיו תה' צונץ בס' זימנ. פאנעויע צד 64 ובס' ליעראפארנעשיבע צד 180.

(ס) וחו' פירוש ג', ה' ער ו', כ"ו וכ"ה בסדר פרשיות הגרסם בבתי הוצאת תרה"ג ר' עזריאל הילרעסחיפער ו"ל צד 617 ויפה העיר שם על פירעג דף פ"א ע"ב. (ס) פאנערי ב' ע"א ועי"ש בעיב בתוס' ד"ה תקובר; ובבתי ה': ואינו או' פאנערי הצעם כדאמ' — והאחרון — ומתחיל בקרבנות סוסף מברכות.

ואחד לחפלת מוסף. ג' ראשונה, אתה בחרתנו, מפני חטאינו, ומתחיל בקרבנות מן ובחדש הראשון, ג' אחרונה, קדיש שלם, אין כאלהינו, קדיש [של] קמן, מנחה, תהילה, ובא לציון, קדיש קצר, ג' ראשונה כשחרית בלחש ובקול רם משום קדושה, קדיש שלם. ערבית כליל ראשון, אך אחרי כל תפילתו יתחיל לברך על ספירת העומר ומעומד שכל מעשה העומר מעומד, ועוד כתיב מהחל חרמש בקמה ודרש' אל תיקרי בקמה אלא בקומה (י"ז) ומצוה למימני יומי ולטימני שבועי (י"ח) עד שבועות, ואמ' מר יהודאי נאון שאם לא מנה הלילה ראשונה שוב לא ימנה משום דכתי' תמימות (י"ט), ואינו מיושב כל כך מה בין לילה ראשונה לשאר הלילות שהוא אומר שאם שכח למנות בהם שכונה בשחר בלא ברכה שמצותיה בלילה, והיג' סי' דמנו שחרית בברכה (כ) וההיא דמנילה (כ"ה) קשייא עליהו דאמ' דמצותה כל הלילה עד שתעלה עמוד השחר ואם כן היכי מברכי בלא עת מצותה. יום שיני כיום ראשון, אך שביום ראשון הראשון מוכיר נשם והשיני אינו מוכיר נשם. יום שיני הראשון נמי אינו מוכיר שכיון שסמך שוב אינו אומר. גומר הלל כלו ומציא בי ס'ת, באחד קורין ד' בסרי אמור בשור או כשב או עז עד וידבר משה את מועדי וגו' והחמישי קורא כדאמלול ואו קדיש קצר ומספיר קורא כדאמלול ומספיר במלכים וישלח המלך עד ואחריו לא קם כמנו (כ"ג), תהלה, ועומד למוסף, קדיש קצר, ומתפלל בלחש ובקול כדאמלול. מנחה כדאמלול. ליל חול המועד או' הוא רחום, ברט ומתפלל י"ח ברכות ומבריל בתפילה כמוצאי שבת ואינו או' ויהי נעם כאשר ביארתי, קדיש שלישי. שחרית ברכות ופסוקי דומרה כבחול, רק מזמור לתודה לא יאמר שלא הייתה תודה קריבה בפסח מפני חמין שבה, גם בערב מסח לא יאמר שלא הייתה תודה קריבה בו, לפי שאין מביאין קדשים לבית הפסול שהתודה נאכלת לשני ימים ולילה אחד ובערב הפסח אין לו זמן לאכלה (כי אם) עד ארבע שעות (כ"ג), ומורי הרב רבי יהיא אל היה מתחיל בזה ובוה בהריעו ליי' כל הארץ (כ"ד). ויצר תפלה של חול, רק בעבודה, אומר יעלה ויבא וקורא הלל ויברך לקרוא וכן כל

(י"ז) שערי תשובה סי' ע"ט, רייצ נאות ח"ב דף ק"ה, לקח טוב פ' לך י"ג, י"ג, אמור (דמוס ווילנא צד ס"ה ע"א) ומוף פ' שלא (קי"ג ע"ב), פירס סי' קע"א, מח"ז צד 301 וצד 437, האשכול ח"א סי' כ"ג, רוקח סי' ש"ט, שהל"ק סי' רל"ד, רא"ש סוף פסחים, א"ח ה' ציצית סי' כ"ח וה' ספירת העומר סי' ג' וה' לולב סי' כ"א וכלבו רין ניה, כספה משה סי' תרס"ה, תת"ד ותתק"ל. ועי' לקמן בה' סכות. — ובכת"י ה': העומר בעמידה.
 (י"ח) ר"ה ה' ע"א, חגיגה י"ז ע"ב, כנחות סיו ע"א, ובכת"י ה': ומצוה לסמני שבועי.
 (י"ט) כתיב ה' מנחות והזבא בפרסם סי' מיו וקמ"ג, ס' האורה ח"א סי' צ"א. ובכ"י ה': לילה הראשון — שמצוה בלילה.

(כ) כיכ בה' עצרת ועי' ברא"ש סוף פסחים סי' ס"א.
 (כ"ה) דף כ' ע"ב ועי' בתוס' שם דיה בל הלילה ומנחות ס"ו ע"א ד"ח זכר וברייצ גיאות שם, ובעל העיטור ח"ב דף נ"ה ע"א ובא"ח ה' ספירת העומר סי' ה'.
 (כ"ג) כמנהגנו וכו' בסרע"ג דף מ"א ע"ב וברייצ גיאות ח"ב דף ק"ו ודלא כדאיחא בסדר פרישות שבבחיג הנ"ל צד 618 ובמחזיו צד 302. — ובכת"י ה': ומספיר קרי' כדאמלול ומספיר ביחוקאל במלכים — ומכרך בתפלה ככבוצאי שבת — רק כסומור לתודה — מפני חמץ שגא — שהייתה נאכלים לב' ימים. —

(כ"ג) פסחים י"ג ע"ב, ביצה י"ט ע"ב, ועי' מח"ז צד 62 ומנהגי כהר"ק דף ל"ט ע"ב בשם ר' חיים פלטיאל תולעת ומשה משה סי' תרע"ד. ובכת"י ה': אין לו שהות כי אם היום מפני חמץ שבה ושמתעי שרבי' היו ר' יהואל — וכוה ברביעי.
 (כ"ד) וכו' ברקח סי' שייט בשם ר' אליהו ובמנהגי סהרייל תפלה של פסח (דיק דף כ"ז ע"ב) בשם מנהגי ריטוס.

הששה ימים ואינו נמר הלל לפי שאין חלוקין בקרבנותיהם (ס"ה) שבכולם אומ' במוסף והקרבנות וכן בקריאת התורה הרביעי מתחיל והקרבנות ויסיים הפרשה. קדיש שלישי, ומציא ב' ספרי תורה, באחד (וקורין ג') בסדר בא פרשי קדיש לי כל בכור וקורין ג' ומסיימים כל הסדר, והרביעי קורא בשני והקרבנות. קדיש קציה, תהלה, ובא לציון, קדיש קציה, מסוף בלחש ובקול, ג' ראשונות, אתה בחרתנו, ומפני המצינו, והקרבנות ולא יאמר וביום השביעי (נתפלל) [בתפלה] (וביום השביעי) שמה שאנו אומר, אותו בתורה אינו אלא לפי שאין משיריין בפר' פחות מנ' פסוקים (ס"ו), כאשר פי' לעיל. קדיש שלם. עלינו לשבת. כל ימי חול המועד יתפלל כיום זה וכן יקרא בספר תורה השני, ובסית ראשון ישנה, שהרי ביום ראשון של חול המועד קורין ג' נבדי בקדש לי כל בכור כאשר פי', וביום שני של חול המועד יקראו ג' בסדר משפטים פ"ש אם כסף תלוה את עמי עד לא תבשל נדי בחלב אמו (ס"ז), יום ג' קורין ג' בפסול לך עד לא תבשל נדי בחלב אמו, יום רביעי קורין ג' בסדר בהעלותך פ"י בסדכ' סיני בשנה השנית עד לנו ולאזהר הארץ, ובכולן קורא הרביעי בסדר פנחס פרשת פסח ומתחילין בהקרבנות כאשר ביארתי, וקדיש קציה אחר הקריאה, ואם שכח לקרוא קרבנות מסוף חחר וקורא (ס"ח) וכן בתפלה אם לא אמר חחר אבל אם לא אמר אלא כמו שכתבת עלינו בתורתך אינו חחר (ס"ט). בשביעי של פסח ומחרתו יתפלל כשני ימים טובים הראשונים אך שיתחיל והקרבנות בחובת היום, וכן בקריאת ס'ת השני יקרא האחרון והמפסיר (קורא) בהקרבנות (ס"ח) ובסית ראשון קורין ד' נבדי ביהי בשלה פ"עה עד כי אני יי' רוסאך ומתרגם לפ"סם הגם (ס"ח). קדיש קצר אחר הקריאה, ומפסיר בשמואל מודבר דוד עד סוף השירה ומתרגם, לפי שהשירה מדברת ביציאת מצרים דכתי' עם עקש ופתלתל (ס"ג) זה פרעה (ס"ג) ולכך צריך לומר כל השירה (ס"ג). ביום השמיני קורין ד' בסדר ראה פרשה כל הבכור עד סוף סידרא, ומפסיר בישיעה בעוד היום בנוב לעמוד עד צהלי ורני יושבת ציון. וזמן מסדר הפרשיות (ס"ה) מש"ך תוריא קדיש בכספא פס"ל במדבריא שליח

סכ"ה) ערכין י' ע"ב, ועי' במחזיקו עד 302 וצד 438 ובתוספות עה"ת סוף פ' פינחס ולקמן הערה תקל"ו.

(מ"ו) ודלא במחזיקו שם שכ' ויגזור הפרשה וביום השביעי בכלל, ועי' בסור סי' ת"צ.

(ס"ח) מכאן ועד בחלב אמו ליתא בכתי', ה'. ולהלן נרים שם: ובכולא קורא הרבים בסדר פנחס. סכ"ח) עי' במחזיקו שם צד 308. ובכתי' ה': אם אמר כאמור ולא אמרו — כמו שכתוב בתורתך עלינו ולא אמר אינו תוור.

(ס"ט) כרש"י ריה ל"ה ע"א דיה כיון שאמר ובתורתך ועי' ברא"ש שם ובסור סי' תקצ"א ועי' בירושלמי פ"ד דברכות ה"ז אפי' אמר ונעשה לפניך את חובותינו תמידיו יום וקרבן מסוף יצא. ועי' במחזיקו צד 358 וסי' שעינה.

(ל"ג) בכתי' ה': שיתחיל בקרבנות בהקרבנות וכן בקריאת ס'ת — והמפסיר בהקרבנות בין האחרון והמפסיר קדיש קצר ובראשון קורין.

(ל"ח) תוס' מגילה כ"ד ע"א ד"ה ואם היו ומחזיקו צד 304 ואיח ה' תפלת המועדים סי' ז'. ובכתי' ה': לפונסם את הגם ומפסיר בשמואל.

(ל"ג) וצ"ל תתפל ככתוב בשמואל ב' כ"ב, כ"ו. ובכתי' ה': תתפל.

(ל"ג) ועי' בתרגום ורש"י שם.

(ל"ד) ועי' מחזיקו צד 309 עם עקש תתפל זה פרעה ואין ר' מניה לדלג באותה הצורה וכו', ובאי"ח ה' קריאת ס'ת סי' נ"ד וכלבו דין כ' ה' י"ב ע"א, ועי' לקמן הערה תקס"ד.

(ל"ח) מגילה ל"א ע"א, ובכתי' ה': וזימן מסור של פרשיות — נמצא שקורין פסל לך יארע — וזימן מסור מראה אתה אומר.

בובר"א. ואם חל פסח בני בשבת נמצא שקריא פסול לך אירעה בשבת של חול המועד מוסיף מן ראה אתה אומר אלי כדי להקרות בו ששה, ועוד דאמר ר' חנן בר הבא (ס"ו) שבת של חול המועד בין בניסן בין בתשרי קרינן ראה אתה אומר אלי, ולכך אף כשהלל פסח בחמשי בשבת קורין בשבת ראה אתה אומר אלי שהיי פסול לך וברביעי חוזר לסדרו, ואף קדיש שלם. חסיל סדיד תפליה של פסח.

שבועות. תפלת יוצר ומוסף כמו לפסח אך שמוכזר שבועות ובמוסף יאמר וביזם הביכורים, כך לשני הימים, וגומר הלל ומוציא ב' ספרי תורות, יום ראשון קורין בסדר יתרו פרשה בחדש השלישי עד סוף הסדר ומתנגם מפני חיוב התורה, והחמשי והמפסיר יקראו בסית השני וביזם הביכורים, בין החמשי למפסיר קדיש קציר, ופסיר ביחוקאל ויהי בשלשים שנה עד ברוך כבוד יי ממקומו (ס"ז) ומתנגם (ס"ח) ואחר תפלתו יאמר היום תאמצנו, וכן ביום שני, ומוציאין ב' ספרי תורות, בראשון קורין ד' בסדר ראה פרשה כל הבכור, והחמשי והמפסיר כדאתמול, ופסיר בתרי עשר תפלה להבקוק הנביא עד למנצה בנגינותי ומתנגם, ובין החמשי למפסיר קדיש קציר. חסל סדר תפלה של שבועות (ס"ט).

תשעה באב יום שלמינו מקדימים לתפלת המנחה קורם סעודה המפסקת ואין נופלים על פניהם ואוכלים מבעוד יום ולא יאכלו בשר ולא ישונו יין באותה סעודה ולא ב' תבשילין (ס"י), ונרא דאפי' דברים הנאכלים כמו שהן חיין, אם מערבין בהן עירובי תבשילין חשיב שני תבשילין, והא אמר בירושלמי פ"ק (ס"א) דעין כל דבר הנאכל כמו שהוא חי אע"פ שאין בו משום בישולי גוים סומך עליו משום עירובי תבשילין, ובביצה פרק יום טוב (ס"ב) אמר בדנים קטנים מלוחים שצלאן נוי סומך עליהם משום ע"ת אע"פ דנאכלין חיין. ואם שם שני מינין בקדירה אחת בשביל כך לא מקרי תבשיל אחד (ס"ג), דלא אשכחנא בשום מקום שאם אכל חצי זית חלב וחצי זית נותר בתמחווי אחד שהוא חי"ב, אלמא לא מצרף קדירה אף לחומרא, ועוד דנרמא ובישולא הם ב' תבשילין לעניין פסח וכן דג וביצה שעליו אע"פ דנתבשלו יחד (ס"ד), אבל מין אחד בשני תמחוין, סי' צלו ומבושול, מיקרי ב' תבשילים לר' יהושע דאמר תמחוין מחלקים בכריתות סי' אמרו לו שנים (ס"ה), וירא שמים יוציא ידי כולם. העריב אסור להושיט אפי' אצבעו

(ס"ו) וכה' גירסת הראש ועי' בק"נ שם. ולמינו הנירסא א"ר הונא אמר רב וכו' בין בפסח בין בסוכות וכו' ועי' ברקדוקי סופרים שם. ובכת"י ה': חוזר לסדרן ואי' קדיש, חסל סדר פסח.

(ס"ז) ג"ז הוא לשון סדר הפרשיות שבכה"ג הנ"ל צד 618 ועיי'ש בהערה כ"ט שכ' דכלי ספק הכונה שקורין עד פסוק כ"ח שבפרשה א' ומדלגין אח"כ עד פרשה ג' פסוק י"ב שמסוימין בו כמנהגנו היום.

הל' עי' תוי"ט פ"ד דמגילה משנה י' והאצכול ח"ב סי' י"א.

הל' מחסל וע"כ ליתא בכת"י ה'.

ה' תענית כ"ו ע"ב.

המ"ח ליתא שם וצ"ל במ"ב ה"ח ועי' במ"א דשבת ה"ד ופ"ו דנדרים ה"א. ובכת"י ה':

אם בשלן קרווין תבשיל והא בירושלמי פ"ק דע"ז.

המ"ג דף ט"ז ע"א ועי' במדרכי תענית סי' תרל"ד.

המ"ג עי' תוס' תענית ל' ע"א ר"ה ערב ובמחיו סי' רס"ד ובהערה א' שם.

המ"ד פסחים קי"ד ע"ב ועי' ברש"י ורש"ב שם שהיו רגילין להטיב את הדג הביצה.

דכת"י ה': בתמחווי אחד שיהא חי"ב — אמילו לחומרא ועוד דאמר דנרמא ובישולי — אע"פ שנתבשלו יחד — דאמר תמחוין מחלקין.

המ"ה דף י"ב ע"ב ועי' בא"ח הל' ת"ב סי' ו' ובכלכו דין סי' ב.

קטנה במים ^{סנו}) משום תענוג ^{סמ}), ויזב לשרות מטה במים ומנבחה קצת ^{סמ}). ואני הכותב קבלתי מרבותי כי זה אינו כי אם לזכרון בעלמא שאסור בהוצאה כי אם יצטרך לרחוץ לא יצא באותה הוצאה וביזם הכיפור אסור לעשות כן פן יבא לידי חטימה, כך פי' התוס' ס"פ מקום שנהגו.

ערבית אומר בתפלה נחם ^{סנט}), קריש שלם, איכה ישבה, ואתה קדוש, וגם במצאי שבת לא יאמר ויהי נועם כי אם ואתה קדוש, ואין אומי רתן לך ולא פסום הקטורת ^{סב}), ואסור ליתן שלום איש לאחיו כדון אבילים. למחר מתפלל כשאר תעניות דק שאומר נחם וקרינן בסדר ואתחנן ס' ר' ש' כי תוליד בנים ובני בנים והשלישי ^{סג}) מפטיר בירמיה אסוף אסיפם, ויש שקורין אותו במקומו שלא למעט בכבודו ^{סד}) ויש שקורין אותו על בדי הארון ^{סה}) ומשנים מקומו כמו לתענית ציבור שהיו קורין אותה ברחבה ^{סז}), תהלה ולמנצה ובא לציון, קריש שלם. מנחה קורין ויהל ומפטיר דרשו כבשאר תעניות ואר נחם בבונה ירושלים וכן שחרית, ויש שאין אומי אותה אלא במנחה בלבד. ושבת שחל פ' באב להיות בתוכה ^{סיה}) אסור לספר ולכבס לפניו, ולאחריו מותר, ואם חל בערב שבת, כמו בזמן שמקדשין על פי הראייה, מותר בחמישי מפני כבוד השבת ומתענה ומשלים כר' יוסי ^{סיו}), והאידנא לא חיל בערב שבת, ויש שמקילין במ' באב מהצות ואילך, ולא יאות עבדין דהא לייש אבוי אמאן דמיקיל אפי' לכבוד שבת פרי בתר דתענית ^{סיו}), חל להיות באחד בשבת במצאי שבת מברך על האור בלא כוס ובמצאי פ' באב מבדיל על הכוס ברכת הבדלה לחוד ^{סכ}) שאין מברכי' על האור אלא במצאי שבת ובמצאי יום הכיפורים כאשר נבאר בע"ה. ושבת שהוא ערב פ' באב או שחל בו פ' באב דמדחינן ליה עד חד בשבא מעלה על שולחנו כסעודת שלמה המלך בשעתו ^{סכט}), חסלת סדר פ' באב.

^{סנו}) פסחים נ"ד ע"ב ועי' במירוש רבינו חננאל תענית ל' ע"א. ובכתי' ה' ליתא תיבת קטנה.

^{סנז}) עי' בירושלמי פ"ח דיומא ה"א, מח"ז סי' רס"ה, הסנהיג ה' ת"ב סי' כ' וה' ויהיב סי' ס"ז, צידה לדרך סאמר ה' כלל א' פ"ט, בא"ח שם סי' י"א ובאגוד סי' תתל"א.

^{סנה}) סכאן ועד שנהגו ליתא בכתי' ה'.

^{סנט}) חזרו כשימת סרע"ג דף מינ והובא בהמנהיג שם סי' כ"ז דף נ' ע"ב וכאבודרהם דף ס' ע"א ועי' בצידה לדרך שם והגהת הרא"ש פ"ד דתענית סי' ל"ה ובא"ח תפלת תיב סי' י"ז ובכלבו דין ס"ב דף ס"ח ע"א. ובהמנהיג שם תמצא המקור למה שהביא בסחוור רומניא שנהגו לומר בערבית וכשחרית רחם ובמנחה נתם. ראה מש"כ הח' גינצבערג כמ"ע Z. f. H. B. כרך IX עמוד 107.

^ס) שנהגו לאומרו במצאי שבת כדאימא במנהיג דף ל"ה סי' ע"ה ובא"ח תפלת סוצאי שבת סי' י' ובכ"בו דין ס"א דף ס"א ע"ד.

^{סא}) רש"י תענית כ"ט ע"ב דיה ומפטיר, האשכול ח"ב סי' כ"א ועי' בא"ח ה' קריאת סית סי' נ"ו. ובכתי' ה': וקרא בתורה בסדר.

^{סב}) מחזי ריש סי' רס"ו. ובכתי' ה' חסר סן ויש שקורין ע"כ.

^{סג}) איח תפלת תיב סי' כ'.

^{סד}) תענית פ"ו ע"א.

^{סה}) שם כ"ט ע"ב.

^{סו}) עירובין ס"א ע"א.

^{סז}) כ"ט ע"ב.

^{סח}) סרע"ג דף מינ ע"ב, פרסם סי' קניח וקסיב, ועי' במחזי סי' רס"ז ואיח שם סי' כ"ב ובה' הבדלה סי' י"ד ובהשליק סי' רס"ח. —

^{סנט}) שם בתענית ובעירובין דף ס' ע"ב. וסכאן ועד באב ליתא בכתי' ה'.

במוצאי שבת שלפני ראש השנה מנהג לבא לבית הכנסת מרם עלות עמוד השחר ואומרי' פסוקי דרחמי וסליחות ומתוודים, קדיש שלם, ככה עושים עד יום כיפור רק ספ' בבי ימים של ריה.

ראש השנה ערכית זכרנו, אתה בחרתנו, יעלה ויבא, אלהינו ואלהי אבותינו מלך, ואינו אומר והשיאנו משום ברכת מעריך, דריה אינו מועד ספ'ל. כי אתה אלהים אמת ודברך מלכינו ספ'ל) אמת וקיים לעד, כי אתה אלהים אמת שנא' וי'י אלהים אמת, כשם שאתה אמת ספ'ל) כך הרין שיהיה דברך אמת שנא' ספ'ל) לעולם יי דברך ניצב ואמונתך לדור ודור, פסיקתא ספ'ל) כשדן הקביה את אדם הראשון, שיתף מידת הרחמים למידת הרין שנא' ספ'ל) ויאמר יי אלהים הן האדם, והתנה לו שכן ידן את בניו במידת הרחמים, וזהו שאמר דוד לעולם יי, פירוש לעולם תהיה מידת הרחמים כי דברך ניצב ואמ' ואמונתך לדור ודור וכן התנית לאדם הראשון, ולכך אנו מתפללים רחמינו וצדקינו במשפט כי עליך לעשות כן, וזה כי אתה אלהים אמת. ולפי שהיה חסלה לא היה אמת נ' ע' אומי' לא בברכות של הפטורה ולא בקדוש שאינם אלא הודאה ספ'ל) וכן היה קדוש: אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצותיו ותתן לנו יי אלהינו באהבה את יום הזכרון הזה וזכרון תרועה באהבה מקרא קדש וזכר ליציאת מצרים כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים וזכרון תרועה באהבה וברצון הנחלתנו ביא יי מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון ספ'ל) וזמן ספ'ל) וכן בליל שני. שחרית ברכות פסוקי דומרה כמו לשנת, לבד מזמור שיר ליום השבת, אך יתחיל בטוב לתודות ספ'ל) נשמת, קדיש קצ'ר. קריית שמע בברכותיה ומתפלל בלחש ובקול לומר קדושה, ואין אומר הלל ספ'ל) דאמ' ר' אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב'ה מפני מה אין אנו אומרים שירה בראש השנה וביום הכיפורים, אמר להם אי אפשר מלך מלכי המלכים יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתיים פתוחים לפניו וישראל אומרים שירה. קדיש שלים, ומוציא ב' ספרי תורה, בראשון קורא בסדר וירא פרשת וי'י פקד את שרה עד והאלהים ניסה [את] אברהם, והחמישי והמספיר קורין בסדר פנחס פרש' ובחדש השביעי,

ספ' ריל תוך סב' ימים דריה.

ספ'ל) פרס ס' קס'ו וקס'ת, מח'ו ס'ס שכ"א וס'י שכ"ב ושכ"ת, המנהיג ה' ר"ה ס' ב', רא"ש ומרכיב סוף ר"ה, רוקח ס' ר"ה, שחל"ק ס' רפ"ו, אבודרהם דף פ"ב ע"א וא"ח תפלת ריה ס' ב' ור'. ועי' במרע"ג דף מ"ה ע"א ובמאמרו של הח' מהר"א עפשטיין על כהיג צד 18. ובכתבי ה': שהוא אינו מועד.

ספ'ל) בגומחת הספרים וכ"ה במח'ו ס'י שיד' וסיס שמ"ו וברוקח ס' ר', ובמנהיג שם ס'י ג' הגירסא ודברך אמת מלכנו.

ספ'ל) שמות רבה פ' ל"ח אות א'.

ספ'ל) תהלים קי"ט, פ"ט—צ"י ואף באית שם ובכלבו דין ס"ד דף ע' ע"ג העתיקו הפסוק כצורתו במחכים פה, ובאמת צ"ל נצב בשמים לדר ודר אמונתך.

ספ'ל) בפסיקתא רבתי פ' מ"א אות ב' וילקוט תהלים רמז תתע"ז והובא במח'ו ס'ס שכ"ת. ספ'ל) ועי' בב"ר פכ"א אות ז'.

ספ'ל) ודלא במח'ו ס'י ש"ד.

ספ'ל) כ"ו הובא באית שם ס'י ב' ובכלבו שם דף ע' ע"ג, אלא שכא"ח ליתא תיבת אמנ'ע ובכלבו כ' תמורתה הר"ם.

ספ'ל) עירובין מ' ע"ב ואיני ס'י תרי"ט, ועי' במח'ו ס'י שכ"ב.

ספ'ל) וזיה באית שם ס'י ר' ועי' לעיל הערה תי"ב.

ספ'ל) ר"ה ל"ב ע"ב, ערכין י' ע"ב. ובכת"י ה': בלחש ובקול כמו בערכי' ובקו' יאמר קדושה — מפני מה אין או' ישר' שירה.

מספיר בשמואל והיה איש אחד מן הרמתיים עד וירם קרן משיחו. קדיש קציר בין מסיים למספיר, ותקעים שלשים קולות, ויש שעושיין תרועה מתוך שברים, כלומר בנשימה אחת, מפני שהכל נקרא תרועה, ויש שעושיין בבי נשימות ואוי שאין דרך לעשות נניחה וילילה בנשימה אחת, לכך אין תוספין לא זה ולא זה (ע"ג). ומברכים על תקיעה חמין חמין של לילה לא יסמרנו שהוא דרבנן וזה דאורייתא (ע"ג), תהלה, קדיש קציר. מוסף ומתפלל בלחש נ' ראשונות כמו בשחרית, אתה בחרתנו, מפני חסאינו, קרבנות היום, ואמר עולת החדש ומנחתה, ואמר שני שעירים לכפר, האחד בשביל ראש חדש והאחד בשביל היום (ע"ג) ששעיר של ראש חדש היה קרב בראשונה, דאמרי בובחים (ע"ג) סרף כל התדיר מוספי ראש חדש קודמים (אל) למוספי ראש השנה, ובסכת ס' התליל (ע"ג) וליתני ראש השנה שחל להיות בשבת דאיכא תלתא מוספים, ובתוספתא דשבועות (ע"ג) שלשים וששה שעירים קריבים לישראל בכל שנה ושנה שנים עשרה דראשי חדשים, אלמא קחשיב אותו של ראש השנה (ע"ג). מלכות, זכרונות ושופרות, נ' דתורה, נ' דכתובים, נ' דנביאים, ומסיים בשל תורה (ע"ג) משום דדוד קדים לנביאים, אקדמינן סמוקי דכתובים לסמוקי דנביאי. ומה שאנו אומרים בזכרונות ושופרות סמוק האחרון של תורה סמוך לחתימה מה שאין כן במלכות, היינו משום שהם מעין חתימת ממש אבל שמע אין נזכר ביה מלך בהדיא (ע"ג) כך משמע מרבי חיים כה"ג. ובשלשתן תוקעין בסיום הברכה קשריק, תדע כי דרך החזן היה לתקוע אחר הברכה ואי תקע קשריק קשיק קריק אי אפשר בלא הפסקה בתפילתו דמשום ספיקא עבדינן להו אבל אי לא תקנו אלא קשריק היה יכול ללא להפסיק, וטוב להיות בספק הפסקה מלהיות בדאי הפסקה, שאנו אומר שלכך תקנו לתקוע לי קולות מיושב כדי לצאת ולא לית לידי הפסקה בחדאי (ע"ג). ומעומד נמי תקעין כדי לערבב השמן (ע"ג) שהוא מלאך

(ע"ג) ועי' בטאית ס' ת"צ. ובכת"י ה': ויפטר בשמואל — בין החמישי למספיר — תרועה בתוך שברים — בנשימה למי שהכל — ויש שעושיין כשם נשימות. (ע"ג) עי' ברמב"ם פ"יא ס'ה' ברכות היט ובאיה שם ס' ו'. ובכת"י ה': על התקיעה וזמן חמין וזמן לילה.

(ע"ג) עי' בפרדס סי' קס"ה, ובס' הישר לר"ת ס' ס"ג, ב'; מיד, ג'; מ"ה, ב' ובתוס' ר"ה ח' ע"ב דיה שהחדש ודף ליה ע"א ר"ה אילומא ועירובין ס' ע"א ר"ה זכרון ותוספות עה"ת פ' פינחס דיה וזיומן השבועי ופ"ח ס' ש"כ"א, המנהיג שם ס' ח', שהל"ק ס' ר"צ, אר"ו ח"ב ס' ק"ס סק"ג, וזקת ס' ר"ד, ובר"ן וברא"ש סוף ר"ה ותשיבין ס' ק"טס והנמ"ז ס' תפלות כל השנה אות ד', מטה משה ס' תתי"ד ויוסף אומץ ס' תתקע"א. — ובכת"י ה': ויאמר עולת החדש ומנחתה ומנחתם ויאמר שני שעירים לכפר האחד בשביל היום והאחד בשביל ר"ה ששעיר ר"ה היה קרוב בראשונה.

סע"ה דף פ"ט ע"א.

סע"ו דף נ"ד ע"א.

סע"ז ס"א ה"ה, וצ"ל ליב שעירים וכיה בירושלמי שם פ"א היה ופוק וחזי שאף בתוס' ביצה דף ט"ז ע"א דיה איזהו גרסי' ליו שעירים!

סע"ח כ"ז הובא בא"ח שם ס' ח' ובכלבו שם דף ע"א ע"א.

סע"ט ר"ה ל"ב ע"ב ועי' בראש שם ובא"ח שם ס' י"א ובכלבו שם דף ע"א ע"ג.

סע"י ג"ז הובא בא"ח שם ס' י' ובכלבו דף ע"א ע"ב. ובכת"י ה': כך נשמט מר' תיים כהן נ"ע. סע"י סח"ז צד 355 וצד 386 ומתנגד לשיטת ר' עזריאל ב"ר נתן שם צד 354. ועי'

בס' הישר לד"ת ס' ס"ה, ה', והמנהיג שם ס' ב', שהל"ק ס' ש"א, והובא בא"ח ה' תקיעת שופר ס' כ"ז ובכלבו שם דף ע"א ע"ג. — ובכת"י ה': אחר ברכותי — אי לא תקע אלא קשריק — מהיות כודאי — תקנו לי קולות.

המות (ספג), כי בשמעו קול השומר יחשוב שהוא לקבץ גליות דתיוב ביה ובלע המות לנצח (ספג), שלש אחרונות, היום תאמננו, קדייש שלים, אין כאלהינו, קדייש לקמן, עלינו לשבח. יום שני כיום ראשון, רק בקריאת התורה מוציאים בי ספרי תורות, בראשון קורין די בסדר ורא פרש ויהי אחרי הדברים וני והאלהים ניסה את אברהם עד סוף סדרא, החמישי כדאמול, קדייש קצר, ומסמיר קורא שם ויפסיר בירמיה כה אסר יי מצא חן במדבר עד רחם ארחטנו נאם יי.

יום כיפור ערבית קדם סעודה (ספג) מתפלל מנחה מבעוד יום גדול ומחללל ויודוי אחר התפלה, ויודוי זוטא (ספג) ולא ויודוי רבא, ושלח ציבור מתפלל בלחש ויודה אחר התפלה כיחיד, אך בהתפללו בקול רם לא יתודה, דלא תקנו ויודוי (לתוך תפלה) לשליח ציבור אלא בתוך תפילה (ספג). סעודה וצריך להפסיק מבעוד יום ולהוסיף מחול על הקדש. ערבית יורד שליח ציבור זקן ורניל ואי כל נדרי (ספג) גי פעמים להתיר נדרים שבין אדם לקונו בשביל כל שנת שבעה נדרים ובשבעות ובשאר איסורין משנה שעברה, כדאמי רי עקיבא (ספג) יום הכיפורים אין צריך לפרס מעשיו (ספג) וכן יאמר כל נדרי ואיסורי וקנמי ואקדייש ושבועי נדרנא ודאישתבענא ודאחרימנא ודאקדיישנא ודאסרנא על נפשנא מיזם כיפור שעבר עד יום כפור הבא עלינו לשובה, כולה דאיחרימנא בהון, סי' אנו מתחרמין בהם, כלהון יהון שין שביתין שביקין במילין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין נדרנא לא נדרי ואסרנא לא אסרי וחרמנא לא חרמי ודאקנימנא לא קונמי ושבועתנא לא שבועי החשובין כהרם הנשבר שאין לו תקנה ככתוב (ספג) ונסלח לכל עדת בני ישראל וגי ומזב ויפה שאותו שליח ציבור אם יש בידו שום ספק שבועה ונדר שיתירו לו שלשה אנשים טרם רדתו לפני התיבה והוא זכאי דלא כל כמיניה להתיר לו נדרי דאמי (ספג) כל נדרים הוא מיפר חוץ משל עצמו. והו סדר קדכון, ורבינו עזריאל וקנינו ניע וכל זרעו מחזיקים אותו, ולכך אי אותו גי פעמים כמו מותר לך גי פעמים, ואמת שרית

(ספג) ביב ס"ז ע"א.

(ספג) עי' תוס' ריה שם ד"ה כדי ובא"ח שם סי' י"ח.

(ספג) יומא ס"ז ע"ב.

(ספג) דהיינו אשמונו, דהו רבה הוא על חטא ועי' המנהיג ה' ויכ סי' גי וס"ס נ"ז.

(ספג) שם ביומא, ועי' מחזי סי' ש"ג וא"ח דין עי"ב סי' ז'. ובכתי ה': יום הכיפורים

(וכ"ה בל"ד בכ"ס שמכיר ויה"כ) קודם סעודה — ובעוד יום ומתוים — וודוי זוטא ויודוי רבה ומתודה אחר תפילתו ביחיד ובהתפללו בקול לא יתודה שלא תיקנו וודוי לשל ציבור — וסעודה.

(ספג) ולא הביא המחבר שאומרים בשיבה של מעלה ובצורה לדרך הביא במאמר ד'

כלל ה' ס"ז ש"ב צרפת ואשכנז מתירין כל העבריינים להתפלל עמהם, והעיר עיז הח' צונץ כס' ריפוס צד 96.

(ספג) ביומא ס"ז ע"ב.

(ספג) בכתי וינא גיב: ,המסדר לא נקט המסקנא כי לא מיירינן מנדרים שעברו כדסיק בנדרים. גיל לכתובי.

(ספג) וכ"ה בסע"ג דף מ"ו ע"א ורלא כליקוטי פירס דף י"ב ע"ג ותשיב סי' קל"ד

הביאו באבודרהם סדר ויהיב דף ס"ז ע"ב, ועי' מנהגי סהר"ל ה' ליל יו"ב. ובכתי ה': וקנמי

וחרמי ושבעות — ודאחרימנא ודאקנימנא ודאסרנא — שון שביקין שביתין בשלין ומבוטלין

נדרנא לא נדרי וחרמנא לא חרמי ואסרנא לא אסרי וקנימנא לא קונמי שבועתנא לא שבועי

ונסלח לכל עדת בני ישראל — שבועה או נדר והתירו לו — כהרם — להתיר נדרי ואומ' —

וכל זקנינו —

היגיהו ^{סלג}) שהקשי עליו ואמר, איך יתרו נדרים בלא מומחה או נ' הדיומות ועוד מי התיר נדרי החזק, ולא קשי שמאחר שאנו מורידים שליח ציבור זקן ורגיל הוא כמו מומחה ומספק נדריו יכול לעשות כאשר אמרתי, ולסדר ר"ת שהגיה מיום הכפרים זה עד יום כיפור הבא עלינו למונה ואמר שאין אנו אומ' אותו משום התרת נדרים שעברו אלא משום תנאי נדר מנדרים שעתידין לנדור בשנה הבאה, כי ההיא דאמרינן ^{סלד}) הרוצה שלא יתקיימו נדריו יעמד בראש השנה ויתנה ויאמר כל נדרים שאני עתיד לידור יהיו במלין, עליו יש כמה קושיות, חדא שלא היה לנו לפרסם הדבר, דאמר בגדרים פ"ק ארבעה נדרים ^{סלז}) ההוא דבעא למידרשה בפירק' אמרו ליה תנא סתומי קסתים ליה ואת בעי למידרשה בפירקא, ועוד בתנאי לא שייך חרטה ומהו דאחרתנא בהון, ועוד למה אנו אומ' אותו נ' פעמים, ועוד מהו ונסלח, ואמת שר"ת היה דוחה קצת מהן ^{סלז}). ו אמנ"ע במקומו היו תופסין סדר הקדמון ומנהג אבותינו נ"ע, ופעם אחת ראיתי שירד חזן אחד לפני התיבה וחפץ לומר סדרו של ר"ת ונער בו אמנ"ע. זמן, מעריב כיום טוב, תפילה נ' ראשונות ונ' אחרונות ותפלת היום באמצע ומתודה אחר תפילתו ומתחיל בפסוקי דרשמי, אל יתחיל בשומע תפילה שכבר באנו עדיין ^{סלז}) אלא בית יעקב לנו ונלכה באור י"י ^{סלז}) ואי ינ' סליחות ^{סלז}) כדי לומר כל מדה ומדה ינ' פעמים, וזכרונות, חמא נ"ו, וידוי זוטא, אתה מבין ^{סלז}), וידוי רבה, משיח צדקך, דניאל, עזרא, אל רתם שמך ^{סלז}) בנו נקרא שמך וכו', קדיש שליט, עלינו לשבח. ואם חל בשבת אחר תפילתו יאמר ויכולו ומנן אבות וחתם כדרך שבת ותו לא, כרבא שאמר ^{סלז}) שאלמלא שבת אין שליח ציבור (ואמר ברכה אחת מעין ז') יורד לפני התיבה ערבית ואעיג דבנעילה שאינה באה אלא משום יום כיפור מזכירי שבת, היינו מעמא דיום שנתחייב בדי תפילות ויש לנו להזכיר בכלל שבת ויום הכיפורים אבל בברכה אחת מעין שבע ליכא חיובא דמשום סכנה איתקנא כדי להמתין בעלי מלאכה שהם באים לבית הכנסת בשבת ומתאחרים לבא כאשר ביארתי ^{סלז}), וכיון דאינה חיובה לא מזכירינה בה שום יום

^{סלז}) בס' הישר לר"ת סי' קמ"ד ובתוס' נדרים כ"ג ע"ב דיה ואת דרשת ובראיש שם סי' ה' וסוף יומא סי' כ"ח, המנהיג ה' יוה"כ סי' נ"ו ושהל"ק סי' ש"ו, משה משה סי' תתס"ד וכו'.

^{סלז}) נדרים שם.

^{סלז}) הנה נ"ו שם.

^{סלז}) כ"ז הובא בא"ח ס' יוה"כ סי' כ"ט ובכלבו דין ס"ח דף ע"ה ע"ג.

^{סלז}) וצ"ל עדין ור"ל ואיך יאמר עדין כל בשר יבואו בלשון עתיד והלא כבר באו עדין.

^{סלז}) עי' מש"כ הח' צונץ בס' ריטוס צד 96. ובכת"י ה': מעריב כמו ביום — וקדושת

היום — ולא יתחיל — שכבר באו עדין אלא בבית יעקב.

^{סלז}) עי' מש"כ רב"ש ברשימת בן דלעיאנא 2210 בשם רס"ג וכ"ה בראיש יומא סי'

כ' בשם ראב"ה וכשיטת המחכים הביא ג"כ במנהיג ה' יוה"כ סי' ס"ג, ועי' מש"כ צונץ בס' ריטוס צד 187.

^{סלז}) לר' אליהו הזקן ביר מנתם כמדינת מנש, וראה מש"כ אודותיו צונץ בס' ליטערא-

סורגעשיכטע צד 126 ור"י ד"ב בסידורו עבודת ישראל צד 416.

^{סלז}) ולא חילק בזה בין שבת לחול ובסדר טעריזיו שבמחזור כת"י אשר ראיתי בפמ"ם

אצל גיסי הח' מהר"א פרויטמאן נ"ו מצאתי בסוף מנהג ליל של יוה"כ שכתב וז"ל: וכשחל

בשבת אומר סערי"ל שאין לומר בשבת אל רתם שמך [ובמנהגי מהרי"ל ה' ליל יום איתא

הלישון!] ושמעתי מס' כ"ס שאומרים אותו בבקר כשאר ימים כשחל יום בשבת.

^{סלז}) שבת כ"ד ע"ב ועי' בכלבו דין כ' דף י"א ע"א.

^{סלז}) לעיל הערה רנ"ה.

מזב סקד), קדיש שלימים, במ"ה מדליקין סקד), קדיש [של] קמן. שחרית נטל ידיו כדרכו
 דהו מ לוכלכות או משום שיבתא סקד), ואין נכון לשרות מפה דלא ליתי לירי
 סחיטה סקד). ברכות פסוקי דמרה כשבת, לבר פסוק ראשון של מזמור שיר ליום השבת
 שלא יאמר אם לא יהיה שבת סקד). קדיש קצר, קריית שמע בבירכותיה, ואין נכון
 להאריך בתפלה יותר כדי שיתחיל תפילת מוסף קודם שש שעות במסרם יגיע זמן המנחה
 פן יצטרך להתפלל מנחה קודם מוסף סקד) ולכן יש מקומות שאין או לא יוצר ולא זולת
 כרי לקצר וכדי שלא לאחר קריית שמע מעונתה, ומתפלל בלחש כמו למעריב ואומ'
 בקול רם קדושה, כי מקדישך, האותו, רהיטי, ובכן תן סחרך עד לפני יי תטהרו סקד).
 ומתחיל בארך אפים אתה, פסוקי דרחמי, סליחות, יג מדות, זכרונות, וידוי זוטא, אתה
 מבין, וידוי רבא, כי אנחנו עמך וקדשנו, רצה ומודים, ברכת כהנים, שים שלום, אבינו
 מלכנו, ואי קדיש שלם, ובשבת אינו אומר אבינו מלכנו המעם ש" עקיבא אומר
 תחילה בתענית צבור סקד) ואין עוזין תענית ציבור בשבת. ומוציא ב' ספרי תורות באחד
 קורין ה' בסדר אחרי מות עד והיתה להם לחוקת עולם, ואם שבת הוא קורין בו ו'
 ובאחד קורא חד בסדר פנחס פרי' ובעשור לחדש השביעי ומפסירי בישעיה סולו סולו
 ומזכירין המתים לברכה ופוסקין צדקה ברבים סקד). תהליה, ואם שבת הוא יאמי' יקום
 פורקן לפני תהלה, מוסף בלחש ובקול רם, קדושה, כי מקדישך, האוחו, רהיטי, ובכן
 תן סחרך, אתה בחרתנו, מפני חמאינו, עלינו לשבת, היה עם סיפיות, אתן תהלה סקד),
 אתה כוננת סקד), ויום טוב היה עושה, אשרי עין ראתה כל אלה, יש מקצירין ויש
 מאריכין, מחול לעונותינו עד תהרו, אל ארך אפים אתה, פסוקי דרחמי וסליחות עד
 יג זכרונות, וידוי זוטא, אתה מבין, וידוי רבה, דוד עבדך, ומאהבתך, כי אנחנו עמך,
 וקדשנו, (שים שלום) רצה ומודים, ברכת כהנים ושים שלום, ואתם הדב(ר)קים,
 קדיש שלימים. מנחה מוציא ספר תורה וקורין בו ג' בפי אחרי ומפסיר מן המניין ואינו

סקד) ועי' במחזי ס"ס ק"ה וסי' רליה וסי' שניא והמנהיג דף ס' ע"א.

סקד) עי' באי"ה ה' ויה"כ ס"ס ל'. ובכת"י ה': במה מדליקין קדיש קצר.

סקד) יומא ע"ו ע"ב.

סקד) שם דף ע"ח ע"א, ועי' מח"ז סי' רס"ד, ש"ס"ג וש"מ"ה. ובכת"י ה': לשרוב.

סקד) עי' לעיל הערה ת"ב ולקמן הערה תקכ"ה. ובכת"י ה': כמו בשבת — ראשון

מזמור — ליום השבת אם לא יהיה.

סקד) עי' לעיל הערה קפ"ו ובשיטה מקובצת זכחים לרף י"ב ע"א ובכת"י ה': להאריך

בתפלת יוצר — במסרם הגיע — תפלת המנחה.

סקד) עי' מה שהעיר הח' צונץ בס' ריפוס צד 100.

סקד) תענית כ"ה ע"ב, ועי' באי"ה תפלת ריה ס"ס ב' ויה"כ סי' ל"ב ובכלבו דין ע' דף

ע"ו ע"ג.

סקד) עי' במחזי ס"ס ק"צ ושם בס' שניא ב' אין פוסקין צדקה למתים בכל ארץ אשכנז

רק ה' ו' ל' ב' ד' ע"ב ואף הסחכים לא הביא שמזכירין נשמות המתים בנ' רגלים. ועי' בכ"י

ס"ס תרכ"א.

סקד) עי' מח"ז סי' שכ"ה וזכרם חסד ח"ג צד 288 ובס' של הח' צונץ. ליערשאמורג.

צד 646 ובס' קובץ מעשה ידי נאונים קדמונים ע' 107 ועי' ג"כ במ"ע החדשי IX ע' 21

ובכת"י להח' יעללונקס ח"ה ע' 61. ובכת"י ה': ועומדין למוסף ומתפלל בלחש מוסף ואחר

בקול קדושה — חרב סיפיות.

סקד) סדר העבודה שבמחזור ע"פ נוסח ספרד לר' יוסי ב"ר יוסי ועי' בסרע"ג ח"ב דף

מ"ט ע"ב ובעל העיטור ח"ב דף ס"ה ע"ב ובכ"י סי' תרכ"א ובמחזי ס"ס שניא ובתוס' ישנים

יומא דף ע"ב ר"ה יצא וכו' אימורי השאת.

אומר קדיש עד עומדו לתפילת המנחה ואין אומי תהלה עד לאחר תפילת המנחה כדי להפסיק בינה ובין הגעילה, שכעלילה זו אתה פותח בנעילה אבל למנחה אין צריך עלילה לפתוח בה שאוחז ספר תורה בידו ודיו, וכמו הפלגת יוצר למוסף כן הפלגת מוסף ממנחה (קמ"ט). והמספיר בנביאים במנחה צריך לברך שש כמו ליוצר, כאן וכאן אל יחתום מוחל וסולת, כי מה טיבה של סליחה אצל ספר תורה ונביאים (קמ"ט). ואם שבת מזכיר בחתימתו מידי דהויא אהנכה ואמוספין דהלכה כר' יהושע (קמ"ט) המצריך להזכיר של שבת בנעילה דיום הוא שנתחייב בר' תפילות. ועומד לתפילת המנחה כמו ליוצר ואחר בקול ואינו אומר קרובות אם רוצה לקצר ויאמר אבות ונבורות ימלוך יי לעולם, ואתה קדוש, אל נא, אתה הו א, נקדישך ונעריצך, קדושה, חיות בוערת אם ירצה או אחר קדוש (קמ"ט), כי מקדישך, האוחז, תתנם לחרפה (קמ"ט), ואתיו כל לעבדך, ובכן תן סדרך, אתה בחרתנו, יעלה רבא, מחול לעונותינו עד תמדתו אל ארך אפים אתה, פסוקי דרחמי וסליחות עד י"ג, זכרונות, ודיו זוטא, אתה מבין, וידוי רבה, ומאבתך, כי אנחנו עמך וקדישנו, רצה ומודים, שים שלום, ואין במנחה זו ברכת כהנים לפי שאנו מתפללים אותה בעוד היום גדול ובכל יומא איכא שכרות בהדיא שעתא ונורין הא אמו הא כר' יוסי דאמר (קמ"ט) נעילה יש בה נשיאות כפים מנחה אין בה נשיאות כפים ומעמא כדפריי, אבל בשאר תעניות של ציבור דמצליגין מנחה סמוך לשקיעת החמה נעילה דמיא דיש בה נשיאות כפים (קמ"ט), אבינו מלכנו, ובשבת אין אומרים אותו. קדיש שלם. נעילה תהלה וסדר קדושה ובא לציין, קדיש קציר, ומתפלל בלחש כמו ליוצר, אלא שבמקום כתיבה יאמר חתימה ובמקום אתה יודע יאמר אתה נותן, ואחר בקול בלא קרובה אם עת לקצר, ויאמר אבות ונבורות, ימלוך יי לעולם, ואתה קדוש, אל נא, אתה הו א, כתר יתנו לך כמו למוסף וכן קרושת מוסף, כי מקדישך, האוחז, ובכן תן סדרך, אתה בחרתנו, יעלה רבא, מחול לעונותינו עד תמדתו, עלינו לשבת, היה עם ספיות, אוחילה לאל אהלה, אל ארך אפים אתה, פסוקי דרחמי וסליחות עד י"ג, זכרונות, ודיו זוטא, אתה נותן, מיכה עבדך וקדישנו, רצה ומודים, ברכת כהנים, שים שלום, כי בי ירבו ימך,

הקטו) עי' מחזיו ס' קל"ז ושנה וכ"ה בקידור רש"י כראיתא בהמנהיג דף ס"א ע"ב ס' ס"ו. ובא"ח שם ס' מ' ובכלכו דף ע"ז ע"ד הביאו בשם המחבר, ובכתי' ה': ג' בעריות בסדר אדורי — עד כדי להפסיק בינה לבין נעילה שנעילה זו אתה פותח בנעילה אבל לתפילת המנחה. (קמ"ט) בכתבו וכלשונו במנהגי סהרא"ק דף י"ב ע"ב ודובא במנהגי סהרייל ה' יהיב בהגה. ובכתי' ה': והמספיר בנביא — אל יחתום מלך מוחל.

הק"ח) שבת כ"ד ע"א וז', ועי' מחזיו ס"ס שנ"ב ובסדרכי פ"ב דשבת ס' רפ"ב ובאגור ס' תקפ"ח. ובכתי' ה': ואם שבת הוא — אהנכה ומוספים. וצ"ל כמסופים. (קמ"ט) חיות בוערות ואחר קדוש, שניהם במחזור אשכנז בקדושה לשחרית דריה, ובכתי' ה': ואחר בקול בלא קרובה — אם ירצה כי מקדישך.

הק"ט) בשו"ת רש"י ס' כ"ט הביא: ורבינו שלמה הנקרא רש"י קבל סרבי יצחק בר יקר וכו' ובימיו נגזרה גזרה כלו שנת תתנ"ז לפרס, עליו יסד תנות צרות לא גוכל [שאוברים כמסוף ירה"ב בסיום העבודה] וקללם בשמת' המתחלת, תתנם לחרפה וקלהי ולא שבה א' טוח עכ"ל. ועי' בריוסם לחת' צונץ ע' 10 וע' 98 ובכתבו אל הח' יפה הנרמס במיע לניינער, יירישע צייטשריפט כרך VI ע' 69 [= צונץ געזאממעלעש שריפטען ח"ג ע' 108] וברשימת רמ"ש לאוצר הספרים אשר בהאמבורג ס' 116.

הק"ט) תענית כ"ו ע"ב. ובכתי' ה': לפי שאינם מתפללים — איתא שכרות כהאי שעתא — כנעילה דמיא דאין בה נ"ב.

הקמ"ט) וב"ה בסרע"ג דף י"א ע"ב ובמחזיו ס' ק"ל ושניה ותמנהיג דף ס"א ע"ב ס' ס"ז וזלה"ק ס' ש"ב ובתשב"ץ קל"ד (והביאו ג"כ בשם השאלות דריא) ובא"ח שם ס' מ'.

קדיש שלם, ותוקע קשריק זכר לזיבל (סקינ) ויאמר יי הוא האלהים זי פעמים כנגד ז דקיעים ששכינה עולה במקומה (סקינ). נשלמו הד תפלות של זים כפור. ערבית והוא רחם ומתפלל כמו בחול אלא שמבריל בחונן הדעת, קדיש שלם, אין כאלהינו, ואם מוצאי שבת הוא יאמר רתן לך, קדיש של קמן, ואחר מוסף אומר אין כאלהינו (סקינ) וקדיש של קמן, והלכים לאכול בשמחה לחמם (סקינ) ויבדילו על הכוס ומברך על האש כמו במוצאי שבת ועל ששבת ולא על אור היוצא מן העצים ומן האבנים אבל במוצאי שבת מברכין על זה ועל זה הואיל ותחילת ברייתו הוא (סקינ). נשלם סדר תפלת זים כפור.

סדר תפלת סכות.

סכות ערבית, קריית שמע בבירכותיה, קדיש קציר, גי ראשונות וגי אחרונות וקידוש היום באמצע. קדיש שלימ, ואם שבת הוא אומר קדם קדיש ויכולו וברכה אחת מעין שבע והותם מקדש השבת כדפרי לעיל (סקינ), וכן בכל ימים טובים. שחרית ברכת פסוקי דזמרה ומזמורים של שבת, ותהיל בטוב להודות במומר שיר ליום השבת (סקינ), ולפני כל אלה יברך על לולבו על נמילת לולב חמן (ואם לא ברבו על עשייתו (סקינ) וימילנו בכל עת התפללו ומשום חיבוב מצוה ואם יקרא בתורה יניחנו לפי שצריך לאחז ספר תורה בימין בשעת קריאה (קל) ואחר ברכתו בנשלו צריך לנענע בהולכה וברבאה גי פעמים וזולתי מוליד ומביא מעלה ומוריד (קל) וראיה יש בירושלמי (סקינ), וכן בכל הניענעים שבששה מקובות צריך לנענע (קל), בכריכה ובהודו שבתחלת הפרק ובהודו שבסוף הפרק שנים, לפי שנוסלין אותו וכן באנא יי הושיעה נא שנים, אבל בהצליחה נא אין כנענעים לפי שאינו אלא סוף סוף של הושיעה נא, ואנו מחלקין

הקנט) עי' במחז' צד 381 (וגשנה בנד 895) והמנהיג שם סי' ס"ט, צידה לדרך מיד כ"ה פ"ו, שהליק סי' שכיב. ועי' בתוס' שבת קי"ד ע"ב ד"ה ואמאי ובא"ח שם סי' ס"ז ובכלבו דף ע"ח ע"ב.

הקנט) עי' במחז' סי' שניו — ומכאן ועד תיבת ערבית ליתא בכת"י ה'.
הקנט) וכ"ה דעת יעקב' בסידורו ודלא כמנהגי מהר"ל ה' ויהי. ובכת"י ה': ואחר מוסף אם שבת יאמ' אין כאלהינו.
הקנט) עי' בתוס' יומא פ"ז ע"ב ד"ה והאמר כפם המדרש [קהלת ס', ז'] ועי' לקמן הקרה תקסיב.

הקנט) פסחים ג' ע"א. ועי' בפרעיג דף פ"ט עיב ומחז' סי' קנ"ג, שמ"ז ושנ"ו, המנהיג דף ל"ד עיב דף ס"ב עיב וראב"ה ברכות סי' קמ"א, שחל"ק סי' שכ"ב, איח ה' הכרלה סי' י' וכלבו דין מ"א ודין ע' דף ע"ה ע"ג. ובכת"י ה': אתרוי הכרילו על הכוס ומברכין על האור כמו במוצאי שבת ועל אור ששבת ולא על האור היוצא — הואיל ובריתו היה בו. סלק יום הכפורים. סכות ערבית.

הקנט) סוף סדר יז"כ ערבית. ובכת"י ה': וקדישת היום באמצע — יאמר לפני קדיש. הקנט) עי' לעיל הקרה תי"ב. ובכת"י ה': ומסוקים דומה ומזמורים שבת אלא שיתחיל טוב להודות.

הקנט) סוכה פ"ו ע"א, ועי' במחז' סי' שער' והמנהיג דף ס"ט ע"ב סי' ל"ז. ובכת"י ה': אם לא ברכו בשעת עשויה:

הקנט) סוכה פ"א עיב ועי' באיח ה' שני וחמישי סי' י"ט.

הקנט) שם דף ל"ז ע"ב בתוס' ד"ה כרי.

הקנט) פ"ג דסוכה ה"ח. ועי' במחז' צד 424 הערה י' ושהליק סי' שס"ו.

הקנט) עי' בשחל"ק שם ובכור סי' תרנ"א.

אותן לפי ששנים אמרונה (סקל). וברכת הלולב מעומד וכן ברכת ציצית דילמיני לכם לכם מעומד ובקומר כתיב מהלל חרמש בקמה תחל לספור ואמרי קרי ביה בקומה ובכלהו כתיב לכם, בעומר כתיב וספרתם לכם ממחרת השבת, ובציצית כתי' והיה לכם לציצית, בלולב כתי' ולקחתם לכם ביום הראשון (סקל). לולבו צריך שיהא כולו שלו ביום הראשון שני ולקחתם לכם ביום הראשון לכם משלכם, ובי ימים הראשונים דין אחד להם (סקל) מכאן ואילך יוצא אף בשאול. נחזור לסדר התפלה. קריית שמע בבירכותיה, יתפלל בלחש ובקול רם, נקדישך, ונמר הלל וכל ימי החג נמרין אותו משום שחלוקין בקרבנותיהם (סקל). קדיש שלם, ומציאין בי ספרי תרות, באחד קורין בסדר אמור פרי שור או כשב או עז עד ודבר משה את מעודי יי ונר ובאחד קורין החמשי בסדר פנחס ובחמשה עשר יום לחדש השביעי עד סוף הפרשה, המספיר קורא כמו החמישי ומספיר בזכריה הנה יום בא על שם מנפת התום (סקל): שתהיה בנים כחג הסוכות, תהלה, ואם שבת הוא לפי תהלה יאמר יקום מרדן, ויחזיר התורה למקומה, קדיש קצר. מוסף בלחש ובקול רם, כתי יתנו לך, ואחר שים שלום יאמר כי בי ירבו ימך ויסיפו לך שנת חיים. הושענה בהיקף ובלולב ובקומר כדי לרצות על המים תחת ניסוך המים שהיה כל שבעה, ובשבת אין מקיפין לפי שאין בו לולב כך פרשי (סקל). קדיש שלם, אין כאלהינו קדיש קצר, ובמשש יום ראשון יעשה ביום שני (סקל) הן בתפילה הן בקריאה, אך המספיר יספיר במלכים ויקהלו אל המלך שלמה. ליל חול המועד אומי והוא רחום ומבדיל בתפלה במצאי שבת ועל הכוס, ולא על האור אם לא יהיה מצאי שבת. שחרית ברבות ופסוקי דזמרה כמו בחול, קדיש קצר, קריית שמע בבירכותיה, תפלה בלחש ובקול, ובעבודה יאמר יעלה ויבא, הלל, קדיש שלם, ומציא (בי) ספר תורה, כהן קורא ביום השני ולוי ביום השלישי וישראל ביום הרביעי והרביעי שבא בשביל הזום קורא כל (הפסוק) הספק ביום השני וביום השלישי, וכן בכל הימים השלישי קורא משל סחרת, אך בשביעי של ערבה שאין נכון שיקרא השלישי ביום השמיני שהוא יום טוב, יקרא הראשון ביום החמישי והשני ביום הששי והשלישי ביום השביעי (סקל) והרביעי יקרא הספק ביום הששי

סקל) פסחים קיים ע"א.

סקל) ע' לעיל הערה ת"ו, ובכת"י ה': וכן כדרך ציצית — מכאן ואילך בשאול, נחזור לסדרינו.

סקל) ע' בתום' סוכה ל"ח ע"א דית פדקתני וכראיש ובר"ן וכריסכ"א שם וכאית שם סי' י"ט ובכלבו דין ע"א דף ס"ג ע"א.

סקל) ערכין י' ע"ב, ועי' פה"ז צד 487 ולעיל הערה תכ"ה. ובכת"י ה': מתפלל בלחש ואו' שרית ובקול ונמר הלל וכן כל ימי החג — משום בקרבנותיהם — כפר' אמור פרי שור — ובאחד קרבנות החמשי — פ' ובחמשה עשר יום לחדש ונר' עד סוף הפרק קדיש קצר המספיר יקרא בו ויפסיר בזכריה.

סקל) ע"ז ב' ע"א, ועי' במסיקתא דריכ סכ"ט. ובכת"י ה' הגירסא מנפת הכוס, עי"פ האמור שם בתפורה (וזכריה י"ד, ט"ו), ומה שהביא במה"ז צד 488 כציון ת' הוא לשון המתכים כאן. סקל) ובכת"י ה': ויחזיר התורה במקומה — ובקול חיים אחר ושלום יאמ' כי בי ירבו ימך הושענה בהיקף ולולב ועומר — כך פסק רש"י בתשובותיו. — ועי' במה"ז סי' שפ"א ושפ"ב, המנהיג דף ע' ע"א סי' מ"ב, או"ז ח"ב סי' שס"ו, שהל"ק סי' שע"א.

סקל) ובכת"י ה': קדיש שלם ובמשש יום הראשון כן משמש יום שני — כמו במצואי שבת — שמנה עשרה בלחש ובקול — ומציא סית — וכן בכל הימים השלישי קריין סה של שחרית. —

סקל) מכאן ועד השביעי ליתא בכת"י ה'.

וביום השביעי, גם אם אי השלישי ביום השמיני אין מחוי' אותו (סקמג) דלא קפדינן אלא ארביעי שבא בשביל היום שיקרא חובת היום, וכן מצינו בראש חדש שהשלישי קורא וביום השבת ולא קפדינן כיון שהרביעי הבא בשבילו קורא ובראשי חדשיכם חזרו סדר של מחזור מיטרי (סקמג). ושני הסדרים נפלאו ממני, הראשון מפני שינוי קריאת הימים, והשני שאין נכון לקרוא ביום השביעי שהוא חול ביום השמיני שהוא קדש, וגם להם היה קשה כמו כן, וראייה דראש חדש לא בינתי, חדא דלא אפשר, ועוד משום דאין בהן כדי קריאה לא הקפידו בה, דמשום האי טעמא לא חשו בה חכמים לתקן בשבת קריאה בחובת היום כמו ביום טוב (סקמג), לכך נראה סדר אביי העוריי שביום ראשון של חול המועד כהן קורא ביום השני ולוי ביום השלישי, ישראל ביום השני, רביעי ביום השני וביום השלישי, וכה תעשה כל הימים וכלת עמוד (סקמג). בשבת של חול המועד יקראו ששה בסדי' כי תשא בסי' ראה אתה אומר אלי והשביעי בחובת היום וכן המספיר, ויפסיר ביוזקאל (סקמג) והיה ביום ההוא ביום בא נוג. שביעי של ערבה שחרית אומי' פסוקי דזמרה כמו בשבת, גם יאמר מזמור אך יתחיל במנוח להודות כדפי' לעיל (סקמג). ונשמח, קדיש קציר, וקריית שמע בבירכותיה, ומתפלל בלחש ובקול, וקדושה החול, ובהולכת ספר חורה יאמר על הכל. ובמוסף יאמר כתר וקדושה רבה, כך עמא דברי. ומקיסין ד' פעמים בלולב וערבה, אין כאלהינו (סקמג), קדיש של קמן. שמיני עצרת לא יזכיר חג, דאע"ג דאיקרירנל בפני עצמו, חג לא איקרי (סקמג), וכן אומר את יום השמיני עצרת הוה, ובאתה בחרתנו יאמר ותתן לנו יי' אלהינו באהבה מועדים לשמחה חנים וזמנים לששון את יום שמיני העצרת הוה ולא יאמר חג דלא מקרי חג, וכן בקדושי דכסא, אבל בשביעי של פסח צריך להזכיר חנים, דכולי פסחא חד הוא ואיקרי חג המצות, ובמסכת סופרים (סקג) יש שאין להזכיר חנים דלא

סקמג עי' בסידור פרשות של י"ט והפטירת שלהן חגדפס בס' תורתן של ראשונים לרח"ם הורוויץ, פטר"ם תרמ"ב, צד 39. ובבתי' ה': אין מוחיחין אותו, ונר' שצ"ל מוחיחין וכמורש"י בחולין ד' ע"א ד"ה מוחיחין.

סקמג צד 442, ועי' בסרעיג דף ג"א ע"א. ובבתי' ה': זה סדרו של מחזור דביטרי — והשני אין נכון — את יום השמיני שהא קדש בו אף להם — כמו כך — ואין בה כדי קריאה — לא חשו קדמונים לתקן לקוראם בסית כמו מוספי י"ט.

סקמג תוס' כגילה כיג ע"א ד"ה כיון וכמדרכי שם סי' תתלא, ועי' בתוספות עהית מ' פנחס דיה ביום השבת ובשהליק סי' מ"ט ובאית ה' קריאת סית סי' ס'.

סקמג וכיכ בס' האורה ח"א סי' ע"ה, פורס סי' קפ"ט ותוס' סוכה ג"ה ע"א דיה אהקין, רי"צ גיאות ח"א דף קפ"ז, ראב"ן דף פ"ב ע"ב, האשכול ח"ב סי' כ"א, המנהיג דף ע' ע"ב סי' מ"ז, מ"ח ומ"ט, רוקח סי' רכ"ג, שבהליק סי' שע"א, או"ן ח"ב סי' שצ"ג, הנמיים פ"ג מה' חפלה אות י', איח ה' קריאת ס"ה סי' ג"ח וכלבו דין כ' דף י"ב ע"ב. ועי' בתוס' סגילה ח"ב ע"א ד"ה שאני וכמאמר של הח' מהרי"א עפשטיין על כה"ג צד 18.

סקמג ל"ח, י"ח. — ובבתי' ה': כי תשא פר' ראה — יפסיר בחובת היום ביוזקאל.

סקמג הערה תי"ב, ומתיבת דזמרה ע"כ ליתא בבתי' ה'.

סקמג עי' סח"ו סי' שפ"ג. ובבתי' ה': בלולב הערבה ואין כאלקינו.

סקמג כדמכת מירושלמי פ"ז דגדרים היא ועי' שו"ת רש"ל ס"ס ס"ד ומטה כ"ה סי' תתקס"ט ובשערי תשובה או"ח סי' תרס"ח וביד שאול על יו"ד סי' ר"ך סעי' כ', ובבתי' ה': בשמי' לא יזכור חג ואע"ג — וכה יאמר — עצרת ואתה בחרתנו — לשמחה וזמנים לששון — חנים דלא איקרי חג וכן בקדושת דכסא טוב לחזכור.

סקמג סי' ט"ז.

איקרי חג ולא נראה לי. וסדר תפלתו כימים הראשונים אך בקריאת ספר תורה ראשון יקרא בסדר ראה ד' נבדו בסר עשר תעשי עד סוף סידרא והחמישי יקרא בספר תורה שני ביום השמיני עצרת וכן המספיר יספיר במלכים ויהי ככלות שלמה ובמוסף מזכיר בנבורות נשמים משיב הרוח ומרדד הנשם (מקב) ולא יפסיק עד סוף במוסף יום ראשון, ויום ששים לתקופת תשרי ישאל ותן מל ומטר (מקב) ויום תקופה מתחיל (מקב) ויש שחולקין בין שנמלה בעוד רוב יום לבא ובין נמלה לאחרי רוב יום (מקב), ויום ששים כלאחר ששים, ולא יפסיק עד פסח. שמחת תורה כסדר שמיני עצרת, אך שלפני הוצאת תורה יאמר אתה הראת, ובהגיעו לבעבור דוד עבדך אל חשב פני משיחך יפתחו שערי הארון, ובהחזיקו הספר תורה יאמר (מקב) ידידי אל עדת לאומי וכי (מעם) במרם עלותו אל הבימה, וקורא בראשון וזאת הברכה ובספר תורה שני בראשית עד אשר ברא אלהים לעשות, ובספר תורה שלישי ביום השמיני עצרת וכן מספיר, ויספיר במלכים ויעמד שלמה, הכי אמרין במגילה (מקב), לפי שכל הסדר שעשה שלמה בכלות בית המקדש היה בסוכות ראוי להספיר בו בסוכות, אך בחומשים שלנו נרמז היה אחרי סוף משה בספר יהושע (מקב), לפי שקם אחרי משה וזכרנו את משה בזאת הברכה, ולא יתכן שיש לנו להספיר בדונמא מאי דסליק מיניה, ויש שאומרי ג' פסוקים מיהושע ואחר ויעמד שלמה (מקב), ומוב לאחז מזה ומה (מקב). חסל סדר תפלה של סוכות, הא לך סדר הספרות, מפנחס והלאה עד סוכות (מקב) דשיח נרע אריק שדיש דברי ימייהו, שמעו דברי יי, חזון ישעיה ונחמא, ותאמר, עניה סוערה, אנכי, רני עקרה, קומי אורי, שובה, דרשו, שיש אשיש. שבת שלפני ראש השנה מספיר

מקב) תענית ב' ע"א. — ובכת"י ה': אך כי בקריאת התורה — בסדר ראה פר' עשר — סוף סידרא ד' — ביום ש"ע — ויספיר במלכים — מזכיר בנבורות משיב הרוח.

מקב) שם י' ע"א. ובכת"י ה': וימי ששים.

מקב) עיי"ש בתום דיה הלכתא.

מקב) עי' בראש שם סי' ד' ובמחז' סי' כ"ד ובסור סי' קי"ו. ובכת"י ה': ויש שמחלקין בין נמלה בעוד רוב היום לבא. — ועי' לעיל הערה ע"ד.

מקב) מחז' סי' תי"ב, צונץ לימערטאורוגעשיכטע צד 594 סי' 23. ובכת"י ה': סדר שמחת התורה — הוצאת ספרי תורות — ובחזיקי במ' יא'.

מקב) דף ל"א ע"א, ועיי"ש בתום דיה לסתר, ובכת"י ה': וקורא בראשון וזאת הברכה ובשיני ביום השיני עצרת וכן המספיר.

מקב) סרע"ג נ"ב ע"א, פררם סי' כ"ה, לקומי הפררם דף כ' ע"א, מחז' סי' שפ"ה ות"ת, המנויג דף ע"א ע"ב סי' נ"ו, או"י ח"ב סי' שצ"ג, ועי' מש"כ צונץ, ריטוס צד 81.

מקב) ובכת"י ה': אתרי מת משה ביהושע — וזכרנו את משה בזאת הברכה — ויש או' ג' פסוקים מיהושע ואתריהם.

מקב) כ"ו הוא לשון האשכול ח"ב סי' כ"א. ובא"ח ה' קריאת סית סי' נ"ח ובכלבו דין כ' דף י"ב ע"ג תובא בשם ר' נתן! אך מה שהביא אחיכ גם נתנו להוציא כל הספרים אשר בארון ולעמד חזקנים על המגדל והספרים בזרועותיהם וקוננים כל א' על פסירת משה רבן אינן דברי המתבים, והח' צונץ מעה כמה שכ' כספרו ריטוס צד 88 הערה b ולא דק בדברי הכלבו שם. — ובכת"י ה': מזה ומזה וסדר האמפרות מסד' מנתם ותנה.

מקב) עי' פררם סי' י"א, לקומי הפררם דף י"ט ע"ג, האורה היא סי' קי"ו, מחז' סי' רס"ב, תוס' מגילה ל"א ע"ב ד"ה ר"ה, האשכול ח"ב סי' כ"א, המנויג דף מ"ט ע"א, רוקח סי' ג"ג, או"י ח"ב סי' שצ"ב, מרדכי סוף מגילה ס"ס תת"ל, ובא"ח שם סי' ס"ד ובכלבו שם דף י"ג ע"א וב' הכיאו דברי המתכים הנובעים מספור המחז', ובכלבו חזקוני כתבו וכלשונו ובא"ח לא שמר סדרו ומנונו; — ושניהם לא הזכירו את שמו על האממר הזה.

שובה ובשבת שבין ראש השנה ליום הכיפורים יאמר דרשו, דאמרינן (מקפ"א) בהמצאו אילו עשרת ימי תשובה, ואם יש שבת בין יום הכיפורים לסכות קודרין האזינו ומפסידין שוש אשיש ששום דכתיב (מקפ"ב) לך אכול בשמחה לחמך, ואם אין שבת ביניהם יאמרוהו במקום דרשו, ודרשו הלא הוא בצום גדליה, ויש שמפסידין (מקפ"ג) ודבר דוד עד מגדול ישועות ואין מדלגין ממנה כלום (מקפ"ד) וכן נוהגים באשכנז (מקפ"ה), שירה לשירה, וכשמפסידין שובה הם מתחילין ספר יואל ומפסידין עד סוף הסדר ולא יבשו עמי לעולם, ועניה סועיה מתחילין אחריה דרשו עד אשר לא יכרת, לפי שאין בה אלא י"ב פסוקים. ולכך תקנו כסדר הזה שהאומי לעני מחזר על הפתחים למחר אתה מלך אינו מאמין שנאמי ולא שמעו אל משה מקוצר רוח, לפיכך אמי בתחילה לא עזבתך ואח"כ [כך] נחמה על ידי הנביאים ואחר כך הוא בעצמו אנוכי אנוכי הוא, ואחר כך פוסק לה טובות וגדולה, רני, קומי, שוש מקמי) ויש שאומי לפני ראש השנה שוש אשיש משום דכתיב (מקפ"ו). [למי] כעמך ישראל נני אחד בארץ שבטחה בהקביה ואינו מתפחד אף מן הדין לבלתי הפסיק בנחמה, והכי איתא בפסיקתא תלת דפורענותא ושב דנחמתא ותרתי דתויבתא. ודרשו בין ראש השנה ליום הכיפורים (מקפ"ז) כדאמי, ושובה בין יום הכיפורים לסכות שיפה תשובה בין לפני גמר דין בין לאחר גמר דין, ובאין שבת ביניהן אומי שובה בין ר"ה ליום כפור, ודרשו הלא הוא בצום גדליה. וארבעה אנשים שייך להפסיד בסדר תוריע ומדרת נעמן לסדר מצורע, מהרה למהרה, וכן התשפוט לסדר קדושים שכל התועבות שהוזהרו בסדר קדושים נמנו בהתשפוט וכן פירש' ביחזקאל (מקפ"ט), יש כשחולקין הסדרים חולקים ותכל' (מקפ"י) מסקרי, ואין צריך לחלק מסות ממסעי והולך סימן סדר הפטרות מפנחס, ויש שאין תולקין ותכל' וחולק' מסעי ומתחיל הסדר ממסות. ולפנחס מפסידין במלכים (מקפ"ל) ויד יי היתה אל אליהו וישנם מתניו עד וישרתהו. קנאי לקנאי. חסל סדר הפטרות.

סדר חנוכה. בהודאה מזכיר על הגמים ונומר הלל כל הימים, קדיש קציר מבלעדי ראש חדש שיאמי קדיש שלים לפי שיש בו מוסף, וקריאת התורה, יום ראשו

(מקפ"א) ריה י"ח ע"א.

(מקפ"ב) קהלת ב', ז'. ואיתא במיר שם בשעה שישראל נפטרין מבתי כנסיות ובתי מדרשות כ"ק יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך כבר נשמעה תפלתכם לפני כריח נתוח. ועי' לעיל הערה תקכ"ה.

(מקפ"ג) להאזינו שבין יו"כ לסכות.

(מקפ"ד) ועי' במח"ז צד 809 ובא"ח ה' קריאת סית מ' ניד ובכלכו דף י"ב ע"א לגבי הפטרות ז' דפסח, ועי' לעיל הערה תל"ד.

(מקפ"ה) ובכתי' ה': ב מייאנצא וכ"ה במח"ז ס' רס"ב ובכרדכי סוף מגילה שם.

(מקפ"ו) וכי בא"ח שם אמנם בכלכו שם העתיק קומי רני שוש כסדרין ברמכים סוף סדר תפלות כל השנה ודלא כמו שהביא בא"ח שם משמו.

(מקפ"ז) דה"א י"ג, כ"א, ובכתי' ה': (בי) מי כעמך כישראל והוא בשמואל ב' ז', כ"ג.

(מקפ"ח) ובכתי' ה': אחד שבטחה כך ואינו מתפחד אף מיום הדין ולבלתי הפסק בנחמתא והכי אית' בפסיקת' תלת דפורענותא ושב בנחמתא — בין ר"ה ליו"כ ודרשו היה בצום גדליה ומתיבתא ית"כ קמא עד ויהיכ בתרא ליתא שם. —

(מקפ"ט) כ"ב, ז' ועי' במסע משה מ' תנ"ד.

(מקפ"י) ועי' בא"ח ה' קריאת סית מ' סיג ומש"כ חה' צינץ ויטוס צד 179 מ' i. ובכתי' ה': צריכים לחלק מסעי מסעות.

(מקפ"ל) ובכתי' ה': קנאי לקנאי חנוכה בתודאה — כל שסנה ימים.

כהן קורא בתחילת החינוך (קטנ) יהי ביום כלות משה, לוי חצי נחשון, ישראל משלימו, שמתוך שהוא יום ראשון חה נשיא ראשון יקראו בו, בשני חצי נתנאל יקרא כהן, ולוי משלימו כדי שיקראו רוב משלשה בפרש היום, והשלישי יקרא אליאב כולו ולא (ימסיק) הפסיד כאדם שקורא בתורה, וכן בכל יום יקראו השנים בפרשת היום והשלישי יעבור ויקרא הנשיא של מחרת, ביום השמיני כהן ולוי בנמליאל וישראל עומד באכידן בן נדעוני, והולך וקורא כל הנשיאים, ומסיים כל הסדר, ומסיף בהעלוך עד כן עשה המנורה, להשלים אודות החינוך ולמלאות עסק הנירות בשלהי הנוכח. ואחר כל הקריאות או קדיש קצר, ואין אומרי למנצח, ושיר מזמור לאסף במקומות יש אומרים תיקון מחזור דוֹשֵׁרִי ואומרי אותו, (ולמאורי הר"י ב"ט שמעתי שכל יום שאין בו מוסף (אין) או בו שיר מזמור לאסף (קטנ)). ומה ראו לקרות בהנחה בפרשת הנחת המזבח, לפי שנמרה מלאכת המשכן בכסליו, כדאיתא בתנחומי (קטנ) איר שמואל בר נחמני לני הרשים נמרה מלאכת המשכן, תשרי מרחשון כסליו, (ומסקינא) ופסיקתא (קטנ) במדרש ותשלם כל המלאכה, מאוד עמקו מחשבותיך, אמר ר' חנינה (א) בכיה בכסליו נמרה מלאכת המשכן והיה מקופל עד אחד בניסן שהקיו משה וכל הימים שהיה מקופל היו ישראל מתלוננים (קטנ) על משה לאמר למה לא הוקם מיד, שמא דפי אירע בו (קטנ) והיה הקביה מחשב לערב שמחת המשכן בחדש שטולד בו יצחק בא ניסן (קטנ) והוקם (ולא) לימלי אדם עוד (קטנ) אחר משה ומכל מקום לא הפסיד כסליו שבו נמרה המלאכה והו ותשלם אמר הקביה עלי לשלם מה שילם לו הנחת בית השמונאי וסימן הוא בדיני הנחה חן בכיה בכסליו מצאו חנינה (קטנ) ועוד יש במזמור (קטנ) שיר חנוכת הבית לחד, שבע חנוכות הן, חנוכת בריאתו של עולם שנאמי ויכולו, אין ויכולו אלא חנוכה, כדא ותכל כל עבודת המשכן, חנוכת משה (קטנ) ויהי ביום כלות משה,

קטנ) כל האמור מבאן ולהלן עד כשלהי הנחה הוא לשון המחז' כסי' רליש ועי' בפרס סי' קצ"ח ושחליק סי' קפ"ט.

קטנ) עי' לעיל הערה שע"ה ובמחז' צד 78. ובכת"י ה': וביום כלות משה — נשיא ראשון וקראו בו רובו ובשני כהן קורא חצי נתנאל, לוי משלימו — רוב השלשה — עומד באכידן והולך — עד שאלקי פרשה להשלים — ואחר כל הקריאה — מוסר לאסף מקומות יש לתקן מחזור רבתי אומ' איתו ומר' הר"י ב"ט שמעתי בעל — בכסליו היא תנחומ' — עסקו כחשבותיו. —

קטנ) בתנחומא הנדרס מכבר סוף פ' פקודי ובתנחומא הקדום שם אות ו' ובמנחת יתרא עה"ה סוף פקודי.

קטנ) רבתי סיו אות ה'. ועי' בא"ח שם סי' נ"ט וה' הנחה סי' כ"ב ובכלכו שם דף י"ב ע"ד. קטנ) ובכת"י ה': וכל זמן שהיה מקפול היו ישר' מלמלי על משה, וכיה בפסיקתא ובמחז' שם, ובפרס הגירסא מלמדיו ובילקוט מלכים סוף רמו קט"ד ממלמלין, ובכלכו מסללין, ובא"ח מרננין.

קטנ) וכצ"ל במחז' שם, ובכת"י ה': או שכא דפי אירע לו, וכ"ה בפרס.

קטנ) וכ"ה בפסיקתא רבתי שם אבל בפרס ובמחז' גרסי' ובא' בניסן.

קטנ) וכ"ה במחז' ובפרס דמוס קושאנדינה דף סיו ע"ג, אמנם בפרס ווארשווא העתיקי ליגלג.

קטנ) ובכת"י ה': הנחה חן בכיה בכסליו מצאו חנוכה, ונ' שציל כדאיתא במחז' שם: חנוכה חנו בכיה בכסליו, ר"א חנוכה, חן בכיה בכסליו מצאו חנוכה, מצאו חנינה.

קטנ) ובכת"י ה': יש בכסליו במזמור, וצ"ל במדרש במזמור וכיה בפרס ובמחז'. ונ"י בפסיקתא רבתי פ"ב אות ו' ושם באות ב'.

קטנ) במחז' איתא חנוכה מזבח משה. ובכת"י ה': חנוכה ברייתו של עולם שנא' ויכולו אלא חנוכה — תוספת ירושלים — השמונאי שעכשו — שאף היא יש בת נירות שנאמ', וכ"ה לשון הפסיקתא ומחז' שם.

הנחת המזבח ואת הנחת המזבח, הנחת בית ראשון מזמר שיר הנחת הבית לדוד, הנחת בית שני והנחת חומות ירושלים והנחת של בית השמונתי של עכשיו, והנחת העולם הבא שאף היא בחניכות שנאמר והיה אור הלכנה כאור החמה, נמצא אתה אומר שהיו כל החניכות זו לזו, והנחה שלנו נרמו לחנכות של מדבר לכך נאה מרשה כולה להיות נקראת בתוכה סקס). ומזכירין של הנחה במוספין בשבת ובר"ח, יום הוא שנתחייב בארבע תפילות סקס). שבת של הנחה מוציאין ב' ספרי תורות, באחד קורין בסדר היום השביעי בשל הנחה בנושא הנכון ליום וכן המספיר, ומספיר בזכריה רני ושמה, חלו בחנכה ב' שבתות בראשון מספיר בזכריה, שניה בנרות שלמה סקס). ראש חדש סבת סקס) מוציאין ב' תורות, באחד קורין בראש חדש ואחד בחנכה נשיא הנכון ליום, ואם חל בשבת מוציאין ג' ס'ת, בראשון קורין ה' בסדר היום, בשני קורין הששי דריה שהוא תדיר מהנחה וקדים ומתחיל ודבר וראיה ממילה כאשר ביארתי בסדר סקס), בשלישי קורין השביעי בסדר הנחה וכן המספיר מספיר בזכריה (בנרות שלמה ועש חיים סקס) והכי איתא בראש חדש אדר שחל להיות בשבת סקס) שמוציאין ג' ס'ת בראשון קורין ה' בסדר היום, ובשני הששי בשל ראש חדש שהוא תדיר מפרשת שקלים, והשביעי כפי תשא ומספיר בשקלים ביהודיע בענין שקראו בו. בכל סדרים ימים טובים וריח שחלים בשבת ובחול הסדרים במחזור הישרי סקס) לא קרי בחנכת היום רק המספיר, ונל שזוב ופה שהקורא הבא בשביל היום, כגון חמישי כימים טובים וששי ביום הכפורים יש לו לקרי בחנכת היום וכן בשבת השביעי בחנכת היום שלא לחלק בקריאה סקס), ולא משום שפעמים שקמן מספיר וקורא חנכת היום ליכא למיחש, שהרי קמן משלים אף סכום היו בשבת סקס).

פְּרֻשַׁת שְׁקָלִים, לְעוֹלָם שַׁבַּת שְׁלֹמֵי רִ"ח אֲדָר מוֹצֵיאֵי ב' סִיָּת, בְּאֶחָד קוֹרִין ו' בְּסֹדֵר הַיּוֹם, וְהַשְּׁבִיעִי בְּכִי תִשָּׂא מִי שְׁקָלִים וְכֵן הַמַּסְפִּיר, וּמַסְפִּיר בְּמַלְכִים בֶּן שֶׁבַע שָׁנִים יְהוֹאֵשׁ בְּמַלְכוּתוֹ, וְאִם יָחֹל רִ"ח בְּשַׁבַּת בְּאַרְחֵי מִשְׁמָטָה, וְאִם יָחֹל בְּכִי תִשָּׂא עֲצֻמָּה קוֹרִין בְּכִי תִשָּׂא וְהַשְּׁבִיעִי חָדָר וְקוֹרָא עַד וְעִשִׂית כִּיּוֹר נְחוּשָׁת לִשְׁם שְׁקָלִים, דְּתַנִּיא סְקִלָּה) חַל לְהִיזֵת בְּכִי תִשָּׂא עֲצֻמָּה קוֹרָא אוֹתָהּ וְזוֹסְלִין אוֹתָהּ וְכֵן מַסְפִּיר, וְכָל רִ"ח נְמִי מוֹצֵיאִין ב' סִיָּת בְּרָאשׁוֹן קוֹרִין בְּכִי תִשָּׂא וְאַחַר בְּשֵׁנִי קוֹרָא מְרָאֵשׁ כִּי תִשָּׂא עַד וְעִשִׂית כִּיּוֹר נְחוּשָׁת וְכֵן מַסְפִּיר, לְפִי שְׂאִין נוֹלְדִין סִיָּת בְּצִיבּוֹר צָרִיךְ ב' סִיָּת וְאַעֲפִי שֶׁחָל בְּסֹדֵר אַחֵר. פְּרֻשַׁת זְכוֹר, לְעוֹלָם שַׁבַּת שְׁלֹמֵי מוֹרִים מוֹצֵיאִין ב' סִיָּת וְקוֹרִין בְּסֹדֵר הַשְּׁבוּעַ

סקס) וכ"ה בפרס שם, ובכתי' ה': נמצאת אומר שהרשו כל התנוכות זו לזו והנחה שלנו רמו ורשו' לחנכות של מדבר לכך נאה פ' שלה להיות נקראת בחנכה וזה לשון המכ"ו. סכאן ועד סוף הספר חסר בכתי' ה'.

סקס) שבת ביד ע"ב.

סקס) מגילה ל"א ע"א.

סקס) שם כ"ט ע"ב ובסחיז שם.

סקס) עי' לעיל הערה ת"ו.

סקס) נראה דשויך לעיל בהמפרה לשבת שניה דהנחה ובפירש"י שם במגילה ל"א סוף ע"א.

סקס) מגילה כ"ט ע"ב.

סקס) עיינש ס' ר"ם וס' קפ"ו וס' קס"ה צד 157.

סקס) עי' ספ"ג עשין י"ט וזהו שכ' המנהיג דף כ"ט ע"א ס' ל"ג ופעם כזה תמיל שרצה לנקיח שם קודם קראת פ' הנחה, וליתא, דהא קאמר וזהו המספיר וקראו בת, ועי' בשולחן

ס' ע"ט וס' קע"ט ולעיל הערה ת"ה.

סקס) עי' לעיל הערה רכ"ז.

סקס) מגילה ל' ע"א ועי' בפרס ס' כ"א.

והשביעי בשני בסדר כי תצא פה זכור את אשר עשה וכו' וכן ספסיר, ומספיר בנביא שמואל סקתו.

פורים ערבית הוא החום וברכו, קריית שמע בברכותיה, קדיש קצר, ומתפלל י"ח ברכות ומזכיר על הגסים, קדיש שלם, וקורא המגילה ומברך לפניה ג' ברכות וסימן בנ"ח סקתו) מקרא מגילה, נסים, שהחיינו, ולאחריה מברך האל הרב ריבית כי קדיש שלם בלא לתקבל, פסום הקמורת, קדיש של קמן, ואם מצואי שנת הוא אחר הברכה של מקרא מגילה יתחיל יהי נעם וסדר קדי' כמו בכל השנה סקתו). שחרית מתפלל י"ח ברכות ועל הגסים בהודאה, קדיש קצר, ומצואין ס'ת וקורין ג' בסדר בשלה פה ויבא עמלק, קדיש קצר, וקורא המגילה בכל ברכותיה, שאף בשחר יאמר זמן סקתו) רחוד ס'ת למסומו ומתח בתהלה וכו' לציון, קדיש שלם, עלינו לשבת.

פרשת פרה אדומה קורין בסדר החום והשביעי קורא בסדר חקת פה הראשונה כולה עד תשטא עד הערב, ומצואי ב' ס'ת, וכן המספיר יקרא בסדר חקת, ומספיר ביחוקאל סקתו) בראשון באחד לחדש תקח פה.

פרשת החדש לעול' קדם שבת שלפני ר"ח ניסן ומצואי ב' ס'ת וקורין ו' בסדר החום והוי' בסדר בא פה החדש הזה לכב' עד כל מחמצת כו' תאכלו מצות וכן המספיר, ומספיר ביחוקאל כה אמר יי' אלהי' בראשון באחד לחדש, ויום שני של ר"ח סקתו) לא יבא באג"ה כדי שלא יבא ניסן ב' ד' ו' אלא ר"ח אדר יבא בזבד"ץ סקתו) וסימן הפסקות זמרו ב"ז ד"ד ובי"ז, פה חל בו יפסיקו בסיו, חל כב' יפסיקו בו כו', חל בר' יפסיקו בר' כו', חל בר' יפסיקו כב' בו ובי"ז בו ס'ת).

- ספר כתבתי צרמתי:ו
- דעת עבודת אל עשיתי:ו
- מה יעבד נבר לעשרו:
- [בעס] כמשפשו ומעשרו:
- ירוח וקרא בו יבינו:
- לעמד לשרת אל בוראו:
- על כי לא[ל]מחכים מתאים הוא:
- מחכים לעיני כל קראוהו:
- תן שמו נקרא ואבי הוא:
- לביא אשר צרפו ועשרו:

סקתו) שם כיא ע"ב.
 סקתו) סח"ז ס' רניא.
 סקתו) עיי"ש ס' רנ"ב בת' ובשח"ל"ק ס' ר'.
 סקתו) וצ"ל בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם [סח"ז ס' רים] או ורקתי עלכם כלשון הגמ' מגילה ל' ע"א.
 סקתו) דהיינו ר"ח אדר המסוך לניסן.
 סקתו) וכי' בהלכות קצובות דר' יהודאי גאון שת"ל המנוח רח"מ תרוחץ בספרו תורתן של ראשונים ספרים תרס"ב צד 19.
 ס' עיי"ש בס' תורתן של ראשונים צד 41 כסידור פרישות של י"ט והמנוח שלהן ובכתיב II הג"ל צד 622 וברש"י מגילה ל' ע"ב ר"ה ואינו וכו' תאורה היא ס' ס"ז ובסחי ס' ר"ם ובתמ"יים פ"ג מה' תפלה אות צ'.

רְשִׁימוֹת

מאת

י. פרנהוף.

I.

החיים

האזיר של אחר צדדים קיצי היה ספוג כולו ריחות עדינים וחריפים שהתמזגו יחד מירק רשאים רעננים ומשלה ורדים ופרחים למיניהם, אשר בפרדם העיר. החמה טפספה נמסי אודה. מכעד לענפי האלונים, והזויבה את פרצופיהם של הזונות דמשלים בשבילים מתפתלים ומרחקים זה בזה ומתפחדים ונעלמים בחיות שונות. רק זונות זונות הבא והתם. גם אני זכן זוני — הספר. בצד דגן עומדת אלה באה ביצום, אשר מהקופה המתפלג לשנים נראה כי מלפנים צמחו במקום הזה שני עצים, זוג אדוב, ובמשך השנים נתקרבו זה לזה ונתדבקו והיו ל"בשר אחד". בצל האלה העכה הזאת יושב לי אני, וקורא ספר חדש שכחדשים, המזמר את הפזמון הישן שבישנים.

הספר שואל: "מה היא מהות החיים, התגלותם ותכליתם?"

הספר אומר: "ברם ציירו לנו השירה והאומנות את החיים ומבעם הפנימי בכל הגונים והצבעים; אעפ"כ עדיין הקושיא הישנה במקומה עומדת: לאיזו תכלית אנו חיים? לאיזו מטרה אנו עמלים? למה החיים הללו הנעימים והאזורים, השמחים והעצובים כאחד? ברם המציאה החכמה האנושית פתרונים לכל שאלות החיים בכלל, אחר כל אלה, חדת החיים בעצמה עודה קופאה ועומדה בתקפה כמלפנים, בלי כל צל של פתרון מספיק."

בעקב כל שמחה משמחות החיים — אומר הספר — "צועד איזה לחץ רב אונים, איזה דחץ נצחי עצוק המכריחנו לשאול את השאלה המכאיבה שאין עליה שום תשובה:

איה תכלית החיים?"

ועוד ועוד אומר הספר...

דברי הספר הלז מרכיז את מחשבותי ומרתקים אותן. דברי הספר חודרים למחוי ומעוררים שם מחנות מחנות של הרהורים ומחשבות...

השמש השוקעת היתצת שמעת צבעים נפלאים על מרחבי האופק אינה מלכבת אותי, צחוק האודות והצללים אינו מהנאה אותי. נתון אני כולי תחת השפעת דברי הספר שכבשכשים במוחי:

— — — — — "איה איה תכלית החיים?"

עוד לפני הומה בי, עוד רעיוני מסים וחותרים אחר איזו תכלית חיים, והנה אני מרים עיני, אני מביט נוכחי —
האח, האח! תכלית חיים שלי הולכת, צועדת לקראתי...

ולתכלית החיים שלי גלי שעדות משי שחורים הומים ומפכים כה כחכה
 כה כחכה... לתכלית החיים שלי שתי עינים — שתי מעינות של אור שחור על
 גבי לכן הלחיים... לתכלית החיים שלי פה מתוך המסמסמ ומצלצל כה יפה
 כה יפה... לתכלית החיים שלי מנמר מלבב, צואר אד, חזה עדין המתנועע וצורב...
 מרים — — — — — את תכלית החיים שלי.....!

II.

וְהַקָּוִת.

לאחר שלשים שנה...

החורף גודם. השלג מסוז. סופת קר סוערת ומקרישה. כל נשף לחלוות שכתוץ.
 ומקרישה את הים שבלנות חברי הנאספים בחדרי להמית ליל שבת ארוך אחד.
 איזו עלטה כבדה שזכנת על החבורה ועל השיחה שלהם הנוחלת אם אם
 בלי כל מעוף והתענינות. המה כאילו החיים סביבם כאלו, וכבר השלימו את חשבונם.
 ואין להם מה לדבר עוד מהחיים כי אם — מהמות:

„מה היא המות?”

סמית מחוסרי שנים השתתפו בהשיחה, וכל אחד הביע סברה ותיאוריה
 אחרת.

מה הוא המות? מ—מ—מ... המות הוא שנת מרעדה, אחרי יום טוב של
 שחוק עליו...“

המות — ה—מ—מ... המות הוא מריחה רעננה אחרי בליה; יהיה חדשה
 אחרי ההקדר. מה? טוב?”

קט, אבל מה הוא לאחד, המות בעצמו? מה מראשו? סקמק חד מהחבריא
 שלא נחה דעתו משהיונות של הפרוות השדומות.

איך יהיה מראשו? קר הוא המות. קרוש הוא המות. כמות הוא המות.
 מר כמות. ענה ליך אחד.

„ברחוד”.....

אבל איזה מושג חי וברור, איזה צלם והמות קבועה עוד לא נתת לי. רשן
 אחד מן הצד.

בעוד הם מדיינים ועיו עיד המות, ולא באו לידי שום מסקנה עיד מדותו
 ודמותו, נפתחה דלת חדר, והנה אני מרים עיני, אני מביט נוכחי —

אוי, אוי, המות שלי בעצמו ובכבודו עלה לפני...

ולדמות שלי שעדות לבנות קשוח במימרים דוקים. לדמות שלי סרסוף
 כבדתי חולני... לדמות שלי מנח מקומם ועל שחור מחדש עליו... לדמות שלי

עיני הפת, גל סכינים ושסודות, מקלס נחשים ומתניים המתיוים נצוצות ידוקים...
 לדמות שלי מלחמות רוות וכולמות... לדמות שלי פה מפיק מחטים וחרבות...
 מרים — — — — — את המות שלי...

דברי האלה והנרוי

לר' יהודה בן יצחק אבן שבת.

יזיל בפעם הראשונה על פי כתב יד הנמצא בארצו הספרים המדלואני אשר באכספוד
עם הערות, הנהגות והאש הדב

מאת

ד"ר ישראל דאוידזאן

מורה בבית מדרש הרבנים אשר בניארק.

ראש דברי

כאתי לעיר ברצלונה... ושם תופא ר'
יהודה בן יצחק זצ"ל. המלחמה זכור
מדות נמרצות (החכמות, אשר מ'ו).
ועם בן שבת יפון כבודם וקרא בן
בארי בן-בארי (אברהם בררשי בשיר
חרב המתחלפת שורה קליו).

על אדות יהודה בן שבת וספריו, מנחת יהודה שזנא הנשים" ו"מלחמת החכמה
העושר" כבר הכרתי בארוכה בספרי על המדחיה. בספרות ישראל, שהוא תחת מכש
הדפוס ויצא לאור בקרב בשפה האנגלית [בשם Parody and Related Forms
in Jewish Literature], ומשם יקה הקורא כל הנחוץ לדעת על אדות חיי המשורר
וספריו. ופה אקצר ואמר כי המבטא, "שזנא הגשים" איננו תואר חזור על "יהודה"
כי אם שם-משנה ל"מנחת יהודה", וענינו כמו "מנחת יהודה והוא שזנא הגשים".
ומפני כי לא עמדו על הכונה הזאת טעו כל המפרשים וחשבו את בן שבת לשזנא
נשים ואת ספרו להלצה גנך. ידעיה הפניני כתב ספרו, "אזהב נשים" (נדרס בתפארת
שיבה ברלין תרמ"ד) כעין תשובה ל"מנחת יהודה", וגם "ספר עזרת נשים" לר'
יצחק (נדרס בישרון ח"ו) ערוך גדרו. אבל הנכון הוא כמו שהוכחתי בספרי כי בן
שבתו הפין להזוהר לאחיו לכל יאחזו בדרך מעוקל, ולדראות כי אחד אזהב נשים
ואחר שזנא נשים יותר מראי עתיד ליתן את הדין.

מגרת בן שבתו בדברי האלה והנרוי אשר למנינו היא לשמוך ועמו על חמשה
אנשים מתושבי סרקוסטה אשר קמו גרזו זכתנו עליו שטנה ושרטו באש ספרו
אשר בו עשה זכר לחכמים ומשוררים, נשיאים ונכבדים, תופשי תורה ואנשי השם,
נסיכים ויועצי הארץ. וגם על חמשת מלכי ספרד ומעשה תקסם וגבורתם נשא דברו.
כל אלה מסורש יוצא מפי הסעיק השלישי והרביעי. וחבל על האבדן, כי מי יודע
אם לא נתן לנו בן שבתו בספרו זה שלשלת חכמים ומשוררים כאשר עשה אברהם
בדרשי אתריו בחרב המתחלפת.

הנה כי בן נלזה גם בן שבתו אל המשוררים אשר התמרמו על יושבי עיר
סרקוסטה ויגלו את קלונה, כשלמה בן גבירול לפניו בשירתו, "שיר תלוה בלכתו
מסארקוסטה" (שירי שלמה, עמוד א') וכשלמה בן ראובן בנאסיד אתריו במליצתו

ששלה, לשרי סררי פרגוסה" (אוצרות חיים, עמוד שס"ג). אבל בן נבירול ירא היה מהזכיר שמות האנשים אשר צרו ופעדיו, לא כן בן שבתאי. הוא נקב בשמות חמשת האנשים אשר הרעו עמו, והמה: אברם בן שמואל לזביל (הרב המעשקות זרב החובל), סופר מתא (סעיף ח'), אברם בן חודו שלמה לזביל (הרה עמל האון יחבלי), העובר לפני התבה (סעיף מ"ז), יוסף בן יצחק בנבנשת (התהא אחריתו לדברית) סעיף י"ו, הכהן הוקן יצחק בן שלמה נורנולט (אשר לשונו לדבר תועה כחץ שחוט), סקד על רבם (סעיף י"ט), והאחרון מאיר בן שמואל אלטרננשי (אשר בו נעלה נפשי) סעיף כ'. השם בנבנשת לא חדש הוא בספרות ישראל תם השם לזביל (Lobel) אינו מחד בני יהודי ספרד (עיין נראסס, גאלליא ידאיקא עמוד רפ"ו), אבל השמות נורנולט ואלטרננשי חדשים המה, ואף כי לא עלתה בידו למצוא להם זכר במקום אחר ככל זאת אינני מטיל ספק בהם, כי החרוזים (דמוסגרים בשני חצי געולה) זכיתו למדי כי נסונים המה, ואולי ימצא אחד מן הקוראים זכרם בספרותנו.

הנה באחרונה יש לי רק להעיר כי המאמרהזה נמצא בכ"י בודליאני Can. Or. 99 מדרף נ"ג עד דף ס"ה (עיין קאמאלאב גיבוייער נומ' 1980) ורשמתי מספר הרמים בגוף המאמר בשני חצי מרובע. בראש המאמר כתוב כרכים האלה: רכרי האלה והנדוי אשר יסד בעל הספר הזה ר' יהודה ב"ר שבתאי שזנא הגשים לקהל [אל חמשה אנשי בני בליעל מק"ק] סרקסמה. המאמר המוסגר, הכתוב בכ"י בין השורות מלמעלה, הוא, לפי דעתו של החכם נייבויער, דוססת המשורר שמשון מרון אשר בידו היה הכ"י מלמנים. המבוא, הספר הזה" מכוון לספר, מנחת יהודה שזנא הנשים" הנמצא גם הוא בכ"י מדרף י"ט עד דף נ"ב. העתקה הכ"י נעשתה למעני בדיוק ובחריצות ע"י מר משה סגל תושב אכספורד.

רברי האלה והנדוי.

I. [63] אין שלום אמר יי' לרשעים. המגדים ליום רע ומנישים לשבת חמם. ישוב עמלם בראשם. ועל קדקדם חמסם ירד. ישיב להם נמול יי' כמעשה ידיהם. ישב עליהם את אונם וברעתם יצמיחם. יצמיחם יי' אלהינו. (1)

שמעתי דבת רבים, שזעלים מחכלים ועקרבים, המו כנסירים וכדובים, עזו פנים ככלכ, עם סכל ואין לב, דרך היושר לנגדם ירם, אנשי רע לא יבינו משפט, יעצו ללא חכמה, כי גוי אוכר עצות המה, כי נסך יי' עליהם רוח תרדמה, ויעצם את עיניהם, למען הביט אל מעוריהם. על כן אפקד עליהם את כל עונותיהם ומעשה ידיהם, אשיב נמולם להם ומדותי מפלתם ראשונה אל חיקם, ויבשו הבוגדים ריפם. וישא משלד ויאמר:

[שיר על משקל יתד וארבע תנועות ויתד וארבע תנועות בבלת וכן בסוגר].

חשוף ידך, האל: לרשעי ישראל,
ההשב אל חיקם כרוע מפעלם
ושיחם לשנינה עדי יקחו בשנה. (2)
וקח מהם נקם כרשעם ונמולם.

II. הנדו אינשי מסשאי דשמתוה להרוג נברא, דאיתיה כהל לשבחה בשירא (8). אדרבא ליהו אינרו בשמתא. באי זה דין נדוי מצאו כי עול, ומה אשמתי כי הכריעוני לכף חובה? אם מצאו כי השאת כתובה, ואם דין ודברים היו להם עלי? מי בעל משפטים יגש אלי, יעודך לפני יתיצבה, יחדו למשפט נקובה, והצדיק ינצל נפשו בצדק והמימות, והגמש החוטאת היא תמות.

וישא משלד ויאמר:

[שיר על משקל ב' תנועות ויתד וב' תנועות ויתד וב' תנועות בבלת וכן בסוגר].

אָמרו לַאִישׁ כַּעַר חֶכֶם לִבִּי, חד על אנוש משכיל כמו ניבו (4)
כי המַקְלָל קָלַל חַם, תחול עלי ראשו ולו תבוא.

III. [64] ואלה האנשים היועצים עצת רע, ונלוה עליהם כל חנף ומרע: יעצו עצה נבסדה, וקדשו עצרה בנקדש ועזרה, ושרפו ספר היה לתעודה ולתורה, ולא היה להם מורא, ליראת השם הנכבד והגורא, אשר שמתי בתוכו אותותיו, וזכר עשה לנפלאותיו, וזכרוני (6) סגולת (6) החסידים, והחכמים גומלי החסדים, והמשוררים

(1) המאכר הזה הוא בעין הקדמה ומיוכר על פסוקי תנ"ך על סדר זה: ישעיה מ"ח כ"ב; עמוס ו', ג'; תהלים ו', י"ז; איכה ג' ס"ד; תהלים צ"ד, כ"ג.
(2) כמו בשנה אפרים יקח (הושע י', ו').
(3) כמו האיתוך כהל להודעתני וכו' (דניאל ב' כ"ו).
(4) כלומר: את הכסיל קראו חכם, ואיש משכיל בדבריו קראו זה.
(5) בכ"ו, וזכרוני.
(6) ענינו ככו חברה (עיין ערוך השלם ערך סגל).

והנשיאים והגבכרים, וכל נמצא בעזרה ז' בצדה, ותלפשי התורה, ואנשי השם והנמכים, ויועצי הארץ והגלבים.

וישא משלו ויאמר:

[יתד וב' תנועת ויתד וב' תנו' ויתד ותנועה בולת וכן בסוגר].

נקום נקמתך האלו והתבם . . . רשעים שרבו את שם כבודך
וזכרוני עכריך ודברי . . . נביאיך אשר עמדו בסודך.

IV. איך לא רדו האוילים, ולא רנו הגבלים, ולא חמר אחד מהם סחך וחרד, כמני מזרא חמשת מלכי ספרד, אשר בניתי בשמו ספרי מעלותם 8, ומעשה תקפם ונבורתם. איך לא נשאו סוהם, ולא ימול סחרם עליהם, ואך סצו בגאווה סרהם, וחללו את שם אלהיהם, ושדקו וחרקו שגירם, ודכאו הדד וזבלות תחת רגליהם, והיה במחשך מעשיהם, ויאמרו מי רדאנו ומי ידענו, ולא יזכר. עוף השמים את הקול יולך, וכל דבר לא יחד מן הבלך.

[וישא משלו ויאמר] 9

[שיר על משקל יתד וב' תנ' ויתד וב' תנועת ויתד ותנועה בולת ובסוגר].

הלא יתרגזו מלכי ספרד . . . ויעשו מעשה חרון חוסימה
וזודים שלחו יד במלכים . . . יצאו לעשות בהם נקמה.

V. אף אוילים פועלי און ועולה, וכל מה דובר נבלה, ודים אחרים השונים, אשר כסאחר יי' צפתים, ומסידים ומכליותיהם רחוק, עברו תורות חלמי הק, ונברלו לרעה מתוך העדה, וכתבו שמונה על איש יהודה.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל ב' תנועות ויתד ב' תנועת ויתד וב' תנועת בולת וכן בסוגר].

[56] כל איש יחייבו לאגוש משכיל . . . פרם אשר ישמע דבר סידו,
הוא זה ונענה לב, ומדעת . . . נבער, ומחשך מעצותיו הא.

VI. והגני שם בהם לרעה פני ואקללם בשם יי', ואסדה אתם, ואתיים את שמתם; ומשביע אני אתכם, אתם הדנקים באלהיהם, באדוני האדונים, שאין לפני עולה ולא שכחה ולא משוא פנים, לבלתי יבואו בקהלכם, מטאים הם ומטאים יהיו לכם. מי הדרים המאדירים מיטם, וממא מטא יקרא לחגם, ובזויהם מלחם אונים להם כל אוכליו יטמאו, והמה כלמתם ישאו. מת כותי פתם ומזונם, ניין ענושים יינם, כי כגפן סדום נפגם, וקיא צואה מלא שלחנם, וכשר המגרים כשרם, כי צורם ביד עונם מבתם, וי"י המגירם. ותורה צוה לנו משה מורשה, שלא יודמנו בשלשה 10, ומדברי תורה, שלא יתפללו בעשרה 11, והלכה למשה מסיני, שלא יבואו בקהל יי' 12, לא יסקדו ולא יזכרו, לא יספור ולא יקברו. המת להם בעיר יאכלו הכלבים, ומתיהם בשדה יאכלו שקצים וזאבים, כי זרע ברעים-כלם, והעם אשר זעם יי' עד עולם.

(¹) קרי לעזרה.

(²) כן הוא בבתי"י, וצ"ל בשמי ספרי, ותכונה כי שם זכר להם בספרי.

(³) המאמר המוסגר חזח חסר בכ"י לפני השיר הזה והבאים אחריו.

(¹⁰⁻¹²) המנוחה אין מוסגין עליו ואין כוללין אותו לכל דבר שצריך עשרה (ש"ע י"ד

פיסן שלי, סוף ב').

[וישא משלז ויאמר]

תגור אימות וקנא אל נקמות והוצא את כלי ועמך וקספך
 והך את עם מרי, הלכו בקרי, וכלם בתחונך ואפך.

VII. השבע אשביע לכל שמע אמרי אל, ואל אצילי בני ישראל, חזרו את
 דבר יי, אשר עמרו הגלי אבותיו על הר סיני, שלא ינהגו כגדו זה קלות ראש,
 ומלנחות החטאים האלה אל ימרוש, כי הם חייבי נדוי, וכל אחד מהם לשמתא ראוי,
 וכל אשר לנדווי לא יחוש, מעשות כרת ימוש, ומשתיית דברים נעשים, ועובר על
 דברי חכמים.

[וישא משלז ויאמר]

[שיר על משקל ב' תנועות ויתר, ב' תנועות ויתר וב' תנועות כדלת וכן במור].

חרדו לנדוי זה נריבי עם	אל [נא] 18, יהי נקל בעיניכם
והיו מגדים שורסי ספר	לקם ביד רעיון פניניכם
ויעשה מהם רבידי סו	ויקשרם על צוארונכם
אם יש לשולי המגיל פעמון	המדת שבחיו פעמניכם
[56] את שיאכם העלה ועשה שם	לכם לדור אחרון ולכניכם
נעשה לכל ימוש וישכח	זכר אבותיכם ועיניכם
אך שלחו יד המגדים בו	ויחללו הגדו לעיניכם
לא חמאו עלי לבדי כי	על כל נשיאיכם וזכניכם
על כן לואת חרדו וסות נקם	לכשו והעירו חרוניכם
הנה המון העם וכל חילו	דגיש עצמיו להמוניכם
קל צעקתו פזמת שופיו	יעלה וישמע באזניכם.

VIII. ואת אלה מהם אנדה ואקוב בשמותיהו לדאון בארמות. א ברם מתולעת
 שמו אל לוב יל, רב המעשקה ורב החובל, דוא ספר סחא, נמשך נכספה גם כלה,
 עשותה המסתה, סאתו חמה הצא, וכשחר יבנה וירצה, והדבר ידוע כי מעודה, שטר
 מזויף יצא מתחת ידו, ומרוד 14 האמת ישטה, ובעט לעשות חק יטה, ויסרב נחלה
 ממשה למטה, בקמתו ידוך קשתו, תעמי חצים שטונים, לידות כמו אופל לשאננים,
 ושאנן ושלז ימלא על נפשו, ויעזוב כל רבושה, ויתמלש בעור שיגיו, וישם אל המדבר
 סניו, כי כל אשר יש לו, וקניו וחילו, נרד כאשר ינוד הקנה, סקרקי וממלמל שקנה
 ושיקנה. כי זה המריץ, רשע עריץ, וקשרו אמיץ, ולמרבנה שוחד ירבה גם הוא
 כחו וחילו, לרשת משכנות לא לו. והאבן מדהוה 16 תענה, וכפים סעם יתנה, נחלתיני
 נהפכה לזרים, בתינו לזכרים.

[וישא משלז ויאמר]

[שיר על משקל יתר וב' תנועות ויתר וב' תנועות ויתר ותנועה כדלת וכן במור].

בנו לזביל יקיים את ששריו	בלי קגיון בלי עדים וחומטים
וחנם האנוש מבית מגוריו	יהי מוציא בלי כסף ודמים.

¹² המלת הזאת נוספה להשלים המשקל, ולרעתו של מר פגל שחתיק את הכ"י למעני
 נוספה בידו שמשון סרוך, כי הכתב אחר הוא עם הכתב שבו נכתב שם הספר ומתברר בראש
 הכ"י (עין ראש דבר לעיל).
¹³ בכ"י ו,מרדי.
¹⁴ כן הוא בכ"י, ולשון נמל הוא על אבן סקיד תועק (הבסוק ב' י"א) ואולי, אבן
 סחיד תאר סוימי הוא לעים מחיר.

IX. ושלח הוא לשאך בעדם שיחיו וציר נאמי אינו לשולחיו, אם יעשו וישמוך שיחו, לא נאמנה את אל רוחו, בהעתיך יקדים מבה לדפואה 16), ותפלתו תהיה לחמאה. כי יברך איש וירבה תפלה להצילו, קללה תחשב לו, וכל אשר לו אל שאול יזידי. עוד בלתי השאיר לו שריד. כל תפלה וכל תחנה יביע תשוב למפרע. בלי להטיב כי אם לרע.

[וישא משלח ויאמר]

[שיר על משקל יתר ד' תנועה ויתר ותנועה בולת וכן בסוגר].

[67] משוע היה יתיר לאל חי בעוד חנף יהיה מליץ קהלות 17)

ואם יאמר כא 18) בית אלהים להתפלל אמור כלו תפלות.

X. ואם ישמיע רנה וצהלה להכנסת חתן וכלה, תרמך השמחה לאבל, ותחת פתיניל מחצרת שק וחבל, והחתן ברוב תלאות יכשל, והכלה תהיה לשגינה ולמשל 19), ולא יצלה בימיו האיש השוכב עמה, והיתה האשה לאלה בקרב עמה.

[וישא משלח ויאמר]

[שיר על משקל שתי תנועות ויתר, שתי תנועות ויתר ושתי תנועות בולת וכן בסוגר].

אודה לתתן איר לחרפתו העה בנו לזבל זכרנו

כי סיר מרתה לו וכלהו לבנו ולשגינה תהיא פדוא 20).

XI. ואיש כי ימת ונאסף אל עמו, וכוא לנד לו ולחמו, בעת ההיא יזכר פשעיד וחמאת געוריו, ויפתח מוריד שאול ספריו, וברנו הרין רוחו יתולחל, וכשדו עליו יכאב ונמשו עליו תאכל.

[וישא משלח ויאמר]

[שיר על משקל יתר זב' תנועה ויתר זב' תנועה ויתר ותנועה בולת וכן בסוגר].

בעת יעמד בנו לזביל לקונן ויפתח מתקשי סיחו ויסער

אזי יפתח אלהים את ספריו והמת תהיה נמשו בצער.

XII. ולפני אחי רעי, אשר תורת אהבתם שעשועי, להטיב להם באחריתם, אזהירם כשמע לעדתם, ואחרי מותם בנו 21) לזביל ביניהם, לא ישאו קינה להם.

[וישא משלח ויאמר]

[שיר על משקל יתר זב' תנ' ויתר זב' תנ' ויתר ותנועה בולת וכן בסוגר].

צאו מסרקסמה יושביה ורוץ דמלפו 22) פן שם תמותן

עדי יללו בני לזביל ויאבדו למרבה 23) לזככם אל תשיתון.

XIII. ואם פני ממת וסחיה יחלה ותפלל על החולה החלי יכלה בשדו ועודו, ויוסף מכאוב ויכלה שארו, ואל תהיה לו רפואה ותעלה, וכל גנע וכל מחלה, שקרי עצמתו לתנעים, וכל מדוי מצרים הרעים, ומשמן בשדו יודה, ולא יחיה [68] פחלי זה.

(1) כן היה כתוב בראשונה, ואחרי כן הוסף הכתוב פלה, חרב" על הגליון ושנה מכת" ל, מכת".

(17) כן הוא בב"י, אבל לפי המשקל צ"ל משוע הוא... בעד חנף חי...

(18) על גליון הב"י כתוב, לך.

(19) בב"י למשל ולשגינה אינו נכון לפי תהוהו.

(20) כהוא" כן צ"ל לפי המשקל, וענינו כמותו.

(21) כן הוא בב"י אבל לפי הענין ולפי נוסח השיר הבא צ"ל "בני".

(22) בב"י: החלפו.

(23) כמו, ומרבה נאוח" (שיר השירים ד', ג') והכונה היא כי לא תשמעו לדברי איש ואל תיתרו בסרקסמה כל עוד בני לזביל חונים בת.

[וישא משלו ויאמר]

על משקל יתד זב' תג' יתד זב' תג' יתד ותנועה בדת וכן בסוגר].
 בעת יכאב בשרץ זיכל והחולי תבעתך שאתו
 פתח סיד וכן לזביל תקלל ומרמא תהיה לך קללתו.

XIV. ובשנת באורח, בעת חרב ורעב חודדת, וחסרו המים ויכלא הנשם מן השמים, ויעמוד לבקש רחמים, ויזכיר נבורת נשמים, אז יעשן אף יי' וקנאתו, זיעיר כל חמתו, ולא ימלאו גשם העבים, והשמים לא יתגו רביבים, וגרר יתרב ויבש, ולא ישודד אדמתו החורש, ולא יחל כקמה הרמש, וחם השמש, וממנו תצא אש, ואכלה נאות המדבר, ועמקים לא יעמסו בר, ומצפון ומימין יבא קרין, ולא יחום ולא ירחם המציא להם כן הארץ, ולא גשמע בכל הערים, צליל להם שעורים.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל יתד זב' תנועות ויתד זב' תנועות ויתד זב' תנועות וכן בסוגר].
 ישלח אל הדרן אמו וישבית לשון אברם בנו לזביל ויכרית
 הכי עת יהיה מזכיר נשמים אוי יסמר אלהים אש וגפרית.
 ולהבעישו ולשלהם לז נבולו, אוסיף עוד לקלל:
 [שיר על משקל הקודם].

יהי אברם לכשת גם לתרפה, סרי חמאת בנו לזביל ושמואל
 בתבל יקבורו יושביה ואמן יענו דם מלאכי [אל] 24.

XV. ואברם בן דוד מחוב 25) סמאת שלמה לזביל, הרה-עמל ואמן יחבל, העובר לפני התבור, והיה כעדרו בערבה, כי יחגן קולו אל האמן בו, כי שבע תועבות כלבו, פיהו מלא חוך ומרסות, ואלות וקללות על פיהו שומות, בתפלה יתן תפלה, ובתהלה ישים תהלה, אם יפרסם על שמע, לא ירצה ולא ישמע, ואם ירד לפני התובה, תפלתו תועבה.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל הקודם].

בעת יעמוד בנו לזביל לסלל אוי 26) יקצוף אלהים על יצוריו
 כאלו 27) תתנוניו אף וחרון ותועבה ועברה כל דכריו.

XVI. 28) ואם ישתחזה אפים ידרע עליו מן השמים, ואם ירני בלילה לראש אשמוחה, למצא עזרה בצרות, יחרה אף יי' בעמו, ויציא את כלי זעמו, ובהתפלל אברם ובהתודותו, לבקש רחמים ביום הכפורים על עדתו, יזכור עונות ראשונים, ויאדימו כשנים, כי יצר לבו רע מצעוריו, ולפוקה ולמכשול מאטריו, ונדרת פיו באין מעשה וכשרון, מנחת זכרון מזכרת עון.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל הקודם].

בהתפלל בנו לזביל ויעמוד לבקש רחמים על העטמים
 אוי יפקד אלהים את עונם וחמאתם ישו כדם אדומים.

24) בכ"י המלה הזאת מפורשת.
 25) סחוב, ענינו כמו מחיק, משון, לשסון בחבי עוניו (איוב ל"א, לינ) וכן כונה פה היא כמו פורע, כי האמן ישא את היונק בחיקו (במדבר י"א, י"ב), ועניו נ"כ בערוך ע', חב" שפירש שם סחובו של אילן (ביק פ"א ע"א) סענמן שבצדדיו.
 26) בכ"י: אוי.
 27) בכ"י: באלו.

ועוד אוסף בקללתו, לטען תעמוד אחרי מותי:
[שיר על משקל הקודם].

יהי אברם: כנו לזביל לשמח ומתנוע יחי בימי לילית
וכל נגנז וכל מחלה ואלה יבואו לאין קצת ותכלית

XVII. מנצח המנוח והמולה אשר לכל לא יצלה יופק שפוקץ יצחק בנבנשה, תהא אחייתו להברית, אשר לקח מבנות שפחה רחוק קרשה, ותסי לו לאשת, ותזנה עליו, ונחמסו עקביו ונגלו שוליו, וכרוב צונו, וקרני ראם קרניו, ועל צמיתת הקרן מעין המאדע, הא שמע 28.

[שיר על משקל ב' הנצחה ויתר ובי הנצחה ויתר ובי הנצחה כדלת וכן בסתרי].
יוסף נאל לך את גולתמי, תזקק בשארך לחיותיני
אתה תהי למשיח לגו תבי-28. מראשך הצמח ישועתינו 80.

XVIII. ומחוב כבוד וחינו, מסר ליטמעה אליס אשתו ונביו, והאשה לחים גליתת משק, והבעל שומע ושחק, והבנים יספו בעון אביהם, וחובם בארצת אויביהם, ואין רב ריבם, ושופטים עשו בהם, ואבות נויקון ותולדותיהם, אשר יעשה אתם האדם וחי בהם, כי הם חלקו בחייו מחיתו, לתם לתם ביש, כי האם מלשין מוסר, וכל טוב בעליו מונע ומחסר, דרבות שיניו ושפתותיו [60], וסאכלות מתלעותיו, קבר מתוח נדונו, ועמל ואין תחת לשוננו, לעם קדוש ישיבוע רשע 28, להנחיל אויבים יש.
[וישמ משלו ויאמר]

[שיר על משקל יתר ופי הנצחה ויתר ופי הנצחה כדלת וכן בסתרי].
לזקוף כנבנשה תבוא מארה, וכל יום יתלך הלך מחסר
אשר במעט סמיר עמי ואחיו, ביה הסוררים יסכרו ויספור.

XIX. חזקן חזקן החלל, סמס יסר יקלל יצחק סמס סודחת שלמה נודד גולום, אשר לשונו לדבר תועה כחץ שחוט, איש ריב ואיש חמס, מחוק הספק על המס, יחבול אחיו חנם, ולא יחם על פמננס, ובחמס כפיו יבהלם, ויאכל את

(28) לחבתת המאמר הזה ופיהוד הסמסאים: וקרני ראם קניל ועל צמיתת הקרן פוען המאדע יש לעקרו כי על האיש אשר אשתו זנתה תחתיו אמרו בימי תבנים בי קרנים צמחו כסותו. במשואם במה מלה נמצאים למרכה בפסרות העסיס, ראה לדוגמא בשעקספיר: «If I have horns to make me mad, let the proverb go with me, I'll be horn mad» (Merry Wives of Windsor III, 5) וראה זה סמסתי עוד סקום אחר שבו השתמשו כשם. קרני לתוראת הבעל אשר אשתו זנתה תחתיו והוא כספר איהות חיים לר' נתן הכהן ה"ב הביאו השולל כספר ירחים חיא עמוד ה' (הרצאת שלעצמנו לא נמצאת השוכה זו. לא בנאק הספר ולא בתוספות סכני שריל) וזה לשונו שם: וענו כל הקהל כך הוא כדספירך אף לנו תרעה ואתה גויה, זה אומר אחיו הכתה בסקל זה אומר אשתי קראת וזנת וגו אומר אחי קראת קרן ג'". ובעל ערוך השלם לא ירד לפתך דעתו של המאמר הזה (עין ע' קרונא), וידי דר' יעקב בצלאל לישועה באך העירנו עוד על סמסר אחר בס' משל הקרסוני לר' יצחק בן סתולה (פי' ראדד תק"ס דף כ"ח ע"א): «ולא ידע החסיד העניו, כי קרן אור פניו והמאמר הזה מוסב על האיש אשר אשתו הלכה אחרי פטגנה וחקה את כל רבושו עמה. אגב איהתא לעיניו כי איש כוח נקרא, קוקסלר בלשונית צרפת ואנגלית על שם העוף קוקיא (Cuckoo) שדרכו לרבוץ על ביצי אחרים והוא מתאים עם דבריו רש"י בתולין קליה ע"ב (עין זולמאניע דעם מלכו"ס סעף וספד).

(29) כן הוא בכ"י אבל לפי המשקל ציל, אתת תחי לנו למשיח כי וכו'.

(30) לשון נופל הוא על הברכה, כסמית קרן ישועה, וכונתו בי על ידי זנות אשתו צמחו לו קרנים בראשו, כמו שהראיתו בחזרה כ"ה.

(31) מלשון ורעז ולענה (דברים כ"ב, י"ו).

שאר עמו, ועורו מעליו יפשימו, ואם איש עני הוא ישכב בעכוש, ואם על המשכב הוא לקחת המכסה, לא יחמול ולא יכסה, וערות אשה זכתה יגלה, ואת תועבות גדולות מאלה.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל יתר וב' תנועות ויתר וב' תנועות גדלת וכן כסוג].

מנומנות חדלקלקת	תבואינה לבורגולוש
יהי נכון וצדוע	זיחז יהיה קלוט 82.

XX. השקין והעכבר בר דלא בר 88) סלון ממאיר ס' איד מצחנת שמואל אל-גרנדושי, אשר בו געלה נפשי, ושקין אשקצנו, ותעב אתעכנו, כי חרם הוא, סביב בלהות יבעהוה, מאור אל חשך יהדמוהו 84), ומתבל ינדהו, ומרעו ונבלחו 85) מעוטה אמונתו, ואין בסיהו נכונה, זכירו אין אמתה. אם יתחבר לאחד, או 86) פניו יהיה שוחד, יחליק לו לשונו, ויתנכל על ממונו, כי לגניב נפשו תאבה, ועל דרך לא טוב יתיצבה, ולא יבוש ולא ישוב ממשובה, אם המצא תמצא ביד דגגבה.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל ב' תנועות ויתר וב' תנועות ויתר וב' תנועות גדלת וכן כסוג].

עת תחזה מאיר פקח עין	זפקוד עלי קנינך 87)	שומרים
כי לא יהי גותן לעסעסיו	שינה עדי על כספך יערים.	

XXI. [11] והחמאים האלה בנמשותם. אשר פח מראית עיניהם מהשכיל לבותם. אחרי הגידי חמאתם, והודיעי מקצת תועבותם, אוסף ידי שנית להחריטם, ולאברם ולחמם.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל יתר וב' תנועות ויתר וב' תנועות ויתר ותנועה גדלת וכן כסוג].

וזאור דברי מקצת פעלות	בני נבל אשר עשו נבלה
בשוט לשון לדראון אשימם	ואשפילם ואלבישם קללה.

XXII. מי שפרע מדוד המבול, ויטח את כל היקום והשחית כל יבול, ובלל שפת אנשי דוד המלכה, והמיץ אותם מסתר המדרגה, ופקד עון האשה על נחש עקלתון, ושמהו הולך על נחון והמיל לחרב דוכב האתון, ובאשת לזם חרון אפו שלה, ותהי נציב מלח, והפך סדומה ועמורה, ושלה כמצרים עברה, וזעם וצרה, ונער פרעה וחילו כים סוף, ובער בתבערה האספסוף, ונתן את הקללה על הר עיבל, ורב ריב חד מיד נבל, זשם קרת ועדתו לכלה. וחרץ, ותכס עליהם הארץ, הוא ישלה חרון אפו, ובער אש הצוה וקצפו, בחמשת הנבלים הארורים, באנרת הזאת נוכרים, ובאנשי בליעל הנלצים עליהם, ויעשו כמעשיהם 88), אשר העירו גם הם חמתם ויצמתם 89) קנאתם, על אשר לא דאו כספם המה ואבותם, וחלילה לי אם אצדיק אותם, ואשים

81) כן הוא בב"י לפני המשקל ותחרו.

82) כלומר כן שאינו תון, וידידי פרומסוד לוי גינצבורג העירני כי הסבטא הזה לקוח מס' אלפא ביהא דבן סירא, בר דלא בר שכקיה על אפי מיה וישומ'.

83) בב"י: יהדמוהו מאור אל חשך ויאנו נכון לפי תחרו.

84) בב"י: תבולתו.

85) בב"י: או.

86) בב"י: קנינך, ויאנו נכון לפי המשקל.

87) בב"י: כמעשיהם.

88) בב"י: יצמיתם.

חנפים עם ברים דבקים, כי לא ינוח שכב הרשע עם גורל הצדיקים, והרשעים ועדת מציעים לא יעלו על ספר, וזכרוניהם משלי אמר.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל יתר וב' תנועות ויתר ג' תנועות כדלת וכן בסוגר].

בני גבל אשר ודו ועלי כתבו ספר
ישלח בם אלהים אש ויחדיו יהיו אמר
והיועץ והכותב והתותם והסופר.

XXIII. השם [פה לערלים, ובמרום שפלים. יהי שלחנם לפנידם לפח. וחממת אסם אל תמח, שרשם כמק] 40) יהיה ויבלה, ופרחם כאבק יעלה, ובתוך קהל ועדה יהיו בכל רע, ולא יכרת מבתידם זב ומצורע, ואביון וחלך, ומחויק בפלך, וניפל בחרב וחסר [62] לחם, ולא יהיה להם עז ועונה ומרחם. אלהים דרם שנימו בסימו, ימאם כמי מים יתהלכו למו, ודחה זלעפות עליהם השב, ובאהליהם אל יהי יושב, ועיניהם בחוריהם תמקנה, ולשוונתם לחכם תדבקנה.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל יתר וב' תנועות ויתר ג' תנועות כדלת וכן בסוגר].

אשר הסך סדום 41) ועמורה. יניעמו וישבעם מרורים
וישלח בם רצ"ח עד"ש בא"ב וכל נגע ודסיף עוד אתרים.

XXIV. בגורת עירין ומאמר קדישין וכתישו 42) רוחין בישין, ובשמתא וכאחרמתא דאחרים בה. אלא לחויא, וכל שמתא ואחרמתא דאחרים בהון נביאיא, וכחרם שהחרים יהושע את ירחו, ובקללת אלישע על 48) אשר הציקו את רוחו, ובקללתו לנערו על אשר המרה את דברו, ובקללת בן ידבעל, לבעלי שכם אשר מעלו מעל, ובשמתא דכלבא דשמיתו בה רבנן יתיה, ואתלאי נורא בנגובתיה 44), וכל חרם ונדוי אשר החרימו הזקנים, והמנהדרים והכהנים, וחכמי התלמוד ובתי דינים 45), מימות משה, עד רב אשי, וכל נורה רעה, הכתובה בעשרים וארבעה, וגם כל עברה וזעם וצרה, אשר לא כתוב בספר התורה, המונים המונים ייעזו וילח, ויקבצו יחדו ייקה, ויחולו על ראשם, בכל המקומות אשר יהיו שם.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר על משקל הקודם].

בני לוביל וגורגולום ויוסף ומאיר ילכשו בשת ואשם
ארורים הם בקימתם ושבתם ככל מקום אשר ימצאו שם.

XXV. ילדו שמים עננם, והככבים ישיבו עליהם את אונם, הגלגלים יגלגלו חובתם, והאופנים לעמתם, ושמש צדקה עליהם אל תורה, יצרעת ממארת כבשרם סרוח תסרה. שרפיאל ישרם, וממאל מאור אל חשך יהרם, וקצפיאל יקצף עליהם, וגבריאל ילחם בהם, ומאדים ישפוך את דמם, וצדק ימחה מספח את שמם, ושבתאי ישבית

40) המאמר הכוסטר נכתב ומשמש בכי ותר סגל הצליח בעמל רב להשיב הנוסחא לקרסותה.

41) כן הוא בכ"י, אבל לפי המשקל ציל סדומה.

42) ובתישי, פירושו הפצרת רוחין בישין (עיין ערוך השלם ערך כתש).

43) בכ"י: אל.

44) עיין סוער קטן י"ו ע"א ד"ה דהתוא כלבא דהחא אכיל סמאני דרבנן ושם הנוסחא, איתלי ביה נורא בנגובתיה ואכלחיה.

45) בכתי: בתי דינים.

משושם, ונוגה ישבית מנת כוסם, והימים וכל תהומות, והדרים והאדמות, והגלילות והימים, והרוחות והגשמים, והברקים [63] והרעמים, והשנים והחדשים, והארץ החדשה ושמים החדשים, וכל אשר נעשה תחת השמש, מלקוב אותם לא ימש, וכל אחד מהם קללה תמיד להם יומן, ואמר כל העם אמן, ואבד את שמם ממית ומחיה, וכל תרם בישראל להם יהיה.

[וישא משלו ויאמר]

[שיר של משקל הקודם].

ונורגולוט 46) ומאיר האורדים

בני לזכיל ויוסף המנודים

תכראינה החשים לבקרים.

בקרנם חרבות צורים שגונים

XXVI. זה בחיים חלקם. להעלות חימה ולנקום נקם. ובאבדם ברשעם ובמתם. מלאכי

אש יצאו לקראתם, ויעמדו להם עד שערי שאול, ויחד עליהם ישאו קול.

השכבה למעצבה.

נידגם; פתוחה, דינון ונאחה, ויגיעה בלי מנוחה, והשכנת עננה, במדרגה התחתונה, וזכרון אשמים, ושברון עצמים, וחמרון שלמים, והקרכת פשע, והרהקת ישע, ובלהות וצוקות, וחשך וחלקלקות, ואף עלה, וקצף לא יכלה, ותמזון לא יכלה, ורגו בלי נחת, ובאר שחת ופחד ופחת, ואש מתלקחת, ותלאות ומגנות, וקול ענות, ודאון וחרפות, ורוח ולפנות, ושפעת פשעים, ולדקת נעים, וצעקת שבר, וחבוש הקבר, ולדב הרבה יגיעת בשר, וביוון יוסף ולא יחסר, וכלה וחרץ, ואיה יעלה מן הארץ, וחרון רב, כמזרח למערב, ונחש שרף ועקרב, ורוח רעה תסובב, ושמן יערבב, והקבלת פני אשמדאי, ועברה וזעם וצרה עד בלי די, ושאת כל חיתו שדי, ועמק השרים, וחרמים ומצודים, אשר כם כל רוח רעה ונפש כל אשר אשום אשם, ושעירים ירקדו שם, וכלה ונחרצה, ותוכחה ונאצה, ולסיד אש ותנור עשן, ועלמה כפיה הבכשן, יהיו לענות נפש הנבלים, וליגיעת השועלים המחבלים, ולמחיצת הפושעים והאילים, החמאים האשמים, המעודים [64] המחזרמים, ומהה י"י עת ספודתם ויומם, ומהה י"י את שכם. כנפי שטנה יסוכתם, ולזים עכרות יוליכום, ומחשכי צלמת יחוספום, ועם אנשי דמים ומרמה יאספום, ואל קנא ונוקם, מנחל גפרית ישקם, ונוטר לאויביו ובעל חימה, ישיכם לדאון ושמה, כדכתי' ויצאו וראו כפגרי האנשים ושמים 47) רעים עלידם דבה, ותועלתם [לא תבעת ראשם] 48) לא תכבה, עם מתים בל חייו, עפר ואפר יהיו, ויעמדו ביזם חרון אף י"י לאכלם, לחרפות לדראון עולם, וכל המתאבלים עליהם יהיו ענומים, ולא ישקו אותם כוס תנחומים, ולא ישא להם קינה, כי בהתם הפושעים תבא רננה, ובאבד רשעים רנה, וכל המצרים ועושי רשעה, אשר קמו עלי לדעה, בכלל האלות, חרצבות הקללות, ונאמר אמן.

זאת פעולת שומני מאת י"י והלזברים רע על נפשי 49) וזה חלק אדם רשע עם אל 50), ושלום על ישראל. ואין צריך לזמזם מבלעדיהם, כי לא מבני ישראל הם.

(46) ככ"י ונורגולוט.

(47) ככ"י : ושפושים:

(48) המאמר המוסגר נמצא בכ"י על צדי הגליון, והנהח נכונה היא ע"פ ישעיה ס"ו, כ"ד.

(49) ספוק הוא בתהלים ק"ם כ'. ובכ"י כתוב זאת פעולת שומני מאת י"י ומדוברים רע

על נפשי.

(50) אויב כ"ו י"ג.

הַעֲדוּי

או מַעֲשֵׂה שֶׁמֶן.

(בבבבב).

מִתְרַנֵּם מִשִּׁירֵי י. ל. סֹרֵק, וּמְקַדֵּשׁ לִשְׁמוֹ

סֵאת פִּי־בִישׁ מְלַצֵּר הַכֹּהֵן.

1.

בְּמִדְיַת פּוֹלְנָה כְּאֵת הָעָרִים
הָחָז עָלָיו הַגּוֹל מְרַבְּבוֹת נְעָרִים,
וּבְתוֹרַת אֵל חַי הַגָּה יוֹם וְלַיִל;
תְּפִצֵּי הַתֵּבֵל נִפְשׁוֹ לֹא הִכִּירָה,
לֹא לְמַד בָּל שְׁפָה, הַקְּדוּק תְּחַקֵּרָה,
וּבְלַפְזוּי קָדַשׁ נֶקַע עֵשָׂה תֵּלֵל.

שְׁמֵעוֹן הוּא שֵׁם הָעֹלָיו רַב הַפְּעָלִים;
רֹאשׁוֹ כִּידוּדֵי אִשׁ, יִלְהִט נְחָלִים,
וּבְקִי הַנְּהוּ בְּכֹל חֲדָרֵי תוֹדָה;
עַל רַקִּי הַהַלְמוּד הוּא קַל בְּנִשְׁרָה,
וְלִישָׁר חֲדוּרָיו יִדַּע שְׁלִשָׁה,
כֹּל סְתוּם יִגְלֶה כְּלִי פֶתַח וּמוֹרָא.

וּבַחֹר כְּבָרָיוּם הוּא, כְּלִיל תַּמְאָרַת;
שְׁעֵרוֹתָיו שְׁחֹרוֹת, תִּלְתְּלִים כְּשֶׁר־שָׂרַת,
שְׁפֹתוֹתָיו שׁוֹשְׁנִים כְּצִפְרִית שְׁחָקִים;
מִצְחוֹ לָבֶן נֶצַח כְּתוֹד הַתְּכַבְּלָת,
וְשִׁמְי עֵינָיו יוֹנִים כִּיפֵי הַתְּכַבְּלָת,
וּבְאֵשׁ הַמְּסִים הֵן נִצְצוֹת כְּבָרָקִים.

וַיִּפְהַרְעִין זֶה מֵלֹא רִנָּשׁ תַּחִּים,
הֶלֶךְ וְשִׁפָּה יִלְהֵ, מְדַחַף כְּרַבְלִים,
עַד כִּי לְרֹאוֹתוֹ כָּל פָּנִים יִנְהָרוּ;
וַיַּעַם בַּחוּץ כִּי יִצָּא לְשׁוֹחַ

לֵב כָּל הַנְּעֹרוֹת דֹּפֵק, לֹא יִנְחַת,
וּפְגִיעָתָן תְּלִיפּוֹת יִאֲדִימוּ יִתְרוֹנוּ.

וּמֵאֵז הַבְּקָר עַד נִבְזֵן הַלַּיִל
תִּשָּׁב אִשְׁתִּי רַבּוֹ, אִשְׁתִּי הַחֵיִל,
בְּחֲדָר שָׁם - וּבְלַפְזוּדִים שְׁמֵעַת;
תִּשְׁפָּף הַחֵלֶב, תִּתְבַּשִּׁיל מִקְדִּית,
וּמִבְּלֵי הָרֶף עַל שְׁמֵעוֹן תִּשְׁנִית,
לֹא תִמוּשׁ מִמְּקוֹסָתָ - כְּמִסְמַר סִשְׁעַת.

אֲבָל חַף כִּילָד שְׁמֵעוֹן הַנְּנֹו,
וְאִשָּׁר סָבִיב לוֹ יוֹדַע אֵינְנו -
שָׁנֹא פְעֻלָּה, שְׁמֹן, לֹא תִשָּׂא מִלְקוֹת;
בְּתִשְׁוֹקָה עֵדָה הוּא לִפְדֵי הַנְּמָרָא,
וּמִחֲדָשׁ "חַדוּשִׁים" כְּמִכְרָא יִשְׂרָה,
וּסָבִיבוֹ הַתֵּבֵל - וְשִׁפָּה שְׁכַחַת.

2.

בְּהַנְּרָה בְּלֶה שְׁמֵעוֹן יָמִים וְלִילוֹת,
וְשִׁמוֹ תִּמְצוֹב נִשְׁמַע בְּכָל הַמְּקַהְלוֹת,
וְנִאוּנִים נְדוּלִים אִתּוֹ הַשְׁתַּעֲשִׂעוּ;
וּכְרוּ לְבָרְכָה, הַנְּאוּן מִמְּסֻלּוֹן,
וְהַמְּאוּר הַגְּדוֹל מִעִיר אֵילוֹן;
(שֵׁם שְׁנֵיהֶם כְּלִי סֶסֶק שְׁמֵעָתָם תִּדְרַעוּ).

ובהתבה שָׁם, בֵּין שְׁלַג וְקַפְאֹן,
 בָּנָה לוֹ סַפְּאֵל קֹן לְמוֹשֵׁב וּמַעוֹן ;
 שָׁם יִשְׁכַּב יְגוּת, שָׁם יִחְלִיף לַח,
 וְאֵת לִילֵית אִשְׁתּוֹ שָׁם יִשְׁכַּח שְׂמִיחַ ;
 וְלִמּוֹל הַצְּהַר, הַפְּרָאָה הַפְּלִפְשֵׁת,
 הַיְמִיב לִילֵית רֵאשִׁית, עֲדִידָה לְבִשְׁתּוֹ.

שָׁם יִשְׁכַּב בְּבִקְר סַפְּאֵל בְּעַרְשׁוֹ,
 יִשְׂאֵף מִשְׂאֵת עֵשֶׂן מִן הַמְּקַטְרֵת,
 וּמְסַפֵּר אֶל לִילֵית בְּקוֹל הַמְּסָה הֶבְהָה ;
 אֵת מִי יִצוּד בְּרִשְׁתּוֹ, מִי יַעֲלֶה בַחֲבָה,
 מִי בְּמִטְלֵי בְרוּל יוֹדֵשׁ בְּקַצָּה,
 וּמִי לְאַרְזוֹתָתָם יוֹמֵת בְּחַמַּת רִצְחָה !

4.

פַּעַם אַחַת בְּבִקְר נִשְׁמַע שְׁפָה,
 קוֹל צְלִצְל נוֹרָא, קוֹל מְרִנּוֹ הָאֲדָמָה,
 עַד כִּי הִהָר כְּמַעַט נִתַּר מִסְּקוֹמוֹ,
 עַד כִּי גַם סַפְּאֵל גַּעזֹר מִחֲלוֹמוֹ :
 „מִי זֶה דוֹפְקוֹ ?” קָרָא מִלֶּךְ הַשַּׁחַת —
 וַיִּזְפַּע שֵׁד נִבְעֵת מִשְׂאוֹל מִתַּחַת.

הוא הביא אֵתוֹ חֲדָשׁוֹת נוֹרָאוֹת,
 וּמִפְחַד פְּתָאִם רַק שִׁפְתָיו גְּעוֹת :
 — „אוי, מֶלֶךְ גְּדוֹל ! כִּסְאֶךָ תַּחֲתֶךָ יִגּוּעַ !
 מַה אַתָּה מַחֲשֶׂה ? לָפָה זֶה, מַהוֹעִי ? ...
 „מַה־זֶּה גְּדוּלָה, הוֹדִיז דְּבַר נָא מִתְּהָר !
 „לָפָה זֶה הַתְּנוּדָה ? חַיֵּשׁ נָא סַפְּרָה !”

— בְּמַדִּינַת פּוֹלְגִיָה עַל הַנְּכוּל שְׁפָה,
 לִשְׁנֵה עִיר אַחַת קַמְנָה לְפָאת יָפָה ...
 מִשְׁבִּיב קִטָּן עוֹלָה לֵהב וּבְרָקִים,
 וּמַעִיר הַקְּמִטָּה — אַחַד הַעֲנֻקִים,
 עֲנֻק תְּלַמּוּדִי גָּאוֹן צַעִיר לְיָמִים,
 הַעוֹלָה בְּתַבוּנָתוֹ עַל כָּל הַחֻכְמִים.

הִפָּה גַּסְהוֹ כְּכֹל יִשְׁשֵׁת הַסְּרָרִים,
 נִבְקָשׁוּ לְהַבִּיא אוֹתוֹ בֵּין הַמְּצָרִים,
 בְּמִקּוֹם אֵין הֶרֶף לְגִמּוֹת קַדְמָה וְיָמָה ;
 וּבְרֵאוֹתָם כִּי עֲבַר שְׁלוֹם כְּמוֹת —
 הַתְּעַנְגּוֹ עַל זֶה בַּעַל כְּבִיד־דַּוָּח,
 כֹּרֵב גִּיל כְּמַעַט לֹא נוֹתְרָה בָּם נִשְׁמָה.

„אַשְׁרֵי הָאֵב, לוֹ בֵּן חָכֵם כְּמֵהוּ,
 „אַשְׁרֵי הָאֵם, שְׁלֹא יִלְדָה לְהַתּוֹ,
 „אַשְׁרֵי הַדּוֹר, שְׁכּוֹ יַמִּין קְרָנִים ;
 „רַק פַּעַם בִּיזְבַּל קָזָה יוֹלָד,
 „וּלְעַתִּים רְחוּקוֹת כֹּא יִבֵּא כְּחֻדָּד !”
 גָּזְרוּ אִמֵּר הַרְבָּנִים הַשְּׁנִיָּם !

8.

עַל הַרִי אֲרָרְט הַנְּבִהִים וְהַרְבִּים,
 הַנְּשִׂאִים עַל גַּבָּם שְׁלַג עוֹלָמִים,
 עַל הָרִים אֵלֶּה נִצְבָה גַם קָמָה
 תַּבַּת נַח עִם כָּל אֲשֶׁר בָּהּ שְׁפָה :
 נַח שְׁלִשֵׁת בְּנָיו : שָׁם, חָם וְיִפְתָּה,
 עִם כָּל עוֹף וּבְהֵמָה אֲשֶׁר בְּרִפְתָּה.

וּבַעֲיֵנֵיהֶם שָׁם רָאוּ בְּשִׁמִּי גְבוּהִים,
 בְּשִׁלָּל צִבְיֵי רִקְמָה קִשְׁת אֱלֹהִים ;
 וּבְרִית עוֹלָם אֲזִי לָהֶם הוֹקְמָה :
 לְבָלִי שְׁתֵּת עוֹד כָּל בְּשָׂר וּנְשָׁמָה,
 לְבָלִי הַבִּיא עוֹד מִבּוֹל עַל הָאָרֶץ
 לְמַחֲוֹת כָּל הַיּוֹקוֹם, כָּל רִמְשׁוֹ וְשָׂרְיָן ...

עַל הַרִי אֲרָרְט, בְּשְׁלַג מַתַּחַת,
 עַד הַיּוֹם הַזֶּה הַהִבָּה סִנְחַת ;
 וּנְעֻדָּהּ הִיא כְּלָה שְׁלֵמָה וְתַמִּימָה,
 וּמְאוּסָה לֹא יִחַסֵּר מִתּוֹכָהּ פְּנִימָה ;
 וּבְקִיר הַפּוֹרְחַ עוֹד תְּלִיז הַצְּהַר
 הַמִּסִּין קְרָנִים, הַכְּלִילוֹת וְזוֹהַר.

שָׁם לְבוֹא הַקְרִיבָה בְּרֵעִשׁ וּמַעֲרָה
 מְרַכְבֶּה מְרַכְבָּה, עֲלֵת בְּרַכְבָּה!
 וְאַרְבָּעָה סוּסִים כְּצַבָּאִים יִדְהָרוּ
 אֶתֶּה הָעֵרָה כְּרוּחַ יִסְעָה
 וּבְמַצְהָלוֹת עֵסִם תִּצְלָנָה, מַצְלוֹתֶם,
 וְשִׁבְיִים יְעוֹפְפוּ מִשְׁעֻטוֹת פְּרוֹטוֹתֶם!

אִם זֶה יִגְדֵל, יִזְקַן וְיָעוּ כְּאַרְץ,
 בְּעוֹדוֹ רָעַנְן אִם לֹא תִפְרֹץ בּוֹ פְּרִץ,
 אִם לֹא תִחַוֵּשׁ עִתָּה שְׁרִישׁוֹ לְגִדְעַ —
 אִזּוֹ יִחַד אֲבָרְנוּ, תִּסְנֶנוּ לְגֹזַע;
 כִּי בְּאִפּוֹ יִרְדְּפֶנּוּ זֶה רַב עֲלֵילָה,
 וְסִלְגָה תִפְשִׁיחַ יָבִיא חֲלִילָה! ...

הַמוֹנִים הַמוֹנִים לְרַחוּב פְּרָצוֹ —
 לְרֵאוֹת זֶה הַפְּלֵא נִקְבְּצוּ!
 חוֹלִים עַל מִשְׁעֻנְתֶּם — עֲזֹבוּ סִטְתֶּם,
 לוֹמְרֵי בֵית הַמִּדְרָשׁ נִטְשׂוּ תוֹרַתֶם,
 וּמִתַּחַת הַשּׁוֹט יִרְוֶץ בְּנֵתִים
 אַחַד תִּתְלַמְּדוּם מִבְּלֵי מַגְנָסִים.

בְּשָׁמַע זֹאת סָפָאֵל הַיּוֹד הָאֲרוּר,
 שָׁבַת כֹּל מְשׁוֹשׁוֹ, פָּנָיו כְּבָצוּ פְּאֲרוּר;
 לֵילוֹת בְּיָמִים הוּא הַשֵּׁב מִחֻשְׁבוֹת,
 יִקְמַט מִצָּחוֹ, יִתְרַק שִׁנּוֹ חֲרָבוֹת:
 „הוֹי, לֵילִית יִפְתֵּי! הוֹי, חֲמַדַּת לְבָבִי!
 „הוּא יִהְרֵם מִסְּשִׁלְתֵי — יַעֲצֶה נָא הָבִי!”

פֶּה יְרוֹץ שׁוֹחֵם, כְּפִיד חֲזָרְפָּנִים,
 עַם עוֹף שְׁחוּט רַק הִצִּי הַסְּפָנִים,
 כִּי תוֹךְ שְׁחִיטָתוֹ שָׁמַע קוֹל הַשְּׂרִיקָה,
 וְלֹהֲשִׁלִּימָה עוֹד הָעֵת לֹא הִסְפִּיקָה,
 וַיִּמְהַר חֵישׁ קַל חֲרֹץ כְּכָרֶק —
 לְרֵאוֹת מַה זֶה וְמִי זֶה נָהֵם וְשָׂרֶק!

— „אִמְנֵם אֲנֹו קִשָּׁה הוּא, עוֹ בְּאֲבֹו,
 אַךְ תִּתַּת שְׁנִינוּ יִפֵּל בְּתִכְבֹּן; —
 אַחַר עֲמַל הַקְּרֵב, כִּכְר מִלְחָמָה
 יִנְעַם הַנְּצִחוֹן, תִּסְתַּק הַנְּקָמָה!
 תִּרַק אִיפֵא תִחְנִית וְשִׁלוֹף הַתְּרַב,
 נְהִיָה נְכוֹן לְטָרֵף סַהַר הַפְּרָקָה!”

שָׁם חֲרִשְׁת אֲזַנִּים כְּפִים סַפְקָה,
 וּבְקוֹל מְחִיד לֵב בְּיִלְלָה צוֹעֲקָה:
 „הוֹסוּ נָא, יְהוּדִים, הַשְּׁמִיעוּ לִי מִתְּרָה —
 „אֵיָה הַשְּׂרָפָה, אֵיָה הַמְּבַעֲרָה?”
 וְלִרְאוֹת הַכְּרַפְּרָה (עִם כְּבוֹדוֹ הַמְּחִילָה!)
 כָּא עִם פֶּה פְּתוּחַ גַּם רַב הַקְּהֵלָה.

אִוִי, צוּמֵוּ וּבְכוּ, וְשִׁאוּ קוֹל בְּרָמָה,
 וּבְקִשׁוּ נָא רַחֲמִים בְּעַד זֶה הַנְּשֻׁמָה!
 אִוִי, בְּשִׁעֲרָה הִיא תְּלִינָה, כְּפִתִּיל גְּעֵרָה,
 עוֹד מַעַט תִּפֵּל בְּיַד פְּרִשֵׁי הַכְּכַמְרָת!
 הוֹי, כּוֹכֵב מִזְהִיר יִפֵּל מִשְׁטֵמִים —
 וּבְשִׁאוֹל תִּחְתְּיָה יִמְחָאוּ כְּפִים!

6.

עַם הַכְּרַפְּרָה בָּא מִבְּנֵינֵי הַקְּרַת
 סוֹחֵר אֲשִׁכְנַזִי, עֲשִׂיר עַב הַכֶּרֶס;
 הוּא בָּא לְקַנּוֹת תְּבוּאוֹת הָעִיר וְיִבְנֵלָה,
 וְכָל אֲשֶׁר הוּא רוֹאֵה — מַצִּיאָה הִיא כְּלָה!
 וְלִדְנִיצֵי הָעִיר, מִבְּלֵי כָל קֶץ וּבְבוֹל,
 שׁוֹלַח הוּא אֲצִרוֹת בָּר, שֶׁכֶר וְיִבּוֹל.

5.

קוֹל מִשְׁק וְשִׂרְיָקָה טַהֲרָה יִרִיעַ ז'
 אִם בִּיאַת מְשִׁיחַ מִבְּשַׁר מִשְׁמִיעַ ז'
 תֵּן לֹא כַּמְפוּז בְּשׁוֹפָר יִתְקַע!
 אִזּוֹ אִם הַשְּׁמִשׁ פְּתָאֵם הִשְׁתַּנְּעַ ז'
 מִי יִשְׂרָק וְיַצְפִּצֵף וְיִנְהֵם כְּרַעַם ז'
 אִם אֲרִזִי יַעַר הַתְּפוּזִצֵּו הַפְּעַם ז'

והרועת צחוק קָקול פּעמוֹן ומצִלְתִּים
 יֵרֵעַ כָּל בֵּיתָהּ רַחֵב הַיָּדִים,
 וּבְכָל הָרְחוֹב הַמֵּית צַחוק, מִשֶּׁק קוֹלוֹת!
 הַרְצֵעַן יַעֲזֹב חֵישׁ אֶת הַפְּרָצֵעַ,
 וְהַבְּרָחוּ, זֶה הַלֵּץ הַפִּיִּשְׁמָנֵעַ,
 יֵצֵא עִם גְּרוֹנָה רְעִיתוֹ בְּמַחְלוֹת!

הַשִּׁפְטֵשׁ הֵנוּ בַעַל מֶרֶה שְׁחוֹרָה,
 עַל כִּי לוֹ אִשָּׁה בְּעַבְרֵי נֵב הַקְּוֹרָה,
 עֲרַמַת בְּשָׂר עֵב, נִכְלַת רִקְכוֹן!
 אַךְ בְּפִצַּח רֵנַת צַחוק פִּי אִיזְבָּל —
 יִצְהִיל קוֹלוֹ גַם הוּא, יִשְׁכַּח כָּל אֲכָל,
 וְיִשְׁכַּח כִּי קוֹל בְּאִשָּׁה — עֶרְוָה גַם עוֹן!

וּבְהִלָּךְ שִׁמְעוֹן יוֹם יוֹם אֵל הַחֲדָר,
 יוֹם יוֹם בְּבִקְרֵי תְּמִיד עַל הַסֵּדֶר,
 יִשְׁאָר עַל עַמְדוֹ שֵׁם לְפָנֵי הַשָּׁעַר:
 אִו יִפְלִיא יִנְעִים זֶסֶר פִּי אִיזְבָּל,
 וְיִנְעִים שִׁירָה מַחְפִּיר בְּנוֹר וְנִכְל,
 יִהְדֵּר עֲמוֹק אֵל תוֹךְ אִוֹן תִּנְעָר.

נַעַם שִׁירָה יִחְדֵּר לְלִבְכוּ פְּנִימָה —
 וּכְרֹךְ כְּמוֹה וּבְהִמְיָה מִתְּאִימָה
 וּבְעֵצָם כָּל קֶסֶם זֹאת הַפְּנִימִיָּה:
 יִשׁוֹב וְיִנְגֵן לוֹ לְבוֹד הַנְּסָרָא,
 יִשׁוֹב יִמְעִים לוֹ כָּל חֵדוֹשׁ וּמְכָרָא,
 וְיִסּוֹבֵב אֲצַבְעוֹ שְׂמַמְלָה וְיִמְיָנָה!

וְרַמְעוֹת בְּפְנִינִים בַּת עֵינֵי מְלֶאכָה,
 וּבְמִרוֹם מִצְחוֹ — שִׁכְבַת רִסְפִּי וְעָה,
 וּפְנֵי הַלְּבִינֵי כְּסִיד בְּנֶתֶר;
 הַמְּלֶפֶד יוֹשֵׁב שְׂקוֹעַ בְּמַחְשָׁבַת,
 אַךְ אִשְׁתּוֹ תְּבוֹשׁ וּשְׂפָתָהּ הוֹכְבַת:
 „הוּי, יי יודע פֶּשֶׁר זֶה דְּבַר הַסֵּתֶר!”

* * *

לְשִׁפֵּעַ רַב בְּעִיר פְּתָאם אֵל הַשִּׁפְטֵעַ,
 וַיִּשְׁלַח לָהּ מִדְּוָה מַמְרוֹמֵי רִקְעֵי;
 וַיַּחֲלוּ לְסָחֹר — שׂוֹחֲמִים, הַיָּנִים,
 יוֹשְׁבִים וּמְלַמְּדִים, שְׂפָשִׁים, בְּמִלְנִים;
 וְלִכְל אֶחָד יִתֵּן מִרֹאשׁ מְלִפְנֵים
 לְשִׁבְרֵי רַב שִׁבְרֵי — כֶּסֶף בְּמִזְפְּנִים.

הַיָּים וְתִנְגְּוָה כְּמֵלֵא כָּל הַתְּהִלָּה,
 כָּל עֵין תְּמִיר מַעֲשֵׂר וְגִדְלָה;
 כִּי אִשָּׁר אֶתְמוֹל נָשָׁךְ בְּשָׂר אֲצַבְעֵיו,
 מִי אִשָּׁר אֶתְמוֹל סַת מַעֲנֵי וְרַעֵב:
 הַיָּים לְתַת צַדִּיקָה תִּפֵּץ הוּא מְאֹד מְאֹד,
 וּבְכָל הָעִיר כְּלָה אֵין אֲבִיוֹן עוֹד.

וְנִשְׂוֹאִים לֹשׁ יוֹם יוֹם בְּמַעַט כָּכָל הַתְּהִים,
 וּמְלֵאוֹת הֵן עֲבוּדָה יְדֵי הַתְּחִיטִים;
 וַיְדֵי הַמְּנַנִּים כְּבָר לְנַנְן קָצְרוּ,
 וּבְדֵי הַתְּהָה — פוֹר הַתְּפוֹרָד;
 וְלִהְשִׁיג עוֹד אֵין נֵר אִו אֲבִנְקָה —
 כְּפִנְיָנִים יִקְרִים כָּל הַדְּכָרִים בְּשׁוֹקָא!

7.

עַם הַפּוֹרֵר הַזֶּה בָּאָה הָעִירָה
 נַעֲרָה יַעֲלַת חוֹ, יִפְהַסִּיָּה וְצַעֲרִידָה,
 הִיא בְּתוֹ הַיְּחִידָה, הַעֲלָמָה אִיזְבָּל!
 לָהּ קוֹצוֹת פִּי יְרֹדוֹת עַד הַרְגָּלִים,
 לָהּ קוֹל מַה־נְּעִים, מִפְּלִיא כָּל אֲוֹנִים,
 לָהּ יַפְעָה וְיַפִּי כִּיפִי כָּל הַמַּבְּל!

זֶהִיא לֹא תַלְדָּה — רַב תְּפִיז בְּמַהֲוֹרוֹת,
 זֶהִיא לֹא רִבְכַת — רַב תְּנַעֲמִים וְסִירוֹת,
 עֲלִיזָה הִיא וּשְׂמַחָה יוֹפֵם וְלִיל;
 וּבְהַשְׂמִיעָה קוֹלָהּ זֹאת יַפֵּת עֵינִים
 כָּל צִרֵי בֵּיתָהּ זֶר יִפּוֹ אֲוֹנִים,
 וּבְצַחֲקָה — יִתְּקוּ גַם הֵם בְּעוֹ תְּהִילוֹ!

לצים לאֲלָפִים מֵאֵן שֵׁם יִשְׁכְּנוּ,
 וְזִמִּיר עָרִיצִים יַעֲגוּ בְּקוֹלוֹת שׁוֹנִים:

יִשְׁרְקוּ וַיִּצְפְּצְפוּ. וַיִּנְאֲקוּ וַיִּצְרְחוּ.
 או יִכְפוּ בְּתַנִּים וַיִּלֵּל הַרוּחַ,
 וּבְמִקּוֹם שׁוֹמֵר לֵיל עַל הַבְּצִפָּה —
 כְּלָב שָׁדוּר עַל הַגֵּן שֵׁם יִשׁוּחַ.

וּמֵאֵן מַעֲוֵלָם מִשֵּׁם מִשְׁלָכִים
 כִּכְרֵי אֲכָנִים לְמֵאוֹת בְּבִשְׁלָלָת,
 וּמִתְנֹת שָׁרִים הַמִּזְנִים הַמִּזְנִים
 יִתְרָאוּ יוֹם יוֹם שָׁפָה בַּמַּפְלָת.

וּבְנֵי כָל הָעִיר, כִּי־הוֹדִים בְּעוֹמִם,
 מִכָּל זֶה הַרְחֹב מֵאֵן יִתְרַקְקוּ,
 עֲלֵה הַצִּיר כְּבָתִּים, מַעֲוֹנוֹת דִּשְׁאוֹ,
 וּמִבְּלֵי כָל יוֹשֵׁב נִצְתָה, הוֹרְקוּ.

אֲךָ שִׁמְעוֹן מִיָּדַעִי יָבֵא כָל לֵילָה
 וּבְצִעְדֵי אוֹן יִקְרַב אֶל הַסְּפֵלָת,
 בְּהַלְוֹת הַסְּפִישׁ דִּפְסָק בּוֹ לְבוֹ:
 שֵׁם אֵיזֶבֶל מְחַבֵּה לוֹ וּמִתְהַלֵּת!...

וּשְׁנֵי מִלְּאָכִים עִפְדוּ וַיִּלְכוּ
 וּמְלֹאִים וּמְשֻׁלְחִים אוֹתוֹ בְּהַרְבֵּה:
 מִשְׁמָאלוֹ מִלְּאָךְ רַע, נָבֵל, אֲכֹזֵר,
 מִשְׁנֵהוּ מִיָּמִינוֹ — טוֹב וְשִׁפְלַת כְּרָךְ.

וּמִתְחַנֵּן אֵלָיו הַבִּלְאָךְ הַטּוֹב,
 וּכְאֹזְנוֹ הַיְמִינִית יִקְרָא, יִשְׁנֹעַ:
 "הַשְּׁמֵר לָךְ, שִׁמְעוֹן, וְיִמְרֵךְ נִפְשֶׁךָ,
 כִּי הַחֲסָא לְאַלְהִים אֶת כָּל יוֹדֵעַ."

מֵאֲפִס הֵן כָּרָא תְּכַל וּמְלֹאָה,
 "כָּל אֲשֶׁר בְּשָׂמִים וּבְכָרֶץ,
 שִׁמְשֵׁ יָרַח, בּוֹכְבִים, מְזֹלוֹת,
 כָּל עוֹף וּבְהֵמָה, כָּל רֶמֶשׂ וְשָׂרָץ."

הָאֵם מְכַסֶּת עַל כְּנֵה וּמִתְיַפְחֵת!
 "אֵיךְ אֲדֹם הַלְחָיִים, כָּל חֵן וְנִמְתָּ?
 אוֹי, בְּנֵי יְהוּדִי, מַה בַּה הָרוּוּ סְנֵיךָ,
 מַה אֲתָה כֹּה מִשְׁמִים, קִרְר וְשִׁחֹחַת?
 אֵיךְ רוּחַ עֲבַר, נִפְחַ בְּכַת,
 וַיִּכְבְּה הַנְּהַחוֹת בִּיפִי עֵינֶיךָ?"

וּכְרַתִּי, מְחַמְדִּי, כִּי שָׁרַת לְפָנִים
 כְּנֹעִים צְפוּר אֲפֹרוֹת, כְּכַנְף רְנָנִים,
 וּמִתּוֹק מִדְּבָשׁ אֵז הָיָה שִׁירְךָ;
 עָרְתָה, אוֹי שִׁיר אַחַר סִיד יִפְתָּה,
 עָרְתָה זֶה שִׁירְךָ אֶת דְּמֵי יְרֵחִים,
 אוֹי, בַּר כְּמִינִי! אֵיךְ נִחְפָּה כְּעוֹרְךָ?!"

— "לֹא יִדְעַתָּה, אוֹי אֲפִי, אוֹי אֵם רַחֲמֵיךָ!
 לֹא אִדַּע גַּם אֲנִי מִי זֶה יִשִּׁיר שֵׁם כְּחָבִי,
 לֹא יִדְעַתָּה מִהֲזֶה פֶתַע פֶּתַח אֵם כִּי נִתְהַיָּה,
 מִהֲזֶה יַעֲקִי לִי בְּקֶרֶב יִצַּר בִּי לְבוֹ."

לְפָנִים לְכֶם שָׁרַתִּי, וְ"מִירוֹת" שִׁבְתוֹת הַשְּׁנֵה,
 וּבְצִעְצוּעֵי הַחֲזָנִים, "הַגְּעוֹת" עֲשִׂיתִי —
 וּבְקֶרְבִי אֵז צִחַק לְבוֹי, זֶה לֵב מִתְנַהֵךְ...
 אֲךָ כָּל נְגִינוֹת אֱלֹהִים, אֲתָה, עָתָה נְשִׂיתִי!

גַּם לַחֲזוֹן עֲוֵרְתִי לְפָנִים בְּבֵית הַכְּנֶסֶת,
 וְלִקּוֹל שִׁירֵי — כָּל הָעַם מְקַצֵּה הַתְּעוֹרְרוֹ
 עָתָה אֵיךְ רוּחַ וְזֶרֶה כִּי מִתְנוֹסֶסֶת,
 וּמִתְהַדָּר גְּרוֹנֵי שִׁמְעוֹן אַחַר עָתָה יִשׁוּרְרֵי!

אוֹי, אֲפִי! אֵיךְ נִלְגוּל יוֹשֵׁב לִי בַּמּוֹחַ!
 אֵיךְ נִלְגוּל מִסְתַּתֵּר בְּלִבִּי בְּמַעֲמָקִים,
 אִישׁ אַחַר כֹּה יִשִּׁיר, יַרְעֵם קוֹלוֹ בְּכַת...
 אֲלֵלִי לִי אֵם אֲמַלְלָהּ, אֲפֵל וּמַחְשָׁבִים!"...

8.

וּבְעִיר הָיְתָה מִפְּלֵת עֵתִיקָה
 מִשְׁנֹת עוֹלָמִים מִיָּמִים קְדָמוֹנִים.

ובחבלי קסם את שמעון ימשוב
וידשנו מעיו - וקרבני ירתחו.

אלפי יגשמים, יתושים וזבובים,
הצפרדעים, האחים זבנות היענה -
הם ישמעו קול צחקם ונשיקותיהם,
ושבועות נשבע שמעון בגפוש גענה.

— "האם אהבתני?"

„אוי, אהבת עולמים!"

— "השבע נא לי

אם באמת ובתמים!"...

ושבועות אמונים נשבע לה שמעון
ברוחו, בחייו, בכל היקר לו עדנה,
— שבועה קלה היא זה, תאמר איובל,
כל רוח מצויה מהר תשאנה...

והוא נשבע לה „אהבה" כפאות ראשו,
ברצועות, בתפלין, בציצת הכנף,
בחלק ליתו, בשופר של משיח...
„אמרי, האין די לך?" — ישאל העגו—...

„ובכן נשבעתי לך גם בחיי אבי,
גם בחיי אפי הפוכה והישרה,
בחיי כל קרובי, זקני וזקנתי,
בכלם נשבעתי לך — מפנה ויקרה!"

— כל אלה כאן, עוד לא אאמינה!
כי לפי בי גמלא פחד ומורא
מן יבא עוד יום תוכל תשבתני... —
„נשבעתי לך איפא בפסר התורה!"

— עוד מעט הלאה, שמעון, הלאה ופעלה!
ושלך או אהיה עד סוף כל הדורות...
על שפתי איובל צחוק קל יופיע,
ובפלרות נצצות עיניה השחורות.

„יצורים וברואים עוד רבים רבים
„מקמנם ועד גדולם חמה בריותיו,
„ומכלם בחר רק את האדם —
„כי יספר מעשיו ויהלל גבורותיו.

„ולעם סגולה בחר לו את ישראל
„סבל עמים יחד, עמים ולאמים,
„ועקב כי ישפרו את תרונ מצותיו —
„הקמית להם די שָׁכר ושלפים.

„שוב איפא, שמעון, ואלוים ירצה,
„ונסלך עוד שני עולמות בשכרה;
„שמעון, ימעון! אם שזה היא איובל
„בגזק שלש-מאות עולמות ועשרה?"...

ולעבתו יצחק הפלאה הרע,
ובאזנו העסקאלית ילחש ברמסה:
„אל הירא! עוד תוכל לחזור בתשובה,
„ומחל לך או אל תנון ברמה!"

„האם לא תשא דוד את בת-שבע?
„או אם לא תשא ראובן בכור ישראל —
„נקלמו — שָׁמֹן תלקם בגן העדן;
„הכל ירע פי סלח הוא האל!"

„אם תצום יום אחד מימות החרף,
„תזיל גשפ דמעה כמפה מן הים,
„ומעט תבף ראשך לאמר: לא אוסרפ—
„ובקר הכל סחול לך, שריר נקים!"...

ובכל פעם יעמד שמעון סלכת, —
אף לא לזמן רב יפשה השלסק:
סבעד החלון התרנאה איובל,
תנעים הוד ומרתה — וזמטה תפסק.

בקדח אש תפתי, לבת גיהנם,
כל תאות ותענגונים — בשירה יקדחו.

מכבדים ותקביות ישוהו השדים
 ובמים לרב נשפך יין חמר.

ותקביות ופת הבערנה, הארנה,
 ורשעים הפה הפתילות בפפר,
 ובשרשרות פרזל המצלצלות בצלילים
 ישופט אחד השדים קל בעפר.

ולילית הפלכה קוממיות הלכת,
 ושתי עיניה - ברקים ולפידים,
 ובעלה ספאל ישא אתריה
 סרס שלסמה, קשורים ורדידים.

ובפגר מת נצב שמעון בפסתה,
 אסור באזיקים, על מתניו מועקה,
 ובעיניו יראה פי יבער הכבדון,
 כי סרופה תערב, תחנית הנקס! ...

ושבועות שמעון הלכות הלאה, מעלה,
 את שם אלהים הנקיר פעם אחת...
 מרם שמים ירעם הרעם,
 מירפתי השאול, מעמקי השחת -

קול צחוק אדיר, קול המלה ורעש...
 לב שמעון מת בקרבו, נקשו נדהמה -
 וכבר במעוף עין אסור באזיקים
 ידבב על הפמאמא, יעוף ברמה!

*
 *

על הרי אררט הנבחים שפה
 רק היים ותנועה ומצהלות קולות -
 תוף הבת גח הישנה והנדולה
 יוחג חגימשתה בתרועה ומחלות.

ובעלי השיר (הן הפה הצענים
 מעולם האמת) ינגנו בכלי זמר.

ילקוט שמעוני

דפוס שאלתיקי ודפוס וויניציא. לקיטום ממדרש אנכיר.

טאט

אברהם עפשטיין.

מחבר הילקוט אסף אליו כנודע כל הדרשות על תנ"ך שמצא בשני התלמודים, במדרשי הגלגה ובמדרשי האגדה ובשאר ספרי אגדה שהיו מיוחדים לחז"ל, וסדר את דרשות אצל כל סמוק וסמוק. ועל כן היה הילקוט-שמעוני לכלי חפץ לכל הגנה וחוקר בדברי קדמונים, כי בנקל ימצא אצל כל סמוק את הדרשות שגדרשו עליו והן כסודות במקומות שונים, הלכת עיניו יהיה נוסח הספרים שהשתמש בהם בעל הילקוט. המחבר ציין אצל חכ המאמרים את מקורם, וקרא בשם את הספרים שלקטם משם. על ידי זה נכיר מצב הספחות בימי המחבר, ונרע את הספרים שהיו מונחים לפניו. חוץ מזה הציל בעל הילקוט משן העת הרבה מאמרים מספרים שלא הגיעו אלינו, כמו ספרי זוטא, מדרש אנכיר, ומדרש אספה וכדומה. על כן כבר יצא שם הילקוט בעולם והגדו כלי תשמישו של כל חוקר בדברי חז"ל. אולם למען יביא לנו הילקוט תועלת שלמה בהשתמשנו בו, נחוץ לנו לדעת את קורות הספר, באיזה זמן נכתב, איך יצא מידי המחבר, ואיזו שנויים נעשו בו ברבות הימים בהדפוסים השונים. כבר כתבו בזה מחברים שונים, וגם אני הצעיר דברתי על הילקוט במקומות שונים. במאמרי ר' שמעון קרא והילקוט-שמעוני (החוקר ח"א מצד 86 עד 93 ומצד 129 עד 137, וע"ש מלואים צד 190 גם 192) דברתי על זמן המחבר, גם העירותי (צד 185) על החילוקים שבין הדפוס הראשון, הוא דפוס שאלתיקי והדפוסים האחרים. במ"ע R. E. J. חלק כ"ו מצד 76 עד צד 82 כתבתי על דבר היחס שבין החלק הראשון להחלק השני של הילקוט, ועל היחס שבין ילקוט שמעוני לילקוט המכירי. בהאשכול חלק ד' מצד 278 עד צד 276 במכתבי לר' אליעזר גרינהוט, שהשתמש בנוסחאות הילקוט מדפוסים מאחרים, העירותי על החילוקים במראה המקומות בדפוס שאלתיקי וד"ו, וכתבתי כי אין לסמוך בזה רק על ד"ש לכך שדוא הדפוס הראשון, ולא על דפוס וויניציא והדפוסים האחרים, כי בהדפוסים האלה נעשו שנויים שונים במראה המקומות על ידי המדפיסים והמגיהים.

גם במאמרי הנוכחי אדבר על החילוקים שבין ד"ש וד"ו, ואיכה כי נוסח ד"ש הוא העקר, יען כי ר' מאיר פרינג' שהדפיס את הילקוט כוויניציא הדפיסו על פי דפוס שאלתיקי ועשה בו שנויים, בי הגה ר"א גרינהוט לא קבל את דברי שערכתי אליו, וטען נגדי בהאשכול ח"ה צד 259 כי ד"ז לא נעשה על פי ד"ש, רק על פי כתב-יד, ולפי דעתו אין ד"ו נוסל מד"ש, ונכלל לסמוך עליו. עיינתי בדבריו וראיתי כי אין לשענותיו שום יסוד, וע"כ אמרתי להביא פה את דבריו

ו"ל ראי' אחד שהביא את דעתו הנזכרת: „על זה יש להעיר כי הרב בעל מאיר עין הביא בהקדמתו לדמבילתא גר י"ב וז"ל: ומצא אני כאן מקום להעיר על דבר גדול בענין המדרשים שגדפם ששמעתי מפי התייר הגדול מהור"א יעלליניק, הוא שהפוס' מוזח קונטראמינא ומאלוניקי הם כשני נדרות המושכים בשדמות הספרים, כי בראשית ההדפסה נדפסו הרבות והילקוט כאלו המדינות מכתיב יד שונים והם נסרדים זה מזה בנוסחאות וכו', ומסיים: ומעלת כבודו הגיד לי שטרח הקיש הדברים ומצאם נכונים ואמתים, ע"כ. לסי' לא נוסף הדום חייניציא מדפ"ש (דפוס שאלוניקי) במאומה; שניהם יקראו „הדפוס הראשון" ושניהם „עקרים" בענין זה. על אמתת הדבר הזה מודים בראשונה השנויים הנראים לעינים ואשר נמצאים בין רמזי ד"ח ובין רמזי ד"ש. שנית חסרים בר"ש הרבה ציונים וישנם בר"ח, ועוד בה שלישיה שבמקום „למדנו" בר"ש נמצא כמה וכמה פעמים בר"ח „מדרש למדנו". מעתה סרר שד"ח לא גרסם ע"פ ד"ש. עוד כתב ראי' בהערה 1 שבצד 260: הקונטרס הזה (היינו הקונטרס האחרון שבדפוס שאלוניקי בסוף החלק הראשון) לא נמצא בר"ח; וז"ל כדברי הרא"ע שזה האחרון נדפס ע"פ ד"ש קדום הרב לודאי שלא היו נמצעים מלדפוסים גם את הקונטרס האחרון. נראה איפוא ברור כדברי יעלליניק דל שדפ"ח גרסם ע"פ כ"י אחר ובו היה חסר הקונטרס תוה. ע"כ לשון ראי'. כל המענות והראיות האלה בלתי יכולות להתקיים אמילד שעה אחת לסני הבקורת הישרה היוורת לעומקן של דברים. אך למותר הוא מה שהביא ראי' בשם הרב יעלליניק, כי הילקוט מנח לפנינו בדפוס שאלוניקי ובדפוס חיינא וכדפוסים אחרים, ונכל להתיר את השאלה בעצמנו מבלי להשען אל בינת אחרים. בודאי היו לפני ר' מאיר פרינץ, הוא הדפוסים והמגיה בחייניציא, כתבי יד מן הילקוט. אבל השאלה היא אם הוא שם את כתבי יד ליסוד ההוצאה שלו, ואם עשה בהם שנויים או לא. המשוה את מהדורת חייניציא עם מהדורת שאלוניקי, והמעין כמה שכתב ר"מ פרינץ בראש וכסוף הילקוט דפוס חיינא ימצא בנקל תשובה נכונה על השאלות האלה. והיא: ר' מאיר פרינץ הדפיס את הילקוט בחיינא על פי דפוס שאלוניקי. אף שהיה לרי' מאיר פרינץ כתבי יד מן הילקוט, לא שם אותם ליסוד המהדורה שלו, כי אם הדפיס הכל כמו שמצא בדפוס שאלוניקי עם מעט שנויים ותיקונים מדעתו. וא"כ אין לסמוך הרבה על דפוס חיינא ובאמת אין שום נפקותא אם הילקוט נדפס בחיינא על פי דפוס שאלוניקי או על פי אויה כתב יד, אחר שהדבר ברור שר"מ פרינץ עשה בו שנויים.

הראיות שראי' הביא לחזק את דעתו הן נבילות ומבוסלות. השנויים ברמזי הילקוט ד"ש ודפוס חייניציא יצאו מעטו של ר"מ פרינץ, ולא מאיזה כ"י. וכן הוסף ר"מ הוה כמה ציונים בר"ח שאינם בר"ש והוא הוא שהוסף לפעמים מלת מדרש על הציון „למדנו" שבדפוס שאלוניקי, כמו שהוסף מלת מדרש גם לציונים אחרים. ובנוגע לדקונטרס האחרון שאינו בר"ח, הגה ברור שהיה לעיני ר"מ פרינץ, והוא השמיט אותו ולא הדפיסו. ומסבה זו השמיט ר"מ פרינץ בהרבה מקומות את המראה מקומות אל הקונטרס האחרון, אבל בקצת מקומות שכח לעשות זאת, ונשארו עדים נאמנים שהקונטרס האחרון היה נמצא בהספר שממנו הכין ר"מ פרינץ את ההוצאה שלו.

למען ברר היטב את הדבר הזה אביא פה מה שכתב ר"מ פרינץ בעצמו, ואח"כ נתבונן על תכונות הילקוט ככלל ועל השנויים שנין ד"ש לר"ח בדפוס.

א. ערותו של ר' מאיר פרינק.

ר' מאיר פרינק הרעים את הילקוט בוויניצ'א בשנת ה'שיכ"ז, כארבעים שנה אחר שנרסם בשאלוניקי והחלק השני נרסם שם בשנת ה'רס"א, והחלק הראשון בשנת ה'רפ"ז—ה'רס"ו. אח"כ נרסם הילקוט בקראקא בשנת שנה"ה—שנ"ו על פי דפוס הינא דף על דף נמש, גם נשאר שם על שער שני החלקים כמעט כל מה שכתוב על שער ד"ו. אך גם זאת שבמסוף החלק הראשון הרסיסו בקראקא על הדף האחרון את הסיום של ר' מאיר פרינק עם חתימתו. גם במסוף החלק השני נרסמו בקראקא דברי ר"מ פרינק, והשמישו רק את המאמר האחרון המתחיל: ומה גם עתה (1)... בכל זאת לא נוסד בדפוס קראקא בשום מקום שנרסם על פי ד"ו, וכן לא זכר ר' מאיר פרינק את המקור ששמו יצא הילקוט שהרסיסו (2).

על שער הילקוט ד"ו ח"א וח"ב כתוב: ולמען לא תחסר כל בו הוספנו מראה מקום ובאמרים לעומתם בגליון, יאמרו איה מקום תחנתם. גם כל מלה וזה וקשה. הואלנו לכבוד פירושה לפי אשר פירש בעל הערך. וגם הרבה מלות אשר לא הביא הערך, ויענו ומצאנו מקומם ומצאם מאין באו ועזרו, ופרשנום כיד י"י הפרכה עלינו (וכן נרסם גם על שער ד' קראקא).

אך לא את כל הכראה מקומות הוסיף המרסיס, כי רובם ישנם כבר בד"ש והוא הוסיף רק מעט, ובמקום שהמראה מקומות נרסמו בשאלוניקי בפנים הספר בראש כל מאמר, נרסמו בדיני על הגליון לעומת כל מאמר ומאמר. וכן הוסיף בדיני פירושים על המלות הקשות, חוץ מהפירושים הנמצאים בד"ש.

בילקוט ד"ו ח"א כתוב על הדף האחרון: אליכם אישים אקרא שלום. כמו צי ארירי אז אנהי בלב ים.... כן ספקיה תב התובל קרה לי כי לשמע און שמעתי השמעוני אשר בחר לו חמשה חלקי אנבים לבאר על חמשה חומשי תורה... עודני כדבר והגה סערת המרדוח העמוכים הלכים וזועפים כנגדי כאשר כי אמן כה וכה בהתעורק אשר לפנינו פין (צ"ל ואין) שיטה אשר אין שם מתי מעות, כל דברי בעל הספר הפוכים על פניהם, עליונים למטה ותחתונים למעלה, חסרות ויתרות אותה ומלות עקומות ומלוטפות בלות ומסוללות... אז אמרתי אל לבי אלה י"י אלהים האמת ידי אחר, אצנע מוב מבעליהם, ואם אומר לעשותו כאשר

(1) בדיק לא שנו מאוכה רק שבח"א הוסיפו כספר הפרקים עד דף נ"ה ע"ג. על השער הכפיתו לדרום כספר הפרקים בכל הספר. ולא קימו הכפיתות.

(2) על פי דפוס קראקא נרסם הילקוט לובלין בשנת ת"כ בגזוים קטנים, והגיע לידו מפניו רק החלק השני. שם מצאתי על שער הספר אותה השערה שיש בדפוס קראקא, כי כן כתוב שם: ילקוט חלק שני... לא הניח דבר גדול ודבר קטן ספרא ספרי... אשר לו שם אותם בכלי תיבות אשר לו ובילקוט. זה הוא לשון ר"ה פרינק על שער הילקוט ד"ו, אך שם כתוב אשר לא שם אותם... בדפוס קראקא נמלה השערה ש:דפוס לו במקום לא, וכשם בזה השערה לדפוס לובלין. דפוס לובלין לא נעשה דף על דף במש, כי יש חילוק בינו ובוין ד"ק בזה שם שלש שורות. הסניה ר' מאיר ב"ר פתחיה הוסיף מראה מקומות וציון כספר הפ"ק עם מקום הפסוקים המובאים בהתראות ובהרבה מקומות רשם את הדף בהתלמד הכלי ובתרכות (על פי דפוס קראקא). גם נמצאים פה שם הערות על גליון הספר (ע' ישעיה סוף סימן רע"ח). בריש תהלים כתוב: כל מה שמביא כספר הזה מתוך מרש הלים היא כש"ס (כשורה טוב) שדפוס כפראג כי שם נמצאים ונמצאים ביותר וכן תרפין והעמודים שבש"ס הוא הדף והעמוד שדפוסם הגיל. — הילקוט נרסם בפנים ראדור עפ"י דפוס לובלין כמו שהעיד הסניה בהקדמתו, אבל בהרבה דברים הלך אחר ר' קראקא ודפוס ליוורנו. גם תפן הרבה מדעתו.

היו לפני ישכון באהלי עוללה. האם אמא קל חיש לטוש על פני כל התלוצד והמדרש ולבקש כל מאמר ומאמר על סכנו, הלא גם זה הוא נמנע, כי עונותיו גרמו לנו אשר איננו במציאות כי לאש נתן לאכלה כאשר נודע לכל. וכה מדי עמדי משתאה מחייל לדעת פוסח על הסעיפים כדת מה לעשות הקרה יי לפני אחד מן התלמידים מאנשי סודי השמו מנתם פורשו הבהן אשתנו, האבלה אלף את כל לבי, ואדי בעיניו כמאזק באסרו: הכי מפני שופים אשר עותו דברי הבחבר ימנע פסר זה בקרב ישראל, רב הערך ונחל התועלת. עודה עודה משנתך כי ידי תהיה אתך בעזרתך ואם לא נביא ולא בן נביא אנכי, מי' לא יעבור מתחת ידי אומר ודבר אשר לא אבקש מקום תחנונו פכו אשר יד מעלת, האם ישאר איזה דבר מעות לא אכל לחקון, הקף התפרון יהיה תלוי בחסדך דיעתי ולהבאים אחרי אגיה להתגדר בו. ואיש צדיק אין בארץ אשר יעשה הרפום ולא יחמא.

...אלה דברי העומד על המקורים מאיר פרינץ (כ"ה גם בר קראקא בסוף ח"א ומשם הביא רש"י בכ"ח ז' ע"ב ו' את הדברים האלה התבונן שהם נובעים מר"ז; בהילקוט של חסר הרף האחרון, וגם אני העתקתי כל הגיל מדי קראקא). מלשון ר"ם פרינץ נראה שהיה תחת ידו העתק אחד מן הילקוט, ושנהגתו היה לשובש ומפושטש, ושהוא עשה בו תיקונים מרעתו, אחר שהראה את נוסחאות הילקוט עם נוסח המאמרים בתלמוד ומדרשים. מהרמזים ומראה מקומות לא ידובר פה. ז"ל ר"ם פרינץ בסוף החלק השני: לאשר כל פועל פועל לתכלית... ע"כ הפעם אודה את יי אשר אתר חוב העמל והמורח וכני לדגוע אל תכלית מלאכתי זאת מלאכת ר"י, ואם אומר להביא על פסר כל התלצה אשר מצאתי בהרפסת זה הפסר יקר הערך הן בעצמותו הן במקריו תקצר היריעה מדביל. כי בעצמותו הלא כל ההעתקות אשר היו לפני כסו פגיהם תרולי המעיות, רבו כמו רבו עד כי חדלו לספר. ואני בעיני הבינותי לחפש כל מדרש ומדרש על סכנו ותלו ותקנתי לרפוסות כפי האפשרי ונללתי האון מעל פי הבאר, באר מים חיים ויזאום מבית הספר היקר הזה. גם במינים אשר ציין לו המחבר לא ידעתי מה היה לו זמה ראה וקל ככה זמה תגיע לו, מהם מצאתים מקדמים מאחרתי כלתי נכונים על מקומם. גם על הרוב כאשר יקרא אל מקום אחר אשר שמה מדרש הפסק, מעט אשר היו לפני מצאתים נכונים על מקומם. ואני יראתי לנפשי לשלוח יד בהם. מי' בכל מקום דאיתי מעות כרור תקנתיו כפי מעוט שכלי. ואם שנית אתי תלון ריי המוכ יכפר. ואם במקרי... כאשר גלוי וידוע לכל... (ע"כ נדפס גם בקראקא בסוף החלק השני). ומה גם עתה... אלה דברי המתעסק במלאכת יי מאיר פרינץ המתאבל על אביו ז"ל והכ"מ.

פה ידבר ר' מאיר פרינץ סתבייד רבים של החלק השני שהיו לעינו. נראה כי לחלק הראשון של הילקוט לא היה לו לר"ם פרינץ רק כתב יד אחד, וע"כ כתב בסופו לחלק הראשון: „בהעתק אשר לפנינו“, אבל לחלק השני היו לעינו כמה סתבייד, וע"כ כתב „ההעתקות“ בלשון רבים (1). ר"ם פרינץ יספר

(1) מאחר סתבייד האלה מ'זקס מירוש השמעוני שדפס בתוך פירוש רש"י לעזרא נחיה דברי הימים במקראות גדולות דפוס ווי' רע"ז (ע' התוקף 184), ובה: תחאסת השעתי שערתו אידת המסע סרוע נדפס בשאלוניקי החלק השני מחלקים (בשנת רס"א) קודם החלק הראשון (שנת רפ"ז—רס"ז), וכחבתי שזה כיראי מפני שכתבייחיד לנביאים וכתובים חיד

שדהשקוק שהיו אליעזריהו היו משוכשות מאד ושדוא השתדל לתקן אתן כפי האפשר. גם את המינים וקן זהצנים על דמקום הראוי, גם שם עין על מה שהמחבר מציין לראות מה שפירש במקומות אחרים.

מכל זה נראה שדי' מאיר פרינץ לא התאים את הילקוט כמו שהיה מונח לפניו (בכתבי יד או בדפוס שאלזניק), כי אם עשה בו שנויים ותקנים מרעתו. וע"כ אין לסמוך על הדפוסאות שכדפוס וויניציא, וכפרט אחר שדי' מאיר פרינץ נודע על ידי הספרים שהוציא לאור שאיננו בר סמך בהדגהות והנוסחאות שלו, כמו שהעיר ע"ז הרי' שיי"ד בכרם חמד חלק ו' צד 6.

רי' מאיר פרינץ ושנה ותקן גם את הציונים אל מקורות הילקוט, והיתה כונתו כזה לכאד היטב את שם הספר והמקום שמשם נובע איזה מאמר; ד"מ בר"ש כשמביא איזה דרש מן התלמוד מציין בהרבה מקומות רק את הפרק ששם נמצא המאמר, אבל כד"ו הוסיף גם את שם המסכתא. כד"ש מציין רות, וכד"ו

מצויים יותר בכתבי-היד להחיות, כמו שעד היום מצויים בכתבי-יד מן הילקוט לנו"כ, ואין כל כ"י על התורה, וקרוב שהגיע להסרפים בשאלזניק כ"י על נ"ך קודם שהגיע אליהם כ"י על התורה (החוק-185). וכן הגיע לר"ם פרינץ רק כ"י אחד מן הילקוט על התורה, והניש אליו מסנן כזה בכתבי-יד על נ"ך. — בעת שכתבתי את מאמרי בהעקר לא היה נודע שום כ"י מהחלק הראשון של הילקוט. אח"כ נדע לי שנמצא בפרובא כ"י שנכתב בשנת תי"ח, והעיוותי ע"ז בהתקן צד 192, הכ"י הוא נספר לאונספורד והוא קובץ 2637 בקאמאלוג (Supplement) נייבויר. נייבויר יספר שהכ"י מחוקק תתקס"ד סימנים, והסימן האחרון מתחיל בהמאמר ויקבור אותו כניא. אצלנו נמצאים רק תתקס"ג סימנים, והמאמר ויקבור אותו כניא שייך לסימן תתקס"ג הנמשך עד סוף הספר. הכ"י נכתב ברוימינברג בשנת ת"ס, ויש בו הנהגות וכמה דפים שכתבו באיטליא. נוסחאות הכ"י קרובות לד"ש יותר מאשר לדפוס ווינ', אבל לדעת נייבויר אין גם אחר משני הדפוסים האלה נעשה על פי הכ"י הזה. על הגליון כתב הסופר סה שנשפט על ידו, גם יש על הגליון נוסחאות מאיזה כ"י אחר כלצון, סיא", גם הגיה הסופר לפעמים מרעתו וכתב, נ"ל. בראש בהעלותך וברומן תשל"ו קודם המאמר אספה לי שבעים איש כנגד שבעים ימים טובים כתוב בכ"י, ולמדנו, ואצלנו לא נמצא הציון הזה. בסוף הקובץ יש קונטרס אחרון, והסופר העיר ע"ז בסוף הספר וכתב: אני הצעיר קלוימוס ברי' יעקב נכ"ע כתבתי ספר זה מחברת הרי' שבעון הדרשן וציל על חמשה תומשי תורה להח"ר נתן הפרנס בן הרי' חיים שיהי' וסימתינו עד כה בחמשי בשבת המשה ימים אחדש שבת שנת תי"י"ח לפר' בעיר רוטנבורק דיתבא על נהר פורבא וכבר קבלתי שכרי משלם... עוד נוספו עליו דברים הרמזים בכמה מקומות בספר זה בקונטרס אחרון ברומן פלוני, וכן וישכיל הקרא במספר שיראה במקום הציון יחשש אחר מקום זה סיום התומש מכאן ואילך נקרא קונטרס אחרון כי כן קראו המחבר...

בהעקר ח"א צד 184 בכתבי יד ר"י אברבנאל הוא הראשון והאחד שהחזיר את הילקוט קודם שדפוס. והגני להוסיף מה כי הכתוב בפירוש ריש משאנץ לספרא ראש פרק י"ב (דף פ"ד ע"א): היג בילקוט אין דוה... ולפי אותה הגירסא פירש המפרש... זה נובע מהמב"ל, בדף ס"ח ע"א, סיט ע"ב, ע"ז ע"א, פ"ו ע"א, צ' ע"א מבורא היטב שהמב"ל הוסיף דברים בדברי המפרש. — בפירושי השירים היתום להרשב"ן אלטונא תקידי דף ב"ח ע"א: ואסרו הו"ל בסדרש ילקוט ירמיה ג' ואנכי אמרת... המלות במדרש ילקוט נובעות מאת המב"ל שהוסיף ציונים בדברי המפרש. — ב"ב הנצחון לרי' ילפון בספר קייא: ילקוט תהורה ר' יעקבא אוטר דברים ככתבן... מי יספיק לכולם... כמו שכתוב בפירוש רש"י. זה לא נמצא בילקוט שמעוני ושם סימן תשל"ו מוכא המאמר מספרי לכדבר י"א כ"א, אבל לא הדרש המוכא מרש"י שהוא מתוספתא מישה פ"ו בודאי כונת ר' ליפון לאיזה ילקוט אחר, ולא להשמעוני. — ר"ש אלקבץ כתב במנות הלוי צ"ט ע"ב: מצאתי בספר הילקוט הנקרא שמעוני ובספר הילקוט הנקרא תלמיד תורה... (ע' רש"י ראש הקדמה אבר ח') הספר מנות הלוי נתחבר בשנת רפ"ס (ש"ג). — בקובץ האסבורנ 41 (קאטאלוג רמשיש צד 14): ראיתי ב"ב רבינו שמעון שחביא מן המסכתא... קרוב שגובתו להילקוט; המתבר הי אחר ר' ליפון בעל הנצחון.

בד"ש חז"ל. ובכלל נתוספה בר"ז מלת „מדרש“ על הרבה מדרשים אשר נקראו בר"ש על שם העקר וכלא מלת מדרש, כמו שנראה להלן.

ב. שינוים בין ר"ש ור"ז.

כשנשדה את דפוס וויניציא עם ר"ש יתברר לנו, שעם כל השנויים והתקונים שעשה ר"מ פרינץ בר"ז, צטארו בו עוד הרבה פרטים המוכיחים שהדפוס הזה נעשה ועל פי דפוס ואלדניקי.

1. הסימנים. בר"ש יבואו מספרי הסימנים בפנים הספר, והרבה פעמים יבואו באמצע או בסוף המאמרים ולא בראשם, כמו שהעיד ע"ז ר"מ פרינץ בסוף החלק השני וכתב: „גם בסימנים אשר ציין לו המחבר לא ידעתי מה היה לו... מהם מצאתים מקודמים מאוחרים בלתי נכונים על מקומם.“ ר"מ פרינץ השתדל לתקן זאת והציג בהרבה מקומות את מספר הסימנים בראש המאמרים על גליון הילקוט. אבל בקצת מקומות שכח לעשות זאת ונשארו המספרים כמו שהם בר"ש, היינו שלא בהמקום הראוי להם. למשל בר"ש ח"א מתחיל סימן מ"ז בפרשת בראשית במסך הנפילים היו בארץ והולך עד מאמר מתיבין והנתיב ואלה הולדות תרח שבפרשת נח, ושם מתחיל סימן מ"ח. פה היה לו לר"מ פרינץ לתקן ולהציג סימן מ"ח בראש פרשת נח, והוא לא כן עשה, כי אם השאיר את הסימן הזה באמצע פרשת נח כמו שהוא בר"ש. סימן קס"ב מתחיל בר"ש באמצע המאמר במלח בארעא רמציים, ר"מ פרינץ רצה לתקן והציג מספר קס"ב אצל מלח אמר ממרא, אבל לא הועיל מאומה, כי גם אמר ממרא אינו התחלת המאמר. חוץ לזה מתחיל סימן קס"ג גם בר"ז בריחי והולך עד פסוק ויעבדו מצרים את בני ישראל. שבפרשת שמות, ושם מתחיל סימן קס"ג, כמו שהוא בר"ש. וכן בהרבה מקומות.

2. מרא המיקומות. המראה-מקומות ננוגע למקורות הילקוט ואל המקומות ששם הבאו בהילקוט דרשות על איזה פסוק נדפסו בר"ש בפנים הספר. ר"מ פרינץ הדפיס אותם על גליון הספר אצל כל מאמר ומאמר, וכתב על שער הספר: „למען לא תחמר כל בו הוספנו מראה מקום המאמרים לעומתם בגליון.“ בכל זאת השאיר ר"מ פרינץ את מראה המקומות בפנים הספר כמו שהם בר"ש, ולא הדפיסם על גליון. עי' ד"מ בסימן ע"ז, ס"ב (ראש וירא) וק"ו. גם בסימן תשיני נשאר הציון תמו דבי אליה בפנים הספר. עוד נשארו הציונים מר"ז בפנים הספר בסימן תתנ"א, תתע"א. למעמים השאיר ר"מ פרינץ קצת מן הציון בפנים הספר וקצתו הדפיס על גליון. בר"ש כתוב בסימן תרכ"ט: כתוב בקדשים תהו על לא תקימו פאת ראשכם וזכרמו תקס"ב. בר"ז השאיר בפנים הספר מן כתוב עד ראשכם, ואת המלות „זכרמו תקס"ב“ הדפיס על גליון.

3. הוספות ופעיות שבאו כבר בר"ש. בר"ש ח"א סימן נ"ד כתוב: בערך מקיים גיהם של קליין ומפרש... בר"ז נדפסו על גליון המלות „פירוש בערך“, ובפנים כתב „של קליין ומפרש...“ ונראה ברור שכל זה נובע מר"ש, ובר"ז נשתבש שהדפיס קצת בפנים וקצת על גליון. עוד שם סימן תשרח: צריך עין בערך ערך הינקי. זו היא הוספת איזה מתב. בכ"י אוכמבורד קובץ 2837 כתוב זה על גליון, עי' נייבויד. בר"ש נכנס להפנים, ומשם בא לר"ז. — ד"ז ח"ב סימן תתס"א (תהלים): כתוב לעיל כסמך שני דסים. זה נתוסף בר"ש ומשם בא לר"ז. —

ד"ו משלי תתקמ"ז: ברמו בירמיה רמו קל"ב. אין בירמיה רמו כזה. וזה יבוא
 מדרש ששם כתוב: כתוב בירמיה רמו קל"ב. עוד שם סימן תתקמ"ט: כתוב...
 ובירמיה רמו ע"א. גם רמו כזה אינו בירמיה, וזה נובע מדרש. עוד שם סימן
 התקנ"ט: ברמו לעיל על כי נה מצדה ותורה אר (משלי ו', כ"ג) ברמו כ"א,
 ואין במשלי רמו כזה. עוד שם: ברמו בשמואל רמו ש"ג. אין בשמואל רמו כזה.
 כל המעיות האלה נפלו כבר בדרש ומשם באו לד"ו. בסוף סימן תשע"ז כתוב
 בד"ש: בגליון של ויעקוד את יצחק בנו. הדרש הזה מובא אצלנו בסימן צ"ט על
 הפסוק ביום השלישי, ואין מקומו שם רק על הפסוק ויעקוד את יצחק. הדרש
 הזה היה כתוב באיזה כ"י על הגליון, וע"כ כתבו בסוף סימן תשע"ז: „בגליון
 של ויעקוד...“ אח"כ הכניסו את הדרש שהוא להפנים שלא בהמקום הראוי לו,
 ולא הסירו את הציון הג"ל. זה נשאר גם בדרש ומשם בא לד"ו, ונשאר בפנים
 הספר. גם בראש סימן תשס"ב כתוב בדרש: כתוב ברמו קכ"ו בגליון ולמעלה מרמו
 תרע"ז. שם התבונן ר"מ פרינץ ורשם על הגליון רק: כתוב ברמו קכ"ו, והשמיט את
 המלה בגליון. (ועמה גם את המלות ולמעלה מרמו תרע"ז), לפי שהדרש הוא
 נכנס כבר לפניו הספר, ולא נמצא על הגליון שום דבר. אבל פה בסימן תשע"ז
 נגד ר"מ פרינץ אחר ד"ש והשאיר בפנים הספר את המלות: „בגליון של ויעקוד
 את יצחק כ"נו“. — עוד יש להעיר פה כי בד"ו ח"ב (תהלים) סוף סימן תרנ"ד
 אחר שהביא מב"ר את הדרש על ה' צדיק בוחן מציינ: ברמו קנ"ה הראשון.
 כן הוא גם בדרש, רק ששם כתוב: ברמו קנ"ד הראשון. כפי הנראה המונה
 שהדרש הזה מובא בהחלק הראשון מן הילקוט, וזהו „הראשון“. אך בח"א לא
 נמצא הדרש הזה לא בסימן קנ"ד ולא בסימן קנ"ה, אבל הוא נמצא שם בסימן
 צ"ה ובדואי צ"ל פה בהילקוט: ברמו צ"ה הראשון. עוד מצאתי ציון כזה בח"ב
 סימן תשע"ב כזה"ל: בסימן ק"ז הראשון. בודאי צ"ל בסימן ק"ל הראשון, כי בח"א
 סימן ק"ל נאמר: ויזכור אלהים את רחל, פדה בשלום נפשי מקרב לי, פדה בשלום
 נפשי זה יעקב... והוא הוא הדרש שא"צ רובו בהילקוט תהלים הג"ל. עוד בד"ו
 שם סימן תשע"ז: למנצח על שושן... כשהלך דוד לארם נהרים ולארם צובה
 פגע בארזים וכו'. בשמואל בסימן קמ"ח הראשון. בדרש: כשהלך... וכו'. שאר
 קיימעה כתוב בשמות בסימן קמ"ח הראשון. הדרש הזה מובא בהילקוט שמואל סימן
 קמ"ז, וגם בחלק א' (דברים) בסימן תת"ה. בודאי חסר פה וצ"ל: בשמואל בסימן
 קמ"ז (ובסימן תת"ה) הראשון. בד"ו תקן בשמואל במקום בשמות שבר"ש. עוד
 ד"ו שם סימן תתס"ה: ברמו ק"ם השני בדרש: ברמו קמ"ב השני. נראה שזה
 נוסב על ויתן אותם לרחמים (תהלים ק"ז, מ"ה), כי על הפסוק הזה יש באמת דרש
 בהילקוט שמואל סימן קמ"ב, וצ"ל גם בד"ו „ברמו קמ"ב השני“. יהיה איך שיהיה.
 הציונים האלה (כלם בתהלים) יוצאים מכלל הציונים האחרים. יש בהם „הראשון“,
 „השני“, ונפלו בהם הרבה מעיות. בד"ו נדפסו הציונים האלה כמעט אות באות
 כמו שהם בדרש, חוץ מהתיקונים וההשמטות של ר"מ פרינץ שנדע גם ממקומות
 אחרים. מוכח אפוא שד"ו נעשה על פי ד"ש. —

4. מדרש אבכ"ר פרשה כך וכן. בשני מקומות מציינ בד"ו את הפרשה
 בהביאו את מדרש אבכ"ר. אבל בשאר המקומות איננו מציינ את הפרשיות, וכן
 מחברים אחרים כשמביאים את מדרש אבכ"ר אינם מציינים את הפרשיות, כי מדרש
 אבכ"ר לא היה מחולק על פרשיות כלל. גם פה מעה ר"מ פרינץ ונכשל ע"י ד"ש

כי הילקוט לס' בראשית מתחלק בר"ש לפרשיות כמו המדרש בראשית רבה, וחשב ר"מ פרינץ בשני המקומות הנזכרים, שמשמר הפרשיות שראה בר"ש מסב על מדרש אבכיר המובא שם, ובאמת הוא מסב על הילקוט. ע' להלן מדרש אבכיר I לסימן קני; גם III לסימן יז. אבל כסימן ליד התבונן ר"מ פרינץ וכתב אבכיר ב"ד פ"שה כ"א, עיין שם III לסימן ל"ד.

6. תאני רבי אליהו. בכל הילקוט ד"ו מובא הספר הזה בשם תני או תנא דבי אליהו, והק בארבעה מקומות נקרא שמו תאנא דבי אליהו בהוספת אל"ף אחר התי"ו במלת תנא. אין זה מקרה, כי אם המרפס העתיק זאת מד"ש, כי גם שם כתוב בהמקומות ההם תאנא כאל"ף, ע' ח"ב סימן קס"ה וסימן ר"ח וסימן רע"ה (בר"ש סימן ת"ח) וסימן תרע"ב.

6. שינויים במראה מקומות ושינויים בנוסחאות. בר"ז ח"ב ריש שומרים כתוב על הגליון: וכתבי ברמו כ"ו... דכתיב ברמו א'. לא נבין מה ענין הדל"ה במלת דכתיב? ונודאי הוא מפני כי בר"ש כתוב פה: שאר ק"ט ע"א דכתיב ברמו כ"ו... שאר ק"ט ע"א דכתיב ברמו א'. המגיה השמיץ בר"ו מלות "שאר ק"ט ע"א" והיה לו להסיר את הדל"ה במלת דכתיב, אך שכח והשאיר אותה כמו שהיא בר"ש. שם סימן תתקל"ד על הגליון: כתיב וברמיה ערך ס"ח. גם פה לא נבין מה ענין דר"ו במלת וברמיה. אולם גם זה נובע מד"ש, כי שם נאמר: שאר ק"ט ע"א כ"ט ע"א רמו צ"ד וברמיה ערך ס"ח. בר"ו השמיטו את המלות "שאר ק"ט ע"א" כתוב בישיעה רמו צ"ד, והשאירו "וברמיה" עם ו"ו החיבור כמו שהזא בר"ש. זה מוכיח לעין השמש שר"ו נעשה על פי ד"ש. חוץ מזה מספר המינים הוא משובש, כי אין בישיעה סימן צ"ד ואין ברמיה ערך ס"ח, ואחר שהציון האחרון עם השינוש ועם מלת ערך במקום רמו או סימן נמצא גם בר"ז, יוצא מזה שר"ו נעשה ע"פ ד"ש. המלות "שאר ק"ט ע"א" נשמטו גם בהדבקה מקומות אחרים, ובקצת מקומות נשארו גם בר"ז, ע' ח"ב סימן רנ"ג ושם כתוב בשני הדמוסים: שאר ק"ט ע"א כתיב ברמו קנ"ג ובסימן קע"ה. גם זה יבוא מד"ש, כי תיכף אחר "ברמו" יבוא "ובסימן", ונודאי לא נכתב זה מסופר אחר, והציון השני ניתוסף נודאי מסופר אחר, וכתב "ובסימן" במקום שהסופר הראשון כתב ברמו, ונדפסו שני הציונים בר"ש, ומשם באו לר"ו. והנה על פי רוב כתוב בהילקוט "ברמו" או "בסימן". לפעמים רחוקות מאד תבוא גם מלת ערך במובן זה נראה שמלת ערך כתב כותב שלישי. וראה שכל מקום שיש בר"ש "ערך" במובן רמו או סימן ישנו גם בר"ו. עיין מה שהבאתי קודם לזה מח"ב סימן תתקנ"ה. בר"ז משלי סימן תתק"ס: בשמאל ערך פ"ד, שם תתקס"ג: ברמיה ערך ש"כ, עוד שם: בתילים רמו תש"ט, ואח"ו: בתילים ערך תש"ט. בר"ש שם: שאר ק"ט ע"א כתיב בסוף ישעיה ובתילים רמו תש"ט, ואח"ו: שאר ק"ט ע"א כתיב בתילים ערך תש"ט. בר"ז השמיטו בשני המקומות את המלות "שאר ק"ט ע"א", גם המלות "בסוף ישעיה", אבל השאירו בהמקום הראשון "רמו", ובהמקום השני "ערך". ע' עוד ד"ו איוב סוף תתק"ה, תתק"ז, תתק"ח. נודאי אין זה מקרה, רק הועתק על פי ד"ש. — לפעמים הוסיף ר"מ פרינץ בר"ו שאר ק"ט ע"א... שאינו בר"ש. ע' מלכים סימן קע"ט: שאר ק"ט ע"א כתיב בר"ש קהלת, ואינו בר"ש. אולי מצא כן ר"מ פרינץ באיזה כ"י מן הילקוט למלכים. — מצאתי בר"ו ח"ב ממשלי ואילך דבר זה, והוא שנמקום, כתיב" הנאמר בר"ש נאמר לפעמים בר"ז, ברמו". ע' ד"ז למשלי תתקמ"ד,

תתקמ"ז, תתקמ"ח, תתקמ"ט, תתקנ"ג, תתקנ"ד, תתקנ"ו, תתקנ"ח. כפימן תתקנ"ט: „ברמו בשמואל רמו ש"נ, וכד"ש: כתוב בשמואל רמו ש"נ. כפימן תתקס"ב כד"ז: „ברמו כפיסוק כי שפתי כהן ברמו ת"י, במקום כתוב כפיסוק. עוד שם ברמו כמלכים. כפימן תתקס"א כתוב כד"ו: ברמו לעיל ומקומו כאן, וכד"ש שם: כתוב לעיל ומקומו כאן. עוד שם: ברמו כמלכים רמו קנ"ח. וכן באיזב סוף סימן תתק"א: ברמו בקדלה ברמו... כד"ש: כתוב בקדלה ברמו... שם תתק"ג: ברמו כפימן צ"ט, וכד"ש כתוב שם: שאר קישעא כתיב כפימן צ"ט. השמיטו איפוא המלות „שאר קישעא“, ובמקום „כתוב“ נרסם „ברמו“. ד"ו תתק"ח: ברמו כתיבסר בערך... וכד"ש: כתיב כתיבסר בערך... עוד שם: ברמו בשמואל בערך קמ"א וכד"ש: כתיב בשמואל בערך קמ"א. שם תתק"ו: ברמו בשמואל קכ"ד וכד"ש: כתיב בשמואל בערך קכ"ד. הניאל אלף ס"ה: ברמו בשמואל קמ"א וכד"ש: כתיב בשמואל קמ"א. שם אלף ס"ו: ברמו יחוקאל בערך של"ו... ברמו כמלכים רמו ר"א וכד"ש כראש: שאר קישעא כתיב כתיבסר במזמור כי וכמזמור מ"ג... (וזה חסר כד"ו) שאר קישעא כתיב כתיבסר בערך של"ו... כתיב כמלכים רמו ר"א. ועוד כזאת הרבה בהילקוט לדניאל. בכל המקומות האלה תבוא כד"ו מלת ברמו במקום מלת כתיב שבד"ש. לא אדע מאין באה המעות הזאת.

בהרבה מקומות גשטמו כד"ו הציונים לנמרי, מסכה שר"ם פרינג לא הבין את סנת המציון. ח"א סימן ק"ע נשמט כד"ו הציון המשמש שבד"ש שהעיוותי עליו בהאשכול ח"ד 278 בההערה. שם סימן שצ"ד נשמט הציון תכ"ק שבד"ש, כודאי מסכה שר"ם פרינג לא ידע שהוא ראשי תיבות מן תוספתא כנא קמא, ושכאמת נמצא שם הדרש המובא בהילקוט. כד"ש ח"ב (ירמיה) סימן רס"ד כתוב: סי פרה אל יתהלל חכם כחכמתו זה משה... הציון הוא כודאי משמש וצ"ל פריא היינו פרקי ר' אליעזר. אצלנו אינו כפדריא אבל יש כפדריא אליהו וזמא ככ"ד. ויש בזה סיוע לדעת רמ"ש (נפסחים לסדר אליהו וזמא, מבוא צד 20) שהפרקים האחרונים מסמ"ו (ס' י"ט—כ"ד) היו נקראים פרקי ר"א. כד"ו הסירו את הציון הזה וכתבו במקומו „מדרש“ (זה נעלם מרמ"א שם). עוד שם כפימן רס"ה כתוב: סי פרה, והוא ג"כ ס"ס והיה כתוב ככ"י פרה במקום פריא היינו פרקי ר' אליעזר, וכאמת נמצא הדרש שם פרק ז'. המדרשים בשאלוניקי חשב שהבונה לפרק פרה והוסיף ס' 1). ר"מ פרינג לא עמד ע"ז והשמיט את הציון. כד"ל כתב במקומו מדרש 2). במקומות אחרים נשמטו כד"ו הציונים מכלי שנדע את השעם מדוע נשמטו. ע' ד"מ ד"ש ח"א סימן ס"ט וניש (כתוב בסוף הפרשה), שם סימן ס"ב (כתיב ברמו תתקמ"ח, כתיב ברמו שיי"ז), שם סימן ק"ע, ד"ו סימן קע"ב (ברמו ק"ד). המלות המוסברות ישנן כד"ש ונשמטו כד"ו. ע' עוד ד"ש ח"א סימן שצ"ד (כתיב ברמו ש"מ וברמו חמ"א וברמו תרצ"א), כל זה אינו כד"ו סימן שצ"ו. לפעמים לא ידע ר"מ פרינג לקרות כגבון את הציונים והביא כד"ו ציונים כשוכשלים. ח"א סימן ת"ג (כד"ו ת"ד) כתוב כד"ש: סי. נבות הורעאל... והכונה

1) כד"ש ח"ב הוסיף בהרבה מקומות את סי' גם קודם הציון שורה סיב, והדאיסו סי' שורה טוב כאילו היה זה פרק באיון מסכתא. ע' סימן ס"ה, רפ"ו, תיצ ת"ן, ותק"ח תקמ"ד. כפימן קיס כתוב: סי' פרק שורה טוב. כד"ו במקום סי' כתב מדרש.
2) (תבשל בזה צונג ג"כ 308 שכתב כי פריא מובאים בהילקוט בשם מריש סתם.

לדפסקתא רבתי עשר תעשר, הוצאת רמ"ש דף קס"ז ע"א. ר"מ פרינץ טעה וקרא ב"ר, וציין בד"ץ על המאמר הזה: בראשית רבה. ר' אבהו נדליה לא מצא את הדרש הזה בב"ר, וציין עליו בדפוס לזורנו. מדרש, ומשם בא הצינן. מדרש"ג גם בדפוס פ"ס. ר"א גרינהוט לא התבונן בד"ש, וחשב שהצינן, מדרש"ג יצא מיד המחבר, וע"כ לא ידע מה זה שהילקוט עצמו מביא את המאמר הזה בח"ב משלי תהקל"ב בשם פס"ר, ובח"א מביא אותו בשם מדרש סתם. עי' מה שכתבתי בזה בראשכול ח"ד 276. — ר"מ פרינץ מוסיף בהרכה מקומות איוז מלה על שם המקורות כדי שהקורא יבין בנקל על איזה ספר רבו המחבר. בד"ש ציינו הרבה פעמים רק את המקור ולא את המסכתא, ור"מ פרינץ הוסיף ליתר ביאור גם את שם המסכתא. ד"מ ד"ש ח"א סימן רמ"ג מציין: תנחומא ואין דורשין, ובד"ץ נרסס: תנחומא וחגי'גה פרק אין דורשין. ד"ש שם סמך רנ"ח: סי' כל כתבי קדש, ובד"ץ: שכת פרק כל כתבי. ד"ש שס"ד: אין מעמידין, ובד"ץ: ע"ז פרק אין מעמידין. ח"א סוף סימן תהקל"ב כתוב בד"ש: ירושלמי, ובד"ץ ירושלמי דכלאי. ביהוד התנג כן ר"מ פרינץ בננוע להמדרשים שבד"ש קצרו בשמותיהם. בהרכה מקומות שבד"ש מציינים „אככיד" הדסים ר"מ פרינץ „מדרש אככיר", וכן כתוב בד"ש לפעמים „מדרש" והכונה למדרש 'אככיר', ובד"ץ הרשים „מדרש אככיר". ובכ"ז השאירו גם בד"ץ לפעמים אככיר לבדו או מדרש לבדו, עי' להלן. על דבר שמות רבה עי' החוקר ח"א 186. מדרש תילים יכונה בד"ש על פי רוב בשם שוחר טוב. ובד"ץ עפ"י רוב מדרש שוחר טוב. הילמדנו מובא לבראשית גם בד"ץ בלא הזכרת מלה מדרש. לספר שמות בלתי מובא המדרש הזה, מוקרא ואילך מציין ד"ש תמיד (מסופק הוא רק ח"א סימן תתע"א) ילמדנו, ובד"ץ מציין עפ"י רוב מדרש ילמדנו. וכן יכונה הפסרי וזשא בד"ש רק „וזשא", ובד"ץ תמיד „פסרי וזשא". בד"ש נקרא מדרש אספה רק „אספה" ובד"ץ מדרש אספה. בח"ב סוף סימן ט' כתוב בד"ש: תרשא, ובד"ץ: מדרש תרשא (בנקומות אחרים נקרא גם בד"ש מדרש תרשא). ח"ב מלכים סימן רכ"ה כתוב בד"ש: תנחומא, ובד"ץ: מדרש תנחומא. — ר"מ פרינץ שנה ותקן גם את נוסחאות הילקוט, כמו שכתב באחרית דבר לח"ב: ואני בעניי הבינותי להפיש כל מדרש על מצונו ותלוי ותקנתו המעוזה כפי האפשר... ולא העיר בשום מקום שהתיקון נובע ממנו, אמנם בח"א סימן שנ"ד הביא את הדרשות מיבמות מ"ח ע"ב ומכתובות ק"ה ע"ב כמו שהן מקושעות בד"ש וכתב ע"ז: אמר המציה בנאן חסר. בדפוס לזורנו השליט את הדרש מכתובות ק"ה ע"ב, ואינו גם בד" פ"ס. אבל בד"ץ הוא אות באות כמו שהוא בד"ש. כבר הק"ד במאור עינים פרק נ"ט שברפוס חגי' ח"ב דניאל סימן תתפ"ז השמיטו בדרכי סדר עולם את המספר תשי"ב הנמצא שם בד"ש. וזה יען כי המספר הזה לא נמצא בעבודה וזה ט"ע, וגם במ"ע ס"ל איננו וע"כ הוסיף ר"מ פרינץ. וכאמת הוא הזכרת איוז הזכרת עולם שהיא לעיני בעל הילקוט. ההוספה היא היתה בילקוט כ"י משנת ע' שדאה בעל מאור עינים. יש עוד תיקונים רבים לאלה, שתקן ר"מ פרינץ בד"ץ. וזו מה נעשה בו שוויים ע"י המעיות שנמלך בדפוס ח"נא.

(1) בד"ש נחלק הילקוט לבראשית על צ"פ פרשיות הזכה להבראשית רבה (הנחלק אצלנו על סאה פרשיות). ר"מ פרינץ השמיט את החלוקה הזאת. בד"ש סוף ספר בראשית כתוב: שכת לאל ראשית, סימתי ספר בראשית. ואח"כ: וא"ה שפית לספרע מזה. גם זה נשפס בד"ץ.

7. קונטרס אחרון. ברפס שאלוניקי נדפס בסוף דחלק הראשון קונטרס אחרון שאסף המחבר לתוכו הרבה דרשות מן הירושלמי כפימנים מיוחדים וגם דרשות מן הילכדנו נ"ב כפימנים מיוחדים. אל הקונטרס האחרון נרמו בהחלק הראשון פעמים רבות, ובהחלק השני נרמו אליו פעם אחת. בסוף החלק הראשון כתוב ב"ש: "ונתחיל הקונטרסים האחרון אשר סדר ה"ר שמעון הדרשן לאתר שכתב זה הספר ובכל מקום שאתה מצא רמו כך בקונטרסים אחרון, בקש בכאן". הקונטרס האחרון ישנו גם בסוף הכתב-יד מן הילקוט משנת ח"י"ים שבארכספרד קובץ 2637. וז"ל המומר בסוף הכ"י הנזכר: "אני הצעיר קלנימוס ב"ר יעקב נב"ע כתבתי ספר זה מחברת ה"ר שמעון הדרשן וצ"ל... עוד נוסף עליו דברים הרמזים בכמה מקומות בספר זה בקונטרס אחרון ברמו פלוגי, יבין וישכיל הקדרא למספר שיראה, במקום הציון יחפש אחר מקום זה סיום החומש. מכאן ואילך נקרא קונטרס אחרון כי כן קראו המחבר מושך בשבט סופר... בילקוט חייניציא לא נדפס הקונטרס האחרון. אין זה מסבה שהקונטרס הזה לא היה בהספר שממנו נדפס הילקוט חייניציא, כמו שרצה להוכיח מזה ר"א גרינהוט. אבל ר"מ פרינג השמיט אותו במכתו. המעיין ברפס חייניציא כראוי, ימצא בנקל שהקונטרס האחרון היה גם הוא בהספר שממנו נעשה הרפס הזה. כי הגה ר"מ פרינג אחר שנעבר בדעתו לזכור את הקונטרס, השתדל להפיר מן הילקוט את המראה מקומות אל הקונטרס הזה, או להפיר לכל המחוח את המלות "קונטרס אחרון", למען לא יתבונן הקורא כי בילקוט ד"ו חסר הקונטרס האחרון. וכאמת נשמטו הרבה מראה מקומות כאלה לנמרי, אך הרבה מהם נשארו גם בד"ו, ונשמטו מהם רק המלות "קונטרס אחרון", ושאר הציון הרמזו אל הקונטרס האחרון נשארו גם בד"ו, וע"כ יש בהילקוט ד"ו עדיות הרבה שהקונטרס האחרון היה בהספר שממנו נדפס.

בנוגע להשמטת הציונים לנמרי עיין ה"מ ח"א סימן מ"ד. בד"ש יש שם: כתוב קונטרס אחרון רמו רנ"ט. בד"ו נשמט כל זה. בסימן נ"ד יש בד"ש: כתוב בקוני אחרון ירושלמי רמו מ"ג. גם זה נשמט מד"ו. וכן נשמטו הציונים האלה בסימן ק"ע, רצ"ו, תרמ"ו, תש"ח, תשי"ט ותשמ"ב.

במקומות אחרים השמיט מר פרינג רק את המלות "קונטרס אחרון" ויתר הציון נשאר לפליטה. הנני מציג פה את הציונים האלה בד"ש לעומת הציונים בד"ו, למען יראה הקורא את הדברים בהחיותו.

רפס חייניציא.

ח"א סימן צ"ה: ילמדנו ברפסו מ"ו (גיה נשמט).
 ק"ל: ילמדנו רמו כ"ו.
 ר"ש וישלח: ילמדנו רמו כ"ב.
 ח"א סימן ק"מ: ילמדנו ברמו נ"ד.
 קמ"ח: ילמדנו ברמו כ"ז.
 ק"ג: ילמדנו רמו ב"ח.
 קנ"ז: ילמדנו רמו ל"א.
 וליב וליג וליד.
 קס"א: ילמדנו ברמו ל"ד.
 קע"ד: ירושלמי רמו רכ"ב.
 רצ"ו: ירושלמי רמו ס"ג.
 ת"ח: ירושלמי רמו ל"ז.
 ח"ב משלי סימן תתקנ"ג: באיכיר בסוף הספר בקונטרס אחרון ברמו מ'.

רפס שאלוניקי.

חלק א' סימן צ"ה: כתוב בקונט' אחרון ילמדנו ברמו מ"ו כ"ה.
 ק"ל: כתוב בקונטר' אחרון ילמדנו רמו כ"ו.
 ר"ש וישלח: כתוב בקונטר' אחרון ילמדנו רמו כ"ב.
 חלק א' סימן ק"מ: כתוב בקונטר' אחרון ילמדנו ברמו כ"ז.
 קמ"ח: כתוב בקונטר' אחרון ילמדנו ברמו כ"ז.
 ק"ג: כתוב בקונטר' אחרון ילמדנו רמו כ"ה.
 קנ"ז: כתיב בקונטרס אחרון ילמדנו רמו ל"א וליב וליג וליד.
 קס"א: כתוב בקונטר' אחרון ילמדנו ברמו ל"ד.
 קע"ד: כתוב בקונטר' אחרון ירושלמי רמו רכ"ב.
 רצ"ו: כתוב בקונטר' אחרון ירושלמי רמו ס"ג.
 ת"ח: כתוב בקונטר' אחרון ירושלמי רמו ל"ז.
 חלק שני משלי סימן תתקנ"ג: באיכיר בסוף הספר בקונטרס אחרון ברמו מ'.

מכל זה יראה הקורא שהקונטרס האחרון היה בהילקוט שהשתמש בו ר"מ פרינץ בהדפיסו את הספר הזה בויניציא, והף שהוא השמיט את המלות „קונטרס אחרון“, אנהגו יודעים כי המלות ירושלמי או ילמדנו רמו כך וכך המזות אל הקונטרס האחרון, היינו אל החלק הראשון שנקצו בו דרשות מן הירושלמי, ואל החלק השני שנקצו בו הדרשות מן הילמדנו. וחוף לזה שכח ר"מ פרינץ להרחיק בהחלק השני סימן תתקנ"ג את המלות „בקונטרס אחרון“. אין כל ספק איפוא שהשתמש בר"ש. ראה גא שנכל מקום שבר"ש נאמר ברמו (עם ב"ת) נדפס כן גם בח"ו, ובכל מקום שנאמר בר"ש רמו (בלא ב"ת) נדפס כן גם בר"ו. ואין זה מקרה, אלא ודאי שר"ש היה מנחם לפני ר"מ פרינץ.

ר"א גרינבוט לא שם עינו על כל זה, ובעינים עצמות כתב כי לר"מ פרינץ היה כ"י משונה מר"ש שלא היה בו הקונטרס האחרון, ושע"כ לא נדפס הקונטרס הזה בויניציא! —

8. סדרן של נביאים אחרונים וכתובים. מחבר הילקוט סדר את ספרו עם"י סדר הנביאים שנשנה בכבא בתרא י"ד ע"ב, היינו אתר מלכים יבוא ירמיה, יחזקאל, ישעיה, תרי עשר. וע"כ הולכים בר"ש הסימנים ומשכים ממלכים לירמיה, מירמיה ליחזקאל, ליסעיה ותרי עשר. ספר מלכים מסיים כאמצע סימן דנ"ב, ומתחיל

ירמיה באמצע סימן רנ"ב, והולך עד קרוב לסוף סימן של"ה.

יחזקאל מתחיל בסוף סימן של"ה, והולך עד קרוב לסוף סימן שס"ה.

ישעיה מתחיל בסוף סימן שס"ה, והולך עד סוף סימן תקר"ה.

תרי עשר מתחיל בסוף תקפ"ז, והולך עד סוף סימן תקצ"ה.

נראה שבצעב וראשונה היה הילקוט כתוב כסדר הזה, היינו אתר מלכים היה כתוב ירמיה, וישעיה היה כתוב אתר יחזקאל. האמנם ברכות הימים שנו הסופרים וכתבו את הילקוט כפי הסדר הנהוג אצלנו, היינו ישעיה, כא תיקף אתר מלכים. אבל הסימנים נשאר כמו שיצאו מירי המחבר. וכדי לכבד את הפעם מודע מתחיל ישעיה בסימן שס"ה אתר מלכים המסיים בסימן רנ"ב, וכדי שהקורא יוכל למצוא בנקל את הסימנים שיהיו נחוצים לו, כתבו האופרים בראש ישעיה את הברייתא דכבא בתרא בזה"ל: „בתרא ס' השותפין ת"ר סדרן של נביאים יהושע שופטים שמואל מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה תרי עשר. ולפי זה האופן הולך סדר המפתח“. רצה לומר שסדר הסימנים הולך על פי הסדר שבכבא בתרא, היינו ממלכים לירמיה. אל הסדר הזה רומזים הציונים בהילקוט, וכשנמצא ד"מ בהילקוט: כתוב ברמו ש"כ, נדע לחפש זאת בירמיה, כי שם נמצא הסימן הזה, ואם הציון הוא: „כתוב ברמו ת"ק, אזי נחפש ביסעיה. וזה סדר הסימנים ותכונת הציונים ברמס שאלוניקי. ר"מ פרינץ שנה את סדר הסימנים שבר"ש. ברמס ח"ג נמשכים הסימנים ממלכים ליסעיה ולא לירמיה. ישעיה מתחיל שם בסוף סימן רנ"ב ומסיים בסימן שע"ד. מכנה זו לא הדפיסו בחיני את הברייתא דכבא בתרא בראש ישעיה, כי הסימנים הולכים שם ממלכים ליסעיה כסדר. אבל ר"מ פרינץ שכח כי הוא שנה את סדר הסימנים שביסעיה, וכשהגיע לירמיה התחיל למנות עוד הפעם מסימן רנ"ב (המספר הזה נשמט שם) ופנה בירמיה את הסימנים עד אמצע סימן של"ה כמו שהוא בר"ש. גם הדפים בראש ירמיה את הברייתא דכבא בתרא כמו שהוא בר"ש בקצת שינוים. יחזקאל מתחיל בר"ז מאמצע סימן של"ה והולך עד קרוב לסוף סימן שס"ה. תרי עשר מתחיל שם מסימן תקפ"ז

והולך עד סוף סימן תקצ"ה. על ידי זה באה ערכוביא גדולה בסימני הילקוט ד"ז. הסימנים מן רנ"ג עד של"ה נמנו שם שתי פעמים, היינו בישיעה וגם בירמיה, וזכנר זה אין בד"ו הסימנים מן שפ"ה עד תק"ד, שהם בד"ש סימני ספר ישעיה. מכאן מעצמו כי לדגלי השינוי הזה היה ר"מ פרינץ מוכרח לשנות גם את ציוני הילקוט הנוגעים אל המספרים שבהם נשתנו הסימנים. בקצת מקומות עשה זאת ר"מ פרינץ. אבל במקומות הרבה שכח לתקן את הציונים ונשארו כמו שהם בד"ש. ד"מ בד"ש ישעיה סימן ת"ג כתוב: האומרים ימהר יחישה שאר קישעא כתוב לעיל ברמו שצ"ט. פה שנה ר"מ פרינץ זכתב בישיעה סימן ר"ע (שהוא בד"ו במקום סימן ת"ג שבד"ש): לעיל בסימן רס"ו. כי הסימן שאליו רומז הציון איננו נושא עליו בד"ו המספר שצ"ט, כי אם המספר רס"ו. האמנם בד"ש ישעיה סימן ת"ז כתוב: ואשמע את קול די אומר שאר קישעא כתובה לפני, בפסוק נחמו נחמו בסימן תמ"ג. ר"מ פרינץ נגרר אחר הציון הזה וכתב גם הוא בד"ו סימן רע"ד אחר ואשמע את קול די אומר: בפסוק נחמו בסימן תמ"ג. אך למותר הוא סימן כזה בהחלק השני מן הילקוט ד"ו, כי אין בו הסימנים מן שפ"ו עד תקי"ד, והיה לו לר"מ פרינץ לכתוב: בפסוק נחמו בסימן ש"ו. וכן ד"ו סימן שט"ז כתוב על הגליון: כתוב ברמו תנ"ד, נגרר כזה אחר ד"ש סימן תנ"א. עוד ד"ו סימן של"ו: כתוב ברמו תמ"ד, הוא עפ"י ד"ש סימן תע"ג, ור"מ פרינץ שכח כי הסימנים תנ"ד ותמ"ד לא יזכרו ולא יפקדו בד"ו. מכל זה מוכח כי הילקוט נדפס בזינא על פי דפוס שאלוניקי. ר"מ פרינץ שנה את הסימנים, אבל השאר בהרבה מקומות את הציונים הרומזים אל הסימנים כמו שהם בד"ש, וכזה העיר בעצמו כי ד"ש היה לו ליסוד.

גם בהכתובים הולכים הסימנים אחר הסדר שנשנה בכבא בתרא, היינו רות, תהילים, איוב, משלי וכו' ומסיימים בדברי הימים. הברייתא דב"ב הובאה בריש רות. כי בהילקוט נדפסו הכתובים על פי הסדר התנ"ל, היינו תהלים משלי איוב וכו', אבל הסימנים הולכים עפ"י הסדר דכבא בתרא. אלה הם סימני הכתובים. סי תרי עשר מסיים בסימן תקצ"ה, וע"כ מתחיל רות מסימן תקצ"ו ומסיים בסימן תר"ש. תהילים מתחיל מסימן תר"ז והולך עד סימן תת"צ (מספר תר"י נשמט בד"ש, וכן גם בד"ו).

איוב מתחיל מסימן תתצ"ב והולך עד סימן תתקכ"ח (המספר תתצ"א חסר בשני הדפוסים. בד"ש מסימן תתקכ"ד והלאה במעות התק"ד—תתקנ"ח). משלי מתחיל מסימן תתקכ"ט ומסיים בסימן תתקס"ד. קהלת מתחיל בסימן תתקס"ה ומסיים בסימן תתקע"ח (המספר תתקס"ה נשמט בשני הדפוסים).

שיר השירים מתחיל מסימן תתק"פ ומסיים בסימן תתקצ"ד. קינות (איכה) מתחיל מסימן תתקצ"ה ומסיים בסימן תתרמ"ג. אחשורוש (אסתר) מתחיל מסימן תתרנ"ד ומסיים בסימן תתנ"ט (1). דניאל (עזרא נחמיה) מתחיל מסימן תתנ"ט ומסיים בסימן תתרע"א (סימן תתרנ"ט הוכפל בשני הדפוסים. בד"ש דע"ג ביחד, בד"ו דניאל בספר בפני עצמו, ואחריו עזרא ונחמיה בספר בפני עצמו).

(1) הסדר בכבא בתרא הוא: איכה, דניאל, אחשורוש, עזרא וכו'. הילקוט לא עבר את הסדר הזה בהסימנים שלו.

דברי הימים מתחיל מסימן תת"ע"ב ומסיים בסימן תת"פ.
בהילקוט להכתובים לא שנה ר"מ פרינץ הרבה.

9. חלוקת תהילים על קמ"ז פרשיות. הילקוט לתהלים נחלק בד"ש (חוץ מן הסימנים) על קמ"ז פרשיות, והמספרים מן א' עד קמ"ז כתובים בראש כל פרשה. בעל הילקוט מנה אפוא בס' תהלים שלש פרשיות פחות ממה שמונים אנהנו. הוא סונה את שתי הפרשיות הראשונות (אשרי האיש ולמה תנשו) לפרשה אחת. גם את פרשה מ"ב ומ"ג ופרשה ע' וע"א הוא חושב לפרשה אחת, הרי יש חילוק בשלש פרשיות. עוד יש חילוק שהילקוט מחלק את ההלל על המש פרשיות, היינו מפרשה קי"א עד פרשה קמ"ז (עד בכלל), ואצלנו מחולק ההלל על שש פרשיות, היינו מפרשה קי"ז עד קי"ח (כפי מנין הקסיטל שלנו). נגד זה מחלק הילקוט ד"ש את הפרשה ע"ח לשתי פרשיות, כי מן והוא רחום (ע"ה, ל"ו) מתחילה בהילקוט פרשה כפני עצמה, והיא בהילקוט פרשה ע"ו המתחילה בסימן תת"ב. וע"כ יש חילוק בשלש פרשיות בין מספר הפרשיות שלנו (ק"ג) למספר הפרשיות שבילקוט ד"ש (קמ"ז), ע' סידמס Kanon S. 71, הערת ריי מילר למס' סופרים ספ"ז הי"א, גם בלוי Einlei- צד tung in die heil. Schrift 112 החלוקה של ס' תהלים הזאת היא קדמונה והיתה נדונה כבר בימי האמוראים. בירושלמי שבת פרק ט"ו ה"א ובמסכת סופרים שם ומדרש תהילים מזמור כ"ב (עיי"ש הערת רש"ב): מאה וארבעים ושבעה מזמורים שכתובים במספר תהלים כנגד שנותיו של יעקב אבינו. כן נדע כי בימי האמוראים נחשבו פרשה א' ופרשה ב' לפרשה אחת, כי בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג ובבבלי ברכות ט' ע"ב אמרו: אשרי האיש ולמה תנשו גוים חדא פרשה היא (ע' הגהות ר"צ חיות לברכות שם, ורש"י"ר הלכות קדם צד 18). גם שאר חלוקת הספר היתה בימי קדם כמו שהיא בהילקוט ד"ש. בעל הילקוט מצא את החלוקה הזאת בודאי במדרש תהלים שהיה לעיניו והכניס אותה לתוך הילקוט שלו, וכן הגיעה אלינו הדפוס שאלוניקי 1). הציונים בד"ש הרומים אל המזמורים שבתהילים מיוסדים על החלוקה הזאת שבר"ש. בדפוס ויני הסירו את מספר הפרשיות, והשאירו רק את מספר הסימנים. בכל זאת השאירו את הציונים שבר"ש עם מספר המזמורים, ולא שמו אל לב כי בד"ר לא נחלק הילקוט לתהלים על פרשיות או מזמורים, והקורא לא ידע איה מקום הפרשיות שאליהן רומים הציונים. ד"מ בד"ו סימן תשמ"א המתחיל למנצח משכיל לבני קרח וז"ה ארח היים למעלה למשכיל כתוב על הגליון: במזמור ל"א. במזמור ל"א שלנו אין שום דרש על הפסוק ארח חיים למעלה למשכיל, אבל יש דרש על הפסוק הדוא במזמור ל"ב שלנו. הציון הזה בא בלי ספק לד"ו מד"ש, כי על פי חלוקת הדפוס ההוא מזמור ל"ב שלנו הוא באמת מזמור ל"א. וכן נשארו ציונים עם מספר המזמורים כפי חלוקת ד"ש גם בסימן תת"פ וסימן תתקל"ב. בסימן תתקמ"ג כתוב

(1) אין זכר מן החלוקה הזאת במדרשי תהלים שתניעו אלינו בדפוס ובכתב-יד, שיש בהם כבונה גדולה בחלוקת הפרשיות, ע' רש"ב מבוא למדרש תהלים צד 82 והלאה. ילקוט המכירי סתולק על ק"ג מזמורים. רק בהילקוט-סמעיני ד"ש נשארה החלוקה על קמ"ז מזמורים. הדפוס-סור ביכלר העירני כי קצת שוות להתלוקה הזאת הן הקטיעות מתהילים שפצא בניית מצרים והנמצאות קעת באוכספור: ד קובץ 2624 (Supplement). לפי עדות נייבויר רשום שם המספר כיא על מזמור כ"ב שלנו, גם רשום המספר כ"ג על מזמור ל' שלנו, וכ"ח בילקוט ד"ש. דוד רשום שם המספר ק"ג על מזמור ק"ג שלנו, והמספר ק"ד על מזמור ק"ז שלנו, אבל בילקוט ד"ש רשום על המזמורים האלה ק"א, ק"ה, כמבואר לעיל. עוד העירוני ידירי התכם הנכור כי בכית עקר הספרים שבסיי- לאנר נמצא ספר תהילים הסתולק על קמ"ז פרשיות כמו שהעיד ריא ברלינגר במאנצין חלק' צד 112.

בר"ז על הגליון: ברמז (במקום: כתוב) בתילים בזמור ג' רמז י"ב. לא נדע מהו ענין בזמור ג' כי אין הילקוט ד"ו מתחלק על מזמורים, גם לא נדע מהו רמז י"ב בתהלים, כי אין בהילקוט תהלים סימן כזה. אין ספק כי גם הציון הזה בא מד"ש שנחלק על מזמורים. רמז י"ב הוא בודאי מ"ם בד"ש, ומשם הועתקה לד"ו. וכן יש בהציונים הרבה מעיות שהועתקו מד"ש.

עוד אעיר כי בד"ש ח"ב סימן תתס"א מתחיל המזמור ברכי נפשי ורשום עליו המספר ק"ב (אצלנו הוא פרשה ק"ד). ובסימן תתס"ב סביא מברכות (ט' ע"ב): אמר ר' לוי מאה ושני פרשיות אמר דוד בספר תלים ולא אמר בהם הללויה עד... הני מאה ותלת הוי"ן? אשרי האיש ולמה רנשו גוים חדא פרשתא היא. אצלנו הנוסח בברכות: דאמר ר' יודנה בריה דרבי שמעון בן סוי ק"ג פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד... הני ק"ג ק"ד הוי"ן? אלא שמע מינה אשרי האיש ולמה רנשו גוים חדא פרשה היא (ע' מדרש תהלים סוף ק"ד והערת רש"י). גירסת הילקוט בברכות מתאימה עם החלוקה שלו, שכרכי נפשי הוא מזמור ק"ב. את חלוקת שאר הפרשיות ידע השואל אבל לא ידע שאשרי האיש ולמה רנשו גוים הן פרשה אחת, ע"כ שאל הני מאה ותלת הוי"ן? והנה גם בר"ז נדפסו מאה ושתי פרשיות, ולא יבין הקורא מה זה. גם התקשה בזה דר"ג ראבינאוויץ בד"ם לברכות שם, ואחר שהביא את נוסח הילקוט כתב: גם זה צריך תלמוד. ובאמת זה פשוט ומזכר כחלוקת תהלים על קמ"ז מזמורים כמו שהוא בד"ש. בויק"ר פ"ד אות ז' הנוסח: ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים מזמורים אמר דוד ולא תתם בהן הללויה עד... בודאי היה כתוב ק"ב ומעה הסופר וכתב ק"כ וזוהו נעשה אח"כ מאה ועשרים כמו שהעיר בלויא שם.

על פי האמור בזה ונעלה הוא מעל כל ספק, כי לדפוס שאלוניקי היתרון על כל הדפוסים האחרים, ובתוכם גם דפוס וויניציא. ד"ש הוא הדפוס הראשון שנעשה עמ"י כתב יד, ודומה אל החיבור כמו שיצא מיד המחבר יותר משאר הדפוסים שנעשו בהם שינויים ע"י המדפיסים והמנהיגים. ראינו כי ד"ז נעשה על פי ד"ש, ור"מ פרינג שלח בו יאת ידו, כי הוא גרע והוסיף ושנה בברכה מקומות. גם אם יתקש איש ויאמר שהיה לר"מ פרינג איהו כ"י מן הילקוט ובו השתמש בעת שהדפיס את הילקוט בחי"ו, הגה הוא מנרח להודות שהכתב-יד ההוא היה שזה בכל לדפוס שאלוניקי ושר"מ פרינג עשה בו שינויים, כי כן נראה מתוך ד"ו, וכן מעיד ר"מ פרינג בעצמו שעשה בהילקוט דגהות ותיקונים בנוסח הספר ובציוניו. וע"כ אין לד"ז ערך דפוס ראשון ואין לסמוך עליו, ובפרט אחר שנדע כי ר"מ פרינג לא הצליח בהגותו (ע"י להלן ראש פרק ג'). דפוס קראקא נעשה עמ"י ד"ז. עוד יותר נשתנה הילקוט שנדפס בליודנו עם פירוש מר' אברהם גדליה (ע' החוקר ח"א צד 186). ר' אברהם גדליה הלך פעם אחר נוסח ד"ש, ופעם אחר נוסח ד"ו, והרבה פעמים נסה משניהם והגיה מדעתו. ביחוד עשה שינויים בציוני המקורות, כשלא מצא מקור לאיזה דרש ציון על הגליון, מדרש, וע"כ נמצא בדפוס ליוורנו הציון, מדרש בהרבה מקומות שאינו שם בד"ש וד"ו. ר' אברהם גדליה לא התחנן בזה לאיזה מדרש פרטי, כי אם רצה להעיד שהמחבר מצא כן באיזה מדרש. דפוס פרנקפורט דאדר הלך על פי רוב אחר דפוס ליוורנו, גם הוסיפו בו ציונים חדשים, והרבו לציון, מדרש על הדרשות שלא ידעו מקורן. בדפוס פרנקפורט השתמשו המחברים האחרונים ונכשלו בו כחשבם שכל הציונים שבו יצאו מיד המחבר.

ג. מחברים שונים נכשלו בהדפוסים המאוחרים.

מוכן מעצמו כי מן הציונים שהוסיפו המדפיסים המאוחרים לא נכלל ללמוד על הספרים שהשתמש בהם המחבר, כי הרבה דרשות נמצאות במדרשים שונים, והמדפיסים הראו לפעמים על איזה מדרש שלא היה כלל לעיני המחבר, כי אם לקח את הדרש שהביא ממדרש אחר. ד"מ בדפוס ליוורנו והדפוסים שאחריו מצוין הרבה פעמים המדרש במדבר רבה כמקור הילקוט, ובאמת לא היה המדרש הזה לעיני המחבר, כי בד"ש זד"ו ודפוס קראקא לא נזכר המדרש במדבר רבה בשום מקום, והמחבר לקח את הדרשות לס' במדבר מן התנחומא. כי המדרש במדבר רבה מפרשה בהעלתך ואלך הוא התנחומא (ע' מקדמוניות היהודים צד 70), וע"כ ציינו המדפיסים המאוחרים, במדבר רבה" על הרבה דרשות המובאות בהילקוט, ובאמת הן נובעות מן התנחומא.

הרבה מחברים נכשלו כזה שחשבו כי ציוני הדפוסים המאוחרים שהיו לעיניהם, כולם זוכעים ממחבר הילקוט עצמו. צונץ הביא ראיה שמחבר הילקוט חי לא קודם המאה הי"ג לספ"ה, יען כי הוא מביא את המדרש במדבר רבה שלא נתפרסם קודם הזמן הזכר (נ"ט צד 299). גם כתב צונץ שיש בהילקוט ציונים, "מדרש" והכונה להבבלי וכדומה (שם צד 302). ובאמת אין ציונים כאלה בהדפוסים הראשונים, וזו בשבב שצונץ השתמש בדפוסים פרינקפורט אדא, ולא ידע כי בהדפוסים הקדומים לא נזכר המדרש במדבר רבה, גם אין שם הציון, "מדרש" על הדרשות הנובעות מהבבלי ומהרבות וכדומה. הראשון שהעיר על הציונים המאוחרים הוא רשי"ר, אך גם הוא לא יצא ידי כל חובתו. ז"ל רשי"ר במענותיו נזכר צונץ: ועוד שם (אצל צונץ) ראיה במה שמביא בעל הילקוט מדרשים מאוחרים כמו שמות רבה ובמדבר רבה שהם מאוחרים לרש"י וגם לרשב"ם, ולזה הצריך (צ"ל הוצרך) להוסיף עוד שרשימות המקורות בגליון הן כלן מהמחבר בעצמו, ונתחיל מזה האהרונה. הנה הראיתי כי לא כן הוא, כל הגרסם בגליון על שם המדרשים ההם, יש אשר נזכר במדרשים, וגם כל הנמצא הוא בשניונים רבים, אך רובם ככולם בתנחומא שלנו או גם במקום אחר, כמו בירושלמי ובבבלי. ולדוגמא תיקף בתחלת ספר שמות... הן אמנם רשם המחבר המקורות לדבריו, אך בפנים הספר, כמו שנדגו רש"י והערך, ולא בגליון, אך מעתיקים מאוחרים הוציאו הרשימות על הגליון, וגם מספר הרמזים הוציאו, ורצו עוד למצוא הכל במדרשים שלפנינו, והוסיפו רשימות ללא אמת, וזכר הביא החכם צונץ (צד רצ"ב, צ"ל ש"א) מקומות שנמצאו רשימות המאמרים בפנים. ולא היה בידו עוד לראות ילקוט מדפוס קדמון, רק אחד ראיתי והשער בחלק הראשון חסר, אך בשער ח"ב כתוב... נדפס פה ק"ק קראקא... ובמקף ח"ב כתוב... ואח"ז דברי המגיד ז"ל ואני בעיני... והנה ברור לי כי כל אלה וגם הדברים בשער הספר אינם מדברי המגיד בדפוס קראקא, רק הכל הועתק מן השער ומדברי המגיד של דפוס ויניציא שנת שכ"ו, כי ר' מאיר פרינץ הוא המדפיס והמגיד שם שאר ספרים כמו כפתור ופרח וה"ד להרמב"ם... והנה כבר כספר כפתור ופרח לא הצליח כלל בהדחתו, כי יש שם שבועים רבים מאד בכל דף, ומי יודע כמה נסלו בילקוט אשר לא נכירם היום... (כ"ח חלק ז' צ"ד 6). נשתומם שרשי"ר, אף שלא ראה את ד"ש זד"ו, קלע בשכלו החד אל האמת בהגונע אל הציונים וההחזות של ר"מ פרינץ. אך גם הוא לא שם אל לב כי בדפוס קראקא שהיה לעיניו לא נזכר המדרש במ"ד בשום מקום, וכי המדרש שמות רבה מובא שם רק בשלשה מקומות,

והוא כודאי הוספת איזה סופר מאוחר, אף שנוכר גם בד"ש. בכל זאת מספיקים הכרי רש"י להעיר את הקורא על השינויים וההוספות בהדפוסים המאוחרים. האמנם הכאים אחר רש"י לא שמו לב לדבריו, ולא חדלו מליסד דבריהם על נוסחאות הדפוסים המאוחרים.

רש"י כתב במבואו למדרש תהלים צד 60: ככל המקומות בילקוט בתורה כנביאים וכתובים כאשר הביא מאמרים ממדרש הזה (ממדרש תהלים) מציין בצדו מדרש שוחר טוב או שוחר טוב. אולם בילקוט תהלים כאשר הביא מאמרים בשמו מציין „מדרש“, כי מאליו מובן שכוון למדרש שוחר טוב... אין זה מדויק, כי בהדפוסים הקדמונים לא נמצא בהילקוט לתהלים הציון מדרש ככונה למדרש תהלים. הציון „מדרש“ בילקוט תהלים בהדפוסים המאוחרים נובע מדפוס לובלין ומדפוס ליוורנו, ואינו בד"ש וד"ו וד"ק. עוד כתב שם רש"י בסמ"ב: אכן באיזה מקומות נרשם בילקוט „מדרש“ סתם ויש לתקן שצ"ל „שוחר טוב“, כמו דברים רמז תת"ח ד"ה כי ה' אלהיך ברכך נרשם מדרש וצ"ל שו"ט, ומונה שם רש"י הרבה מקומות כאלה שכתוב שם מדרש בטעות. ובאמת אין בהדפוסים הקדמונים הציון „מדרש“ בשום מקום מהמקומות שמביא רש"י. עוד מונה וסופר רש"י שם את המקומות שנרשם עליהם „מדרש“ ואין הכונה למדרש שו"ט. גם בכל המקומות האלה אין הציון מדרש בהדפוסים הקדמונים, ורש"י נגרר אחר הציונים המאוחרים שבדפוס סרנקפורט וזאלקווא. ע"י בית תלמוד ח"ה צד 211, שם הראיתי כי רש"י נכשל ברשימתו מן המקומות שהילקוט מביא את הילמדנו, יען שהשתמש בדפוס זאלקווא. עוד יותר נכשל בזה ר"א גרינהוט, ובנה השערתו על הציון „מדרש“ שבהדפוסים האחרונים, אשר באמת אין לו כל זכר בהדפוסים הקדמונים. כפי הלקוטים שלו ח"א צד 16 כתב כי בילקוט דברים רמז תתנ"ד רשום על המאמר בעת ההיא אמר ה' אלי ככל לך הציון „מדרש“, ושער כי כונת הילקוט היא למדרש ילמדנו, ושמלת ילמדנו נשמטה בשנת המדפוסים או הסופרים. ובאמת אין מלת מדרש נמצאת בשום דפוס קדמון לא בד"ש ולא בד"ו ולא בד"ק. וכן מביא שם צד 19 „מדרש“ סתם מילקוט ח"א סימן שצ"ו וסימן ת"ה, וברף י"א ע"ב מביא כזאת מילקוט משלי סימן תקס"ד, וברף כ"ד ע"א מילקוט ירמיה סימן רע"א, ובונה השערתו על הציון הזה, ובאמת אין הציון „מדרש“ נמצא בהדפוסים הקדמונים בשום מקום שהוזכר. כחלק ד' מהלקוטים שלו דף מ"ז ע"א כתב גרינהוט שבילקוט ריש בהעלותך רשום מדרש וצ"ל מדרש ילמדנו, גם זה איננו מדויק, כי אין שם הציון מדרש בשום דפוס קדמון. אמת שהמאמר התוא נובע מן הילמדנו, ונשמט שם הציון ילמדנו שישנו בכ"י הילקוט שבאונספורד, אבל אינו אמת שנשמטה בהדפוסים המאוחרים מלת ילמדנו ונשארה מלת מדרש. אולם האמת היא שמלת ילמדנו נשמטה בד"ש וד"ו וד"ק ונשארה המאמר בלא ציון המקור, וע"כ הציון המדפוסים המאוחרים מלת „מדרש“. כבר העירתי על כל זה בהאשכול ח"ד צד 274 וכתבתי כי בכלל אין בד"ש ציון „מדרש ילמדנו“, אבל יש שם רק „ילמדנו“, וע"כ גם בהמקומות שיש בד"ש הציון „מדרש“ אי אפשר לשער שהכונה להילמדנו, ושמלת ילמדנו נשמטה, ומה גם בהמקומות שאין שם מלת מדרש, והציון מדרש נתוסף בהדפוסים המאוחרים. גם העירתי כי אין לסמוך בזה רק על הדפוס הראשון, הוא ד"ש. ר"א גרינהוט טען כנגד זה וזהחלים כי גם על ד"ו יש לסמוך, יען כי לפי דעתו גם ד"ו נעשה עפ"י כתב-יד. אולם מלבד שאין זה אמת, ושר"מ פרינג' שנה ותקן מדעתו בד"ו כמו שראו:

במשך המאמר הזה, הנה מה הועיל ר"א גרינהוש במענתו הזאת, הלא גם בר"ז לא נמצא הציזן, "מדרש" בכל המקומות שזוהו תמך עליהם יסודותיו? 1).

ד. מדרש סתם אכביר וילמדנו.

בהזת שהדפוסים הקדמונים הם יקרי המציאות ודפוס שאלוניקי כמעט אי אפשר להשיג, ע"כ אמרתי לבאר מה את ציוני הילקוט בשם מדרש סתם, אכביר, וילמדנו, ואעיר על השינויים שיש בזה בין ר"ש ור"ז, וידע הקורא להבחין בין הגופות הקדומות ובין הגופות המאוחרות.

מדרש סתם.

בעל הילקוט, או מי שערך את מראה המקומות שנדרש ור"ז נימי קדם, יכנה בשם מדרש סתם את המדרשים הקדומים והמאוחרים שלא נתפסו הרכה. מן הציזנים הנאים נראה כי בשם מדרש סתם יכונה: אותיות דר"ע, מדרש ויושע, מסכת סופרים, מדרש אל יתהלל ומדרש חידם מלך צור. גם שאר הדרשות שנרשמו עליהן, "מדרש" נובעות ממדרשים מאוחרים כמו שנראה מסגנון וענין. יוצא מן הכלל הזה הוא, שבילקוט ר"ש ור"ז למשל רשום כמה פעמים "מדרש" והכונה להמדרש של אותו המסר, היינו למדרש משל, ושכמה פעמים נרשם ב"ש מדרש והכונה למדרש אכביר, ע' להלן מדרש אכביר II. ומעט אחת יש כואת בר"ש וגם בר"ז עיי"ש VI. לא מצאתי בהדפוסים הקדמונים בשום מקום את הציזן מדרש שכונתו למדרש רבה או להתנחומא והילמדנו וכדומה מן המדרשים הקדמונים. בהדפוסים המאוחרים ציינו מדרש גם בילקוט שמואל ותהלים על הדרשות הגובעות ממדרש שמואל ותהלים, גם ציינו מדרש בהרכה מקומות מן הילקוט שלא ידעו את המקור שממנו שאב המחבר. כל זה נתוסף בדפוס לזבלין ובדפוס ליוורנו הילקוטים שנדפסו אחר זה. בהדפוסים הקדמונים מצאתי את הציזן "מדרש" אצל הדרשות הבאות:

ח"א סימן ג'. אותיות של אמת... הוא מאותיות דר' עקיבא ד' קראקא דף ה' ע"ב. עיי"ש גם בדרך ה' ע"ב וע"ג.

ח"א סימן כ'. אחור וקדם צרתני, מתחלה נכרא מן הארץ עד לרקיע, וכשרא אותו מלאכי השרת נזהזעו ונתיראו מלפניו. מה עשו, עלו כולן לפני הקב"ה למעלה, אמרו לפניו רבש"ע שתי רשויות יש בעולם, הניח הקב"ה ידו על ראשו ומעמו והעמידו על אלה אמה (אין המאמר בהסגנון הזה נמצא בשום מקום, וע' תנחומא א' סקודי סוף אות ג', וסדר"א פרק י"א. שם ליתא שמלאכי השרת אמרו יש שתי רשויות בעולם, גם ליתא שהקב"ה מעט את האדם על אלה אמה. בהגדה י"ב ע"א ומההדרין ל"ח ע"ב יש אמנם שהקב"ה מיעט את האדם על אלה או מאה אמה וע' ד"ס להגיגה שם וילקוט ואתחנן סימן תתכ"ז), אבל אין שם שאר

(1) גם בסבוא למדרש שיר השירים שהוציא לאור (צד 6) ובס' היוכל לכבוד ר"ג סקולוב צד 283 הערה 5 כתב ר"א גרינהוש כי הילקוט לשיר השירים הביא מן המדרש ההוא הרבה מאמרים, מהם מצוינים בתיבת "מדרש" סתם. גם פה השתמש גרינהוש בדפוס מאוחר של הילקוט, כי בהדפוסים הקדמונים ר"ש ור"ז וראש קראקא, אין בכל הילקוט לשיר השירים הציזן "מדרש" אף פעם אחת, ורק בהדפוסים המאוחרים הוסיפו את הציזן, "מדרש" על הדרשות שלא ידעו את מקורן.

הפרטים שבהילקוט. ע' גם ב"ר מרשה ח'. בעל הילקוט לקח בודאי את המאמר שלפנינו מאיזה מדרש שלא הגיע אלינו).

ח"א ט"ז מ"א. ד"א זה ספר תולדות אדם, העביר לפניו כל הדורות... בר"ו חסרה כלה, "מדרש" (ע' אלדר צד 74 הערה 2). זה נמצא בראש אגרת בראשית כ"ו אוכספורד; ע' רש"י, מנבוא לאגרת בראשית 27, ומאמרי על בראשית רכתי צד 17).

ח"א ל"ו. אמר הקב"ה למלאכי השרת... (ע' מדרש ויושע ביה"ט ח"א צד 38. בפסיקתא כ"י שהיה ת"י רמא"ש (ע' ב"ת ח"ה צד 4) בנסינות אברהם נסיון י' נאמר: אם מפני שנסדו כמ' נסיונות, לא נסדו אלא בממונו, שאלו נסדו בעצמו לא היה יכול לעמד, ואם מפני שנסדו. במילה, כל גופו הציל מן האור. קצת מזה יש גם בבראשית רכתי כ"י פראג פרשת העקידה).

ח"א צ"ח. באותה שעה הדרר בלבו אברהם... (נמצא בהוספה לתנחומא א' מנחובה פרשת וירא אות כ"ב, ע' רש"י תנחומא ב' וירא אות מ"ג הערה רכ"ז). ח"א צ"ט. וכי מאחר שאין דרך מרובה למה נתעבב ג' ימים... (הוספה לתנחומא א' מנחובה וירא אות כ"ב, ע' רש"י שם, יש גם בפרד"א ס"א ובבראשית רכתי, וע' מחזור זימרי צד 380).

ח"א ק"א. ויבאו מן המקום, שניהם מביאים את האש... (מדרש ויושע ביהמ"ד ח"א 37).

ח"א ק"א. וירא והנה איל, ר' אליעזר אומר מן ההרים בא... ח"א ק"ב. כיון שראו את הצמידים נתקבצו להרוג לאליעזר... (דרש משונה מזה מובא בהילקוט בהסימן הזה בשם מדרש אנכיר עיי"ש סימן IV. הדרש שנתנו סם דמות בהקערה נמצא בתרגום יונתן, והובא במדרש אגדה ובמדרש הגדול חי שיה, פסוק ל"ג; הדרש שהמלאך (גבריאל) בא והפך את הקערה מובא במדרש אגדה. שם פסוק נ"ג ובתוס' עה"ת, רבינו בחיי מביאו בשם מדרש אגדה, ומובא גם בכעל המורים; הדרש שהיה בתואל כועל כל הבתולות שנכנסו לחופה מיבא במדרש אגדה. שם ובתוס' שבט' הדר זקנים דף פ' ע"ג. לעיני בעל הילקוט היה כל זה באיזה מדרש שלא הגיע אלינו).

ח"א קס"א. קח את מצך... (אותיות דר"ע דפוס קראקא דף כ"ב ע"ד באריכות). ח"א קס"ב. ונצבת לקראתו כתוב ברמז ק"ע (בר"ו חסד, "מדרש". בדפוס ליוורנו הציג מלת מדרש על הדרש כי כבוד לב פרעה, ובמקום "כתוב ברמז ק"ע" נדפס בר"ל, בכתוב ברמז קע"ג, וכאמת יש ברמז קע"ג דרש על הפסוק ונצבת לקראתו).

ח"א קס"ב. עשר מכות דר"ך ער"ש, א"ל הקב"ה למשה בדבר שנתנאה בו ואמר לי יאורי... (את כל הדרש הזה הביא ר' אברהם סנע בס' צרור המלח סוף פ' וארא בשם הילמרנו בשנוי מעט, וכונתו להתנחומא, כי הוא יכנה בספרו את התנחומא בשם ילמרנו ובודאי היה הדרש בהתנחומא שלו. בשתי המהדורות של התנחומא אשר לנו לא נמצא הדרש הזה. בעל הילקוט שאב בודאי את הדרש מאיזה מדרש מאוחר, בי את התנחומא והילמרנו אין בעל הילקוט מונה בשם מדרש. בהאשכול ח"ד צד 274 שערתי שהדרש הזה היה גם במדרש אנכיר ומשם לקחהו בעל הילקוט, כי הוא קורא גם במקומות אחרים את האנכיר בשם מדרש סתם (ע' להלן אנכיר II, וכעת מצאתי דוגמא לזה. כי הגה ר' אברהם הנ"ל כתב בצרור המור פ' ויצא על הפסוק וחקרא שמו יששכר: וזהו רמז על סודות התורה... וזהו שפני ממני

חול... וזה שאמר ויך את המצרי וישמנתו כחול שאמרו בילמדנו שאמנו זה המידה בין ישראל שנדמו להחול... הדרש הזה נמצא בהתנחומא א' שמות סוף אות ז', גם בשמ"ד פ"א אות כ"ט. ובכל זאת הילקוט לשמות סימן קס"ז מביא זאת בשם מדרש אנכיר. בודאי לא היה הדרש בהתנחומא שהיה לעיני בעל הילקוט, אבל היה במדרש אנכיר, ובעל הילקוט הוציא אותו משם. וכן הדבר בנוגע להדרש על עשרת המכות: ר"א סבע מצא אותו בהתנחומא שלו, ובעל הילקוט לקח אותו ממדרש אנכיר. או מאיזה מדרש אחר מאוחר).

ח"א סימן תשס"ה. עונ הוא אליעזר ומרבות רגליו ארכעים מיל... נמצא גם בכ"י אכספורד (היא היא ההוספה למסכת סופרים סוף סוף כ"א שאינה בכתבי יד מסכת סופרים עיי"ש מילר. ועי' סדר"א סוף סוף ורד"ל שם. גם כפי הישר ד"י פראג נח י"ז ע"ב נאמר כי נמרוד נתן לאברהם את אליעזר כמתנה. בא"ב דבן סירא קרוב לסופו נאמר: אליעזר עבד אברהם הוא בנו של חם בן נח, וכששמע קללת אביו מסר עצמו לאברהם והיה צדיק והוא בן ערוך).

ח"א תתנ"ה. חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום. ושאל ה"ה מישדאל שיתנו לו שני פסוקים בכל יום כל ימי חייהם. וכמה ימי חייו של אדם עי' שנה, שנאמר ימי שנותיו בהם וגו'. וכמה מנין ימים של עי' שנה כ"ה אלף ות"ס (כר"ד בטעות ותפ"ו), וחשבון ימי שנה שס"ד, וחשבון פסוקים של המש ט"ז (צ"ל ה'), במקום ה' נכתב י"ה ואח"כ ט"ו) אלפים ותתמ"ב, ופסוקים של נביאים ט' אלפים תרצ"ה, ופסוקים של כתובים ה' (צ"ל ח') אלפים וס"ג, סך הכל כ"ג אלף וקצ"ט. לבד מספר החיצונים. שול מהן השבתות וימים טובים שאינן מן המנין, שהן ימי שמחה והענוג, ונמצאו מנין ימי שנה נ' אלפים והרמ"ב (צ"ל ות"ס 70×52), ומנין ימי הגנים לחשבון י"ה ימים אלף ור"ס (70×18), ושתי"ו ימי החול כ"י אלף והק"ס, סך הכל כ"ד אלף ות"ס. ורצו בני ישראל וקבלו על עצמן כדי שיוסיפו על מאה ברכות ב' פסוקים בכל יום, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. ומאן איננו שני פסוקים, ומקבלין דין מן דין ואמרו, ונשלתי רוחא. ואמר סדר זה בשבתות ובימים טובים [כמתנה], בימות החול ביוצרי. (הגהתי בפסקי התורה שצ"ל ה' אלפים ותתמ"ב כמו שהיה בעל זית הענן, כי המסורה ורי' אהרן ב"ר אשר בדקדוקי הטעמים צד 66 מונים בתורה ה' אלפים ותתמ"ה פסוקים, ויש איפוא חילוק בינם ובין המדרש שבהילקוט רק בשלושה פסוקים. גם ר' אליה בחזר מונה בהקדמה השלישית למסורת המסורת ה' תתמ"ב. עוד הגהתי במנין הפסוקים של כתובים ח' במקום ה', כי ר' אהרן ב"ר אשר מונה בהבתובים ח' אלפים וס"ד (בהמסורה מספר אחר), ואין חילוק רק בפסוק אחד, אבל אם נחשוב ה' אלפים וס"ג יהיה החילוק גדול. ר' אהרן ב"ר אשר מונה בתורה ה' אלפים ותתמ"ה, כנביאים ט' אלפים ב' מאות וצ"ה, ובכתובים ח' אלפים וס"ד פסוקים. סך הכל מונה בתנ"ך כ"ג אלפים ב' מאות ושלושה פסוקים. והמדרש שבהילקוט מונה כ"ג אלפים וקצ"ט פסוקים, ויש חילוק בדי' פסוקים, היינו שלושה בתורה ואחד בכתובים, ואין להתפלא על חילוק קטן כזה, ואין להגיה בהילקוט באופן אחר, כי הכולל מן הפסוקים מסכים עם הסומים של התורה והנביאים והכתובים כמו שדגהתי, ואך לחנם נתלכנו בזה רבים. עי' הגהות ר"ש שפראשון לקידושין ל' ע"א, ובעמרת ראש בעין יעקב ד' הילנא לקידושין שם, ועי' רש"י הליכות קדם צד 10

וכלו'א במ'ע J. Q. R. (ה'ט צד 488). נראה לי כי בהילקוט באו בערכוביא שתי דרשות שונות. על פי הדרש האחד קבלו ישראל על עצמן לאמור בכל יום שני פסוקים ידועים. וא"כ אין להם שום שייכות עם מספר ימי האדם ועם מספר הפסוקים שבתנ"ך. ועל פי הדרש השני נותן האדם בכל יום מימי חייו שני פסוקים מפסוקי תנ"ך, ומחייבים אפוא הפסוקים להיות כפלים כמספר ימות האדם. וע"כ נזכרו בהדרש הזה הפסוקים החיצוניים, גם נכה הדרשן 4900 ימי שבתות וחגים במשך ע' שנים כדי שיתאימו ימות האדם עם הפסוקים שבתנ"ך והפסוקים החיצוניים. אבל בהדרש האחד נאמר ששני הפסוקים נאמרים נכ. בשבתות וימים טובים (כמנחה). ובודאי יש בילקוט ערכוב משתי דרשות שונות. על דבר שני הפסוקים הנוכחים בהילקוט ע' רש"י בפרדס סימן ב'. הדרש והחשבון מימות האדם ופסוקי תנ"ך נובע כנראה מן הילמדנו החושב שש"ד ימים לשנה (ע' להלן ילמדנו V. הדרש משני הפסוקים הנאמרים בכל יום נובע בודאי מאיזה מדרש מאוחר).

ח"א סימן תתע"א. בד"ש מדרש, בד"ז מדרש ילמדנו. כתיב למען ירכו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע יי' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ, מהלך ת"ק שנה יש מן השמים עד לארץ (כך יחיו ישראל) כשני האבות, אברהם קע"ה, יצחק ק"ם, יעקב קמ"ו סך הכל תק"ב, והשתי שנים שהותירו היו שתי שנים של אברהם שלא הכיר את בוראו עד שהיה בן ג', לכך לא נמנו עם שאר שני האבות (קצת מן הדרש הזה יש בירושלמי ברכות פ"א ה"א מובא בילקוט שם ובילקוט תהלים סימן ד"יו וסימן תתנ"ט. בשהש"ד סוף הפתיחה אמרו שניממרא שי"ד הוא תק"י כנגד שני האבות ועשרת הדברות, והוסיפו בסוף הדרש: ואי תימא דאית בהון (בשני האבות) יתיר, צא מהן שני רעבון. בעל הילקוט לקח את הדרש שהביא מאיזה מדרש בלתי ידוע, וציין עליו, "מדרש", ור"מ פריניץ הוסיף על זה מלת "ילמדנו", ונראה שכונתו היתה לומר שזה נמצא בתנחומא, כי התנחומא היה נקרא באש"ל ילמדנו. בתנחומא א' סוף פ' קרח נתוסף מאמר שאינו מן התנחומא המתחיל מנצפ"ך, ומשם בא בשינויים גם לבמדבר רבה סוף קרח. בהמאמר והוא שישנו כבר בתנחומא ד' קושט' ודפוס חיי"נ נאמר: ימי אברהם קע"ה שנים, שני יצחק ק"ם שנים, וכן יעקב קמ"ו, כשאתה כוללן נמצאו חמש מאות שנה ושתי שנים, וכן מהלך שמים לארץ, כימי השמים על הארץ. ואף שיש שינויים רבים בהמאמר בהתנחומא ובהילקוט, חשב המדפיס שכעל הילקוט לקח את המאמר מן דלתנחומא והוסיף מלת ילמדנו, כי כן היה נקרא התנחומא באש"ל. על שער התנחומא ד"ו שנת שיה כתוב: תנחומא הנקרא ילמדנו. ר' עזרא מפאנו בתנחומא ד' מנצובה שנת שכ"ג כתב קודם המאמר מנצפ"ך הנזכר: „מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד. והנה ראיה שאינו מהמחבר ז"ל." ור"מ די לונד-זאנו כתב שהתנחומא שלנו הוא הוא הילמדנו, ע' רש"ב מבוא לתנחומא צד 7. וע"כ הוסיף ר"מ פריניץ מלת "ילמדנו", וכונתו היתה להתנחומא סוף פרשת קרח. בעל יפה נראה לירושלמי ברכות הנזכר כתב: ואע"ג דאיכא ב' יתירי הא אמר בילמדנו דשתי שנים דאברהם שלא הכיר את בוראו עד שהיה בן ג' לא מגי להו. זה לקוח מן הילקוט ד"ו ששם נקרא על הדרש הזה שם ילמדנו. אבל בעל הילקוט לקח את הדרש הזה מאיזה מדרש בלתי נודע לנו, ולא מן התנחומא כמו שהוא לפנינו, כי בהתנחומא הוא נתוסף בזמן מאוחר כמו שנראה מן הלשון ומן הענין של המאמר מנצפ"ך, וכמו שהעיד ר"ע מפאנו, וע' רש"ב סוף קרח הערה ק"ו. בעל המאמר

מגצס"ך אסף הדרשות שלו ממדרשים שונים, וגם בעל הילקוט לקח את הדרש שלנו מאיזה מדרש, וכנה אותו מדרש סתם כמו שהוא מכנה גם מדרשים אחרים שלא התשטמו דרבה. דבר אחד הנמצא בדמאמר שנתוסף על התנחומא מובא גם בסמ"ג בשם מדרש סתם, ע' צונץ ג"פ צד 259 בהערה. הדרש על כימי השמים על הארץ מובא כמו שהוא בתנחומא בהרא"ש (כס' הדר זקנים) ורבינו בחיי לדברים י"א כ"א סתם עם קצת שינויים. הרא"ש בהלכות ציצית מביא בשם התנחומא דבר אחד שאינו בתנחומא שלנו, ויש בו דבר אחד הגובר כבר מרכי נסים בהבדל יפה מן הישועה, דף ו' ד' למבער (1838).

ח"ב סימן ר"ד. יחסתו על המוכח אשר עשה, וכי הוא עשה...
 " רס"ה. מדרש. אל יתהלל חכם, וכתוב כי לא לקלים המדון...
 (במדרש אל יתהלל ביה"ט ח"ג לא נמצא זה, ויש בשינויים במדרש אל יתהלל שהרס"ם ר"א גרינווט בס' הלקושים חלק א' דף כ' ע"ב, גם בסדר אליהו נמצא פרק כ"ד, ע' הוצאת רמ"ש צד 44 בהערה).

ח"ב סימן שס"ו. מדרש. חירם מלך צור היה נאה ונתנאה... (ביה"ט ח"ה 3).
 " שס"ז. מדרש אחר. שלשה עשר הם שלא מעטו מעט מיתה...
 (ע' מקדמוניות היהודים צד 8 בהערה). מדרש סתם זה כונה למדרש משלי.
 בהילקוט למשלי סימן תתקנ"ט, תתקל"ח, תתקמ"ד, תתקמ"ה, תתקמ"ו, תתקמ"ז, תתקנ"ג (ב"ס), תתקנ"א, תתקנ"ב (ב"ס), תתקנ"ד, תתקנ"ה (ב"ס), תתקנ"ו, תתקנ"ז, תתקנ"ח, תתקנ"ט, תתקנ"י, תתקנ"כ, תתקנ"ג, תתקנ"ד כתוב מדרש והכונה למדרש משלי.

ע' להלן מדרש אבכיר II. גם VI.

מדרש אבכיר.

ססימן II. נראה כי בקצת מקומות יש בדיש הציון. מדרשי ובריו השלים ר"ם פרינץ וכתב. מדרש אבכיר (ע' גם סימן VI). כבר העירותי בהשכל ח"ד 74 כי בעת שנרסם הילקוט בחיני היה מדרש אבכיר במציאות והוסף המגיה מלת אבכיר יען שמצא בהמדרש הזה את הדרשות המוכחות בהילקוט על שם מדרש סתם. ר"א גרינווט הפיל ספק בדברי האלה ושואל: מי היה המגיה הזה? ומאין אדע שביטוי היה מדרש אבכיר במציאות? ע"ז אשיב כי ידוע שהמגיה היה ר"ם פרינץ, והוא העיד בעצמו שעשה התיקונים בהילקוט. גם ידוע שמדרש אבכיר היה באשליא עוד בימי ד' עזריה מן הארזים, ושדהיה בחיאוין סמוך לחילנא עוד בהמאה ה"ט לסה"ג, ע' צונץ ג"פ הוצאת ב' צד 296 וע' להלן אות י"ח ואות י"ט, וקרב מאד שה"ם פרינץ הוסיף מדעתו מלת אבכיר על הציון מדרש בדיש.

1. ברסום שאלונקי נרשם אבכיר, וכד"ו מדרש אבכיר.
- חלק א' סימן ד' (בדיש נקרע הדף בהמקום הזה).
- חלק א' סימן מ"א, מ"ב.
- חלק א' סימן ס"א (יש גם בתנחומא, ע' כובער בלקושים ממדרש אבכיר סימן י"י הרא"ש מביא זאת בשם מדרש סתם, ע' הדר זקנים).
- חלק א' סימן סיג (מובא במדרש תלפיות ד' ווארשא תרל"ה דף b 4).
- חלק א' סימן צ"ז.
- חלק א' סימן ק"י (ב"ס).
- חלק א' סימן קי"ד, ק"כ, קל"ב, קל"ג.

חלק א' סימן קמ"ה (ע' תוס' טו"ה ל"ו ע"ב בשם ר' משה הדרשן).
 חלק א' סימן קמ"ו (כ"ט), קמ"ח (כ"ט), ק"נ.
 חלק א' סימן קנ"ו (כד"ו: מדרש אבכיר צ"ח, כי בד"ש כתוב אבכיר צ"ח
 וכוונתו שהמאמר הבא נובע ממדרש אבכיר, וצ"ח הוא מספר הפרשיות שנתחלק בהן
 הילקוט עפ"י הפרשיות מכיר, וע' III. לרמז י"ז).

חלק א' סימן קס"א, קס"ב, קס"ו (יש בתנחומא א' שמות אות ט' ובשמ"ר
 ס"א, ומוכח בצרור המזר ויצא בשם ילמדנו).

חלק א' סימן קס"ט (כ"ט), קע"א (כד"ש קס"ט, נמצא בתנחומא ושמ"ר).

חלק א' סימן קע"ה, רכ"ז (כד"ש רכ"ח), רמ"א, רמ"ז.

חלק א' סימן רנ"ח, רע"ו, שס"ב, שס"ג (כ"ט, ההמשך בסימן שס"ד), שס"ה.

חלק א' סימן שצ"ז (שצ"ד).

חלק א' סימן תשמ"ג (הוא הוא המאמר המוכח בסימן קמ"ח).

2. בד"ש כתוב מדרש, בד"ו כתוב מדרש אבכיר.

חלק א' סימן מ"ב (נ"ט). הדרש על זיהויו כל ימי משותלח מוכח מרכינו
 כחיי בשלימות בכד הקמח ערך, „אכל“ בשם מדרש סתם, ע' רב פעלים 28.

חלק א' סימן ס"ד, קס"א (נמצא בתנחומא כ"י אונספורד, ע' רש"ב), קע"ז.

חלק א' סימן ר"ל (כד"ש ר"ב). ע' VI. לרמז ע"ז.

חלק א' סימן רל"ג (רל"ד), רל"ו (רל"ו). מוכח ברקח סימן שס"א בשם
 מדרש אבכיר).

חלק א' סימן רמ"א. בסידור ר"ה טרויש יוד"כ האדרת והאמונה אות פ'
 טובא בשנינו: הפאר הוא מלבוש כדאמר במדרש אבכיר, בשעה שאמרו ישראל
 או ישיר או הלבישוהו והיו בו כל אותיות שכתורה וכו' היה מפואר מאד מאד.
 ובשעת חרבן קרע אותו שנאמר בצע אמתו בוע פורסירון דידה, ועתיד הקב"ה
 להחזיר אותו פאר עכ"ל. ע' להלן אות י"ד.

חלק ב' סימן נ"ז.

3. בד"ש כתוב אבכיר, גם בד"ו כתוב אבכיר.

חלק א' סימן י"ז. בד"ו: אבכיר פ"ב ובד"ש כתוב: פ"ב אבכיר. המספר
 פ"ב הוא מספר הפרשיות שנתחלק בהן הילקוט לבראשית בד"ש, והמספר כונוני
 טעה והעתיק זאת מד"ש אף שאין הילקוט הנדפס כונוני מחולק על פרשיות,
 ע' I. לרמז קנ"ו. כבר העיר ע"ז רשיב בהקדמתו ללקוטים מדרש אבכיר צד י'.

ח"א סימן ל"ד (כד"ש: אבכיר פרשת כ"א ובד"ו אבכיר ב"ר פרשת כ"א).

ע' גרינהוט לקוטים חלק ו' דף י"ב ע"א.

ח"א סימן נ"ז.

4. בד"ש מדרש אבכיר, גם בד"ו מדרש אבכיר.

חלק א' סימן נ', פ"א, פ"ב, ק"ט (משונה מן הדרש המוכח בהסמן הזה
 בשם מדרש סתם).

5. בד"ש אבכיר, בד"ו אין כל ציון.

חלק א' סימן נ"ז (כד"ו נשמטה מלת אבכיר, אולם בדפים ליורנו ציון מדרש
 אבכיר, ומשם בא הציון הזה לדפוס פ"ט. לפי דעת רש"ב אין הדרש נובע ממדרש
 אבכיר רק מהתנחומא).

חלק א' ריש ויקהל (הדרש מוכח ברקח סימן נ"ה, מבלי להזכיר המקור אשר ממנו לוקח).

6. בר"ש מדרש, גם בר"ז מדרש.

חלק א' סימן ע"ז (בדפוס ליוורנו ציין מדרש אנכיר. בסימן ר"ל מובא הדרש הזה בריש בשם מדרש, ובריו בשם מדרש אנכיר, ע' II).
כל המובא בהילקוט בשם מדרש אנכיר אסף וקבץ רש"ב בהשחר שנה י"א (וגדפס במחברת מיוחדת בשם לקושים ממדרש אנכיר), וכן גם מ"ל הג"ר פ' פעלים שם צד 132. על המובא בשם מדרש אנכיר בספרים שונים העיר צונץ ג"ס (הוצאה שנייה) צד 295, בריל יאהרביכר חלק ה' צד 98 ונייבויר במ"ע R. E. J. חלק מ"ד צד 109. וזה אשר אספתי אני:

א. בחוסי תנאים ואמוראים קובץ אוכספורד 2199 ח"ג דף ס"ט ע"ב: במדרש אנכיר כפ' ותשא אשת אדוני, ר' יוחנן בר יצחק נפחא אמר בשעה שאמרה לו אותה זונה שכבה עמי, אמר לה איני יכול, למה, כשברא הקב"ה לעולמו לא ברא שני אנשים ואשה אחת, אלא זכר ונקיבה בראם. אמרה לו אם כן אדרגנו ואני סותרת לך. אמר לה ואך אעשה הרעה הגדולה הזאת, שיש כמה רעות, שפיכות דמים, עריות, והקב"ה אמר שופך דם האדם וני, ולא שמע אליה.

ב. בלקושים מספר הניטסריאות לר' אליעזר הדרשן (קובץ מינכן 221¹⁰) a 21 מההעתק אשר לי: רמעי, תנין יש, רמו גם אחר סייע לו בנטיעתו. ובמדרש אנכיר יש שהשטן סייע לו (מובא בילקוט נח סימן ס"א).

ג. שם דף a 44: ויתרצו הבנים... ובמדרש אנכיר שהמלאכים עשו מריבה זה עם זה (ילקוט ח"א סימן ק"י).

ד. שם a 55: וישקרו ויבכו, במדרש אנכיר יש ששניהם בנו, יעקב מיראה ומבחה, ועשו קדו שיניו לכך, וזהו וישקרו, וי שקרו שיניו.

ה. שם b 56: ויאמר נסעה ונלכה ואלכה לנגדך, אמר לו עשו נחלק שנינו העדה"ז והעדה"ב, וזהו ואלכה לנגדך. א"ל יעקב יעבור נא אדוני לפני עבדי, במדרש אנכיר (הדרש שחלקו העדה"ז והעדה"ב מובא בילקוט סימן ק"י על הפסוק ויתרצו).

ו. שם b 79: ויפן כה וכה, נמלך במלאכים, אין כה וכה אלא מלאכים שנ זה אומר ככה וזה אומר ככה (דהריב י"ח, י"ט. אצלנו כתוב: ככה... ככה). במדרש אנכיר. ויפן בנימי המלאכים.

ז. שם b 85: דא ה"ם המדכר"ם... שהרי המלאכים היו מסייעים למשה ולאחריו שהרי הביאום לפני פרעה בלא ידיעתם של שומרי ביתן במפורש באנכיר (ע' ילקוט רמו קע"ה).

ח. שם b 98: ויסר את אוסן מרכבוהי, בא סמאל והסיר את אוסני רתיכים (מרכבותיהם?), כך במדרש אנכיר.

ט. שם a 94: וישבו המים ויכסו, מהו וישבו, ישבו ממה שחזו רוצים לאבד את ישראל, במדרש אנכיר.

י. שם: ויושע, קרי ביה וישע, כביכול נושע עמדם. באכיר (כן ו).

יא. שם b 99: ומשה נגש אל הארמל, מיכאל ונבריאאל הביאורו, במדרש אנכיר, נגש בנימי מיכאל ונבריאאל.

יב. שם a 22: הצי"ף בא"ת ב"ש צמהו בנימי טלאכים, כדאמר באבכיר שהמלאכים נלחמו (ע' ילקוט סימן רל"ד).

יג. שם. מ"ף ע"ל בנימי גבריאל, שבא לעמד (!) את ישראל בים סף, במדרש אבכיר (ע' ילקוט שם).

יד. פירוש הפזמונים לתלמיד אחד מתלמידי ר"א רוקח כ"י פרמא, בלקוטים מר"ז כוכב טוב שבבית עקד הספרים של ק"ק חוין: הפדות והפאר, לפי שאמר והרבה פדות עמו וכו', והפאר סמך אצל הפדות כביכול שיחזור הפאר שלו כשיהיה פדות לעמו. פאר הוא מלבוש כדאיתא במדרש אבכיר שבשעה שאמרו ישראל שירה אז ישר הלבישוהו להקב"ה שגדמה להם כאלו היה מלבוש באותו מלבוש, ונקרע אותו המלבוש כתרבן הבית שנאמר בצע אמרתו פרפוריא דילה. ועתיד הקב"ה להחזיר אותו הפאר בבנין בית המקדש, כך יש במדרש אבכיר, ופי' אבכיר כשמשמים שם נחמה מיד אומר אמן ברוך כן יהי רצון – הוא המוכא בהילקוט ח"א רמ"א ע' לעיל II. מפירוש תלמוד הרוקח הביא ריה פרוס. ע' מה שהביא בריל יאדובניכער ח"א 146. קובץ אוכספורד 1148 מסיים ג"כ: גילה ונשמחה כך אבכיר.

טו. קובי בינבי 15 דף a 42: וינשוש, לית, לא ה"י כוז שישליכום לסים, ויושיען, לית, שהושיען מן המים, כענין שנאמר הושיע י"י כי באו מים עד נפש, אבכיר.

טז. שם a 152: כמעשה לבנת הספיר, רמו כשם שישראל היו דורסין בגליהו בחומר לעשות לבנים כך כאלו למעלה בכל צרותם לו צר. אבכיר.

יז. שם b 157: תקחו את תיבותי, את ליבות, כי היבה מיני תרומות הן כמו ששינינו במלאכת המשכן ובמדרש אבכיר עשר תרומות הן.

יח. מדרש תלפזוז אות י' ענף יוסף: מדרש אבכיר. כשראה יעקב את העגלות אשר שלח יוסף אמר הא ודאי אני יודע שיוסף אינו חימא באשת פוטיפרע. יט. ילקוט ראובני מדרש ויצא: ועיני לאה רבות האין מספר ננותה, אלא הוא לשון ארוכות שמתנותיה ארוכות לעולם, כהינה ליה מלכות. אבל של רחל רק לפי שעה. יוקף לפי שעה, שאול לפי שעה (מדרש אבכיר: ועיין בילקוט); ע' רש"י לתנחומא ב' ויצא אות כ', ור"א גרינהוט ס' הלקוטים חלק ששי הוכרת ב' ויצא אות כ"א והקדמה צד 6.

ילמדנו

הילקוט מביא פעמים רבות דרשות בשם התנחומא, וחזין לזה מביא כה וכה דרשות גם בשם הילמדנו. לפעמים הוא מביא את האחד ותיכף אחר זה מביא את השני, ע' ד"מ ח"א סימן תשמ"ג. שם יש גם הציון „תנחומא ילמדנו“, היינו תדרש נמצא בתנחומא וגם בילמדנו. היו אפוא לבעל הילקוט שתי מהדורות מן התנחומא, את האחת קרא תנחומא ואת השנית קרא ילמדנו. בר"ש מוכאים התנחומא והילמדנו תמיד בלא מלת „מדרש“. האמנם כד"ו הוסף ר"מ פרינץ מלת „מדרש“ על הציון תנחומא אשר בח"ב (מלכים) סימן רכ"ח, ועל הציון „ילמדנו“ הוסף „מדרש“ בהרבה מקומות. :

בהילקוט לכראשית כתוב בשני הדפוסים תמיד רק „ילמדנו“, ולא נתוספה מלת „מדרש“ גם כד"ו. בהילקוט לשמות לא נמצא הציון „ילמדנו“ בשום מקום.

כודאי לא היה לבעל הילקוט ילמדנו לשמות, כמו שהעירותי כבר כב"ת ח"ה. צד 16 ובהאשכול ח"ד 273. יש איסוף חילוקים בהציון ילמדנו בין ד"ש וד"ז רק בהילקוט לויקרא במדבר דברים, ובהילקוט חלק ב', שבד"ש כתוב תמיד, "ילמדנו", ונד"ז כתוב נכמה מקומות, "מדרש ילמדנו", ובשאר המקומות כתוב גם בד"ז "ילמדנו", כמו שהוא בד"ש. אלה הם החילוקים אשר מצאתי:

1. בד"ש ילמדנו, ונד"ז מדרש ילמדנו.
חלק א' סימן תשכ"ט, תשס"ד, תש"ע, תשע"ו (כ"ט), תקנ"ג (כ' פעמים).
חלק ב' סימן א' (נד"ז) הוא סימן ב', ס"ט, ס', ק"ל, קל"א, קל"ו, ירמיה סימן רס"ט.

בשאר המקומות בתוב גם בד"ז רק, "ילמדנו" בלא מלת מדרש. ע' ח"א סימן תשי"ד, תשל"ב, תשמ"ב (כ"ט), תתע"א. וכן בחלק ב' כתוב בד"ז תמיד, "ילמדנו". חוץ מן המקומות הנזכרים שכתוב בהם מדרש ילמדנו.

2. בר"ש וילמדנו, בד"ז חסר הציון.
חלק א' סימן תרע"ז.
3. בר"ש מדרש, בד"ז מדרש ילמדנו.
ע' מדרש סתם לסימן תתע"א.
4. הציון ילמדנו נשמט בשני הדפוסים.

חלק א' סימן תשי"ט (ריש בהעלותך) א"ר יהודה ב"ר שלום מצינו שהיה המשכן שקול כנגד מעשה בראשית... בהילקוט כ"י שבארכספורד יש על המאמר הזה הציון ילמדנו.

שם סימן תשל"ז: אספה לי ע' איש כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה ואלו הן: שבעת ימי ססת, ושמונת ימי החג, וראש השנה, ויום הכיפורים, ועצרת, ונ"ב שבתות הרי שבעים... גם על המאמר הזה נרשם בילקוט כ"י ארכספורד ילמדנו. ע' כבוא רש"ב לתנחומא צד צ"ו הערה א'. על דבר המספר נ"ב שבועות ושס"ד ימים בשנה ע' מדרש תדשא בקדמוניות היהודים פרק י', אלדד צד 164, ס"ע R. E. J. חלק כ"ב צד 8. ולעיל מדרש סתם לסימן תתנה. כפסיד עשרת הדברות ריש פרשה תלתאה: ר"י אומר שס"ה ימים הם ימות החמה, ליחידה של עולם אחד מהם... ע' יומא כ' ע"א ובמדבר רבה זתנחומא סוף קרה. בס' חסידים הוצאת מק"נ צד 141: ויום הכיפורים נשאר על נ"ב שבתות שבועות שיכול לקטרת... כל זה אינו ענין להילמדנו המוכא בילקוט, כי כפי הנראה חושב הילמדנו שס"ד ימים בשנה עם יום הכפורים. על דבר השמטת הציון ילמדנו בהילקוט ע' רש"ב מברא לתנחומא צד צ"ו.

5. הציון ילמדנו רבינו ניתוסף בד"ז.
ד"ז ח"ב (תהלים) סימן תתמ"ב כחוב בפנים: ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים... ועל הציון רשום: "ילמדנו רבינו" כאילו היה הילמדנו מקור הדרש הזה. הציון הזה אינו בד"ש. מסבה ששם נרספו המלות ילמדנו רבינו באותיות נפרדות זו מזו, טעה ר"מ פרינץ וחשב שהן מורות על מקור הדרש, אבל באמת הן שייכות אל הדרש. הדרש לקוח מתנחומא בראשית אות י"ב, והוא מתחיל גם שם: ילמדנו רבינו מי שרואה זיקים. והנה לא התבונן ר"מ פרינץ שבעל הילקוט אינו מציין "ילמדנו רבינו" רק "ילמדנו". חוץ מזה הנה הילקוט עצמו ח"ב (יואל) סימן תקל"ז מביא את

הדרש הזה בשם התנחומא וגם שם פתחיל בהמלות „ילמדנו רבינו“, עי הערת רש"ב בתנחומא שם. אין ספק איסור שגם נסימן תתס"ב לקוח הדרש מן התנחומא, והציון תנחומא חסר. ר"א גרינהוט נכשל בזה כס' הלקוטים ח"ו דף ז' ע"ב וחשב שהמאמר נובע מן הילמדנו.

ראינו כי בעל הילקוט אינו מכנה את הילמדנו בשם „מדרש ילמדנו“, כי אם „ילמדנו“ סתם, וכי ר"ם פריגץ תקן והוסיף מלת מדרש על הציון „ילמדנו“ של בעל הילקוט. וע"כ טעות היא ביד ר"א גרינהוט האומר שלפעמים מורה הציון „מדרש“ על דרשות שנובעות מן הילמדנו, ושמלת ילמדנו נשמטה בשנת הספרים או המדפיסים. כי לא נמצא בכל הילקוט ר"ש ציון „מדרש ילמדנו“. גם אין לחשוב שבעל הילקוט מכנה את הילמדנו בשם „מדרש“, כי מדרש סתם מורה אצל בעל הילקוט על מדרשים מאוחרים (עי' לעיל מדרש סתם). כן טעה ר"א גרינהוט בהקדמתו לס' הלקוטים חלק ד' שכתב: את שם הספר קראתי בשם „מדרש ילמדנו“, יען כי לפני הילקוט כבר היו ב' מהדורות ילמדנו, האחת נקראת אצלו „מדרש ילמדנו“, והשניה ילמדנו סתם, וזה שלפנינו מעורב משתיהן יחד, ע"כ יאות לקרוא אותי מדרש ילמדנו...—החליט וכתב כי לפני הילקוט היו ב' מהדורות מן הילמדנו, כאילו היה זה דבר ברור ונעלה מכל ספק. ובאמת אינו אלא חזון שוא, כי בדר"ש כתוב תמיד רק „ילמדנו“, ואם בר"ז ושאר דמוסים הוסיפו על כמה ציונים מלת מדרש, אין יוצא מזה כלל שהיו לעיני הילקוט שתי מהדורות, ושדאחת היתה נקראת ילמדנו, והשניה היתה נקראת מדרש ילמדנו. ובפרט אחר שאותן הדרשות עצמן הבעבאות בר"ז בשם מדרש ילמדנו, מובאות בר"ש בשם ילמדנו.

עוד על זאת אעיר כי הילמדנו המוכא בהילקוט ובשאר ספרים הוא מהדורא אחת מן המהדורות הרבות של מדרש תנחומא. קצת מן המהדורות נקראו בשם תנחומא וקצתן נקראו בשם ילמדנו. לפעמים מכנים קצת מחברים איזו מהדורא בשם תנחומא, ומחברים אחרים מכנים את המהדורא ההיא עצמה בשם ילמדנו. ואין באמת שום חילוק בין תנחומא וילמדנו, כי שניהם נובעים מן הדרשות הלמודיות הקדמוניות, שהמסדרים שנו וזרעו והוסיפו עליהן ויצאו מדרשים שונים שנקראו פעם תנחומא ופעם ילמדנו. על דבר הדרשות המשושות והלמודיות דברתי בפספי מקדמוניות היהודים צד 62, בהאשכול ח"ב צד 262 וצד 266, ובמכתבי שנספר בתי מדרשות לרשי"א ווערטהייטער סוף חלק ג', ובלשון אשכנזי ערכתי את שיטתי בזה בקצרה בהספר הנכבד Agada der paläst. Amoräer להפרופסור באכער חלק ג' צד 512. על דבר המהדורות השונות של התנחומא ויתוסן זו לזו כתבתי במאמרי קדמות התנחומא בית תלמוד ח"ה צד 15 וצד 58. הדרשות הלמודיות הקדמוניות אבדו ולא היו גם לעיני קדמונינו כרשי"י ובעל הערוך, ונשאר מהן רק מה שהביאו המדרשים השונים שנקראו תנחומא או ילמדנו וע"כ אין להילמדנו שמכביאים בעל הערוך ושאר מחברים שום יתרון על התנחומא שמכביאים רש"י ושאר קדמונים. הילמדנו הזה הוא התנחומא במהדורה אחרת, עי' מבוא רש"ב לילקוט המכירי על תהלים דף ו' ודף ז' ו'.

(1) אמרתי להזכיר פה על נוסח הילקוט במאמר קשה אחר שהוא מביא מן הילמדנו, ושכבר נתחבטו בו רבים סבלי שים עין על נוסח ד"ש. ז"ל הילקוט ריש חלק א' סימן תשס"ג (פרשת שלח דף): ילמדנו. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אוכר דבריו נרגן כמתלחסים.

הילקוט השמעוני הוא ספר גדל הערך ויחיד במינו. אין כמוהו ספר האצר בקרבנו את הספרות הרבנית כמו שהיתה בהמאה הי"ג לסה"נ. כמעט אי אפשר לדגות בדברי חז"ל מבלי להתבונן על הגוסיחאות אשר בהילקוט. באמת משתמשים בו רבים, אבל מעטים המה אשר יתכוננו על קורותיו ותכונותיו והרסומים השונים שלו. ע"כ הארכתני בעניני הילקוט השמעוני במאמרי הזה, ואקוה כי דברי יעוררו את חוקרני לשים לב להספר הנכבד הזה ביתר שאת. מי יתן ויצא הילקוט לאור על פי הכתב-יד שנאוכסמורד על ידי איש נכון וחוקר לאמתן של דברים.

כאדם שיש לו מה והוא צוזח וזוכה, כך הם (חסרנלים) כיון שבאו סתור הארץ עסדו ופורו עזמן ככל שכני ישראל. כל אחד ואחד בתוך שבטו, ומתנפל לתוך כל זוית של בית, ובניו ובנותיו באות עליו והיו אכזרות לו: מה לך מרי? ובעוד שתוא עוזר עושה עצמו ניפל לפניהם אוסר להם: אוי לי עליכם בני ובנותי וכלותי, היאך האמרויים עתידים לתעתץ בכס, היאך הם עתידים לשלוט בכס. מי יוכל לראות פני אחד מהם, כדו כברול לאמו של משה יכולה לבלום צפורנו של אחד מהם... בד"ז נשתנה סוף המאמר ושם כתוב: מי יוכל לראות פני אחד מהם כדו כלום לאמו של משה יכולה לבלום צפורנו של אחד מהם... (בהרפוסים המאוחרים נרסם נוסח דפוס ויני). כל זה היא חדה סתומה, ולשווא עמלו רבים לפתור אותה. ר"א גרינרוט כתב על זה בס' הלקושים חלק ד' דף ל' ע"א הערה 4: "בילקוט שלח שם גרס. כדו בלום" מה שאין לו שום סוכן. וראיתי בהערותיו של הר"ר האנעס ניי לספר רב פעלים צד 129 אות ג' שכתב... והנה הדברים כמו שחם לפנינו; באמת אין להם שום פתרון, אך ראה נא איך לפעמים שלחו הסופרים את יריהם לבלע בקדש; ולו ראו החכמים אשר סביהם שאלה השאלה הוות הערוך ע"ך ברך ד' או בנגל מצאו פתרון להחיה חזאת. כי הגה זה לשון רבינו שם: ובילמדנו בס' שלח לך אנשים דברי נרגן כמתלהמים וכו' עד היאך עתידין לשלוט בכס מי יוכל לראות פני אחד מהן ברדיון ע"כ. הגך רואה שהמלה כרדיון נשתבשה בהילקוט וכתב במקומה כדו בלום [או שסופר אחר הוסיף את המלה בלום] ובפירושו המלה ברדיון מסיים הערוך: כברול רצונו שפניהם כפני כרול. מעתה דברי הילקוט מבוארים היטב. ע"כ לשון ר"א גרינרוט. גם הפירוש הזה אין לו שחר. אמת שנוסח הערוך סתוקן יותר, אבל אין כונת הערוך כמו שתשב ר"א גרינרוט. ז"ל הערוך הנוגע לענינו: "מי יוכל לראות פני אחד מהן ברדיון כברול". אין כל ספק שמלת "כברול" שייכה למאמר הילמדנו, ואינה פירוש בעל הערוך למלת ברדיון, כי אם כן היה לו לבעל הערוך לכתוב: ברדיון פירוש כרול, ומה זה שכתב כברול? ואחר שגם בהילקוט ריש כתוב: כדו כרול, ברדיון הרבו שאלת כברול שייכה למאמר הילמדנו. קרוב שגם בהילקוט צ"ל ברדיון או ברדיון כברול, ואפשר שהינה היא שהאמרויים הם חוקים ומתקנים הכל כברדיון מצופים כברול. בפירושו מלת ברדיון כתב הערוך: ואותו כברול שבו חופרין סביבות האילן שמו ברדיון ובלע"ז קריון בנגא (vanga, Grabscheid), וע"כ אפשר שכונת הילמדנו לומר שהאמרויים הם ברדיון ברול בהלחם את שונאיהם. על כל פנים מלת כברול היא מן הילמדנו, כמו שנראה זה מנוסח הילקוט ריש. בפירושו המאמר האחרון מן הילמדנו המובא בהילקוט כתב ר"א גרינרוט שם: לאמו של משה, זה כינה לנבי משה, ר"ל שצפורן של אחד מהם יכולה לבלום אמו של משה, היינו. שלא יולד כמוהו עוד. גם הפירוש הזה אין לו טעם וריח. אולי נחזק לקרות לאמו, היינו האומה של משה, ורצה לומר שצפורן אחד מהאמרויים יכולה לעצור בעד כל בני ישראל ולהכניע אותם. הילמדנו השתמש במלת לאמו כששון אומתו כלשון הכתוב הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו (ישעיה נ"א, ד'), כי הילמדנו השתדל לדבר כלשון מליצה, כמו שנראה מדבריו המבוארים בהילקוט כמו שהעירותי בתאשכול ח"ב צד 258.

לתולדות ישראל וחכמיו בפולין

כאת

פ. ה. ועמשמיין.

א. גביית המסים ור' פישל מקראקא.

ב., חדשים גם ישנים" ע' 4-3, הוספה לחלק השביעי מדברי ימי ישראל לזרין
כתרגום העברי משפ"ר) כותב החכם הרבני כדברים האלה: „אשר מהם (מכתבי
זכרונות פולין ולישא) נראה, כי כבר בשנת רע"ד (1514) השתדל המלך זיגמונד
הראשון לסדר את נביות המסים מאחכ"י בפולין ולישא ע"י ממונים ופקידים
מבני ישראל". מדברי החכם הג"ל נראה, כי המלך זיגמונד הראשון הוא התחיל
להנהיג בשנת 1514 את גביית המסים מב"י ע"י פקידים יהודים יר' מיכאל כ"ח
יוסף מבריסק ור' אברדם מביהם, שנתמנו שניהם באותה שנה לממונים על המסים,
הראשון ביחס כ"ג לחדש פברואר על יהודי לישא והאחרון ביחס כ"ט לחדש
ספטמבר על יהודי פולין גדול ופולין קטן (ע' הוספה הג"ל ע' 7-6), הם היו
הפקידים היהודים הראשונים המפקדים לנוכי מסי ישראל ממעם הממשלה. ואולם
לא כן הדבר וגביית המסים מב"י ע"י ממונים יהודים היתה נודת בפולין בפקודת
המלכות זמן רב קודם עוד לימי עלות המלך זיגמונד הראשון על כסא מלכותו
והיינו כבר בשנת 1499, בימי ממלכת יוהאן אלברכט וע"י ר' פישל מקראקא.
זהו אנו רואים מתעודה קדומה חשובה הגמצאה בכתבי הארכיבי, אשר בעיר
פוזנא. „יהודי גניזן" - כתוב שם בכתבי הארכיבי - „באיש בשנת 1499 (רנ"ט)
לפני החשמון (קרידנל) פרידריך, ארכי-הגמון (ערצבישקה) של העיר גניזן וההגמון
של העיר קראקא ולפני יתר היועצים של ממלכת פולין, אשר היו אז אתו (את
דחשמון פרידריך) ביחד באסיפה בעיר גניזן ומתלוננים על היהודי פישל מקראקא
הבא משם לגניזן ועושק אותם במס ולוקח מהם יותר מארבעים פלורין, יותר
צמה שהסכינו לתת לאוצר המלך מדי שנה בשנה, והחשמון והיועצים מחלישים,
כי כסאו והלאה לא יתנו היהודים עוד את המס השנתי ליהודי פישל כי אם לשד
דמרינה פעטפאוסק, הווייודי של פולין גדול וסך ארבעים פלורין וזאת" 1).
וכפי הנראה, היה אותו ר' פישל מקראקא בשנת 1499, מה שהיה אחריו בשנת
1514 ר' אברדם מביהם, כלומר ממונה ממעם המלך לנבאי ונוכר, ראש ומנהיג
על יהודי פולין גדול ופולין קטן, לנוכה המסים והארנוניות, שדגועו מהם לנוכי
המלכות, והרבנים נאלצו - ע"ם פקודת המלך - לעמוד לימין הגובר בכל תוקף

1) ירדיו החכם בלזן, רב העיר פוזנא, הואיל בטובו לחתותיק לי את חסידות הדברים חניל
מכתבי הארכיבי שם, והגני אסיר תורה לו בגלל זה.

הדין והדת ובכל חומר הזדרה וקנס, שיהיו המסים והארנוניות נכנים בעתם ובמלואם כראש, בלי שום אחר ונרעון כלל, ולענוש קשה ולהחרים ולנהת כל מי שימדה את פיו ולא ימלא את חובת התשלומין באמונה. ביום 26 אקטובר שנת 1514, מתרה המלך ויגמנד הראשון ביהודי קראקא, שהיו חייבים מאתים זהו פולי להגזבר ר' אברהם מביהם ולא שלמו לו במעדם, כי יצוה על הרבנים לעשות להם כל מה שבכח דיני ישראל וכלי זיינם (נדוי ושמתא), כדי שישלמו במהרה את סכום הכסף המגיע לו מהם (1). ור' אברהם מביהם, שהרכיבו המלך אלף לראש היהודים בפולין גדול ובפולין קטן, לא היה נוח ורצוי להם גם הוא (וכן גם ר' מיכאל מבריסק הנ"ל ליהודי ליטא), וכעין אותן התלונות שעל ר' פישל מקראקא, נובה המסים לסניו, אנחנו שומעים גם עליו מתרעמים, הן יהודים והן מומרים, וכ"כ עד כי תרעמו אתם עולות לפני המלך והמלך מוציא בשנת 1518 (רע"ח) כתב הדת בענין הזה בדברים האלה: „באשר נמצאו אנשים יהודים ומומרים המאשימים את היהודי שלטו אברהם מביהם בהפדת חקי הממלכה, ואחרי אשר חקרנו ודרשנו דבר האשמה ונגלתה צדקתו, וכל האשמה היא תולדות שנאה וקנאה ותחרות; על כן עלינו להגן על היהודי שלנו, שעל תמתו וישרו מעידים גם המכתבים, שהביאו אלינו מאת אחינו וחלדי-סלב מלך אונגרו וביהם והקיסר האדיר וכו' מקסמיליאן באשכנז, כי הוא איש צדיק וישר כראוי וכדונן ליהודי כשר, והגנו נתנים לו זכות יתרות: כי כל נוצרי ואף יהודי לא יוכל לתבוע את אברהם מביהם לדין בכל דיני נפשות, בבתי הדינים אשר בממלכה; ויהיה נדון רק בבית דין שלנו או המלך אשר ימלוך אחרינו. ואת היהודים וביהם את הרבנים אנו מזהירים באזהרה חמורה, להיות נזהרים בזכותה של אברהם מביהם ולא לפגוע בו לדעה על ידי החרם והדרכים האחרים, שיש לכם על פי דיני תורתכם" (2). וקלוב הדבר, כי הפקידים היהודים, נובי המס, לא היו נוחים ורצוים לאחיהם בני בריתם בכל מקום ובכל עת, וכל המלכים, שמנו אותם לממונים על הארנוניות הגינו עליהם מפני ערעורים, דברי טיה ובלע, ויצדדו בזכותם, בזכות „היהודים שלהם". וכשם שהמלך ויגמנד הראשון לא נתן את הנרננים אחרי ר' אברהם מביהם (והי מיכאל מבריסק), לכלות בו חמת „שנאה וקנאה ותחרות", להמיט עליו אשמה „בהפדת חקי הממלכה", כך לא נתן המלך יוהאן אלברכט את המעוררים על ר' פישל מקראקא, על „היהודי שלנו", לנגוע בו לדעה, להדיחו משאתו, ממשמרת נבאי וגזבר. ור' פישל מקראקא, בן פולין קטן, עמד על כנו כמקדם בתור נובה המסים, שהוטלו גם על יהודי פולין גדול, לשלם לאוצר המלך בכל שנה. כי תקיפה היתה ידו ומרובה השפעתו של יהודי כר' פישל מקראקא, שהיה, קמנבן, עתיר נכסים, מנטילי כסף ואילי זהב, ולו שיח פיננצילי ושיג מלוה

(1) ע'י הקובץ Acta Tomiciana T. III p. 243. כטעות כותב החכם הרבני ברוסופה הנ"ל ע' 8, כי המלך צוה ליהודי קראקא, שישלמו להממונה אברהם מביהם מאתים וזנבים, שכר פרתתו. סכום הכסף הזה לא היה בעד שבו עמלו של הממונה אלא פשוט בעד מס, אחד הסכומים, שיהודי קראקא התחייבו לתת כופר נפשם לננוי המלוכה וחיה להם כתרים בפני המורענות, שהארגשו וכאו עליהם פעם נפשים של העיונוים ופעם מתגורר יודי חלמון ותלמידי בתי הספר, וכן נראה גם מקובץ האקטיוס לשומינצקי חיג ע' 248, שמביאו ירודי הח' הרבני את הדבר הנ"ל בשמו.

(2) בירשארסקי, ואמטוד 1896 ובתרנוס העברי לירודי החכם שפיך בדברי ימי ישראל ה"ז ע' 316.

עם חזרים ומגנים, רבי המלכה, ומדלכים בחצרות נסיכים ובסירות מלכים. כי ר' פישל מקראקא היה קרוב למלכות וישא חן וחסד, כבוד וגדולה מלפניה ומלפני שדיה והם חסדו ביקרו ויתנוהו ציד ומצדה היהודים, קצין העם. היה העובדה החשובה, כי אשתו בדת זהה היתה מסקנדרות המלכה, בונה, אשת המלך זימונד הראשון (1).

ר' פישל מקראקא, היה קצין ובן קצין, בנו של ר' משה ב"ר אפרים הנקרא ר' משה פישל וע"ש אביו ר' אפרים, שם הקדש של השם פישל, ראש עדה ישראל בקראקא, שנא הנה מארץ אשכנז. ורואים אנתו וע"ס תעודה קדומה בכתב הארכיב בקראקא) את ר' משה זה ואת אחיו ר' יעקב (המונאים שניהם בתעודה הנ"ל בשם התואר „פישל” ובשם „מגרמניה”) מתפשרים כיום 26 מרץ שנת 1477 (הל"ז) עם ראשי ב"י בקראקא לפני שופט (נוצרי) היהודים מטעם הממשלה לאמר, כי מיום הג"ל ומלך אין לאלה עם אלה שום דין ודברים, מענות ותביעות בעולם, וכי לא בצדק יצא מקודם דינם של האחים הנ"ל מלפני השופט, כי אסור להם לדוד בקראקא ועליהם לעזוב את העיר (2). ר' משה ב"ר אפרים, אביו של ר' פישל מקראקא, נמצא חתום סה בראש המגהניים בשנת 1485 (רמ"ה) על התעודה הכתובה עברית ירומית (וגם אשכנזית משנת 1492), שהתחייבו הם כאותה התעודה בהסכמת כל אנשי הקהל, „שלא יענוק איש מהם בשום מיני סחורה או פרקטיא לסכרם לנצורים” (3), ובשנת 1494 על כתב האמנה, שנעשה או בין הקצנים העברים והנוצרים, שלא ירדו איש לעסק רעהו ולא יסינו הראשונים את גבול האחרונים (4). גם בן חשוב גדול היה לר' פישל, נובה המסים מקראקא, והוא הרב והרוזן ר' משה המכונה (ע"ש אביו) ר' משה פישל (וכשמו של אביו אביו), שיסה היה עוד כח הבן טבח האב. המלך זימונד הראשון סמך אותו בשנת 1523 (רס"ג), עקב הצמיגותו כחכמת הרפואה, בהשתדלות הארכי-הגמון מסוונא, מכל המסים התדירים, שהיו כל בני ישראל, חוסי שבאי, מחויבים לשלם לו שנה בשנה (5). ובשנת רצ"ב (1582) נגהו לרב העדה הפולנית בקראקא (6), כמות עליה רבה הג"מ אשר, אביו זקנו של

(1) ע"י Bersohn, Tobiasz Kohn p. 46.

(2) ע"י Helzel, Starod. prawa polsk. pomniki II p. 28—221. ר' יעקב פישל,

אביו של ר' משה פישל, היה ביום 26 מרץ שנת 1477 כבר בעולם האמת (ע"ש).

(3) התעודה הכתובה עברית ואשכנזית נרפסה במזכרתו, מסמקי הקהל בקראקא ע' 2—1,

וזו שבלשון רומית — בקפר Monumenta Mediae Historica V p. 271 לחוקרי

הפולני Piekosiński.

(4) ע"ש חלק VII ע' 468. וזה דבר הכתב: „שלא ירדו הקצנים איש לעסק רעהו ולא יסינו איש את גבול חברו, ואסור ליהודים לעמוד לפני שערי העיר ולמנוע אנשים מבוא אל השוק עם צאן ובקר, עזים ובשבים. ורשות להם לקנות בהסות בכל סלכת פולניא ולשחוט אותן, אבל רק לפי צרכי עדתם ומכסת נפשיותה. ולא יגדל מספר הקצנים ויתוודים יותר מארבעה, ואסור להם לקנות קשרחים בשביל המים הווה”. כתב האמנה נעשה במלה ובפגועה בקני שר המספח ובית המועצות ובכני ראשי העדה הנוצרית ומנהיגי הקהלה הישראלית, אשר נתנו ערוכתם בעד כל הדברים האמורים האלה ויתחייבו, חן וראשי היהודים וכן ראשי הנוצרים, לשלם שלשים טרק קנס, כאשר יעבור קצב יהודי או נוצרי על אחד הפרטים הנזכרים, סלכד ששה טרק קנס אשר גם על העובר לתת מצדו הוא. על כתב האמנה התוכו הפתוחים: משה פישל, שמעון מרדכי פסטרעק, קיפולטמן יוסף, אולריך שטוואל, כשה Pudio וולסן שלמת.

(5) ע"י מסור של בצרווחן הנ"ל ע' 46—44.

(6) שתי קהלות קטרו בקראקא עוד בשנת רע"ט (25 מאי 1619), קהלה פולנית וקהלה ביאסימית, ובראש כל קהלה רב מיוזר (ע"י שחברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 8), עד היכן וכמה

מדר"ם מלובלין 1). ובשנת ה'צ"ו שחרדרו אותו ואת אשתו הרבנית מרת אסתר יאט אמו מרת חוה, שהיו ממקורבות המלכה בונה (אשת המלך זימזנר הראשון), משכונת דרכוש, אשר היהודים בקראקא, הן איש והן אשה, היו מוכרחים להשבע (ע"ם פקודת המלך, עוד משנת רפ"ט), ע"י שנים או שלשה אנשים חשובים מכל ביהב"נ פה, כגון: עולה רכושם ולשלם לפי מכסת הונם מסים וארנונית לגנוי המלכה. 2). וכתחלת שנת ש"ב והיינו ביום 12 דצמבר 1641, מנה המלך את ר' משה פישל, אותו ואת דג"מ שלום שכנא מלובלין, רבו וחתנו של הרמ"א, גם לרבנים כוללים על כל פולין קטן, לגיידים ופקידים, בעלי שלטון ושדרה בעוז מלכות על עניני כל הקהלות שלה. 3).

הרב הכולל ר' משה פישל היה חתן הרב ר' מנחם הכהן (כמוכה מהזכרת נשמתה של אשתו הרבנית מרת אסתר המובאה להלן בשם פנקס הח"ק בקראקא). וכמוכה חתן הרב ר' מנחם כהן רסאפורט מעיר חייניציאה באיטליא (ארץ מולדת המלכה בונה, שהמסדה קרבת אשתו הרבנית מ' אסתר בת הרב ר' מנחם כהן), שנוכר בשו"ת מהר"י מיניץ סי' ט' והוא בנו של ר' משה (ב"ר יקותיאל ה"ץ רסא המובא בשו"ת מהר"ק שרש ע"צ), שנפטר בחייניציאה י"ט כסלו שנת ר"ן ואביו של ר' שלמה, שנמנה בין חכמי העיר כשנת ש"י בשו"ת הרמ"א סי' נ"ח (ע"י העורכים ובני יונה פרק ב'). ר' משה פישל היה בקראקא במרם ששמשו פה ברבנות, חד מבי דינא רבה של הר"מ דג"מ יעקב סולק, בעל החלוקים, רבו של רב הכולל דג"מ שלום שכנא מלובלין, וכבר בשנת ר"ס (1620), בעוד אביו חי, אהנו מוצאים אותו חתנם ביחד עם הדיין ר' שמעאל ב"ר פנחס הלוי על פסק החרם, שהוציא דג"מ יעקב סולק הגי"ל, ראש הישיבה בקראקא, על שנוא נפשו דג"מ אברהם בוג"מ יהודה הלוי מיניץ וחביו של דג"מ מאיר קצינלינבונן (תלמיד ר"י סולק), ששמשו ברבנות במהרה, זה אחר זה. 4).

ארנו ימיהו, — הדבר הזה נעלם מאתנו. כספרי הרמ"א וגאונים אחרים, חכמי קראקא וסופריה כשנות קדם, אין כוח שום זכר ורושם מאומה.

(1) ע"י כהברתי הגיל.

(2) ע"י ספרו של ברונן תייל ע"י 46.

(3) ע"י Schorz, Organizacya żydów w Polsce p 12—18 וכתברתי לתולדות גדולי ישראל ע"י 4 הערה 2, ועל פולין גדול ומאווביה נתמנה לרב כולל עוד בשנת רפ"ז 6 אויגוסט 1527) תינס שמואל מרגלית אבריק פוונא, אבי תינס משה מרדכי מרגלית (Bloch, Die ersten Culturbestrebungen der jüd. Gemeinde Posen p. 13—14; Grätz — Jubelschrift S. 205—206), שהיה (ר' משה מרדכי מרגלית) בשנת שנייה כבר ראש ישיבה בקראקא (ספרי קדמוניות מפנקסאות ישנים ע"י 14) ובשנת ש"ו מדייני ר' ארצות (האסיף כרך ב' ע"י 458 סי' ג') ונפטר פה בשבת י' כסלו ש"ז (פנקס הח"ק ח"ב ע"י ע"א). ולפי ברור הדבר, כי הג"מ שמואל מרגלית היה כבר בשנת רפ"ז אבר"ק פוונא ואין כל צורך להשערות וספקנות של בעל עיר הצדק ע"י 42, כי שמש שם ברבנות לערך שנת ש'. ואולי תוברו שתי הקהלות, הפולנית והכיהמית בקראקא לעדה אחת בשנת ש"ב ע"י ר' משה פישל, בהנתן לו אז מאת המלך עוז אכ"י, מסרה ותקם של רב כולל על כל קהלות פולין קטן.

(4) תועתק אות באות נאם שמואל ב"ר פנחס הלוי ז"ל ונאם, משה ב"ר אפרים שלי"ם הכהונה ויש"ר (פוף פסק החרם כמוף ספר דעת קדושים ע"י 17). מתיבת, שלי"ם" בהתיסת הרב ר' משה פישל מוכח, כי בשנת ר"ס, בצאת פסק החרם, היה אביו עודנו בחיים, ותוא היה אז כבר כודה תועתק בקראקא וכבית דינו של, הצבי ישראל, ראש גולת אריאל הגאון כמתיר יעקב סולק. ר' יודא ליווא מפורא ור' עזריאל דינא מסבינוטת הוציאו פסקים נגד פסק החרם, וזה של האחרון נכתב ביב חשוון רפ"א, ונסמא לפ"ו, כי פסק החרם יצא לכל האחד בשנת ר"ס.

ר' משה פישל לא האריך, כפי הנראה, ימים הרבה, על כסא הרבנות הכללית ונתיב על קדושת השם וזמן מועט ולכל היותר לערך שנה אחת אחרי התמנתו לרב הכלל והיינו בסוף שנת ש"ב, מ"ז שנים קודם לפטירת הג"מ שלום שכנא מלובלין, רב הכלל השני על כל פולין קטן, שנפטר ב"ח כסלו שנת שי"ט 1). והשערה זו – והיא קרובה לאמת – אנחנו משערים ממה שלא נמצאה הזכרת נשמתו של ר' משה פישל רשומה בפנקס הח"ק בקראקא, שנוכחו בו שמות נפמרים משנת שי"ג ועד היום הזה. והרבנית מ' אסתר, אשת הרב ר' משה פישל, מתה במגפה בשנת

סמאציוו של הריון ר' שמואל ב"ר פנחס הלוי, שחתום על פסק התרם לפני ר' משה פישל, נודעות לנו שתי בנות: א) הרבנית מי מרגלית, שמתה פה בערך שנת ש"ל; ב) ומ' גרונה שנפטרה כאן בשנת של"ב. וזיל פנקס הח"ק: "וזכור אלהים נשמת הרבנית מרת כרגלית בת סהר"ר שמואל הלוי שתנצביה וכו'" (דף ל"י ע"א), "ונשמת מרת גרונה בת סהר"ר שמואל הלוי זיל" (דף ל"ב ע"ב). ושם (דף ל"ב ע"ב) נזכר לפניה ר' אהרן בר אברהם, שנרשם אצלו בפירושו, שבת בחדש חשוון של"ב. וכפי הנראה, הרבנית מ' מרגלית הנ"ל היא אם המשפחה החשוכה, מרגלית, ועל שמה נקראו ובני וחתניה ובני בניה סרוי דור בשם הנ"ל הזה. והג"מ שמואל מרגלית אבר"ק פוזנא ופולין גדול היה כנה או חתנה של הרבנית מרת מרגלית וסחבמי העיר קראקא והרבנות של בנו הג"מ משה סרדכי מרגלית, ראש ישיבה פה, התנחלה לו מכה אבותיו ואבות אבותיו ואבי אבות אבותיו ר' שמואל ב"ר פנחס הלוי הנ"ל, שהיו כלם כנדרלי חשובי העיר, מרי הנראה, זה אחר זה.

הג"מ יעקב פולק, היה שונאו המפורסם של הג"מ אברהם הלוי מינץ, וזה כפי שאביו של זה האחיון הנ"מ יהודה מינץ התרימו בדבר קיום המאון של אחות אשתו (ע"י שו"ת סרריו מינץ סי' י"ג ומאמרי, רבי יעקב פולק ולכור החלוקים" בהשלה כרך ה' ע' 536–48), ובעת מצוא נקם בו וחשוב לו גמולו בחיוק, וזהו מה שכתב עליו הרב ר' יודא ליווא ספירוא (אחי חסרתו של הג"מ אברהם מינץ המותרם) בבטול פסק התרם: "בהיות שספורסם שמתור"ר יעקב הנ"ל (ר"י פולק) הוא שונאו של סהר"ר אברהם הנ"ל" (ר"א מינץ, ע"י בטול פסק התרם בסוף ספר דעת קדושים ע' 18), הח' ווינר כותב, "במזכרת רבני איטליא" ע' 45 (בסוף ספר דעת קדושים), כי שני השונאים ר"י פולק ור"א מינץ מתו שניהם (כפי המסורה) בשנה אחת, וזה אינו נכון, כי ר"א מינץ נפטר בערך שנת רפ"ה, ור"י פולק כתב כשש שנים אח"כ הסכמה עם, ברכת אברהם" (ויניציאה, שי"ב). ור"י פולק כותב ההסכמה אינו אלא ר"י פולק שלנו, ראש הישיבה בקראקא, כותב פסק התרם. ר"א מינץ היה סמלא מקום אביו בתור רב בפודובה כמיתו עליו בשנת רס"ט, וחתנו הג"מ מאיר קצינילנבונן ישב אחר פטירתו על כסא רבנותו ונפטר שם בשנת שכ"ה. ר"י מינץ האריך שנים הרבה וקודם פטירתו בשנת רס"ט, בהיותו בן מאה שנה, ראה אותו הרב ר' יצחק יעב"ץ הספרדי יוצא וכבוד ברכת החתה (ע"י ספרו חסדי ד' דפוס קושטא וגדולת שמואל דף כ"ט וז' וכרם חסד ח"ג 89, 91 וקריה נאמ"ה 306 ומזכרת רבני איטליא 48 הערה 8).

1) "כה עתיות אירב ישראל בן לאדוני מירי אבי הנאון סהר"ר שלום הכונה ש.כ.א וצק"ל היה המתאבל על גולת הכותרת עפרת תמורת, ראש אלפי ישראל שהושלך בעז"ה ארץ כנען, בראש חודש כסלו ש"ש דכ"ט" (שו"ת הרמ"א סוף סי' כ"ה), ויש להוסיף לתולדות הג"מ שלום שכנא מלובלין, כי בן בנו (ר' ישראל הנ"ל) ר' יצחק, שנפטר בקראקא כ"ט אייר ער"ה סיון שס"ה (ע"י מחברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 11 סי' י'), היה פה כסדר האותיות בכית הדפוס של ר' יצחק ב"ר אהרן מפרוסטין ועל ידיו (ועל ידי ר' אלעזר בן דוד) נגמר סדור הספר, ילקוט שמעוני" בשנת שני"ו. וכשם שר' משה פישל המנהיג (אביו ר' פישל, ע"ב הכנס) ור' משה פישל הרב והרומא (ב"ר פישל הנ"ל) נקראו ונכתבו בשם פישל ע"ש אבותם, כך ר' יצחק בהג"מ ישראל בת"מ שלום שכנא מלובלין נקרא ונכתב ע"ש אביו, יצחק ישראלי כמ"ס בספר ילקוט שמעוני הנ"ל: "ע"י הפועלים אלעזר בן דוד ויצחק ישראל נכו הר' שלום שכנא מלובלין. וכן נקראו ונרשמו חכמים ע"ש אבותם גם בארצות אחרות ולמשל החכם המפורסם דון אברהם איצק הלוי גירונדי, מחבר, המאמר בנשים הליליות, והוא דון אברהם בן יצחק הלוי גירונדי, שבת מרחשון קנ"ד (ע"י מאמר החכם ר"ד קיופמן זיל בכנסת ישראל כרך ג' ע'

ש"צ 1) עם בנה ר' נפתלי הנקרא הקצן (והוא נפתלי דורץ), שגדל לה מבעלה. הראשון ר' מרדכי. ז"ל פנקס הח"ק דף ב' ע"א: „ורבינו מר' אשתו אשת מהר"ר וישל בת מהר"ה מנחם הקצן ובנה ר' נפתלי המכונה היצן בר מרדכי בעמך שנתן צדקה בעדף בשכר זה וכו'“ (2).

חמשה בנים ושתי בנות היו להרשם ורב הכולל הקדוש ר' משה פישל: א) ר' יונה, שהתחיל לעולם לעורך שנת ש"פ 8; ב) ר' שלמה, ראש וסנהדרין, איש „בגלא תורה“, שמת בהרב בפ"ק שנת ש"א או בתחלה שנת ש"ב 4; ג) ר' יהושע,

562—569). כי בימי קדם היה המנהג בכלל לקרוא ולרשום ולקדמים את שם האיש ושם אביו אחר שמו, בלי תוספת התיבה „בן“, וזה דבר חשוב מאד וכלל גדול לחקרי קדמוניות ויפיו לני אור על הרבה פרשיות מתומות בנות יקרת התולדות ומגלות יחסין.

1) בשנת ש"ג וש"ד היתה נמנה גדולה בקרקא, שהפילה חללים בה בשנת 1543 (ש"ג) שנים עשר אלף נפש, כפ"ש בכתבי הארכיו של העיר I p. (Piekosiński, Praw. Przyw. 182 Nr. 112). החוקר הפולני Grabowski כותב בספרו Starożytn. wiadom. w Krakowie p. 180 כי בשנת 1543 מתו במגפה בקרקא עשרים אלף איש ובשנת 1544 עשרים אלף ושלוש מאות וארבע נפשות, וזה רק נומס בעלמא. איש ואשה, אחים ואחיות, שבת וכנים, קשטות שלמות מתו כיום אחד בימי המגפה ונכבדו איוו סחן לדוגמה: א) „תבור אלוקי“ נשמת משה בר אברהם מבאר ואשתו סרים ובנו ישראל ובנו שלום ובנו צאל (צ"ל בצלאל כסובן) ובתו נחמה (פנקס הח"ק דף א' ע"ב); ב) „יוכור אלהים שלמה בר אהרן שלישי ונשמת ירדיה בר אהרן שלישי ונשמת אחיו יואל בר אהרן שלישי“ (דף ב' ע"ב); ג) „ונשמת אשר בן דוד שלישי ונשמת... בן דוד שלישי ונשמת משולם בן דוד שלישי“ (שם); ד) „ונשמת ר' מרדכי בן דינאל ז"ל ונשמת אשתו מר' הינדיל בת ר' יצחק הכהן“ (דף ג' ע"א). בפי הרב נפטרו פה אנשים חשובים גדולים, מנהיגים ורבנים, כמו שאנו רואים בסגנון הלשון של הוכרת נשמתם בפנקס הח"ק: א) „יוכור אלקים נשמת החבר ר' אליעזר בר דוד“; ב) „יוכור אלהים נשמת מהר"ר נפתלי בן מהר"ר ישראל ז"ל“ (ותואר מהר"ר או חבר היו כותבים בימי קדם רק על אדם גדול בתורה, צדקא מרבנן); ג) „יוכור אלהים נשמת מורינו הרב ר' שמואל בן יצחק הלוי ז"ל“; ד) „יוכור אלהי נשמת מורינו הרב ר' שלום בן קלונימוס הכהן“ (פנקס הח"ק דף א' ע"ב ודף ב' ע"א). ר' שמואל ב"ר יצחק הלוי, „סירינו הרב“, ור' שלום ב"ר קלונימוס הכהן גיב „מורינו הרב“ שמתו שניהם באותה מגפה, היו כנראה רבני קרקא בימים ההם, וגאולי שמש אחד ברבנות בקהלת הפולנית ואחד — בקהלת הביקומית.

2) בפנקס הח"ק דף י"ב ע"ב אנו קוראים: „יוכור אלהים נשמת מהר"ר אליה בן ר' אברהם ב"ר זצ"ל ואשתו בינא בת מנחם פיץ ובתו בילומת“ ואפשר, כי ר' אליהו כ"ץ, אדם גדול בתורה (כאשר התואר „מהר"ר“ וכיח עליו), תתן ר' מנחם כ"ץ, שמת במגפה הזו ואשמו ובתו בשנת ש"א או ש"ב (כמובח מדף הוכרתם), היה בעל אמות אשתו של הרב ובנומא ר' משה פישל.

3) „ונשמת ר' יונה בן הקדוש ר' משה ז"ל“ (פנקס הח"ק דף ו' ע"א). נאחרי כי ב"ק ז' ע"ב נזכרה האשה מ' קעלה ב"ר מרדכי, שנפטר ש"ש כמ"ש במצבתה, א"כ מת ר' יונה שנזכר שם ע"א, לערך שנת ש"ט. וא"ל תתמה על כני השם ר', על תואר קצן כותב שמצבא בו הרב ר' משה פישל אצל הוזרת נשמתו של בנו ר' יונה, כי כיוצא בנת אנו מצואים שם בפנקס כמה וכמה פעמים, כגון: „ונשמת הרבנית מ' שפיגנצה בת ר' שמואל אלמנט ר' אברהם פיילישי“ (דף ג' ע"א, והוא הגיס אברהם פיילישי, סותרתו של הר"מ), „ונשמת מ' פאנגה. אשת ר' משה ר' יוסף כ"ץ“ (דף ג' ע"א, והיא הגיס משה בהגיס יוסף כ"ץ בעל שקאית יוסף), „ונשמת מ' אסתר בת משה בנו של ר' יאקב פולקי“ (דף ג' ע"א, ובתו ראש הגאונים ר' יאקב פולקי, רבן של ר' שלום שכנא סלובלין, רבן ותיגו של תרמ"א).

4) „ונשמת ר' שלמה בן הקדוש ר' משה ז"ל ואשתו מרב שפיגיץ ז"ל ובנה ר' רבב בר אברהם פל"ט ואותו מרת פעסיל בת הקדוש ר' משה ז"ל“ (פנקס הח"ק דף י"א ע"א). ניצן כי ב"ק ח' ע"ב נזכרה מ' הענדל ב"ר גרשון, שנפטר ר' אייב שלי"א כמ"ש שם בפירושו, וב"ק

שנמסר ג"כ במסגה בשנת ש"יב 1; (ד) ר' יצחק, רב העיר קראקא, שנאסף אל עמיו בשנת של"ז 2; (ה) ר' אברהם, "חבר", בר אוריין גדול, שנעדר כ"ה אלול שנת ש"ם 3; (ו) מרת שפרינצה, אשת ר' אברהם; (ז) ומרת פעסל, שמתו שתיהן ג"כ בדבר (עם ר' דוד, בנה של מרת שפרינצה, בחיי אביו ר' אברהם) בשנת מותו של אחיהן הראש והמנהיג ר' שלמה הנ"ל 4). וזה טעם מצבת של זה האהרון, אשר מגאמיה רבה שקדשה בארץ ואפס קצתה עלתה בידו לקרא ולעמוד על חוכן הכתב שעל גבה:

.

 ראש

 שלמה בהקדוש
 מדר"ד משה 5
 המבונה וישל
 היה מלא תורה

. 6

ואלה דברי מצבת „החבר” ר' אברהם, בנו החמישי של הקד"ר משה פישל:
 מה נקבר: איש
 נבר: הרצ החבר: 7
 ר' אברהם בן הקד"ר
 משה פישל ז"ל:
 לעולם עליזן אול:
 ביום ב' כ"ה אלול
 ש"ם לפ"ק.

מ"ז ע"א נזכרה הרבנית מ' גדולה, אשת הרמ"א, שמתה י"א סיון ש"יב (כמ"ש בנוסח סעכתה) נמצא, כי ר' שלמה בהק"ר משה, שנזכר שם דף י"א ע"א, נפטר בשנת ש"יא או ש"ב.
 (1) „ונשמת ר' יהושע בן הקדוש ר' משה ז"ל” (פנקס החיק דף י"ג ע"א).
 (2) „יזכור אליק” נשמת מורינו הרב ר' יצחק בן הקדוש ר' משה זצ"ל” (שם ל"ז ע"ב).
 שם באגרת דף ועמוד נזכר לפניו תגים מרדכי סבא ואצלו רשום במירוש שנמסר בשנת ש"יג.
 (3) „נשמת הר"ר אברהם בן הקדוש ר' משה ז"ל הנצב"ה” (שם דף ס"א ע"ב).
 (4) ע"י למעלה 216 הערה 4.

(5) מה חסרות המלים „ביד אפרים, כמובן.
 (6) שתי השורות הראשונות והשורה הרביעית והתשיעית מסמטשות לגמרי, ויתר השורות הנאות אחרי השורה התשיעית שקצות כלן במעבה האדמה.
 (7) תואר „החבר” היה תואר חשוב גדול בימי קדם. ר' ישראל איסרל, אביו של הרמ"א, שנזכר (ב' ישראל איסרל) בפנקס הח"ק דף כ"ה ע"ב בשם „הגאון” (ור' ישראל איסרל נפטר בשנת שכ"ח נאז לא היו ספורים בכלל תוארים גדולים), מוכח שם באותו מקום כתואר „החבר” והיינו: „יזכור אלהים נשמת הגאון החבר ישראלי וכו'. ור' יוסף ב"ר משה מסנינשטר, תלמידו של ר' ישראל איסרל (הר"י"א הנודע בין התנכיים) ומתברר, לקט יוצר” (שנדרס סכ"י בשנת תרס"ג קם הערה יקדוש ע"י וירדי התכם הר' יעקב פיימאנן, רב בבלישיא) כותב שם בהקדמת, כי כבר הגיע לארבעים שנה אחרת ולא זכה גדיין לא רק להגיע להב, בו אם אפילו להכבד ולהקרא למצער בשם „חבר” (ע"י גירעמאנן, נעשיכטע ד: ערציעהנגטנו. א. ד. קילטוב דעב ירען חלק I ע' 241; חלק III ע' 44, 40, 89).

ר' יצחק, בנו הרביעי של ר' משה פישל, שנזכר בסנקס הח"ק בשם „מורינו הרב“, נתמנה, כפי הנראה, אחרי מות אביו (או במשך הזמן) לרב העיר מטעם הממשלה, בעזרת המלך ובהשתדלות שריו, אשר גדול מאד היה בעיניהם כבוד אבותיו ואבות אבותיו של הרב ר' יצחק; ואמו הרבנית מרת אסתר, ממקורבות המלכה בזנה, אשת המלך זיגמונד הראשון, היתה כמות אביו עודנה בחיים. והתמנות רב מטעם המלך היתה אז עדיין נודת בכל מדינות פולגיא ונמשכת עוד שנים הרבה ביותר בפולין קצן עד שנת של"ז, עד שנת פטירתו של הרב ר' יצחק בהרב ר' משה פישל. וכן יזכירו כתב הבקשה, שערכו יודדי פולין גדול ביום 13 אויגוסט שנת 1551 (ש"א) אל המלך זיגמונד ארנוסט (72–1548), כי יאבה להרשותם לבחור להם בעצמם רב, וכתב הזכות, שנתן אותו המלך ליהודי לבוב בחדש יאנואר שנת 1669 (שכ"ט) והמלך סמיסן באטורי (86–1576) ליהודים בפולין בכלל ובעיר פרעמיסלא בפרט ביום 27 יולי שנת 1576 (שנת מות הרב יצחק בהרב משה פישל), כי הרשות נתונה להם למנות עליהם רב כאות נפשם וכמוב בעיניהם הם 1).

ב. ר' יעקב פולק.

ב„חדשים גם ישנים“ הג'ל ע' 9 יאמר החכם הרבני, כי „הועד (ועד הארצות) החל להתאסף שם (בלובלין) בין שנת ר"ס ושנת ר"צ (1530–1520), והוא הזמן שבו ישב הרב ר' יעקב פאלק, מוסד שיטת החלקים, על כסא הרבנות בלובלין“. מדברים האלה משמע, כי לדעת החכם הרבני, דבר ברור הוא, נעלה מעל כל ספק, מוסד על אותות ומופתים חותכים, כי דג"מ יעקב פולק, בעל החלקים שמש באיתו הזמן (ר"ס–ר"צ) ברבנות בלובלין. אבל הדבר צריך עדיין בחור, לזון ועיזן הרבה, ודעה זו אינה עומדת בסני הבקורת האמתית, וספק גדול הוא, אם ר' יעקב פולק היה בכלל רב העיר הזאת. כי לא נמצא שום ראיה, זכר ורמו, לרבנותו שם באותו העיר, ובשנת רפ"ב והרבה שנים עוד קודם לכן אנחנו רואים אתו, משש עובדות הלכתיות והיסטוריות חשובות, מריבין תורה בקראקא, ובשנת רצ"ב – וישב כבר באה"ק, טחב ונותן בארץ תוגרמה הסבמה על ספר ותחת א"ע עליה בשם „איש ירושלים“. ואלה שש העובדות הדלכתיות וההיסטוריות החשובות: א) ואם הורח (בשד"ך) הוך ג' ימים ולא נמלח וכו' ונראה דלכתחלה יש לחוש לאסרו אך בדיעבד ומקום הספר מרובה או שעת הרחק יש לסמוך על דברי המתירין ובכ"א ק"ק קראקא המבחים נוהגים בו היתר לכתחלה ואומרים שכך הורה להם רבינו מנח"ד יעקב פולק וזל והנחנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה זקן ויש להם על מי שיסמכו" 2). ב) „וכי שם (בסדר גישין) סי' ל"ב וז"ל: „אני ראיתי גש הגכתב על נייר הנקרא ספיר בל"א, שבא מקושטנדינא לק"ק קראקא לפני מהרי"ף (מנח"ד פולק) ושאר לומדים גם לא היה נכתב בכתובה חמה כאשר אנחנו מצריכים לכתוב „עכ"ל" 3). ג) „כתבתי בזה דלא כמ"ש הו"מ (הזכרון משה, דמוס לובלין,

1) עי' Schorr, Organizacya Żyd. w Pols. p. 17–18.

2) הרמ"א, תורת חסאת (קראקא, ש"ל) כלל ר' דין ג'. ובטעות נכתב הרב דמביצר ז"ל כבולילת יופי ח"א דף ב' ע"א, כי הרמ"א יאמר שם „ברין בשר שזחה ג' ימים מעת לעת בלא דחה“, וז"ל „ברין בשר שהורח חוץ ג' ימים ולא נסלח“.

3) הרמ"א, ורבי משה אה"ע סי' קכ"ד.

שע"א) נבי דבורה וז"ל: „מצאתי מהר"י פולק שלח גם אחד לקהלה פראג ושם צפורה ונכתב בנט צפורה מלא כו"ו אעס"י שצפורה כתוב חסר וי"ז בתורה ומהר"ר פריץ היה מסדר גמט ע"י אותו שליח ומהר"י פולק נתן טעם לדכרוי לפי שהעולם קודרין אתה צפורה מלא עכ"ל"ו. (ד) פסק החרם, שהוציא ר"י פולק בשנת ר"פ (לכל המאוחר) על הג"מ אברהם בוג"ט יהודה מינץ אבד"ק סדובה, ועל הפסק חתום „משה ב"ר אפרים שלי"ט דמוכנה וישל"ט. (ה) דבר העדות, שהעידו שבעה יהודים (בהתבעם לדיון) מחכמי קראקא במשפט לפני שר העיר ביום 26 אפריל שנת 1522 (רפ"ב), כי הרב ר"י פולק, שם לפניו בביהכ"נ עלילות דברים להאשה העבריה Klara אשת משה, כי נטמאה ע"י הרופא היהודי שמואל, רופא כירורגי בחצר המלכה בונה, והשר הוציא דינו של ר"י פולק, כי עליו להשבע ביום 7/8 בביהכ"נ בפני עשרת הדברות, כי אמת בסיו, שטעולם לא הוציא על האשה ועל הרופא את השם הרע הזה, ואז לא יעשה לו דבר ולא ישמל ערך. כבוד באומי"ט. (ו) בשנת 1495 (רנ"ה) נתנו הדקטור (הרב) יעקב, משה פישל, ישראל מרדכי, שמואל יעקב אונגר, יהושע, ישראל בן מרדכי ערובה, כי הקצבים היהודים לא ירדו לעסקי הקצבים הנוצרים ולא יסגו הראשונים את גבול האחרונים. (4) והרב

(1) ברכת הסים (וויקו, תרכ"ב) דף ס"ז ע"א ערך צפורה, „ומהר"י פריץ, מסדר הנט" נודע לנו בתור רב העיר קראקא בשנת רע"ז ובתור רב הקהלה הביהמית פה בשנת רע"ט, בשנת שהג"ם אשר, אביו וקנו של מהר"ם מליבלין, היה כאן רב הקהלה הגולנית. ע"י מחברותי „לתולדות גדולי ישראל" ע' 4—3. ושברו לחות" ע' 8.

(2) פסק החרם ע' 17 (גדעם בפטרבורג שנת הרנ"ז בכ"ף וספר דעת קרושים). ומשה ב"ר אפרים שלי"ט המכונה וישל"ט דוא הרב והרופא ר' משה הנקרא ע"ש אביו, משה פישל, שהיה מחכמי קראקא בימי ר' יעקב פולק ואח"כ רב כולל על כל פולין קטן. ע"י למעלה פריק א' (גביית הסים ור' פישל מקראקא).

(3) Lib. inscript Cast. Cracov. a. 1522 T. 33 p. 443 498 העדים הם: „הרוקטור Leph, הרוקטור הרב Lewek הצעיר, הרוקטור מרדכי, הרוקטור הרב היון, הרוקטור הרב ברוך, הרוקטור הרב Fischel והרוקטור הרב אשר. ממזבן התואר „רוקטור" שאינו אלא „מורנו, כנוי השם של אדם צורבא סרבן, נראה כי כל העדים ידעו לדון ולהורות וכלם עמדו בכתיבה אחת עם ר"י פולק, ולפניו ולפניהם, שישבו כלם למשפט בביהכ"נ כהגון (ולכן מוכח בכתבי הארכיב, ששמעו העדים את הרבה ספרי ר"י פולק בביהכ"נ). הובא הרב בנדון האשה, אם להתירה לבעלה או לאסרה ע"יו. ור"י פולק, שלא נשא פני איש, כמוכח מתכונת רוחו כנוגע לקיום המאן של אחותו (שהפסק המאון על דעתו ולא השגיח בכל גדולי הדור כמ"ש פהרשיל ביא"ש של שלמה יבמות פי"ג ס"ז), לא ירא גם מפני הרופא שמואל, רופא המלכה, אשר אמר ע"יו כי טמא את האשה קלארא. ויוצא דינה לחומרה, ובעלה והרופא הנישו אותו ואת שבעת העדים הרבנים והדיינים (אשר לפניו בביהכ"נ חרץ ר"י פולק את הדיון הקשה) למשפט לפני שר העיר, להציל כבודם המתחלל על ידו. ויוצא לנו מזה ג"כ, כי כבר בשנת רפ"ב התנוסס בקראקא כמה גדולי תורה, בראותנו באותה זנה שמנה אנשם ע"מרים על משמרת ההוראה. וקרב הירב, כי היו בוסן ההוא פה שנים או שלשה בחי דין קבועים. כי הלא כבר בשנת רע"ט אנחנו רואים פה שתי קהלות, קהלה פולנית וקהלה ביהמית, וכראש כל אחת עומד רב מיוחד (ע"י מחברותי „לתולדות גדולי ישראל" ע' 4—3 ושברו לחות" ע' 8).

(4) מ"תבי הארכיב של העיר קראקא. ואחרי שכבר בשנת רנה עמד הרוקטור יעקב (הוא הרב יעקב פולק) בראש הרבנים פה (הם מנחיגי העיר) בעד הענין החשוב הנוכח, הדעת נוטה, כי בא הלום איהו זמן, גנה או שנתים קודם לכן. ויש לחזקו, כי בענין הקצבים היהודים והנוצרים נעשה פה כהב אסנה כבר בסוף שנת 1494 והכתב נתחשב בשנת 1502 ע"י ראשי הקהל: משה פישל (אביו של הרב והרופא משה פישל) שמע"ן מרדכי ססאנדק, קיפלטן יוסף ואולריך שמואל (כמ"ש שם בכתבי הארכיב).

יעקב החז אינו כפי הנראה, אלא ר"י פולק, ממציא החלוקים, שהיה מקדם ר"ם ואב"ד בפראג והעתיק משם לקראקא את מושבו הקבוע בשנת ה'ת"ב (או בשנת שלאחריה), לזגלי קיום המאון של אחות אשתו, שעודד עליו אז חמת כל אנשי העיר פראג ומקום המעשה, ששם ישב בעל אחות אשתו, אדם גדול בתורה, כל ראשיה הגמיה ורבניה, וגדולי אשכנז ואיטליא וכתובם סג"י מינץ ור"י סג"ל (רכו של ר"י פולק נדחו והורידו מגדולתו 1).

בקראקא, הרחוקה מאד ממקום מעשה המאון והחרם, בעיר שחכמים נה (ובארצה) היו בימים ההם אך מתי מספר, ומד"י מברונא גשחי במחצה השניה לימי המאה השנית ובתחלת ימי המאה השלישית) כתב על יושביה היהודים, „שאינם בני תורה“ (2), נראה להם ר' יעקב פולק הנודע והמפורסם, „המאור הגדול“ (3), „החל גדוד“ (4), בן ארצם (ואולי גם בן עירם) — כאשר שמו הכבדי „פולק“ מוכיח עליו —, ששב מארץ ביהם והיינו מפרוצ לנבולס, כמלאך אלהים, כמו ציר מברזם שלח, כמו למחה שלח ד' לפניו, ויקרמו פניו בתשראות הן ובזרענת פתוחות, וינמלצו וינשאדו, וימנו אותו למורה הנראה ולראש ישיבה עליהב. וכשבת ר"י פולק בקראקא על התורה ועל העבודה, על יודי פולין למחם קץ ההתפתחות וההשתלמות ברוח, ויבקע כשחר אור התלמוד במלאי ההב הארץ, בכל מקום שבו היו נתחים ב"י. וקראקא, שעמדה עוד במחצה הראשונה לימי המאה השלישית כשסל המדרגה הרוחנית, ואחינו בה היו אנשים נעדרי תושיה ומשוללי דעת התלמוד, שמד"י מברונא לא מלאו לבו להתיר ולהקל להם בדיני א"י, „לפי שאינם בני תורה“, כאמור, היתה במחצה השניה לימי המאה היא למר כז הישיבות, לא כסניא של תורה, לעיר שכלה בני ארצו, בעלי תריסין, לתל תלסיות, שכל הלך בעומקה של הלכה, כל צמא ותרד לדבר ד' ולפתרון שאלות וספקות ומביכות תלמודיות, אליה סג, אל „הצני ישראל, ראש גולת אריאל, דגאון במד"ר יעקב פולק“ (6) ואל הרבנים הבאים אחריו, שמלאו סה מקומה, זה אחר זה, ומספתי דור ודור המליצו עליהם ועל עיר משכן כבודם: „כרמא דכילא

(1) בנראה סג"ל סה"י מינץ ס"י י"ג תבות שם: „אם תורו בו (ר"י פולק) מוסב, כיון שסדוד הוא על תנאי זה עד שיתוור, ואם חיו שאיני תורו ראוי לתורידו מגדולתו ואח"כ לגדולתו, מפני שחלק על רבים, על יותר מעדה. ור"י פולק — אומר סה"שיל — העמיד הסאון על דעמי ולא השניח בהם (ברכו ר"י כרגליה ד') פנחס ספראג וסח"י מינץ וכל גדולי אשכנז ואיטליא) ובגזירותם גביהם נשואת אותה אשה לאדם אחר ע"ס אותו הסאון (י"ס של שלמה הנ"ל). ובמעתה כותב נרץ (סל"ס ע' 68), כי „בהתעורר (ר"י פולק) להיות רבי בעשה דבר הסאון, ונעלם מפניו, כי אז היה בחיותו כבר רב אב"ד ור"ם בפראג, כמובח פשוטי סח"י מינץ ס"י י"ג הבותב עליו: „ואם ח"ו שאינו תורו ראוי לתורידו מגדולתו וסרבו סח"ש"ל כיום על שלמה תג"ל הסרבו נכבדות, מרוב משיבותו וגדולתו של ר"י פולק כבר בשנת קיום הסאון, ולא עמד עז יודי חכם שפיר כדברי ימי ושראל ח"ו ע' 64.

(2) תשובתו זו שלחתי לקרוב ואעפ"י שיש כיוו לצרד צדדון לתתיר לש מלאני לבי להקל לצרף הסעמים כאשר כתבתי בתשובתי הארוכה ל"י, שאינם בני תורה“ (ש"י סח"י מברונא ס"י נ"ה התערות יזחיה במים עור הצרף ע' 86).

(3) „המאור גדול מ' יעקב פולק (הרסיא בתוספות לספר יחסין).
(4) „וכן נמצא במדרכי בכתב יד שחגיה גדול בדרו סה"י יעקב פולק ז"ל (ש"י סח"י מברש"ל ס"י ס"ה).
(5) תתוארם האלה נבתנו כבסול פסק החרם, מהפס איטליא, מאוהבו של ר"י מינץ דמת נגדו של ר"י פולק (ע"י סוף ספר דעת קרושים ע' 26).

ביה"1, ומדרש"ל דבר מלך ביראת הכבוד וברגש הרוממות ויחשבת לנחלים
מפניו במעלה2. הם הקצבים ומנקרי הכשר בקרבה היו כלם רבנים חכמים,
יודעי ספר, מלומדים במלחמתה של תורה"3. ושלשים שנה, משנת
דנ"ב עד שנת רס"ב בערך, הרביץ ר"י פולק תורה בקראקא, ואירע לו מה לעת
וקנתו מה, שאירע לו כפראץ בימי שהחיותו. כפראץ קמו עליו שונאים, קנאים
מנעו בו וימרחו וישטמוהו בעלי פלגתא שלו ויכלו בו את חמתם ואת נקמתם,
וכן — בקראקא; שם נרדף על צוארו ונאלץ מרוב צער, לעזוב את הרבנות ואת
העיר ולשבע תלאת, לקחת כלי גולה בידו ולהתנע נע ונד ממקום למקום ומארץ
לארץ וכן — מה; שם סבל כל הרדיפות, הצרות והאלטולים בשביל דברי תורה,
בשביל שני דעות בעניני אמור והיתר בין איש ואשתו, וכה — כפאן. כפי הנראה,
נאלץ ר"י פולק בשנת רס"ב לעזוב את הישיבה ואת העיר קראקא ואת כל ארץ
פולין קמן לרבלי הלעז, שהוציא אז על האשה ועל הרפא, שהיה תקיף גדול, רופא
דמלכה, ולרבלי שבנת העדים, שבעד חכמים, מורי הוראה, שהעידו נגדו, ואחר
מהם היה הנ"מ אשר, רב העדה הפולנית, בעל דבכא של דג"מ פריץ, רב העדה
דבידמיט, אשר על רבניה נפנה ר"י פולק (כמוכח מג"ג הנ"ל, שר"י פולק שלח
לפראץ ור"י פריץ היה מסרד אותו), שהיה אצ"ל גם הוא בר פלגתיה של המקובל
ה' אשר הנ"ל, אשר רב את ר"י פריץ הנ"ל כחוקה בשנת רע"ט ע"ד זכות ביהב"י
הישן, למי משתי הקהילות היא, עד כי הובא דברי ריבונם לפני המלך4. ולא
רחוק הדבר, כי תקיפותו של הרופא ושנאתם של אנשי כמדתו ומריביו, שהשתמשו
במקרה הזה, להביא עליו שואה, זו וזו נרמו להביאו במצרים ולהרחיקו מן העיר.
כן קרה בזמן ההוא לר"י יעקב בירב, ג"כ ממלפל גדול ומחולל "הסמיכה", רבם של
הבאונים ר"י יוסף קארז ומדר"ם משראני, אשר רוח חבריו הרבנים וכיהוד הרלב"ה,
לא נחה ממנו ויתקטטמו איש באחיו עד כי נאלץ ר"י בירב לצאת מצפת ע"י רדיפות
משנאיו ומקנאיו, שהבאישו את ריחו לפני הרשות התורנית5. ולכן אנתנו דואים
את ר"י פולק בשנת רצ"ב נותח ונתן הסכמה על הספר ברכת אברהם (ויניציאה,
ש"י"ב) בארץ תוגרמה בדרך6) וחתם א"ע תחתיה בשם "איש ירושלים", כפני

1) שקר כותב פיירברג בלוחות זכרון ע' 2—1 (דפוס פאריגורוז), כי בחצי הסאה הצלישית
כבר עמדה העיר קראקא ברוב החרדה ונקראה "כרכא דכולא ביה" ע"י ר"י פולק. הן בחצי
הסאה היא שמש ר"י פולק ברבנות עדיין בפראג וקים שם כשנת רנ"ב את המיאון של אותו
אשתו. בן לא נכון הוא מה שכותב שם, כי הגיט אשר מלא את מקום הנ"ס יעקב פולק בתור
ראש ישיבה מה (ונמשך אחריו בסעות זו ר"ש ווינר בסוכרת רבני איטליא ע' 72 בסוף דעת
קדושים). כי ר"י פולק היה ריש מתיבתא בקראקא עדיין בשנת רפ"ב, ור"י אשר—רב הערה הפולנית
וכמוכן ראש ישיבה כבר בשנת רע"ט, ונמצא לפיו, כי שניהם היו ראשי ישיבות בזמן אחד.
2) "האלופים גדולי ישראל מק"ק קראקא מושכים ידוהם ממנו וכו' עד שמוכרת לשאול
איש כמוני רחוק מהם במעלה ובזמן" (שו"ת מהרש"ל סי' כ"א).

3) סוף שו"ת הרא"ש דפוס וויניציאה שס"ה ומתבררית לתולדות גדולי ישראל ע' 14
הערה 2.

4) ע"י מתבררת לתולדות גדולי ישראל ושברו לחות ע' 3.
5) כ"י קמן עליו (על ר"י בירב) שני מלשינים והיה מוכרח לצאת לחוץ לארץ, וחמסמה
התיגרמית לקחה את רכושו למסיון (גיץ ח"ב ע' 97—298 ושם"ר דברי ימי ישראל ח"ז ע' 219).
6) הספר ברכת אברהם חברו ר' אברהם בר"ש ש"ס. פרויזש צרפתי בשנת רס"ד ותחמסמה
הראשונה שקליו נתכנה בשנת רצ"ב, וקרוב הדבר, כי גם הסכמת ר"י פולק היא מאותה שנה.
או לכל המאוחר משנה שלאחריה.

שכבר בשנת רס"ב, זה עשר שנים, עלה מקראקא לאה"ק ודר שם בירושלים. ולפי כל האמור, מצאנו אנהו למדים, כי ר"י פולק היה תופש ישיבה בקראקא משנת רנ"ב בערך עד שנת רס"ב, וישכון כבוד פה כשנתיים ימים ובירושלים כשמונה שנים בין שנת ר"ם ושנת ר"צ, ולא נשאר לנו אימא זמן, שבו ישב על כסא הרבנות בלובלין. וכמדומה נמשך החכם הרבני אחרי מעותו של החכם שזחה"ה ז"ל, ששעה והמעוה אחרים במה שכתב בישורן שנה חמישית ע' קנ"ג, כי ר"י פולק מת בלובלין ושם קבורתו ומצבתו, ונעלם ממנו, כי שזחה"ה ז"ל חזר אח"כ מדעתו זו (במכתבו אל, במ"ש בהמצד שנת 1896 גליין 21—20). והמעוה נשתרבה כ"כ עד כי ספרים רבים וכן שלמים תילים לכתוב מרבנות ר"י פולק בלובלין כמדבר בדוק ומנסה, נמזר ומוחלס, והחכם ר"י כהן צדק ז"ל מרחיק עוד ללכת וכותב כדור ישרים ע' 6, כי היה א ח י ו של תלמידו ר' שלום שכנא מלובלין, והוא דבר נמנע, כי אלמלי כן, היה ר' ישראל כ"ד שלום שכנא מוכיר את ר"י פולק בשו"ת הרמ"א סי' כ"ה בשם "חדו"ה. ח"י פולק נסמר, כפי הגראה, זמן מעט אחרי תתו את ההסכמה בדיכוי בארץ תוגרמה או באה"ק, שהיתה לו הגסעה לשוכ אליה נחוצה, כנראה מדברי הסכמתו על הספר. ז"ל: „הנה נא אם אמרתי וכו' מחמד לכבי מאור עיני כמה"ר אברהם יצ"ו וכו' בחרתי הקצוד כי לו דומה תהלה מצורף לזה היותי נחוי מצד הנסיעה לעלות לארץ הנבחרת צבי היא לכל הארצות וכו'". וזהו מה שכותב בעל צמח דוד (ח"א, ר"ץ), תלמיד הרמ"א, שהיה חתן ותלמיד ר' שלום שכנא מלובלין, תלמיד ר"י פולק: „ונסמר יר"י פולק סביב לשנת ר"ץ". ואלמלי מת ר"י פולק בלובלין ובשנת י"א כנוסח מצבת האון קוסלמאן ר' יעקב הלוי המיוחסת במעות בישורן להחכם קאבאק (שנה חמישית ע' קנ"ג) למצבת הג"מ יעקב פולק, כי או היה כותב עליה בעל צמח דוד, שהיה תלמיד מתלמידי תלמידיו, שנפטר סביב לשנת ש' ולא לשנת ר"צ. וכמו שמועים הסופרים והחוקרים ברבנות ר"י פולק בלובלין, דבר שלא נמצא לו ראיה, זכר ורמו בשום מקום, כך לא נכון הוא מה שהם (נגון גרץ ושפ"ד) עוברים בשתיקה למרי על רבנותו בקראקא, דבר ברור, שיש לו ראיות חזקות, הלכתיות והיסטוריות, מספרי הפוסקים ומכתבי הארכיבי, כאשר הזכחנו למעלה.

ג. ר' שמואל רומא.

במכתב הגלוי, ששלח ועד הרבנים בפולין לכל קהלות ישראל בראשית ימי כמלכת וימונד הראשון (שמלך משנת 1506 ועד שנת 1548), והחוקר הפולני הנודע ש שא צקי (שגולד בשנת 1766) מצאא כותב בקלף בין כתבים עתיקים של המלכות (Metr. Kor.) מוכאים כדברים האלה: „ואיש עצתו (של המלך) הוא שמואל השני וכמעט דומה לנביא" 1). ועל אותם הדברים מעיד החכם שפ"ד בדברי ימי ישראל חלק שביעי ע' 335 הערה 1, כי הסופר צאצקי הג"ל „יפה כון, כי הכונה היא על Samuel Maciejowski שהיה לארכי — הנמון בקראקא בשנת 1645. זך דרעיון, חכם מופלא ואוהב את הבריות ונטה חסר ליהודים". אבל אין נ"אים דברי שנידם, דעת צאצקי והערת שפ"ד, לאמת משתי תשובות בדבר: אחת, כי מכתב הגלוי נכתב בתחלת ימי ממלכתו של המלך וימונד הראשון והוא עלה על כסא המלוכה

Czacki, Rozprawa o Żydach i Karait. p. 98 (Kraków, 1860) ¹

בשנת 1506 ושמאל מאציעיאָדסקי נולד בשנת 1498 ונתמנה לארכי-הגמון בשנת 1546 בסוף ימיו של המלך הג'ל, ושנית, כי רחוק הדבר לשמוע, כי רבנים יאמרו על כהן נוצרי, כי „הוא שמאל השני וכמעט דומה לנביא“. ויותר נראה, כי הרבנים כוננו בדבריהם האלה אל היהודי הרופא ר' שמואל, שהיה שר תהלל בישראל, רופא יחידתי בחצר המלכה בונה, אשת המלך זיגמונד הראשון, ממתי סדו ואנשי חמזו של הגלך עוד בשנת 1622, כבר בראשית ימי מלכותו (1), וזוטר בספק ה"כ" שלום שכנא מלובלין בשם „השר הרופא המומחא" (עי' להלן בהערה 2).

בבנין זמננו בניו של הרופא ר' שמואל, רופא המלכה, נודעים לנו: (א) בני ר' משה, שקדש את מרת בריינדל ב"ר מנוח המכונה הענדל מקראקא, והגאון ר' שלום שכנא מלובלין, תלמידו של הג"מ יעקב פולק (שהוציא לעז על הרופא ר' שמואל, כמוכא למעלה בפרק שלפני זה) חבר פסקים בכלל על ענין קידושין וכפרש על קיהושין של ר' משה הג"ל (2); (ב) כתו מרת יהודית, אשת ר' דוד ב"ר יונה, הנקרא דוד יונש, אשה „תצודה“, נדבת לב, שנתנה מלחמה לדל, „קמה תמידית“, „עידית“, וימיתו שניהם היא זבעלה בכואם בימים, היא יום כ"ב אייר שנת שנייה ובעלה באסרו חג של פסח כ"ג ניסן שג"ח (3); (ג) בת כתו מרת אידל, אשה „תמימה נעימה“, ב"ר דוד יונש, שהלכה לעולמה ביום י"ד חשוון שג"ו, לערך ששה חדשים אחרי מות אמה מרת יהודית הג"ל, ותקבר לבקשתה אצל אמה בקבר אחד ולשתיהן אבן אחת בבית החיים הישן (4); (ד) בן כתו ר' מנחם מן (כ"ר דוד יונש), שאשתו מרת דבורה מתה בר"ח אדר שני שס"ד (5); (ה) בן כתו ר' משולם (כ"ר דוד יונש), שנפטר כ"ג סבת שנת ש"ע (6); (ו) ר' מרדכי שוחט ב"ר מנחם מן (כ"ר דוד יונש), שנעדה ר' כסלו שס"ה (7); (ז) הקדוש ר' אשר אנשיל ב"ר מרדכי שוחט ב"ר מנחם מן ב"ר דוד (יונש) חתן הרופא ר' שמואל, שנסרף בקראקא על קדושת השם

(1) עי' למעלה בפרק שלפני זה ע' 219.

(2) „פסקים שחבר... מהר"ר שכנא על ענין קידושין וכפרש על קידושין ר' משה בן הרופא ר' שמואל לזע"י (צערנער ע' 696). וברשימת נייבויער נ' 764 סי' ב' סוף 6 עד 27 נמצא רשום: „פסק של הר"ר שכנא על קידושין כמר משה בן השר הרופא המוסחא כמר שמואל אליעזר זינא, שקידש מרת בריינדל בת מנוח מכונה הענדל מקראקא" (זינר, מוכרת רבני איטליא ע' 72 בס"פ דעת קדושים). ואפשר, שר' הענדל זה הוא אבי משפחת הענדליש, משפחה חשובה ועתיקה בקראקא, אשר ממנה יצאו רבנים חכמים ומנהיגים מדור דור, ובתוכם הג"מ נברואל האברק"ש והמדינת, חתן פרנס הרור הג"מ בעריש בתגאון ר' העשיל ואבי הג"מ בעריש עשקעלעס האב"ד דמדינות מנצא מרובינא והנר (עי' מחברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 26).

(3) „ונשמת מרת יהודית בת הר"ר שמואל רופא אשת דוד יונש יום ב' כ"ב אייר שנייה לפ"ק" (פנסק הח"ק דף נ' ע"א), ונשמת כמ' דוד בר יונה יום ד' באסרו חג ש"פ כ"ג ניסן חש"ן (שם דף נ"ז ע"א). בפנסק הח"ק אנהנו מוצאים נזכרים בימי קדם כמה וכמה גדולי תורה, חשובים כפוריסים, מנהיגי הדור, רק בתואר השם „כמ" או רק בשםם בלבד, כגון ר' שמחה בונם (בהג"מ אברהם מיוולש) חתן הר"מ או ר' יקותיאל ולמן (בהג"מ משה) לנרא, פרנס העיר קראקא והמדינה.

(4) „ונשמת מ' אידל בת דוד יונש יום ג' י"ד חשוון שג"ו לפ"ק" (שם דף נ' ע"ב).

(5) „ונשמת מ' דבורה בת ר' יצחק אשת מן דוד יונש יו' ג' ר"ח אדר שני שס"ד" (שם דף נ"ח ע"א).

(6) „ונשמת כמ' משולם בר דוד יונש זיל יום א' כ"ג סבת שינן עינן לפ"ק" (שם סינ ע"א).

(7) „ונשמת הר"ר מרדכי בר מנחם הנקרא מרדכי שוחט זיל יום ו' ד' כסלו שס"ה לפ"ק

בעלילת שקר בשבת הגדול יי ניסן בשעה 8 בבקר שנה אנשיל (שצ"א) לפ"ק 1);
 ח) ר' מצחם מן בהקדוש ר' אנשיל, שבנו (של ר' מנחם מן) הגער מרדכי, בן איש
 נכנר, השכיר עצמו כמני אביו ובהסכמתו כתור פועל אצל גיטו ר' זוסמן (ולמחמה
 בעל אוחתו) לעשות בשבילו במלאכת Posament מרחא אלול תמיז עד ריח אלול
 תמ"ח 2); ט) ור' צבי הירש (בהר"ר אלכסנדר זוסמן וזנראה הג"ל), שהיה נכד הקדוש
 ר' אשר אנשיל ואדם חשוב, "יקר נעלה", מוסלל בתורה, בר ארזין ובר אבהן גדול,
 וגדב בשנת ת"ם, תילקין מי שנייד" לביהב"נ של ר' האלקא סאמר ז"ל 3).

וזה נוסח מצבת בתו וזת בתו של הרופא הגדול ר' שמואל, אשר מצאתיה
 שקועה ללא באדמה סמוכה למצבת הג"מ מרדכי סבא ואצל קצה המעקה של הגאונים
 הרמ"א ונימי בעל שו"ת שארית יוסף, ואשר בעמל רב (ע"י חנוש בנוש העפר ושמיח
 ידים ורגלים על הקבר) עלתה בידי לעמוד על הדברים, שלא נמחקו ולא ששמשו בה
 לנמרי:

סה	פרת
.	אידל בת ר'
.	דוד יונה : אצל
.	אמה חמודה
אשה	ערנה כלתה
.	נפשה להקבר
.	בשכונה : דרך
עידית : קמחה	אמה הלכה
תמידית : זקנה	באמונה :
מרת יהודית : בת	כבוד' פנימה :
הרופא הנדול	תמימה נעימה :
המומחה מהר"ר	מתה והיא ערה :
שמואל דל מתה	יום ג' י"ד חשוון שניז
יום ב' כ"ב אייר	ת' ג' ב' ה' צ'.
שניה, תנצבה.	

1) ונשמח הקדוש הר"ר אשר אנשיל בר מרדכי מן דוד יונש ז"ל הייר נשרף על קדושת
 השם בעלילת שקר בשבת הגדול י' ניסן אנשיל לפ"ק (שם דף צ"ה ע"א).

2) כמ', זוסמן פסמינר (Posamentier) שכר את ניסו חנער מרדכי בהר"ר מן ר'
 אנשיל קדוש כמעמד והסכמת אביו שיהא פועל אצל לעשות לו מלאכת זסימן על משך שנה
 תמימה מן ר"ח אלול תמיזין עד ר"ח אלול תסחי"ת לפ"ק. חנער הנ"ל מחויב להתפטר במלאכתו
 כיו לעשות סרי שכוע בשבוע לא פועת משלשה חתיכות שילגורלך. כמ"ל מחויב ליתן להנער
 סוונות ע"ש וזהוב אחרי (פנסק הקהל דף ל"ז ע"ב ט"וס ד' ו' אב תמיז).

3) בפנסק קמן ישן דכהני ר"ז סאמר כתוב בראש ת"אל מלא רחמים" על הקדוש ר'
 אשר אנשיל כתוב : "הוא חי' אביו וקנו של הירר צבי הירש בהר"ר אלכסנדר זוסמן ז"ל. ושם
 להלן נמצא כתוב ניכ : "מי שביירך כיו זה החילקן נדב היקר הנעלה בהר"ר צבי הירש בהר"ר
 אלכסנדר, זוסמן זצ"ל כשביל בניו ח"ה החחור כמ' אריי ליב יצ"ו וזננתיו מי אסתר ומ' לאה
 שתי' חשיי יוכו לגרלם לתורה ולחופה ולמעשים טובי' אמן נכתב כל הנ"ל ונגמר כיו' א' לסדר
 אתם נצבי' חיו' לפרט ה"ם". בפנסק הח"ק דף רפ"ד ע"ב מצאתי : "יזכור אלקי' נשמת התו'
 המפלא ס"ו צבי הירש שפ"ש נבו' בבה"כ רי"ם (ר' האלקא סאמר) בת ונקבר יום ה' י"ו אייר
 תקל"ל. ואורי ר' צבי הירש, שמש נבוה בביהב"נ של ריו סאמר, אדם חשוב גדול בימים ההם,
 דיין (כנראה מתוארי, התרי המפלא"ה הכתובים עליו שם בפנסק הח"ק), שנפטר י"ו אייר תקל"ד,
 הוא אותו ר' צבי הירש, שנרשם שם בפנסק קמן דביהב"נ הנ"ל לזכרון, כי הח"ח נכד הקדוש ר'
 אשר אנשיל חייב ונדב שם בביהב"נ תיקון מי שביירך בשנת ת"ם. ואם אמת היהשערה, נמצא,
 כי ר' צבי הירש זה התואר כימי הרבת, לערך שמונים שנת.

והקדוש ר' אשר אנשיל, נינו ונכדו של השר הרופא המצפה הגדול ר' שמואל, רופא חירורני בחצר המלכה בונה, אשת המלך זיגמונד הראשון, היה בר אורין גדול כמכה מתארי. הר"ד וההבר' הנמצאים עליו כתובים בכל פנקסי הקהל, הח'ק ובתי הכנסת בקראקא. בשנת שצ"א, באותה שנה, שנשרף הקדוש הגל, נרפסה סה עליו „מליחה" עם העזת ע"ם קבלה מאת הגאון המקובל המפורסם, ראש הישיבה, הג"מ נתן נטע שפירא, מחבר „מגלה עמוקות". בפנקס דביהכ"נ הגבוה אנו קוראים עליו „אל מלא רחמים" מיוחד בזה"ל:

על הקדוש נריר אנשיל בר מדכי שנשרף בשנת הגדול שעה י"ד על קדושת השם הגדול סה ק"ק קראקא שנת אנשיל לס"ק.

„אל מלא רחמים, שוכן רחמים, המציא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים, כוודר הרקיע מזהירים, את נשמת החבר ר' אשר בר' מדכי שכבר נטפו ונשמתו לאל חי ושרפו אותו ואת עזה ואת פרשו, כלל כליל ריח ניחוח קרבן אשו, וקדש את השם הנכבד והנורא, עד צאת נשמתו בקדושה ובטהרה, ראוי להזכירו אצל חנניה מישאל ועזריה, שהושלכו לכבשן אש ברשמי שלהבת די, תהא מתתו כפרה ותרופה, לכל בית ישראל שיבכו את השריפה, ולכן בעל הרחמים, יסתירנו בסתר כנפיו לעולמים, ויצרור בצרור החיים נשמתו, די הוא נחלה, ויח בשלום על משכבו ואמרו אמן. וכסננו כלי מצא על הקדוש הזה „אמ"י" מיוחד גם בפנקסים של בתי הכנסת הרמ"א וקופה ור"ו פאפר ור' אייוק ר' יעקלש.

ד. הג השמחה בשנת שכ"ד.

בפנקס הח'ק בקראקא אנו קוראים (כתהלת הדסים של הפנקס) את הרשימות ההיסטוריות החשובות האלה:

שריפה ברחוב היהודים היה ביום די מ"ז תמה שנת שמי"ז לס"ק אצל עברל.

בלבול של שילר היה בכסליו שנת שי"ז לס"ק.

בלבול של בית אייוק זימלש היה כ"ה ניסן שי"ז לס"ק.

שריפה השנית ברחוב היהודי היה בערב ר"ח אייר שי"ז לס"ק אצל יוסף זכרי.

בלבול שנית של שילר היה כ"ב אייר שנת שי"ז לס"ק ס' בחקותי.

נעשה פריד פייאר ברחוב היהודי יום ג' ב' אדר שכ"ד לס"ק.

היה כאן ברד גדול יום א' כ"ב תמוז שכ"ד לס"ק.

שריפה ברחוב אצל חנה היתה ביום א' ו"ך סבת שכ"ה לס"ק.

... (1) את המכה מאת די שנפלה המקוה על עשרה נפשות ומתו כלם יחד זה

היה יום ה' ב' ימים בחדש אלול שכ"ז לס"ק.

שריפה שהתחילה מבית מרים חוזאליש והלכה עד החומה אחורי בית הכנסת

הישנה כליל מצאצי שבת ס' סתחם חצי תמוז שנת של"א לס"ק.

לזכרון שנת המלך זיגמונד יום ב' כ"ז תמוז של"ב לס"ק (2).

(1) נקודות במקום חתיכות המפורשות למרי.

(2) הוא זיגמונד אויגוסט, ששלך משנת 1548 ועד שנת 1572, האחרון לבית המלכה

פראד פייגור עשו כאן ברחוב היהודי כשנמלך נכאן מלך פראנקרייך ליל הי' כ"ה סיון פ' שלח של"ג לס"ק¹.
 ז' ה' ז' אדר שני שמו"ה לס"ק נשרפו שמנה בתים בממי הקצן אצל בית החיים.

המלך זיגמונד יר"ה בא לכאן ממדינת שווייץ כחדש סבת שמו"ח לס"ק².
 כל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ד' בק"ק פוזנן עם כמה בתי כנסיות ובתי... י"א סיון שרץ לס"ק³.
 בק"ק קאליש החריבו השילד הבית הבנסת ולקחו הס"ת וקרעו אותה... הוא שנת א"ש⁴.

והנה ענין פרייט פייאר (פריידנפייער), חג השמחה שנעשה ברחוב היהודים (בקראקא) יום ג' ב' אדר שכ"ד לס"ק⁵ ולא מורש מה נעשה יקר תגולה, רוח והצללה להם, כי עשו את היום הזה, יום ניל בכתי מושבותם, - הוא כפי הגרסה, דבר כפול הגורה הקשה בשנת 1664 (שכ"ד), שנורה מועצת העיר קראקא בקול קרא לכל יושביה הנצרים, שלא יזיד אחד מהם להשכיר ברחובותיה ליהודי בית או חנות לסחורה, והמלך זיגמונד אויגוסט העביר באותה שנה את רעת הגורה ויצא אז על יתעצי העיר ונשיאם לכלתי הפריע את היהודים מוכחותיהם דגתנת להם עוד מימי קדם⁶. והמלך זיגמונד אויגוסט היה לבו טוב לבני ישראל ויאשי ויקים את כל

¹ הוא חרובם הצרפתי היינריך אחי קארל התשיעי, מלך צרפת, ואחרי מלכו חמשה חודשים על פולין ושמעו מסות אחיו הנ"ל, ברח ספה בהחבא בלילה לצרפת ונבחר שם למלך.
² הוא זיגמונד השלישי, מלך קנאי, הניח הישועים, שמלך מסוף שנת 1687 עד שנת 1689 ולא תיאר לכבות את השריפה הגדולה שפרצה במבצר ובחוריו הפנימיים ביום י"ט שנת שנה (29 יאנואר 1696), כי אם יהודים, והם הצילו כל התיכונת וגנזי המלך והמלכה... והס"ך ראה הוא בעצמו המרחת והאמונה שעשו היהודים... וזה עשה שלום גדול ת"ל ונתפך לב המלך היה כאיש אחר למוכה להיטיב לעם ישראל⁷ (עי' מחברתי, דברים עתיקים ע' 4 סי' ג').

³ הגים מאניש חיות אכ"ד ור"ם כווילנא בהנים יצחק חיות בעל פני יצחק (קראקא, שנה"א) חבר קינה על השריפה הגדולה בפוזנא (ועל סות אחיו הברור התחן שמואל, צורבא מרבנן, שמת ימים אחדים קודם זמן תולנתו בהיותו בן י"ח שנה), ובראש דבריו להקינה (התקינה נדפסה בספר פני יצחק הנ"ל) יאמר שם בתוך דברים אחרים על שריפת פוזנא: ראוי ונכון לתבונה השריפת עיר ציונת, איך היתה למשל ולשנינה יפה נוף מושש כל הארץ ומדינה.
⁴ ב"המגיד" (ליק) שנה שניה גליון י"ב ע' 47-48 נאמר במאמר, דברים עתיקים מקראקא⁸ גם דברים ברורים בשם פנקס הח"ק פה, שלא נמצאו ולא היו מעולם שם כלל, וסופר האגיד ברה אותם מלבו ונתן יד לתוקר דברי ימינו לפעול ולהכשל בהם ולהשוב ולכתוב לא לאמתתה של תורת התיסתוריה הנכונה והברורה. הוא כותב למשל, כי, בירח כסלו שיוי גם בכ"ב אייר ש"ך הפשו השמודענטען עולות וכאו בעקפיון על היהודים ווציאו דבתם רעה לתתם לשמצה ולהאשיבם ברשע, ויכום הכה ופצוע עד שפוך דמם בראש כל חוצות, וזה אינו אמת, כי בפנקס הח"ק לא נמצא כלל, כי התלמידים הכו יהודים, הנה ופצוע עד שפוך דמם אלא סתם: בלבול של שילירי, כמו שהבאתי למעלה. בכתבו וכלצונו מלה כמלה, ואות באות. כן לא נכון הוא מה שכותב סופר המגיד שם: וכמו עשרה ימים אחר זה (אחר השריפה הנ"ל בי"ט שמש שנת שנה, שפרצה במבצר המלך) החל יום הועד בקראקא (רייכססאג, Sejm) להחמיק סוד על אדות היהודים, מה שלא נזכר בפנקס במאומה אף ברובו (עי' מחברתי דברים עתיקים ע' 4 סי' ג'). הוא כותב שם ג"כ, כי, ח"י מנחם תק"ה באו אנשי חיל לרחוב היהודים ודכים הללים הפיו בקנה השריפה ונפש גם רכוש לקטיו. וזה ג"כ אינו אמת, ואנשי חיל לא לקחו שום דבר ולא הרגו אנשים רבים אלא החיתו שני אנשים והם תר"ד אברהם ב"ד ותיאל ששש כביהכ"נ הרמ"א וכן בנו ר' ברביה (פנקס הח"ק דף רע"ז ע"ב).

⁶ Gumplowicz, Prawodawstwo Polskie p. 44-45.

כתבי הפריבילגיה, שהיו להם מכל מלכי צדק, שמלכו לפניו, ולא נתן לנרוע ממנה דבר. כאשר לא אנו ראשי בית המעצות בלכוב למכור להאלוף מהר"ר יצחק מקום לבנות עליו בית, יצא עליהם דבר מלכות מלפניו ע"י שליח מיוחד מוארשא ללכוב, למלאות מהרה אחרי חסן היהודי (1). כשפרצה אש בברסק בשנת 1567 ותאבל את יגיע נפם של יושבי היהודים, כתיהם ורכושם, עשה להם הגלך הגחות רבות ויפסדם ממסים וממכסים שונים משך תשע שנים (2). לא אחת ולא שתיים פגעו קנאים ביהודי קראקא בימים ההם, בימי הרפורמציה, ויחרשו רע להצר להם ולהביא עליהם שואה. מעבר האחד קמו עליהם הבהגים הקתולים ומעבר השני — הכהנים הלותרנים, להמם ולאברם. הראשונים ובראשם (נאמראט 3) ראש הארכי-הנמונים צרחו מה, כי בני יעקביו את בני הדת הגרצית על דעתם הקתולית ובשלם כל סערת הרפורמציה, האחרונים ובראשם הסופר המלני רעי מן טאלאצ'יץ צוד ככהניא, כי כל טוב הארץ, סחיה האתגנה, יכולה ומרטולתה בידו היהודים נתנו ועל מרמה תחש תלם ומהם תבצאת לכל דבר ששע. כאלה וכאלה חרקי שן ויחרצו לשון על ישראל וישתמשו בכל התבולה ובכל עלילה לסולל עליו ארהות אידם. כתבי פולסתר וספרי ששנה נרספו ונפוצו פה וגם בהתנאה שגיה, בשנת 1551 (ובשנת 1560 4). „כפי היהודים נבואל ברם נוצרים“, העלילו עליהם קתולים ופרופטנטמים, „והבריתו את בני“ תחת להרשותם שיסריתו הם אחכבם“, שפך עליהם את מרדתו הסופר רעי הגיל במסרו שטרסם בשנת 1567 (6). בני אשכנז, שהתישבו בקראקא במספר רב (6) הביאו אתם הנה גם המשמטה לבני; בני אשכנז, שהסכן הסכינו לראות שם את עמנו ממושך וממורס, מצודה ומבוסה, לא יכלו לשקוט במטנם ולהביט איך הוא עושה פה חיל ונהנה מזו הזכות. ביאת ההגמון ליפומאנו (Lipomano), ציר האפיסדור פול הרכיבי לקראקא והתישבות הישירים (יעוזאיים) בקרבה בשנת 1556 הוסיפו לצקת שפן ונפרית על אש האיכה לבני, ויעמקו ויחידכו עוד את מרותה. ההגמון והישירים בקטם

(1) Caro, Geschichte d. Jud. in Lemberg S. 29. האלוף מהר"ר יצחק היה גרול ונכבר בעיני המלך והוא כמרומה מבי האלופים הקצינים ר' מרדכי ור' נחמן מלכוב המבואים בכתובות מצבותם לשם ותחלה (עי' אנשי שם ע' 147 סי' שעי"ט ועי' 173 סי' תמ"א).
(2) עיר תהלה ע' 87-88.

(3) בקורת נאמראט, ראש הארכי-הנמונים בקראקא, נשרפה בשנת 1539 בראש חמיות העיר האשה הנוצרית Katarzyna אלמנת היועץ Zaleszowski, על כי בעפה ברת הקתולית ותקבל עליה את אמונת ישראל. האשה הנוצרית יצאה לחרף עיר רתנו בלב עלו ושמה כאלו יצאה כמתל (Bielski, Kron. Polon. p. 424, 1081; Węgiński, Kron. Zb. Ewang. p. 3-4), הוא הכהן Gamrat, הנודל שבכחונה פלין (פרימאס מפולין, אשר קרא חסם בשנת 1542, על כי בני נוצרים ויהודים ילמדו יחד בבית הספר הכללי אשר לעם, שן גרול מנשוא, המחלל כבוד הכנסייה ודת הקתולית (Czacki, Rozpr. o Żydach p. 99). הוא החמיר ניכ ויתן ככרום קלו על כי האכות או האפסרוזמס הנוצרים יתנו את הכנים ללמד בכתו מדרש הנבוחים בארצות אשכנז וצרפת — מראנתו פן יכולע לדת הקתולית — ויוציא תהלך ויגמער הראשון פקדה נמצרה ששיטבו התלמידים משם לטולניה להקשיב לקח בקראקא, באיניברויטמה אשר פה או במייליה (Przegląd Lwowski 1880 p. 299; Bukowski, Dzieje Reform. w Polsce I. p. 229).

(4) Hosius, Confessio Fidei Catholicae, Crac. 1551. Vind. 156.

(5) Czacki, Rozpr. o Żydach i Karaitach p. 48.

(6) מרוב האשכנזים בקראקא היה נהוג בבתי פקדות העיר מימי חמלך ויגמור הראשון (48—1506) עד סוף ימי המאה השש עשרה גם כתב אשכנז ולשונוה (Grabowski, Zabytki miasta Krakowa p. 178, 187; Staroż. wiad. o Krak. p. XII).

לבעוד רוח דבועטים באמצעה השולמת ולבצר את חומתה, אשר מרץ רחב נבעה בה קמו לזכא לעפר גם את רוח ישראל ולפלותו. מנמש ועד בשר. נקודת שהחזות נראו בשמי סלנידה. הכופרים השחורים - כה נקראו הישויים במנקסו הקהלזת - חתרו להשחיד כשולף קדידה את פני היהדות ותלמידיהם - להחשיך משעור תואר המחזיקים בבריחה. הישויים יצאו חוצץ כלם ללחצם ולחוצצם בכל ללות, בחקים מעיקים לכל צוף הלאום, והתלמידים יצאו גורדים לעשקם ולחוקם בסרסות, במרסות ושעורזות, בלחיצות ועגישות באיברי הגוף, אבר אבר לכה. הישויים חעלו נדה את העלילות הנתעבות, את עלילת הדם ואת עלילת הלול לחם קדשם, והתלמידים החלו להתנפל על היהודים ועל הונם, לבצע בידיים את אשר כוהיהם הורו וישימו להם לשנאת ישראל כדבר שפתים. בערים רבות כצו בקראקא, סוזנא, לכוב, יאדוסלא, לובלין, קאליש וקרעמיניץ יסרו הישויים כתי למוד, והמין השוקרים על הלהחזיהם בהקשיבם לקח ספחים ינקו עם חלב למודם גם ראש פתנים להיהדות ולכגי בריחה ויתגוררו וישחזבו בחכרת תלמידי כתי ספר אחרים, בפנים עם גדולים, וירניזום סטנזתהם וישודדו את רכצם, וזוא הגבלול של שילר, שהיה בקראקא בחדש כסלו שנת שי"ז (1557) וכיב אייד שנת שר"ך (1560) ובקאליש שנת שניא (1591), והתלמידים החריבו שם (בעיר קאליש) את ביה"ג וקרעו את ה"ת, וזוא ה"שילר. גילוף" המצא בכתבי הרשטות והזכרונות לקהלות ישראל העתיקות ושגור זוא בפיע מאבותינו וטוקנינו מחדות התם ואחיהם, איש מטי איש. שלשה יתדים מיושבי העיר סחאפשוב במחוז ראווא נשרפו באשפת ההגמון לימר מאנו וכעשרתו בשנת 1567, בשומרו להם עלילות הרסים, כי חללו את לחם הקודש וביישו את פתשגן כתב המלך, כי נהרץ עליהם על פיו משפט מוח 1. חקי און וסקודות עגל חוקקו ונתנו בוועדי דבידנות כחארשא ובפיעמחוקוב בשנת 1567, 1562, 1568, 1565 ולכשל, כי אמור לביי לשכור משרתים נוצרים ובתי מכס ומכרי מלח בעגיש כאה מרק ועוד חקים מגבלים את המסחר 2. יעצני עיר ועיר קראו לאספות ולמועצות בבתי המפקדות גוד עם ישראל חקי חפשו, ויהסשו עללות ויעוללו עלילות לכמא עוזו לשנוא ולהבאיש ריחו בעיני המלך, ויעתירו עליו הפצרות וגישו לפני שרד בקשות, לגודר גורות יקשות על היהודים, אלה להגביל זכיותיהם ואלה לשלול כלן פחים, וכזה אשר ודון לבם השיאם לנרשם כלה מן וארץ. אבל את כל התלמות האספות והמועצות גשא רוח וכל המצותיהם ועתרת בקשתיהם לא עצרו כח מהמים שזאה על בני עמנו ולצודם למדחפית. המלך ושריו. אשר למשפט שרו ואת שלום הארץ ואשרה ודרשו, כמאז כיושביה היהודים הפך רב ויראו כנשהזעה רחם ובחריצות כל מעבדיהם ברכה מרובה. ויקרכום בימין צדקם וימשפסם חסד ולא נתנו קבדום ומקדי עדי מושבותם הראשיות לעצוע בדם ובזכויותיהם המוכות לדעת, ולמדת כל גלי השנאה וכל משברי הגנאה, שמעוד על ישראל ועל אמונתו כשאון רכים

(1) בשום ההגמון ליפומאנו אשם נפש שלשת היתודים. כי חללו את לחם הקודש, והשמו היתודים במאסר עד כי יחקר ויבורר הדבר לשכט או לחסד, לזכותם או לחיבם כדון. המלך בתוכחו לדעת, כי היהודים נקים מכל שמך העלילה הזאת. זוח להוציא האסורים מסבג ולקרוא לחם דרוז מכל עון אשר חסאו אבל תחת להוציאם לחפשי הוצאו לחורג בערפת ההגמון ועושי דבור, דבר הכנסיה, כיויים את כתב פצות המלך, כי הוציא עליו משפט מוח (Lubieniec, Histor. Reform II. p. 70).

בעולם רחם ויגרוש מימיהן הפש וזימם, היה טוב מאד מצבו וימרה כוית הודו ויין
 גדולו ותרם כראם קינו כחומר וכרות. וכל זה כחמרי המלך ויגמור אינוסם ורבי
 המלוכה, אשר לבם היה טוה אחרינו חסין בנו תלי; ואשר לא יכלו הבט אל עמל
 דאסת, המבלטת הויזש, ותוריש אל עשוקי צדק ורצוני משפט, וחי מיסרם
 ומענישים המרעים לנו ומחזיקים ידנו בכתבי קזמיט, כדי שנוכל לשבת בארצותנו
 בשלום ובשלוה". אם כי ראשי צורדי ישראל הרבמן ליפומאנו וראש הכהנים רע
 מן נאצלמין היו גדולים ונכבדים בעיני המלך, ידירו ואנשי ביתו; אם כי ליפו-
 מאנו היה שליח האפיפיור ובידו כתב המליצה אל המלך משולחו אב הכנסייה מזמי,
 אם כי נתן ויגמור אינוסם אל רעי מתנות ומשאות כפרים, כדי המלך; בכ"ז לא
 נתן לא אותו ולא את הרבמן לסמוע על ראשי עמנו ולחתות עליו גדלים. המלך
 נער בציד האפיפיור ובשלמון הכנסייה על כי מלאם לבם להעליל על שלשת היהודים
 עלילת לחם קרשם ולהכותם גפש על לא חמם בכפם, ויציא סקודה, כי מאז והלאה
 זבא דבר משפט כזה, או של עלילת דרם רק לפני ועד הממלכה ועל פי עדים כשרים
 וטאנים והוכחות מבוחדות. המלך צדה על הרבמן מישקובסקי בקראקא לעצור בחברת
 ראש האוניברסיטה שה בעד משונת התלמידים, בעד הבלבול של שילד, בעד
 ה"שילד גילאף", פורעי פרעות בישראל, ולעשות למטרה זאת תקנות וגדרים ככל
 חומר העונשים לכל ישובו עוד לכסלה על עקב משונתם, ויין בשנת 1559 חוקק
 ועצבה להחוק משנת 1538, האוסר על התלמידים לשאת כלי זיין, ויצו עליהם במסגוע
 לשבת רק בבתים המועדים והמיוחדים להם ולמוריהם המשגיחים והמפקחים עליהם (1).
 החקים המגבילים שנתנו בוועדי המדינות בווארשא ובפייערקוב בשנת 1557, 1562,
 1563, 1565 (כאמור למעלה) לא עמדו בתקפם ויחזרו אחזו בכל ענפי המסחר ויהיו
 גם חזרים ומכסים כקדם ויסורו למשמעותם ולעבודתם בכל מלאכת עבודה גם משרתים,
 עברים ושפחות, שאינם בני בריהנו. זאת אנהנו רואים מתקנת האלופים והמנהיגים
 בארבע ארצות שעשו, "בק"ק לזבלין יום ג' מ"ו כסלו של"ה (1581) לפ"ק", כפ"ו
 שנים אחר נתינת החקים המגבילים, שכל יהודי לא היה להתעסק בשום עסק התכידה
 והמכס הן מכס משקה ונבול, והן הכירת המטבעות ומטרי מלח ואבן, "הן מהמלך יר"ה
 והן ע"י משלים או בשום תחבולה בעולם", בראותם (המנהיגים), כי הזמן חרש זאת
 מאתם, כי צדה מאד עין שכנידם הגזרים בעמם ובעשדם ויהודים, "לזופים אחרי
 דבצע והממון להתעשר מחמת אורגניש גדולים ועצומים שיש לחוש מן יביא לירי
 סכנה גדולה ועצומה ויצא לרבים חזי (2). וכן מיכה מתקנות המנהיגים של קהלת
 קראקא, שתקנו י"ו אב שנת שנ"ה (1595) והסכימו לתקנת מנהיגי די ארצות,
 "שאסור לשום איש לשכור או להחזיק אורגניש גדולים כגון משאפאוי (מכס
 משקים) או מינצין או זויפא (מכרה מלח או אבן) או גרעניץ מכסים" (3), וגם אסור
 אסור, שלא להחזיק שפחה גויה למשרתת, אשר תהיה ישנה בביתו של היהודי
 בלילה, בקנם הי זוקים לביה וכל הבלבולים הבאים מה חזי על אחריותו, והתירו
 בלילי שבתות להשיכר שפחה גויה לשמש אצל יולדות וחתונות ומילת וחולי ב"מ
 ואסור מינקת גויה להחזיק כלל וכלל בקנם הניל אם לא שיראו שהיא צורך השעה" (4).

(1) Muczowski, Mieszkań. i Postęp Uczniów Krakowskich p. 71—81

(2) ספרי, קדמוניות מנסקאות ישנים ע' 8.

(3) שם ע' 20.

(4) שם ע' 18.

גם בשנת הנתינה של החקים המגבילים בהארשא ובפיזמרקוב הגיל ואח"כ אנהג מצאנים בליטא חכמים ומכסים מביי; בליטא, אשר נבוא אציליה, אצילי האמסט, לבקש מלפני המלך זיגמונד אינוסט, שיאבה תח להם את הכרית המכס אשר כירי היהודים בברייסק, במחיר שמשלמים הם, לא אבה, שמוע בקול תתנתם וישיב את פניהם ריקם 1). הרבה יותר טוב היה גורלם של היהודים בקראקא, בעיר הביירה, מאשר בכל הערים שבפולניה. כי בהיותם הם ושחלוניהם, מליציהם ומסמיהם (כנגן ר' שלמה אשכנזי ור' שלמה קלודר, רופאי המלך זיגמונד אינוסט) קרובים לחצר המלך ולהכלי חזאי פניו ויושבים ראשונה במלכות, והמלך והשדים קרובים למקום המעשה, למקום כל שיעוריה, וכל דבר שמוע ורבה אשר נעשה להם, ישגבו הם ישע וקרובה היתה ישועתם לסרא וצדקתם לדגלות. וכמעט העציבה אותם השמועה בשנת 1664 מקול הקראא של יעצני העיר לכל יושביה, לבלתי השכיר ליהודי ברחובותיה בית או חנות לסחורה, והגה עד סדרה, במלה, וגורה הרעה והקשה, במקדח המלך, וליהודים היתה, אורה ושמחה, „פרייט פיינר“ ברחוב מושבם, המיוחד והמוקצה להם בעיר קזימיר, המסוכה ונרא, לקראקא 2). והמלך אשר וקים בכל תוקף יעזו בשנת 1666 (שכ"ז) ליהודי קזימיר את כל הזכויות, שנתן להם המלך קזימיר הגדול (70-1338) בשנת 1386, ויתנם לסחור בעיר קזימיר בכל דבר מקנה וקנין ככל אות נפשם ולשכור ולמכור בקראקא כל דבר אוכל. וכבר בשנת 1553 ובשנת 1554 סכרה להם הממשלה כרים נרחבים פמכים לקזימיר, לדגדיל את חוג מושבם ולהרחיב את גבול חומת העיר. ונמצא כתוב בכתבי המכירה משנים הגזרות, כי הדרשה להם להקים שלשה שטחים בחומת העיר ועליהם לא לשלם יותר מצגרים בעד מקומות מרעה לצאן 3). הרמ"א החי בקראקא וימת בה בשנת של"ב, בשנת פטירתו של המלך זיגמונד אינוסט, הקראי יצחק בר' אברהם מחבר „חוקק האמונה“, שישב במרוקי המסוכה לזילגא והיה בן חזרו של אותו המלך, עדי ראייה הם, עדים נאמנים, כי לז המלך ושדיו היה נוטה אחרי היהודים והתחיק ידיהם בכתבי הזכויות והגיבו עליהם מפני כל עקת איבו, עול וחמס. הלא כה דברי הרמ"א: „התכמים אינם רוצים לדאות את הגולד שעבר, במדינת בידם שהאיבו נבר, בדבר זו שחלק לבם האשימם, והמחלוקת התרבים, וללא כי השאיה ר' לנו בארץ הזאת (פולניה) פליטה, ח"ו היה

1) עיר תהלה ע' 74-78.

2) העיר קזימיר, שנמסרה בסוף ימי המאה העברה לקראקא ונחשבו שתיקן מאו לעיר אחת, נבנתה בשנת 1346, סכר לעיר, ע"י המלך קזימיר הגדול ועל שמו נקראת כן. בשנת 1494, ביום 29 יוני, בליטה פרצה אש גדולה ואיומה בכתבי מושבות ביי בקראקא, אשר העלתה על המוקד גם חסון בתים של שכניהם הנוצרים וחלק גדול מאד מן העיר. שונאי היהודים, סחשיו עולות, סכקשי תואנות ורעות, העלילו עליהם, כדרכם בכל מאורע ובכל נגע שיואנה להם, כי פיהם דוחה השרעה ובשלהם כל האסון הרב הזה. והיהודים היו לשלל להאספסוף ומסיתיה, וכראות המלך יאן אלברט, כי דבר מושבות ב"י בין העמים בקראקא, בקרית מלך, יעורר עליהם עלילות ברשע והוא הסבה הראשית לכל פגע ועולה ולכל תואנה וחמס, הקצה להם בשנה היתה מושב פיווד בעיר קאזימיר. ומחיותה בימי קדם עיר מיוחדת בפני עצמה, מקום מושב כיווד ליהודים בחלק העיר המוקצה להם בה, לכן כשכותבים גם בקראקא נהגים עוד בימינו לכתוב בו, כבימי שבתם בין חומת הגבשו: „סמא קאזימירי“.

3) ע' בספרו של התוקף הפולני. Piekosinski, Przyw. St. t. miast. Krak. I. p. 104, 182, 213, 219, 269 (Acta Hist.) בשנת מנהיגי העדה, שקנו מאת הממשלה את הקרקעות והחבת מושבות היהודים בקזימיר מוכא, ר"ר אלכסנדר ודוא כנראה חרב ר' אלכסנדר הכהן, שהיה מהבני קראקא ואביו של בעל הספ"ע (ע' מתברתי לתולדות גדולי ישראל ע' 16 סי' פ"ו וע' 29 סי' כ"ט).

ישראל לאלה ולשבעה כסופה, אך בעור אורה עומה, אשר לב המלך ושריו אחרינו נוסה, שחפץ בנו ת"ל' (ש"ת הרמ"א סי' ס"ט), ואולי עדיף פ"ס פת חרבה ושלוחה בה במדינות אלו (מדינות מולדיה) אשר אין שנתן נברה עלינו כמו במדינת אשכנז (שם סי' צ"ד). ואלה דברי הקרא הג"ל: „באלו דג' מלכות הנזכרת שפכו דמים רבים של אומת ישראל בעלילות שקר וגזירות ושמדות עד אשר גרשום מארצותם ולא נשאר בהם עד אחד מה שלא נעשה, כן בכל שאר ארצות אשר אנחנו היהודים מהגוררים בארצותם (כמולדיה) ומיסרים ומענישים המרעים והמזיקים להם ומחזיקים יהי היהודים בכתיבי קיזמיהן כדי שיוכלו לשבת בארצותם בשלום ושלחה, כי מלכי אלו הארצות ושריהם הש"י ירבה שלומם הם אוהבי חסד ומשפם, לפיכך אינם עושים עול וחמס ליהודים המתגוררים בארצותם לפיכך נתן הש"י שלום ושלחה ביניהם" (חזק אמונה ע' 272—273 הוצאת דייטש).

ה. ר' משה איסרלס (רמ"א).

לדעת כל החכמים, כותבי תולדות עמנו ורבניו, נפטר הרמ"א בהיותו כבן חמשים שנה (ע"י לדונמא עיר הצדק ע' 4, כלילת יוס"י היא דף י"ז ע"ב ה"כרי ימי ישראל" לנרץ ח"ט צד 440 וכתרנטם העברי משפ"ר ח"ז ע' 343), אבל אין הדבר כן ודעה זו היא דעה נכונה. כי הגה הרבנית מרת גולדה, אשתו הראשונה של הרמ"א, בתו של הג"מ שלום שכנא אנהק לזבלין וכל פולין קמ"ו, מתה בשנת ש"ב, „בת עשרים" שנה לימי חייה, ואין ספק, כי בעלה הרמ"א, בן גילה, לא היה קשיש מצבה טובה ויחצא לנו אפוא מזה, כי הרמ"א, שהלך לעולמו בשנת של"ב, כנודע, היה רק כבן ארבעים ולא כבן חמשים שנה כמותו. כי אשתו הראשונה של הרמ"א מתה בשנת ש"ב ובת עשרים שנה לשנות חייה, תוכיח הכתובת שעל גבי אבן קבורתה, שמצאתיה ביחד עם הרבה מצבות חשובות (לערך שמונים) ח"ל:

ז"י על שבר בת: עמ

וזלילה: איכה יועם

הזהב הפזולה: דרבנית

מ"י גולדה ז"ל בת מדר"ר

שכנה 2) י"ח 8): ראש גולדה.

בכל מעשיה ומדותיה

היתה מהללה. בת עשרים

כבת מאה לא נמצה 4) בה

עולה. לזכרונה הטוב

השם זאת מצבת אבן

(1) ע"י למעלה פרק א': „בניית המסג"ר וז' פישל מקראתי ע' 241.

(2) הוא הגי' שלום שכנא הג"ל, שנפטר בזובלין ביום ו' ר"ח כסלו ש"ש כמ"ש בשו"ת הרמ"א סי' כ"ה ובנוסח מצבתו, שנדפס ב„ישרון" לקאמבק ח"ה ע' קנ"ד.

(3) ישמרהו צורו.

(4) במצבה כתוב בפירוש, נמצהי כהיא וכמוכן מ"ס היא וצ"ל, נמצא" באר"ק.

על תילת. עד יקומו שוכני
עפר בגילה. שנת ש"ב
לפר"ק י"א ימים לירח
סיון היתה זאת הבהלה.

תנצב"ה
עם ש"צ ע"ו
בגן עדן
אמן מלה. (2)

ומעות גורדת מעות. מעות זו, כי הרמ"א נאסף אל עמיו בהיותו כבן חמשים
שנה, נרמה לדרב דמבינור דיל בעלל כלילת יופי וחכמים אחרים לשעות ולזמר נ"ב,
כי הרמ"א ושפט את ישראל ל"צ שנים מה בקראקא (שם ח"א דף י"ז ע"ב).
וזה אמנם אינו נכון וגם דבר נמנע הוא לפי מסקנת הדברים הנ"ל. הרמ"א התחיל,
כפי הגרסא, לדון ולהורות ברכים בהיותו כבן עשרים שנה, והיינו בשנת ש"י, בראשיתו,
כי כבר באותה שנה הוציא אסור על ספרים, שנדפסו אז מחדש (שו"ת הרמ"א סי'
י). וזאתו זמן כתב מהרש"ל אליו: "יניק וחכים דגאון משה... כסאו יהי
נכון" (שו"ת מהרש"ל סי' ו' וס"ו), מה שקרוב לשמוע ויתכן לכתוב כן על עול
ימים, שעלה זה עתה על כפי מורה הוראה בישראל. ונמצא איפוא הדבר, כי הרמ"א,
שנפטר בשנת של"ב, שפט את ישראל רק כעשרים ושנתיים ימים ולא ל"צ שנים.
וכן יוכיחו גם דברי בעל צמח חדר, שלמד תורה בקראקא מפי הרמ"א וכותב עליו
דברים בענין הזה המתאימים כמעט בד בבד עם דבריו אנו: "והרכיץ תורה בישראל
בק"ק קראקא כמו עשרים שנה".

החכם מ"ח כותב כמאמר, "היי רבנו הרמ"א" (שנדפס ב"המבשר" שנה ראשונה
גליון 16 והלאה הבעיר הצדקי לריים צונץ ע' 13-2 בהשפעת איזה דברים), כי הרמ"א
נפטר לרב בשנת ש"ג ומביא ראיה וחזק לדבריו ממה שיאמר הרמ"א ב"הדרכי משה"
י"ד סי' שצ"א אות ב': "בעשה היה על ידי בהיותי אבל על אפי ד"ל וברכתי ברכת
איוסין תחת הנופה כדרך שרב העיר מברך" (ואמו מתה בשנת ש"ג כמ"ש
במצנתה ובכותל הירדומי של כידב"ג הרמ"א). וע"ז יעיר בעל "עיר הצדק", כי אין
כוונתו (של הרמ"א) שהיה באמת רב העיר, רק בהיותו אדם חשוב, גדול הדור,
חודר וגדולה במקום אחר, נחלק לו כבוד לברך כדרך שרב העיר מברך. "ואמינה
מאד" - מוסף ואומר שם המחבר - "אם היתה לו איזה התמנות מצד ראשי העיר"
(ע"י שם בהערתו אשר בסוף המספר ע' 24 סי' 21). אבל לא צדקה הערתו של בעל "עיר

(1) שאר צדיק עולם.

(2) במסגרת חתיק דף מ"ז ע"א נזכרה אשתו הראשונה של הרמ"א כה"ל: "ונשמת הרבנית
סר' גאלדא בת כהר"ר שכנא שלישי". בשנת ש"א ושי"ב שרדה מנפת נוראה בקראקא ועצומים
היו חלליה מזו של שנת ש"ג ושי"ד. משפחות שלמות, בנות חמש ושבע נפשות, מתו בכ"ב זה
ביום אחר. סיומ ה' אייר ש"א ועד יום י"א סיון ש"ב, יום, הבהלה, יום ספירתה של אשת
הרמ"א, אשה רכה בשנים, בת עשרים, מתו במשך שנה אחת והדש אחר וששה ימים,
כפואתים ועשרים איש, בעוד בשנים בתקונו, בראשית ימי המאה התיא, כגון מן י"פ אדר
שביא ועד ניסן שכ"ב נפטרו רק עשרים וששה אנשים (והמספר של שנת המנפה ושל השנה
בתקונה הוא רק של אנשים ונשים, תוך מערים ונערות, ילדים וילדות, שלא נזכרו במסגרת חתיק).
בעל לוחות זכרון (הוצאה שניה) ע' 47 סי' כ"ו לא העתיק את נוסח המנפה כחונן (כרדכו)
חביא למשל, המגלה" במקום, המגולת" (לעוטה חתיבה, בת" שלשניה), "חוק" תחתם, תושם".

הצדק". כי מתחיל "הרבנית", שזוכרה בו אשת הרמ"א בשנת ש"ב, הן בנפסק הח"ק וכן במצבה שלל (שנוסחה, כתב, פטרומה, בעלה הרמ"א), כאשר הבאנו למעלה, אנו רואים בעליל, כי כבר באותה שנה, עוד קודם לשנת ש"ג נפסק הרמ"א לרב והיתה לו היתמנות מצד מנהגי הקהל ומצד רב הכולל דג"מ שלום שכנא מלובלין, אשר היה רבו וחוננו וידו היתה תקיפה בעיני כל הקהלות והרבנים בכל פולין קטן, ובלעדי רשותו והסכמתו לא היתה רשאית שום עדה לסגת עליה מורה הוראה. כי היתה לרמ"א ההתמנות, וזו עוד בהיותו צעיר לימים, לערך עשרים שנה, וכיצו גם דברי הרמ"א בעצמו הנוחב בהקדמת, "ודכי משה" על א"ח כדברים האלה: "גער הייתי עדיין לא וקנתי כרמי שלל לא גמרחתי ועל אחרים התמנית לדרות לרבים חדך ילכו בו ולתלמיד קטנתי וכו' רק על אדוהי דעיי שאמרו לי עליה אז נשענתי". ומסקם האמור על הפרסיים שהוציא הרמ"א בשנת ש"י, נראה, כי היה נמצאה מעטם העדה כבר באותה שנה לתורות, להלכה ולמעשה, ועל אותו זמן מתמוס דבריו בהקדמת פטרו הג"ל.

דג"מ אמרים ולמן מתגלית מברחי, נושא ונתן בחבורו "מעלות היחסין", ספר היחסים שלל, כדבר תולדות הרמ"א, אם היה חתן ר' שלום שכנא מלובלין (שם ע' ה-ח), ואם בעל שארית יוסף היה ניסו של הרמ"א מצד אשתו הראשונה או השניה של זה האחרון (שם ע' ל"ג), וכן על אדות מה שהרמ"א מזכיר את ר' שכנא מלובלין פעם בשם "בורי חמי" ופעם בשם "מורי" בלכד (שם ע' זז). ואחרי שקלא ופריא מרובה בענין הזה יבוא דג"מ א"ו מתגלית הג"ל לירי דמסקנה, כי ה"ענין עמם אצלל מאד", "וצריך עיון"; הן ולא ורפיא בדידה" (ע"י שם ע' חז). ואמנם לפי נוסח המצבה ולפי דברי סג"ק הח"ק, שהבאנו ובארנו למעלה, לא קשה מדי, ונראה, איפוא הדבר ברור ומובן כל צרכו, ואין כאן לא "עמם הענין" ולא "צורך העיון" כלל. והרמ"א חתן ר' שלום שכנא מלובלין מצד אשתו הראשונה ובעל אחתה של המחבר שארית יוסף מצד אשתו השניה, כשמוכר את ר' שכנא בחיי אשתו הראשונה קראו בשם "בורי חמי", ולאחר מותה, כשמוכרה, אינו כותב עוד עליו "חמי", יען היה אח"כ נשוא אשה שניה וידו לו חותן אחר, והוא דג"מ מרדכי גרשן כ"ץ, אביו של בעל שארית יוסף. וכן הוא המעם, שקורא את ר' ישראל ב"ר שכנא הג"ל ואת ר' יוסף ב"ר מרדכי גרשון הג"ל פעם בשם "גימ" ופעם רק בשמו בלכד. דבר מענין הוא, כי בנוגע לשטת חיי הרמ"א כבר כון האנון ראיו מתגלית הדיבה שנים אל האמה, בכתבו בספרו "מעלות היחסין" ע"י י"ח, כי "קרוב הדבר שהיה בערך בן ארבעים", דבר שלא עמד עליו שום חוקר וסופר עד היום הזה.

בנוספה להמציד גליון 41 שנת העשרים כותב החכם צונץ, מחבר "עיד הצדק", כי הפרט ש"י הנמצא כתוב בהקדמת הספר "מחיד יין" לרמ"א, הוא מעות דרמוס וצ"ל "ש"ד" במקומו, כי משנת ש"ו לא נמצא זכרון מצפה ועמוש בקראקא בשום קראקא והספר חבר הרמ"א בעיר שידלוב בנרחו שמה מפני העמוש, שהיה בקראקא, כמו"ש שם בהקדמה. האולם זה אינו נכון, ועד שהוא אמר, כי הפרט ש"י הכתוב בהקדמת, מחיד יין" הוא מעות דרמוס, אני אומר, כי מה שהוא כותב, מעות היא בידו, ומצאים אנו אמנם בכתבי הארכיב בקראקא זכר גם להעמוש משנת ש"ו. העמוש הזה שודר מה בסוף שנת 1566 והיינו בתחלת שנת ש"ו ולא בתחילת יד כיכ בשנת ש"ג—וש"ד ושי"א—ושי"ב (Piekosinski, Prawa przywileje miasta Krakowa I p. 1037) ואז חבר הרמ"א, בהחזו בעיר שידלוב בימי העמוש, את הספר

במחז י"ן, ששלח לאביו בימי המורים למנה, וכן נראה מדבריו שם בהקדמה ובמקום הספר: „ואני משה איסרל'ש בקראקא הייתי בתוך הגולה, אשר נתגלית מעיריט בשנת ש"יו לס"ק פוזנא עירוש האויז ליע והיינו גרים בארץ לא לנו בעיר שידלונ... ולא יכלנו לקיים ימי המורים במשחה ושטחה... ונתתי לבי לתור ולחדש כוננת המגילת... שלחתי בימי מורים למנה, לאביו ישראל ראש עדה מי מנה" (כאיוו דפוסים נרסם במעוה בסוף הספר „במחז י"ן": „לאחכ"י ראש עדה מי מנה" תצ"ל „לאביו ישראל" במקום „לאחכ"י", כי ר' ישראל הגקרא איסרל, אביו של הרמ"א, היה ראש העדה בקראקא. והרמ"א שלח לו ולא לאחכ"י את הספר למנה בימי המורים, ועליו ועל קדולתו יסברו דבריו שם: „ראש עדה מי מנה"). זאת ועוד אחרת; בשנת ש"ד, היה הרמ"א עודנו עול יצום, כבן י"ב שנה, כאשר הכחתי למעלה ע"ם מצבת אשתו, ואיך יתכן ואפשר הדבר, כי עלם קטן. בר בי רב, אף עליו שבעליוס, רב כשרונות, חבר ספר כזה. ומדברי הרמ"א: „ולא יכלנו לקיים ימי המורים במשחה ושטחה" נראה, כי היה כבר איש ולא עלם קטן וחלה עליו חובת „משלח מנות" לאביו וקיום מצות ימי המורים במשחה ושטחה.

כן לא נכון הוא מה שכתב ידיד החכם שם"ר בדברי ימי ישראל ת"ז ע' 348, כי הרמ"א „הקדיש בית אחד מבתו לבית הנגסת". הן לא הרמ"א אלא אביו הוא הקים מה ביהב"ג וזה לזכר אשתו ומנכסי עזבוה בשנת ש"ג, שנת פטירתה, כמ"ש במחזש בנתל הדומי של ביהב"ג, וז"ל:

האיש ר' ישראל בר	מנכסי עזבוה ב"ה
זסף ול עז התאור:	זה מקום בית אל
לכבוד הקביה ולזכר	לפרט ולפירשת
אשתו מלכה בת ר	שויבה הי רבנות
אלעזר: תנצביה בנה	אלפי ישראל.

ונעלם מהח' שפ"ה מה שרמ"א עצמו כתב ע"ד ביהב"ג בשני מקומות, בהזכירום, כי אביו ולא הוא הקדישו, ואלה הם: (א) „בן לא"א מור דפרנס הנריב אשר נדבה רוחו לכנות מקדש מעט בנץ ספראר בית אלקים אשר שם נהלך בתש ישראל שלי"ם" (הקדמת תורת העולה); (ב) „איש הוא בקראקא ושכני ישראל אשר נדבה רוחו ובנה בהב"ג לאלי" (הקדמת דרכי משה על ארית). וזה נוסח מצבתה של אם הרמ"א, אשר לזכרה הקים אביו מכספה את ביהב"ג הגקרא ביהב"ג החדש (לעומת ביהב"ג הישן) וגם ביהב"ג הרמ"א:

זאת מצבת אמי היקרה מלכה ב"ד (אלעזר) (1)	בעשרה
היתה כאניות במתרה	במכת משוש
בנערותה: כחכמה	לביט שבת:
כעטה חיתה: אמר	מרכבים שש וארונם)
פרחה רוחה נשמתה	עשחה: לא תירא)
שנת שבי אליו	משלנ ביתה: כני)
(2	פרשה לעני כפה:

(1) האותיות שהן בסוגר כזה () הן הוספות משלי במקום האותיות שנמחקו למצוי ולא נתנו להקרא.

(2) השורה האחרונה מפורששת כלה ואין להציל מפי כתבה אף אות אחת. פרידברג שחפתי בבוהי החדשי של החכם דיר בראנן (שנת 1900 ע' 357) את נוסח המצבה הנ"ל

נסח המצנה (שכתבו, כמדומה, הרמ"א) נסד ע"ם אל"ף ב"ית של „אשת חיל“
 (משל"ל ל"א) וראשי התיבות של הפסוקים: „זאת“, „משוש“, „מרבדים“, „לא“,
 „כ“, „היתה“, „בחכמה“, „אמי“ מורים על אלה הרברים: „זאת מצנת מלכה בת
 אליעזר“. בפנסק הח"ק דף י"ז ע"א נזכרה אם הרמ"א בזה"ל: „ונשמת מר' מלכה
 דינא בת ר' אלעזר ז"ל בעבור שנתן לצדקה בשטר זה תנצב"ה וכו'“. ובפנסק דביהכ"ג
 הרמ"א דף י"ט ע"ב אנו קוראים: „יזכור אלהי נשמת הצנועה והגבירה מר' דינא
 מלכה בת ר' אלעזר ז"ל שהלכה לעולמה בעבור שבעלה הקצין והגריב ר' ישראל
 ב"ר יוסף ז"ל נתן צדקה בעד הזכרת נשמתה עולמית בשטר זה תנצב"ה וכו'“. והקצין
 והגריב ר' ישראל ב"ר יוסף, אביו של הרמ"א, הוא אותו ר' ישראל ב"ר יוסף מקראקא,
 שנתן לו המלך, לו ולר' שמעון זקמחוביץ, בשנת 1551 (ש"א) את הזכות, לסחור בעיר
 חילנא, לשכור חגירות ובתי מסכנות לסחורה, לכנות ולמסור הן ע"י עצמם והן ע"י
 באי כחם באין מפריע מצד שופמי העיר ותושביה לעסוק בעסק הלוואה על משכנות
 ככל גבולי נסיכות חילנא, ולשים עליהם נשך. כפי הגהג בין היהודים וכפי המדובר,
 תאלה נתנה למשכנות שנה אחת מיזם הלוואה ולא יותר, כמשמש הלואות היהודים
 וכפי המנהג בקראקא¹⁾. הוא נספר י"ג אדר ראשון שנת חשך כמיש במצנתו
 וכתובים עליו בפנסק הח"ק דף כ"ח ע"ב הרברים האלה: „יזכור אלהי נשמת דגאון
 החבר ישראל בן יוסף ז"ל שתנצב"ה וכו'“. במצנתו נזכר ג"כ כי הוא נולד הרמ"א
 בנה את ביהכ"ג ונמשך שפ"ד במעות זו אחר גרץ וגרץ אחר בעל „שם הגדולים“
 מערכת ט' ס' 98 (הכותב שם עוד מעיות אחרות בדבר הרמ"א, כגון שנפטר שנת
 של"ג וכן ל"ג שנה ויהי לו אח בשם אהרן שנקבר בצדו), ושכשתא כיון דעל על.
 על בניו של הרמ"א יש להוסיף, כפי הגראה, את הר"ר שמעון וואלף, שנפטר
 סה יום ו' אב שנת שצ"ט, כמ"ש בפנסק הח"ק דף נ"ד ע"א: „ונשמת הר"ר שמעון
 וואלף במהריד משה ר"א זצ"ל יו' ד' ה' שנ"ט“. וקרוב הדבר, כי על שמו נקרא
 בן בנה של אחותו (מרת דרעייל בת הרמ"א ואשת ר' בונם מייזלש) והוא הקצין
 האולף ר' וואלף, ראש ומנהיג בעיר חילנא, שהיה הותן בעל השך ואחיו של
 הר"ט משה בעל מהרזרא בתרא (חתן מהרש"א) ב"ר יצחק ב"ר בונם (ב"ר אברהם-
 מייזלש חתן הרמ"א).

(וכן עוד נוסחי מצבות אחרים) שלא כהגון וחשמים שש שורות ומעט מעיות נסות כהביאר
 למשל, משלה ביתחי במקום, משלג ביתחי, תקן את כל השניאות וחשלים את כל ההסמכות
 בספרו, לחזות זכרון (הוצאה שניה) ע' 49—48 ובמקומות אחרים שם ע"ם התקונים והמלואים.
 שנדפסו ממנו כמה"ע החדשו הנ"ל (שנת 1901 ע' 176—165), מבלי הזכיר מקורם (ע' מאמרי-
 חברי לחזות ב,האשכולי כרך ה' ס' ט').

1) קריה נאמנה ע' 10—9.

תקנת הקהלה בהילדסהיים.

מאת

ד"ר אברהם לעוויןסקי (הילדסהיים).

המנקם אשר לקהלתנו, שהובא אלינו זה מקרוב, יחד עם ספר האזכרה שלנו, מאריך החדשה¹, מכיל תקנה קדמונית חשובה אחת, הראויה לשים אליה לב, מפני שהיא מסיצה אור על מצב אחינו מה בימים עברו ועל הענינים והמחידים, המסודות והמנהגים בחיי הקהלה פנימה. התקנה הזאת נתקנה ונתחברה לפני מאתיים שנה, בידה אלול שנת תס"ו, והיא מכילה עשרים ושתיים אותיות (פרקים) ומוסבת בקצת מקומות אל התקנת הישנות והעתיקות של עדתנו מחצי המאה השבע עשרה למספרים². בעריכת התקנה הזאת ומדורה³ לקח חלק בראש הרב הנודע ר' דוד אפנהיים ספראן⁴, שהתנודד לרוב בעיר הנובה, עיר מולדת אשתו נגנדל⁵, בתו של ר' אליעזר ליפמן כהן (לעסמאן בעהרענס), והוא נזכר בה לשבח פעמים מספר וגם חתם עליה בחתימת ידו יחד עם רבנים גדולים אחרים מדור ההוא. לבקשת רבים הנני נתן בזה את המגלה החשובה הזאת לפני קוראי "האשכול" וברצות השם אוסף גם למרסם את התקנת העתיקות של עדתנו באחד מהכרכים הבאים.

ביה

קול שאן מעיר, קול צעקת הרואים באמפלקריא המאירה, קול התולך על ארבע כנפות חארץ, ומתריעים בפה לעורה עזרת ח' כגבורים. גבורי חיל חילו' לאורייתא תקיף ונתנה תוקף לתלמידיו חכמים ברכת. ותוקף לסמיכה בחשמה רואי פני הקהלה כמות שהיא קהלה נאה וחסודה⁶, הסדא מיליתו. ומרגלא בפומיתו פומיתו כהכים ומסחיר ערד' לישראל וערד' לכל מאי עולם, יען וביען שבכר נודע בין החיים בשבח המנו (?) על כתבים מנרם הסעלו' קיף חילד-סם, הלא הסח מעולם אנשי השם שם שם תוק ומשפט על ארמון ישב ולכסוף תוקף מאון לאון ששפע מהר סיני קרקוף הטוקף לדירה דירת קבע במסמורת נטועים וקבועים ותקועים בתקע של מצוה אבות' ועתה מקרוב נתפרק החיל' וכן תוליא לחיל' עד בין הפרשות

¹ ראה האשכול כרך חמשי עמוד 244. ראה גם מאמרי ע"ד הרב שמואל האמלן בס תחלה לדוד לזכר נשמת הרופאמיר ד"ר קויפמאן עמוד 388 הערה 2.

² בתחלת הסי' ד', בסי' ה' באמצע וכסוף סי' י"ז וי"ט.

³ התקנה נכתבה על ארבעה קלפים גדולם ולקויה היא בכמה מקומות כחסרים וכאבותיות במשפחות שקשה לעבוד על הנכנס.

⁴ ראה על אודותו ביתור סאמרו של לעוויןשמיין בס' תחלה לדוד תנ"ל עמוד 588.

⁵ שם עמוד 540 ועמוד 546. בהנוכר היתה נמצאת גם הביבליותיקא הנודעה של ר' דוד אפנהיים.

⁶ ראה זכרונות גילקל 6טן האמלן הוצאת קייפמאן עמוד 142, שם נקראה עדת הילדסהיים: "חיפשי פרומי קהלה". ראה גם האשכול שם.

וערובי פרשיות קאחוז פרשת הדרכים דרך היתיר דרך הרבים ונשתנו שבילי דמתא ואפסיק צונאם ושדרא דארקא ואפסיק משוניתא ומדיצה מהמדיצה פלוגתאמא שנפל קול הכיה בעיר ולחלק יצא וללכה יצא להב היוצא מאליו ומציתין באילתא עליות בית המוקד ואדירות לשלהבת הקשורה בנחלה עומסת ואש משום חצו ומסון באש קמבעיא לחו אש דת למו הניתן בשושן עדי' בצד אמתן ותאמר באיסור מוסף ואיסור כולל דזופק כל הנוגע בחלל הלב יורע אם לעקל ואם לעקלקלי' וכשרא אנשי ק"ק הנלי ראייה מרובה אתה שחיה כשתיים שנתלדלו כל האיברים והיו לאתרים חד חד נתנת תורת דרגא כסולם של עליה ושל שבת ויורד על השמש עשר סערו' אחרנית ושקדו על תקנת בני ישראל שלא יתמעט כפרי התג ותסתת מעט תמשת תמישת ירי אדם מעד לעולם מעד לסירוגין סידוני החלונות שפויים ואפומים וחשכים הילתא וכקריי הגבים והאי תיגרא רמיא לכירקא דמיא כיון דרווח רווח והיוקו מצוי היוק ניכר ועיקר מסרון הוא מעיין הנובע שתקנתן היא קלקלתן שיש כמה תקנות שתקנו הראשונים לתוראת שעה כאשר בקעה מצאו ונדרו גרד וכל קבועה כסמיסם ועברוהו דקה מן חזקת לכלל זמן ולכל עת יש הפך ח' בירם יצליח ועשו פרי. אמנם הזמן גרמא לפי העתים המתחלפים בחילוף חסר ויתיר כנפול דמי וכמה תקנות שאין תוכה (רוכ ?) הציבור יכל לעמוד בהן עמדיה שיש בו סמיכה עומד מרובה על המרון ויש בה פצימן פה התקרא יורד ומתם והשפית את פצימיו בין שגראת מכפנים ושוה ככתוב או שגראת מכתוב ושוה מכפנים שריא נציא במעליא ומעליא בנציא כרי לעלי' שמעלות בית מרון וכולם נזכרין בזכירה אחת לעיין במילי דמתא ולפקח על עסקי הרבים ולזכה את הגל שנתלש ממקומו דרבו הנוטפין על הזוחלין מבריכה העליונה ומסיפת כתבתך, וענו ואמרו בקל אחד לילך אתר כ"ד יפת האמיל וכא חכם מן המורה ה"ה המאור הגדול סופת הדור תגאון הספורים בכל תפוצות ישראל כבוד מורינו ורבינו מהור"ד דוד א"שנהיים נרו אביד ור"ם דקק פראג הספ"ארה גליא דרעא ונפל נטרמא כבי מדרשא והלכנו לאורו שלשה פרסאו' כהלא ואדרכיה ואמרנו כי על פיו יהי' כל ריב וכל הנוגע בדבר ה' להדות לפנינו: הדרך מהלך שבילי הרעת ומהלך על יתירי' הדרכים יתיד תקוע במקום נאמן וכל היוצא מפיו לא יחל דברו ואיש לא ימרה את פיו ודו"ד עושה משפט לשפוט שפוט לתוסף ולרוע את התקנות ומדעתו עביר פרישה פרוש מאחבה ומדיבה חיבת הקדש כמשרתן ומכשירין וידים עסקניות וממשמשיון וכל הכי דרמסי בחדשירימא ואית לי' זקקין ומקצוע כריני מבעות ודכרי ריב' ודברי שלום ותקנתן הוא בלכולן לכלכל היים לכל מוצאיהם ואמין מרמא בבית המדרש לשון חכמים מרמא ושיקוי לעצמותיהן עצם היים הזה להשוות תקנתן ולעשו' תקנה חדשה כפי צורך השעה לחיו' פרוץ ואין מסחין בידו ולחיו' בונת כיפין על גבי כיסין כיפי תלא לי' לעשות סדר נכון סדר היו' דבר יום כיומו יום ידרושון דרישה חקירה חיקור הדין והנה המאור הגדול הגאון הספורים מהור"ר דוד אופנהיים: הג"ל צירוף אליו ארבע מסיכי לבת וסיכך על ארבע עבודים ברשו' הרבים ותקקים להשלים כרי לחיו' סכיב' זקנים בחמשה וזה לך האות לזוגמא לדרות לחיו' על הלוחות תרות ודולין למסרת לחיות מצע שבורה לדרור' לאלה דכרי חברית כרותה לשפתים שעת אמת תכון לעד תכון בנין עדי עד, וזה אשר יצא סגנון ופלטתה הקולמס לעשו' כתוק זכרה וכניטוס:

הראשון לזיון הגה הנם התחדשו התמנות הקהלה יהי' מהיו' בתוק לא יעבור בכל שנה ושנה בח"ה של פסת אבאם אבאם שיהי' צורך דש תמשה אנשיה דהיינו טובי עיר¹ בצירוף שלשה ראשי חשבונות הרוב סתן מעכפין פר גוש אן ועתיין דו מען גיהערת דוהה תהמנות חדשה צו זיון על תודש ימים תרשו' בירם [ובלבד שלא יאחרו יותר עד חיי אייר ואילך ובוה מחצה על מחצה אינו כרוב אונ התחדשו' סון פרסאלגם ווערן, אכן תבר העיר או מי שנתמנה לחיות במקומו יסכים עם המחצה יחשב כרוב:

שניים ישאו משא עבורת הקדש ענין הנהגתם ביו' ראשון של חלל המועד פסת זאלין זיך ועצין חמשה טובי עיר עם השלשה רואי חשבונות שיהי' בימים החם ויראו מי המה הראויים להניה בקלפי לחיו' מהם הכוריים ויעשו כסדר הזה יראו כפנסק הקהל והגבאי' כל מי דו חייב איוט גבליבין משנה העבר דהיינו ספסת העבר עד פסת זו זאל ניט בקלפי אין גליגם ווערין כיו הכל בצעלם האם ותקתל האם כלל ניקש מותר צו זיון הן לעשיר והן לבינוני והן לעני משפט אחד יהי' להם אכן מראש תודש ניסן יוכרו שלשה פעמים בבה"כ דו כל אחד ישלם:

¹ נידמאן כמסרו ערציעהונגמוועזן חלק שלישי עמוד 92 ועי' כמסרו של לעווין, תולדות היהודים בליסא עמוד 73 (ד"ע נעמינדערטאסטונג).

החובי' ישינים שלו משנה זו ובאם שלא ישלם ואל אותו האיש ניט בקלמי גילינג וזערי' ומכ"ש שלא יעשה אותו לשום התמנות :

שלוש אלה יעשו אחר שכל אחד בצאלין ווערס כל העבו' שלו משנה זו יניחו בקלמי בענין ובסדר הזה באם שהיא מוריני אף שאינו נותן שום ערך רק ראש הבית. או מי שיש לו חבר ויש לו ערך שני מאות ר"ם או זקן מכן המישוי' ומעלה ויש לו ערך שני מאו' ר"ם או יהי' מי שיהי' שיהי' ערך שלו שלשה מאות ר"ם אותן האנשים כחון אין גילינג וזערי' בתוך הקלמי, אכן מי שמוסמך כחבר או זקן כנ"ל שערכו מאה ר"ם יעמדו למנין התמנות טובי עיר דשלוש רומי החשובות באם דו עיט הרוב איוט אין צו ליגן יונח בקלמי ומתנה על מחצה יהא נידון כרוב ויונח בקלמי, אכן ¹) מי שהיא חסר מכל התנאים הנ"ל לא יעמדו למנין רק סוז כלל גיט בקלמי אין גילינג וזערי' :

ועל ארבע לו אשיכנו מאחר שזוכר בהתיקונים ישינים דער גיט עובר איוט חמשה שנים אחר התחנה לא יונח בקלמי ולא יכא לשום התמנות וכחיו' הסכמו מי שמוסמך כחבר ויש לו ערך שני מאו' אף שלא יהא אחר התחנה רק שלשה שנים יונח בקלמי וגם רשות ליתן לו האמנות היך פרנס לא יהי' רק ער המשה שנים אחר התחנה וכפי התיקונים והתנאים שיבוארו להבא :

והמשיחין יוסוף עליו, אותן חמשה הכשרים שיעלו ראשונה מהקלמי חסה יהי' חבורים שיברכו כל ההתמנות משנה זו, ומי שהמח הכשרים הלא נזכר בתיקונים הישינים, ובעת זמן שיונחו בקלמי זאל דערבוי זיין הרב דקהלה כדי שינתנו כדת וכשורה וכל זמן שלא יהי' אביד בקהלה זאל רייני הקהלה דערבויא זיין :

עמודי השש, אותן חמשה הכשרים הנ"ל דארפין אינמער זיך גיט מער מאכין רק שנים מהם דהיינו לפרנס' וטובים אכן נבאי אחר רשו' בידם לעשו' מאותן חמשה הכשרים ולא יותר. אם לא מאותן החמשה כשרים ווערס זיין המוסמך במוריני או מי שהוא נבזה בכסום מאלף ר"ם ומעלה ומאלף ר"ם בכלל אזו תרשו' בידם דו זיא מענין לאיתו איש הנ"ל מוסמך זיין על שלשה הנ"ל. ובאם ווען מוריני וגם נכוח בכסום הנ"ל וזערי' זיין בחבשה כשרים זאלין זיא דאך גיט מער אונטר זיך בוחר זיין או ר' להתכנות כנ"ל או מוריני או נכוח שבכסו' :

ושבעילין, מחיו זאלין זיין רק חמשה טובי עיר דהיינו שלשה פרנס' ושני טובים ער כי ירוחיב ה' את גבולם. פרנס אחד וטובי אחד מכ"ב הדריים בעיר דהיינה ²) ופרנס אחד וטובי אחד מכ"ב הדריים בעיר דהיינה ³) והפרנס השלישי יבחרו מאיות מקום שירצו :

פרשת השמיני, דרשף קיין פרנס או סיכי נבחר וזערי' צי יטן ⁴) מוזט המעלו' הבין כמו שהוא בהנתת הקלמי דהיינו או שמוסמך במוריני אף שאינו נותן ערך כלל או שיש לו ערך שלשה מאו' ר"ם או שהוא מיסמך כחבר אף שאינו נותן רק שני מאות ר"ם לערכו או שהוא זקן מכן המישוי' שנים ומעלה אף שלא יעלה לערכו דק שני מאות ר"ם אכן מי שהיו כבר איה סנהיג אף שאין הוא במעלו' הנ"ל כיון שעלה לא ירד כל ימי חייו רק לא יעלה במעלה יותר ממה שהי' בראשונה דהיינו מי שהי' מקודם פרנס מאג ער ויודר נבחר וזערי' לפרנס ומי שהי' מקדם טובי מאג נבחר וזערי' ויודר לטובי אבל לא לפרנס.

תשעה עיילין, קודם שיכלל הפרנס ההתמנות שלו סוז ער נידר ליגין עשרה ר"ם לצורך תוצאו' הקהל בתורת הלוואה לשנה תמימה וקודם עשו' התמנות הרשה בח"ה של פסח סוז הכל בצאלט וזערי' וזאו הפרנס האם ארוינעבין בשנה זו.

והעשירי יהי' קודם, חמשה טובי עיר יבחרו שלש טובים באופן הזה דהיינו שני טובים יהיו מתמש' טובי עיר אחד יהי' ערכו עכ"ס כאלף ר"ם ומעלה ועד בכלל ואחר יהי' על כל פנים ערכו חמשה מאו' ר"ם ועד בכלל הנוכה השלישי יבחרו מחיידים ויהי' ערכו עכ"ס שני מאות ר"ם ושלושה טובים הנ"ל יהי' כשרים זה לזה, ובאם דו בהקתל גיט גיפונדין ווערס מי שערכו אלף ר"ם או חמשה מאות ר"ם זאלין דאר שנים נבחר וזערי' סתקהל זוי מען זיא סיפדן קען ונוכה אחר מיחיד' זאל נבחר וזערי' סך אלף ר"ם :

¹) ככ"י במקום נכתב בעיות, אכ"ר.

²) = אלשטמארט הילדסהיים.

³) = ניישטמארט הילדסהיים.

⁴) = (עם) זיין דענן ?

אחד עשר סימנים, כהיו' ואל נבחר ווערין; שלשה רואי חשבון באופן הזה דהיינו אחד כרואי חשבון מזו זיון הגבוה שנבנחום בערך מחיחודים. והשני מזו זיון מדינו דהיינו כל המוסכמי' כמדוינו וינה בקלמי ומי שיעלה הראשון והא הנבחר לרואי חשבון. והשלישי זאלין כל היחודי' הגותנים לערך עכשיו שני מאות ריש בקלמי אין גילינגט ווערין ומי שהוא עולה ראשון הוא הנבחר. ויהיו הרואי חשבון כשרים זה לזה וגם לגוים:

וה' (1) ראה והדש, וזה יהי' העסק של רואי חשבון כל שנה קודם עשיות התמנות הדשה דהיינו קודם תל המועד של פסח זאלין ויא חשבון צדק הב נעמין (2) מן השלשה הגוים הג"ל מכל הגבוי' שינבו בשנה זו. וכן הגמאי צדקה מחייב להראוי הצעמילש של צדקה לפניום והמה יראו באם הכל בצאלם איז ווארדין משנה זו וכל החשבונות יוכתב בפנקס הקהל ויתחמו בתחיתם ידם:

שלשה עשר מדוי'. הגוים מדויכים ליתר להם פנקס דו כל היצאו' והכנסות אין נשריב; אל ווערין; אונ הגוים זאלין קיין צעלל גובה זיון עד הגבוי' הישנה בצאלם איז ולהגוים רשות לעשו' כפיות ונגישות והפרנס או טובי האם ניקש אין צו ירדן והשמש מחויב לציית להם בכל דבר אשר יצוה עליו לדבר זה דהיינו בעסק הכפוי' בקנס שני רייכש מליד ויחנה משכירו' שלו:

אזר לארבע עשר וכל זמן שיקבל אב"ד או חזן או שמש ושוחט יתגו באופן הזה ואלה קיואי עדה דהיינו זאלין זיך מצטרף זיון המצה טובי עיר ושלשה רואי חשבון ושלשה דייני' דייני הקהלה ונגבה הצלוישי שמחידום ושלשה נבאי צדקה ועוד שני ב"ב כעלי ערך עד שיעלו למצין מו"ב ואתו האב"ד או חזן ושמש ושוחט שהי' לו עשרה דעי' הוא הנבחר וקודם קבל' הרב חזן ושמש יתחו ספר תורה על השלחן ויקבלו עליהם דו ויא קיין דעו' ווערין נעבן בשכיל הגאות ממון רק לשם שמים:

המשה עשר פוטרת. ווען הפסק מאב"ד או סהדיינים ווערט קסן לפי פרנס התודש או איז הפרנס מחיוב דיא כפ' צו פוהן תוך שלשה מעת לעת. באם דו הפרנס התודש דיא כפי' גיט פוהן ווערט איז רשו' כיר שארי פרנסם לאותו פרנס התודש צו קסן שני רייכש מליד: ששה עשר החיין. באם דו איזה יחיד יעשה התראה להקהל דו זיא עמו ציית דין זיון זאלין איז יציע את דבריו לפני הקהל יצוי ובתוך ה' ימים וייגן הקהל מחויב אחד סתם בודר צו זיון ולירד עמו לדין ובאם שיעברו שמונה ימים אונ ווערדין גיט יורד לדין זיון עם היחוד הקובל עליהם איז זאל איתו היחוד התראה פוהן ע"י השמש דו הקהל זאל עמו ציית דין זיון והשמש מזו התראה נשריבן געבן לאותו היחוד ובאם דו פרנס התודש מעבב ווערט זיון אונ גיט ציית זיון יהא הקנס ששה רייכש מליד (3):

מחויב (4) עשה בעמיו, אודי' ויבליר (5) ופאקין פרעגיר (6) מאגין כל תקיפ' השנה מעם אתה להקהלה קסמן אונ דארפין אכער גיט יתיר כלייבן רק שמונה ימים אונ סאתר דו מסים ועולים זיינן ככאן מיל ההכחיה איוט נגשץ חוינג אונ זער שווער אלזו זאל איין פרעמדיר הן יובלירד והן פאקין פרעגיר גיט דארפין גין זלכשמן אין פסקם אודר דער בעל הכית דארף גיט לאורח מיט נעמין אין פסקם כרי דו בני הקהלה אירי פרנסת חבין אונ אירי מסים ועולים קאמין געבין ובאם שיעברו הן האורח או הכ"ב או מחויב הפרנס התודש לעשו' כל מיני כפוי' ונגיש' לאורח או לביב דער לאורח כביתו האט ובאם שהפרנס התודש קיין כפוי' פוהן ווערט איז ער איז קנס שני רייכש מליד: ומה שימכור מחויב ליתן להקהל כפי שמכואר בתיקון הישן:

(1) ז"ה בנימטריא י"ב.

(2) = אבנעהמען.

(3) ארבעת המלים האחרונות נכתבות עיר הפעם בצד הגליון, כי כפנים הפנקס הן כבר נבחרות ומשומשות ואי אפשר לעמוד עליהן.

(4) בנימטריא י"ז.

(5) = Juwelier; ראה זכרונות גליקל' גאן האמ"ן ע' 148 הערה 1.

(6) = Hausierer. בשירת פנים מאירות חלק שני סימן 82 נזכר אחד מתישבי באסקאוויטץ

בשם, אהרן סאקין — דרעגירי.

שמונה עשר דבר נהרז בו ב'ור' מאחר דו איזו פעמים גשעון איז דו הקהל או המשה
 כשרי' הבין איזו פסק נמצאם על איזו יחידים און ויא מעבר גיוועזין שלא ברב בכן סמאי-
 ההלכה און להקל או להכשירם רשו' להעביר לשום יחיד אם לא בצירוף חרב ובית דין:
 י"ט היו ערשין תקנה להור' שיהי' להקל ארגו סיועד עם שני ספתי' ו'לשם זנה כל'
 אפוקסאות והחשבונוה וכל העניינים השייכו' להקל ושני ספתי' יהי' ביד שני פרנסים והקל'
 מחייבים להוד שיתקנו להם חדר סיועד לבית וועד שלהם וכאנתו חדר יהי' שם הארגו ובתוך
 זמן זה ינהגו כמו שנוכר בהתיקנים ישינים מי'ן ד"ג:

כ"ף נתת הלכה מרוחלת. דו הקהל איז מתייב להעמיר איש אתו ישראל לנפת תריאה:
 בעת בריקת התבטת, והשוותם לא ישותם עד שיעמד איזו שומר שישנית בין שתימה לבריקה:
 כ"ף אתה, מאחר דו יחידים בני הקהלה וייגין חייב תובת ישיני' לצדקה בכן אתה פסת
 בכל שנה ושנה וייגין הקהל מתייב מצטרף אליהם צו זיין אכיד דקהלה או כיד אונ זאלין
 מאכין כפי ראות עיניהם דו הועבו' ישינים של צדקה זאלין אחת לאחת גנצאלש ווערין והעשיר
 לפי עשורו והעני לפי עניו אונ אותו הרשימה זאל גתבמת ווערין בתבמת אכיד או דייני עיר-
 והגבאים דו סוז נכב ווערין:

גילה ונסמחה ב"ך¹). נוכיחה את ירושלי', מחמת דו כמה יחידים יחידו פגולה הביג'
 מצב גיוועזין כל אתו ואחד איזו מתנה ונדבה מיוחדת לעניי ירושלי' בכן וייגין גבאי' הצדקה,
 ונב הגובי' מתייב אין צו פארדין לאותו נדבה מאת כל איש מידי שנה בשנה ואותו הרשימה
 של תדבר' הגיל יהי' ביד גבאי הצדקה וההעתק יהי' ביד האב"ד או דייני עיר:

אלו עשרים ושתי' אותיו' נקיות במסירת קולסם ודתי הם כתובין והתוסין בקסי' שאמר
 לתתם אמת ותתמו כחותם האיגרת ותוקף דברי הגיל' לא יפול דבר איצו יוארשר כאשרתא-
 דדיינא ויקיים בקיום שיש בו חידור כתוב במהחזרי טילי ואיש לא יחל מכל הגיל דבר ולא-
 חצי דבר וכל המשנה ירו על התחתונה ולא יתא מתנה מעשיו כשניו החזור לכריותו וכל העובר
 על אמת מתנה ערשום ושתיים תקנות הגיל יוקנס בסך עצום ורב לפי תואר הענין כאשר יצא
 ספה הסאר תגדול מרינו ודינו הגאון סחור' דוד גרין אב"ד דק"ק פראג כה יהי' וכה יקום
 ודין העובר כאינו שומע לקול תורים ומורים וסהרם מצב מעמד הקהלה כה יצא ספינו לסוכת
 מעמד וסמא הקהלה ב"ך יכרך ישראל לחודש אלול בשנת הגני' נתן לו את' *) כריות שלו'
 לסדר אחם נצבים היו' כללם ראשיכ' וכו' בק"ק תנובר.

נא דוד הקסן אופנהיים.

הח' בק"ק פראג יע"א ודגל אהבה פרום על כל מדיני מעהרדין יע"א-

ונאום שמשון דיינא מק"ק פתנא *).

¹ בנימטריא כ"ב.

² הוא שנת תס"ו (1706)

³ הרב שמשון, דיון בק"ק פוזנ, תתם גם על פסק אחד ביזם ג' י' סכת תס"ח, יחד עם
 ארב ד'סודות הניבר ר' יוסף סמיר כרמוכה מתהעתק הנעשה על הזננס שלנו עמ"ד קל"ב.

משירי התתיה.

פתחו את קברות עמנו ישראל,
השוכב בקר כמו – והוא עוד לא מת:
מזרו המתעים ומאשריו הרעים
קברוהו בלי עת...

פתחו את קברות עמנו האמלל,
שנפל טעם הייו והיה בעץ,
שכמושים כל עליו וסביב יראו
רק בקרן וקוף...

פתחו את קברות עמנו הננוט
ופחו בו הרוח של שאיפה להרוד!
היה רב לכם שבת בעמק הקבא
בלי חפש ואור...

פתחו את קברות עמנו ישראל,
הדואג לנשמה ולא ישים אל לב,
כי יש עולם מלא בלי שיי עולמות,
והוא יפה ומוכב...

פתחו את קברות עמנו האמלל,
התנשרו מעדר כל עלם ושכ!
החיים הן רמזים באלפי עינים:
העולם מהדרכו!

יחזקאל לעזימ.

להמשורר יחזקאל לעוויט.

מה שלא יעשה תזמן והשכל
ומליצות אלפים ורקבות שיר,
יעשה הקסם לא רק בארצנו
כי אם בקל ארץ ובכל עיר ועיר.

באלו הסבלות תעט אור בשלמה
בקדל יביא ממנו, יטהר חזיר,
ועל-מה נבמלדו בדברים בשלמא?
הלא תענה בחשנו גם אכן מקור...

רק אחד יחזקאל מלא מעיו במנלה
והיא שמש את אל לפנים מן הדביר...
ואנחנו יחזקאלים, בני אלת הששי,
הנאכל במנונו במליצה ושיר?..

גם אנכי, רעי, אאמין במטה,
כי יום לישראל וליהודה, ניר,
אך קסם אל תבוה, בלעדיו איבה
תלקמנה אבנים, תבנה עיר?..

במטה כמיני את עמי אני אהב
בחלום ובהקיץ ובכל גים ובכל תיר,
אך משורר גלי קסם עמי לא יאהב
לו גם בדרך ייטיב לו שיר...

מ. מ. דאליצקי.

לְהַמְשִׁיךְ מִנַּחַם דָּא לִי צְקִי.

(תְּשׁוּבָה).

הַמְמוֹן – אֵל אֲדִיר, אֵל חֲזָק
וּזְרוּעוֹ מִשְׁלַת כִּפְלִי;
חֲכָמִים וְנִבְוִיִּים יִחְדְּדוּ
עַתָּה כְּסָף יִשְׁמִיעַ אֶת הַקּוֹל...

אֵת כַּחַץ שֶׁל עַגְל הַחֶבֶב
הִרְאֵתְנִי, חֲבֵרִי, הַעֵת:
יִדְעַע אֲנִכִי כְמוֹךָ,
כִּי חֲשׂוֹב הָעֵנִי כְמוֹתָ...

אֵךְ נִפְשִׁי לֹא תִכְסֹף לְכַסְפֵּךָ,
גַּם אֵין לִי כֹל חֶסֶךְ בְּדוֹן!
אֲדִיר כֹּל חֶסְדֵי בְחַיִּים:
הֵאֱתָבָה הֵאֱתָבָה הֵרֶן...

אֲנִי חֲבֵרִי, עֲשִׂירִים:
לֹא יוֹכֵל כֹּל עֲשִׂיר, כֹּל גִּבּוֹר
לְקַנּוֹת בְּכַסְפוֹ וּבְרַבְבוֹת שְׂקָלָיו
אֵת רוּחַ הַקֶּדֶשׁ – הַשִּׁיר.

מְשׁוֹרְרֵי צִיּוֹן אֲנִכִי וְאַתָּה!
עֲשִׂנֵנוּ – הַבְּנוֹר, הֵרֶן;
לֹא נִבְרַע לְעַגְל הַחֶבֶב!
לֹא נִהְיֶה עֲבָדִים לְדוֹן!...

יחזקאל לעוויט.

בכרת.

שיחה בעולם האמנות.

אדם גדול הוא האיש. היודע להביע כמו את כל מחשבותיו ורגשותיו הרקים. מן הדקים בכתבי — אומר אחד הפילוסופים. אלפי אנשים ישנם בעולמנו. שכשדם לעצמם המה בעלי השכלה נבונה: קראו ושנו הרבה ויש להם שכל חד וחריף. המקף וסוקר את כל חזיונות החיים; ישנם עוד אנשים, שבמחם מתרצצים לפעמים רעיונות פילוסופיים והשקפות מקוריות — ובכל זאת אין ביכלתם לצמצם אותם ולסדרם ולברוא להם סגנון נאות בכרי להשיחם לאחרים. העובדא הזאת מביחה, כי מחם של אלה איננו משוכלל עדיין כל צרכו וכי תאיו אינם חזקים ומצקים כדבעי, ולפיכך חסרה להם אותה הבהירות ואותה הדיקנות, הנחוצות כל כך לכל איש התפין להתרומם למדרגת משפיע בחברה האנושית.

אדם גדול במובנו המדעי הוא לא אותו בעל האשכולות, שסלא את כרסו ובקי בשבע חכמות; אף לא זה האיש, המלא דעות נשנות כרמן, ובכל זאת אין הוא יכול לשלוט בהן להוציאן מתוך עולמו הפנימי וחוצה — כי אם זה האיש המוכשר להביא בחשבון כל רושם וכל קו, כל רעיון בודד וכל מחשבה בודדה, המופיעים במחוו, לזכנם ולצרפם בתחלה ואחרי כן להנשימם בצורה ברורה ומנבלת ולהכניסם מרשותו לרשות הרבים.

ובה במדה שאדם מצפין בנידן זה ביותר, באותה מדה עצמה מתגברת פעולתו על החברה ויחד עם זה גם גדולתו צומחת ועולה.

וכלל זה הוא קנה-מדה להסופרים ובפרט למשוררים. המשורר צריך, כמוכן, שיהיה בעל נפש פיוסית, מרגשת ומתרשמת; חושו האסמטי מוכרח להיות כל כך דק ומפותח, עד כי יתפעל ויתלהב מכל הופעה נהדרה והרמזנית, ולאידך ניסא — להודעוץ ולהתפלגן למראה כל מחזה של כעור ותעוב, אולם התנאים האלה בלבד אינם מספיקים לו, אם הוא חסר עוד תנאי עיקרי אחד והוא: הכשרון הציורי. אם איננו יודע להשתמש כהיגון במחולו, או אם אין לו די סממנים באוצרו בשביל לתת צבע וגון מדויק לכל אחד מרשמיו ורגשותיו, — אז אין הוא עדיין ראוי לעמד במחיצתו של המשורר האמתי. ואף גם זאת: המשורר איננו משתמש בצבעים שאולים, וכשם שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, כך אין סגנון משורר אחד דומה למשנהו, ולפיכך אנו רואים לעתים תכופות שני משוררים בחרים להם חמר אחד לשיירתם, ובכל זאת מציא לנו כל אחד יצירה אחרת ונבדלת לנפשי מזו של חברה.

כל מי שלוקח צבעים מן המוכן הוא זיפן ואם גם הוא אומן גדול לסמא את העינים ולהעלים את זיופו. — בכל זאת יוצאת שירתו סגומה בהכרח ואי־מקוריות בולטת בה מתחלתה ועד סופה.

הסמנים או הכללים האלה להכיר על ידם את המשורר המקורי מעולם לא היה הרושים. לדעתי, כל כך, כמו בימינו אלה, וביחוד באמריקה, אשר בולטם השירה והתשוקה לזכות להתואר, משוררי התגברה כל כך, עד כי היתה ממש למגפה. כל כתבן וכל לבלה, כל בור וכל שוטה בחרוזים הולך ומדפס על חשבוננו (אחרי כי בהרידקציות אין קופצים על סחורתנו...) איזה סמרטוט ומפלט מזוהם ואחרי כן הוא צוה בקולי קולות: ררך ארץ, יהודים, הבו נודל לשמי! הרי משורר אני, לידי אנכי זכו וכו'... והקורא התמים, בקיבתו הבריאה והכלתי מאנקה כלל, איננו מבחין בין פת סולת לבין פת קיבר; הוא מעכל הכל... ולגבי דידיה, כל מי שיודע לערוך שורות קצרות בחרוזים, הוא משורר כרבי יהודה הלוי בשעתו...

כל הגכה ברותחין, סולד בשורשין, אומר הפתגם, העובדא האמורה נרסה לי להתרחק בנעל נפש מכל ספר שירים חדש ולהתיחס אליו בחשד. וכמקרה הזה קרה לי, אל נכון, במה שנוגע להחבורת המנוחת עתה לפני, ושעליה אני חפץ לדון מעט במאמרי זה. לולא ידעתי מקודם את שם מחברה, אשר סבעו כבר יצא בעולם השירה: חזקה על חבר שכמותו שלא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, הרהרתי בלבי, וגם אוריא דאמריקה לא יפעל עליו לרעה...

שם החוברת הוא: שירים ומשלים, כתובים בשפת רוסיא (נויראק תרס"ה), מחברם הוא מר יחזקאל לעווים. בחבורו זה מבליט לפנינו מר לעווים את כל כשרונו הגדול ואלמלי נתן לנו רק יצירה זו בלבד, היה ראוי לתפוס מקום הנק בשדרות הפיסנים היותר חשובים, כבר במבטנו הראשון אנו רואים, כי אין לנו כאן עסק עם איזה נמר או חרוץ, כי אם עם פיסן מקורי, כל שורה מביעה שירה עמוקה וכל מלה מועזת את נימי לבנו ונוקבת ויודת עד מסתרי נפשנו. סגנונו הוא רענן, מדויק, חד ומעקף, בשעה שהוא מציא אנחתו, שהיא הד קול אנחת כל האומה הישראלית, אנו מתפלצים ומתרגזים, אך אין אנו באים לידי סתם התייחסות בעלמא ולידי קנה מיואשת, כי אם איוו מרירות בלתי מכוסאת אנו מרגישים ומחאה אין חופית הפצה להתפרץ מתוך מעמקי לבנו ולקראו חמס על העול והעשק הגעשה לנו משנות עולמים ומדור דור.

מר לעווים הוא מהמשוררים הלאומיים החדשים החולמים חלום עתידנו בארץ אבות והמלאים אמונה בכח ישראל סבא, ולפיכך שירתו איננה סתם בכינית, המרפה את הידים ומביאה לידי מצב של מרה שחורה, להיפך, היא מעודדת את הרוח, מלהיבה את הלב ומזרזת למלחמה. תחילתה שקועה ביסורי ההוה וסופה נעוץ בעתידנו המשעשע. עוד אחת: שירתו היא לאומית, אך איננה שוביניסטית, ועם כל אהבתו ומסירתו הגדולה לעמו, עם כל הצער העולמי, שהוא מרגיש למראה ענויי אחיו — עם כל זה עוד יש בלבו חלל רחב לרגשי השתתפות בצערים של העובדים האובדים ולכל הנענים והסובלים מתגרת ידי העריצות.

דבר זה אנו רואים מהשיר, קדימה, שהוא נושא עליו אופי כללי ואנושי ומתיחס לכל הלוחמים והשוואים לחוש ונס מהשיר המצוין, מדוע? בו מתאר לנו המשורר ילדה הפונה אליו בבקשה לספר לה מעשיה וקראת אותו בשם דודי, הוא שואל אותה באיזה מין מעשיה היא חסצה: האם עיד, הבת היפיסיה, או עיד, המלך

שמעבר לימי? וכי. אולם הילדה קוראת בבכי מר ובדמעות על עיניה: .לא, אינני חסדה באלה! במחה הרופס של האוסללה הזאת כבר מנקרות שאלות עולמיות. שאלות מחורדות. היא מבקשת את הדודי להשיב עליהן תשובות מספיקות ולהציא להן פתרון נאות כיאות לדודי...

ובעינים זולנות דמעות היא מביטה עליו ושואלת: .מדוע מאוד בוקר יבא כל כך עמל? מדוע מנחתו נזולה ממנו? מדוע הוא עבד נרצע?...? .מדוע — היא קובלת להלך על ההשנחה — הגד נא, הדוד, מדוע הגהנה! כל כך נרועה שוררת בעולם? מדוע יד אחת היא כל כך תקיפה ונודרת אחריה הכל?...? היא הלכה לדרכה, מסיים המשורר, ונדמה לי, כאלו כל העולם נאלם דומיה... רק הד קול אחד צלצל באזנים: .מדוע? .מדוע? .מדוע?...

בחרתי בשיר הזה להביא ממנו קטעים אחדים בכדי להראות, עד כמה לא צדקו צעירינו הפרונרסיבים, כביכול החושבים את הלאומיות לסתירה נגד האנושיות. לאומיות יותר נלהבה ויותר עמוקה מזו, שמר לעויוס מבטא בשיריו, כמעט אי אפשר עוד, ובכל זאת עובדא זו איננה מפריעה אותו לחבק זרועות עולם ולחבב את כל הנברא בצלם. ככה הוא מפוסה האמתית של הלאומית העברית וכך המה המשוררים הלאומיים העברים האמתיים... וכדי לאמת את דברי יכולתי להביא ציטטים אחדים גם מהשיר הנפלא, אל הרעי, שהוא מביע יגון עולמי, ובו מתאר לנו המשורר את חיי היהודי הגנצחי עם כל מרירותיהם, אך חסצי לקצרה, ואוסף רק, כי שירתו דניעה כאן למרוס קצה והמשורר ינחיל לו בזה שם עולם.

גם משליו מצטינים בבחירותם וחריסותם ובקוקצם החד ויש אשר היא מתהדה אתם בקרילוב.

בשום אל לב, כי מר לעויוס עוד צעיר הגתו ותקוה גדולה נשקפה לנו ליהנות מפרי רחמי בעתיד, צריכים אנחנו רק להעירו ולהביע את מבוקשנו, כי ילביש את הסוזה שלו להבא גם בלבוש עברי.

א. קפל .

כתבי הרב יהודה אריה ממודינא יצאו לאור בפעם הראשונה ע"ם כתב יד ברימיש מחואם, ע"י ד"ר בלוי, סורה בבית מדרש הרבנים אשר בעיר בודאפעסא. תרס"ו. 208+96 עמודים.

אמרו עליו על חייס סלוני שפגש את הרב בירדו מהבמה כהתימו לדרוש, ואמר לו: רבי! יישר כחך, יפה דרשת, וכשם שאין למצוא תהום במלאכת ההיימים כך אין למצוא תהום בהכמת התורה. — כמה ינעות ינעתי בספרי, רבי יהודה אריה מודינא וזכיתי להציאו לאור במהדורא תניינא ועדיין לא יצאתי ידי חובתי, ובהספר החדש, כתבי הריא"ם שהויל הפרופיסור בלוי עוד מקום הגחתי לו לכתוב פרק שלם, לתולדות ריא"ם.

באו ונחזיק לו טובה על דבר הוציאו לאור את הכתבים, גם ימצאו הסופרים חומר רב לתלדות גדולי ישראל בני דורו של ריא"ם, ולו היו לנגדי בשעה שכתבתי את ספרי אוי יכולתי להשלים עוד איזה שרמונים בקלסתר פניו הרחמי, ועכשיו שהקדמתי ועברתי המועד הגני נותן תודתי להפרופיסור הנכבד שהויל את המסמך היקר מתהום הנשיה, והוסף עליו חערותיו אשר הרבה דברים טובים

נמצאו בם. הוא האיש בלוי הגודע בשערים. ספרים הרבה כתב, וקנה לו שם עולם וכלום להסכמתי הוא צריך.

מי צריך למי? אני צריך אליו כעת! איזה דין ודברים יש לי עליו; כמה קשה לי להוכיח לאדם גדול כהו על אשר נפל בקמנות המוחין לעשות מעשהו ור מעשהו. (א) לקח הרבה דברים. מספרי מבלי הזכיר את שמי. (ב) עזה תשוקתו להשיג עלי כאלו ליתן בחכה תועלה לו, ואם כי מך ערכי ידוע לכל, בכל זאת דבריו קלים מסובים, רוח הבקרת ינשבם והיו כלא היו. (ג) שניאותיו ותקוניהן. ולא ארשום השגותי לפי סדר הענינים אשר הזכרתי פה, כי אם לפי סדר העמודים של ספרו.

(א) עמוד 1 הערה ב. על דבר השגותו האחת שהיא שתים הנני להשיב לו: (א) לא אנכי הראשון ששאלתי איך קוראים האמלקים לבן אח בשם נכד? ולא הוא הגדו הראשון שהשיב עיו, כבר ישבו על מדוכה זו הרב שייר בהשחר שנה ב' עמוד 30—29, ריא ניינער במכיע שלו, שנה תשיעית עמוד 305, ריא ברלינער ליטעראטורבלאט שנה נ' נ' ב' עמוד 11—12, גראסס R. d. E. Juives p. 183, 1882, ר' יעקב ספיר כבוד הלבנון שנה שמינית נ' י"ד, עוד שם, בשמו של ר' מתתיהו שמראשון נ' כ'. (ב) בדבר שנוי השם. ממודינא—מודינא' ראה דומה לזה מה שפסק ריאים הלכה למעשה וקרא את הרב אברהם דיקאמיוא—קאמיוא (אגרת פיה עמוד 83) וריאים בעצמו הלא אמר כי חתם את עצמו בנוצרי ליאון מודינא ולא ממודינא ודי בזה לקרותו בשם מודינא. נפלא הדבר כי בהשורה השלישית אחרי השגותו, בלוי בעצמו עובר בעשה וקורא את ריאים בשם מודינא! ממש כמו ששניתיו אני.

(ב) עמוד 6 הערה 1. ריאים כתב אגרת אל מנחם מרקריאה, וכא המויל בסרה העודף ומגלה חדשות כי הרופא יעקב מרקריאה כתב הקדמה לספר גורן נכון דפוס ריווא דמרינמו והדפיס שם את סדר עברונות. כמה ארכן הוא! ר' יעקב מאי עבדיתיה כאן? שוב כמה קצון הוא! כי לא ידע לספר מר' יעקב מרקריאה רק אדות שני ספרים, ואני ראיתי עוד עשרים ושנים* וכמדומה לי שבכל השלישים וארבעה ספרים שנדפסו בריווא דמרינמו ישנן הקדמות מאת הרופא ולא לו יעקב מרקריאה, ונעלם ממנו כי החכם כרמולי כתב מחברת אדות דפוס ריווא דמרינמו ור' יעקב מרקריאה זה, והיא נדפסה באימ, 1868.

(ג) עמוד 8 הערה 2. לא הותמר אולי ציל לא הונמר או לא הוכפלי. קלע פעמים והחמיא המטרה. באמת ציל לא הותמו.

(ד) עמוד 20. סמוך למנחה ישתדל אחד לפנות מעסקיו ללכת לביה ולא יקדימו ויכניעו הנפסד לקיים (?) היקר לזוללי. איני יודע על מה מתקשה כאן בלוי? הכונה: עסקי האדם המה דבר נפסד והתלחו דבר קיים (לקיים ציל ולא לקויים) לא יקדימו הנפסד לקיים — ולא יכניעו היקר לזולל.

(ה) עמוד 25 הערה 2. כאשר יאמר משל הקדמוני: היו טובים גם אם ברששו מאשר לא היו עודנה. בלוי העיר: כנראה כיון אל הספר הנקרא משל

(* ואלה הם לפי סדר הדפסתם: תולדות יצחק, מנהגים, חדושי הר"ר נסים (בשתי הוצאות), ברכת סה"ם, סימני וקצורי המרכי (בשתי הוצאות), בחיי, בר ששת, משניות, אגרת המוסר לאריסטטליס, קצורי אבן רשד, תועלויות הרלב"ג, משא גי חוון, פירוש חמש מגילות, דקדוקי רש"י בלחמות השם, הגדה ש"ס, שערי אורה, שערי צדק, מס' דרך ארץ, ביאורים.

הקדמוני אבל לא מצאתי שם מאמר זה. כנראה זה איננו רואה ואיננו נראה. חס אני על טרחת המיל שיגע ולא מצא זה המאמר בכל הספר משל הקדמוני כי באמת כיון ריאים על דרך מליצה הכתוב: כאשר יאמר משל הקדמוני (שמאל א' י"ד) והפתגם שהוזכר יודע הוא בלשון אמלקי וכן יאמר גם האנגלי «Better late than never» ראה H. G. Bohn, a Polyglot of p. 429 במפתחו foreign proverbs בו תמצא הפתגם הזה גם בלשונות שונות צרפתית, אמלקית, ספרדית, פורטוגזית, הולנדית ועניש.

ו) עמוד 34 הערה 3. מה מתוק מדבש אנתך ומה עז מאריי. העיר בלוי: ריל שסמנו מארי (יהודה) לא יבא עז כלומר דבר גדול. לא הבין דברי ריאים. הכונה: מה גדול עזותו והוצפתו של הארייה כי בא להקריב מכתב אשר כל מום בו לקלירלי אשר מה מתוק מדבש מכתבו. שאלת מה כן איננה לשלילה ולהקמין את עזו הארי כי אם בהפך להשתומם על עזותו.

ז) עמוד 65. רעך אשר כנמשך אייסי. בלוי עשה על זה סימן השאלה ובהלק האשכנוי עמוד 34 כתוב אדות זה שאיננו מתאים עם תכן המכתב. אינני יודע על מה? הרבר שאיננו מתאים עם המכתב הגהו סימן השאלה שעשה המיל אצל חתימת ריאים; אייסי רית: אני יהודה במודינא.

ח) עמוד 72. על דבר קנייה בתי החיים. נחלת מקום קבוע אין לנו כי אם ארבע אמות קרקע בכל מקום שהיך כן צריך להעיר כי מצבת קבורתו שכתב ריאים בעצמו, תחלתה: ארבע אמות קרקע בחצר זה; ראה ספרי עמוד 101—100.

ט) עמוד 84 הערה 1. על דבר. האבן שנתנסית עשרה נסיונות ועמדה בכל... ואין כל זה הבל ועשן כי אם האמת בעצמה. העיר בלוי: הכונה על קמיע של אבן, ראה שם דבריו הארוכים, ונעלם ממנו כי ריאים כיון על אבן החכמים הידוע המהפך כל מתכת לכסף ולזהב (ראה ספרי של הדיד רובין אדות הענין הזה) ועל מלאכת האלקימיה כתב ריאים: אין זה הבל כי גם אני כליתי חיי בהכנת דברים ואין אני מטעה את עצמי לולא כי גרם החמאי (ראה ספרי עמוד 14 הערה 19). הוא האיש קאמיאו אשר אתו המתיק סוד במלאכתו זו ככתוב בתי יהודה. הרבר היותר נפלא הוא כי המיל בהערה הקודמת מזכיר את זאת, ואך הרחיק איוה שורות לא ידע עוד הענין אשר לפניו וכתב מה שכתב.

י) עמוד 96. ה' ענה בי ורע לי חסורי מחסרא והכי קתני. כן צריך להעיר כי כבר קדם להתא דריאים דון יצחק בשו"ת לרי שאל: אחרי היותי נע ונד בארץ וחסרתי המון או דרשתי ספר ה' ואז אמרתי חסורי מחסרא והכי קתני.

יא) עמוד 98 הערה 4. כעבד האמורי. בלוי מתקשה כן מהו האמורי? אולי צילי האמורי (יהודה אריה ממודינא). כונת ריאים בזה שנכח הוא לשרתו. כמו שאמר לפני זה. להחזיקי במספר משרתי וקמנים' וכלום יש מקום להשערת המיל.

יב) עמוד 119 הערה 5. אמר החכם: החולי זקן מקרי אך הזקן חולי טבעי העיר בלוי. לא מצאתי מקור מאמר זה. הגהו במחברת הרביעית לעמנואל הרומי, דפוס לבוב עמוד 29.

יג) עמוד 120. טרם המבול היה הקשת אבל לקחו ה' מאז לאות על רחמיו ושהיך את קשתו נתתי מה שכבר נתתי ועתה יהיה לאות. כן צריך להעיר כי

החדוש הזה לא נתחדש בבית מדרשו של ריאם וישן נושן הוא כי כבר נשמע בבית מדרשו של הרמב"ן הביאו על הפסוק הזה.

(ד) עמוד 169 הערה 1. ספר בן דוד לא חברו ריאם לתלמידו ר' יוסף המיץ כי אם לתלמידו ר' דוד סנצי כמו שמראה שם המאמר. את זה לקח בלוי מספרי עמוד 105 מבלי הזכרת שמי. שוב כתב שם כי נעלם ממני מי הוא ר' יוסף המיץ, לא כנים דבריו; ר' יוסף המיץ איננו מחזר לוי, הזכרתיו המשה טעמים, עמוד 86, 99, 102, 105, 108. בלוי כיד בקיאותו המובה עליו חדשות הוא מניד לוי בי בליל המיץ נמצא בישעיה ל' כ"ד, ואני מוסיף כי בליל המיץ נמצא גם בהקני-קורדאניץ, בכ"ז אינני יודע איזה ספר הוא הספר בליל המיץ, וסימן השאלה שעשיתי היה רק אדות הספר הזה כי כל הביבליוגרפים אינם יודעים אותו, וגם בלוי כביכול איננו יודע מה הוא הספר בליל המיץ שהזכירו ריאם. — עוד הוסיף בלוי לאמר: אמנם מהדיואן יש להוכיח שנדפס איזה ספר מיוסף המיץ, לו ראה בספרי עמוד 99 בהערה 113, ובאוצר הספרים בן יעקב מה שכתוב שם אדות ספר אור נגה, אז לא היה לו להוכיח עוד משימת הדיואן כי מצא רמו שנדפס איזה ספר מיוסף המיץ.

חלק האשכנזי.

(טו) עמוד 58 הערה 3. Cavaliero dello Sperone d'oro בלוי אומר: את זאת העתיק ליבאוויטש עמוד 3 נניד מן גולת ההרב offenbar nach dem deutschen Ritter des goldenen Vliesses (—Fliessen!) שניאה מצא בספרי ודי לו, אבל כל עצמה של הבקרת איננה רק ללכוד את אשר נפל בפה השניאה, כי אם להעלותו ולהעמידו על האמת, ואם מעיתי היה לו לתקן, אך באמת שנה הוא בעצמו באמרו. את זאת העתיק ליבאוויטש כי הבאתי הדברים ב שם אומרים: רמיש גירונדי בספרו תולדות גדולי ישראל אות מ' ט"ם. — Vliesses—Fliessen מאן דכר שמם אצל רמישג, הלא חכם אמלקי היה? ואומר: ר' מרדכי נתעלה למעלה, אביר מרדכן (בנעלי הרכב) היה, הוא אות כבוד פחות המעלה שנתן אז לכל איש שנתכבד בתואר רופא, ובלשונו של גירונדי ובסגנונו: לכל איש שנכתר בכתר הרפואהי מזה אנו יודעים כי נשמטה אצלו מלת דר בן וריל, נניד מן גולת (כתר)—דרבן—ההרב.

(טז) עמוד 61. מצבת אסתר; בלוי מניד חדשות כי המצבה הזאת כתבה ריאם על ארוסתו שמתה ביום חופתה ומעיר כי ריא ברלינער בלחות אבנים Nr. 83 לא העיר מאומה אדות הרבר הזה, ובאמת כל דבריו לקוחים מספרי עמוד 9 מבלי הזכיר את שמי.

(יז) עמוד 63. הוא מזכיר אגרת ריאם להרמיע מפאנו: כל ימי הייתי מצטער ומשתוקק להדסים ספרים הרבה אין קץ. ועיז הוסיף בלוי הערה: אני בעניי בינותי בספרים כל ימי היותי וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם מלארות במחברי עמנו או זולתם (הקדמת לב האריה). זו אחת מן הערות בלוי שסמוכות לאגרות ריאם ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב. — מראה טקום זה מהקדמת לב האריה הבאתי בספרי עמוד 91 לענין אחר, ראה שם.

(יח) עמוד 64 הערה 3. לבקשת כמי שמואל רובין יציו לכתוב על מגרת המאור, ודאי הוא כי כונת ריאם על הכלי מגורה. ליבאוויטש חשב מגרת

המאור לספרי. ואמר אני: אם בלוי ברק את הדיואן ומצא כדבריו שהכונה על כלי המנורה, מדוע לא הגיד לנו שבדק ומצא כי כן הוא, ואם השערת עצמו היא, אמנה, מאד אם יש לה על מה לסמוך וחדרי שלו מוטל בספק גדול. — מובן מזה השערתו על דבר: קול יהודה (מדריגא) לקול יהודה (מוסקאמו) על קול יהודה (פירוש על הכוזרי), ובוזה הגהו חכם עדיף מנביא, כי לא נביא ולא בן נביא אני לדעת מה שהיה בכתובים אצל ריאים ודבריו הלא לא נדמסו בהכוזרי עם פי קול יהודה דפוס ויניציאה. — ועדיין סימן השאלה במקומו עומד (בספרי עמוד 97) על איזה ספר כיון בעל נגה הצדק באמרו: יצא הרק לקראו קיש בניגון המוסיקא וכדברי הריאים בספר קול יהודה. מי חכם ויגד לי זאת ואענדנו עפרה לראשי.

(ט) עמוד 65 הערה 2. משלי הקדמוני וציל משל הקדמוני. רשימת ספרי ריאים איננה בבחינת ספר תורה וקדושתה שאם נפל חזו מעות באיזה אות הרי היא מסולת, ובפרט שהבאתי שתי הנוסחאות משלי כמו שכתוב בשמו של ריאים ומשל ככתוב באגרות ישר.

(ב) עמוד 76. אזכיר אחד מספרי ריאים אשר עדיין לא נרשם באיזה מקום וריאים הזכירו בהקדמתו לספרו בית לחם יהודה: ואם תחפץ לחבר דרוש ודרוש על אובניו כבר העירות במספר יהודה: את זה לקח בלוי מספרי התצאה ראשונה דפוס ווינץ עמוד 108. כי השתמש המויל בהתצאה ההיא הלא נוכל לראות ממה שהזכירה מסורש בהערה 3 עמוד 80.

(ג) עמוד 87. אדות ספר אנרת תשובת המינים הוא מרשים מקומו בבית תלמוד שנה נ' עמוד 208 והיה לו לרשום המזכיר שנה ו' עמוד 24—23 (ראה ספרי עמוד 102). אבל בלוי ברצותו להראות כל הבקאות הנמצא בפרק ההוא של מאמר מן וצנהי המובא בספרי ומצא כי הזכרתי את אנרת תשובת המינים מבית תלמוד הלך אחרי בעינים עצמות ומראה המקום גם כן בבית תלמוד; לי היה נתון להביאו משם בשביל שרציתי להביא דברי ר' שזיה נגד רייך (ראה ספרי עמוד 44—43) ולא כן להעוסקים בחכמת הביבליוגרפיה, ובלוי שמלאכתו בכך בכל הספר הלא היה לו להזכירו מהמזכיר.

(ד) עמוד 90 הערה 1. מלת סכל במובן כופר ואפיקורס אצל ריאים, ועיז הביא שתי ראיות: א) כל המשנה ממטבע שנמכע מההמקן ידו על התחתונה להקרא או סכל או כופר (כן דוד). ב) דברי תורה יקרים ליודעיה ומכירה כפי היותם נחשבים לכולם מאת הסכלים (הבונה מנחות ז'). ובאמת הן תרתי דסתר להצחתו של בלוי: א) כונת ריאים על סכל ששופו כמשמעו. ראה הוא אומר: או סכל או כופרי הרי שסכל איננו כופר וכופר איננו סכל. — ב) כונת ריאים במלת סכלים על אלה שאינם רוצים לעסול ולינע בדברי תורה, שהמה ההפך מודעי ומכירי התורה, וכלום נזכרו כופרים בהשיחה שם בין ר' יוסף הבבלי ור' אליעזר בן שמעון. שני מראה מקומות אלה מבין דוד והבונה הבאתי בספרי עמוד 86—20 כל אחד על מקומו הראוי לו, והיו לאחדים בהערת המויל ומפריש אותם לא על כונת ריאים כי אם כאשר יחפין הוא או כאשר ידמה.

(ה) עמוד 91 בהערה. מה שכתב ריאים בקול סכל: עשיתי זה בהציג עצמי לאחור ולצייר בדעתי כאלו נולדתי ונולדתי בקצה אחד מן הישוב במקום בני אדם אשר אין להם שום דת ונימס' דומה הוא למה שאמר בהקדמתו לספר ריאי: שכחתו בעת הכתיבה, כי מילדי העברים גם אני והכונה: שאיננו כאיש הגונע

בדבר שעדותו מסוליה. את זה לקח בלוי מלה במלה מספרי עמוד 59 הערה 70 מבלי הזכרת שמי.

כד עמוד 95—94 אומד בלוי כי לא כנעקתה הבאה על ריאים מאת גראַמין עשה, ולא היה כחם אשר גלה ערות אביו במה שהודיע מנהגי היהודים לבני הנכר. כי אין להתבושש מהם (האין זאת ממש כמו שכתבתי בספרי עמוד 59? ראה שם). ומעולם לא היו סודות אצלינו, שש מאות שנה לפני ריאים כבר נעתקו התלמוד וספר המצות לשפת ערבית, ואך לחנם יאשימהו גראַמין, כי כונתו היתה למוכה ללמד זכות על מנהגי ישראל. בהתנצלותו של בלוי יש חדש ומועיל אך, החדש אינו מועיל והמועיל אינו חדש; החדש אינו מועיל: כי האוחזים בשפת גראַמין יכולים להשיב לו: ומה זו ראייה מהתלמוד וספר המצות? הלא יתר שאת להתלמוד כי נמצאו בו גם חכמות שונות על כן יוכל ישראל להתפאר בו לעיני העמים, ומספר המצות לא יחורו פניו כי כולל רק חקים ומשפטים הכתובים בתורת ה' אשר כל בן דת לא ישימו למשחק לו, לא כן הוא ספר המנהגים שהרבה מהם המה. מנהגי שמוות; והמועיל אינו חדש: במה שאמר כי כונת ריאים לא היתה להשפין כי אם ללמד סנגוריא על מנהגי היהודים, זה הוא באמת דבר מועיל, אבל אינו דבר חדש, כי כתוב הוא בספרי בשלשה פיקים י"ד—י"ז ובידי הלא האותות והמופתים על זה. ממה שכתבתי עד כה נתארך המאמר עד מאד על כן לא ידן עוד ריהו בהפרוסיסור הנכבד על הרכה מדבריו האחרים שהמה קמה שמהן ברחים שלי, באשר ספרי כבר נרפס והגהו פנקס פתוח הפקר לכל, וכל הרצה להראות בקיאותו בהציטאטין שהבאתי אין מי שיסחה בידו, אך יהיה הדין לעשות אותם בפנים החדשים, יאריכם או יקצרום, כידוע להגילים במלאכת שמים, ואז יהיה פיקו נאה מאד. ברוקליך ניוארק, ג. ש. ליבאוויטש.

Wiener hebräische Epitaphien von Dr. Bernhard Wachstein. (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse. 156. Band, 4. Abhandlung) Wien 1907.

המחברת המונחת לפנינו היא פרי התעוררות לטובה הנראה זה שנים אחדות בחיי הקהלה בוויין הבירה — התעוררות הראויה להיות למופת לקהלות אחרות, שגם להן ישנם זכרונות עתיקים נכבדים כהומר לבנין תולדות הקהלות בממלכת אוסטריה, אולם אין איש שם לב אליהם להוציאם ממשואות נצח ולהסיר מהם ערפלי-חולתם. זכרונות כאלה, אשר בידם להאיר מהשכי היסטוריה ולהוציא לאור פרטים רבים חשובים כחוליות חסרות בשלשלת קבלת הדורות, הגן בלי ספק מצבות-קבר המנסות בעפר בתי-עלמין עתיקים, והעבודה הזאת מעידה לנו, מה נכבד וחשוב הוא כל פרט ופרט, אשר תוסיף החקירה המדעית על ספרי התולדה שישנם בידינו, כדי שנכיר היטב מאורעות היסטוריים ומחזות סגומות בחיי קהלותינו בכל עיר ועיר, מדינה ומדינה. אמנם כבר נעשתה המלאכה לפני יותר מחמשים שנה, מצבות-הקבר שכבית-עלמין העתיק כהבל העיר רוסו מומן גרוש-ווינא (בשנת ת"ל) כבר נאספו ונעתקו ביד המשורר האשכנזי הנודע ל. א. פראַנקל, אולם ההעתקות האלה שנדפסו בשנת תרמ"ז נעשו על הרוב מבלי כל בקרת כלל, חסרות בהן כל עקבות איוו שמה מדעית, אשר יוכלו נחבני התולדה להשען עליה מבלי להכשל בדרך הקירחת. ה"ב גדול

עשתה אפוא הנהגת הקהלה הווינאית. באמצעות הועד ההיסטורי שלה. בהתעוררה לחקור ולדרוש אחרי פרטים רבים הסתומים בהעתקותיו של פראנקל. לבקר אתרי שניאוהיון שכבר העירו עליהן כותבי ההי, ולהוסיף עליהן העתקות מצבת חדשות שנמצאו ע"י הפירות בארמת בית-העלמין. וצריכים את להורות. כי הצליחה גם בה שמסרה את העבודה בידים אמונות. וכפי הגראה מן הדוגמא מעטת הבמות הזאת יהיה לספר השלם. בצאתו לאור. ערך מדעי. אשר יוכל להיות למופת לרבים העוסקים במקצוע הספרות הזה.

שתי-עשרה הנה המצבות המעתיקות במתברת זו ושש מן חדשות לנמרי החסרות בקבץ המצבות של פראנקל. אך גם מן המעט הזה יכולים אתו ללמד על חשיבות החומר ההיסטורי. אשר השכיל המחבר להעלות עבור הגשיה בכח בקרת הרופא ואופן חקירתו ההידיה בכל פרטיה ודקדוקיה.

ערך היסטורי גדול יש. למשל. לציון קבורתה של. מרת לנה בת ר' יחיאל מיכל זצ"ל (מספר 10). מצד האירו לנו נתיב במחשבי פרט אחד ממאורעות וינא קרוב לזמן הגרשה. נודע הוא להורשי רשומות מאורע כזה: בידה טרץ לשנת 1651 ידה רכב אחד שתי פעמים אל אשה. יהודית חשובה ומפורסמת ליאונורדי וימתנה. יהודי וינא נאשמו. כי מאתם היתה נסבה לרצח הזה. ופרט נקבע לשלם תיק אדומים לאיש אשר ימצא את הרצח ולרצח בעצמו אלף אדומים והבטחון לשלחו לחשש מבלי סקוד עליו עון הרצח. ריד קויסמאן בספרו. הגרוש האחרון של יהודי וינא הסיץ אמנם אור על המאורע הזה. שהיה לאבן מכשול ליהודי וינא. אולם שנה במשפטו במה שנוגע לנקף הנרצחה. הוא חשב כי היא. האשה לאהי הגוכרת במצבה אחת בקבץ פראנקל. שבמקרה הובלה גם היא לקברות באותו חרש לשונה ההיא. אך אין אף רמז קל להשיבותה ופרסומה בכתבת שעל הציון ולא זכר כל שהוא לסכת מיתתה. דיר ווכשטיין מצא את המצבה הגכונה וגם הצליח בידה באופן נעלה לנלות את ערכה הרב. על שני עברי המצבה הזאת חרותים הדברים האלה: פ"ט הקדושה מרת לנה בת ר' יחיאל מיכל זצ"ל — יום ו' כ"ד אדר — יובל גדיע השפויך לסיף. וזה הוא טופס הגוסה של הכתבת בדרך שיר:

מקום רנה. שאו קינה. במר לענה.

ושלחנה. לאכינה. ומתנה.

שמה לנה. והיא לנה. בעליונה.

בעוז נתנה. ובאמונה. מאוד נתנה.

וכפנינה. וגם חנה. ברמינה.

שרוף קנה. הרנונה. ואינה זכר וכי.

כנראה מהכנוי. הקדושה והשבח והתהלה בשורה ד' והי. הנה אין כל ספק כי זה הוא ציון קברה של היידיה חשובה וכי" אשר נרצחה. כהשערת רדיק. למען התעולל ולהתנפל על היהודים. אחרי שקשה להאמין כי כנו בשם. קדושה. אשה נרצחה בעצת היהודים על הפצה לצאת מרת ישראל. ואך עתה יודעים אתו יד מי שפכו את דם הנקיה והקדושה הזאת. והמלה האחרונה (ברית) של הכתוב. יודע בנינים וכי השפויך היא היא שנת המאורע ת"א שחל בה כ"ד אדר להיות ביום ו' (עמ"י הרשימה נהיה הרצח בעיש) וגם המליצה. שרוף קנה. בכל קשיותה חוסי מעמה. מעידה בברור על אופן הרצח.

הדוגמא האחר מעיד לנו על ערך המצבות הגוספות ועל אופן עבודתו התרצה של המחבר ובקרתו התרופה. אולם גם ציונים אחרים נתגו לנו על ידו המפיצים אור על חיי כמה אנשי שם שחיו בווינא לפני הגרוש כמצבתו של המקובל ר' אלחנן ב"ר הר"ר צ"ב (מספר 2) ותקונים רבים נעשו בהכרת פרטים נכבדים בכתבת שעל

ציון קבר האיש המצוין ר' יהודה ליב רוסא מאור קסן. ששנו כל התוקרים עמ"י הקב"ץ פראנקל בקריאת כתבתה הנונה.
 בכלל נוכל לקוות, כי הספר השלם, אשר יהזיק את כל פרי חקירתו של הדר. וחשפויין, יביא לנו ברכה רבה בשדה התולדה של הקהלה הווינאית בנאן הנרוש ולאחריו, בתקנו את אשר קלקלו הראשונים ובהוסיפו לנו פרטים חדשים אשר לא נודעו לחוקרים שקדמונו.
 דר. מ. ברקוביץ.

דקדוקי סופרים.

על אדות האשכול.

משמט יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יהודה איש ירושלים במלו האשכולות (סוטה מ"ב). כמה דיו נשתמכה וכמה קולמוסין נשתברו לידע ולהודיע כונת המשנה. מי או מה הם, האשכולות, אשר היא מקוננת עליהם כעל אבידה דלא משתכחת. לברר וללבן מה סיבן של אותן האשכולות שעמדו להן לישראל מימות משה עד שמת יוסי ב"י, כי דברי ר' יהודה אמר שמואל (תמורה ט"ז) סתומים וחתומים הם. ואיש שהכל בו לפרשיי תורה ויראת חמא וגמילת חסדים או לפי הרמב"ם אשר מדות מזכות מתדבקות בו כענבים באשכול. אנשים מצוינים כאלה לא חרלו בישראל מימי בית שני עד זמן רבי מסדר המשנה ואילך כמה וכמה דורות.
 הראשון אשר סלל לו דרך אחרת בפירוש מאמר המשנה שלפנינו הוא בעל מוסף הערך וזיל בערך אשכול: איב פי' בלשון יוני ורומי בית הלמוד עיין ערך אסכולא, ואחריו נמשך הגאון שייר בספרו ערך מלין והה' יאסם בספרו קורות היהדות וכתותיה חלק א' דף קנ"ה, אשר לפי עדות כלם אשכול מלת רומי היא (schola) במעשה עברי.

אמנם גם כן בזמן שבית המקדש היה קים התאסף העם לעתים מוזמנים בבתי כנסיות לערך תפלה לאלהי מרום, או להראות את פני מוריו ומדריכיו לשמוע לקח מפיהם כמו שנראה מדברי אישה של השנומית: מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת (מ"א ד' כ"ג), וכאשר און חקר התיר הגדול רניק בספרו מנהיג דף קס"ז על הכתוב: שרפו כל מעדי אל בארץ, הם בתי כנסיות שהחריבו עיישו, וגם בספר המכביים (ח"א א' נ"ד) יוספר כי אנמיוכוס נתן צו שכל איש ואיש יקפיד קמורת ויקריב קרבנו ללא"אל לפני ביתו ברחוב, את ספרי תורה קרעו לקרעים ונתנו למאכולת אש. ככה עשו מדי חדש בחדשו בהתאסף העם לתוך ערים.
 ועיין עוד במ' Gottesdienstliche Vorträge להח' צונץ דף 346 הנצאה שניה, כי שם נכבדות ידובר בענין זה ושם מעיר המחבר על תרגום ס' שופטים (ד' ב'): בכך הבו חכימא למיחיב בבתי כנשתא בריש גלי ולא"למא ית עמא פתגמי אורייתא. — מכל אלה יתברר כי תורה מצאה לה קן בכל מרחבי הארץ ונתאמת הדבר כי משמט יוסי בן יועזר מסקו מעדי אל, היינו בתי הלמוד בארץ, מסקו אבל לא לנמרי, כי בלים כשנברו החשמנאים ושמו משמרם בארץ העמידו גם בתי כנסיות הללו על חלם, וגם אנשים אשר מלת אל על לשונם כמו והחזירו התורה ליושנה, וכלפי זה.

המשנה אומרת בשלו כלומר אבדו מן העולם, נדחקו ואינם. אין זאת כי אם האשכולות דמשנתנו שונים מבתי הלמוד (scholae) של בעל מוסף הערוך והגמשינים אחריו וראי זה לא כראי זה.

אחרי האנשים אשר נקבו בשם התעורר הח' אברהם גיינער להסיץ אוד עונה על האשכולות אשר בערמל חתולתם, הוא בחר לו בזה שיטה אחרת, צלל במים אדירים והעלה פנינה יקרה בידו אבל — לא את החסיץ המבוקש, הבה נשמעה מה ידבר. איתא בירושלמי אין פוחתין משלשה נזברין ומשבעה מרכולין. תני משני קתליקין... הנזבר הוותם ונתנו לאמרכל מרכל חותם ונתנו לקתולקוס, וקתליקין חותם ונתנו לכדן (שקלים פיה הלכה נ'). לפי דעת גיינער הגו קתוליקין שאין פוחתין מהם משנים הם הם הזונות כלומר האשכולות שאיזו התמנות היתה להם גם בבית, כי הוראת קתוליקוס בעברית היא איש-ככל ר"ל איש שהכל עובר תחת ידו (אורשריפס דף קפ"ז ע"יש באריכות). והנה דבריו כלם נכונים כלם ביוריים, אם גם בפירוש אתמר בירושלמי: כל הזונות לא היו אשכולות אלא אילו שמשו פרינסות (סופה פ"ט הי'); אבל אשוב אתפלא ואומר: כשנברו בני מתתיהו מי מנע מהם או מי חשך אותם להשיב הכל על כנו ועל מכונו כבראשונה וגם הקתוליקין על מעמדם, וככן הקושיא בתקפה עומדת. לכל יש תמורה וגם אנשי המשמר האלה אינם יוצאים מן הכלל, דור הלך ודור בא ומה לה להמשנה להגניש כי בשלה ההתמנות כלומר הלכה לאבדון ושעת הכושר להתחירה, שעה להעלות ארוכה ומרמא לכל שבר הנה באה, ואת"ל המשנה אינה באה אלא להנביל זמן בשולו של מנהג ישן נושן, אפילו של בשול ברצון, הלא היא מונה עוד כמה זונות עד כמה דורות אחר יוסי ב"י (חגיגה פ"ב מ"ב) ומודה בזה גם ר' יהודה אמר שמואל, רק לדידיה כל האשכולות שעמדו להן לישראל מימת משה עד שמת יוסי ב"י היו למדן תורה כמשה רבינו מכאן ואילך לא היו למדן תורה כמשה רבינו (תמורה פ"ו ע"ב) והוא ר' יהודה בעל הסברה: אשכולות זה איש-שחבל בו, ועתה אם האשכולות הם הזונות החזונות לא בשלו, על כרחך גם האשכולות קיימים; הוא הדבר אשר דברתי: השם אשכולות דמשנתנו אינו אומר אלא דרשני.

Last not least! עוד יש לי להעיר על פירוש אחר, הלא הוא דעת הרב החכם אחיו, שכבש לו דרך אחרת, באשר לא נתקרה דעתו גם הוא בפירושים שהבאתי, ואלה הם דבריו: עזרא ח' י"ז ואצוה אותם על אדו הראש בכסיפאי המקום... לדבר אל אוד אחיו הנתנים בכסיפאי המקום להביא לנו משרתים לבית אלהינו, ויביאו לנו איש שכל מבני מחלי בן לוי וגוי — מענן הדברים נראה שכסיפאי היה מקום יהודים אשר אוד היה שם הראש ואוד זה היו דבריו נשמעים לבני לוי אשר הם המבנים שלכך שלח עזרא אליה, והוא מלא את בקשתו ושלח לו את איש שכל ועוד אחרים, ונראה לי כי איש שכל אינו שם פרטי כיא כנוי לבעלי תורה אשר קראו לפנים בשם אשכל וברבים אשכולות, ובאמת בעזרא נ' אשר רובו העתקה מעזרא שלנו נמצאה הנוסחא בלשון רבים כאלו היה כתוב איש שכלות ונעשה בחבור המלות ובהדחקת שיץ אחת השם אשכולות, וזה נראה לי יסוד הכנוי של אשכולות (דור דור דורשיו ח"ג דף ל"ד).

האמת נתנה להאמר שפטרון מלות כיוצא בזה אינו זר בתלמוד ובמדרשים כי הוא מצוי הרבה אצל חז"ל, אבל בזה עוד לא נפתרה השאלה למה השתמשה המשנה בלשון בשלו בעוד שענינו ראות שנים אחרי מות יוסי ב"י קמו זונות ואם גם היה כהם

שום דומי עכ"ס שכלם במקומו עמד, והאשכולות ר"ל אנשי השכל לא במלוא! זאת ועוד אהרת, אם השם אשכולות נגזר ממלת איש-שכל ולא כמו ששנו במשנה מאשכול פשוט, כלומר קבוץ ענבים, כנראה משם, ונשמטה שיין אחת, אות יויד מה תהא עליה למה נדחקה היא ואינה, ועוד למה לא בנו את השם על משקל אמר כלין, ולא הששו להלביש את נבר שמלת אשה, הלא דבר הוא!

את כל זה ראיתי ונתחן את לבי לתור אחי-מעם אחר ולמצא יסוד אחד למלה שלפנינו, מעם אשר שורש וענף לו בפרק קורות עמנו לימים ההם ואשר יתאים לכללי לשוה"ק אשר בה נסדרה המשנה ונס יתישב לשכל הוך והישר כאחד, במאות הראשונות לבית השני כך היו נוהגים שנתנו ממון יתומים ואלמנות לספקן ביד גוברי ההיכל, וכך היה עושה איש פרמי אשר ירא לנפשו פן יאבד ממנו בענין רע או אשר הלך למרחקים וצדור הכסף לא לקה בידו, וראיה לדבר כשבא הלייודד במצות סליוקוס המלך ירושלימה לשלול ולקחת את אוצר ההיכל בחוקה, ענהו חניו כהן גדול ואמר: הכסף הנמצא בנגיז בית ה' כסף ספקן הוא, מקצתו הוא לאלמנות ויתומים ויתרם הוא להורקנוס בן מביא (ס' המכביים ח"ב ג' י"א), והנה ידוע הוא ולפורסמות אין צריך ראיה שהכסף לא יחזור לעולם למשכנות אי-מכסחים אשר שם סכנה נשקפה לו וכן נראה שגם גוברי הבית לא אבדו לקחת כסף ספקן מפני הסכנה שקרובה לבא.

ועתה נלכה ונחקרה אל שדי תרומות הלשון ויוצא לנו שכסף הנתן למשמרת נקרא או בלשונם בשם סגולה והיינו דאמרי במס' ב"ק החובל בבנו גדול יתן לו מיד בבנו קטן יעשה לו סגולה (דף ס"ב ע"ב), כלומר שיניח סכום הגון או חפץ יקר הערך אשר הכן יתפרנס ממנו כשיגדל, ולמלת סגולה ישנן שתי הוראות בארמית: הא' חפץ יקר הערך כמו שפירשתי, וזו נמצאה גם באחותה הלשון העבריה, כמו יש לי סגולה זהב וכסף (דהיא כ"ס ג'); הב' קבוץ ענבים כי כן ת"י על הבשילו אשכולותיה ענבים: בשלו סגוליהא¹) הוה ענבין (בראשית ט' יו"ד) ואין ספק אצלי שגם למלת אשכול בעברית היו שתי ההוראות הללו, ר"ל קבוץ ענבים בשריג אחד וגם חפץ יקר ונחמד, וזו כונת המשנה דמוסה במלוא האשכולות היינו הסגולות, כי אחרי שמלכי יון לכסף לא אמרו הן ובצעם לא ידע שבעה, עד אשר שלחו ידם גם בסגולות אשר הסקרו בהיכל, וכן לא יעשה בימים קדמונים גם בין הגויים אשר סביבות ארמת קודש (עיי' עין ג'א'מץ דהיי ליהודים כרך ב' ח"ב דף שס"ט), כפל המנהג להפקיד סגולות ביד גובר הר הבית, וגם הוא מאן לקחת כסף ספקן כזה מיד איש לבלתי חת פהחוק מה למלכי יון אשר תאות נפשם רק לבצע וכל קודש ברגלים ירמסו, וכשבטל המנהג פעם אחת שוב לא נהחדש אף כשבטלו הגזירות ומ"ט לא נמצא שום זכר למנהג ההוא בספרי קורות עמנו מזמן ההוא והלאה, וגם הדין נותן שהמשנה מספלת בענין שנוגע לכבוד הר הבית כי היא הולכת ומונה תקונים שבטלו ואשר לכלם יש שייכות לבית המקדש כמו מים המרים, הודיית המעשר, המעוררין והגוקסין ועל כרחק אתה אומר שגם לאשכולות אשר נמנו עמדם יש שייכות כזו, וזה איא לפי ש באופן אחר אלא אם נאמר שהוראת האשכולות והוראת סגולות היינו הך.

¹ דברי חת' ריב"ל (תעודה בישראל דף 115). שבהם השיג על בעל מוסף הערוך לא נהיוין לו, כי בעל מ"ה לא העיר כלום על ערך א ת כל א, ומובן מאליו שהמבים בזה לדעה רבנו נתן בר' יחיאל אשר היא גם דעת הח' ריב"ל.

ואע"פיה לי עדים נאמנים לאמת דברי אלה. בימים ההם ואלקמוס שמש ככהנה גדולה הוא אלקמוס אשר עליו יאמר ראינו בספרו אורשריפס רף סיב כי הוא הגזר במשלי: ומלך אלקום עמו ולי ליא. ואשר התמכר ליונים ולכר ברשתו חסידו עלין והרג בהם הרג רב כאשר יקונן עליהם המשורר האלהי: נתנו את נבלת עברך לעוף השמים בשר חסידך לחיות ארץ וכעדות ספר המכביים (ח"א ו' פ—י"ז) הוא אלקמוס, אשר בשמו העברי יקום יקרא. היה בן אחותו של יוסי בן יעזר (בראשית רבה סוף סימן ס"ה) ומובא במס' ביב יוסף בן יעזר היה לו בן שלא היה נהג כשורה הנה לי עיליתא דדינרי קם אקרשא אויל נסיב בת נאדיל כלילי דינאי מלכא¹ אוליה דביתהי זבן לה ביניתא קרעה אשכח בה מרגליתא אמרה ליה לא תמטייה למלכא דשקלי לה מינך ברמי קלילי זיל אמטייה לגבי גוברי ולא תשיימא את דאמירתו לנבוה כמסירתו להריוט אלא לשיימה אינהו אמטייה שמה. בתליסרי עליאתא דינרי אמרי ליה שבע איכא שית ליכא אמר להו שבע דבו לי שית דרי הן מקדשות לשמים (דף קליג ע"ב).

הנה אלקמוס נתמנה כחמש עשרה שנה אחרי בא הליודור הגזר ירושלימה. לערך 161 לפני המספר הגרונ. וכימינו היה יוסי בן יעזר אחי אמו עודנו חי וזמן מעט אחרי מותו היה אוצר ההיכל נתרוקן כל כך עד שהגזבר לא יכול לשלם מקח המרגלית. מזה יבורר לנו למה נסמן במשנה בסוף האשכולות, סגולות, כמות יוסי בן יעזר, כי זה הוא בצמצום נקודת הזמן לרדול אוצר הר הבית. בו נוסן שמת יוסי בן יעזר. בו נוסן הוציא אנטיוכוס הרשע את כל חמדת בית ה' ואת כל האוצרות הנמצאים שם (קדמוניות יחסיפן ספר י"ב סימן ה' ד') ויחרלו מהסקיד סקדנות היינו סגולות ביד גזבר הר הבית.

ואסיים בכאור שם אשכולות כמובן שהראתי לדעת עמי יסודי שמת עברית. בידוע לכל סבין הנה האותיות למיד וריש מתחלפות זו בזו, כמו אלמנות—ארמנות. מזלות—מזרות ונס במשנה החלוקה הזה רגיל מאוד כמו השתול—השתרה, נלענין—נרענין (אדיוו משפט לשון המשנה רף פ"ג) וכתוב בתהלים: מלכי תרשיש ואיים גנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו (ע"ב יו"ד) לשם אשכר אח ורע בסי מוחקאל: קרנות שן והבנים השיבו אשכרך (כ"ב פ"ו) אבל המבאר ר' יואל בריל ספתינו מהכפל Parallelismus ריל הסוק הזה הוא כמו רוב פסוקי ספרי אמת שהם כפל לשון במלות שונות, ואם יתבאר לך האחד גם משנהו לא נעלם מעיניך. ולי נראה שלשם אשכר מודע במאמר המשנה שלפנינו, ואם תחליף הריש בלמיד יצא לך אשכר כל ובסימן רבים אשכולות, וזה באור המקרא: מלכי שבא וסבא יקריבו חסעים יקרים וסגולות מלכים חתומים באוצרותיהם.

¹ כנראה היה זה יהונתן בן מתתיהו כ"ג אשר נתמנה אחר אלקמוס ולא ינאי בן יודקטוס המלך אשר בשמו המלא יקרא יהונתן גם הוא, כמובן מסמכעות אשר נשארו אחריו ואשר נמצאות עד היום בעיר רבתי מארים (ע' Lewy Geschichte d. jüd. Münzen רף ג"ח) ובכלל ערבוניא גדולה יש בשמות מלכי בית השמונאי, עיון לדוגמא ברכות רף כ"ש ע"א שם פליגי ביה אמרואי: אמר אבוי תוא ינאי הוא יוחנן, רבא אמר ינאי לתור יוחנן לתור. — שמת יוסי בן יעזר עד ינאי החלך נמשכות כששים שנה, נוסף לאלה אויז עשרות שנים סדרי בנו של יוב"י הנבללות בחיי יוסי אביו ועוד אויז שנים מוסן סלכותו של ינאי, נמצא שבנו של יוסי בן יעזר היה או כבן צ' שנה, ובצדק ישאל השואל חלבן כזה עוד יולד? אלא ווא הוא, בי ינאי המלך זה יהונתן כ"ג.

כללו של דבר, את הסוס; ויבאו עד נחל אשכל (במדבר י"ג כ"ג) תרנס
 הירושלמי ואתו עד נחל סנו לה; אם רצה אתה לירד לסוף דעת המשנה ולהבין
 כונת המאמר: משמת יוסי בן יעזר... במלו האשכולות. צא לך בעקבי התרנס
 הירושלמי וקרי ביה במלו הסגולות.
 איצק שמינער בלעווא.

רבי עקיבא ואשת מרונסרופס הרשע.

מעשה במרונסרופס שהיה מבקש לשלום ברבי עקיבא ולא מצא עלילה האִיך
 לשלום בו, אמרה ליה אשתו הריני עושה עלילה והיך תשלום בו, עמדה וקישטה
 עצמה ועמדה על פתח מדרשו. כיון שראה אותה רבי עקיבא מיד רק בארץ, כעסה
 אמרה ליה: אתה הוא גרולן של יהודים ואתה רוקק בצלם האל? אמר לה: אף
 אני לא רקקתי אלא אמרתי כל הגוי הזה בידו ואת מכעסת אותו. כיון ששמעה כך
 נפלה על רגליה, אמרה ליה איני זזה מכאן עד שתגייירני, עמדה ופירשה בספינה
 והלכה למקום אחר (מדרש ילמדנו, ביהמיד הדר ששי).

שאלתה לרבי עקיבא: אתה רוקק בצלם האל? מזכרת אותנו כי הוא היה אומר
 חביב אדם שנברא בצלם, חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר כי בצלם אלהים עשה
 את האדם (אבות ג' י"ח). ואם באמת קרה מה שמסופר ב מ ע ש ה של אשת מרונסרופס,
 השיבה אותו הנך נאה דורש ואין נאה מקיים; מזה נראה כי משנתו זאת לא היתה
 היסוד להעלילה שרצתה להביא עליו, יהי ההיסק, השאלה. אתה רוקק בצלם
 האל? נרמה לרבי עקיבא שילמדנו אחיך, חביב אדם שנברא בצלם! — אבל אם
 המעשה של אשת מרונסרופס הגהו ליד דמינו של בעל האגדה, הווא ממיטב
 השיר והסיום, משנת ר' עקיבא, חביב אדם שנברא בצלם! נרמה שנתעורר האנרי
 לספר ספורו. —

עזובה כזו ושאלה כזו אנו מתצאים גם במקום אחר אבל התשובה אחרת היא:
 כשהלך (רבי עקיבא) לרומי אוכלו קורצא אצל הגמון אחד, ושנר לו שתי נשים
 יפות, רחצום וסכום וקשטום ככלות חתנים, והיו מתנמלות עליו כל הלילה, זאת
 אומרת חוזר אצלי חאת אומרת חוזר אצלי, והיה יושב ביניהן ומרקק ולא פנה
 אליהן, לשחרית הלכו להן הקבילו פני ההגמון ואמרו לו שזה לנו המות משתתגנו
 לאיש הזה שלח וקרא לו, אמר לו: מפני מה לא עשית עם הגשים הללו כדרך
 שבני אדם עושים לנשים, לא ימות הן לא בנות אדם כמותך הן מי שכרא אותך
 לא ברא אותן? אמר לו מה אעשה ריחן בא אלי מבשר נבלות ומרפות ושרצים
 (אבות דרבי נתן ס"ק מ"ח).

הנה שני הספורים עולים בקנה אחד אבל התשובות שונות. אשת מרונסרופס
 הוכיחה את רבי עקיבא על כי הוא מבזה את צלם אלהים השיב אותה תשובה
 נצחת: אם צלם אלהים יקר בעיניך אל נא תכעסי לאלהים ביסוך! אבל ההגמון שאל
 אותו שאלה אחרת: לא בנות אדם כמותך הן, מי שכרא אותך לא ברא אותך,
 ומפני מה אתה משקצן? ויענהו רבי עקיבא תשובה נצחת משאלתו בעצמה: מה
 אעשה ריחן בא אלי מבשר נבלות ומרפות ושרצים! והכונה: אמנם כן, הסודור
 גם הממא מעשה ידיו של הקביה המה, בכיו הזהיר את ישראל שלא יאכלו נבלות

ומטרות ושרצים, ונבראו רק בעבור שיבתנו בהם הרעים והמוכים וישולם לכל אחד ואחד כפי מעשיו, אני והן אמנם אל אחד בראנו, אבל אני מהור והן אסורות עלי כדברים ממאים, ובלשון נקיה החויל נשאל שרש אכל על עניני אשות * ועל שאלת ההנמן שהיתה שאלת מדוע לא סעדת? ענה רבי עקיבא: מה אעשה ריחן בא אלי מבשר נבלות ומטרות ושרצים! —

וכנראה זה ההנמן הגדו אותו הרשע מרנוסרוסם בעצמו, שכן מצאנוהו במקום אחר שנתחבט עם רבי עקיבא בוכח אחד דומה לזה: שאל מרנוסרוסם הרשע את רבי עקיבא אמר לו: מה היום מיומים? אמר לו: ומה נבר מנוברין? אמר לו דמרי צבי! שבת נמי דמרי צבי! (סנהדרין ס"ה), והשאלה והתשובה יסודן בסי בן סירא: מה יום מיומים יאמר הלא כלמו מן השמש יאורו: אולם בתבונתו הברילם הי' למועדים ותקופות השנה: מהם בחר וקדש ומדם מלא ימי השנה: הלא כל בני חלוף מחוטר קרצו ונם כל אדם מעפר נוצר: ובחכמתו הפירדם הי' ויפלה דרכימו: מהם ברך וקדש והגדיל לשרתו: מהם קלל והשפיל לחרפותי (בן סירא פ' ליג:—י"ב).

ואשוב לעניני: האנדה מזונת אשת מרנוסרוסם עם רבי עקיבא בחייו ובעלמא דקשוט: כשהיה חבוש בבית האסורים היה יהושע הגרסי משמשו מעם אחת ערב יום הכפורים עמד ונטל רשות מרי עקיבא והלך לו לביתו ופגע בו אליהו זיל וחסק בפתח ביתו, ואמר לו מי אתה? איל: אני אליהו! ומה תרצה? איל: באתי להודיעך שרבי עקיבא רבך מת, מיד הלכו שניהם כל הלילה עד שהגיעו לבית האסורים ומצאוהו פתוח ורב בית האסורים ישן וכל העם ישנים, באותה שעה נתחזק אליהו ונטפל לו ונשאו על כתפו, אמר לו יהושע: לא כהן אתה? אמר לו: אין סומאה בצדיקים ולא בחכמים ובתלמידים, וכשיצאו מבית האסורים היו כתוח כתוח של מלאכי השרת מספידין עליו ואומרים צדקת הי' עשה ומשפסיו עם ישראל, והדרך מאירה למניהם כוודר הרקיע, כיון שהגיעו לפסליון של קיסרין ירדו שלשה ירדות ועלו שש מעלות ומצאו מערה והיו בה מטה ושולחן כסא ומנורה, בא לצאת לא היה יהושע מבקש לצאת, אמר ליה איני יוצא מכאן עד שתודיעני למי המטה הזאת אמר ליה לאשתו של מרנוסרוסם הרשע, כיון שיצאו מן המערה נסתם סידו (מעשה עשרה הרוגי מלכות, ביהמ"ד חדר ששי).

ונשתבש זה הספור במדרש אנדה פ' אמרה שמשופר שם: נשאר יהושע את עניו וראה מטה אחרת נאה הימנה... למי זאת המטה? לאשתו של מיסוס הרשע על כל המוכה (?). שעשתה עם רבי עקיבא כשהיה חבוש בבית האסורים. תרע לך שהספור מספר אדות אשת מרנוסרוסם ולא באשתו של מיסוס, דתנן: רבי עקיבא ראה אשת מרנוסרוסם הרשע רק, שחק, ובכה, רק, שהיתה באה ממטה סרוחה, שחק דעתידה דמניירא ונסבי לה, בכה דהאי שופרא בלי בעפרא (ועבודה וזה כ"י), ומה משמע שמתה בחייו, שכן היא דרכם של בני אדם אעפ"י שרואים את הנולד וידעיים שימותו, ככיו בשעת הרוותא חרוותא בשעת אכלא אכלא, האנדה

* בענין שמוש מלת אכל מקורו בכתבי קודש אכלה ומחתת סיה, אמנם חז"ל הוסיפו חנינין וחשתמשו בו גם על הזכר כמו שדרשו כי אם חלמם אשר הוא אוכל, ובאמרם שלחן ערכתי לו והסכו (רבי מאיר איש שלום), וראה ערוך השלם של קיתונם, ערכו: אכל, בשל, חן, סעד קר תבשיל, וראה שרשים לרד"ק שרש אכל, וכמו שהעירותו בספרי תורדוס ואגריפס הערה 6.

זאת אומרת כי הנאהבים הגעמיים בחייהם במוחם לא נפרדה והיחזות פגשו אשה
את רעותא במערת סמליין של קיסרין.

ציריים גדולים היו בעלי האגדה והמליאו לעשות תמונה רחנית מאהבה בעצם
תקפה. שאיננה יודעת חשבון וגמול גם בעלמא דקשום; לא נתנה את זר השושנים
לבתו של כלבא שבוע, להאשה הכבודה בעלת הגמש הרהבה, שהקריבה את עשרה
גם אשורה של מיטב שנותיה בעד אוהב לבה רבי עקיבא! — למי הושיטה האהבה
את זר הפרחים שלה? לאשת פרונוסרוס! ברנע אחת. במעוף עין. במבטה הראשון,
בשיחה אחת. שמור חזק בדבור אחד של וכוז קל, המנצח הנפך למנצח, ותשא
את שביה — כל ימי חייה לרבות אתרי מתו! — בעלי האגדה לא השקיעו האהבה
בשערי טומאה, כעצם השמים לשוהר הביאזה בהיכל ה', ופניה במלכותא דרקיע
בממלכותא דארעא.

נחמיה שמואל ליבאווימש.

ברוקלין ניוארק רבתי. תרס"ה.

בבל הישנה בדברי חכמינו.

שגורים הם בפי כל דברי ר' יוחנן: מאי בבל? בלולה במקרא בלולה במשנה
בלולה בתלמודי והוספת ר' ירמיה איש בבלי: במחשכים הושיבני כמתי עולם זה
הלמדה של בבלי (סנהדרין כ"ד ע"א). ומה מאד תצדק משפטם! מי ידע ומי הכיר
סמיהם את גודל ערכם של חכמי התלמוד, בני דורם, ומעשה ידיהם להתפאר? הגה
אמת נכון הדבר. תלמוד בבלי בלולה היא לא רק במקרא משנה ותלמוד כי אם גם
בכל חכמה וסדע, בחכמת בני קדם ובידיעות אנשי מערב. בו ימצא כל חוקר ודורש
חומר רב למלאכתו, לרלות ממנו פניני חכמות שונות שאמתתן לא נתבררה עוד כל
צרכה ולגלות על ידו עמוקות מני חשך. לברר וללכך כמה דברים, שהנם עוד סתומים
וחתומים לנו, ולהפיץ עליהם אור בהיר, התלמוד היה מעולם למקור לא אכזב לחוקרי
קדמוניות ולמעין ישיתוהו עוד היום כל חכמי העמים בחקירותיהם בזכרונות שנות
קדם ובקורות הימים שעברו. ככה מפיץ התלמוד אור נונה גם על חיי הבבלים
הקדמונים, מנהגיהם, נמסיהם ודרכיהם ומעלה לנו אבוקה ברעת החיים הפנימיים
והרתיים של יושבי ארץ שנערה, וגם להיפך, אין ספק, שידיעת חכמת בבל הישנה
שנתפסטה בימינו תוכל לגלות פני הלום ולהסיר המסכה הגמכה על כמה ענינים
ומאמרים שבתלמוד, שהיו סמונים עד כה בערסל, ובמחשכים כמתי עולם, אחד
הענינים האלה, שלא נתבררו לנו עוד כל צרכם, הוא ענין חני הבבלים, שהגני
נותן היום בזה למני קוראי, האשכול.

במסכת עבודה זרה דף י"א ע"א: דבבלאי מאי? מהרנקי ואקניתא בחנני
עשר באדרי, ובירושלמי ע"ז פ"א מ"ב א"תא: ג' זמנים בבבל סתורי (סתורי) וכנני
וכנותיה. החג הראשון הוא ידוע בתור הנ הפרסיים ונקרא בשם: Mibrgan, הוא
יום מ"ז לחודש (Mir-September) Mithra כמו שהוכיח כבר הח' אסמנהיים במכ"ע
הירחי של פרנקל לשנת 1854 עמוד 347 ואחריו קאהוש בישרון שנת 1872
עמוד 53 וכן גם סתורי או, מהורי בירושלמי (בבבלי: מהרין) הוא מחגי הפרסיים.
אבל לעומת זה נעלם ממנו פירוש התנים האחרים הנזכרים שם, שרשם ומצאם,
יסודם ומקורם, וכבר נתחבמו בזה המדרשים וילאו למצוא משר דבר, אולם לדעתי
פירושו של אקניתא הוא בלי ספק ראש השנה של הבבלים הנקרא Akitu והוא

חג של מרדך (Marduk), אל עליון במדינת בבל. הבבלים חגו אותו בריש ירח דניסן, בו ביום הקיץ מרדך, ארוץ שמש האביב (Gott der Frühlingssonne), משנתו, מתרדמת החורף, על כן נקרא גם כן יום תקומה (tabu-Aufstehen) של מרדך. החג הזה היה ראש ראשון לחגי הבבלים. חג ישן ונושן, וכבר הכירו האסמוראבי — לדעת החכמים הוא אמרסל מלך שגער — כמה פעמים במכתביו בשם בית אקניתאי (ראה King, Letters of Hammur. Nr. 50—54) ובגישנאמעשעמאם הוא נזכר בתור החג הגדול בשנה (Keilinschr. u. d. A. T. 3, 371, 514) עייני שם.

החג השני של הבבלים נקרא בתלמוד בבלי, בחנוני ובירושלמי, כנתיי (בהתחלפות ה' ב') ובהשמטת הח' כדרך האותיות שאינן נרששות במבטאם, אולם איותו החג, כנתיי ומה דמות תערכו לו? הנה ינעתי ומצאתי שלדעת הבבלים היה לכל אל-עליון סגן העומד על נבו כגון המסל נשיקי, לבליל, ולשמש (Samas) של ספרים (Sippar) היה האל Banene או Bunini והוא נוסע ומנהיג את מרכבת השמש (Meissner, Altbab. Privatr. S. 133 ; Keilinschr. u. d. A. T. 2, 368, 454) והחג הזה, כנתיי או בנתיי נקרא בלי ספק על שם הסגן לשמש של ספרים במדינת בבל.

החג השלישי נקרא, כנותרו בתלמוד ירושלמי, בעשר בארדי בבבל וכבר הקשה קאנוס בישרון עמוד 62 מדוע לא נאמר עשרה בארדי? גם החג הזה נקרא לפי דעתי על שם אל אחד אצל הבבלים, כי לשמש (Samas) של ספרים היו שני בנים כמו שכתב ציממערן (Keilinschr. d. A. T. 368) חיל: seine Kinder (מי שר und Mesaru (eig. Geradheit) כנה (des Samas) Ketta mit Namen, ובקל נמצא בשם, כנותרו של הירושלמי שמו של כנה, כנו הבכור של אלהי השמש, ובעשרי בארדי (בהתחלפות הסי בעי, עשרי תחת עשרי) את בנו הצעיר, זה אמר חרא זה אמר חרא ולא מליני. באספאויסיך.

היד שלמה לוונק.

מסעות לתקוה.

בתהלות לדי כתוב לאמר: עיני ה' אל צדיקים ונוי, פני ה' בעושי רע ונוי, צעקו ודי שומע ונוי, כבר הרגישו חזיל באי-קשור הכתובים: פני ה' בעושי רעה צעקו ודי שומע (ראה ליב מדות ד' יוסי הגלילי, מדה ל"א). אבל האמת תמיד נתיב ישר למבקשיה, כי בעצם הראשונה היה כתוב עיני ה' אל צדיקים ונוי, מודה ה' נפש עבדיו ונוי, צעקו ודי שומע ונוי וכסוף הקאפיטל כתב תמותת רשע רעה ונוי, פני ה' בעושי רעה ונוי, המעתיק לבלתי סיים בדבר רע, החליף הכתובים וכתב המא העליונה למטה והמא התחתונה למעלה והשחית הענין.

מיכל רפוענפלד.

רשימת ספרים חדשים.

(שימת-עין והדריבקה קצרים)

כאח

ה ע ו ר ך *.

אוצר ישראל, אנציקלופדיה לכל סקצעות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו, יוצא לאור בעשרה כרכים ע"י יהודה דוד אייזנשטיין בעזרת חכמים וסופרים מובהקים בארצות שונות. כרך ראשון (סאות א' עד אבנטיא) וכרך שני (סאות אל-תקרי עד בולוניא), כל אחד מחזיק 320 עמודים כפולים. נויצק תרס"ז—ה, טהיר כל כרך 15 כתיים. — אתרי הכנות ועבודה של שתי שנים יצאו זה עתה לאור שני הכרכים הראשונים של האנציקלופדיה העברית, אשר תכל כשלושת עשרה כרכים. הספעל הגרול הזה סעורר את לבנו לא רק בתור חיון ספרותי נהדר בהיצוגיותו דב ערך בפנימיותו, כי אפ, עוד יותר, ספאת היותו חיון תיסורי שעתי לתפוס סקנס נבבר כדברי ימינו. מיוס אשר תהל החכס ויגנר להויל את האנציקלופדיה היתודית בשפת אנגלית רבו הנסיונות לעשות במתבנתה גם בשפת עברית, לתבר ספר שמושי לכל קודא עברי תחפץ לרעת איזה דבר הגונע ליהודים או ליהדות בעבר ובהווה או מכל הסדובר אודותם בפסרות העמים, כי בהאנציקלופדיה בשפת אנגלית לא יצאו מולייה ידי חובתם לעמס, כי אך מעטים הם היודיים אנגלית, ולהעס כלו הספור ומפורד בארצות שונות היא כספר התננס, ומלבר זאת חיינו צדיכים אנו לאנציקלופדיה עברית, ערוכה בשביל קודאים עברים ולפי רוחם, אשר השונה מהאנגלית בתוכן המאמרים ואופן סדורם ועריכתם תכלית שנוי; אולם כל הנסיונות שנעשו בספך הויזן עלו בתהו ולא יצאו לפעולת ידים, ועוד הפעס תראתה היהדות האירופית — המערבית, למרות עשרה החסרי, והמסדחית, למרות כחה תרותני — את אייכלתה הגסורה לכונן ולסדר ספעל גדול כזה, אשר עריכתו דורשת התרכוות הרוחות והתלכדות הכחות בסרה גדולה. הספעס הזר וסתימה, כי סאסריקה תצא תורת, שחכמי אירופה לענו לו זסן רב בסנדר ראש, נתאסמ כימינו. גם הפעס קמן שם אנשים אחרים סאחינו, הסומחים לאותו דבר, ויעשו להם אנורה סקויסת סחסססלה בסתו נויארק וינשו לתציא לאור בעזרת חכמים וסופרים קבועים בכל ארצות תהכל האנציקלופדיה עברית בשם. אוצר ישראל, השונה סאתותה האנגלית בכמה פנים, עד כי היה הנצור לספר חדש ומקורי גם לתקורים האנציקלופדיה האנגלית. בהאנציקלופדיה הנוכחית, וחיודה בסינה בספרות ישראל, משתדלים העורכים לסדר את תצאותיה של הכסת ישראל ואת ידיעותינו על קורותינו בעבר ומצבנו בהווה בכל סלא היקפן, כל האנשים והענינים אשר יש להם איוו שייכות אל תקופת התנ"ך והתלמוד — התקופות היסודיות כדברי ימינו — או אשר יש להם שום יחס לדת ישראל וספרותו; כל הסופרים והרנגים אנשי שם אשר גורעו לתהלה ע"י פעולותיהם על שדה הספרות והתכסת העברית או התיים העבריים מסון היותר קדום עד הדרו האחרון הזה; כל המדינות, הערים והקהלות אשר בני ישראל נתתיים

(* בפרק הזה ירשמו כל הספרים החדשים הנוצעים בהיהדות בכלל ובתכמת ישראל בפרט, אשר ישלחו אל בית סערכת האשכולי סאת סחבריהם או סוציאיהם לאור, למען תכיאנה הרשימות האלה תועלת לתחכמים סהוברים ולדורשי ספרות ישראל. גם נוסף לרוב על הרשימות דברי בקרת קצרים. כפי אשר ירשנו הסקנס והוסן, מלכר שר נדבר בארוכה על כמה ספרים בפרק בקרת).

שם; כל החקירות והידיעות הנוגעות לחכמת ישראל ותולדת עסנו; כל דבר וענין, כל מסה ומאורע, אשר יש לו ערך ידוע להבנת רוח עם ישראל והתפתחותו החסודית. כלם מצאו להם פה כאור והאור ארוך וסספיק. כל ענף מידיעות היהדות אשר מקורו בספרי התלמוד המכרש פה בספרי חוקרי עסנו מימי הבינים והולק באוצר-היהדות הזה לענינים קטנים ונפרדים זה מזה וכל אחד מהענינים האלה יבואר במני עצמו בערך מיוחד לשמו בדרך קצרה ונזהר למקרא ומרשכת את הלב. וכסף כל ערך וערך תבוא ביבליוגרפיה קצרה, המצינת את הספרים הזוהר טובים אשר בהם ימצא הקורא ידיעות יותר ספורטות על אדות נושא הערך. הסקום המוגבל לרשימתגרי אינו מרשנו לתת פה אף מושג נאמן כל שהוא משני הכרכים הגדולים, המנחים לפנינו, אשר אין כל המשך ויהם בין ערכיו ומאמריו הרבים, ולכן נפתק רק בקראנו בשם סאמרים אחרים, לבצע יוכה הקורא, כמה אצרות של ידיעות עבריות כבר נמצאים בשני הכרכים תראשונים. ככה הגנו מוצאים בהם סאמרים ספורטים ע"ר כמה אנשים פרטים ומאורעות של תקופת בתבי קרשנו, כמו: אברתם אבינו, אהרן הכהן, אבנר, אליהו, אלישע, אפרים, אסתר ועוד (ומנם וקורות הייחם, סדותיהם ותכונתם נפשם, הגרות וספורים תמצאים על אדיתם בספרי התלמוד והמכרש), של תקופת התלמוד כמו: אביי, אבא אריכא (רב), אבוהו, אלעזר הקפר, אנשינגוס איש סוכר, אמי, אמי, אלכסנדרוס, אריסטובולוס, אלעזר בן פרה, אבות השומאה, אבות מלאכות, אבות נזיקין, אבות דרבי נתן, בבא בן בוטא (למדייתם ותפצית הוראותיהם עם כל הרינים ותהלכות הסתתעפים מהם) ושל ימי הבינים כמו: אברתם אבולאפיה (קורות היי, שפתו בקבלה והשפעתו כתור משיח), אברתם אבן עזרא (כתור פלסוף, מזור, סכקר ומכרש), אלפסי יצחק (ססקי, ספריו ומשיגיו), אלקביץ שלמה (כתור סשוד ומקובל), אנדרופולו כלב הקראי (רעותיו והקדיות, ספריו והבוריו, שידיו ומיפיו), אברבנאל דן יצחק (היי, שפתו במלוסופיה, ספריו ובאדיו), אלבו יוסף (ספרו, העקרים" ותמצית חקירתו) ועוד. בין יתר הסאמרים הזי נככרים הם; אל תקרי (לבאר כונת הדרש הזה כאופנים שונים), אלדר הדני (רעות החכמים אודותיו ועל אמתת ספוריו), אליהם (תחקירה כאלות, סציאותת והגרתה ורעת שמינוט על שכות אליהם והשבוע), אלכיסא (תכמה מופשת של מעשה מרכבה והערכות מנוביות, אטם הכיסיא האמתית, אשר האמינו בה הכמי ישראל והמקיבלים עד קרוב למאה הי"ח), אלכסנדרים (שפתם במלוסופיה והשפעתם על חכמי ארץ ישראל), אלפא ביתא (צורת האותיות וסודם), אמזריים (שמות כל האמזריים בא"י וכל בדרות שונים, ביבליוגרפיה של כל הספרים שנתחברו כסקצוע הזה, ואצל כל אמזרא מראה מקום כתלמוד בסדרש או בליקום); אמריקה (התגלותה והתשבותת ע"י יהודים; סזב תרוהני והגשמי של יהודי אמריקה הצפנית והדרומית), אנארכיא (תורת השטה שהורה סאקס שמיירער, פרידהאן, עד בניסין סאקער האמריקני; היהודים העוסקים והולכים בתורת האנרכיא והעתונים המיוחדים להם); אנוסים (המינים השונים שבהם, כמה היז וכמה מהם נהרגו ולענין הלכה אם לתחוקם בתור ישראל או בתור סוריים); אנשיסמיות (מקור השנאה מיסות עולם וסכוכן החרש; בתור תנועת סדינית כארצות שונות); אסור והיתר (יסודתם והנבלתם, ריני אין אסור הל על אסור ואין אסורין מצרפין); אפיפיריים בן נרגוד הראשון עד סיום העשירי (תולדות היחם שלהם ליהודים); אמלטון ואריסטופוליס (שפתם והגרתם במלוסופיה ומה שלמרו סתם הכמי ישראל); ארץ ישראל (עם שלש ספות לבאר חלוקת הארץ בין השבטיה ונבולי עולי מצרים, מלכות שלמה ועולי בבל); אשטמעד (מלך צידון וכתובת סצכתו ככתב לבונאה עם העתקה ופירוש); ככל (קורות הארץ, וזכרונותיה והשפעת חכמיה על היהודים; ריש גלותא בבבל; חכמי א"י שירוד לשם); כגרים (של גברים ונשים הנוכרים בתנך כתלמוד וסוקים); באור מלות כודרות (מלות אשר נמצאות כסקרא רק פעם אחת; סספרו ורשימתן); בדיקה (של עדים, שחיטה, פנין, ריאה, סמך, סירות ושל נשים). על פי תרשימה הקצרה הזאת נוכל לשפוט על תכונת האנציקלופדיה הנוכחית וערכה הרב בספרות ישראל. ככלל נוכל להגיד, כי האנציקלופדיה הזאת היא מקור רעת לכל איש מישראל אשר בקרב לבו פנימה יבער עוד ויק של האבה לעמו ותשוקה לרעת את קרותיו והיי רוהו בימים עברו ואת שאיפותיו וזרכיו בתוה. בואו איפוא ונחויק טובה לתעורר הנככר על כי סביא לנו את תכונה הזאת ומעשיר על ידה את ספרותנו העברית עושר רב.

הערת, מאסף ספרותי-סרעי לברור עניני היהדות והיהודים. הוצאה, סיניי (בהשתתפות הישיה" ספר ראשון. ברלין תרס"ח. 82+210 עמודים. — הספרות, כירוע, היא כבואתם של החיים, ותי אשור שותחי אסרות קופאת על שמריה בשעה שהחיים סלאים שאון ותנועה. אבל

גם אי אפשר שבשעה שהחיים בעצמם אינם הולכים כסדרם, בשעה שהם מלאים הפכים, מעצורים ומכשולים וכל הדברים ינעו, שבשעה כזו תתמחה בדרך טבעית השפה והמקורות הספרותית-התנאים הרעים שבאו בעולמו החטרי של עמנו, עשו רושם גדול גם כספרותו ותרד מלאים-העם היה מרוד בעולמו ובמצבו, שריו בצער, והסופרים נבוכו וכמעט עמד עליהם נחשול הזמן לטבוע מעשי יריהם בים. ואלם בימים האחרונים נשתנו גם אצלנו פני הדבר לטוב; הצבור המתמבם התעורר ואותות חיים ותנועה שכו וגראו בשוק הספרים והסופרים. עברו שנות תריון והגיעו ימי שבע. ועתה, כשעה שכנסת ישראל כאלו עמדה עיפה ויגעו לאחרי כל המערות והמהומות, הזרמים והתנועות והיא כאלו מתחילה ספסכלת בעולמה ומבקשת חשבוננו של זה, עכשו מרגישים אנו צורך מוחלט לעשות מצוי-חשבון נפשנו. לעשות חשבון לקניני האומה שלנו כעבר ובהיה, לעבור מחדש על פני תכני היהדות ונושאייה בתקופות שונות ככונה מכוונה בשביל שנדע אנה פנינו מועדות לעתיד, בשביל, להפיש ולבקש, לחקור ולכרר: מה ובאיזו מדה אנו מוצאים בהם מה שמסכים להלך נפשנו, למצית לבכנו ולהברתנו הסדעית עכשו, באתח — מה שאפשר עוד לעשותו לכה הי ופועל בקרבנו כהוה ושישפיע גם על אופן עבודתנו לדורות, ומה שאנו מוצאים שם בתור שירי קרומים, רודיסנטים של העבר, שכבר אין להם עוד אחיזה כחיים". להכלית זו נברא, העתידי. בעתיד יחפון העורך לעשות נסיון לברור-השבון כזה, יחפון הוא, לעזור את החושבים והתונים שבנו לסייע לבני אומתנו לעשות חשבון נפשם וחשבון עולמם — למען יחכרו לאחריהם. כעשרות השנים האחרונות של בהלות והירום — יאמר העורך בראש דבר — נולד בין התומות ונתגדל בתוך שאון כלי תותח דור שלם של שתוקים ומוסריות, שאינם יכולים להגיד את בית אבותם וזרעם, שאינם יורעים בעצמם ואינם יכולים להמכיר לאחריהם: איה הם התומים המקשרים אותם לעמם, לזכרונות עברם ולתקוות עתידם? אם הם צריכים ויכולים ואיך הם צדיכים ויכולים להתחייב עכשו אל כל הזכרונות והתקוות הללו, בשביל שיהיו אלה לכה מתולל ומרתה בחיי התוה והעתיר שלהם? האשאלות הללו, שהיו ספוחות ומופרכות וכמעט בלתי מובנות בכל הדורות שלפנינו, שדתיהם או דתיהם ועתידותיהם מ ד ע ת ושל א מ ד ע ת באסונה ובלב תמים, נעשו מבהלות ומתירדות לבני דורנו זה, שאינם מובנים אכרה מלבם, שעברם של אלו אינו עבר שלהם, שעתידים של אלו אינו עתיד שלהם, כאלו נפסק פתאום הקשר ההיסטורי שבין אלה לאלה. דור יתום זה, שעברו מה מוטל לפניו, כשהוא בא מתוך הכרה נפשי לבקש פתרון לחדת חייו המזויים כהוה, ביעודי עתיד לאומי מזהיר, הרי אנוס הוא לשוב, לדרוש אל המתים, כדי למצוא שם, ברוח אלפי הדורות שקדמו לו, את שורש נשמתו הוא, את הכח הממיר האדוני במספרים את נימי המחשבה העברית מרוד לדור, מעבר לעתיד. ומה מתגלה לפנינו הויון מעצוב מאד, שבשום אופן אי אפשר לו להשפיע לשוב על נבוכי זמננו; בני הדור הזה, שכבר הספיקו לקלט אל קרבם בהשקף הוסינים הכרות הדרשות והרנסות הרשות סתוך תרבות האנושית הכללית, כשנשיים הם עכשו להתבונן אל היהדות ולתכן רוזה ושמחת עמ"י ההגדרות שהגדירו אותן ברורות שלפנינו, את הרבה מתכניה, שנמסרו לנו בירושה בתור אמתות מוסכמות נצחיות, נראים כעניינים כמו אסימנים שנמסלה צדחתם או כמטבעות מזויפות מתחלתן והרבה מנושאי היהדות, שהמסורה או האגדה העדיצה והקדישה אותם, נראים להם לחולי תולין. אולם כנגד זה נמצאים הרבה ערכים חשובים ותרבה נושאים חשובים ליהדות, שהמסורה לא הכניסתם עדיין תחת כנפיה ולא קרשה אותם בקדושתת והם, כשיתבררו מתוך הכרתנו המדעית והדגשתנו האמפירית עכשו, יכולים להשפיע הרבה על רוח בני דורנו ולהצמיא להם אותם הנימים הרקים, שעל ידם הם יכולים להתקשר לנפש ישראל הכללית ולמצוא לעצמם אחיזה בקרבת. הבירור בכל אלה העניינים אינו ענין לחקירה אקדימית בלבד, אלא יש לו, כמובן, השפעה מרובה על אמנו חיינו עצמם ועל יחס אישי האומה לעתידותיה של זו: מהבירור הזה צריך שישאבו אלה תכני חיים להצוא שלהם ועזו ונכורה למלחמת עתידים...". דברים נחמדים ונכונים, ראויים למי שאמרו. אבל אודה להא, אבל יש מצאתי את התעודה וההכללת הנצונות ככל חלק, העתידי וכמעט כל העניינים המובנים בו אינם מכוונים כלפי המאמר. וככל זאת מאד חשובים הם המאמרים כשהם לעצמם. יש בהם עדינות גם בינונית אולם זכריות אין שם. בין המאמרים השונים אשר נתנו את ידם, להעתידי, נוטל החכם שמעון ברנפלד חלק בראש. בכל מקום שאנו מוצאים את דברי החכם ברנפלד נעשה אונינו כאמרכסת ברענתנו כי ישפיע אותנו דברים של סעם, תוא ובוה לבית המדרש וזיונו עליו וספר תורה בורועו. גם מה נראתו במאמרו, כתיבת היהודית כסיני תרזו וכולל את ההקורות והתשקפות הצונות ע"ד מדת

הדת הישראלית ופעמי המצות וסמלתה להראות, לברר וללכך את מושגי היהדות ותגליות התפתחותה סודו לדור, את תוכן היהדות ואת סמלתה, את העיקר שבה, כפי שהתגלמה בכל תקופה ותקופה על יסוד צורת-עדות של רשמים והיסטוריים בלי כישא פנים ובלו שום הנחת קדמות. בראיות וסברות מוכחות המיוסדות על תקירות הספוריות משתדל ברנפלד לברר בתחלה מה היה תוכן הדת הישראלית בתקופה הראשונה. מרם שקבלה היהדות צורה בולטת וסמלית. ידוע הוא, כי כל העמים הקדמונים האמינו ברבוי הכחות, כאלהים רבים, אלא שיהיה להם נב מושג של אלת-ת עליונה העומדת בכחה למעלה משאר הכחות האלהיים. רק עם ישראל בא בזמן סן חסמים אל השגת זו, לצמצם את כל המצוינות האלהיות בכח יותר יחיד וסידור. זהו מושג המונותאיזמוס שברא תקופה חדשה כהתפתחות האדם התרבותי. רעיון אחדות-האלהות — יאמר המחבר — כפי שהתפתח ברבות הימים בישראל, איננו מושג דתי במובן תרגילי, כי אם סאורע הספורי, שאין דוגמתו בעולם הדעות והמוסר. בו נמצאה שיטה שלמה של הכנת המצוינות הכלליות, העומדת גם בפני החקירה הפילוסופית. וכן נגששמה בו תורת מוסר שברוב הפרטים אנו ודיום ספיה עד היום הזה. את התפתחות המושג הזה מבאר ומסביר לנו המחבר באופן פסיכולוגי-הספחרי. הסכה הראשונה להתפתחותו היתה לפי דעתו השאיפה הלאומית-המדינית, אותה השאיפה שגולדה בזמן ידוע, לאחר את כל השכשכים המעמיקים, אשר השיבו להביט לימים רחוקים, והתפתחות המונותאיזמוס היתה לפי דבריו, כלי ספק בהרבה. תחלה היתה השאיפה, להמליך על כל ישראל את האלהות של אותו השכשך שגבר באותו. המונותאיזמוס היה בעיקרו ענין מדיני ולאומי. אחרי כן נתהוו לענין דתי רוחני, וכאשר נברה בו התמצית הרוחנית, העיונית, שוב התמוטט ברבות הימים היסוד הלאומי שבו, ולכסוף נעשה המושג הזה לקנין כל בני אדם. הדיך ברנפלד הולך וסובר באיזה אופן התפתחו המושגים והמנהגים הדתיים בעם ישראל עד סוף ימי בית ראשון ומתאמץ לבאר לנו גם השיבותם וערכם המוסרי של המנהגים השונים. שבתם התגבשו החיים הדתיים והעממיים גם יחד. ואולם ביותר נפלא לראות התפתחות היהדות הסוציאלית, אשר בלי ספק היא יותר מקורית וגם יותר חשובה בהחלט. ואת החזון הזה הוא טראה לנו בהנבואה הישראלית. — מעלה הנבואה — יאמר ברנפלד — היא חשובה וגדולה כמה שהנציאה את האומה הישראלית מאחת הגנות הצרות במערכי-אסיה ועשתה אותו. ככה הספיר, לפועל בכיר בהתפתחות המין האנושי. אלמלא הנבואה היו בני ישראל נשארים מה שהיו תחלה: אחד העמים הקטנים באסיה, אשר אבדו ונשכחו ברבות הימים. הנביאים המציאו לעם ישראל השיבות מיוחדת במינה, ערך גדול שלא נמצא ככתו החומרי ואפילו בכח שירתו האמנותית והפוסית, אלא בתוקף הרעיון, זה היה באמת נצחון הרוח על החוסר, אחד המאורעות היותר נפלאים. בהספוריה האנושית. מתי מספר של אנשים גדולים ברוח הטבועו את תותם רוחם הכביר על אומה שלמה, ואותה האומה הטביעה אותי כן את תותם רעיונית ומוסרית המוסריים על כל עמי התבל. ומקור הנצחון הנפלא הזה וסבתו הוא, כי עמי הנביאים את ישראל למרכז העולם המוסרי. הם יסדו את הרעיון, כי העולם נברא לתכלית התקדמות מוסרית, וכי תכלית האדם לעשות תשוב וחישר, זהו יעוד העם הישראלי. ברוחם נוצר רעיון גדול, וככתם המוסרי שעבדו תחלה את זהו עמם ואותי כן את הפסן האנושי לרעיונם זה. עיי רעיון הנבואי וכתו המוסרי היתה היהדות תולכת ומשתלמת ומתקדמת בדרך סלולה זו, אולם התקדמות היהדות על פי השקפה זו נעקבה בינתיים כסכת המאורעות המדיניים שהפועו את התפתחותה הטבעית. שני בתי ישראל, אפרים ויהודה, נטרסו; גדולי האומה והחשובה הלכו בגולה; החיים הלאומיים פסקו שלא באופן טבעי. וכאשר תחלו אחרי כן בתקופה מאוחרת לקום הרימות האומה ולכנות את הכחותיה, להמשיך את החיים הלאומיים ואת התקדמות הרוחנית בישראל, נרבו סבות הצנויות לריאקציה פנימית, אשר נתנו פנים חדשות להיהדות ומסבו את התפתחותה כלפי משה אחרת. יתרון המסבר הוא, כאמור, בהגינותו והקירותו הישרות. — אחרי מאמרו של ברנפלד בא מאמר מאת העורך בעצמו שיי איש הרוחני ע"ד יהודה הלוי והשקפותיו על היהדות. המאמר הזה הוא אחד המאמרים היפים בכל המסרי הרוחני הוא בעל כשרון פיוני, אהוב את חיפיו והצורה הנעימה ידוע להרצות דבריו ולספרי בצורה נאותה ובמבטן נעים מושך את הלב. כצייר אמן תוא חדר לתוך עומק לבו של ר"י הלוי ולתוך קמטיה הפנימיים של נפשו ומגלה בהם אופיים וקיים חדשים הנחוצים להבנת חייו, פעולותיו והשפעתו על בני דורו. גם הכנים במאמרו תקירות חשובות ונאקות עיד יהדותו של

הלוי וארצי הסתבלות בקורות השתלמות דת, ומתוכן נשקפה לנו תמונה נפלאה ויחידה במינה, תמונת משורר הגלות, פילוסוף הגישו, תמונת בעל גפש קרועה ורצוצה משועבדה להצנשת עמקות ומגבלות שולדו ונתגולו בהיי הגלות, תמונת האיש שהיה לפי דעתו, פייסן יותר סדאי בשביל להיות פילוסוף, וחזקן יותר סדאי בשביל להיות משורר כחסד אלהים. ר' יעודה הלוי העמיד כנדע את העולם המסורי על יסוד הדת הישראלית אשר בה מצא תגות הכל. הוא היה יתדי לאומי, נתון כלבו. ובנפשו אל רנש הלאומי, אשר אותו יסד על מושגי הדת ונתגד דדתי. השיבות עם ישראל נסדה לפי דעתו על תורת אמת, אשר אותה נתן לו השם, להשיבו באחריותו. ואולם לא היה ר' יעודה הלוי — לפי דברי כותבי תולדות — תדני ארוק באמונתו, סכלי לתת דין וחשבון לעצמו, על מה נסדה דתת הזאת והועלתה המסורית. הוא — אומרים — ידע את דין וחשבונה הדונית לכל פרטיה, אף יוד למפך דעתה והכיר במגורעותיה. הוא ראה ונוכת, כי הפלוסופיה המלא את האש ואת המס הטיגונות נפלאים, אבל ה' ל' ב' והרגשתו לא תשביע, ולא תשיע לטוב על החנוך המסורי של בני אדם: "ואל תשיאך חכמה ויאת. אשר אין לה פרי. כי אם פרחים. לכן מאס בת ובכר על פניה את הדת הישראלית, אשר היא תורת אמת וחי עולם. לאמת את דעותיו אלה כתב את ספרו, "הכרוי", אשר בו הניח ליסוד מסר, כי הדת ה' ה' ב' ת' היא עיקר גדול בתוך המין האנושי והיא לבדה הוביל את האדם אל המצוה האמתית, להשתלם בשכלו ובקניניו המסוריים. הרוויץ נוסח מסעות הביזנטיים שקרסו בכפז שנים ובבוש לו דרך חדשה לנבטי ביצירו לנו את דמותו הדונית של ר' יעודה הלוי. לפי דעתו הוא לא היה הלוי פילוסוף עיזני, מעסיק. הוא היה פייסן-רגשן ומתלהב יותר סדאי בשביל להחזיק בקורמלות הגיונות יבשות ולהביאן לידי חשקנות שימחות. לא יסודי המדע העיוני אלא התייחס הדתיים היו לו למקור מחשבה ולשורש אמונתו. הוא לא דחתה לו רק ידעה שפחותי בבלוטויה המספיקה רק לפעון כנדה ולמלה בבת-צחוק אחת. הוא ידע רק את עמו אשר אהב ואת תורתו אשר קבל, וחולתם לא הפך לדעת בשמים ובארץ מאומה. גם את האלהים הפך הוא לדעת רק סעת שנעשה לאלוד ישראל ואת הדעות והאמונות התוריות — רק כפי שכמו בספרה בקרב ישראל, כל הדעות הפלוסופיות על אדות מציאת הסבה הראשונה, ע"ד תוארי האלהים יעוד, שלא נזכרו בתורה, אינן מעסיקות אותו כלל. הוא גם לא היה עוקר שיטתי וגם היהדות לא היתה לו שיפה לסדית וע"כ לא העמיד תוא עיקרי אמונתו ליהדות כמו שעשה הרמב"ם. על מה שנבנם כבר לתוך תודתו הכתובה והמסורה לכל פרטיהן ודקדוקיהן מושבעים ועומדים אנו להאמין בו. אין פה לא עיקר ולא ספל. הכל עיקר, מצוה קלה בחמורה. אבל אם לא העמיד ר' הלוי עיקרים בתוך דת ואמונת היהדות ס' ב' נ' מ, כדי שלא תעשה התורה מגלות מגלות ולא תהלק מדרגות מדרגה, הנה מן התברר היה לו להקדים לה במחשבה תולה — ס' ב' מ' א' איזה הגות קבועות מוקדמות, כדי שתהיה לה על מה שתסמך. ההגות המוקדמת תאלה שעליהן עומד עולם היהדות בהשקפתו של הלוי תנה לפי דעת הרוויץ שלש: א) התבשרה דההשלמה; ב) מגלות הגוע והאקלים; ג) המסורה ומעשי החצוה. העורך חולך ומבחין ע"י מאמרים שנים ס' הכוזרי איזה ערך והשיבות יש לשלשת התנועות האלה בתוך הסתבלות עולמו של הלוי בתור זכיות הקיום של היהדות. הוא מתמש ומתבונן למקורן וישרשן של התנועות האלה והצטרפותן זו לזו וסראה לנו עד כמה רעועות הן אלה וכמה רופף הוא כל בנין היהדות העוסר עליהן. אתרי ההתבוננות וההתבנה של הרוויץ ילירי מסקאן שסוף סוף אין ליהדות של הלוי תצתה מוקדמת אחת ולא כל מסר ויסוד אתר זולתי השעבור והתבונה למסרה ולקבלה לאמונת אבות. אמונת הלב התמים — אמר ורוויץ — שאינו מתחכם ואינו מתודד בסברות ובחוקשים, הסופך על אביו וקצוין ומאמין בכל מה שנמסר לו מברותיו בלי לשאום — וזו יהדותו של הלוי! בפרקים האחרונים של מסרו מברר הרוויץ את הנגידים שאנו מוצאים בהסתבלות עולמו של ר' הלוי בין המסורה ובין הדעת, בין החויה והמחשבה, ומצא שמקורם ושרשם של כל אלה היא בשניות שבנפש, בדואליון שבכחית המאורעות. בפולמס של תורה והכוזרי, הוא הקיע הכא מתוך התגששות הידיעה והקבלה, המסורה והחיים, קיע נוא אשר לא יתאדה בגלות עד עולם. — לדאבון לבי לא תתנוני מסגרת מאמרי הקצרה לדבר בארוכה גם על יותר המאמרים, אשר באו בקובץ הזה, ואשר כל אחד קובע ברכה לעצמו, רק בקצרה הגני מזכיר את המסר החשוב, על היהודים ועל היהדות מאת ב'-שוכות, שבו הוא מברר את השקפתם של בוקל ומרכס על היהדות, ואת מאמרו של הורודצקי על ר' ישראל בעל שם טוב. שאמנו גדסכו רק הפרקים הראשונים ובאחרונה גם את ספרו של קלויגר (גדפס בסימנים מצוירים),

שאי אפשר להצניא משפט עליו, כי בא פה רק הסבוא ויודעם בהמשכים בקבצים הכאנים. ככלל אוכל לחזור על דברי ולאמר, כי המאסף הזה יש לו, כלי ספק, ערך נכבד בספרותנו, ולפלא הוא סאת, כי למרות צאתו לאור זה כשנה, עברה עליו הבקורת שלנו — בשתיקה.

קורות העברים לבתי ספר ולסתלמים, עם ציורים, כפות והמנוגות אנשי שם מאת שמעון דובנוב, עברית מאת א. ליבושיצקי. חלק ראשון: תקופת כתבי הקדש: חלק שני: תקופת אלכסנדר מוקדון עד אחרית ימי הגאונים. תוצאת, אביב, ה'רשה תרס"ט. — התמסורת העברית היא מורכבת ומשולבת מיסודות רבים ורשימה יונקים מתחומים רבים ושונים, וכל מחבר ספר קורות ימי היהודים, אם רק איננו הפך להוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, עליו לפחד את כוחותו לעברים שונים, ורחו צריכה להיות ברהפת על פני התחומים השונים שרשי התולדה העברית יונקים מהם. לו היינו עם ככל העמים אשר קיוסם וישותם נשענים על החסן המדיני ושרבים הממשלה, או אולי יצאנו ידי חובתנו, ידי חובת כותב ספר תולדה, רק בהעלותנו על ספרנו זכרון קורות השלמות המדיני של העם בארצו, מלחמותיו, נצחנותיו, כבושיו, סעלותיו ושניאותיו, ככל ספרי התמסורת הכתובים בעד כל עמי אירופה; אבל ישראל איננו עם ככל העמים; הוא איננו מתועב מחשיכה אתה. כי אם מורכב ומחובר מיסודות שונים בפניסיותו והגתו כעל פרצופים רבים בתמונתו החזונית. ישראל הוא עם רב העליליה, גם לו היה שלמו מדיני וחוסן לאומי; ככל העמים יש גם לו איוו פנה מיוחדת על פני כדור הארץ אשר הוא מראת עליה כעל ערש לאומיותו; שם ראה שחר של ילדתו, שם גרל ונתתך ויבכר כדעתו ושכלו, שם ראה חיים מדיניים בתור עם מושל בארצו, ושם נשמנו כמים דמי נבדלו אשר הגינו עליה כנפשמ. ישראל הוא גם עם הספר: ספר הספרים, אשר בו כלולה המצית הרעת והבינה האנושית, מקור התרבות הנשגבה הרגש המוסר — הוא סגולה העם הזה ורכשו הרחצי עד העולם; בעדו הוא חי ובעדו יסגיר את נמשו למות, כאלו היתה נשמתו כלולה בספרו ואחיותו הספר מודהות על גבה. ישראל הוא עזי עם תרוח, רוח נצלה מרהפת במרוכבים, מלחה כן השמים ובינת הארץ, בין הבינה והרגש, בין עולם המציאות ועולם המעשה, ומקורות מצבה זה היא שולחת את קוי אורה על שני העולמות יחד. לפי זה צריכה כל המסורת עברית להיות משלשית בתכונתה ולכלול בקרבה את תולדות העם, תולדות ספרותו ותולדות חינוכו הרוחני והדתי, בעוד אשר אצל כל העמים קובעים לכל אחד ואחד סן הענינים האלה מדור מדור בפני עצמו. את המשפט הזה שם לו המחבר לקו ולמשקלת בדרך עבודתו בחפצו למדד את כל תוצאותיהם של דברי ימי עמנו וקורות ספרי וספרותו באופן קצר בספר הנועד כשביל אחינו הצעירים, כספר פופולרי וחפשי מכל הסכנה המרעית הגדולה והמסוכנת, שהיתה אמנם להפארה לספרי התולדה הגדולים של גראשץ, יוספ ואתרים, אבל גם כנעה מהם את הפגולה להתפשט בקרב החסון, בתור ספרים או ספר משפחה כמובנה האמתי של המלה. ואמנם קלע המחבר אל המטרה שאליה שאף כספרו זה. כנודע נדפס הספר הזה כראשונה בשפת רוסיא על פי ספרי החכמים בעק ובראנן. בעברי את עבודתו — אמר שם המתבר הנכבד בהקדמתו — לשכלל את בנין התמסורתנו שלנו, למלאותה במחלקה חדשה, לקורות היהודים ברו"ם, הכרת, כי ברוסיה עוד נעדר הבנין בעצמו, ריל אין התמסורת שלמה כשפת רוסית, ובעת ההיא יצאו בנרמניה שני ספרי לכוד הרשים לרברי ימי עמנו, מאת הדיד בראנן והד"ר בעק, והחכם דובנוב מצא לשוב להשתמש באלה, למען מלאות הסרתן גדול כספרות התנוכית לבני עמנו בשפת הארץ, אך כעבור חמש שנים, בחוצינו לאור את ספרו זה שנית, במהדורה חדשה, עזב כמעט לגמרי את החכמים הנזכרים ולא השתמש עוד בספרותם, כי אם הכינו בעצמו עפ"י ראשי הסקורים הנאמנים וישתדל לעבוד את עבודתו על יסודות מדעים בלי השעדות רבות מסופקות ובלי נפיה יתרה להרעות הקיצוניות. עתה תרגם הספר הזה עברית ע"י עורך, האביב, הסופר הנודע א. ליבושיצקי, והופיע על ידו בלבושו המבטי — קורות האומה כשפת האומה. שם המחבר — אומר המויל בראש העתקתו — מפורר אנתנו מתרבות מלים כמרסום ספרו. אולם אנו רואים לנו לחובה לכאר למיזים העברים את מהותם של ספרי דובנוב ואת החילוק שבינו ובין אחרים: כיצירות התמסורתיות של דובנוב אין אתן תצפחות שנבשלו בתן סופרים אחרים סמן זה, אין אותן, השוני המשחר של רבים מסחברי ספרי קדוחינו. שמעון דובנוב איננו מאשים ואינו מוסק הלכות, כי א ספרים, ספכרי ומצייד לנו ביצירות מקוריות את קורות עמנו ומסיף אור יקר על השתלשלות המאורעות וסבות הייתה, הן בקורות התקופות האחרונות והן בתקופת כתיבת הקדש העתיקה שכמעט כל סופרי התמסורתנו

נגררם אחרי ספורי התנ"ך בעינים עצומות, מבלי תת לקטנים ולגדולים שום מושג הספורי מאותם הכקרים והספורים הידועים לרוב בני ישראל כהמקור הראשון. וכשאנו עוברים על ספרי דובנוב בכלל ועל ספרי קורות העברים בפרט הגנו מתפלאים על המקוריות הכוללת מכל דף ועל הסדירות ההופפת בספרו גם על ספורי כתבי-הקדש. כל פרק וכל פסוק היוצא מתחת עטו אומר: לא פרטי-כל היא ההסמוריה, כי תורה היא וללמדה אנו צריכים. בעבוד הספר לעברית נעשו על ידי המו"ל כמה שנויים נחוצים לטובה: א) בחלק הראשון של הספר, המדבר על התקופות היותר קדמות, נתקצרו הספורים, ככדי שלא יהיו למשא על בני הנעורים, היודעים אותם מהמקור הראשון. ב) הספר הראשון, המקיף את כל תקופת כתבי-הקדשנו, מאברתם העברי עד סודי התנ"ך, נחלק ל"ג פרקים, ולפני כל פרק באה שיהיה מוקדמת למורים ולצעירי בני ישראל, הנותנת מושג כללי מאותם המאורעות הנזכרים בפרק ההוא. גם נוספו סאת המו"ל שיהות מוקדמות על דבר אישיותם של נכורי האומה העברים, כמו: שאול דוד ושלמה ושל עמי הנכר, שהשיעור או השפעה סדינית-קולטורית על עמנו ועל כמה ענינים, מקרים ומאורעות, אשר יש להם ערך ידוע להבנת רוח עם ישראל ותחפתותה ההסמורית, כמו: הכמת יון והיהדות, רומא, הספרות העברית בימי הבית השני, בר כוכבא, התלמוד המסדריש, תורת הפרסים ועוד. ג) בסוף כל ספר באות רשימות והערות, מסקנות ותגליות הסמוריות-מדעיות. ד) את הכרונולוגיה — שאינה ודאית וסדויקת ביותר, בתקופה ההיא — השמיט המו"ל ותבוא בלות הכרונולוגי הכלל כסוף הספר (כחלק השלישי, ששם יבוא גם לקסיקון קטן מכל השמות הפרסיים הנזכרים בספרי. העתקת הספר ערוכה בכשרון רב וכבוד הגון ומצויינת במסגורה הנעים ובשפתה הקלה, אשר חוט של הן מיותר משוך עליה, והתמונות והסמות הנספחות אל הספר, ססיפות עליו ליות הן והמארה.

עשרת השבטים, מקור כל ההגדות, הכשורות והשמועות ומהותן, בחינת כל ההשקרות הישנות והחדשות, והפחרון האמתי של הוידה הראשית ע"ד השבטים הנעלמים, סאת שמעון מנחם לור, דראהאביטש תרס"ח. 121 עמודים. — מיום אשר הגלו עשרת השבטים על ידי שלמנאסר מלך אשור ונתשו מעל אדרכתם לנוע אל ארץ אחרת, בני או נעלמו עקבותם ואברו מתוך הקהל ההיסטורי. והנה בהיות כי הנביאים ותווייה נבאו והטיפו תמיד לאחדות כל אברי האומה, כי יקרב עץ אל עץ והיה בית ישראל שלם, ע"כ רקמה לה הפנטסיה של עמנו הגדולה שונות ע"ד מציאותם ומקום שבתם של עשרת השבטים, המסכים לבוא היום הגדול, אשר בו יכנס ה' נדחי ישראל ויקבץ מזוהרים מבין הגוים להשיבם אל ארץ מגוריהם מקדם. בשבע עינים החל בני או לדרוש ולחקור אתריהם בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים, ובכל מקום אשר שם סמא אנשים הדומים בציונם בתבונתם ובנמוסיהם אל היהודים, דמו לתכיר בהם את בני השבטים הנדחים, אשר נפקד מקומם עד היום, ידוע הוא, וגם מקומות רבים בספרי התלמוד והמדרש רומזים על זה, כי גם חכמי התלמוד האמינו במציאות עשרת השבטים, עד כי הצפו לקבוע הלכה לדורות: "נכרי שקידש בוסן הזה הוששין לקדושיש שמא מעשרת השבטים הוא" (יבמות ס"ז ע"ב) ור' יוחנן החי כמאחים שנה אתר התרנן של בית שני, התנארי, כי הוא מזרע יוסף (ברכות כ') וגם המאמר הידוע: "לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט לוי או משבט יששכר" (יומא כ"ו), מקורו הוא בלי ספק טמה שידעו חכמי התלמוד, שיושבים בקרבם החכמים משבט יששכר. לדברי מר זוטרא הגלו עשרת השבטים למדינת אמריקא, למקום הרי חשך, אשר לפי מסורת ההגדה הוא מקום מושב, האמצונין, לדברי בעל המדרש (איכה רבתי) תקעו הגוילים אהלם בארץ נרגשי (נעיאוינין) או כמקום טורי קרדו; אלה חמשו אותם במדינת הדרו (החכם שירי) ואלה בערב, אלה במדינת כוש ואביסנייה ואלה בפרס ומדי, או במדינת כינא והרי קוקו. ככה נפתכו בזה החכמים והחוקרים סודו דוד וכבר יש במקצוע זה ספרות רחבה וחוקרי התולדה הישראלית הרבו לדבר בו, הן בנוגע להענין מצד עצמו והן בנוגע למקורות ההיסטוריא והרשיכות העתיקות המדורות בזה. רשימות חדשות, אשר יהיה כחן להאיר לנו באיזו פרטים פתמיהים, אין עוד עמנו, ועדיין הדבר תלוי ושקול בקברא. ככיוצא בזה אין טוב אלא לשחרר עצמו מכל תשוה לחדש, ולעבוד על אמתת הדברים באמצעות שקול הדעת. זאת היתה ספרת המחבר בספר המנוח לפנינו. רוב הספר נרפס כבר בשנת 1902 פרקים פרקים ב"השלח" (כרך ט"ו) ועתה שת עליו המחבר נוספות והוציאו לאור שנית עם ראש דבר והערות מעילות אחדות. תכלית הספר היא — כאשר יאמר המחבר בפתיחתו — לברר את הענין המסוכך הזה, שהוא מקצוע נכבד ביריעת עצמנו ובדברי ימינו, ולבחון את כל הגדה והגדה התלויה בו ולהפריד את

הבר סן התכן, ועלינו להודות כי עלה הדבר בידו על צד היותר טוב. בראשונה פניו המחבר הדעות השונות ע"ד מקור האגדה של "ספסיון", ובני משה" וכל ההשערות שנאמרו בענין ות. אח"כ אסף וקבץ את כל הידיעות והשיחות על אודות, "מסלכות עשרת השבטים" באיזו אישה בקצויה תכל, בזה והערה את מקורן ועמל ופרח בבקאות עצומה ובה כתיבות נפלאה כדי לתרוב את הענין הזה ולבארו. בכל צד כמה שבא עליו בספרות ישראל. בפרקים האחרונים (צד-108) הלך ובחן המחבר דעות חכמי ומגני השערותיהם ע"ד כציאות עשרת השבטים אחרי גלותם ובה לדי ספקא כי באמת פעולם לא נעלמו מתאום כל המון עשרת השבטים יחד, כי רוב נדחי ישראל בכל ארבע נפות הארץ שבו בימי בית שני מעט לארצם, ולשוא בקשם אבותינו בכל קצו הארץ ולהכל כלו בה דמיונם לצייר להם מסלכות ישראליות, למען תתור את הידידה הפרק האחרון. שנים עשר שבטים נוסן חזוה אשר הוסיף החתבר בספרו על המאמרים שכבר ראו אוד בה"שלתי הוא באמת למותר, ואולי גם למחסור, כי כל הקורותו בנייתו על קודי עכביש והשערות הגה — הן שערות התלוייה בשערות.

הוצאת "צעירים" הוצרת שישית הוצרת שביעית סאת ד"ר מ. י. ברדיצבסקי. המסבר רראשי אצל ה' תשייה בזארשא. כרסלא תרס"ח. — הוצאת, צעירים ויה, כגדע, קבוצת מאמרים שנים שנכתבו בזמנים שונים ושנרמסו במקומות שונים סאת הסופר הישן מן, המחלך החדשי הריד מ. י. ברדיצבסקי, אשר אמר לתביא על ידם, מהפכה בספרותנו ולשנות את כל ערכיה תכלית שגוי. על המשת המפרים הנרמסים שכבר נוספו כעת עוד שני ספרים: כדומר וברוח (רברים עבריים) ו"שימי המעשה (קצעים), המכילים גם הם מחשבות ומעשים, אדוות כל הנעשה ונחשב אזלינו, אודות ערכי ויינו ומהת נפשנו, אודות קיומנו והרכימו ועל דבר התרכים והורסים החדשים בחיים ובספרות. בהקבץ כל הענינים הבודדים לקבוצת אחת הושב המחבר, כי, יתבררו ויתלכזו הדברים יוחר ויתנו פורשג יותר נכון ע"ד סחלך המחשבות האלה. וזבל זאת אולא דספתסינא ווללא המת, הצעירים יגרותי הייתי אומן, כי ערובויא גדולה ואי סורים שוררים בקבוצת זאת, כי אין חבור ואין קשר בין הספרים ובין הפרקים השונים ואין כל סדר למשנתם. הקורא המשוט הבא לבקש את החליפות והתמרות, אשר מצא החתבר בערכי חיינו ומהת נפשנו, ולחפש את התורה החרצה והערכין החדשים אשר יגלה לנו הפעם במאמרו וקבוצת מחשבותיו יעבור משתאה ומשתומם, כי מלבד קורפוב של רוח שירה, מלבד איזה היתורים ונצוצים כקופעים, עריות של ניסוח נודף מהם, לא ימצא כי אם הקירות מוורות הציונות גפלאים ובחתימים, מתוסים והתוסים בשכע עוקאין, המסלאים את כל חללן של התוצרות השונות סראשיות ער סופן. בשתי הוצרות ואחרונות המונחות לפנינו אמנם נמצאו כמה מאמרים שהם פרי כונד ראש והסתכלות עמוקה ושביכלתם לפשוך את לבנו וליועז את מהת מד ערכם הפנים והמסרי, אבל תמה כפלים ברוב באותם המאמרים הסלאים סתירות והפכים ומפצים רעיונות והגיונות מן; וכבר דש אותם המתבר מאה פעמים ואחת. על סגנונו של ברדיצבסקי קשה להוציא כשפט חרוך. ברדיצבסקי סביע כל מה שבל בו, הוא אינו מבאט את רעיונותיו בדרך עקלתן ואינו סבליע בניעה אותם תרעיונות או אותם הציונים שאין בשכילם סלים ביכליות ככל הדרוש. על כן הוא משתמש יותר מדאי כפלים תלסויות, גם כפלים לעויות והם כפלים סתודשות וכליות נכריות, שגם הסתריים הקיצוניים היו נרתעים מפניהן לאתודיהם, על כן שפתו כלולה ואין בה אהרות ושימה מונבלת בשמוש המלים. לרוב הוא פאגם את הלשון והעברית ומכריחה, שתמה נשמעת לו ותמה סספקת לו כל צרכיו, וככה נעשה סגנונו מקולקל לרוב, ולעתים הוא נעשה כלתי סובן כלל. ובכל זאת ישנו המון צעירים הנגררים אחריו, המבישים עליו כעל צייר אמן, נביא ומסיף, ומחקים כקף את כל תנועותיו והעויותיו. אכן רוח הוא באגוש זסי ויכלנו ?

ספר האגדה סבתי האגדות שכתלמדו ובמדורשים, סדורות לפי הענינים ומפורשות מאת י. ה. רבניצקי ות. ג. ביאליץ, כרך ראשון. הוצאת, סדייה באודיסה. קראקא תרס"ח. 188 עמודים. — אחרי התניך אין לנו באוצרותינו העתיקים סקצוע יפה ומסוגל לעודי בלב אדומי חבה גדולה לקרשי האומה וקניניה כסקצוע האגדה, שבה נחלבש רוח האומה בסשך כמת מאת שנה באומן מקורי ומיוחד, שאין דוגמתו כדורות הבאים, ועליה נתתך עמנו כוקניו ובנעיו במשך כמה וכמה דורות. האגדה היא היצירה הראשונה שנוצרה כרובה כגלות ועל כן נשתמרה בה פליטה נשמתנו ביותר. האגדה היא יורשת נחלתה של הגבוהה: זהו אותו הכתר, שעליו נגנו דוד ושלמה וחזונו יה ושעבר כירושח לחכמי התלמוד. אבל כגור זה היה לאבל ססתתחילה

הגלות הסרה. תזוי יה תלו את כנורותיהם על נהרות בכל ולא רצו לשיר שיר עליצות על ארמת נבר. וכשהתישב ישראל שנית על נהרות בכל, אחרי התורבן השני, לא פסק עוד קול בכיו מאז עד היום. אבל גם התחומים אל יש למצוא באגדה כמו בדברי הנביאים, והתחומים האלה היו כאלפים שנה כסם חיים לכל צרות בני עמנו ולתלאות נדרויהם. בכל עת שתקפו עליהם הגזירות והמצוקות התנחמו בהאמונות והתקוות הכלולות בהאגדה; בהן מצאו חיות הכל ועל ידיהן התקדדו לחיים חדשים, מבלי לתוש ולתרגיש עוד את האגדת היומיות. על כן יקרה לנו האגדה מאד. בספר, 'האגדה' נתכנו המסדרים, 'לחת את היכולת לכל אדם יודע ספר מישראל להכיר את האגדה העברית כמו שהיא בצורה היפה ובלישונת הנוחה ופדרך ישרה ומתוקנת, כלומר דרך שיש בה הכרת עיקר הענין על בדיו מצדי צדדיו החשובים, בכללותו ובפרטותו, ומתוכו גופו, מבלי ראשוני. מסדרי, ספר האגדה השתללו, שהקורא והמענין היהודי ימצא בספרם זה את כל המשובח המעולה שבאגדה, כל מה שיש בו, לדעת המסדרים ולפי מעמם, ערך מסוים מצד התוכן או מצד הצורה או שאר חשיבות מצד שהוא, כגון פרסום באומה וכדומה. וכל התומר האגדי המדונה שבספר האגדי, אלפי המאמרים והספורים, השייכות והשפועות, הפתגמים והמשלים שנאספו לתוכו — כל אלה באים בו מסדורים בסדר יפה לפי הענינים והנושאים, סדר שיש עמו בנין ושיש בו שיפה מסוימת ערוכה כראש ו'מוקדם ומאוחר' הגיוני, באופן שנתונה להקורא היכולת גם לעסוד מתוך פרטי האגדה על הכלל כלו, להפסד בפקירה אחת את כל עולם האגדה העברית במלוא שעור קמתו והיקפו ומצרי צדדיו העיקריים, ולכסוף לעמוד גם על אותה השקפת העולם והסתכלות החיים, שברובה נוצרה ונתפתחה האגדה בתור החיבה מיוחדת של הספרות הישראלית. לתוך ספר האגדה התכנס הדבה גם מן האגדה התלכית, שכרובה היא כוללת, בפירוש או סבלא, כמה ציורים יפים מן החיים הממשיים והתרבותיים של ישראל בימים הראשונים ותאוד מנהיגים ודרכיהם בתול ובקדש, והקורא מסילא יקנה לו סחך ספר האגדה גם מושג ידוע עיר שלמס וחיהם התצוניים בכל אותם הדורות, אבות האגדה. מקורות התורם שנכנס לספר האגדה אלו הם: משנה, תלמוד בבלי וירושלמי, מילתא, ספרא, ספרי, תוספתא, מדרש רבה ותנחומא, פסיקתא דר' כהנא, פסיקתא רבתי, פירקי דר' אליעזר, שוחר טוב, מדרש משל, מדרש שמואל, אגדת אסתר, ספר יצירה, תנא דבי אליהו, עין יעקב, ילקוט שמעוני ושאר מדרשים קטנים וספרים קדמינים. מן האגדות הבאוריות, העוסקות בפירושי הפסוקים של, כתבי הקדש לא נכנסו לספר האגדה אלא אלו שיש בהן תודש אנדי חשוב כפי עצמו. משאר האגדות השתללו המסדרים ליפול כל מה שיש בו, לפי דעתם ומעמם, ערך חשוב מצד התוכן והצורה לענין עקר מסדרם המבוארת למעלה. האגדות שהן עבריות כמקורן — ואלו הן הרוב הגדול — באו בספר האגדה בלשונן כמס, בלי שנוי כל שחוא; ואלו שהן כמקור ארמיות — ואלו הן המועט — באו בו מתורגמת ללשון האגדית העברית כצורתן כמס, מלה במלה, באופן שיעמד בהן כל מעטן ודחן ובהירות שלא לשמש מחן אפילו כקצו של יריד. כגונע לאחדות הלשון מן הצד הדקדוקי, השתללו המסדרים לתקן את כל השבשים שנשתרבבו באשמת מעתיקים ומספיקים שונים וקבעו לעצמם שפה אחת תרירית לענין המרנסקיפיציון והתמנה הדקדוקית של המלות. כל הלשון שבספר זה תצא על ידי כך מתוקנת ומדוקקת ולא מאובשת ומרושלת, כמו שהיא ברוב ספרי אגדה שלנו. מלכר זה הוסיפו בשולי הגליון פירוש קצר וכספיק לדברי אגדה, או מלים בדרות שבהם, חצויכים באור, וכל עקרו של הפירוש אינו אלא לבאר את האגדה לפי פשוטה, על דעת האומרה, ולא להכניס לתוכה כחנות שאין בה. על פי האמור יראה ויוכח כל קורא כי אמנם חסדה רבה נגזה בספר הזה ועל כגון דא נאמר בצדק, כי עוד לא כבושם הזה בספרותנו.

הריסתומתיה מאת יתודה שפיינברג חלק שני. בהוצאת תוספתא מסחר הספרים של

ש. ש'קריקס ויולנה תרס"ט. — ספרותנו הפרוגנית וכלכת ומתרחבת ומתעשרת יותר ויותר בעת האחרונה ע"י ספרי הלמוד השונים היוצאים בה זה אחר זה, עד כי עוד מעט ולא יחסר כל בה כמו בכל השפות האחרות המתהלכות בארץ. נוסף על המון הספרים מסין הזה הנמצאים בידנו מכבר יצאה עתה החריסתומתיה העברית של הסופר הכצוני המנוח יתודה שפיינברג. הספר הזה שתנהו יצירתו האחרונה של הסופר הנ"ל בא לסלואת את התסרון הגדול שהיה מרגש עוד בספרותנו העברית: להיות קורם עליון לתלמידי החרדים, בתי הספר והלומדים מעצמם שכבר רכשו להם את ראשית הידיעות על ידי ספרי התנך והתיסתומתיות השונות. בעזרת הספר הזה יוכלו לשלל את ידיעותיהם, להרחיב את חוג השקפתם, להעשיר את אוצ' מליהם וניבחה.

הספר רב הכמות והאיכות הוא מצויין בשפעת החומר העשיר שנמצא בו. כי נקצצו וכאן: מבתר היצירות הליריות והפרוזאיות שבספרות העברית הישנה וחדשה, פראות השבע, כל אשר בים זביבשה, כשרה ובקסה, בערים וככצרים, ביערות ובמטבריות, בארם ובתיה, בשמים ובארץ במדינות ובממלכות, במלכות הצומת והדומם, וכרונת היספוריים לאומיים ופראית ארץ ישראל, צאמון שהקרא בו רוכש לו את כל הניבים והמכשאים של השפה העברית, הצריכים לכל מקצועות החיים והמחשבה, ובכרי לתת לתלמיד את ראשית הידיעות של מרעי הטבע, ובכרי להעשיר את אוצר המלים שלו נכנסו אל הספר גם הידיעות האלימנטריות של האספרולוגיה, המיטארולוגיה, הגיאוגרפיה, הזואולוגיה ועוד. ומלבד כל אלה פאר המחבר תאמן והיוצר הגדול של פפרות הדלרים, בני הנעורים, את הספר הזה ביצירות אוריינליות, במפורים ואגדות נעימים, הנתונים ביחוד לשם הספר הזה. באחת: הספר הזה הוא הנמיון הראשון במפרותנו לתת לתלמידים את הקורס העליון של למדי השפה העברית ויצירותיה. ובכן נסמי אפיון לחסיל הנפבר על אשר הביא את הרכה הזאת להיכל פפרותנו.

מדרש בראשית רבא. צרוף ומוזקק שכעתים על פי כתבי יד וכראשם כי יש נזשן כברישיש מוזעאום וע"ם דרמיס המדרש הראשונים וכו' עם מראה מקומות ותלמי נוסמנת ופירוש סאת דיר יהודה טהעקדאר. שלש תוכרות. ברלין תרס"ו. — לא תמול הוא החכם טהעקדאר במפרותנו, כי כבר יצאו לו מוניטון וכבר קנה לו זכות אורה בעולם החקירה והדרישה ע"י מאמריו ותכריו השונים שנמשמו בכל הפרות ישראל ואשר תפסו מקים גדול כהלימער פראי העברית. בהוצאת המדרש רבא, אשר שלש המחברות הראשונות מנחות לפנים, משתדל המחבר לאסוף ולקבץ את כל הנוסחאות הנמצאות בכתבי יד השונים ולברו וללבן, לצדף ולזקק את הנוסחא היותר נכונה וישרה, וכה טורה ועמל למטר את כל המדרש פסיגים ובדילים ולתופיע עליו נתר; ומלבד זאת הציב ציונים לפרשיות ולפסוקים בפנים הספר, ערך מראה מקומות, נתן רוח והספקה בין המאמרים, הערה והדאק את המקורות, באר דברי המדרש במקום שהם צריכים באור וכמה פאמרים בתלמוד ובמדרשים. לא פה המקום לדבר בפפרות על ערך ההוצאת הזאת, אך בכלל נוכל להגיד כמה מלא, כי מאד השכיל המחבר לעשות בתוצאתו זאת וכי עשה את מלאכתו באמונה ובשלמות רבה, וכי יתן דיוכה להציא לאור גם את התוכרות הבאות בעגלא ובזמן קייב, להביא ברכה לספרותנו המדרשית, אשר מסנה שנה מסנה יתד להכמת ישראל ולפפרותו העתיקה.

השמע יצחק. כולל פכוד תחדוד והתהתל בספרת התלמד ובספרי בעלי האסופרת הקדמונים והאחרונים מספרים לפי סדר הנתונים ופשויותיהם עם הערות ומבוא גדול סאת נחמיה שמואל ליבאוויטש. שלשה חלקים. תורה נביאים וכתובים. נויארק תרס"ו. — הספר הנכבר הזה, כבו שאר הספרים הנזכרים להלן, הגיעו לידי בשעה האחרונה ומחוסר הזמן והמקום לא יכולתי להגיד פה מיכס לקראיגו ולחיות עליהם את דעתי ואחשוך את דברי לכרך הכא.

מאגרות הדיים סאת יצחק פרנהוף. תוצאת, המנפה". קראקא תרס"ח. 72 עמודים.
מדרי הקראים. ציורים ופוסטים, סאת ראוון 6 עהתן. האלימט תרס"ח. 110 עמודים.
הלשון, ספר למד לשפת, לרקוד ולאיטונרפיה בשפה קלה עם עבודה עצמית מסדרת התלמידים, סאת ש. ל. גרדון, רישה תרס"ח. 160 עמודים.

מאירד ניסא. ציורים סאת נ. שופמאן. לכוב תרס"ח. 24 עמודים.
קלמתיים. רשימות ופרצופים סאת ישראל ברוספינקער. תוצאת גרשם באדר. לכוב תרס"ח. 40 עמודים.

Elmes Land. Erzählungen u. Stimmungsbilder von Dr. Wilhelm Münz, Rabbiner in Gleiwitz. Frankfurt a. M. 1907.

Ein namenloses Kind. Trauerspiel in drei Aufzügen von Dr. J. Rabinowitz-E. Pierson's Verlag in Dresden.

Die Juden in Babilonien. 200—500 von Dr. S. Funk (Boskowitz) II. Teil. erlin 1908. 160 S.

נמצא בדפוס ובקרוב יצא לאור :

== "העתיד" ==

מאסף ספרותי-מדעי לברור עניני היהדות והיהודים

ספר שני

וזו תכנון :

(א) קרקש ושמינוצה מאת פרופ' ד"ר ה. ניימרק. (ב) תהמידות ותהשכלה שיי איש חורוויץ. (ג) שאלתנו המרכזית, ד"ר א. קורלניק. (ד) ר' ישראל בעש"ט, ש"א הורודצקי. (ה) מקימות הישוב בתלמוד, פרופ' ד"ר ש. קרויס. (ו) על היהודים והיהדות בר-סובית. (ז) בספרות וכחיים (מאמרים מאת משה קלויזנברג, יהואש-אתר ועוד, הערות, ביבליוגרפיה). (ח) ישו הנצרי, ד"ר י. קלויזנבר.

הממכר הראשי אצל חברת, תושיה בורשוי

Verlag „TUSCHIA“, Warschau.

בשאר הארצות, תוך מרוסיה, אפשר להשיגו גם בבית המערכת של „העתיד“ כנ"י האדריסאט: S. Hurwitz, Berlin W. Kurfürstendamm 51. מחיר הספר עם המשלוח 1.50 רויכ בכסף רוסיא, ולפי ערך זה בשאר ארצות. לקונה הספר הזה ביותר עם „העתיד“ ספר ראשון מחירם הוא 2.50 רויכ עם המשלוח.

לשנת 1909

הַשְׁלָחַת

מתקבלת החתימה על

(השנה האחת-עשרה, הכרך העשרים).

המחיר ברוסיה ובחוץ לארץ: לשנה 6 ר"י, לחצי שנה 3 ר"י, וכפי ערך זה בכסף חו"ל. — לזמן פחות מחצי שנה אין החתימה מתקבלת. את החותמים בחו"ל אנו מבקשים לשלח לנו, מלבד המחאת הפוסטא גם מכתב מיוחד, שבו יודיעונו עיר משלוח תוסף ואת כתבתם המדויקת.

פרס להזותמים החדשים.

ארבעת הכרכים שיה, י"ח וי"ט של השלחי (בכל כרך שש חוברות) במחיר 8 ר"י, במקום המחיר הקצוב 12 ר"י. שני כרכים במחיר 5 ר"י, במקום 6 ר"י.

פרס להזותמים לשנה שלמה:

הזותמים לשנה שלמה, כלומר, אלה שישלחו ששה ר"י, יקבלו חנם את הספר שירי הדיר י. קמינר עם הקדמה מאת אחרי-העם.

עליהם להוסיף רק בעד המשלוח 25 ק"י.

הכתובת למשלוח כספים:

M. M. Ussyschkin, Odessa (Russl.) Chersonskaaja 46.

Verlag «Achiasaf», Warschau. Postfach Nr. 25.

הכתובת של המערכת והאדמיניסטרציה:

Redact. des «Haschiloach» Odessa (Russland). Postfach 319.

בבית מערכת 'האשכול' נמצאים להמכר הספרים האלה:

הל. קר.		
2	60	(1) האשכול נדך ראשון (נמצאים בידי רק אכסמפלים אחדים)
2	40	(2) האשכול נדך שני
2	40	(3) האשכול נדך שלישי
2	60	(4) האשכול נדך רביעי (נמצאים בידי רק אכסמפלים אחדים)
2	60	(5) האשכול נדך חמישי
2	60	(6) האשכול נדך ששי
13	—	כל ששת הכרכים ביחד רק
—	60	(7) היאוש בישראל (Der Pessimismus im Judentume)
—	40	(8) למוכרת מציי"ד מאננע (בשפת אשכנזית)
		(9) פירוש משלי להקראי ר' יפת בן עלי הלוי. עם מבוא גדול
2	—	(בשפת אשכנזית)
2	—	(10) תולדות ר' ישראל בעל-שם. חייו ושמתו (בשפת אשכנזית)
—	70	(11) ר' אברהם אבולאפיא. קורות חייו ושמתו
1	—	(12) תולדות פאביוס מיעועס ואחוזת מרעיו (עם תמונותיהם)
—	60	(13) שלש תכונות נפשיות מאת ד"ר שלמה רובין
—	50	(14) גלגולי נשמות מאת הגיל
—	60	(15) מסכת קדושין בעולם האצילות מאת הגיל
—	70	(16) סוד הספירות מאת הגיל
—	70	(17) אנשי השם בחץ מאת הגיל
—	60	(18) ר' מרדכי יפה מאת ש. א. הורדצקי
1	—	(19) קריה נשגבה (תולדות רבני זאלקווא) מאת הח' שלמה בוכר
1	—	(20) ספר מחכים לדי' נתן ביר יתודה מאת ד"ר פרייטמאן

להשיגם עמי הארדיפה:

Rabbiner Dr. J. Günzig in Loschitz (Mähren).

Stanford University Libraries

3 6105 111 095 837

